

ЛЬВІВ:
місто – суспільство – культура
Збірник наукових праць
Том 8, частина 2

ВІСНИК
Львівського університету
Серія історична
Спеціальний випуск (2012)

**V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY**

Series History

Special issue

**В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія історична

Спеціальний випуск

**Л Ь В І В
м і с т о
с у с п і л ь с т в о
к у л ь т у р а**

Том 8

Частина 2

Культура, освіта, наука, церква

За редакцією

Олени Аркуші, Олексія Вінниченка,
Мар'яна Мудрого

**Ivan Franko National
University of Lviv**

**Львівський національний
університет імені Івана Франка**

2012

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 14614-3585 Р від 28 жовтня 2008 р.*

ISSN 2078–6107

Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші, Олексія Вінниченка, Мар'яна Мудрого. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. – Том 8. – Частина 2: Культура, освіта, наука, церква. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2012]. – 432 с.

У збірнику розміщені статті українських і польських істориків, які розкривають різні аспекти релігійного, культурного, освітнього та наукового життя Львова в XVI–XX століттях. В основу збірника покладено матеріали VIII Міжнародної наукової конференції “Львів: місто – суспільство – культура”, що відбулась у Львівському національному університеті імені Івана Франка 18–20 травня 2006 р. Статті друкуються українською і польською мовами.

Редакційна колегія: канд. іст. наук, доц. *Олена Аркуша*, канд. іст. наук, доц. *Олексій Вінниченко*, д-р іст. наук, проф. *Віктор Голубко*, д-р іст. наук, проф. *Леонід Зашкільняк*, д-р іст. наук, проф. *Степан Качараба*, д-р іст. наук, проф. *Костянтин Кондратюк*, д-р іст. наук, проф. *Степан Макарчук*, канд. іст. наук, доц. *Мар'ян Мудрий*, д-р іст. наук, проф. *Олексій Сухий*, д-р іст. наук, проф. *Михайло Швагуляк*, канд. іст. наук, проф. *Роман Шуст*.

Рецензенти: *Олег Купчинський*, голова Наукового товариства ім. Шевченка, д-р іст. наук; *Іван Патер*, завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, д-р іст. наук.

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет імені Івана Франка, Історичний факультет,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна.
Тел. +(38032) 239-41-36, 261-03-28 E-mail: klio-lviv@ukr.net

Комп'ютерна верстка *Майя Яковенко*
Художньо-технічне редагування *Олексій Вінниченко*
Обкладинка *Василь Роган*
Відповідальний за випуск *Роман Шуст*

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 1/5 від 30 травня 2012 р.)

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70 x 100 1/16.
Ум. друк. арк. 32.
Тираж 300 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012
© В. Logens, М. Ониськів, О. Вінниченко та інші, 2012

ЗМІСТ

I. Церква і релігійність львів'ян

Beata LORENS, <i>Rola Stauropigii lwowskiej w życiu religijnym ludności pogranicza etnicznego polsko-ruskiego w XVI–XVII wieku</i>	9
Марта ОНИСЬКІВ, <i>Два королівські універсали 1678 і 1679 років до мешканців Львова й Львівської землі в справах “релігії грецької”</i>	29
Оксана ВІННИЧЕНКО, <i>“Побожна смерть”: заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.)</i>	44
Ірина ОРЛЕВИЧ, <i>Будівництво Преображенської церкви у Львові та заснування її парафії</i>	56
Ірина АНТОНЯК, <i>Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (на прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича)</i>	70
Наталя КОЛБ, <i>Греко-католицьке парафіяльне духовенство у Львові наприкінці XIX століття</i>	95
Вікторія ЛЮБАЩЕНКО, <i>Протестантизм у Львові: історія і сучасність</i>	136
Lidia MICHALSKA-BRACHA, <i>Działalność społeczna Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych we Lwowie (1913–1939)</i>	154

II. Культурне та мистецьке життя Львова

Віра ФРИС, Марія ГОЛУБ, <i>Книгописання у Львові в XVI–XVIII століттях: збережені кодекси та джерела</i>	167
Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ, <i>Катафалк Марії Анни з Казановських Яблоновської, виставлений у львівському костьолі єзуїтів 1687 року, в описі Миколая Бернета</i>	174
Андрій ФЕЛОНЮК, <i>Шліхтини – львівські друкарі XVIII століття</i>	195
Мар'яна ЛЕВИЦЬКА, <i>Львівське портретне малярство першої половини XIX століття: унікальність і типовість у центральносхідноєвропейському художньому контексті</i>	210

Ірина БАГРІЙ, <i>Музичне життя Львова в середині XIX століття</i>	220
Костянтин КОНДРАТЮК, <i>Львів – осередок українського професійного мистецтва Галичини початку XX століття</i>	245
Artur KUREK, <i>Początki motoryzacji we Lwowie na tle jej rozwoju na terenach sąsiednich</i>	257
Ліля СИРОТА, <i>Західноукраїнське літературне об'єднання "ІНТЕБМОВСЕГ" і Михайло Рудницький: особливості відносин та оцінок</i>	271
Роман ГЕНЕГА, <i>Розвиток кінопрокату у Львові в 1944–1955 роках</i>	289

III. Львівська освіта і наука: школи – університет

Adam REDZIK, <i>Prawo polityczne na Uniwersytecie Lwowskim przed rokiem 1889, czyli przed objęciem katedry przez Stanisława Starzyńskiego</i>	309
Maria STINIA, <i>Posady i kariery, wyjazdy i powroty... Lwowskie peregrynacje krakowskiego świata nauki w okresie autonomii</i>	316
Галина МАТВІЧЕНКО, <i>Студенти теологічного факультету Львівського університету в 1870–1917 роках: національність, конфесійна приналежність і соціальне походження</i>	327
Ярослав МОКЛЯК, <i>Дискусії в Галицькому сеймі над першим шкільним законопроектом Юліана Романчука в 1884–1886 роках</i>	345
Karol SANOJCA, <i>Właściciele prywatnych szkół średnich we Lwowie (1895–1939)</i>	368
Małgorzata PRZENIOSŁO, <i>Hugo Steinhaus – współtwórca lwowskiej szkoły matematycznej (1920–1939)</i>	378
Мар'ян МУДРИЙ, <i>В обіймах політики. Український таємний університет у Львові, 1921–1925</i>	387
Aleksandra PORADA, <i>Między lokalnością a uniwersalnością. Lwowska szkoła matematyczna</i>	401
Наталя ГУДЗ, <i>Львів у працях Володимира Вуйцика</i>	411

I

Церква і
релігійність львів'ян

УДК 94 (477.83–25) : 008.2 “15/16”

Beata LORENS
Rzeszów

Rola Stauropeigii lwowskiej w życiu religijnym ludności pogranicza etnicznego polsko-ruskiego w XVI–XVII wieku

Львівське Ставропігійське братство відіграло ключову роль у формуванні на українсько-польському етнічному пограниччі мережі міських братських осередків, заснуванні шкіл та забезпеченні церков і навчальних закладів літургійними книгами й підручниками. У першій половині XVII ст. міські братства прийняли на себе роль головних захисників православ'я, ефективно протистояли натискові унійній ієрархії, шляхти й католицьких міських рад. Діяльність при Львівській Ставропігії школи й друкарні зумовила зростання інтелектуального рівня руського (українського) суспільства. Хоча братські школи в містечках на пограниччі ніколи не досягнули львівського рівня, їхня діяльність позитивно вплинула на освіченість православного духовенства та сприяла утвердженню серед населення морально-релігійних норм.

Ключові слова: Львівське Ставропігійське братство, українсько-польські відносини, культурно-релігійний рух.

Pogranicze to teren specyficznego typu osadnictwa, tworzący się na styku większych formacji etnicznych, odznaczający się cechami kulturowymi właściwymi tylko dla nich, wytworzonymi w dłuższym procesie historycznego rozwoju wspólnot plemiennych i państwowych. Właściwością powstającej w sposób naturalny strefy pogranicza jest zarówno mieszany charakter osadnictwa (względna równowaga dwóch głównych nacji) jak i występowanie specyficzných zjawisk w zakresie życia społecznego i w sferze kultury¹. Jest to zatem obszar współzamieszkania i współżycia, żywych kontaktów społecznych i kulturowych, krzyżowania wzajemnych wpływów, komunikacji kultur, zderzania i reorientacji wartości². Pojęcie pogranicza etnicznego polsko-ruskiego w czasach przedrozbiorowych obejmowało obszar Rusi Czerwonej, a więc ziem wchodzących w skład województwa ruskiego (sanockiej, przemyskiej,

¹ Zob. Z. Budzyński, *Stan badań nad ludnością pogranicza polsko-ukraińskiego w czasach nowożytnych*, [w:] *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych*, pod red. J. Półwiartka, Rzeszów 1997, s. 70.

² A. Janeczek, *Między sobą. Polacy i Rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w.*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, pod red. T. Chynczewskiej-Hennel, N. Jakowenko, Lublin 2000, s. 37.

chełmskiej, lwowskiej i halickiej) oraz województwa bełskiego. Z. Budzyński określił przybliżoną linię oddzielającą obszar pogranicza od zwartej polskiej terytorium osadniczego na zachodzie. W wymiarze geograficznym strefa pogranicza polsko-ruskiego została zlokalizowana zasadniczo w dorzeczu rzeki San, zaś w zakresie wyznaniowym przypisana do terenu eparchii przemyskiej. Właśnie ten najdalej wysunięty na zachód obszar pogranicza, obejmujący ziemie przemyską i sanocką, część lwowskiej oraz południowo-wschodni skrawek województwa krakowskiego będzie przedmiotem poniższych rozważań³.

Głównym ośrodkiem politycznym i gospodarczym Rusi Czerwonej pozostawał od XIV w. Lwów – miasto zróżnicowane etnicznie, odzwierciedlające wielonarodowość i wielowyznaniowość I Rzeczypospolitej. W dziejach ruskiej społeczności prawosławnej Lwowa w okresie XVI–XVII w. ważną rolę odgrywało bractwo Zaśnięcia NMP, nazywane uspieńskim, funkcjonujące przy miejskiej cerkwi pod tym samym wezwaniem. Początki tej organizacji, jak i jej podobnych, powstałych w tym czasie we Lwowie przy cerkwiach przedmiejskich, wywodziły się zarówno z tradycji chrześcijaństwa wschodniego jak i tendencji społeczno-religijnych panujących w Europie Zachodniej. Swymi korzeniami stowarzyszenie sięgało XV stulecia, lecz okres jego świetności rozpoczął się w 1586 r., kiedy zostało ono zreorganizowane według statutu zatwierdzonego przez patriarchę antiocheńskiego Joachima V. Kolejne przywileje nadane w latach 1587–1592 przez patriarchę konstantynopolitańskiego Jeremiasza II Tranosa cerkwi Zaśnięcia NMP i monasterowi św. Onufrego, nad którymi patronat sprawowało bractwo uspieńskie, utwierdziły znaczącą rolę stowarzyszenia wśród ludności prawosławnej Lwowa. Bardzo szybko też stała się ta konfraternia, nazywana już od końca XVI w. Stauropigią, reprezentantką nie tylko spraw religijnych wyznawców prawosławia, ale również ich interesów narodowych i zawodowych⁴.

Bractwo stauropigialne roztoczyło swoistą opiekę nad terenami pogranicza etnicznego polsko-ruskiego, obejmując swymi wpływami ziemie dawnej Rusi Czerwonej. Zaangażowało się w rozpowszechnienie idei tworzenia bractw cerkiewnych, głównie w miastach o mieszanym składzie narodowościowym. Krzewiło

³ Z. Budzyński, *Stan badań nad ludnością pogranicza...*, dz. cyt., s. 71; tenże, *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku. Stan. Rozmieszczenie. Struktura wyznaniowa i etniczna*, t. I, Przemysł–Rzeszów 1993, s. 13–14; tenże, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. I: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemysł–Rzeszów 2005, s. VIII–IX; J. Półcwiartek, *Rola Kościoła na pograniczu etnicznym polsko-ruskim czasów nowożytnych (zarys problematyki badawczej, stan badań, postulaty)*, „Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie”. Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna. Historia 2, z. 3/1991, s. 11–12; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993, s. 21–23.

⁴ Publikacje poświęcone Stauropigii lwowskiej scharakteryzował Myron Kapral: M. Капраль, *Історіографія Львівського Успенського братства*, „Україна в минулому” t. 1: 1992, s. 54–71.

oświatę, kształcąc w założonej przez siebie szkole przyszlą elitę intelektualną społeczności ruskiej. Poprzez założenie drukarni brackiej Stauropigia lwowska wniosła swój wkład w rozpowszechnienie ksiąg liturgicznych oraz dzieł wydawanych w języku cerkiewnosłowiańskim. Wielokierunkowa działalność bractwa uspieńskiego prowadzona była do czasu przyjęcia w eparchii lwowskiej unii z Kościołem łacińskim. Sama Stauropigia w 1708 r. uznała zwierzchność papieża, a rok później uzyskała potwierdzenie swojej niezależności od miejscowej hierarchii i została podporządkowana bezpośrednio Kongregacji Rozkrzewiania Wiary.

Na wzór lwowskiego bractwa stauropigialnego zakładano stowarzyszenia wiernych świeckich na terenach metropolii kijowskiej. Do końca XVI w. bractwa prawosławne powstały w Krasnymstawie i Rohatynie (1589 r.), Brześciu, Gródku i Gologórach (1591 r.), Przemyślu i Komarnie (1592 r.), Bielsku, Haliczu i Lublinie (1594 r.), Mohylewie i Starej Soli (1600 r.). W pierwszej połowie XVII w. konfraternie cerkiewne zostały powołane niemalże we wszystkich miastach o mieszanej strukturze wyznaniowej (prawosławno-unicko-katolickiej). Bractwa te uznawały zwyczajowe pierwszeństwo Stauropigii lwowskiej, która wprawdzie nie posiadała nad nimi prawnej zwierzchności, ale udzielała im wszelkiej możliwej pomocy. Ta opieka Stauropigii polegała na wspieraniu prawnym i finansowym bractw w ich relacjach z unicką hierarchią duchowną i katolickimi władzami miejskimi. Z kolei lwowskie bractwo stauropigialne oczekiwało na współpracę lokalnych konfraterni w sprawach ogólnocerkiewnych⁵.

Dla funkcjonowania bractw cerkiewnych na pograniczu etnicznym polsko-ruskim ważną kwestią było przejęcie od Stauropigii wzorców organizacyjnych. Stanowił je statut bractwa uspieńskiego, zatwierdzony 1 I 1586 r. przez patriarchę antiocheńskiego Joachima V, przejeżdżającego przez Lwów w drodze do Moskwy. Według ustaleń J. Isajewicza inicjatywa założenia bractwa i sporządzenia statutu wyszła od członków organizacji, a nie od patriarchy. Potwierdzały tę tezę forma sporządzenia dokumentu – w języku cerkiewnosłowiańskim i ruskim. Ponadto patriarcha nie podpisał statutu, kazał tylko przystawić swoją pieczęć⁶. W 1587 i 1589 r. uspieńskie artykuły brackie zatwierdził patriarcha konstantynopolitański Jeremiasz. W tym czasie statut uzyskał również akceptację metropolity Michała Rahozy i biskupa lwowskiego Gedeona Bałabana. Stało się to najpewniej przy okazji soboru brzeskiego w 1590 r. 15 X 1592 r. król Zygmunt III na prośbę wojewody kijowskiego ks. Konstantego Wasyla Ostrońskiego i wojewody nowogródzkiego Teodora Skumina Tyszkiewicza potwierdził prawa i przywileje bractwa uspieńskiego, z zastrzeżeniem, aby nie naruszały one

⁵ И. Е. Флеров, *О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетии*, Санкт-Петербург 1857, s. 68–71; A. Mironowicz, *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*, Białystok 2003, s. 22.

⁶ Я. Ісаєвич, *Україна давня і нова. Народ, релігія, культура*, Львів 1996, s. 50–62; Ф. Срібний, *Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст.*, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка” t. CVI: 1911, s. 25–32.

praw miejskich i pozycji Kościoła łacińskiego. Król pozwolił bractwu prowadzić szkołę i drukarnię⁷. 1 XI 1592 r. cerkiew uspieńska i monaster św. Onufrego otrzymały od patriarchy konstantynopolińskiego Jeremiasza przywilej stauropigialny, zwalniający ich od zależności względem eparchy lwowskiego i poddający pod władzę patriarchy. Od tego czasu bractwo nazywało siebie stauropigialnym, mimo, że przywilej stauropigii dotyczył tylko klasztorów i cerkwi⁸.

Według ustawy Stauropigii lwowskiej do konfraterni należeć mogli wszyscy prawosławni, bez względu na pochodzenie społeczne, narodowość, stan majątkowy. Określono w niej wysokość wstępnego (6 groszy) i składek (pół grosza miesięcznie) płaconych przez członków. Obowiązki konfratrów sprowadzały się do świadczenia sobie wzajemnej pomocy, udzielania pożyczek z kasy brackiej członkom stowarzyszenia, którzy nie z własnej winy popadli w biedę, udziału w nabożeństwach za żywych i zmarłych braci. Szczególnie uroczyście uczestniczyło bractwo w pogrzebach swoich członków, asystując ze świecami w trakcie nabożeństwa i odprowadzenia do grobu. Na czele bractwa stało czterech starszych braci, którzy stanowili zarząd. Zobowiązani oni byli do corocznego rozliczenia się ze sprawowanej funkcji. Statut przewidywał możliwość restrykcji w przypadku naruszenia dyscypliny w bractwie, wyjawienia tajemnic brackich osobom spoza konfraterni, niepodporządkowania się wyrokom sądu brackiego. Kary sprowadzały się do zamknięcia w dzwonnicy i oddania pewnej ilości wosku na potrzeby cerkiewne. W ostateczności statut przewidywał wyklęcie i usunięcie z bractwa. Te uprawnienia bractwa lwowskiego dotyczyły nie tylko stowarzyszonych, ale całej społeczności parochialnej. Prawo kontroli rozciągało się również na osoby duchowne. Konfraternia miała czuwać nad moralnością i przykładowym życiem popów⁹.

Ustawa dla lwowskiego bractwa stauropigialnego stała się największą inspiracją przy zakładaniu lub reorganizowaniu konfraterni na terenie pogranicza etnicznego polsko-ruskiego¹⁰. O statut (*czyn bracki*) prosili bractwo uspieńskie mieszczańscy przemyscy, należący do konfraterni św. Jana Chrzciciela funkcjonującej przy katedrze w Przemyślu w liście z 19 VIII 1592 r. Przychylność lwowian wyrażona pismem z 24 VIII tegoż roku pozwalała sądzić, iż bractwo przemyskie otrzymało ustawę wzorowaną na statucie konfraterni stauropigialnej¹¹.

⁷ *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)*, упоряд. М. Капраль, Львів 2000, s. 57–59, 506–513.

⁸ Tamże, s. 517–520; М. Капраль, *Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини)*, Львів 2003, s. 109.

⁹ *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae*, t. I, (dalej: MCS), wyd. W. Milkowicz, Leopoli 1895, s. 113–119; *Привілеї національних громад...*, dz. cyt., s. 500–504.

¹⁰ Problem ten poruszał Jarosław Isajewicz: Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII ст.*, Київ 1966, s. 37–44.

¹¹ MCS, s. 370–372; С. Голубев, *Материалы для истории западно-русской Церкви. Приложение к 1-му тому сочинения: Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, Киев 1883, s. 32–34.

Chęć życia w stowarzyszeniu *według bractwa lwowskiego* zadeklarowała konfraternia przy cerkwi Zwiastowania NMP w Gródku, która 30 VIII 1591 r. uzyskała aprobatę eparchy przemyskiego Michała Kopystyńskiego¹². Statut oparty na ustawie bractwa lwowskiego posiadała konfraternia przy cerkwi św. Piotra i Pawła w Komarnie. Otrzymała go 2 II 1592 r. w Przemyślu z rąk biskupa Michała Kopystyńskiego. Podobieństwo między statutem lwowskim a komarnickim widoczne było w ustaleniu obowiązków i powinności brackich oraz karaniu za przewinienia względem braci. Różnicą zasadniczą pozostawała kwestia nadzoru nad duchowieństwem i prawo sprzeciwu wobec biskupa, zupełnie pominięte w statucie z Komarna¹³. Również druga konfraternia działająca w Komarnie przy przedmiejskiej cerkwi św. Michała otrzymała w 1704 r. od władcy Jerzego Winnickiego statut zbliżony do artykułów bractwa stauropigialnego¹⁴.

Interesującym statutom była ustawa dla bractwa przy cerkwi Narodzenia NMP w Sanoku. Już w tytule nawiązywała ona do statutu lwowskiego: *Artykuły albo statut bracki (...) przywieziony przez patriarchę Joachima Antiocheńskiego, w 1583 roku przepisany w języku słowiańskim, przedstawiony lwowianom dla podtrzymania ich obrony, w 1655 roku dla lepszego rozumienia przez prosty lud przetłumaczony na język ruski i podzielony na rozdziały, w 1667 roku dosłownie przepisany dla braci nowo stworzonego bractwa sanockiego*¹⁵. Preambuła ta zawierała pewne nieścisłości. Statut bractwa uspieńskiego został przygotowany przez mieszczan lwowskich i dany patriarsze do zatwierdzenia w 1586 r. Jego wstęp, zakończenie i niektóre punkty napisano w języku cerkiewnosłowiańskim, a przepisy dotyczące struktury organizacyjnej w języku ruskim. Jednocześnie zapis preambuły ustawy sanockiej zdawałby się potwierdzać tezę o znaczącej roli patriarchy Joachima w redagowaniu statutu, lansowaną przez samo bractwo stauropigialne. Opinia taka bowiem znacznie podnosiła prestiż konfraterni¹⁶.

Statut sanocki, składający się z 12 artykułów, wykazuje duże podobieństwo z ustawą Stauropigii. W obu przypadkach podobnie funkcjonował zarząd bractwa, złożony z czterech braci zobowiązanych do corocznych sprawozdań z zajmowanego urzędu. Identycznie wyglądała również sprawa kar nakładanych na niesubordynowanych konfratrów. Podobieństwo statutów widoczne było także w obowiązkach braci

¹² MCS, s. 305–306.

¹³ Tamże, s. 334–339; А. Добрянскій, *Исторія єпископствъ трехъ соединенныхъ епархій, Перемышльскої, Самборскої и Саноцкої, отъ найдавнішихъ временъ до 1794 г.*, Львів 1893, s. 84–90 drugiej paginacji.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego (dalej: APP, ABGK), Dyplomy, sygn. 186: Biskup Jerzy Winnicki pozwala na założenie bractwa na przedmieściach Komarna.

¹⁵ Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku (dalej: MBL), zespół Akta Kościelne, sygn. 74.

¹⁶ Б. Гудзяк, *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*, Львів 2000, s. 206–207.

względem zmarłych i cierpiących niedostatek. Ustawa bractwa NMP w Sanoku zawierała stwierdzenie o nienaruszalności statutu przez jakąkolwiek władzę duchowną czy świecką. Różnice występujące w statutach dotyczyły głównie wysokości składek (1 zł 6 gr wstępnego oraz 1 gr na schadzki). W obu statutach ustalano też inną ilość zebrań. W bractwie stauropigialnym spotykano się raz w miesiącu, zaś w sanockim dwa razy. Ponadto wyznaczono ogólnie dzień wyborów władz brackich na wtorek po święcie Zesłania Ducha Św., zaś w konfraterni lwowskiej nie precyzowano terminu spotkania elekcyjnego. Różnice zauważyć można także w ilości planowanych nabożeństw za żyjących i zmarłych konfratrów. W ustawie lwowskiej zalecono odprawianie w ciągu roku dwóch liturgii za całe bractwo: żywych i zmarłych. W statucie bractwa NMP zaplanowano odprawianie aż sześciu nabożeństw rocznie: czterech za żyjących i dwóch za zmarłych. Ponadto uściślono czas sprawowania nabożeństw za żyjących członków organizacji. Wyznaczono je na wtorek po Zesłaniu Ducha Św., niedzielę po święcie Ścięcie Głowy Jana Chrzciciela, w święto św. Szczepana oraz we wtorek po Zmartwychwstaniu Pańskim. Częstsze spotkania brackie i wspólne nabożeństwa sugerowałyby położenie większego nacisku na formę organizacyjną oraz troskę konfratrów o rozwój pobożności. Ustawa bractwa sanockiego została zatwierdzona przez biskupa Hieronima Ustrzyckiego w 1731 r. na wniosek starszych bractwa – Jana Uholowskiego i Aleksandra Uańskiego¹⁷.

Ustawa bractwa lwowskiego została powtórzona prawie dosłownie w statucie konfraterni św. Praksedy w Drohobyczu. Wpisy w księdze, w której zapisano statut pochodziły z 1822 r. Być może został on wtedy przepisany z innych dokumentów cerkiewnych. W artykule 1 tej ustawy zacytowano fragment błogosławieństwa patriarchy Joachima dla bractwa lwowskiego: *przyszedłszy przed nas i nasze prawo synowie Cerkwi wschodniej przy świątyni wielkiej męczennicy Praksedy przedmieścia drohobyckiego chcieli bractwo sobie utworzyć*. Statut zawierał błogosławieństwo patriarchy konstantynopolańskiego Jeremiasza udzielone bractwu w Krasnymstawie w 1589 r. W piśmie tym patriarcha stwierdzał, że mieszczanie krasnostawscy posiadali kopię listu patriarchy antiocheńskiego Joachima danego bractwu uspieńskiemu. Jeremiasz pozwolił ten list przepisywać i zakładać bractwa na wzór lwowskiego¹⁸. To samo pismo patriarchy Jeremiasza posiadało bractwo przy cerkwi Przemienienia Pańskiego w miejscowości Skole. Statut tej konfraterni, pochodzący z 1732 r., wykazywał również wpływy artykułów bractwa

¹⁷ MBL, zespół Akta Kościelne, sygn. 74; B. Lorens, *Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII–XVIII wieku*, Rzeszów 2005, s. 105; W. Sołtys, *Sanok jako miejsce kultu religijnego chrześcijan obrządku wschodniego (do 1939 r.)*, [w:] *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*, pod red. J. Czajkowskiego, cz. 2, Sanok 1994, s. 156. Według autora statut bractwa NMP w Sanoku liczył 11 artykułów.

¹⁸ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України / Lwowska Biblioteka Naukowa im. W. Stefanyka NAN Ukrainy (dalej: LBN), Kolekcja rękopisów bazylikańskich, 258: Statut bractwa św. Praksedy w Drohobyczu 1822, k. 4–16.

stauropigialnego¹⁹. Również ustawa bractwa przy cerkwi św. Bazylego w Poździaczu z 7 XI 1746 r. była wzorowana na statucie bractwa lwowskiego. W księdze brackiej znalazł się też odpis z kopii pisma patriarchy Joachima zatwierdzającego lwowską konfraternię uspieńską z 1586 r.²⁰

Postawa Stauropigii lwowskiej wobec biskupa Gedeona Bałabana stała się zachętą dla konfraterni cerkiewnych działających na terenach zamieszkałych przez ludność prawosławną do przejęcia odpowiedzialności za życie religijne. Konflikt między bractwem uspieńskim a eparchią lwowskim został rozpalony postanowieniami statutu brackiego z 1586 r., wyłączającymi konfratrów spod jurysdykcji biskupiej. Prerogatywy Stauropigii, dające możliwość nadzoru nad duchowieństwem i życiem religijnym w parochii, były naśladowane przez konfraternie cerkiewne. W końcu XVI i na początku XVII stulecia bractwa prawosławne dążyły do utrzymania kontroli nad duchowieństwem. Wyznaczały i zwalniały parochów, strzegły, aby duchowni zajmowali się jedynie kultem i nie wtrącali się do spraw związanych z majątkiem cerkiewnym, uważanym za własność bracką, czy do stosunków panujących wśród wiernych. Według statutu lwowskiego bractwa uspieńskiego konfraternie miały prawo pilnować, aby popi zachowywali dobre obyczaje: nie oddawali się rozpuście, nie upijali się, nie zajmowali się wróżbiarstwem, nie uprawiali lichwy. W razie złamania któregoś z tych zakazów mieli być oskarżeni przed biskupem w obecności dwóch lub trzech świadków. Konfraternie były zatem niejako organami kontrolnymi duchowieństwa i wiernych w sprawach religii i moralności²¹. Taka postawa bractw prowadziła do wybuchu konfliktów. W Drohobyczu przy cerkwi Podwyższenia Krzyża Św. doszło w latach 1611–1663 do rywalizacji między bractwem a rodziną Demko. Jej członkowie dążyli do zapewnienia swoim przedstawicielom dziedzicznego administrowania parochią. Spór zakończył się zwycięstwem bractwa, które zapewniło sobie uznanie zasady obieralności duchownych. Decyzja ta została potwierdzona w 1671 r. przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego²². W 1619 r. pop z cerkwi św. Jerzego w Drohobyczu, nazwiskiem Terlecki, musiał przekazać bractwu cerkiew i mienie

¹⁹ LBN, Zbiór A. Petruszewicza, 449: Artykuły albo porządki bractwa cerkwi Przemienienia Pańskiego m. Aleksandrii 1732, k. 2.

²⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu (dalej: BN, BKGK), akc. 2630 cz.1: Księga bractwa przy cerkwi św. Bazylego w Poździaczu 1746, k. 1–15. Zatwierdzenie statutu tegoż bractwa wydane przez bpa O. Szumlańskiego pochodziło z 1748 r. Zob. BN, BKGK, akc. 2722.

²¹ MCS, s. 118.

²² J. Isajewicz, *Bractwa cerkiewne w diecezjach przemyskich obrządku wschodniego w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3: *Studia z dziejów greckokatolickiej diecezji przemyskiej*, pod red. S. Stępnia, Przemyśl 1996, s. 68; tenże (Я. Ісаєвич), *Джерела з історії української культури доби феодалізму. XVI–XVIII ст.*, Київ 1972, s. 46; Л. Тимошенко, *Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.)*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник” т. VIII: 2004, s. 448.

ruchome, m. in. księgi, uznając tym samym prawa konfraterni do zarządzania nimi. W praktyce zasada obioru popów przez bractwa zwyciężyła we wszystkich drohobyckich parochiach, a także w wielu miejscowościach pogranicza etnicznego polsko-ruskiego²³. W 1642 r. bractwo św. Jerzego w Jaworowie otrzymało przywilej wystawiony przez wojewodę ruskiego Jakuba Sobieskiego w Żółkwi, na mocy którego otrzymało prawo przyjmowania popa do cerkwi: *bractwu samemu tylko, a nikomu inszemu tą cerkwią zawiadywać pozwalam i popa do niej przyjmować, według potrzeby przybierać dopuszczam, za potwierdzeniem jednak starszego ich duchownego według religiej greckiej Cerkwi Wschodniej*. Dokument ten został poświadczony przez króla Władysława IV w 1645 r. i Jana Kazimierza w 1662 r.²⁴ Stanisław Koniecpolski, właściciel części Jarosławia, pozwolił w 1675 r. prawosławnemu bractwu Przemienienia Pańskiego wybudować w mieście lub na przedmieściu cerkiew oraz przyjmować do niej duchownych²⁵. Bractwa stryjskie od 1650 r. nominalnie sprawowały kontrolę nad cerkiewiami w tym mieście. Od zarządu nad świątyniami zostało odsunięte duchowieństwo²⁶.

Działalność religijna prawosławnych bractw cerkiewnych wiązała się również z ich aktywnością w dziedzinie obrony praw ludności ruskiej, zagrożonych przez politykę Rzeczypospolitej i Kościoła katolicki. Pozycję Rusinów w społeczności miasta ograniczały zakazy swobodnego osiedlania się, zakazy wchodzenia mieszczan wyznania prawosławnego w skład rad miejskich lub ustalanie limitu mandatów pozostających w gestii Rusinów²⁷. Obrona interesów etnicznych była utożsamiana z wiernością wobec określonego obrządku religijnego. Dlatego też bractwa prawosławne podjęły walkę z wyznaniem unickim zarówno na szczeblu parafialnym, jak i ogólnokrajowym. Wzorem i inspiracją w tejsze walce były właśnie bractwa stauropigialne – lwowskie i wileńskie. O roli Stauropigii lwowskiej świadczyła opinia kronikarza brackiego wyrażona w 1600 r. Według niej *wszystkie sprawy dotyczące się obrządku lub narodu ruskiego opierały się o bractwo*²⁸. Konfraternia uspiewska wysyłała swoich pełnomocników na sejmy i sejmiki ziemskie, aby wywierać nacisk i urabiać opinie

²³ Я. Исаевич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 83.

²⁴ APP, ABGK, Dyplomy, sygn. 94: Władysław IV potwierdza dokument o wolności bractwu cerkwi św. Jerzego w Jaworowie; sygn. 114: Jan Kazimierz potwierdza dokumenty cerkwi św. Jerzego i bractwa w Jaworowie.

²⁵ APP, ABGK, Dyplomy, sygn. 135: Stanisław Koniecpolski pozwala bractwu prawosławnemu wybudować cerkiew w Jarosławiu. – *Pozwoliłem (...) pomienionemu bractwu cerkiew pod tytułem Przemienienia Pańskiego w części mojej dziedzicznej Jarosławiu lub w mieście lub na przedmieściu zbudować (...). Wolno także onym będzie duchownych lub świeckich, lub zakonników przy tej cerkwi trzymać, przyjmować.*

²⁶ F. Bostel, *Z przeszłości Stryja i starostwa stryjskiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” R. XIV: 1886, s. 614.

²⁷ J. Motylewicz, *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Przemysł–Rzeszów 1993, s. 99–100.

²⁸ A. Mironowicz, *Bractwa cerkiewne...*, dz. cyt., s. 30.

przychylnie dla swoich celów wśród posłów. Delegaci owi zaopatrzeni byli w pieniądze pozwalające skutecznie zaimponować Stauropigii. Przedstawiciele uspieńskiego bractwa lwowskiego docierali na dwór królewski, ubiegając się o przychylną opinię władców dla swojej działalności. Utrzymywali również kontakty z patriarchami Konstantynopola czy Aleksandrii, utwierdzającymi ich w oporze względem unii²⁹.

Stauropigia lwowska udzielała pomocy finansowej społeczności prawosławnej w tych miastach, w których trwała rywalizacja z duchowieństwem unickim. W pierwszej połowie XVII w. w Lubaczowie trwał konflikt między katolikami i unitami z jednej, a dyzunitami z drugiej strony. W 1621 r. władze miejskie i pospólstwo lubaczowskie oskarżyli ks. Mariana Dobrostańskiego o zbrojny najazd na cerkiew św. Mikołaja oraz zniszczenie przedmiotów kultu religijnego. W 1623 r. dyzunicy siłą usunęli z cerkwi św. Mikołaja popa unitę Szymona. Jego miejsce zajął pop prawosławny. W 1640 r. unicy uzyskali poparcie ze strony administratora starostwa lubaczowskiego Jana Bębnowskiego i podstarościego Stefana Rykaczowskiego oraz miejscowego proboszcza Bukowieckiego i wygnali duchownego prawosławnego Tymofieja, osadzając *na tej cerkwi gwałtem* popa unickiego z Jarosławia – Michała. W następnych latach trwała walka o parafię między unitą Melecjuszem Kopystyńskim, popieranym przez Bębnowskiego, a dyzunicą wikariuszem Michałem Krzczkowskim³⁰. W zajęciach tych aktywną rolę odgrywało lubaczowskie bractwo św. Mikołaja, które poszukiwało wsparcia materialnego w walce z unitami. Uzyskało je w lutym 1646 r. od Stauropigii lwowskiej, która wyłożyła sumę 20 złp *na poparcie sprawy cerkiewnej*. W tym samym roku bractwo lwowskie udzieliło pomocy finansowej konfraterni cerkiewnej w Sokalu³¹.

Aktywność w dziedzinie obrony interesów etnicznych w działalności prawosławnych stowarzyszeń cerkiewnych była szczególnie widoczna w pierwszej połowie XVII w. Przykład Stauropigii lwowskiej pobudził do działania konfraternie cerkiewne z terenu pogranicza etnicznego polsko-ruskiego. Bractwem wyróżniającym się na tym polu była konfraternia Trójcy Św. w Przemyślu. Z korespondencji prowadzonej w 1627 r. przez to bractwo z korporacjami z Drohobycza i Stryja wynikało, iż bractwo świętotrójeckie usiłowało wpływać na posłów do sejmików ziemskich lub posłów województwa ruskiego, kształtując ich stanowisko w sprawach ludności prawosławnej.

²⁹ J. Bardach, *Bractwa cerkiewne na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” R. 74: 1967, z. 1, s. 78–79, 81; A. Jobert, *Od Lutry do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*, Warszawa 1994, s. 255; E. Likowski, *Unia brzeska (1596 r.)*, Poznań 1896, s. 229.

³⁰ M. Horn, *Zaburzenia wśród mieszczan starostwa lubaczowskiego w pierwszej połowie XVII w.*, „Małopolskie Studia Historyczne” R. IV: 1961, z. 2, s. 35; J. Isajewicz, *Bractwa cerkiewne...*, dz. cyt., s. 70.

³¹ *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною Комиссіею для разбора древнихъ актовъ, Высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ генераль-губернаторѣ*, cz. 1, t. XI: *Акты, относящиеся к исторіи Львовскаго ставропигиальнаго братства (1599–1702 гг.)*, Киев 1904, s. 160.

Zbierało na ten cel fundusze – *na potrzebę sejmową* – z Drohobycza otrzymało 15 złp³². Starania o uzyskanie większych praw dla społeczności ruskiej podejmowało również bractwo katedralne św. Jana Chrzciciela w Przemyślu. W 1612 r. prosiło ono Stauropigię lwowską o poparcie finansowe dla szlachty ziemi przemyskiej gotowej zabiegać o realizację tych postulatów. Prawosławni mieszcianie przemyscy, zwłaszcza członkowie bractwa Trójcy Św., domagali się prawa uczestnictwa w życiu politycznym i gospodarczym miasta, przynależności bez żadnych przeszkód do władz miejskich, cechów oraz zniesienia ograniczeń w działalności handlowej³³. Efektem tych starań był przywilej króla Władysława IV z 23 III 1633 r. zrównujący w prawach prawosławnych mieszkańców miasta z ludnością katolicką (łacinnikami i unitami)³⁴.

W brackim programie reformy Kościoła prawosławnego istotnym elementem było podniesienie poziomu wykształcenia duchowieństwa i wiernych. Temu celowi miało służyć m. in. zakładanie i utrzymanie szkół brackich. Poziom wykształcenia duchowieństwa był na ogół bardzo niski, nie było ono zatem przygotowane do obrony dogmatów i prowadzenia dysput teologicznych. Wprawdzie już w XVI w. przy niektórych cerkwiach i monasterach istniały szkoły ruskie, ale ich program nie wykraczał poza ramy nauczania elementarnego: czytanie ksiąg liturgicznych i śpiew cerkiewny, rzadziej pisanie³⁵.

Pod koniec 1585 r. założono szkołę bracką we Lwowie. Inicjatorami jej utworzenia byli mieszcianie ruscy, którzy zabiegali o nauczanie w niej języka greckiego i cerkiewnosłowiańskiego. Bractwo podkreślało, iż szkoła została założona *dla nauczania dzieci wszelkiego stanu (...), ubogich bezpłatnie, a bogatych za równe datki (...), nauk chrześcijańskich greckich i słowiańskich (...), ażeby nie odpadały od wiary swojej, pijąc w obcych źródłach wodę nauk pogańskich, zaczem powszechna zguba blisko postępuje*³⁶. Wkrótce opracowany został *Porządek szkolny* – wzorowany na statucie szkoły założonej w Ostrogu przez księcia Konstantego Wasyla Ostrogskiego. Bractwo lwowskie zatwierdziło go 8 X 1586 r.

³² С. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 295.

³³ J. Isajewicz, *Bractwa cerkiewne...*, dz. cyt., s. 68–70.

³⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Львові / Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAH), f. 13, op. 1, spr. 431: Księga grodzka przemyska 1680, s. 367–371. – *Rozkazujemy, aby pomienionych mieszczan Religiej Greckiej nie w uniej będących na urząd sposobnych według prawa i porządku swego obierali i onym tym wszystkich wolności zażywać równo z katolikami wiecznemi czasy dopuszczali i nie bronili*. Przywilej ten zyskał potwierdzenie króla Jana Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego.

³⁵ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. II: *Wieki XVI–XVIII*, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków 1969, s. 833.

³⁶ Я. Исаевич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 129–130; Б. Гудзяк, *Криза і реформа...*, dz. cyt., s. 195–199; К. Чодынський, *Кościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370–1632*, Warszawa 1931, s. 183; N. Jakowenko, *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2000, s. 173.

Jego druga wersja pochodziła z 1588 r. Statut przewidywał ścisłą współpracę szkoły z rodziną. I tak zapisu ucznia dokonywano w obecności rodziców, nauczyciela i jednego lub dwóch świadków. Porządek nauki przewidywał poranną modlitwę, sprawdzenie tego, czego uczniowie nauczyli się poprzedniego dnia, i pisemnych zadań domowych. Po obiedzie uczniowie pracowali samodzielnie, rozwiązując zadania postawione przez nauczyciela. Karanie uczniów miało działać wychowawczo. Wprowadzono system zachęcania do nauki. Uzależniono zajmowanie miejsca w sali szkolnej od postępów w nauce. Na każdy tydzień wyznaczano spośród uczniów 2–4 dyżurnych. Ich obowiązkiem było zamieść klasę szkolną, napalić w piecu przed przyjściem wszystkich, a w czasie nauki pilnować, aby wszyscy wypełniali swoje obowiązki. Wysokie wymagania moralne stawiano przed nauczycielami. Wymagano od nich m. in. pobożności, mądrości, pokory, wstrzeźliwości. Nauczyciel powinien z umiarem karać dzieci, jednakowo je traktować, obowiązkowo przebywać w szkole w trakcie zajęć, wiedzieć o nieobecnościach uczniów i znać powody ich absencji³⁷. Program szkolny przewidywał naukę czytania w języku greckim i cerkiewnosłowiańskim, później także w języku łacińskim, śpiewu cerkiewnego, gramatyki, retoryki i dialektyki, rachunków, wybranych zagadnień z astronomii oraz prawd wiary³⁸. Przepisy regulujące pracę szkoły zostały zaakceptowane przez patriarchę Jeremiasza w 1589 r. Przywilej patriarchy dawał prawo tworzenia szkół dla dzieci członków bractwa i nakazywał utrzymanie duchownych uczących języka greckiego i cerkiewnosłowiańskiego³⁹.

Opiekę nad szkołą bractwo lwowskie sprawowało poprzez prowizorów wybieranych ze swego grona. Na opłacenie nauczycieli przeznaczano kwartalne opłaty uczniów, część „podzwonnego”, środki uzyskane z wyrobu i sprzedaży świec. Często bractwo udzielało pomocy materialnej nauczycielom szkoły brackiej. Na ich potrzeby dobroczyńcy konfraterni zapisywali pewien procent sumy ofiarowanej bractwu. W szkole lwowskiej kształcono dzieci z terenu Lwowa i okolicznych miejscowości. W rejestrach uczniów spotkać można było imiona uczniów pochodzących spoza Lwowa, z terenów pogranicza etnicznego, np. sierota z Jaworowa, syn wdowy z Gródka. Absolwenci szkoły należeli do grupy ludzi najbardziej zasłużonej dla Kościoła wschodniego. Ich wiedzę wykorzystywano w innych szkołach brackich, np. w szkole kijowskiej, wileńskiej, ostrogskiej⁴⁰.

³⁷ Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 151–153.

³⁸ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, t. VI: *Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків*, Київ–Львів 1907, s. 518–519; W. Zagórski, *O szkole grecko-słowiańskiej we Lwowie*, „Muzeum” R. 9: 1893, s. 936–939.

³⁹ *Diplomata statutaria a patriarchis orientalibus confraternitati stauropigianaе Leopoliensi a 1586–1592 data*, t. II, Leopoli 1895, s. 98. – *Nie ma być insza szkoła pospolita we Lwowie, krom jednej zakonnej szkoły bratskiej Wniebowzięcia Panny Maryey i w tej tylko uczyć dzieci pobożnych i prawowierzących chrześcijan Bożych i świętych pism, słowieńskiego i jellińskiego, od wybornych wedle czasu będących cnotliwych didaskalów.*

⁴⁰ Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 131; W. Zagórski, *O szkole grecko-słowiańskiej...*, dz. cyt., s. 940.

Z pomocy Stauropigii lwowskiej korzystał biskup przemyski Michał Kopystyński. Jego celem było prawdopodobnie zreorganizowanie szkoły przy katedrze św. Jana Chrzciciela w Przemyślu, która istniała tu od XV w.⁴¹ Eparcha wysłał list do konfraterni lwowskiej datowany na 1 VII 1592 r., w którym prosił o przysłanie do Przemyśla nauczyciela Aleksandra, a jeżeli to byłoby niemożliwe – Semenę Huńki *dla nauczania piśmiennego dzieci*⁴². Już 5 VII 1592 r. bractwo lwowskie odpowiedziało, obiecując przysłać wymienionych studentów do Przemyśla, ale w innym terminie, gdyż aktualnie wszyscy uczniowie szkoły brackiej we Lwowie rozeszli się po różnych miejscowościach⁴³. Korespondencję z bractwem uspieńskim kontynuował mieszczanin przemyski Bazyli Pankiewicz występujący wspólnie z wszystką swą bracią. W liście z 19 VIII 1592 r. ponowił on prośbę o przysłanie do Przemyśla nauczyciela Aleksandra, Symeona lub kogokolwiek innego. Pismo przekazali do Lwowa bracia Dymitr, diakon cerkwi św. Jana Chrzciciela, i Grzegorz Ihnatijewicz. Styl tegoż listu, błędy gramatyczne, jakie się w nim pojawiły, świadczyły o tym, że szkoła katedralna w Przemyślu była bardzo potrzebna⁴⁴. Członkowie bractwa uspieńskiego w odpowiedzi z 24 VIII 1592 r. napisali, iż posyłają nauczyciela Aleksandra i udostępniają mieszczanom przemyskim czyn nauki szkolnej⁴⁵. Wymianę listów kończyło pismo biskupa Kopystyńskiego z 30 VIII 1592 r., w którym eparcha przemyski wyrażał podziękowania bractwu lwowskiemu za przysłanie nauczyciela. Apelował również o dosłanie jeszcze jakiegoś młodzieńca, gdyż pracy było bardzo dużo⁴⁶. Działalność szkoły katedralnej zamarła w okresie rywalizacji biskupa prawosławnego z władzą unickim Atanazym Krupeckim. W 1614 r. ten ostatni skarżył się na mieszczanństwo i duchowieństwo przemyskie, pisząc o nich: *dzieci swoich do szkoły cerkwi katedralnej przemyskiej na nauki dawać opornie nie chcieliście i nie chcecie*⁴⁷. Kolejne informacje o szkole

⁴¹ F. Kiryk, *Przyczynki do dziejów szkolnictwa i stosunków kulturalnych późnośredniowiecznego Przemyśla*, [w:] *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu*, Kraków 1995, s. 363; A. Fenczak, *Ziemia przemyska a polski nurt unionizmu katolickiego w XVI wieku*, [w:] *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 2, pod red. S. Stępnia, Przemyśl 1994, s. 53.

⁴² MCS, s. 363–364; C. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 29; J. Isajewicz, *Bractwa cerkiewne...*, dz. cyt., s. 68.

⁴³ MCS, s. 364–365; C. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 30.

⁴⁴ MCS, s. 370–371; C. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 32–34.

⁴⁵ MCS, s. 372; C. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 34. Wydaje się, że Aleksander był jeszcze bakałarzem w szkole katedralnej w 1629 r. – M. Horn, *Szkolnictwo na terenie ziemi przemyskiej i sanockiej do połowy XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Pedagogika” V: 1967, s. 97, przyp. 42.

⁴⁶ MCS, s. 373; C. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 34–35. K. Lewicki, *Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r.*, Warszawa 1933, s. 56 pisał, iż nauczycielem w szkole brackiej w Przemyślu był Wawrzyniec.

⁴⁷ В. Гриник, *Укр[айнська] Кат[олицька] Духовна Семінарія в Перемишлі*, [w:] Ювілейний Альманах українських католицьких богословів Перемиської єпархії, Перемишль 1937, s. 97; M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681*, Warszawa 1982, s. 132.

prowadzonej przez bractwo katedralne pochodziły dopiero z 1702 r. Mianowicie władca unicki Jerzy Winnicki zobowiązywał tę konfraternię do utrzymania diaka oraz uczniów dobrze się prowadzących do usługiwania w świątyni⁴⁸.

W tym samym czasie z podobną prośbą jak eparcha Kopystyński zwrócił się do Stauropigii lwowskiej książę Konstanty Wasyl Ostrogski. W liście datowanym na 1 XII 1592 r., a pisanym w Dubnie, zaapelował do bractwa uspieńskiego o przysłanie do Jarosławia uczzonego kapłana wyznania prawosławnego. Jego zadaniem miało być czuwanie nad umocnieniem wiary syna księcia – Aleksandra Ostrońskiego, wojewody wołyńskiego, który właśnie ożenił się z Anną z Kostków i *między zębami ludzi zachodniej wiary i nauki osiadł, czyli został obywatelem Jarosławia*⁴⁹. Nie wiadomo jednak w jaki sposób bractwo stauropigialne i przysłany przez nie kapłan mieli wpłynąć na młodego wojewodę i zneutralizować działalność jezuitów jarosławskich.

Pozwolenie na organizowanie szkolnictwa ruskiego zawierały statuty brackie nadane przez eparchę Michała Kopystyńskiego konfraterniom w Gródku w 1591 r. (bractwo Zwiastowania NMP) i w Komarnie w 1592 r. (bractwo św. Piotra i Pawła), wzorowane na ustawie stauropigialnej. W ich tekście znalazły się nakazy sprawowania kontroli nad szkołą⁵⁰. Przywilejami królewskimi zezwalającymi na prowadzenie szkoły cieszyły się bractwa przemyskie: Trójcy Św. i Zwiastowania NMP na przedmieściu lwowskim. Władysław IV w 1633 r. zezwalał konfraterni świętotrójeckiej *szkoły fundować i uczyć w nich*, zaś Michał Korybut Wiśniowiecki w 1670 r. potwierdził zgodę na działalność szkoły przy bractwie Zwiastowania NMP, wydaną w 1647 r. przez władze Przemyśla⁵¹. O tej drugiej szkole wspominała już w 1645 r. Febronja Sidorska, której syn był duchownym przy świątyni Zwiastowania NMP. W swoim testamencie Sidorska zapisała, że *budynek na gruncie wymienionym cerkiewnym od bractwa zbudowany, na szkołę należy*⁵². W wyniku kwerendy obejmującej obszar diecezji przemyskiej obrządku wschodniego w XVI–XVIII w. udało się zlokalizować około 43 szkół brackich, w zdecydowanej większości miejskich (38 szkół)⁵³.

⁴⁸ APP, ABGK, sygn. 3 supl.: Protokoły czynności sądu biskupiego 1702–1705, s. 7–8; Г. Лакота, *Дві престольні церкви перемиські*, Перемишль 1937, s. 24.

⁴⁹ MCS, s. 401; M. Gębarowicz, *Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569–1583 na tle epoki*, „Roczniki Biblioteczne” t. 13: 1969, z. 3–4, s. 442–443; T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2001, s. 128. Wg M. Gębarowicza autorami listu byli prawdopodobnie kapelani książęcy, a rola Ostrońskiego ograniczyła się do wyrażenia zgody na jego wystosowanie.

⁵⁰ MCS, s. 305–306.

⁵¹ APP, ABGK, Dyplomy, sygn. 88: Władysław IV pozwala założyć bractwo religii prawosławnej przy cerkwi Św. Trójcy; sygn. 129: Michał król polski potwierdza dokument uwalniając cerkiew pod wezwaniem Bogurodzicy na Przedmieściu Lwowskim od pewnych podatków i opłat.

⁵² APP, Akta miasta Przemyśla (dalej: AmP), sygn. 91: Acta inventariorum 1624–1657, s. 492–494; J. Krochmal, *Przemyskie testamenty staropolskie*, „Rocznik Historyczno-Archivalny” t. VI: 1989, s. 154–155.

⁵³ R. Pelczar, B. Lorens, *Cerkiewne szkoły brackie w eparchii przemyskiej w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” t. LVII: 2004, s. 12–15.

Spośród absolwentów szkoły brackiej we Lwowie wywodziła się duża część kadry nauczycielskiej, która w XVII w. podjęła pracę w różnych ośrodkach na terenie ziem litewsko-ruskich Rzeczypospolitej. W 1591 r. nauczycielem szkoły w Stryju był Symeon ze Lwowa, pochodzący z rodu Tuczapskich. Trudnił się on również przepisywaniem ksiąg⁵⁴.

Szkoły brackie miały dać uczniom podstawy wykształcenia ogólnego, kształtować pobożność poprzez naukę katechizmu, przygotować do posług cerkiewnych. W szkołach prowadzonych przez bractwa (zwłaszcza miejskie) spory nacisk kładziono na kształcenie językowe. Uczono języków cerkiewnosłowiańskiego, ruskiego, greckiego, łacińskiego i polskiego. Cerkiewnosłowiański młodzież poznawała w trakcie czytania ksiąg liturgicznych. Poznanie tego przedmiotu było niezbędne dla przyszłych duchownych i pracowników cerkiewnych. W szkołach uczono również śpiewu liturgicznego przy wykorzystaniu ksiąg liturgicznych z zapisem nutowym, zwanych hirmologionami. Z innych przedmiotów najczęściej edukowano w zakresie poetyki, retoryki i arytmetyki. Do szkół brackich uczęszczali chłopcy w różnym wieku oraz wywodzący się z różnych grup społecznych. Uczniami były też sieroty, które kształciły się na koszt konfraterni. W niektórych szkołach jednorazowo kształciły się dość duże grupy młodzieży⁵⁵.

Kolejnym ważnym zadaniem realizowanym przez Stauropigię lwowską było drukowanie i rozpowszechnianie tekstów liturgicznych oraz ksiąg wykorzystywanych w szkołach brackich. Właśnie lwowskiemu bractwu stauropigialnemu przypisuje się największe zasługi w tej dziedzinie. W 1585 r. konfraternia uspiewska odkupiła za sumę 1 500 złp drukarnię Iwana Fedorowa, który osiadł we Lwowie i w 1574 r. założył swój warsztat. Pod koniec życia Fedorow popadł w kłopoty finansowe i zastawił warsztat drukarski. Bractwo skupiło wokół siebie mistrzów drukarskich. Z grona swoich członków wyznaczało nadzorującego drukarni i najmowało korektorów. Powstanie drukarni brackiej świadczyło o wzroście świadomości religijnej społeczności ruskiej i znaczeniu słowa w reformowaniu Cerkwi. Z roli słowa drukowanego zdawali sobie sprawę hierarchowie Kościoła wschodniego, którzy na synodach w Brześciu w 1590 i 1591 r. podkreślali konieczność utrzymania typografii brackich⁵⁶. Na edycję ksiąg wyraził zgodę patriarcha Jeremiasz w 1589 r.⁵⁷ 12 X 1592 r. król Zygmunt III

⁵⁴ С. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 295; A. Prochaska, *Historja miasta Stryja*, Lwów 1926, s. 165; I. Крип'якевич, *З історії галицького шкільництва XVI–XVIII ст.*, „Рідна школа” 1933, nr 2, s. 25; R. Pelczar, *Szkolnictwo parafialne w ziemi przemyskiej i sanockiej (XIV–XVIII w.)*, Warszawa 1998, s. 215.

⁵⁵ A. Mironowicz, *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, [w:] *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, P. Chomika, Białystok 2002, s. 27; Я. Ісаєвич, *Братства і українська музична культура XVI–XVIII ст.*, „Українське музикознавство” 1971, nr 6, s. 54–55.

⁵⁶ K. Lewicki, *Książę Konstanty Ostrogski...*, dz. cyt., s. 57.

⁵⁷ *Dyplomata Statutaria...*, dz. cyt., s. 100–101. – *Mają wolności bractwo Wniebowzięcia Najświętszej Panny drukować niezabronnie xięgi święte cerkiewne z staraniem i z wielkim*

Waza zezwolił na pracę drukarni przy bractwie lwowskim. Na mocy przywilejów Władysława IV z 1639 r., potwierdzonych przez Michała Korybuta Wiśniowieckiego w 1669 r., tylko Stauropigia lwowska miała przywilej drukowania ksiąg w języku cerkiewnosłowiańskim⁵⁸.

Drukarnia bracka pozostawała na usługach szkół i cerkwi. Wydawano w niej księgi liturgiczne, podręczniki szkolne, literaturę religijną zwłaszcza o charakterze polemicznym. Działalność wydawnicza prowadzona była zarówno w czasie dominacji prawosławia jak i po przyjęciu unii. Wydawanie tekstów pozaliturgicznych, o charakterze konfesyjnym, było przez długi okres czasu zjawiskiem marginalnym⁵⁹. Według Jarosława Isajewicza od 1630 r. typografia bractwa stauropigialnego nastawiła się na druk ksiąg liturgicznych⁶⁰. Od tej pory panowało powszechne przekonanie, że *wszystkie do służby bożej i nauki młodzieży potrzebne dzieła w Stauropigii drukowane bywały*⁶¹.

Działalność wydawnicza Stauropigii stała się przykładem dla innych bractw cerkiewnych, także tych zorganizowanych na terenie pogranicza polsko-ruskiego. Jednak nie każde bractwo cerkiewne mogło prowadzić działalność edytorską. Drukowanie ksiąg wiązało się bowiem z posiadaniem środków finansowych, które należało wydać na maszyny i specjalistów. Zyski ze sprzedaży ksiąg osiągnano dopiero po kilku lub kilkunastu latach. Ponadto należało uzyskać zgodę władz państwowych, a to także wiązało się z pozyskaniem protekcji osób znaczących, mających dostęp do króla⁶². Te warunki sprawiły, że na obszarze Rusi Czerwonej tylko bractwo Trójcy Św. w Przemyślu zrealizowało plan uruchomienia własnej typografii. Uzyskało ono zgodę

opatrzeniem nie tylko czasosłowce, psalterz, epistoły, mineje, triody, trebniki, synaxary, ewangelię, metafrasty kroniki to jest dziejopisów i insze xięgi theologów cerkwi naszej Chrystusowej, ale i do szkoły potrzebne i należyte jako to gramatykę, poetykę, retorykę i filozofią.

⁵⁸ BN, BKGK, akc. 1994: Kronika niegdyś Bractwa a teraz Instytutu Stauropigiańskiego Lwowskiego przez Dyonizego de Zubrzyca Zubrzyckiego, t. 2, s. 25; D. Zubrzycki, *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji*, Lwów 1836, s. 13–14; M. Gębarowicz, *Iwan Fedorow...*, dz. cyt., s. 461–462.

⁵⁹ W. Witkowski, *Stosunki społeczno-kulturalne i językowe na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej za panowania Zygmunta III Wazy*, [w:] *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, pod red. Ryszarda Łuźnego, Franciszka Ziejki, Andrzeja Kepińskiego, Kraków 1994, s. 81.

⁶⁰ Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 184–185. Wśród ksiąg liturgicznych opublikowanych przez drukarnię stauropigialną zgromadzonych w Dziale Sztuki Cerkiewnej Muzeum Zamku w Łańcucie najstarsze pochodziły z 1630 r. Zob. W. Witkowski, *Katalog starodruków cyrylickich Muzeum Zamku w Łańcucie*, Kraków 1994, s. 7–61.

⁶¹ В. Фіголь, *Церковні братства Галицької гр. кат. Провінції в XVIII ст.*, „Богословія” t. XVI: 1938, s. 227.

⁶² BN, BKGK, akc. 1994, s. 56.

króla Władysława IV na założenie drukarni w przywileju z 22 III 1633 r.⁶³ Korporacja kupiła w 1676 r. drukarnię od mieszczanina przemyskiego Andrzeja Pięćsetnika za sumę 850 złp. W transakcji kupna konfraternię reprezentowali seniorzy stojący na czele zarządu bractwa: Piotr Pankiewicz, Szymon Jaroszewicz, Daniel Fedorowicz, Paweł Fedorowicz, Iwan Tetenus. Jednak już w 1683 r. bractwo sprzedało drukarnię do Lwowa za 1 200 złp. Sprawę sprzedaży sfinalizował Daniel Fedorowicz⁶⁴. Wydaje się, że drukarnia bracka w Przemyślu nie miała szans rozwoju wobec monopolistycznej działalności wydawnictwa lwowskiego. Nie są znane żadne przemyskie druki brackie. Według J. Isajewicza oficyna bractwa świętotrójeckiego tłoczyła ryciny z wyobrażeniami ikon. Potwierdzałby tę opinię zapis w rejestrze dochodów i wydatków bractwa Trójcy Św., w którym wymieniono *Wasila co obrazki drukuje*. Być może wydawano również drobne druki książkowe, które nie były drogie i dlatego nie dbano o nie tak jak o inne księgi⁶⁵.

Wydawnictwa typografii stauropigialnej przeważały wśród ksiąg używanych w liturgii cerkiewnej gromadzonych w świątyniach eparchii przemyskiej. Zarówno w dekanacie gródeckim (zwłaszcza w samym Gródku) jak i w dekanacie krośnieńskim dominowały opracowania pochodzące ze Lwowa. Najwięcej wśród nich było służebników – odpowiedników łacińskich mszałów, mieszczących porządek nabożeństw⁶⁶. Również wśród ksiąg cerkiewnych służących do nabożeństwa, należących do bazylikańskiego klasztoru w Ławrowie w pierwszej połowie XVIII w., przeważały druki lwowskie. W grupie tej znalazło się 18 woluminów pochodzących z drukarni stauropigialnej, zaś 7 wyszło spod prasy w Wilnie, 2 druki pochodziły z Kijowa, a jeden z Moskwy⁶⁷. W szkole prowadzonej w XVII w. przez bractwo Wniebowzięcia NMP w Jarosławiu, w której uczono alfabetu greckiego i chóralnego śpiewu

⁶³ APP, ABGK, Dyplomy, sygn. 88. Przywilej królewski pozwalał bractwu zachowywać *wszelakie swoje wolności w odprawowaniu swego nabożeństwa, drukarnie i szkoły fundować i uczyć w nich*.

⁶⁴ APP, Parafie gr. kat. w Przemyślu, sygn. 124: Rejestr przychodów i wydatków cerkwi Św. Trójcy w Przemyślu 1674–1685, k. 5, 10; Я. Ісаєвич, *Деякі питання бібліографії видань братств*, „Архіви України” 1970, nr 6, s. 9; tenże, *Периодукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні*, Львів 1975, s. 120.

⁶⁵ APP, Parafie gr. kat. w Przemyślu, sygn. 124, k. 10; J. Isajewicz, *Bractwa cerkiewne...*, dz. cyt., s. 71.

⁶⁶ B. Bodzioch-Kaznowska, *Unickie parafie patronatu królewskiego w dekanacie gródeckim w świetle wizytacji z lat 1764–1765*, „Nasza Przeszłość” t. 93: 2000, s. 66–67; M. Kaznowski, *Parafie unickie dekanatu krośnieńskiego w świetle akt wizytacyjnych z 1742 r.*, „Prace Historyczno-Archiwalne” t. VII: 1999, s. 42; R. Biskupski, *Sztuka Kościoła prawosławnego i unickiego na terenie diecezji przemyskiej w XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku*, [w:] *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 2, pod red. S. Stępnia, Przemyśl 1994, s. 363.

⁶⁷ CPAH, f. 684, op. 1, spr. 2139: Inwentarz wyderkafów od różnych Ichmościow Monasterowi Ławrowskiemu należących Dnia 22 VIII 1723 spisany, k. 28.

cerkiewnego, wykorzystywano podręcznik wydrukowany w typografii lwowskiego bractwa uspieńskiego. W cerkwi w Wiązownicy jeszcze w 1858 r. posługiwano się Ewangelią z 1609 r., pochodzącą ze stauropigialnego ośrodka drukarskiego⁶⁸. Księgi liturgiczne, drukowane przeważnie we Lwowie, posiadała cerkiew Zesłania Ducha Św. w Sanoku⁶⁹.

W zbiorach starodruków cyrylickich przechowywanych w Muzeum Zamku w Łańcucie, a pochodzących z 41 cerkwi z terenu eparchii przemyskiej, dominowały księgi wydane przez drukarnię stauropigialną. Według W. Witkowskiego 48 ksiąg zostało wydanych przez typografię bractwa uspieńskiego, zaś tylko 2 przez drukarnię bractwa wileńskiego, 5 przez drukarnię kijowską, 4 przez uniowską, 2 przez moskiewską, po jednej zaś pochodziło z drukarni w Dermaniu, Supraślu i Jewiu. Były to w zdecydowanej większości księgi liturgiczne używane w trakcie nabożeństw cerkiewnych⁷⁰. Również lwowskie druki stauropigialne przeważały wśród ksiąg cyrylickich wchodzących w skład kolekcji Biblioteki Narodowej w Warszawie. Były one własnością Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu i pochodziły z terenów pogranicza etnicznego polsko-ruskiego. Spośród wydawnictw XVII-wiecznych aż 51 egzemplarzy wyszło spod prasy drukarni stauropigialnej. Z XVIII w. przetrwały natomiast 34 księgi wydane przez typografię bractwa uspieńskiego⁷¹.

Zatem na teren pogranicza etnicznego polsko-ruskiego w XVII w. docierały najczęściej wydania oficyny bractwa stauropigialnego, dopiero w XVIII w. występowały druki z typografii bazylikańskich w Poczajowie, Uniowie czy Supraślu. Zmiana ta była spowodowana kłopotami drukarni brackiej z cenzurą w pierwszej połowie XVIII w. Zarzucano wydawnictwu lwowskiemu, że niektóre druki zawierały treści niezgodne z dogmatyką katolicką. Spór między bractwem uspieńskim a biskupem lwowskim trwał wówczas kilkanaście lat i na rynek wydawniczy weszły pozycje innych drukarni, zwłaszcza bazylikańskich, które zwycięsko konkurowały z *przesławną i starożytną* typografią stauropigialną⁷². Na teren Rusi Czerwonej trafiały także wydawnictwa cyrylickie z drukarni z Wilna, Czernihowa lub Moskwy. Jednak były one już dużo rzadsze. Obecność ksiąg wydanych przez Stauropigię lwowską na pograniczu polsko-ruskim nie powinna budzić zdziwienia. Typografia lwowska była

⁶⁸ J. Kruk, *Szkolnictwo ukraińskie w Jarosławskim do 1939 r.*, „Перемиські дзвони” 1992, nr 9, s. 14.

⁶⁹ F. Kiryk, *Stosunki cerkiewne...*, dz. cyt., s. 260; W. Sołtys, *Sanok jako miejsce kultu religijnego...*, dz. cyt., s. 152.

⁷⁰ W. Witkowski, *Katalog starodruków cyrylickich...*, dz. cyt., s. 7–61; tenże, *Uwagi o łańcuckim zbiorze starodruków cyrylickich*, [w:] *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej*, Łańcut 1999, s. 336.

⁷¹ *Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, opr. Z. Żurawińska, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, Warszawa 2004, s. 323–324.

⁷² E. Likowski, *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*, t. 1, Warszawa 1906, s. 5; W. Witkowski, *Uwagi o łańcuckim zbiorze...*, dz. cyt., s. 336.

w XVII w. na omawianym obszarze jedyną drukarnią wydającą dzieła w języku cerkiewnosłowiańskim. Stauropigia utrzymywała kontakty z bractwami cerkiewnymi, zorganizowanymi na jej wzór. Do Lwowa podróżowali przedstawiciele konfraterni i duchowieństwa, głównie w sprawach konsultacji i informowania Stauropigii o sytuacji prawosławnych na terenie Rusi Czerwonej. Z kolei członkowie bractwa uspieńskiego zajmujący się handlem, wyjeżdżali poza Lwów, brali udział w targach i jarmarkach odbywających się na terenach pogranicza, zwłaszcza w Jarosławiu. Również we władzach konfraterni uwzględniono konieczność powoływania jednego lub dwóch braci na stanowisko sprzedawców ksiąg, zwanych w XVIII w. *venditores librorum*. Oni sprawowali nadzór nad budynkiem, w którym znajdowała się księgarnia bracka, prowadzili rejestr dochodów i wydatków związanych z produkcją i sprzedażą ksiązek⁷³. Wiadomo, że wydawnictwo bractwa uspieńskiego rozprowadzało swoje druki wśród eparchów prawosławnych, monasterów, a nawet patriarchów. W 1669 r. na żądanie patriarchy jerozolimskiego Stauropigia wysłała mu 48 ksiąg. W tym samym roku kilka woluminów otrzymał eparcha przemyski Jerzy Hoszowski oraz monastery m.in. w Lesku i Dobromilu. W 1690 r. darowano służebnik ihumenowi monasteru bazylińskiego w Ławrowie. Stauropigia ofiarowała księgi również licznym konfraterniom, m.in. organizacjom brackim w Lublinie i Brześciu⁷⁴.

Stauropigia rozprowadzała księgi chętnie, i często bezpłatnie, na ziemiach położonych na zachód od Lwowa, gdzie ludność ruska żyła w mniejszości i należało podtrzymywać odrębność wyznaniową. Był to przejaw nie tylko działalności filantropijnej, ale i swoista reklama wydań brackich. Na popularność wydawnictw Stauropigii miało także wpływ wysyłanie przez bractwo na teren całej Ukrainy sprzedawców oferujących druki lwowskie⁷⁵.

Bractwo stauropigialne posiadało największą bibliotekę spośród instytucji społeczności ruskiej Lwowa i całej Rusi Czerwonej. Liczyła ona 145 ksiązek, w tym 22 polskie i 18 łacińskich. W 1637 r. biblioteka miała już 269 ksiąg. Wśród nich było 150 ksiąg słowiańskich, 57 greckich, 27 łacińskich i 35 polskich. Do 1688 r. nastąpiło dalsze pomnożenie księgozbioru bractwa stauropigialnego. W 1688 r. w inwentarzu bibliotecznym figurowały 392 pozycje, w tym 30 ksiązek w języku polskim i 79 po łacinie. W swoim księgozborze bractwo gromadziło egzemplarze Pisma św.,

⁷³ W latach 1749–1751 funkcję *venditor librorum* pełnił Jerzy Koci, zaś w latach 1758–1760 r. – Krzysztof Deima, pobierający pensję 300 fl. pol. – А. Копыстянский, *Материалы, относящиеся к истории Львовского ставропигиона в 1700–1767 гг.*, Львов 1936, s. 242–243, 247, 262–263; Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 188.

⁷⁴ ВН, ВКГК, акс. 1994, s. 25; М. Голубець, *Лаврів (Історично-археологічна студія)*, „Записки чина св. Василя Великого” (Жовква) т. II: 1926, nr 1–2, s. 69; Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 188.

⁷⁵ А. Андрохович, *О[тець] Іван Горбачевський примірний парох Ставропигійського Братства*, [w:] *Збірник Львівської Ставропигії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріали*, т. 1, ред. К. Студинський, Львів 1921, s. 87; Ф. Срібний, *Студії над організацією львівської Ставропигії...*, dz. cyt., т. СХV: 1913, s. 51–54.

modlitewniki, księgi liturgiczne. Dla potrzeb dydaktycznych zbierano podręczniki do nauki języków (głównie greki i łaciny) oraz prace filozoficzne, historyczne i prawnicze. Ważne miejsce w księgozbiorze zajmowały hirmologiony, czyli zbiory pieśni na najważniejsze święta w roku, rozpisane na poszczególne głosy⁷⁶.

Nie udało się odnaleźć wyraźnego potwierdzenia istnienia bibliotek przy bractwach cerkiewnych działających na terenie eparchii przemyskiej. Najwięcej informacji na temat księgozbioru brackiego dotyczyło konfraterni Trójcy Św. w Przemyślu. Nie wiadomo jednak, ile tomów liczył ten zbiór i czy oprócz ksiąg liturgicznych zawierał inne pozycje⁷⁷. Księgozbiór cerkwi miejskiej w Jarosławiu znajdujący się pod opieką bractwa Objawienia Pańskiego składał się z 34 dzieł liturgicznych. Wśród nich znajdowały się m.in. Ewangelie, triodiony, akatystarze, służebniki, trebniki, oktoich⁷⁸. Skromne uposażenie cerkwi i bractw nie pozwalało na konsekwentne tworzenie bibliotek przy konfraterniach. Również niski poziom wykształcenia duchowieństwa i wiernych prawosławnych nie sprzyjał rozwojowi księgozbiorów. Bogatsze zbiory ksiąg posiadały świątynie i stowarzyszenia funkcjonujące w miastach, cerkwie i bractwa wiejskie bardzo rzadko mogły poszczycić się własnymi drukami z typografii lwowskiej. Mimo to jednak gromadzenie ksiąg liturgicznych należy ocenić pozytywnie jako przejaw troski o stan umysłowy i religijny wiernych Cerkwi w eparchii przemyskiej.

Z doświadczeń Stauropigii lwowskiej najwcześniej i zarazem najczęściej korzystano na terenach położonych na zachód od Lwowa, a więc na terenach pogranicza polsko-ruskiego. Na obszar zwartej osadnictwa ruskiego idea bractw przeniosła się stosunkowo późno, np. w 1615 r. powstała konfraternia w Kijowie, a w 1617 r. – w Łucku⁷⁹. Powstaniu bractw sprzyjała zatem zróżnicowana struktura wyznaniowa i narodowościowa wymagająca od wiernych prawosławnych konsolidacji w obronie swej wiary i interesów. Na tych bowiem terenach Cerkiew prawosławna była najbardziej zagrożona utratą swoich wyznawców na rzecz Kościoła łacińskiego i unickiego. Stauropigia lwowska ze względu na swoją autonomię, dobrą sytuację materialną i autorytet wśród innych organizacji brackich odgrywała od lat 90-tych XVI w. wiodącą rolę wśród społeczności prawosławnej Rusi Czerwonej. Była odpowiedzią ludzi świeckich na kryzys w Cerkwi, widoczny w pierwszej połowie

⁷⁶ E. Różycki, *Księgozbiory i ich użytkownicy we Lwowie w epoce renesansu*, [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. I, pod red. H. W. Żalińskiego, K. Karolczaka, Kraków 1995, s. 18; tenże, *Alembekowie i ich księgozbiory. Z dziejów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego okresu renesansu i baroku*, Katowice 2001, s. 35; С. Голубев, *Материалы для истории...*, dz. cyt., s. 167–171; Б. Митюрлов, *Развитие педагогической мысли на Украине в XVI–XVII вв.*, Киев 1968, s. 53; Я. Ісаєвич, *Братства і українська музична культура...*, dz. cyt., s. 53–54.

⁷⁷ APP, AmP, sygn. 586, s. 139; Parafie gr.-kat. w Przemyślu, sygn. 68, s. 43, 87; sygn. 124, k. 9, 12.

⁷⁸ Muzeum w Jarosławiu, Archiwum Akta miasta Jarosławia, sygn. 35: Rejestr bractwa Objawienia Pańskiego, s. 18, 87.

⁷⁹ Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль...*, dz. cyt., s. 37.

XVI w. na wielu płaszczyznach życia religijnego: moralnej, dyscyplinarnej, liturgicznej. W XVII w. lwowskie bractwo uspieńskie faktycznie przewodziło konfraterniom pogranicza etnicznego. Wpływy innych ośrodków prawosławnych, chociażby wileńskiego czy kijowskiego, były już dużo mniejsze. Stauropigia kontrolowała działalność hierarchii duchownej, nieraz wdając się w demoralizujące konflikty z eparchiami i duchowieństwem. Utrzymywała żywe kontakty z patriarchami wschodnimi, zwłaszcza konstantynopolitańskim, będąc silnym ośrodkiem opozycji antyunijnej. Podejmowała starania o ustanowienie praw jak najkorzystniejszych dla wiernych Cerkwi prawosławnej.

Niewątpliwie dla życia religijnego ludności pogranicza polsko-ruskiego największe znaczenie miała pomoc lwowskiego bractwa stauropigialnego w tworzeniu struktur organizacji brackich, zakładaniu szkół i dostarczaniu cerkwiom i szkołom ksiąg liturgicznych i podręczników. Sukcesem można określić powstanie bractw cerkiewnych skupiających ludność prawosławną przy prawie wszystkich cerkwiach miejskich pogranicza. W pierwszej połowie XVII w. organizacje te przyjmowały na siebie rolę głównych obrońców prawosławia, skutecznie opierały się naciskom unijnym podejmowanym przez hierarchię unicką, szlachtę i katolickie rady miejskie. W tej rywalizacji nie bez znaczenia pozostawał fakt, że konfraternie mogły liczyć na wsparcie moralne i materialne Stauropigii lwowskiej. Założenie i prowadzenie przez lwowskie bractwo uspieńskie szkoły i drukarni przyczyniło się w decydującym stopniu do podniesienia ogólnego poziomu intelektualnego społeczności ruskiej. Wprawdzie szkoły brackie pogranicza nigdy nie osiągnęły poziomu lwowskiej placówki, ale ich działalność wpłynęła na poprawę wykształcenia duchowieństwa i służby cerkiewnej oraz znajomość podstawowych prawd wiary wśród ludności.

УДК 271.2–428 (477.83–25) “1678/1679” (094.5)

Марта ОНИСЬКІВ
Львів

Два королівські універсали 1678 і 1679 років до мешканців Львова й Львівської землі в справах “релігії грецької”

Серед королівських універсалів Яна III Собеського, внесених у 1674–1696 рр. до реляційних книг Львівського гродського уряду, лише два стосуються церковних питань, обидва – “релігії грецької”. Перший з них, виданий 3 серпня 1678 р., містив підтвердження попереднього призначення київським православним митрополитом Антонія Винницького, колишнього перемишльського й самбірського єпископа. Другий універсал, датований 9 жовтня 1679 р., повідомляв про скликання, згідно з рішенням сейму, спільного зібрання православних і унійних священослужителів у Любліні 24 січня 1680 р. для владнання непорозумінь. Доставку цих універсалів саме до Львова зумовило перебування тут владичого двору однієї з найбільших єпархій Київської православної митрополії та проживання чималої православної громади.

Ключові слова: Львів другої половини XVII ст., Ян III Собеський, королівський універсал, Львівська єпархія, Православна церква, Унійна церква.

Серед монарших універсалів короля Речі Посполитої Яна III Собеського, що їх за його правління, в 1674–1696 рр., було внесено до реляційних книг Львівського гроду, лише два стосуються церковних питань, обидва – “релігії грецької”¹. Відомо, що король видавав теж інші універсали подібного характеру й змісту², але їх не було подано до “львівських гродських актів”. Останнє може свідчити про те, що у двох вписаних універсалах містилася суттєва інформація, а її поширення серед мешканців Львова і Львівської землі (тобто простору, що перебував під юрисдикцією Львівського гроду) мало, очевидно, особливе

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 437, стор. 2311–2314; спр. 440, стор. 177–182.

² Зокрема, відомо про видачу королівських універсалів у справах “релігії грецької” в 1676 і 1694 рр. (Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький єпископ Перемиський, Самбірський, Сяніцький (1680–1700) // Записки ЧСВВ (Рим). 1978. Серія II. Секція I. Т. XXXVIII. С. 47; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010. С. 277).

значення чи то для короля і його двору, чи то для певних суспільно-політичних сил і / або конкретних діячів. Адже в цей час “канцелярія разом з гродським урядом використовувалися для широкої інформаційно-пропагандистської акції, адресатом якої була не лише шляхта, а всі стани і верстви тогочасного суспільства”³.

Усього в реляційних книгах Львівського гроду за 1674–1696 рр. виявлено понад 70 універсалів Яна III Собеського. За змістом вони стосувалися (крім двох у справах “релігії грецької”) діяльності сеймів і сеймиків, організації й забезпечення коронного війська, ведення торгівлі, єврейських справ, функціонування цехів тощо. Королівський універсал – як особливий вид актової документації Коронної канцелярії – не творив нового правового стану: монарші розпорядження, що в ньому містилися, видавалися на основі вже існуючого законодавства⁴. Він мав широке коло адресатів, найбільше порівняно з іншими королівськими актами, та зазвичай стосувався чималої території. Виданий і завірений монархом, універсал містив офіційну державну інформацію. Процес канцелярської обробки королівського універсалу був спрямований, головню, на введення його в дію шляхом оголошення змісту значній частині тогочасного суспільства. Вказівки про спосіб здійснення цього зазвичай вміщувалися в кінцевій публікації самого документа. Поінформована універсалом частина суспільства отримувала не тільки відомості про розпорядження короля, а й про різні аспекти політичного, економічного, духовного життя держави. Останнє знаходилося в клаузулі наративу, в якій розповідалося про причини певних дій монарха і яка була обов’язковою для всіх тогочасних універсалів.

Перший з розглянутих королівських універсалів у справах “релігії грецької” (див. *документи 1 і 2*) повідомляв про підтвердження Яном III попереднього, здійсненого ще королем Яном Казимиром (правив у 1648–1668 рр.) призначення київським православним митрополитом Антонія Винницького (1663–1679 рр.)⁵, а другий – про скликання спільного зібрання православних та уніатів у Любліні 24 січня 1680 р.⁶ Обидва документи були доставлені до Львова, оскільки останній з 1539/1540 р. (фактично від кінця XV ст.) став місцем, де знаходився владичий двір однієї з найбільших епархій Київської православної митрополії – Львівської⁷. На доставку цих універсалів до Львова впливало й проживання тут чималої православної (української) громади, чисельність якої, щоправда, значно

³ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku: studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego. Lublin, 2004. S. 217.

⁴ Капраль М. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядкував М. Капраль. Львів, 1998. С. 8.

⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 437, стор. 2311–2314.

⁶ Там само. Спр. 440, стор. 177–182.

⁷ Скоциляс І. Галицька (Львівська) епархія... С. 445; Кметь В. Епархія Львівська, Галицька і Кам’янецька // Енциклопедія Львова. Львів, 2008. Т. 2 / За редакцією А. Козицького. С. 291.

поступалася католицькому (польському) населенню міста⁸. Проте тогочасна львівська українська громада сприймалась як така, що не допустить у своїх лавах відходу від православ'я та переходу на унію⁹. Крім того, від 1632 р. Львівська єпархія (поряд з Перемишльською, Луцькою і Мстиславською) завжди мусила залишатися в руках неуніатів¹⁰. Перенесення до Львова в 1673 р. Тереховельської ікони Божої Матері й інтенсивне пропагування тут її культури сприяло не лише оновленню єпархіального життя, а й перетворенню міста на своєрідний “ментальний сакральний простір”, трактуванню його як духовного центру Русі в сприйнятті українського православного населення¹¹.

Названі універсали, очевидно, були направлені саме до єпископського двору, тобто до Собору Святого Юра. Кінцева формула публікації королівських універсалів вимагає цього: “наказуємо його публікувати по всій нашій державі і його митрополичій юрисдикції на місцях звичайних”¹², “хочемо мати, аби велебні митрополити, єпископи та інші настоятелі публікувати його наказували”¹³. Як бачимо, в другому універсалі конкретно вказано на єпископів як тих, хто повинен наказувати публікувати універсал. Натомість у першому зазначається про необхідність поширити відомості на території “митрополичої юрисдикції”. До складу останньої й входила Львівська єпархія, а єпископ, у свою чергу, виступав як управитель та юрисдикційний зверхник її теренів і мав виконувати й пастирські, й адміністративні функції¹⁴. Розглянуті королівські універсали мусили спочатку потрапити саме до єпископського двору (точніше до його канцелярії)¹⁵: про це свідчить той факт, що до Львівського гроду їх принесли представники близького оточення (до того ж, прихильники його проунійних планів) тодішнього львівського православного єпископа Йосифа Шумлянського (1668–1708 рр.). Це були Георгій Корендович – член Львівського ставропігійського братства, регент Кам'янецької гродської канцелярії та інстигатор¹⁶ Львівського гроду (1680–

⁸ Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). Львів, 1968. С. 28; Капраль М. Національні громади Львові XIV–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 270.

⁹ Mironowicz A. Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej. Białystok, 2001. S. 215; Скочляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 243.

¹⁰ Беднов В. А. Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum). Минск, 2002. С. 216–217.

¹¹ Скочляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 576–580.

¹² ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 437, стор. 2313–2314.

¹³ Там само. Спр. 440, стор. 182.

¹⁴ Скочляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 428.

¹⁵ Там само. С. 446.

¹⁶ Інстигатор здійснював публічне обвинувачення перед судом у справах загального значення – зокрема, у випадках непокори, нехтування адміністративними, судовими чи фінансовими приписами, порушення порядку, громадського спокою, моральних норм тощо (Фелонюк А. Органи влади на території замкової юрисдикції Львова в другій половині

1699 рр.)¹⁷, та Іван Мокрицький – також член Львівського ставропігійського братства¹⁸.

Ймовірно, публікація цих королівських універсалів у Львові, тобто ознайомлення з їх змістом ширших верств міських мешканців і приїжджих, мала місце до їх принесення для облятації¹⁹ до Львівського гроду. Про це свідчить значний хронологічний інтервал між датою видачі універсалів та датою вписання у львівські гродські акти. Перший універсал виданий 3 серпня 1678 р. в близькій до Львова Жовкві, але до гроду його принесено аж 5 жовтня. Подібно й другий універсал було видано 9 жовтня 1679 р. в Яворові, а його облятація у Львовському гроді відбулася аж 18 січня наступного року. Догродова публікація досліджених монарших універсалів скоріш за все відбувалася в православних храмах Львова. У середмісті це була церква Успіння Пресвятої Богородиці, а на передмістях – церкви Святого Миколая, Святої Параскеви П'ятниці, Святого Теодора Тіронського, Благовіщення Богородиці, Богоявленська, Воскресіння Христового, Різдва Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста²⁰. Передміські храми відвідувала значна частина міських мешканців, до них навідувалася й малозаможна шляхта, яка рідко бувала в місті²¹. Тогочасна Церква була, зокрема, пропагандистсько-інформаційною структурою, яка трансливала – як правдиву й універсальну цінність – відомості, що стосувалися або окремого прошарку, або всього суспільства²² (у нашому випадку – частини останнього). Крім

XVII–XVIII ст. // *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku. Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy 10–12 września 2007 roku / Pod redakcją H. Gmiterka i J. Łosowskiego. Kraków, 2010. S. 287; Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska... S. 105).*

¹⁷ *Maleczyński K. Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783. Lwów, 1938 [Zabytki Dziejowe. Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie. T. VI. Zesz. 1]. S. 66.*

¹⁸ *Великий А. Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Рим, 1972. Т. V: XVII ст. С. 233.*

¹⁹ Облятація полягала у внесенні документу до гродських книг: його зміст переписувано без жодних орфографічних чи стилістичних змін (*Sochaniewicz S. Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. Lwów, 1912. S. 15).*

²⁰ Церква Святої Параскеви П'ятниці розміщувалася на території тогочасного Краківського передмістя (*Качор І., Качор Л. Львів крізь віки. Львів, 2004. С. 136*), церква Святого Теодора Тіронського – навпроти церкви Святого Миколая (Там само. С. 142), церква Благовіщення Богородиці – у районі сучасної вулиці Городоцької, № 17–25 (Там само. С. 144), Богоявленська церква – у районі сучасної вулиці Фредра (Там само. С. 149), церква Воскресіння Христового – на території Краківського передмістя, де нині проходить залізниця (Там само. С. 150), церква Різдва Богородиці – на розі сучасних вулиць Донецької та Богдана Хмельницького (Там само. С. 153), церква Воздвиження Чесного Хреста – на території Галицького передмістя (Там само. С. 153).

²¹ *Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska... S. 214.*

²² *Maliszewski K. Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Toruń, 2001. S. 40.*

оголошення універсалів з церковних амвонів, їх прибивали до церковних дверей²³. Особливо ефективним було використання храмів для повідомлення певної інформації представникам непривілейованих станів (наприклад, для тогочасних селян було характерним проводити свої громадські віча чи сходки саме у святкові дні в церквах²⁴).

Публікація вказаних королівських універсалів Львівським гродом полягала, головню, в оголошенні їхнього змісту генеральним коронним возним. Цей гродський урядовець мав бути відомим і впізнаваним для місцевого населення: він мусив бути відповідно підстриженим, а оголошення про його призначення на цю посаду здійснював інший возний на багатолюдних місцях²⁵. Обнародування королівського універсалу генеральним коронним возним здійснювалося урочисто, під звуки сурм і бубнів²⁶, у Львові – переважно на ринковій площі. Поширення змісту королівських універсалів могло відбуватися і завдяки створенню завірених їх копій (у вигляді витягів з актових книг, до яких універсали було вписано).

Такі способи публікації повинні були забезпечити якнайкраще доведення змісту цих універсалів до православного (й не тільки) населення Львова, а також до мешканців навколишнього регіону. По-перше, їхнє публічне оголошення в церквах чи на ринку не вимагало від міського населення грамотності (тобто уміння читати і писати, хоча показники останнього не були низькими серед тогочасного міщанства, головню патриціату та поспільства²⁷). По-друге, мовою універсалів була польська, в них лише подекуди трапляються макаронізми (латинські вставки), властиві для тогочасної документації²⁸. Сприйняття тогочасним українським населенням Львова польської мови було, очевидно, добрим з огляду на тривале співжиття і постійні контакти з польською громадою. (Для прикладу: тогочасні вірші спудеїв дальшої від етнічних польських земель Києво-Могилянської академії легко можна було читати як українською, так і польською, нічого не змінюючи у словах²⁹.)

²³ *Kriegseisen W.* Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1991. S. 40.

²⁴ *Інкін В.* Сільське господарство Галицького Прикарпаття у XVI–XVII століттях: історичні нариси. Львів, 2004. С. 209.

²⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 445, стор. 723–726.

²⁶ *Kriegseisen W.* Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej... S. 40.

²⁷ Станом на XVI ст. на території Малопольщі грамотність патриціату становила 70 % серед чоловіків і 25 % серед жінок, грамотність поспільства – відповідно, 40 % і 12 % (*Historia Europy Środkowo-Wschodniej / Red. Jerzy Kłoczowski. Lublin, 2000. T. 1. S. 227*). Подаємо ці показники, зважаючи на їх умовну хронологічну й територіальну близькість до реалій Львова другої половини XVII ст.

²⁸ *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. С. 219.

²⁹ *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / Під ред. А. Ясіновського, переклад з англ. М. Габлевич. Львів, 2001. С. 129.

Два публіковані нами королівські універсали вписано до книг Львівського гроду, що надало їм “вічної” доказової сили³⁰ та сприяло поширенню їх змісту серед львів’ян і мешканців регіону. Чому саме тут, у Львові, це було здійснено? Відповідь слід шукати, очевидно, в контексті поглядів / планів короля і Йосифа Шумлянського на майбутнє Православної та Унійної церков у Речі Посполитій. Позиція Яна III викладена в його листі до унійного митрополита Кипріяна Жоховського (1674–1693 рр.), датованому 1679 р.: “Бажанням короля є, щоб православні підлягали Риму, не лише через римо-католицьку віру, яку сам визнаю, але передусім через інтереси держави, а особливо, щоб забрати православних з-під юрисдикції константинопольського патріарха і російського царя”³¹. Реалізацію таких планів Ян III спочатку вбачав у створенні Київського патріархату під зверхністю Папи Римського³², але згодом відмовився від цієї ідеї. Натомість король виступив за перехід усіх православних єпископів на унію³³, що призвело б до їх підпорядкування київському унійному митрополиту, підвладному Риму. Здійснити це, за порадою папського нунція, монарх прагнув у такий спосіб: православних єпископів належало таємно висвятити на унію (що зробив львівський єпископ Йосиф Шумлянський у 1677 р.³⁴ і майбутній перемишльський єпископ Інокентій Винницький у 1679 р.³⁵), пообіцявши їм після смерті унійного владики, якщо такий був, збереження єдиного єпископства східного обряду на цих землях. Такі православні владики у майбутньому мали спричинити й забезпечити перехід усієї єпархії на унію, а титул київського православного митрополита король – після смерті Антонія Винницького – мав намір скасувати³⁶. Йосиф Шумлянський знав про унійні плани короля, хоча й не все, і мав свої міркування щодо їх реалізації. Він був прихильником утворення на землях Речі Посполитої двох унійних митрополій: відновленої під його зверхністю Галицької, до якої би входили Львівське, Луцьке, Перемишльське, Холмське та Володимирське єпископства, та вже існуючої Київської, під юрисдикцію якої потрапили б єпископства на теренах Великого князівства Литовського³⁷.

Публікація універсалу 1678 р. про затвердження київським митрополитом Антонія Винницького (див. *документ 1*) було вигідним для Йосифа

³⁰ Вписані до гродських актів документи зберігали вічну доказову силу з огляду на “право вічності”, яке гродська канцелярія мала з XVI ст. (*Захарчишина П. І.* Писарі й архівісти земських та гродських канцелярій на західноукраїнських землях у XV–XVIII ст. // *Архіви України* (Київ). 1969. № 1. С. 18; *Купчинський О.* Земські і гродські судово-адміністративні фонди Львова. Київ, 1998. С. 16).

³¹ *Mironowicz A.* Kościół prawosławny... S. 223.

³² *Балик Б. І.* Інокентій Іван Винницький... С. 47.

³³ Там само. С. 51.

³⁴ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія... С. 274.

³⁵ *Mironowicz A.* Kościół prawosławny... S. 223.

³⁶ *Балик Б. І.* Інокентій Іван Винницький... С. 56–57.

³⁷ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія... С. 221.

Шумлянського через те, що серед мешканців єпархії поширювалися чутки про його відступництво від православ'я³⁸. Офіційно – але таємно – перехід єпископа на унію відбувся попереднього 1677 р.³⁹ Навернення православних єрархів Корони на унію мусило залишатися в таємниці – для того, щоб вони не втратили підтримку місцевого православного населення та могли підготувати ґрунт для поступового і мирного переходу вірних підлеглих їм єпархій на унію⁴⁰. Тому оприлюднення універсалу мало підтверджувати подальшу підпорядкованість львівського владика саме православному митрополиту та нівелювати закиди його противників, зокрема з-поміж православної шляхти Руського воєводства та членів впливового й численного Львівського ставропігійського братства⁴¹. Крім того даний універсал свідчив про невідданість Йосифа Шумлянського тодішньому унійному митрополиту Кипріану Жоховському, що формально (і таємно) було визнано львівським владику в 1677 р. та підтримане Римом, проте фактично не виконувалося⁴². Кипріан Жоховський виступав проти створення в майбутньому двох унійних митрополій⁴³. До того ж Антоній Винницький на момент появи універсалу мав уже 79 років, а наступного року помер. Саме тоді адміністратором Київської православної митрополії було призначено військового побратима Яна III⁴⁴ – Йосифа Шумлянського⁴⁵. Львівський єпископ таким чином ще більше наблизився до реалізації своїх планів, ставши в церковно-єрархічному відношенні майже рівним (але не підпорядкованим) Кипріану Жоховському.

Універсал 1679 р. (див. *документ 2*), в якому йшлося про скликання – згідно з ухвалою варшавського сейму 1677 р.⁴⁶, нереалізованою під час наступного,

³⁸ Там само. С. 274.

³⁹ *Великий А. Г.* З літопису християнської України... Т. V. С. 232.

⁴⁰ *Mironowicz A.* Kościół prawosławny... S. 226.

⁴¹ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія... С. 581.

⁴² Там само. С. 275.

⁴³ Уніати підтримували первісну ідею короля про створення унійної патріархії (*Балик Б. І.* Інокентій Іван Винницький... С. 79; *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія... С. 221).

⁴⁴ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія... С. 583.

⁴⁵ *Mironowicz A.* Kościół prawosławny... S. 222.

⁴⁶ Варшавський сейм відбувався в січні–квітні 1677 р. (*Konopczyński W.* Chronologia sejmów polskich 1493–1793 // Archiwum Komisji Historycznej. Kraków, 1948. Seria 2. T. IV. Nr 3. S. 157), на ньому було вказано на необхідність скликання спільного зібрання православних і уніатів, їхнього духовенства та світських представників (*Балик Б. І.* Інокентій Іван Винницький... С. 51). У королівському універсалі згадано конституцію цього сейму: йшлося, очевидно, про конституцію “Religia Grecka”, згідно з якою на майбутній сейм мали прибути уніати та неуніати для “заспокоєння” претензій за участі сеймових депутатів (*Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. Petersburg, 1860.* Т. V. S. 226–227).

гродненського сейму 1678–1679 рр.⁴⁷ – Люблінського колоквіуму, мав безпосередньо сприяти швидкій реалізації планів львівського владики, тож якнайширше розповсюдження його змісту серед населення Львова і Львівської землі так само відповідало намірам Йосифа Шумлянського. Саме він був головним ініціатором з'їзду в Любліні⁴⁸ і виступав за широке залучення до нього мирян. Листи було розіслано й до католиків, представників православної ієрархії, братств⁴⁹. Львівський єпископ покладав великі надії на колоквіум і через те, що попри укоріненість у Львові православ'я, у середовищі місцевої української громади мали місце проунійні настрої. Недаремно королівські універсали 1678 і 1679 рр. до гроду приносили саме члени Львівського ставропігійського братства, названі вище. Прихильність до унії у львівських колах не була поодиноким явищем і мала тривалий характер⁵⁰. Це було пов'язано з тим, що латинський обряд вважався у той час вищим⁵¹, а православна спільнота Львова трактувала своє становище як дискриміноване⁵². Проте сподівання Йосифа Шумлянського не справдилися. Багато православних не з'явилися на Люблінський колоквіум⁵³, на який львівський єпископ прибув у супроводі братчиків, священників і монахів своєї єпархії, а саме зібрання протривало тільки два дні. Його невдачу зумовило й неприбуття комісарів, яких мав відрядити Ян III: в універсалі декларувалося, що учасники зібрання проведуть його “у присутності наших вельможних комісарів, яких до цього акту з нашого сенату будемо призначати”, а останні, “засідаючи там на нашому місці, [...] будуть побуджати до згоди, заспокоєння і усунення правових суперечок”⁵⁴. Пояснюючи відсутність комісарів, король вказував на їх заклопотаність іншими справами⁵⁵. Проте причина полягала в іншому. Першорядне місце в політиці Яна III завжди займали військово-політичні питання, а саме в цей час Москвою було ратифіковано союзний договір між Річчю Посполитою і Московською державою, підписаний роком раніше і спрямований проти Османської імперії. Четверта стаття договору гарантувала

⁴⁷ На сеймі, що проходив у Гродно з 15 грудня 1678 р. по 4 квітня 1679 р. (*Копорczyński W. Chronologia sejmów polskich...* S. 157), оголошено про з'їзд православних та уніатів у Бересті, проте його проведення король пізніше відмінив (*Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький...* С. 52–53).

⁴⁸ *Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький...* С. 79.

⁴⁹ *Великий А. Г. З літопису християнської України...* Т. V. С. 235.

⁵⁰ *Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія...* С. 245–246; *Великий А. Г. З літопису християнської України...* Т. V. С. 233.

⁵¹ *Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej / Przekład A. Gil. Lublin, 2008. S. 83.*

⁵² *Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія...* С. 335.

⁵³ *Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596–1810: Dzieje i organizacja. Lublin, 2005. S. 93; Беднов В. А. Православная церковь в Польше...* С. 282.

⁵⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 440, стор. 180–181.

⁵⁵ *Великий А. Г. З літопису християнської України...* Т. V. С. 237.

збереження Православної церкви на землях Речі Посполитої у незмінному стані та вимагала за жодних обставин не змушувати її вірних до єдності з католиками⁵⁶. Відтак Люблінський колоквиум став останньою (і невдалою) спробою поєднання православних та уніатів Речі Посполитої в другій половині XVII ст.⁵⁷ на загальнодержавному рівні. На місцях це поєднання вдалося реалізувати, щоправда дещо пізніше⁵⁸.

Львів у другій половині XVII ст. як центр однойменної єпархії і його православна (українська) громада були невід'ємною та важливою складовою Київської православної митрополії. Відтак місто, разом з його православною спільнотою, ставали об'єктом королівської та єпископської політики. В час, коли ця політика досягла свого піку, населення Львова отримало можливість ознайомитись з нею та сприяти чи протидіяти її реалізації. Не останню роль у цьому відіграли видані королем універсали та поширення в різний спосіб інформації з них.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1678 р., 3 серпня. Жовква. –

Ян III підтверджує попереднє, здійснене ще королем Яном Казимиром, призначення київським православним митрополитом Антонія Винницького, колишнього перемишльського й самбірського єпископа

Oblata literaru[m] S[acrae] R[egiae] M[aiestatis]
venerabili Winnicki metropolitae kiiouiensi seruientium

Ad officiu[m] et acta p[rae]sen[tia] castren[sia] capitanealia leopolien[sia] veniens p[er]sona[m] n[obili]s Georgius Korendowicz obtulit officio p[rae]senti et ad acticandu[m] porrexit literas Sacrae Regiae M[aiestatis] in rem v[e]n[er]abilis Winnicki metropolitae kiiouien[sis] seruientes, // (стор. 2312) manu eiusdem Sacrae Regiae M[aiestatis] subscriptas et sigillo regni communitas, tenoris talis.

⁵⁶ Балук Б. І. Інокентій Іван Винницький... С. 54; Mironowicz A. Kościół prawosławny... S. 223; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 223.

⁵⁷ Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 309.

⁵⁸ Упродовж 1692–1703 рр. усі православні єпархії Корони Польської перейшли на унію (Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / 3-тє видання, перероблене та розширене. Київ, 2006. С. 491).

Jan Trzeci z Bozey Łaski Krol Polski, Wielki Xiąże Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmudzki, Inflantski, Kiiowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Smolenski, Siewierski y Czerniechowski.

Wszem wobec y kozdemu z osobna, komu o tym wiedziec należy, mianowicie wielebnym, pobożnym episkopom, archimandritom, ihumenom, protopopom, namiestnikom, praesbyterom, diakonom, klerykom, czerncom, wszytkiemu duchowienstwu, tak w Koronie, iako y w Wielkim Xięstwie Lithewskim będącemu y innym wszytkim, tak stanu szlacheckiego, iako tez wszelkicy inszey kondycy y dostoięstwa ludziom, y wszytkicy Rusi religy greckicy w Koronie y Wielkiego Xięstwa Litewskiego oznaymujemy. Iz iako raz niasnieyszy Jan Kazimirz antecessor nasz wielebnemu w Bogu Antoniemu Winnickiemu, przed tym przemyskiemu y samborskiemu episkopowi, wziąwszy pod wage zycia iego, pobożność, nauką należytą y osobliwą ku wierze chrzescianskicy zarliwość, metropolią kiiowską za pokazaniem zgodney elekciey konferował y osobliwym uniwersałem swoim obwiescic kazał, tak y my, chcąc do konca religiey greckicy w panstwach // (*стор. 2313*) naszych gruntownie uspokoić* a zaczynaiąc od chwały Bozey wydaiemy ten uniwersał nasz do wiernosci waszych, abyscie y przerzeczonego wielebnego Antoniego Winnickiego za własnego y prawdziwego metropolite kiiowskiego pasterza swego mieli, znali, y tak iemu samemu, iako y namiestnikom iego we wszytkim cokolwiek do jurisdikciey metropolitanskiey należy posłusznemi byli. Zadnych inszych uniwersałów, listow wieszczych y przywileiow niczyich (ktore lubo wyszły albo na potym niesłusznie z opaczną cancellariey naszej informacją wyniść by mogły, ktore tymze uniwersałem ninieyszym kassuiemy y za niewazne deklaruiemy) nie słuchają, a to wszytko z powinności samey czyniąc, cokolwiek pieczołowanie pasterskie y władza metropolitanska wielebnego w Bogu Oyca Antoniego Winnickiego metropolity kiiowskiego własnego y prawdziwego rozkaze, w czym wiernosci wasze wiary chrzescianskicy sumnieniem, tak y łaską naszą obowiązuemy. A zeby ten uniwersał nasz tym prędzey wszytkich wiadomosci doszedł, rozkazuiemy go po wszytkim panstwie naszym y jurisdikcy iego metro// (*стор. 2314*) politanskiey na mieyscach zwyczajnych publikować. Dan w Zołkwi dnia trzeciego miesiāca sierpnia roku Panskiego MDCLXXVIII, panowania naszego V roku.

Jan Krol.

Locus sigilli.

Franciszek Kamocki sekretarz J[ego] K[rolewskiej] M[iłos]ci m[anu] p[ro]p[ria].

Post ingrossationem originale receptu[s].

ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 437, стор. 2311–2314. Копія, вписана в тродську книгу (здійснено у середу 5 жовтня 1678 р.).

* *Напис над рядком*: gruntownie na pokoię moię nadawał

Переклад

Облята листа Священного Королівського Маєстату,

що служить велебному Винницькому, київському митрополиту

До уряду і актів нинішніх гродських, старостинських львівських прийшовши особисто, шляхетний Георгій Корендович вручив нинішньому уряду і до внесення в акти подав лист Священного Королівського Маєстату, що служить у справі велебного Винницького, київського митрополита, рукою того самого Священного Королівського Маєстату підписаний і печаткою королівства скріплений, такого змісту.

Ян Третій з Божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, інфлянтський, київський, волинський, подільський, підляський, смоленський, сіверський і чернігівський.

Всім загалом і кожному зокрема, кому це знати належить, особливо велебним, побожним єпископам, архімандритам, ігуменам, протопопам, намісникам, пресвітерам, дияконам, клірикам, ченцям, всьому духовенству, що перебуває як в Короні, так і у Великому князівстві Литовському, і всім іншим так шляхетського стану, як також і людям всякого іншого стану й гідності, й усій Русі грецької релігії у Короні і Великому князівстві Литовському повідомляємо. Бо як раз найясніший Ян Казимир, попередник наш, велебному у Бозі Антонію Винницькому, перед тим перемишльському й самбірському єпископу, взявши до ваги його життя, побожність, належну освіченість і особливе завзяття до християнської віри, за представленням згідної елекції, київську митрополію надав і особливим своїм універсалом сповістити наказав [про це], так і ми, бажаючи до кінця ґрунтовно заспокоїти грецьку релігію в наших державах і починаючи з Божої хвали, видаємо цей наш універсал до Ваших вірностей, щоб і названого велебного Антонія Винницького за власного і правдивого митрополита київського, свого пастиря, мали, знали, і так йому самому, як і намісникам його були послухними в усьому, що належить до митрополічної юрисдикції. Жодних інших універсалів, віщих листів і привілеїв нічиїх (які або вийшли, або пізніше вийти б могли неслухно через невірне поінформування нашої канцелярії, котрі цим же нинішнім універсалом скасовуємо і декларуємо як недійсні) не слухати, а то все з самої повинності чинячи, що накаже пастирська турбота і митрополічна влада велебного у Бозі отця Антонія Винницького, властивого й правдивого київського митрополита, в чим Ваші вірності християнським сумлінням, так і нашою ласкою зобов'язуємо. А щоб цей наш універсал тим швидше до відома всіх дійшов, наказуємо його публікувати по всій нашій державі і його митрополічій юрисдикції на місцях звичайних. Дано у Жовкві дня третього місяця серпня року Божого 1678, правління нашого п'ятого року.

Ян, король.

Місце печатки.

Францішек Камоцький Його Королівської Милості секретар, рукою власною.

Після вписання оригінал універсал повернутий.

№ 2

1679 р., 9 жовтня. Яворів. –

Ян III, згідно із конституцією варшавського сейму, наказує священнослужителям та вірним Православної та Унійної церков під загрозою покарання зібратися у Любліні на 24 (14 ст. ст.) січня 1680 р. для вирішення непорозумінь

Oblata l[ite]rarum vniuersalium S[acrae] Regiae Ma[ies]t[is] perillustribus v[e]n[era]b[il]ibus metropolit[is], episcopis et alijs personis ritus graeci synodus cer[tus] denuntiantium

Ad officium et acta p[rae]sentia castrensia capitanealia leopoliensia personaliter veniens nobilis Joannes Mokrzyckj obtulit officio praesenti et ad acticandum porrexit literas vniuersales Sacrae Regiae Maiestatis ad perillustres et venerabiles metropolit[as] episcopos et alios rithus graeci vnitos // (смор. 178) et disiunctos pro s[yn]odo lublinensi emanatas manu Sacrae Regiae Maiestatis subscript[as] et sigillo minoris cancellariae regni communitas, tenoris talis.

Jan Trzeci z Bozey Łaski Krol Polskj, Wielkie Xiąże Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Zmudzkie, Inflanskie, Kiiowskie, Wołynskie, Podolskie, Podlaskie, Smolenskie, Siewierskie y Czerniechowskie.

Wielebnym, nabożnym metropolitom, episkopom, archimandrytom, ichamenom* przelozonym y wszystkiemu duchowienstwu, takze szlachetnym obywatelom roznych woiewoctw, bractwom, stawropigianom y wszystkim in genere w miastach naszych y slacheckich religiey greckiey vnitom y dyzunitom w Koronie y w Wielkiem Xięstwie Litewskim y prowincyach do nich należących będącym, wiernie nam milym // (смор. 179) łaskę naszą krolewską. Wielebni, nabożni, wiernie nam mili. Nieustaiące o panstwach naszych maiąc pieczołowania, tego zyczymy, zeby w nich požądany pokoy y chrzescianska miłosc, ktora za sobą Boskie pociąga błogosławienstwa, iako naybarziesy kwitnela, do tego zas wszystkiego, gdy wielką przeszkode iest zawzięta y zastarzała w narodzie ruskim niezgoda, ktora jednocz obywatelow panstw naszych rozrywa, pokoiu swietego fundamenta wzrusza, braterską znosi miłosc a niechec y wzaiemne w sercach roznieca zaiątrzenia, przetoz chcąc temu wszystkiemu oycowskiem dozorem naszym y affektem zabiezec, chcąc do należytego uspokoienia rozroznione wiernosci waszych sprowadzic animusze, inhaerendo konstitutiey naszej na // (смор. 180) seymie w Warszawie postanowionej, ktora na grodzienskiem seymie do exekutiey przysc nie mogła, takze sklaniaiąc się do vsilney prozby oboiey strony, ninieyszym vniwersalem wiernosci waszych żądamy y po nich tak koniecznie miec chcemy, abyscie wszystkie insze na strone vchyliszy zawody ze wszystkiemu** ab vtrinque przywileiami, dekretami y prawami w miescie naszym Lubelskim na dzien dwadziescia y cztery miesiąca stycznia a podług starego kalendarza na dzien

* Так у тексті. Має буту ichumenom

** Так у тексті. Має буту wszystkiemi

czternascie roku przeszlego* millesimo sexcentesimo octuagesimo przybywali y tam od Pana Boga wszelkiego pokoiu y wzaiemney miłosci nieprzebranego zrzodła posileno za przyczyną Błogosławioney y Nayswiętszey Panny przy bytnosci wielmożnych kommissarzow naszych, ktorych do tego aktu // (стор. 181) z senatu naszego mianowac będziemy, z sobą w miłosci chrzescianskiey pewną vczyniły rozmowe. Jakoz wielmożni kommissarze nasi wierni wiernoscom waszym zgody, uspokoienia y do vprzātnienia prawnych zawodow na mieysciu naszym tam zasiadaiaący pobudzac będą, co gdy się da Pan Bog nada tak iako zyczemy, nie tylko swiat cały chrzesciansky cieszyc się będzie, ale y niebo samo, Bog zgody, Bog jedności, Bog pokoiu błogosławic wiernosci wasze y panstwu temu będzie y po chanby nieprzyiacielow Krzyza Swietego, ktorzy nie tak na siłę y mocy swoiey iako na niezgodzie y rozerwaniu chrzescianstwa nadzieie zguby naszej założyli. A ktoby zas z welebnosci y nabo//(стор. 182)znosci wiernosci waszym, kochaiąc się w niezgodzie, nie w rostyrku, Bogu y ludziom niemilym, na ten tak pobożny y požądaney akt nie przyłył** y przybyc nie chciał, taki kazdy iako woli naszej nieposłuszny y zgody święty przeciwnik a beneficys, ktore trzyma, odpadac będzie y komu inszemu te beneficia przez nas oddane będą. Zas vniwersal nasz aby do wiadomosci przyszedł wszystkich wielebni metropolitowie, episcopi y inni przelozeni aby go publikowac kazali miec chcemy, ktory my dla więksey wagi ręką naszą podpisawszy pieczęcią koronną stwierdzic y zmocnic roskazalismy. Dan w Jaworowie dnia IX miesiāca octobr[is] roku Panskiego MDCLXXIX, panowania naszego VI.

Jan Krol.

Locus sigilli.

Stanisław Szczuka.

Post ingrassationem*** uero originale exemplar idem g[e]n[er]os[um]q[ue] offerens ad se recepit et de recepto sibi[ue] restituto officium praesens quietauit.

ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 440, стор. 177–182. Копія, вписана в гродську книгу (здійснено у четвер 18 січня 1680 р.).

Переклад

Облята універсалу Священного Королівського Маєстату, що приповідає славним, велебним митрополитам, єпископам та іншим особам грецького обряду синод певний

До уряду і актів нинішніх гродських, старостинських львівських особисто прийшовши, шляхетний Йоан Мокрицький, вручив нинішньому уряду і до внесення в акти подав універсал Священного Королівського Маєстату до славних

* Так у тексті. Має бути przyszlego

** Так у тексті. Очевидно, має бути przybył

*** Так у тексті. Має бути ingrassationem

і велебних митрополитів, єпископів та інших грецького обряду, з'єднаних і відділених, про оголошення люблінського синоду, рукою Священного Королівського Маєстату підписаний і печаткою малої канцелярії королівства скріплений, такого змісту.

Ян Третій з Божої ласки король польський, великий князь литовський, руський, пруський, мазовецький, жмудський, інфлянтський, київський, волинський, подільський, підляський, смоленський, сіверський і чернігівський.

Велебним, побожним митрополитам, єпископам, архімандритам, ігуменам, настоятелям і всьому духовенству, також шляхетним обивателям різних воеводств, братствам, ставропігіаном і всім загалом у наших і шляхетських містах грецької релігії уніатам і неуніатам, у Короні й у Великому князівстві Литовському, і в провінціях, що до них належать, вірно нам милим наша королівська ласка. Велебні, набожні, вірно нам милі. Маючи неустанні турботи про наші держави, того хочемо, щоб у них жаданий мир і християнська милість, яка тягне за собою Боже благословення, якнайбільше квітнула, до того ж усього, бо великою перешкодою є завзята й застаріла незгода в руському народі, яка розриває єдність обивателів наших держав, порушує фундаменти святого миру, зносить братерську милість, а нехить і взаємну в серцях роз'ятренність запалює, тому прагнучи тому всьому нашою батьківською опікою та милістю запобігти, прагнучи до належного заспокоєння розрізнені душі Ваших вірностей спровадити, згідно з нашою конституцією, на сеймі у Варшаві ухваленою, яка на гродненському сеймі до виконання прийти не змогла, також схилиючись до посиленого прохання обох сторін, нинішнім універсалом жадаємо від Ваших вірностей і від них так однозначно мати хочемо, щоб всі інші в бік відклавши суперечки з усіма з обох сторін привілеями, декретами і правами прибули до нашого міста Любліна на день двадцять четвертий місяця січня, а згідно старого календаря на день чотирнадцятий, року наступного, тисяча шістсот вісімдесятого, і там, посилені від Пана Бога, усілякого миру й взаємної милості невичерпного джерела, за втручанням Благословенної та Найяснішої Панни, у присутності наших вельможних комісарів, яких до цього акту з нашого сенату будемо призначати, між собою у християнській милості вчинили певну розмову. Як вельможні наші комісари вірні, засідаючи там на нашому місці, Ваших вірностей будуть побуджати до згоди, заспокоєння і усунення правових суперечок, що коли Пан Бог дасть так, як бажаємо, не тільки буде радіти цілий християнський світ, але й само небо, Бог згоди, Бог єдності, Бог миру благословляти Ваші вірності й цю державу буде і на ганьбу ворогів Святого Христа, які не так у силі й міці своїй, як на незгоді й роз'єднанні християнства заклали надію нашої погібелі. А хто б з велебних і побожних Ваших вірностей, кохаючись у незгоді, не в сумнівах, Богу та людям немилый, на цей так побожний і жаданий акт не прибув і прибувати не хотів, кожний такий як нашій волі непослушний і противника святої згоди від бенефіціїв, які тримає, усунутий буле і комусь іншому ці бенефіції нами віддані будуть. Універсал же наш, щоб до відома всіх дійшов, хочемо

мати, аби велебні митрополити, єпископи та інші настоятелі публікувати його наказували, який ми для більшої ваги, підписавши нашою рукою, наказали ствердити та зміцнити коронною печаткою. Дано у Яворові дня дев'ятого місяця жовтня року Божого 1679, панування нашого шостого.

Ян, король.

Місце печатки.

Станіслав Щука.

Після вписання ж оригінальний екземпляр той самий уроджений, що приніс, до себе повернув і з повернення собі й отримання нинішній уряд квітнув.

УДК 271.7–726.2 (477.83–25) (092)

Оксана ВІННИЧЕНКО
Львів

“Побожна смерть”: заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.)

Львівський вірменський єпископ-коадьютор Деодат Нерсесович (1645–1709) був одним з найвидатніших реформаторів Вірменської церкви післяунійного періоду. Отримавши освіту в католицькому колегіумі театинів, він став носієм латинницької релігійної ідентичності з гострим відчуттям приналежності до вірменської нації та її окремішності. Деякий час був римо-католицьким священником, сприяв новоприбулим до Львова тринітаріям, спричинився до заснування тут монастиря вірменських бенедиктинок. Заповіт Д. Нерсесовича, який публікується, є цінним джерелом для дослідження вірменських поунійної ідентичності представників духовенства, поховального обряду, релігійних практик, пов'язаних із смертю, тощо.

Ключові слова: Деодат Нерсесович (1645–1709), єпископ-коадьютор, львівські вірмени, Вірменська церква, тестамент.

Ідентичність та ментальна ізоляваність / відкритість представників кожної етно-конфесійної громади багатоетнічного Львова ранньомодерного часу були одними з найважливіших аспектів життя міського соціуму XVII–XVIII ст. Під цим кутом зору особливий інтерес викликає становище вірменської громади Львова, яка впродовж кількох століть проживання в місті, з одного боку, піддавалася польській та руській (українській) асиміляції, а з іншого – зберегла свою самобутність. Очевидними складовими вірменської ідентичності є усвідомлення свого “іншого” етнічного походження, окремішності вірменського християнства та права. Ці елементи активно проявлялися в повсякденному житті, одним з компонентів якого була смерть і прямо пов'язаний з нею заповіт. Вірменські акти останньої волі – подібно до інших *ego*-джерел – дають можливість, крізь призму світогляду однієї людини, подивитися на вірменське духовне середовище. Саме з огляду на це є цікавим тестамент вірменського єпископа-коадьютора Деодата (Богдана) Нерсесовича.

Народився Д. Нерсесович близько 1645 р. у родині язловецького пароха. Належав до числа перших вихованців Ордену театинів у Львові (висвятився у 1668 р.). Був людиною обдарованою, проте не тішився прихильністю першого унійного вірменського архієпископа Миколая Торосовича, через що з дозволу Риму став римо-католицьким парохом у Левартовичах під Люблінном, згодом – пробощем у Збучині та сповідником (пенітенціарієм) ярославських бенедиктинок.

До смерті М. Торосовича (у 1681 р.) служив поза Львовом. Десь у цей період, хоч точно не відомо, коли саме (не раніше 1684 р.), Д. Нерсесович став номінальним єпископом траянополітанським (*in provincia Rhodope*).

У 1684 р., під час унійної кризи, Д. Нерсесович раптово з’явився в місті, зайнявши місце апостольського вікарія. У 1685 р. йому вдалося відібрати ключі від захристії вірменського кафедрального костелу в старших вірменської громади, що поклало край світським втручанням у справи Церкви¹. Тоді ж Д. Нерсесович допомагав новоприбулій до Львова місії тринітаріїв і навіть прийняв їхній чернечий шкаплер². Вірменську архієпископію в цей час очолив Вартан Хунанян (1686–1715 рр.)³, і на початку його урядування Д. Нерсесович повністю відійшов від справ Вірменської церкви, ненадовго ставши лукувським деканом (очевидно саме в цей час він судився в Коронному трибуналі з лукувським старостою Анджеєм Дрогойовським щодо переслідувань, яких зазнавали тамтешні міщани⁴). Перебуваючи в Римі і довідавшись, що становище тут вірмен є гіршим за становище євреїв, Д. Нерсесович доклав зусиль, щоб покращити його. Зокрема він добився, щоб вірменським купцям відшкодовували збитки за товари, втрачені у морі, щоб під час публічних зустрічей з папою вірмени мали першість, а у Великий Четвер серед дванадцяти апостолів-священиків (представників 12 націй), яким папа особисто обмивав ноги, троє були вірменами⁵. Тоді ж Д. Нерсесович займався писанням та перекладанням творів різного змісту⁶, ним був виданий і латино-вірменський словник⁷.

В. Хунанян у 1695 р. раптово відійшов від управління Львівською вірменською архієпархією, відтак 7 грудня 1699 р. Д. Нерсесович став коадьютором з правом наступництва митрополичого престолу⁸. Новопризначений єпископ розгорнув

¹ Lechicki C. Kościół ormiański w Polsce (Zarys historyczny). Lwów, 1928. S. 85–86.

² Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. Lwów, 1856. S. 240.

³ Lechicki C. Kościół ormiański w Polsce. S. 179.

⁴ Korwin L. Ormiańskie rody szlacheckie. Kraków, 1934. S. 133.

⁵ Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. S. 240–241.

⁶ Pierwsze Miejsce Zwycięstw z Bozey Łaski pod Widniem Roku MDCLXXXVIII 12 Septembra otrzymanemu, z Ambony przyznane y przypisane przez I.M.X. Deodata Nersesowicza, Pęnitentiarza Kosciola Iaroslawskiego Panin Zakonnice, Reguły Benedykta S. We Lwowie, w Drukarni Woyciecha Mielczewskiego, I.K.M. y I.M.X. Arcybiskupa Lwowskiego, Typogr[apha] Roku Panskiego, 1684; Woyna Duchowna Albo Nauka do doskonałego zwycięstwa samego siebie Prowadząca, Po całym Chrześcijaństwie w różnych językach Wydana Od X. Deodata Nersesowicza [...] na Polski język Przełożona, Y [...] Roku 1683 do Druku Podana, Teraz zaś w Roku 1761 Nowo Przedrukowana. W Lublinie, w Drukarni J. K. Mici Collegium Societatis Jesu, [1761].

⁷ Dictionarium Latino Armenum. Super Sacram Scripturam, & libroc Divini Officii Ecclesiae Armenae, compositum per D[eodatus] N[ersesovicy] e[piscopus] T[rajanopolitanus]. Roma, 1695. 596 s.

⁸ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, sygn. 1732 II, k. 191–192 v.

широку реформаторську діяльність, утворивши деканатську конгрегацію, на якій вирішувалися питання обмеження доступу жінок до богослужінь, дисципліни священників, заснування парафіяльних вірменських шкіл, виголошування молитви на вірменській мові тощо. Крім цього він добився від папи повторення заборони 1664 р., згідно з якою вірмени не могли переходити на латинський або грецький обряд, вступати до чоловічих орденів цих конфесій та здійснювати побожні записи на їх користь⁹. Д. Нерсесович не лише із запалом дбав про підвищення релігійності вірменської громади, а й активно підтримував орден тринітаріїв, який займався викупом полонених з турецької неволі. Помер єпископ-коадьютор 9 травня 1709 р., на наступний день після укладення ним тестаменту.

Заповіт Д. Нерсесовича¹⁰, який був людиною віддаленою від світських переживань, являє собою останню волю духовної особи, що стоїть вище понад мирськими проблемами. Цим він відрізняється від тестаменту світської людини, котрий поєднує в собі взаємопов'язані бажання подбати – у різному співвідношенні – і про свою душу, і про рідних.

Вірменське право регулювало укладення заповітів львівських вірмен ще з XV ст.¹¹ Збірник вірменського права, перекладений на латинську мову 1519 р., містив норми, які спеціально регламентували тестаментування представниками цієї нації. У ньому говориться про те, що кожен вірменин, будучи хворим, повинен прикликати двох або трьох мужів високого походження, а також близьких і спадкоємців. Насамперед належало щось заповісти на церкву та духовенство, виділити кошти на поховання тіла, решту ж, згідно зі своєю волею, слід було розподілити поміж спадкоємцями¹². “Порядок судів і справ вірменського права...” 1604 р. у VIII-му розділі “Про тестаменти” містив аж шість статей, котрі регламентували заповідання. Вірменські заповіти мали чинитися перед старшими або священником чи сповідником, а після укладення їх належало внести до спеціальних тестаментових книг, що зберігалися в церковному скарбі. Ця процедура робила тестаменти обов'язковими до виконання. Воля заповідача обмежувалася лише щодо нерухомого і спадкового майна¹³.

Заповіт Д. Нерсесовича був написаний польською мовою з нечисленними латинськими фрагментами. Структура тестаменту дещо відрізняється від

⁹ *Lechicki C.* Kościół ormiański w Polsce. S. 93–94.

¹⁰ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1656 II, арк. 24–27.

¹¹ *Дашкевич Я. Р.* Типологія актів з історії щоденного життя Львова (Вірменська колонія кінця XVI – початку XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Нова серія (Київ). 1999. Вип. 3/4. С. 175–176.

¹² Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. Львів, 2000. С. 221.

¹³ *Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604 / Wydał i wstępem opatrzył O. Balzer.* Lwów, 1912. S. 55–56.

формуляру актів останньої волі представників духовенства інших конфесій¹⁴, хоча збережена латиномовна інвокація на початку документа. Інформативно найціннішою є диспозитивна частина заповіту, яка розпочинається без окреслення девоційних мотивів його укладення. Душу єпископ-коадьютор віддав Богові, а тіло землі – так, як це традиційно чинили християни ранньомодерної епохи¹⁵. Після цього розпочинається диспозиція щодо тіла. Будучи особою духовною, добре обізнаною у вірменському поховальному обряді, Д. Нерсесович присвятив цьому чималий фрагмент заповіту. Місце свого вічного спочинку єпископ-коадьютор обрав у вірменському катедральному соборі у Львові. Похорон мав бути скромним, без проповідей і процесій, у дусі католицької контрреформаційної традиції¹⁶. Така формула відмови від світських почестей була притаманна для більшості тестаментів XVII–XVIII ст., хоч не слід також забувати й про властиву духовним особам аскетичність. Надзвичайно цікавими є фунеральні розпорядження заповідача, які дають безцінну інформацію не лише про вірменський поховальний обряд, а й про зв'язки єпископа-коадьютора з римо-католицькими чернечими орденами. Зрештою біографія Д. Нерсесовича повністю підтверджує його інтегрованість у середовище латинників.

Моління за душу як засіб для досягнення життя вічного¹⁷ також властиві для тестаментів тогочасного духовенства. Свої незначні кошти, які склали суму близько 7 тисяч злотих, Д. Нерсесович заповів переважно Церкві та духовенству. Найперше тестатор призначив п'ятсот богослужінь за свою душу, на що виділив 500 тинфів. З них 300 богослужінь мали бути відправлені у вірменській церкві, а по 50 – у костелах тринітаріїв, реформатів, кармелітів босих і театинів. Також єпископ-коадьютор призначив 900 злотих на новенну, що мала відправлятися дев'ять років протягом дев'яти місяців, від квітня до жовтня, починаючи від свята Благовіщення Діви Марії. Після богослужіння дев'ятьом вбогим потрібно було роздавати по 3 гроші – за умови, якщо ті будуть уважно слухати відправу. Єпископ також детально розпорядився щодо відправ на роковини його смерті.

На поховання тіла Д. Нерсесович призначив 800 злотих (з капітальної суми 3 600 злотих). Гроші призначалися на оплату архієпископу¹⁸ (100 злотих), шести

¹⁴ *Wróbel E. E. Kościołowi mojemu jako ukochanej oblubienicy mojej. Wybór testamentów duchownych małopolskich z XVII wieku. Kraków, 2010.*

¹⁵ *Вінниченко О. Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2008. Вип. XI–XII. С. 540.*

¹⁶ *Chróścicki J. A. Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej. Warszawa, 1974. S. 54–55, 61.*

¹⁷ *Вінниченко О. Побожні записи і порятунок душі в ментальності ранньомодерної людини на матеріалах шляхетських заповітів першої половини XVIII ст. // Наукові записки Українського католицького університету (Львів). 2010. Число II. Серія Історія. Вип. 1. С. 53.*

¹⁸ Очевидно ідеться про Вартана Хуняняна, який був у сані архієпископа-митрополита з 1686 по 1715 рік (*Lechicki C. Kościół ormiański w Polsce. S. 179*)

вікаріям (120 злотих), іншим капланам (50 злотих), клірикам (20 злотих). Очевидно ці суми фігурували як оплата за участь названих духовних осіб у поховальній церемонії, хоча текст тестаменту не дозволяє стверджувати, що їх присутність коштувала саме стільки, скільки визначив єпископ-коадьютор. Проте й сам по собі цей перелік учасників єпископського похорону з середовища вірменського духовенства є дуже цінним. Зрештою, для заможних представників вірменської громади запрошення вищого духовенства для участі в похороні було поширеною практикою¹⁹. Чималу суму (180 злотих) єпископ-коадьютор виділив на свічки. Два вірменські ордени мали співати вігілії, на що призначено 50 злотих. Також Д. Нерсесович розпорядився, аби його похорон супроводжувався дзвонами, на що наказав витратити 30 злотих. Не забув єпископ-коадьютор і про обід для духовенства й убогих. Для перших виділено 50 злотих, для вірменських черниць – 40 злотих, для вбогих – 20 злотих. Після похорону належало роздати поміж бідними милостиню у розмірі 30 злотих. Окрему суму (5 злотих) призначено особам, які мали прислуговувати біля тіла покійника.

У заповіті також наведено окремі деталі, що стосуються матеріальних аспектів проведення похорону. Зокрема згадано зовнішній (бажаний єпископом-коадьютором) вигляд його труни, яка мала бути обита тканиною з використанням гвіздків (на них виділено 20 злотих). Вина на похоронних богослужіннях слід було використати на 20 злотих.

Значне місце в тестаменті Д. Нерсесовича займають розпорядження стосовно тих чи тих грошових сум і коштовних речей, які єпископ-коадьютор заповідав різним церковним інституціям на певних умовах. Найсуттєвішими з цих розпоряджень – наскільки їх можна зрозуміти (очевидно тестатор, надиктовуючи свою останню волю, не дуже дбав про логіку її викладу) – були наступні.

Новостворене вірменське братство²⁰, якому єпископ-коадьютор записав на це 1 000 злотих, кожного року мусило проводити процесію похорону Найсвятішої Діви Вознесеної. У заповіті чітко розписано виплати учасникам цієї процесії. Якщо ж братство не реалізувало цієї фундації, розпорядження Д. Нерсесовича мали виконувати вірменські монахині²¹. У випадку, коли б і братство, і сестри не виконували волі заповідача, згадана сума переходила

¹⁹ *Wolański F.* Postawa Ormian lwowskich wobec śmierci w świetle ich testamentów // *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939* / Pod red. A. Bilewicz i S. Walasek. Wrocław, 1998. S. 37.

²⁰ Очевидно йдеться про братство Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії, засноване 1654 р., так як наступне вірменське братство було створене лише в 1710 р., вже після смерті Д. Нерсесовича (*Janusz B.* “Mons pius” ormian lwowskich. Lwów, 1928. S. 12).

²¹ Маються на увазі вірменські бенедиктинки, котрі отримали будинок під монастир ще в 1683 р. за сприяння Д. Нерсесовича. Їх статут затверджено в 1690 р. У 1701 р. першою настоятельницею обрано сестру Д. Нерсесовича Маріанну (померла в 1710 р.) (*Lechicki C.* Kościół ormiański w Polsce. S. 88–89, 93).

тринітаріям на викуп християн з поганської неволі. Також за участь і проведення процесії черницям спеціально надано 6 % від суми 300 злотих. Ці кошти призначалися як оплата за музику, співи, квітки, шпильки і свічки для дванадцяти панн, котрі брали участь у процесії. Якщо черниці не реалізовували б цієї диспозиції, тоді сума мала бути передана вірменському шпиталеві.

Ідентичну суму призначено на богослужіння із співом у Великий Четвер впродовж п'ятнадцяти років. У цьому випадку тестатор також чітко встановив учасників богослужіння й оплату за їхню участь. Тоді ж слід було роздавати б злотих дванадцяти вбогим чоловікам і, за певних обставин, таку ж суму витратити на їжу для вбогих в'язнів.

Д. Нерсесович призначив 1 000 злотих вірменським черницям (з його 400 битих талерів, тобто 3 200 злотих, що знаходились у монахинь), аби ті на кожне свято Пресвятої Діви 6 % річного прибутку з цієї суми витрачали на курей (за 6 злотих) і мед (за 4 злотих) для монахинь. Якщо б це розпорядження не виконувалось, капітальна сума мала бути передана новому братству.

Язловецькому костелу заповідач записав таку ж суму, а також великий золотий ланцюг, келих з патиною й викуплений хрест – як компенсацію за срібні речі, які єпископ-коадьютор взяв у цьому костелі для виплати контрибуції шведам. Також цій святині Д. Нерсесович заповів мощі Святого Григорія Просвітника, які привіз з Неаполя. Інші мощі та “Agnus Dei”, що зберігалися у Львові “в шафі біля печі”, мали дістатися львівському вірменському монастиреві. Ярославському монастиреві бенедиктинок єпископ-коадьютор 200 злотих відказав на позолоту білої монстранції (дароносниці) і 200 злотих – на милостиню. Церкві Святого Якова тестатор подарував картини (можливо ікони), які там зберігалися, по парі олов'яних столових ліхтарів та ампулок, смугастий турецький килим. Братству Святого Георгія Д. Нерсесович записав 300 злотих, “серацькому” костелу – 200 злотих. Вірменським монахиням єпископ-коадьютор заповів 100 битих талерів, як і решту зі згаданої суми, призначивши їх на потреби інфірмарії (монастирського лазарету) та спеціально застерігши: якщо монахині, беручи по 6 % з 1 000 злотих, не будуть доглядати хворих, тоді спадкові права на цю суму мають перейти вірменському шпиталю.

Золотий хрест (ціною п'ять червоних злотих) єпископ-коадьютор заповів на хор монахинь, а золотий перстень з сапфіром записав, очевидно, іконі Господа Ісуса, яку він прислав з Риму. У свою чергу ікону слід було передати язловецькому костелу. Вірменській катедрі Д. Нерсесович записав єпископські шати й речі з власного гардеробу.

Перекази коштів і коштовностей на користь приватних осіб є нечисленними в тестаменті. Зокрема, єпископ-коадьютор заповів Гелені Дераговичовій золотий ланцюжок (ціною в 10 червоних злотих) та фіалкову рясу. Своїй сестрі, настоятельниці вірменських бенедиктинок на особисті потреби записав 30 червоних злотих, захованих у його вірменському мшалі (літургійній книзі),

300 злотих на її річницю, а також столові приладдя та посуд. 100 злотих відказав паннам кармелітанкам босим.

У власності Д. Нерсесовича, крім готівкових коштів, також були шість мальованих квітів у рамах, дві картини “великі квіти”, “мальований паном Єжи” образ Лукреції, образ Господа Ісуса на хресті, образи із зображенням Святих Петра, Павла, Сальвадора, Каєтана, образ Пресвятої Діви, образ Симеона Старця. Дві римські картини “Найбільші тварини” і “Руїна”, портрети папи Інокентія XI і кардинала Кантельмі²² та “інші” єпископ-коадьютор заповів монастиреві й різним особам з духовного середовища. Також Д. Нерсесович володів численною бібліотекою. Італійські й латинські книги та латинську Біблію відказав на колегіум²³, польські – вірменським черницям (книги слід було продати, а на виручені кошти погасити борги). Також у тестаменті згадуються вірменські книги, писані золотом на пергаменті, словник, написаний його рукою, неоправлені проповіді. Останні дві позиції слід було також передати до колегіуму.

Частину своїх речей Д. Нерсесович наказав продати, а отримані кошти роздати бідним. Господарські предмети й начиння, ридван і шори заповів черницям. Крім побожних записів, тестатор розпорядився й щодо боргів: підкреслив, що нічого не винен своїй челяді, і наказав повернути борговий запис пану Шимонові, пробачивши його заборгованість.

Тестамент Д. Нерсесовича зображує його особою глибоко релігійною, відданою служінню Господу та Церкві. З акту останньої волі видно, що єпископ не розглядав своє майно як світську спадщину, а перетворив його на фундації й побожні записи для вірменських і римо-католицьких монастирів та храмів. У тестаменті, який публікується, добре проглядається його ставлення до релігійних практик у Вірменській церкві в післяунійний час. Набагато більше світських розпоряджень містив, до прикладу, тестамент митрополита Миколая Торосовича, в якому богослужінням присвячено значно менше уваги. Д. Нерсесович в акті останньої волі не відволікається на світські справи: складається враження, що для цієї людини поза вірменським духовним середовищем не існувало світу. Важливо також зазначити, що заповідачеві притаманна виразна вірменська ідентичність, поєднана з глибоко вкоріненим католицьким віровизнанням.

У додатку до статті вміщено тестамент вірменського єпископа-коадьютора Д. Нерсесовича, який зберігся у вигляді копії, вписаної до однієї з книг вірменського катедрального костелу у Львові. Публікуючи документ, зберігаємо

²² Ідеться, очевидно, про Джакомо Кантельмі (помер у 1702 р.), який у 1688–1689 рр. перебував у Речі Посполитій як папський нунцій, у 1690 р. став кардиналом, згодом архієпископом Капуї і Неаполя (*Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*. Berlin; Poznań, 1864. Т. II. S. 457).

²³ Львівський папський колегіум театинів був заснований у Львові за сприяння М. Торосовича (*Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce*. S. 334). Театини прибули до Львова 1 травня 1664 р. (*Lechicki C. Kościół ormiański w Polsce*. S. 175).

оригінальне написання слів, натомість розбиваємо текст на абзаци та уніфікуємо застосування великої / малої літер і розділових знаків (переважно за сучасними вимогами). У квадратних дужках розшифровуємо скорочення та подаємо пропущені літери. Латинські слова і вирази позначаємо курсивом.

ДОКУМЕНТ

In Nomine Domini Amen. A[nn]o 1709 d[ie] 8 may

Vigilate qvia nescitis diem neq[ue] horam.

Czynie tako dyspozycyą ostatni voli moiej z kosciółem s[więtym] katolickim. Dusze moie oddaie P[anu] Bogu, a ciało ziemi. Prosze pochowac mie w naszym kosciele katedralnym, bez kazania, przez pompy.

Mam *in deposito* u naszych panien zakonnych pięćset tynfow, te leguie na pięćset mszy, to iest trzysta aby w naszym kosciele odprawiano, pięćdziesiąt u oo. trynitarzow w nowicyacie, pięćdziesiąt u oo. reformatow, pięćdziesiąt u oo. karmelitow bossych, pięćdziesiąt u oo. theatynow.

Mam u naszych zakonnych panien czerwonych złt. w schowaniu dwiescie, co czyni trzy tysiące szescset, z tych wydac na pogrzyb złotych osimset, I[ego] m[osci] x[iądzu] arcybiskupowi złotych sto, szescium wikaryom złotych sto dwadziescia, drugim kapłanom złotych pięćdziesiąt, klerykom złotych dwadziescia, na swice złotych sto osimdziesiąt, dwom zakonom* za spiwanie wigily w naszym kosciele złotych pięćdziesiąt, na dzwonienie złotych trzydziesci, na obiad kapłanom złotych pięćdziesiąt, na obiad ubogim złotych dwadziescia, ubogim rozdac po pogrzebie złotych trzydziesci, posługuiącym koło ciała złotych pięć, xiędzu zakrystyanowi złotych dziesięć, na wino do mszow złotych dwadziescia, ministrantom złt. dziesięć, pannom zakonnym na obiad złt. czterd[z]iesci, od obbijania trumny złt. pięć, na gwozdzie złt. pietnascie, na materyą złt. trzydziesci.

Z teyze summy leguie złotych dziewięćset na dziwiennico letnio nowenne, ktura ma się odprawowac w kozdym roku przez dziewięć miesięcy, poczynaiąc od pirwszego miesiąca po Zwiastowaniu P[anny] Najświętszej, to iest od aprila az do *Xembra*** , tego dnia zawsze raz w miesiąc, kturego roku przypadac będzie uroczystość Zwiastowania Matki Boski. Tym sposobem przy expozycyi będzie msza spiewana o Zwiastowaniu: // (арк. 24 зв.) за nie złт. два y groszy 12, w dalmatykach asistuiący złoty ieden y groszy 10, czterem kapłanom tebrutiun spiwaiącym złoty ieden y groszy 10, zakrystyanowi za swice na wino, за казидло złotych trzy, pannom zakonnym aby na początku, albo на қасу Mszy S[więtej] op. t. [...] spiewali z graniem

* Єдиним вірменським орденем були вірменські бенедиктинки. Кого ж Д. Нерсесович вважав другим орденем – встановити складно, можливо йшлося про театинів або тринітаріїв, якими він опікувався.

** Так у тексті. Має бути *Xembra*, тобто *decembra*.

złotych dwa, dziewięciu ubogim, którzy tej mszy nabożnie słuchac będą, po trzy grosze dac, y tak co rok na te dziewięć mszy spiwane wydawac będą panny sto złotych, ze do dziewięciu lat te dziewięćset złotych wydadzą się.

Z teyze summy leguie do nowego bractwa złotych tysiacy na processyą pogrzebu Panny Najświętszey Wniebowzięty, azeby kazdego roku odprawowano te nabożestwo tym sposobem, iako się zaczęło, zaczym z prowizyi tego kapitału bractwo ma dawac kapłanowi, który w processyi poidzie, a ten ma bydz ieden z wikaryow, czyia hebdomada będzie, złotych trzy; za kazanie złotych trzy; dalmatykatom złoty ieden y groszy szesc; zakrystyanowi, ze ołtarz wielki ubierze, złotych dwa; co processyą ordynue y poprowadzi złotych dwa; trembaczom zł[otych] pięć; dzwonnikowi od dzwonienia groszy dziesięć; temu, co w kapie chorągiew poniesie, groszy pięć; tym, co mnieysze chorągiew poniosą, groszy 6; na kwiatki groszy 20. Co wszystko czyni złotych siedemnascie y groszy siedemnascie. Zostaie złotych czterdziesci y dwa y groszy 13, od sta rachuiąc po 6 złotych, na swice, aby na katafalku stawiano swic 24, na wielkim ołtarzu swic osim, dalmantykantom swic dwie do trzymania, cztery pochodnie przy murach, a dwie przy obrazie, co poniosą, a te pochodnie y swice mają gorec przez processyą, kazanie y całe nabozenstwo, y lubo na // (apk. 25) wosk bractwo więcy wyda niz złt. 42 y gr. 17, ale tesz swic y trzecia część niezgore, wosk się wroci bractwu. Jezeli zas bractwo ten fundusz tym sposobem nie zechce akceptowac, albo zas akceptowawszy nie zechce odprawowac, niech panny zakonne za ten tysiacy złotych, puko ich stanie, kontynuuią te nabozenstwo. A iezeli bractwo acceptowawszy ten fundusz zaniedba, starac się, azeby sposobem, odemnie pomienionym, te nabozenstwo odprawowało się kazdego roku. Tedy te same tysiacy złotych daruie na wykupienie więzniow, niech oo. trynitarze *vigore* testamentu mego *in foro spirituali* windykuia y odbiorą.

Z teyze summy zostawuie pannom zakonnym naszym złotych 300, niech dadzą na stoiaące dobra, a prowizyą po szesciu od sta będą brac sobie za prace wyprawowania processyi, za granie y spiewanie, za kwiatki y szpilki, y zeby dwunastu panienkom do tey processyi swice dawali, a co nie do gory sobie odbierac będą. A iezeli by panny zakonne złotych trzysta nie wypełniały postanowienie moje, daruie te złotych 300 szpitalowi ormienskiemu, niech prawem odbiorą prowizorowie.

Z teyze summy zostawuie u panien zakonnych złotych 300, aby przez lat pietnascie tym sposobem wydawali: na Wielki Czwartek za spiewano msze złotych cztery, dalmatykantom złt. dwa, tebrutiun spiewaiącym złotych dwa, dwunastu ubogim mężczyznom złt. szesc, umywaiącemu nogi złt. szesc. A iezeli by ta ceremonia ustała, tedy te szesc złotych ubogim więzniom na strawe dac z teyze summy. Z teyze summy naznaczam złt. dwiescie na roczyzne mnie, to iest na swice złt. 60, na Msze S[więtą] złt. 60, na obiad kapłanom złt. czterdziesci, na obiad ubogim złt. 20, na spiewano msze // (apk. 25 36.) złotych trzy, dalmatykantom złt. dwa, spiewaiącym złotych trzy, na wino do tych Mszy złt. szesc, ministrantom złt. dwa, ubogim trzydziestom po groszy 3, dzwonnikowi złt. ieden.

Mam u tychże panien naszych zakonnych talerow bitych czterysta, co czyni trzy tysiąca dwiescie złotych. Z tych leguie tysiąc złt. naszym pannom zakonnym, aby prowizyą biorąc z stojących dubr po szesci na rok, na kazde święto Panny Przenajświętszej pannym zakonnym aby porcyą dawali, to iest kury za złt. szesc y miodu porcyą za złotych cztery. A iezeli by panny nie czynili moiey intencji zadosyc, tedy *exnunc* czynie *haeredem* tych tysiąca złotych nowe bractwo, azeby windikowali y odebrali, y chwałę Matki Boski *assumptionis* pomnazali.

Z teyże summy legowac będe tymże pannom co zostanie.

A teraz leguie kosciółowi naszemu jazłowieckiemu złotych tysiąc, łańcuch złoty wielki, kielich z pateno, krzyz, com wykupił, oddaie za srebra tego kosciółu, kturę wzięłem na wypłacenie kontrybucyi szwedzkiey.

Do jarosławskiego klasztoru p. p. benedyktynek leguie na pozłote biały monstrancy, iakom dawno obiecał, złotych 200. Tymże p. p. zakonnym za jałmuzne złt. drugie 200.

Z teyże summy złt. pułwtorastu, aby dac zrobic kielich z pateno y przesłać do zbuckiego kosciółu, kędy plebanem byłem. Bywaią nasi z Zamoscia, z Lublina w Łukowie na jarmarku, tam trzy mile, niech przeszła.

Z teyże summy bractwu S[więtego] Grzegorza oddac złt. 300.

Z teyże summy do serackiego kosciółu oddac złt. 200, wie xiądz Narses dla czego, a karte odebrać od Łysieckiego Sahaga.

Insuper teraz posyłam przez x[iądz]a Jana Krymczaka sto talerow bitych do naszych panien zakonnych, te y z resztą przeszły summy leguie na potrzeby infirmaryi klasztoru panien naszych zakonnych, na wygode y posługę chorym naszym pannom zakonnym. A iesliby panny, biorąc prowizyą po szesci od tego tysiąca, zaniedbywali chorych panien, // (apk. 26) *exnunc* czynie *heredes* szpital ormienski, aby windikowali te summe.

Panu Szymunowi karte oddac, iakby mi nie winien.

Krzyz złoty o pięciu czerwonych leguie na churek panienski.

Pierscin złoty z szafirem P[anu] Jezusowi, com go przysłał z Rzymu, iest na churze u panien naszych zakonnych, kosciółowi jazłowieckiemu naszemu zostawuie.

Ornat moj własny złotogławowy z stuło y manipularzem, y iedwabny pas biały ieden, a drugi czerwony z kwiatami srebrnymi, tuwalnio y stułe hawtowano na białym atlasie tutecznemu kosciółowi katedralnemu *pontificalia*, infule, dalmatyczki, rękawiczki, sandałki, pas czerwony ze złotem kręcony.

Pannie Helenie Deragopowiczownie łańcuszek złoty o dziesięciu czerwonych y sutanne fiałkowo tabinową.

Pannie xieni siostrze rodzony moiey na iey własne potrzeby leguie czerwone złote, w mszale moim ormienskim (ktory iest u nich w klasztorze) zalepione, n[umer]o 30, nuz, łyżke, widelce złociste, zygarek, puzdro, mosiądzem obbite z flaszki toczonemi, obrazy na blasce z ramami, skure niedzwiedzią suknem podszyto, y kobierzec turecki.

Pannom zakonnym zmurowałem churek y sklepik, przyprowaździłem wodę moim kosztem. Darowałem złt. dwiescie na zapłacenie domu pani Zielinski bez wszelki obligacyi. Nad to pozyczyłem tymże pannom zakonnym 300 złotych, kiedy ten dum

kupowali, y złotych sto, kiedy p[anu] Hadziewiczowi dziedzictwo spłacali. Z tych tedy czterystu złotych trzysta złotych leguie pannie xieni rodzony moiey na rocznice iey, złotych sto pannom karmelitankom bossym.

Do kosciola S[więtego] Jakuba daruje obrazy te, kturę tam są, parę lichtarzew moich cynowych stołowych, kilim w paski turecki, parę ampulek cynowych.

Zastawy klasztoru Wszystkich Świętych, kturę są w bractwie kamienieckim, wie o nich p[an] Awgusztyn. Pas dyamentowy, u kogo iest w zastawie, x[iądz] Stefan o tej wie, gdyż on nosił. Łancuch we // (apk. 26 зв.) dwuchset złt. x[iądz] Stefan Faruchowicz zastawiał. Ia pozyczyłem temu klasztorowi złt. sto, te za jałmuzne daruie.

Leguie suknie moie, łapciami podszyte, werszchnie rysiami obłożone, drugie grzbietami podszyte, aby exekutorowie przedali y za te summe czarny ornat do naszego katedralnego kosciola bogaty sprawili. Inne zas suknie niech sprzedadzą, y czapke, y kilimkow siedem pułiedwabnych, portyry 3 adamaszkowe, plotek od łuszka, a piniądze niech ubogim rozdada.

Reliquie S[więtego] Grzegorza Illuminatora naszego, kturę z Neapoli z avthentykem wywozłem, kosciolowi naszemu jazłowieckiemu leguie, a nim pokoj będzie u panien naszych na chorze niech będzie w depozycie. Reliquie zas y *Agnus Dei*, kturę mam w miescie, w szafie przy piecu, klasztorowi naszemu zostawuje.

Szesc kwiatow malowanych w ramach szesciom xięzy wikaryom. Dwa obrazy, kwiaty wielkie y obraz Likrecyi, co p[an] Irzy malował, dwadziescie talerow bitych p[anu] Deragopowiczowi do Krakowa odesłać. Obraz P[ana] Jezusa ukrzyzowanego pannie Scholastyce Manugownie nowicyuszce dac. Obraz S[więtego] Piotra, bardzo wysoce słymowany od p[ana] Irzego, do kaplicy S[więtego] Kaietana dac, oraz y z S[świętym] Pawłem Patrum leguie. Obraz Twarz Salwatora pannie przeoryzsy dac. P[ani] Bernardzie obraz Twarz N[ayswiętszey] Panny. Obraz S[więtego] Symeona Staruszka p[anu] Krzysztofowi Stetkiewiczowi. Obrazy dwa, Największe zwierzęta y Ruina, obedwa rzymske, takze obrazy Innocentego XI y kardynała Kantelmiego, y insze obrazy klasztorowi naszemu zostawuje, do nowy izby.

Xięgi włoszke y łacinske do *Collegium*, polske do klasztoru ormiesk[ieg]o panien zakonnych ormieskich przedac y na obliży rozdac. U p[ana] Michała naszego mam xięgi [...]*, na pargaminie złotem pisane, te iemu daruie. Panu Szehymanowi posłałem za trzy xięgi // (apk. 27) pięcdziesiąt talerow bitych, dwie xięgi są w kamienicy u mnie, te exekutorowie niech przedadzą y iemu piniądze niech odeszła, bo ieszcze niezapłacone.

Czeladzi nic nie winienem.

Gospodarstwo wszystkie, rydwan y szory, naczynia *diversi generis* klasztorowi naszych panien zakonnych oddac.

Exekutorow obieram sobie do tego testamentu w[ielebneg]o xiędza Jana Avgustynowicza, officyała mego, y J[ego] m[osc] p[ana] Bogdana Faruchowicza. Pierwszemu za prace zostawuie kapeluszy nowy wenecki, ktory iest w skrzyni w

* Назва книг вірменською мовою, нерозбірливо.

“Побожна смерть”: заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича

zakrystyi, trzy tomy patra Klemensa Galana, *Praxim episkopalem* Piaseckiego. Drugiemu kobierzec w pułiedwabny wielko stołowy, obraz S[więtego] Kaietana na płutnie w ramach, latarnia turecke.

Papiry moie y rozne konnotacye, do kazania służące, proszącym porozdawac. Same zas kazania, *in quarto* przepisane, oprawic y do kollegium oddac. Takze y dyktionarz wielki *in folio*, ręką moją pisany, do kollegium oddac. Biblio łacinsko z innemi xiąszkami łacinskimi do tegosz kollegium oddac, na co zostawuie introligatorowi od roboty w rękach x[iędza] officyała y exekutora pare czerwonych.

Insuper czternascie czerwonych złt. do dalszey dyspozycyi w skrzyni moiey w zakrystyi mam. Włocławski kapelusz nowy, ten leguie xiędzu spowiednikowi p. p. naszych zakonnych.

Anno D[omi]ni 1709 d[ie] 8 maj. Ego Deodatus Nersesowicz sanus mente et corpore hoc testamentu[m] meum et ultimam voluntate[m] dictavi et mea manu propria subscripsi. Volens ut habeat firmitatem ac si in officio spirituali servato iuris modo et stilo acta et scripta sint.

Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1656 II, арк. 24–27. Тогочасна копія.

УДК 271.5–523.4(477.83–25) “18/19”

Ірина ОРЛЕВИЧ
Львів

Будівництво Преображенської церкви у Львові та заснування її парафії

У середині XIX ст. галицькі українці усвідомлювали потребу спорудження у Львові другої (поряд з Успенською) міської греко-католицької церкви. Це завдання взяла на себе Головна руська рада як виразник інтересів українського населення Галичини. У 1851 р. вона була реорганізована в Комісію, яка займалася будівництвом Народного дому і другої міської греко-католицької церкви. Преображенська церква будувалася, головню, на пожертви українського населення краю. Сподівання на швидку реалізацію проекту не справдилися. Русофільськи (москвофільськи) налаштоване керівництво Інституту “Народний дім” головну увагу приділяло прибутковим проектам, зволікаючи з будівництвом церкви. Відкриття Преображенської церкви (1902, освячена 1906 р.) розширило присутність українців у громадсько-культурному і політичному просторі Львова.

Ключові слова: Преображенська церква у Львові, Інститут “Народний дім”, галицькі русофіли (москвофіли).

Ідея заснувати товариство Народний дім у Львові і збудувати другу міську греко-католицьку церкву виникла під час революційних подій 1848 р. Народний дім мав стати культурно-просвітнім і науковим осередком галицьких українців. За час існування товариство набуло нерухомисть, що перетворила його в одну з найбагатших українських інституцій. Керівництво Народним домом перебувало в руках русофілів, які використовували товариство як ідеологічну, культурно-освітню і фінансово-майнову опору своєї партії¹. У цій статті йдеться про будівництво Преображенської церкви. Це питання вже ставало предметом історичних оглядів, авторами яких були як самі русофіли (Д. Вінцковський, Ф. Свистун)², так і їхні опоненти з національно-демократичного табору

¹ Докладніше див.: *Орлевич І.* Боротьба між українофілами та русофілами за “Народний дім” у Львові // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Львів, 2007. Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. С. 339–359.

² *Вінцковській Д.* Вторая городская церковь во Львовѣ. Львовъ, 1893; *Свистунъ Ф. И.* Освященіе второй Львовской городской Преображенской церкви “Народного Дома” 16 (29) апрѣля 1906 г. // Вѣстникъ “Народного Дома” (Львів). 1906; *Свистунъ Ф.* Левъ Трещаконскій, его жизнь и общественная дѣятельность. Львовъ, 1910.

(О. Барвінський, В. Дідошак, О. Стефанович)³. Із сучасних істориків про будівництво Преображенської церкви писали Р. Могитич, О. Сухий, І. Орлевич⁴. Основу джерельної бази становлять протоколи засідань Комісії Народного дому та Інституту “Народний дім”, звіти про прибутки та видатки, фінансові документи, що стосувалися будівельних робіт.

Ініціатива заснувати у Львові Народний дім і другу греко-католицьку церкву виходила від Головної руської ради (ГРР). 25 серпня 1849 р. рескриптом міністерства віросповідань та освіти, згідно з розпорядженням цісаря Франца Йосифа I, українці Львова отримали ділянку в центрі міста – згарище університетської бібліотеки (колишній костел тринітаріїв) і частину вигорілого університетського будинку⁵. Ці площі призначалися для будови другої греко-католицької міської парохіяльної церкви та парохіяльного дому⁶. У міській церкві Успенія Пресвятої Богородиці могло вміститися близько ста людей, що не задовольняло потреби русько-української громади міста. ГРР планувала використовувати нову церкву для молоді та військових, які могли проводити там богослужіння після присяги⁷.

У листопаді 1849 р. австрійський уряд видав постанову про передачу Головній руській раді руїн університетського будинку з площею⁸. У січні наступного року ГРР звернулася до президії Галицького намісництва з проханням дозволити збір пожертв у краї на будівництво храму і Народного дому і цей дозвіл отримала⁹. Для збору пожертв була утворена спеціальна комісія на чолі з о. Петром Лозинським. Створено й окрему будівельну комісію. У березні 1850 р. ці комісії об'єдналися під назвою “Комиссія справами Дома народного завѣдующая” на чолі з М. Шушкевичем¹⁰.

³ Барвінський О. Історичний огляд засновин Народного Дому у Львові. Львів, 1908; Дідошак В. Руско-народна інституція “Народный Домъ во Львовѣ”: єи початокъ, основаньї, теперѣшний станъ. Львовъ, 1885; Стефанович О. Причинки до історії “Народного Дому” у Львові. Львів, 1906.

⁴ Могитич Р. Преображенська церква. Історико-архітектурний атлас Львова. Львів, 1997. [Серія II: “Визначні будівлі”. Зош. 2]; Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів, 2003; Орлевич І. З історії будівництва Преображенської церкви у Львові // Історія релігій в Україні. Львів, 2005. Кн. 1. С. 436–446; *Її ж.* Заходи Народного дому щодо будівництва Преображенської церкви та заснування її парафії // Там само. 2006. Кн. 1. С. 430–442; *Її ж.* Співпраця русофільських товариств з російською владою під час першої світової війни: релігійно-культурний аспект // Там само. 2009. Кн. 1. С. 508–519.

⁵ Зоря Галицка (Львів). 1849. Ч. 34. 16 (28) цвітня.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 130, оп. 1, спр. 6, арк. 40.

⁷ Барвінський О. Історичний огляд... С. 6.

⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 6, арк. 41.

⁹ Там само. Арк. 1.

¹⁰ Справозданіє комісії завідующої справами дома народного на засіданію Ради головної дня 15 (27) мая 1851 // Зоря Галицка. 1851. Ч. 49. 13 (25) червня.

У зв'язку з ліквідацією в монархії Габсбургів політичних товариств, 17 (30) червня 1851 р. на засіданні ГРР голова М. Куземський запропонував перетворити Раду в Комісію, яка мала займатися винятково справами Народного дому. Це рішення затвердило намісництво рескриптом від 11 липня 1851 р. У вересні того ж року Комісія визначила напрями своєї діяльності: відносини з окружними і деканальними комісіями для збору пожертв на Народний дім і церкву; відносини з урядом у справах Народного дому і церкви; укладення статуту Народного дому. Правління (виділ) Комісії очолював той-таки М. Куземський. 18 жовтня 1851 р. Комісія прийняла імператора, який відвідав Галичину й особисто заклав наріжний камінь для спорудження церкви і Народного дому. 30 листопада Комісію своїм розпорядженням затвердив галицький намісник Агенор Голуховський¹¹.

У свідомості українських діячів створення Народного дому та другої міської церкви були нерозривно пов'язані завдання¹². Однак Комісія вирішила спершу збудувати приміщення для Народного дому, розраховуючи згодом використати його для надходження коштів при спорудженні церкви. На засіданні Комісії 6 вересня 1851 р. М. Куземський визнав, що такий план дій викликав чимало критики, але на одночасне будівництво приміщення Народного дому і церкви не вистачало коштів¹³. Знову це питання обговорювалося на засіданні 26 грудня 1851 р. Тоді Л. Трешаківський застерігав, що спроби одночасно виконати ці завдання можуть призвести до тривалих незавершених будівництв. Він висловив побоювання, що пожертви з часом можуть припинитися, натомість збудоване для Народного дому приміщення можна буде здавати в оренду і отримувати додаткові прибутки. Таку позицію підтримав Й. Кульчицький. Врешті Комісія ухвалила розпочати будівництво церкви лише після накопичення потрібної суми коштів¹⁴.

У справі спорудження храму від початку стояло питання, чи залишити майбутній церкві костело-подібний вигляд, що було дешевше, чи змінити його (збудувати п'ять куполів або добудувати один великий посередині). Перший план, що залишав за основу колишній костел, склав у 1850 р. архітектор Галицького намісництва Антон Фрех*. Проект активно обговорювався в Комісії

¹¹ Дьдошак В. Руско-народна інституція... С. 15.

¹² Вьнцковскій Д. Вторая городская церков во Львовѣ // Галичанинъ (Львів). 1893. Ч. 140. 26 червня (8 липня).

¹³ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 70, арк. 8, 11–16.

¹⁴ Зоря Галицка. 1852. Ч. 10. 6 лютого.

* Проект А. Фреха передбачав створити комплекс з церкви і парафіяльного будинку, приблокованого до вівтарної частини храму. Архітектура цього проекту зроблена у стилі офіційного імперського класицизму, де до уваги бралася передовсім економність. Лише об'ємно-просторова структура церкви базувалася на українських традиціях (передбачалося підняти над дахами три бані, з яких лише головна розкривалась в інтер'єр). Взірцем послужила львівська Успенська церква (*Могитич Р. Преображенська церква...* С. 5–6).

та громадськістю. Дописувач “Зорі Галицької” (1852) – ймовірно, Микола Устиянович – наполягав, щоби вівтар був повернутий на схід, а з західного боку розмістився головний вхід, а також пропонував змінити розташування парафіяльного будинку. З цим погоджувалися члени Комісії, оскільки воно відповідало закладеній у грецькому обряді традиції споруджувати церкви лицевою стороною або жертovníком на схід. Однак автори проекту мали справу не з будівництвом нової церкви, а з перебудовою колишнього костелу тринітаріїв, що був споруджений згідно з традиціями латинського обряду (вівтар – у західній частині, вхід – у східній). Тому зміна розташування була фактично неможливою через внутрішнє облаштування колишнього костелу, який складався з середнього простору і двох бічних прибудов. У випадку повернення у протилежний бік жертovníка, треба було зруйнувати хори, а з ними – склепіння. Оскільки при встановленні іконостасу залишалось замало місця для жертovníка, Комісія пропонувала зруйнувати стару вівтарну стіну й спорудити нову. Дописувачу також не подобалося, що вузька вулиця Краківська у святкові дні не зможе помістити багатьох людей, які виходитимуть із церкви. Тому в проекті був передбачений додатковий вихід¹⁵. Відповідь на ці критичні зауваження підготував Я. Головацький.

Через ці непорозуміння плани щодо будівництва церкви часто змінювалися. Достеменно не відомо, чи А. Фрех відмовився вносити корективи без окремої винагороди, чи замовників не влаштував його проект. На засіданні 4 (16) грудня 1852 р. Комісія доручила укласти проект архітектора В. Шмідта і провести лише захисні роботи коло церкви. Посилаючись на зайнятість, він представив план щойно в лютому 1853 р.¹⁶ Але організатори будівництва від нього відмовилися. Для реалізації Комісія обрала проект С. Гавришкевича. На засіданні 26 червня (8 липня) 1853 р. було вирішено поставити дах над церковними стінами, щоб захистити їх від руйнування. Виникло теж питання щодо придатності старого склепіння для новобудови. З цієї метою Комісія звернулася до уряду з проханням провести огляд¹⁷. У звіті Комісії за 1853 р. є інформація щодо робіт по збереженню старих церковних стін¹⁸.

¹⁵ Замѣчанія на статью Г. Н. У. въ отношеніи Дома Народного и второй городской церкви Русской во Львовѣ, в Зорѣ Галицкой Ч. 102 м. г. помѣщеную // Зоря Галицкая. 1852. Ч. 26. 5 квітня; Ч. 27. 9 квітня.

¹⁶ *Вѣнцовський Д.* Вторая городская церковь во Львовѣ... С. 172, 177.

¹⁷ ЦДДА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 70, арк. 97–98.

¹⁸ Комисія предстоящая дѣламъ созиданія второго во Львовѣ городского греко-католического храма Божого, и основанія руско-народного Института, приносить до всенародной вѣдомости справоположеніе дѣланій своихъ, вкупѣ съ прилижащимъ виказомъ приходовъ и тихъ же опредѣленія за 1853 и 1854. Львовъ, 1856. С. 2.

У 1862 р. будівництво Народного дому було завершено. Одночасно з будівельними роботами Комісія вклала кошти у придбання нерухомості. Було закуплено три суміжні з Народним домом будинки. Придбання нерухомості і зволікання з будівництвом церкви викликало невдоволення і критику як української суспільності, так і деяких членів Народного дому. У часописі “Слово” стверджувалося, що керівництво Народного дому не мало права довільно змінювати призначення коштів, які населення жертвувало на церкву, бажаючи бачити в ній своєрідний пам’ятник скасуванню панщини. Часопис застерігав, що це може призвести до зменшення пожертвувань¹⁹.

У 1867 р. комісія продовжила захисні роботи коло Преображенської церкви: частково розібрано прилягаючу до церковної будівлі каплицю; підвищено обидві церковні стіни; направлено дах – покрито поцинкованою бляхою; знижено стіну між Народним домом і церквою; заново збудовано стіну між брамою і церквою, розвалена на вимогу магістрату, тощо²⁰. У травні магістрат утворив комісію, яка провела огляд церкви. Головними питаннями, які обговорювала комісія, були: терміни спорудження храму, остаточний демонтаж прилягаючої до церкви каплиці (це давало змогу відкрити нову вулицю) і надійність рештків колишнього костелу для спорудження на їх основі церкви. Голова Народного дому Й. Кульчицький запевнив, що церква буде збудована за шість років. Нову вулицю керівництво Народного дому висловило готовність відкрити із застереженням, що вона служитиме не для загалу, а тільки для використання Комісією Народного дому. Щодо залишків костелу, то єдиної думки не було²¹.

Комісія Народного дому діяла без статуту, тільки на основі урядових розпоряджень. На заваді врегулювання питання зі статутом була невизначеність у відносинах між Комісією і церквою. Перший проект статуту уклали в 1851 р. В. Хоминський і А. Геллер, судовий радник в Угорщині. Доповнений С. Литвиновичем і Й. Хоминським проект надійшов до Комісії в середині 1852 р., а також був надісланий греко-католицькому митрополитові Михайлові (Левицькому) і єпископу Григорію (Яхимовичу)²². У розлогих замітках С. Литвиновича до проекту йшлося про символічне для русинів Львова значення другої церкви, на яку “нічого не пощадиться, хотя и якъ громадныи сумы нужны”²³. Зміст першого проекту статуту був наскрізь клерикальним. Цей проект не був затверджений через суперечки навколо права патронату. Відтак Комісія доручила М. Куземському і В. Хоминському укласти новий проект статуту. У березні 1863 р. митрополичий ординаріат вимагав від Комісії уточнити

¹⁹ Наши дѣла // Слово (Львів). 1872. Ч. 123. 18 (30) листопада.

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 907, арк. 119–120.

²¹ Там само. Арк. 113–115.

²² Там само. Спр. 3, арк. 1.

²³ Вѣнцковскій Д. Вторая городская церков во Львовѣ // Галичанинъ (Львів). 1893. Ч. 153. 13 (25) липня; Ч. 154. 14 (26) липня.

свої обов'язки у зв'язку з правом патронату²⁴. Другий проект статуту передбачав, що церква буде складовою частиною Інституту "Народний дім". Але будівництво церкви затягувалося. У вересні 1867 р. М. Куземський доручив В. Ковальському укласти новий статут, враховуючи зауваження намісництва про те, що церква є окремою інституцією. 11 лютого 1869 р. цей статут затвердило намісництво²⁵. Товариство Інститут "Народний дім" уконституювалося на загальних зборах 5–6 грудня 1872 р. Першим головою Інституту обрано Й. Кульчицького. Усе керівництво Народного дому складалося головню з представників старорусинського табору, які поступово еволюціонували до русофільства.

Дискусії викликала й назва для другої міської греко-католицької церкви. В. Ковальський згадував про спеціально присвячене цьому засідання, на якому головував митрополит Григорій (Яхимович). Його учасники погоджувалися, що назва церкви повинна нагадувати про "пам'ять даної свободи Руси [...], так въ Галичинь и благодарность русиновъ австрійському цѣсарскому домови". Були пропозиції назвати церкву "св. Володимира і св. Ольги", "св. Кирила і Мефодія", В. Ковальський пропонував – "Воскресіння Христового", а Г. Яхимович – "Спаса Господнього". Найбільшу підтримку здобула пропозиція голови Комісії М. Куземського: "най буде те титло новой церкви "Преображеніе Господа!" въ немъ бо совокупляется наше благодареніе и наша надежда – и созидаетъ въ той праздникъ также торжество родинъ нашего августѣйшого монарха, Францъ Йосифа I". Відтак церкву почали називати Преображенською. У 1895 р., коли виникло питання про зміну назви храму, В. Ковальський прогнозував загальне невдоволення "первыхъ жертволюбцѣвъ" і знеохоту населення до пожертвувань²⁶.

За час діяльності Комісія сформувала основну частину доходного фонду Інституту з добровільних пожертв, які надходили від населення для будівництва Народного дому та церкви (причому на церкву пожертви були більші, ніж на Народний дім*), чиншу за винайм інститутських будинків і пивниці під церквою, відсотків від заставних листів і грошей, продажу книжок та ін. Надаючи пріоритет купівлі та спорудженню будинків, Народний дім намагався поставити їхнє використання на комерційну основу та зробити одним із основних джерел фінансування будівництва церкви, бібліотеки, музею та ін. Діяльність Комісії (а пізніше товариства) набула комерційного характеру і зараховувалася австрійською владою до фундацій, тобто установ, що отримували доходи з основного капіталу та майна. Велика частина видатків йшла на сплату податків

²⁴ ЦДДА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 73, арк. 11.

²⁵ *Въницковскій Д.* Вторая городская церков во Львовѣ // Галичанинъ. 1893. Ч. 154. 14 (26) липня; Ч. 155. 15 (27) липня.

²⁶ ЦДДА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 899, арк. 3–4.

* Кількість пожертв на церкву за 1850–1873 рр. не можна встановити, оскільки у фінансових звітах вони не виділені в окрему рубрику.

за володіння власністю й погашення боргів, що виникли внаслідок її придбання, чималу статтю затрат становили утримання адміністрації Народного дому, впорядкування приміщень.

Львівська міська влада висловлювала стурбованість зволіканням Комісії з будівництвом церкви, що відбувалося на тлі її активної комерційної діяльності²⁷. Питання будівництва церкви обговорювалося на перших (1872) і других (1874) загальних зборах Інституту “Народний дім”. Після неодноразових взаємних дорікань між магістратом та Інститутом початок будівельних робіт був запланований на 1873 р., однак згодом його відтерміновано ще на два роки. У 1873 р. був затверджений розроблений С. Гавришкевичем план будівництва церкви і створено спеціальну комісію на чолі з А. Добрянським²⁸. Але й у 1875 р. “постройка началась лишь как бы для формы, чтобы избѣгнуть налагаемых магистратомъ каръ”²⁹. Головним залишалось питання коштів, яких з пожертв не вистачало. Тому частина будівельних робіт фінансувалася з основного фонду Народного дому.

Наприкінці 1876 р. помер голова Народного дому Й. Кульчицький, його наступником став В. Ковальський. У 1877–1879 рр. будівництво церкви було призупинено у зв’язку з браком коштів, велися тільки незначні ремонтні роботи. Причиною цього були як борги за придбані будинки, так і загальна економічна криза, яка призвела до зниження чиншу за оренду приміщень у Народному домі³⁰. У 1878 р. магістрат вимагав від Інституту відкрити нову вулицю і завершити будівельні роботи до 1881 р., в іншому випадку погрожував розібрати будову, а вартість стягнути з рахунку Народного дому. “Кто другой можетъ быти и перепугался бы такого рѣшенія Львовского магистрата, но не управляющей совѣтъ, для котораго та угроза магистрата не была первою”, – заявляла керуюча рада у зверненні до уряду від 7 березня 1877 р.³¹ 2 вересня 1880 р. Інститут відвідав Франц Йосиф І. Голова Народного дому В. Ковальський ознайомив цесаря з планами церкви і пообіцяв, що будівництво буде завершене – за наявності коштів – через три роки³².

²⁷ Вѣнцовський Д. Вторая городская церковь во Львовѣ. Львовъ, 1893. С. 177; Дѣло (Львів). 1889. Ч. 270. 1 (13) грудня.

²⁸ Протокол засѣданій первого общаго собранія членов русскаго Института “Народный Домъ” во Львове на днях 23 і 24 листопада (5 і 6 студня) 1872 г. [Без дати і місця вид.]; Протокол засѣданій второго общаго собранія членов русскаго Института “Народный Домъ” во Львове на днях 17 (29) і 18 (30) сентября 1874 г. Львовъ, 1875; ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 78. арк. 7.

²⁹ Вѣнцовський Д. Вторая городская церковь во Львовѣ... С. 176.

³⁰ Росчетъ приходо́въ и расходо́въ Института “Народный Домъ” в Львовѣ за 1879 г. Львовъ, 1880. С. 1.

³¹ Вѣнцовський Д. Вторая городская церковь во Львовѣ... С. 172.

³² Отчетъ о дѣятельности Управляющаго Совѣта та русскаго народнаго Института “Народный Домъ” во Львовѣ за 1880 г. и предосчетъ на 1881 г. Львовъ, 1882. С. 10.

У 1880 р. було відновлено будівельні роботи і виведено до потрібної висоти нову стіну для пресвітерію³³. У 1881 р. питаннями будівництва церкви займалися М. Малиновський, Т. Павликів, С. Гавришкевич і зодчий Альберт Гаар. Протягом року було перебудовано третину старих стін будівлі. Голова Народного дому Й. Делькевич наголошував, що побудова церкви є найважливішим завданням для Інституту і “церква засвідчить нашим нащадкам, що ми дбали про нашу народність і твердо вірили в наше майбутнє”³⁴. У 1882 р. продовжено перебудову розвалин колишньої університетської бібліотеки: розібрано старі стіни, вимуровано на цементі чотири срібні пілястри, на яких виведено аркади під головний купол; на пресвітерії поставлено дах і покрито мідною бляхою; над пресвітерієм повністю викладено головний гзимс³⁵.

У 1883 р. головою Народного дому став М. Малиновський, а в 1884 р. – Ю. Геровський. У 1883 р. продовжено реконструкцію церковних стін, поставлено головний гзимс з тесаного каменю на три метри вниз, збудовано всю споруду церкви, виведено стіни під купол над дахом³⁶. Коштів для будівництва хронічно не вистачало, зростали загальноінститутські борги. На загальних зборах 1885 р. було прийнято рішення взяти для будівництва церкви позику з депозитів М. Качковського та І. Целевича. Але й це не покращило стану справ, Інститут з великим запізненням розраховувався з боргами. На загальних зборах Народного дому в 1887 р. було вирішено призупинити будь-які роботи, пов’язані з будівництвом церкви³⁷. Таким чином у 1874–1887 рр. було виконано приблизно дві третини робіт. Залишалося завершити спорудження головного купола, фронтову частину з двома куполами і дзвонами, впорядкувати площу, що прилягала до церкви з західної сторони. Виконані роботи отримали позитивні відгуки спеціалістів. Як відзначали сучасники, вся побудова церкви є в “повному значенні того слова солідною і хорошою”³⁸.

У 1887 р. головою Народного дому був обраний Й. Делькевич. У 1889 р. роботи по спорудженню церкви вдалося відновити. У 1889–1890 рр. розібрано старий дах на фронтонній частині по вул. Краківській і демонтовано зверху під тією частиною зіпсовані мури, натомість збудовано нові, до такої висоти, що можна було на них збудувати обидва куполи, які покрито мідною бляхою і

³³ Там само. С. 45.

³⁴ Отчетъ за 1881 г. съ протоколомъ VI Общего Собранія членовъ Института... С. 5.

³⁵ Отчетъ за 1882 г. и предосчетъ на 1883 г. ... Львовъ, 1883. С. 3.

³⁶ Отчетъ за 1883 г. и предосчетъ на 1884 г. ... Львовъ, 1884. С. 3.

³⁷ VIII Общее Собраніе членовъ “Народного Дома” 26 ноября (8 декабря) 1885 // Вѣстникъ “Народного Дома” (Львів). 1885. Ч. 37. 1 (13) декабря. С. 328; IX Общее Собраніе членовъ “Народного Дома” 26 ноября (8 декабря) 1887 // Вѣстникъ “Народного Дома”. 1887. Ч. 61. 1 (13) декабря. С. 540, 571.

³⁸ Вторая городская церковь во Львовѣ // Вѣстникъ “Народного Дома”. 1889. Ч. 74. 1 (13) января. С. 641.

поставлено хрест. Його виготовив коваль Осип Пендюк³⁹. Будівельні роботи відбувалися на тлі конфлікту між керівництвом Народного дому і магістратом. Скажімо, у 1893 р. виникло непорозуміння щодо меж прицерковної території та огорожі церковного подвір'я⁴⁰.

У 1894–1896 рр. були завершені всі внутрішні роботи в середньому куполі церкви, поставлено там фігури дванадцяти апостолів і засклено 12 вікон. Від вул. Краківської розширено головні хори. На обох ризницях від вулиць Скарбківської і Корняктів побудовано куполи, зведено на них хрести і засклено в пресвітерії три вікна, у вікнах від вул. Скарбківської вміщено зображення св. Кирила і Мефодія, від вул. Корняктів – св. Володимира і Ольги, у вікні під хорами – зображення Спасителя. Відгороджено площу коло церкви від вулиць Театральної, Корняктів і Скарбківської кам'яним фундаментом. У 1896 р. Інститут залучав для будівництва церкви не тільки власні інститутські доходи, а й кошти з фонду М. Качковського. Вичерпавши інститутські запаси на будівництво церкви і зважаючи на нестачу матеріальних засобів з чистих доходів Інституту, керуюча рада не могла виконати рішення загальних зборів щодо відкриття бібліотеки з читальнею (її відкрито шойно в 1903 р.). Тому голова Народного дому Й. Делькевич запропонував на загальних зборах Народного дому в 1896 р. змінити план будівництва Преображенської церкви таким чином, щоби виконати лише ті роботи, які необхідні для її відкриття, а інші кошти використати для створення бібліотеки, музею, нумізматичної колекції⁴¹. Церкву планувалося відкрити в 1898 р.

З 1896 р. Інститут у фінансових звітах показував перевищення доходів над видатками, що досягалося розмежуванням у звітності власних і позичених коштів⁴². Це давало змогу брати нові кредити. Русько-українська суспільність вимагала відкриття церкви Народного дому. У січні 1898 р. о. Стефан Кобилянський звернувся до керівництва Народного дому з пропозицією об'єднати відкриття церкви та святкування 25-ї річниці Товариства ім. М. Качковського. Цього ж року звернення до Народного дому про відкриття церкви 6 серпня 1899 р. підписали тридцять дев'ять львів'ян греко-католицького обряду⁴³.

³⁹ *Могитич Р.* Преображенська церква... С. 9.

⁴⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 927, арк. 3, 17, 46; *Могитич І.* Преображенська церква... С. 15.

⁴¹ Отчетъ о дѣятельности Управляющаго Совѣта русскаго народнаго Института “Народный Домъ” во Львовѣ за время отъ 26 листопада (8 грудня) 1893 по день 26 листопада (8 грудня) 1896 г. и о нынѣшнемъ состояніи находящихя въ Народномъ доме научныхъ пособій и сборовъ // Вѣстникъ “Народнаго Дома”. 1896. Ч. 169. 1 (13) декабръ. С. 1240–1241.

⁴² Вѣстникъ “Народнаго Дома”. 1897. Ч. 173. 1 (13) апрѣля. С. 1284.

⁴³ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 919, арк. 2–3, 5–6.

У 1898 р. тривали мулярські й каменярські роботи всередині церкви. Було збудовано поміст, закуплено п'ять дзвонів – “Василій”, “Борис”, “Георгій”, “Гліб” і “Безіменний”, ливарниками яких були Карл Швабе з Бялої та Антон Серафим з Калуша⁴⁴. Встановлено шість вітражів у вікнах бічних нав з сюжетами: “Борис і Гліб”, “Великомучениця Параскевія”, “Великомученик Георгій” – у північній наві; “Св. Антоній і Феодосій”, “Великомученик Дмитрій”, “Великомучениця Варвара” – у південній. Їх виготовила тірольська скляна гута в Інсбруку⁴⁵. Кошти на престол Інститут отримав від власника одного з львівських будинків⁴⁶. Роботи по встановленню підлоги в церкві виконав І. Левитський⁴⁷. Керамічні плитки доставляли з Праги і Відня, пісковик на сходи – зі Струсова, мармур – з Кжешовіц (родинний маєток Потоцьких) під Краковом⁴⁸. У 1899–1901 рр. було проведено випробування камертоном тональності дзвонів та відбувалося усунення недоліків щодо їх монтажу.⁴⁹

У справі внутрішнього оздоблення церкви значну роль відіграв громадський комітет русинів–греко-католиків. Його члени зібрали хоругви, прапори, фелони⁵⁰. До комітету для обговорення внутрішнього облаштування церкви входили члени Народного дому, зокрема Й. Делькевич, Т. Павликів, С. Гавришкевич, О. Лепкий, В. Лагола. Для вирішення найважливіших і спірних питань щодо внутрішнього оздоблення церкви комітет запрошував членів керуючої ради Народного дому⁵¹. У Народному домі очікували на відкриття церкви декілька фелонів, чаш (зокрема срібних), підсвічників, підлампдників, хрестів. Їх подарували Володимир Терлецький, Іван Назарович (парох з Вербижан), Григорій Шашкевич та ін.⁵²

У 1901 р. будівництво церкви в основному було завершено. За два останні роки збудовано і встановлено іконостас, ковчег, два підсвічники перед іконостасом, дві пропам'ятні таблиці (одну на честь Франца Йосифа I, іншу – руського народу), лавки, сповідальниця тощо. Іконостас було збудовано згідно з вимогами греко-католицького обряду. Керуюча рада Народного дому намагалася, щоб ікони також відповідали візантійським мистецьким канонам⁵³. Церква могла

⁴⁴ Вѣстникъ “Народного Дома”. 1899. Ч. 198. 1 (13) мая. С. 1420–1421.

⁴⁵ *Могитич І.* Преображенська церква... С. 15.

⁴⁶ ЦДДА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 915, арк. 2.

⁴⁷ Там само. Спр. 926, арк. 27.

⁴⁸ *Могитич І.* Преображенська церква... С. 15.

⁴⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 920, арк. 4–5; спр. 921, арк. 1, 3, 9, 13, 19, 52, 71.

⁵⁰ Вѣстникъ “Народного Дома”. 1899. Ч. 199. 1 (13) июня.

⁵¹ Там само. Ч. 201. 1 (13) августа. С. 1445.

⁵² Вторая городская церковъ во Львовѣ при “Народномъ домѣ” // *Временникъ Ставропигійського Института (Львів)*. 1892. С. 146.

⁵³ Вѣстникъ “Народного Дома”. 1902. Ч. 238. 1 (14) сентября. С. 1690; 1900. Ч. 212. 1 (14) июля. С. 1544.

помістити близько 3,5 тис. осіб⁵⁴. Творцем запрестольного образу Преображення Господнього був Теофіл Копистинський⁵⁵. Це полотно протягом трьох років керівництво Народного дому повертало авторові на доопрацювання, що зіпсувало їхні взаємини. Згодом для виконання образів у іконостасі запросили польського живописця Тадеуша Попеля. Серед полотен, розміщених в інтер'єрі церкви, є два твори Корнила Устияновича – “Христос перед Пилатом” і “Мойсей”⁵⁶. У квітні 1902 р. у Преображенській церкві відбулися перші богослуження.

Після завершення будівництва перед керівництвом Народного дому виникли завдання щодо заснування парафії, утримання священиків і церковної обслуги з релігійного фонду, затвердження права патронату. Для освячення Преображенської церкви було створено організаційний комітет. Керівництво Народного дому намагалося впорядкувати статус церкви. На засіданні 28 вересня 1901 р. було ухвалено: тимчасово передати церкву Народного дому призначеному пароху; клопотати, щоб консисторія з урядом призначили одного чи двох співробітників, які утримуватимуться з релігійного фонду; звернутися до уряду з проханням про призначення дотацій на церковні потреби; у випадку відмови покривати церковні видатки з поточних церковних фондів. На засіданні 4 жовтня 1901 р. вирішено звернутися до митрополита Андрея (Шептицького), аби узгодити дату освячення і відкриття церкви⁵⁷. Було теж вирішено вислати депутацію до цисаря на чолі з митрополитом з фотографією церкви.

Члени Народного дому вважали, що після освячення церква має перейти в підпорядкування Успенської парохії. І. Костецький висловив думку, що церемонія відкриття церкви має відбутися в національному стилі⁵⁸. Відкриття церкви планувалося на 6 (19) травня 1902 р., але було відкладене через виїзд митрополита на канонічні відвідини деканатів. 31 березня 1902 р. керівництво Народного дому звернулося до Консисторії з проханням якнайшвидше відкрити парафію і призначити настоятеля. У зверненні зазначалося, що із завершенням будівництва обов'язки Народного дому щодо храму вичерпалися. Оскільки Народний дім не виконав зобов'язання збудувати парафіяльний будинок для священиків і церковної служби, його керівництво погодилося надати пароху і двом співробітникам безкоштовне помешкання⁵⁹. 5 квітня 1902 р. за посередництвом митрополичого ординаріату Народний дім скерував до Галицького намісництва прохання про відкриття парафії і призначення з

⁵⁴ Преображенская (вторая городская) церковь во Львовѣ при “Народномъ домѣ” // *Временникъ на годъ 1900* (Львів). 1900. С. 153–154.

⁵⁵ Преображенская (вторая городская) церковь во Львовѣ при “Народномъ домѣ”. – М. М. // *Временникъ Ставропигійського Института съ мѣсяцесловомъ на годъ 1901*. 1901. С. 132.

⁵⁶ *Могитич І.* Преображенська церква... С. 15.

⁵⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 919, арк. 8–9.

⁵⁸ Там само. Спр. 922, арк. 6.

⁵⁹ Там само. Спр. 923, арк. 1–2.

релігійного фонду платні для церковних співробітників. На загальних зборах членів Народного дому в 1905 р. було вирішено заснувати окремий церковний фонд, з відсотків від якого мали здійснюватися витрати на закінчення будівництва Преображенської церкви⁶⁰.

Освячення храму відбулося 16 (29) квітня 1906 р. Його здійснив митрополит Андрей (Шептицький) з єпископом Перемишльським Костянтином (Чеховичем) і Станіславським Григорієм (Хомишиним). На урочистості були присутні представники влади: віце-президент Галицького намісництва Владзімеж Лось, крайовий маршалок Станіслав Бадені, депутат Державної ради і Галицького сейму М. Король, віце-президент Крайової фінансової дирекції Вітольд Коритовський, віце-президент Крайової шкільної ради Едвин Плажек, директор поліції Вільгельм Шехтель, командир львівського корпусу Рудольф Брудерман. Після обряду освячення відбулася гостина, влаштована правлінням Народного дому, на якій А. Добрянський зачитав телеграму від імператора. Перед тим, від імені керуючої ради Народного дому, було надіслано подяку імператору за сприяння в будівництві церкви та запевненнями у вірності галицько-руського народу⁶¹.

Уряд зволікав з дозволом на відкриття парафії, тому правління Народного дому в жовтні 1907 р. звернулося до греко-католицького митрополичого ординаріату з проханням надати Інституту право патронату і презентації пароха Преображенської церкви⁶². Міністерство віросповідань і освіти рескриптом від 14 травня 1907 р. надало дозвіл на утворення греко-католицької парафії при Преображенській церкві та уповноважило намісництво прийняти на галицький фонд релігійну конгруу в пароха цієї церкви у квоті 2000 кр. на рік і для одного співробітника – 800 кр.⁶³ У рескрипті Галицького намісництва від 26 червня 1907 р. зазначалося, що прийняття права патронату щодо новоствореної парафії за посередництвом держави або релігійного фонду неможливе⁶⁴. Намісництво звернулося до митрополита Андрея (Шептицького) з проханням висловити з цього питання думку⁶⁵. Зважаючи на ці обставини, ординаріат у вересні 1907 р. повідомив керівництво Народного дому про надання тимчасового права презентації. Презентаційною грамотою був наділений о. Іван Давидович, співробітник при Успенській церкві, але із застереженням, що право презентації і патронату незабаром перейде до керуючої ради.

⁶⁰ Вѣстникъ “Народного Дома”. 1905. Ч. 11, ноябрь. С. 92, 155, 164.

⁶¹ *Свистун Ф. И.* Освященіе второй львовско-городской Преображенской церкви “Народного Дома” 16 (29) апрѣля 1906 г. // Вѣстникъ “Народного Дома”. 1906. Ч. 5, май. С. 78, 80.

⁶² ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 909, арк. 7–8.

⁶³ Там само. Спр. 928, арк. 2.

⁶⁴ Там само. Спр. 909, арк. 7–8.

⁶⁵ Там само. Спр. 901, арк. 9.

Отець І. Давидович приступив до виконання обов'язків пароха 13 жовтня 1907 р. У грудні Народний дім передав новопризначеному пароху церковне майно. На церемонії були присутні представники митрополичого ординаріату та керівники Народного дому. У протоколі про передачу майна зазначалося, що Народний дім передає о. І. Давидовичу як пароху: збудовану Інститутом церкву з обома дзвіницями; увесь інвентар і облаштування церкви та дзвіниць; приміщення для парафіяльної канцелярії і житла пароха і співробітників: житло у приміщенні Народного дому під ч. 77 (вул. Корняктів), що складалося з чотирьох кімнат, передпокою і кухні на першому поверсі, підвалу й горища, а також житла в тому ж будинку, що складалося з трьох кімнат, з яких одна призначена на парафіяльну канцелярію, і кухні на першому поверсі, підвалу й горища (житлові приміщення мали зайняти настоятель о. І. Давидович і співробітник о. Василь Мереньков); Народний дім зобов'язувався клопотати перед урядом про дотації, платню і помешкання для дяка, захристянина і служителя церкви; Народний дім не передавав пароху богослужбних фундацій, складених на користь церкви, однак зобов'язувався їх якнайшвидше активувати, а до моменту передачі, виплачувати пароху щомісяця відповідну частину відсотків від цих фондів⁶⁶.

У січні 1908 р. митрополичий ординаріат визнав за Народним домом право патронату над Преображенською церквою⁶⁷. Того ж домагався Інститут від львівського магістрату і Галицького намісництва. Однак на заваді цьому ставали фінансові та маєткові суперечки⁶⁸. Внаслідок зусиль з боку керівництва Народного дому, міністерство віросповідань і освіти рескриптом від 19 вересня 1911 р., а намісництво – від 9 жовтня цього ж року прийняли на дотацію релігійного фонду другого співробітника Преображенської церкви. На засіданні Народного дому 17 листопада 1911 р. розглядалося питання про врегулювання відносин Народного дому і парафії щодо оплати церковній службі, витрати на яку покривав Народний дім. Відзначалося, що згідно з рішенням міністерства віросповідань і освіти такі витрати мала покривати греко-католицька громада міста Львова, а кошти, яких бракувало, – релігійний фонд. Вирішено звернутися з цим питанням до урядових структур⁶⁹. Утім, це та інші аналогічні звернення залишилися без відповіді.

Таким чином, у середині XIX ст. галицькі українці усвідомлювали потребу спорудження у Львові другої (поряд з Успенською) міської греко-католицької церкви. Це завдання взяла на себе Головна руська рада як виразник інтересів

⁶⁶ Там само. Спр. 898, арк. 1–2; спр. 928, арк. 8.

⁶⁷ Там само. Спр. 909, арк. 7–8.

⁶⁸ Там само. Спр. 901, арк. 11, 24; Отчетъ о дѣятельности Упр. Совѣта русскаго народнаго Института “Народный Домъ” во Львовѣ за время отъ 13 (26) апрѣля 1908 года до 2 (15) ноября 1911 г. Львовъ, 1912. С. 8.

⁶⁹ Вістник неуконституованої фундації “Народного Дому” (Львів). 1918–1819. Ч. 1. С. 46.

Будівництво Преображенської церкви у Львові та заснування її парафії

українського населення Галичини. У 1851 р. вона була реорганізована в Комісію, яка займалася будівництвом Народного дому і другої міської греко-католицької церкви. Преображенська церква будувалася, головню, на пожертви українського населення краю. Сподівання на швидку реалізацію проекту не справилися. Русофільськи (москвофільськи) налаштоване керівництво Інституту “Народний дім” головну увагу приділяло прибутковим проектам, зволікаючи з будівництвом церкви. Відкриття Преображенської церкви (1902, освячена 1906 р.) розширило присутність українців у громадсько-культурному і політичному просторі Львова.

УДК 322 : 271.4 (477.8) “1875/1899”

Ірина АНТОНЯК
Львів

Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (на прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича)

Урядування львівського архієпископа Сильвестра (Сембратовича) припало на переломний етап в історії Греко-католицької церкви в Галичині. У своїй церковній діяльності митрополит прагнув до реалізації адміністративних реформ, що в подальшому забезпечило би стабільний і позитивний розвиток Церкви у нових суспільних умовах. Зміни в середовищі Греко-католицької церкви мали призвести до відновлення її авторитету та політичних впливів в українському суспільстві Галичини. Відтак С. Сембратович намагався сформувати нову політичну концепцію, яка б поєднувала католицьку систему цінностей, австрійський лоялізм та ідею польсько-українського порозуміння і не залежала від русофільських та народовських програм.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Львівська митрополія, Сильвестр Сембратович, церковні реформи.

Останнє двадцятиліття XIX ст. стало переломним етапом в історії Греко-католицької церкви в Галичині. Упродовж 1850–1870-х років, будучи єдиним інституційним репрезентантом інтересів галицьких українців, Церква утримувала не лише духовну монополію, а й суспільно-політичний провід. З розвитком світських політичних партій, які все частіше претендували на політичне лідерство в краю, Церква змушена була шукати своє місце в нових умовах розстановки різних політичних сил та йти на компроміси з ними. Це був період пошуків суспільно-політичних орієнтирів, спроб і розчарувань у політичних баталіях, зрештою важливих церковних реформ, що мали піднести Греко-католицьку церкву на якісно новий рівень розвитку. Їх намагався реалізувати у своїй діяльності сьомий з числа митрополитів Галицької митрополії та другий серед львівських владик, що стали кардиналами Римо-католицької церкви¹, архієпископ львівський Сильвестр (Сембратович).

¹ Першим галицьким митрополитом, який отримав кардинальську гідність, став Михайло Левицький (1816–1858) (*Назарко І., о. Київські і галицькі митрополити: Біографічні нариси (1590–1960). Торонто, 1962. С. 179–176.*

Діяльність цього церковного діяча залишається не достатньо вивченою та розглядається сучасними дослідниками лише в контексті його політичної активності². Релігійна ж історіографія звертає увагу насамперед на церковні напрацювання митрополита Сильвестра (Сембратовича), не прив'язуючи їх до тогочасних політичних реалій³. Комплексний аналіз суспільно-політичної діяльності митрополита та здійснених ним церковно-адміністративних реформ потребує спеціального вивчення. Тому в даній розвідці спробуємо, окресливши основні етапи життя митрополита Сильвестра (Сембратовича), цілісно проаналізувати найважливіші аспекти його церковної й суспільно-політичної праці та системи політичних поглядів і вподобань.

Джерельною базою дослідження стали некрологи⁴ і спогади сучасників митрополита⁵, його богословські праці⁶ та звернення, періодичні видання, що

² *Аркуша О.* Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Львів). 1997. Вип. 3–4. С. 118–139; *Демкович-Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. 120 с.; *Левецький К.* Історія політичної думки галицьких українців: 1848–1914. Львів, 1926. 737 с.; *Мудрий М.* Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 3–4. С. 58–118; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894. Львів, 2000. 247 с.; *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal & Kingston; London; Ithaca, 1999. 235 p.; *Maciak D.* Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895. Warszawa, 2006. 407 s.; *Partacz Cz.* Od Badeniego do Potockiego: Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Toruń, 1996. 280 s.

³ *Великий А., о.* 3 літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Рим, 1967. Т. 8. 278 с.; *Назарко І., о.* Київські і галицькі митрополити...; *Ammann A. M.* Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte. Wien, 1950. 748 p.; *Madey J.* Kirche zwischen Ost und West: beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weißruthenischen Kirche. München, 1969. 173 p.

⁴ *Бґлецький А.* [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // *Львѡвско-архієпархіальнї вѣдомости* (Львовь). 1898. Ч. X. 12 серпня. С. 109–112; *Митрополитъ-кардиналъ Сильвестр Сембратовичъ* // *Галичанинъ* (Львовь). 1898. Ч. 165. 25 іюля (6 августа). С. 1–2; [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // *Дѣло* (Львовь). 1898. Ч. 103. 24 липня (5 серпня). С. 1–2; [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // *Душпастирь* (Львовь). 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 291–298; [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // *Руслан* (Львів). 1898. Ч. 164. 24 липня (5 серпня). [Додаток]; *Пюрко Б., о.* Памяти поклѣнного Кардинала Сильвестра Сембратовича: Мова похоронна // *Душпастирь*. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 306–316; *J. Em. Ks. kardynał Sylwester Sembratowicz* // *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1898. Nr 215. 5 sierpnia. S. 2; [Nekrolog Sylwestra Sembratowicza] // *Kurjer Lwowski* (Lwów). 1898. Nr 215. 5 sierpnia. S. 5–6.

⁵ *Масцюх В., о.* Гелевий обід еміністів у кардинала Сембратовича // *Альманах українських богословів виданий з нагоди 150-ліття гр.-кат. Духовної семинарії у Львові і*

виходили під редакцією Сильвестра (Сембратовича)⁷, постанови Львівського провінційного собору 1891 року⁸, шематизми Львівської архієпархії та Перемишльської єпархії за 1840–1890-ті роки⁹, тогочасна політична¹⁰ й релігійна¹¹ періодика.

Родина Сембратовичів належала до числа тих священничих родів, в яких священство переходило від батька до сина¹². У XIX ст. до неї належало, згідно із шематизмами Львівської архієпархії та Перемишльської єпархії, щонайменше одинадцять душпастирів, двоє з яких стали галицькими митрополитами (Йосиф

85-ліття існування читальні богословів: 1783–1849–1933. Львів, 1934. С. 78–82; *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї: Спомини з життя і діяльності преосвящених о. Юліана Куїловського, дра Юліана Пелеша і дра Сильвестра Сембратовича. Львів, 1932. 104 с.; *Пристай О., о.* З Трускавця у світ хмародерів: спомини з минулого й сучасного. Львів; Нью-Йорк, 1933. Т. 1. 252 с.; *Тарнавський Ф., о.* Спогади: родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин в Галичині в другій половині XIX сторіччя. Торонто, 1981. 266 с.; *Тороньській А.* Єго Еміненція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ митрополить Галицкій и пр.: біографічний начеркъ // Душпастирь. 1895. Ч. 24. 31 грудня (12 сьчня 1896). С. 625–632.

⁶ *Сембратович С.* Розсудженіе и опроверженіе статіи помѣщенной въ часописѣ “Слово” въ ЧЧ. 84 до 93 зъ года 1868, рочника VIII. пѣдъ заглавіемъ: “Сходство и розниця ученія православнои и римскои Церкви, списанои: “Православнимъ Архієпископомъ Минскимъ Киръ Антоніемъ”. Львовъ, 1969. 234 с.; *Сембратовичъ С., Пелеш Ю., Ленкий О.* Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ изъ Часослова, Літѣрگیкона, Октобиха, Миней и Тріодей составлень въ пользу православно-каатолическихъ хрїстіанъ и ізданъ трдями Іереевъ дра Сильвестра Сембратовича, Дра Юліана Пелеша и Онѣфріа Лепкого. Львовъ, 1873. 500 с.

⁷ Миръ (Львовъ). 1885–1887; Сіонъ Рускій (Львовъ). 1871–1885.

⁸ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ ѡтбувшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. Львѣвъ, 1896. 273 с.

⁹ Схиматитісмъ всего клира кавлікѣвъ обряда греческо-руского епархїи Перемыскои на годъ ѡтъ Рожд. Хр. 1869. Перемышель, 1869. 185 с.; Шематизмъ всечестного клира митропол. архїдієцезїи греко-каатолической Львѣвской на рѣкъ 1882. Львѣвъ, 1882. 336 с.; *Shematismus universi cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1874.* Leopoli, 1874. 282 p.; *Shematismus universi cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1878.* Leopoli, 1878. 290 p.; *Shematismus univãrsi venerabilis cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI.* Premisliae, 1836. 199 p.; *Shematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLV.* Premisliae, 1845. 199 p.; *Shematismus universi cleri orientalis ritus catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1857.* Premisliae, 1857. 188 p.; *Shematismus universi venerabilis cleri ruthenorum catholicorum dioeceseos Premisliensis, Samboriensis et Sanocensis pro Anno Domini 1879.* Premisliae, 1879. 234 p.

¹⁰ Галичанинь; Дѣло; Руслан; *Gazeta Narodowa*; *Kurjer Lwowski*.

¹¹ Душпастирь; Львѣвско-архієпархїяльны вѣдомости.

¹² *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... С. 47; *Тороньській А.* Єго Еміненція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ... С. 626.

і Сильвестр)¹³. Про рід Сембратовичів згадано в грамоті короля Сигізмунда I 1544 року¹⁴. Вони мешкали в селі Висова Біцького деканату Перемишльської єпархії. За одним з переказів їх прізвище виводиться від назви солтиства “Сембратовичівка”, що належало семи братам¹⁵. За іншим – рід Сембратовичів походить з Чехії. Його предки в XV ст. перебралися до Кракова, згодом на Сандеччину до села Висова, а прізвище Сембратович утворилося від чеського вислову “я семь брат”, тобто “братчик слов’янського обряду”¹⁶.

Сильвестр Сембратович народився 3 вересня 1836 р. в селі Дошниця Ясельського повіту (сучасна Республіка Польща) в сім’ї місцевого пароха о. Антонія¹⁷ і Анни, дочки о. Сильвестра Вислоцького (пароха села Флоринка Мушинського деканату Перемишльської єпархії)¹⁸. 4 листопада 1836 р. охрещений дідусем о. Теодозієм Сембратовичем¹⁹. Початкову освіту Сильвестр здобув у містах Ясло, Горлиця й Тарнув. Внаслідок смерті батька в 1848 р. і пов’язаних з цим фінансових труднощів у родині, а також через хворобу юнак змушений був перервати навчання²⁰.

¹³ Shematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI. P. 144, 163, 156; Shematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLV. P. 18; Shematismus universi cleri orientalis ritus catholicorum Dioceseos Premisliensis pro Anno Domini 1857. P. 135, 154; Shematismus universi venerabilis cleri ruthenorum catholicorum dioeceseos Premisliensis, Samboriensis et Sanocensis pro Anno Domini 1879. P. 98; Схиматитісмъ всего клира каѳлікѡвъ обряда греческо-русского єпархіи Перемыской на годъ отъ Рожд. Хр. 1869. С. 4, 19, 57, 113; Шематизмъ всечестного клира митропол. архієдїєзїи греко-католической Львѡвской на рѡкъ 1882. С. 4, 7, 8–9, 10, 11, 13, 20, 57, 85, 86, 210.

¹⁴ [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // Дѣло. 1898. Ч. 103. 24 липня (5 серпня). С. 1–2; J. Em. Ks. kardynał Sylwester Sembratowicz // Gazeta Narodowa. 1898. Nr 215. 5 sierpnia. S. 2; [Nekrolog Sylwestra Sembratowicza] // Kurjer Lwowski. 1898. Nr 215. 5 sierpnia. S. 5–6.

¹⁵ *Тороньській А. Єго Еміненція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ... С. 625–626.*

¹⁶ Там само.

¹⁷ Shematismus universi venerabilis cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI. P. 144.

¹⁸ Shematismus universi cleri orientalis ritus catholicorum Dioceseos Premisliensis pro Anno Domini 1857. P. 133.

¹⁹ Теодозій Сембратович, парох села Криниця Мушинського деканату Перемишльської єпархії, вислужений декан мушинський, після закінчення греко-католицької духовної семінарії у Львові спробував реалізувати подальшу духовну кар’єру на посаді префекта студій у тій же семінарії, але, не маючи впливових протекторів, був змушений поступитися місцем Івану Гарасевичу. Розчарований о. Теодозій повністю присвятив себе душпастирській праці. Детальніше див.: *Андрохович А. Історія гр.-кат. Генеральної Духовної Семінарії у Львові 1783–1810 // Греко-католицька духовна семінарія. Львів, 1936. Т. 3. Ч. 2. С. 254–255.*

²⁰ Митрополитъ-кардиналь Сильвестр Сембратовичъ // Галичанинъ. 1898. Ч. 165. 25 іюля (6 августа). С. 1–2.

Подальшою долею Сильвестра та його брата Юліана опікувався рідний дядько о. Йосиф Сембратович. У 1850 р. Сильвестр відновив навчання в гімназіях Перемишля і Львова та закінчив другий гімназійний клас з відзнакою²¹. У цей період стрімко просувалася духовна кар'єра о. Йосифа, який у 1852 р. був призначений віце-ректором Віденської центральної греко-католицької духовної семінарії²². З переїздом о. Йосифа до Відня туди перебралися Сильвестр і Юліан. Третій гімназійний клас Сильвестр закінчив вже у віденській академічній гімназії.

Наступним етапом у навчанні була Грецька Колегія Святого Атанасія (*Il Pontificio Collegio Greco*) в Римі (1853–1857), де він вивчав теологію та філософію, відзначившись непересічними здібностями²³. За фінансової підтримки митрополита Григорія (Яхимовича) С. Сембратович студював у 1856–1860 рр. філософію і теологію в *Collegium Urbanianum* при Конгрегації Поширення Віри, і 20 червня 1860 р. захистив докторат з теології²⁴. 2 вересня 1860 р. прийняв дияконські свячення, а вже 1 листопада був висвячений на священника греко-католицьким архієпископом Степаном Миссиром²⁵.

Повернувшись у 1860 р. в Галичину, Сильвестр працював співробітником у своїх дідуся о. С. Вислоцького та дядька о. М. Криницького в селах Флоринка і Тиличі Перемишльської архієпархії²⁶. 7 жовтня 1862 р. С. Сембратович призначений

²¹ *Тороньській А.* Єго Еміненція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ...

²² *Гордінський Я.* Віденська гр. к. духовна семінарія в рр. 1852–1855. Відбитка з “Записок Наукового Товариства імени Шевченка” т. СХV. Львів, 1913. С. 8; *Тороньській А.* Єго Екселенція Преосвященный о. Іосифъ Сембратовичъ: біографічний начеркъ // *Душпастирь*. 1895. Ч. 24. 31 грудня (12 сѣчня 1896). С. 633–636.

²³ *Мудрий С., о.* Нарис історії української папської колегії св. Йосафата в Римі. Рим, 1984. С. 16–17; *Blažejovsky D.* Byzantine kyivan rite students in Pontifical Colleges, and in seminaries, universities and institutes of Central and Western Europe (1576–1983) // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni anno MDC a transitu S. P. Basilii Magni Vertente* (далі – *Analecta OSBM*). Romae, 1984. Series II. Sectio I. Vol. 43. P. 225; *Ejusd.* Ukrainian and Bielorrussian students at the Pontifical Greek College of Rome (1576–1976) // *Analecta OSBM*. 1979. Sectio II. Vol. X (XVI). Fasc. 1–4. P. 188; *Haluszynski P.* Il Pontificio Collegio di S. Giosafat paterno dono della santa sede apostolica alla nostra chiesa unita (Discorso) // *Analecta OSBM*. 1949. Series II. Sectio II. Vol. I (VII). Fasc. 1. P. 119; *Litterae S. C. De Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes / Collegit et adnotationibus illustravit Athanasius G. Welykyj* // *Analecta OSBM*. Series II. Sectio III. Vol. VII: 1790–1862. P. 312–313. Детальніше про колегію Святого Атанасія див.: *Tamborra A.* Decadenza e rinascita nel sec. XIX (1798–1897) // *Il Collegio Greco di Roma: ricerche sugli alunni, la direzione, l'attivitа*. Roma, 1983. P. 79–111.

²⁴ *Назарко І., о.* Київські і галицькі митрополити... С. 206; *Zięba A.* Sembratowicz Sylwester // *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków etc., 1995. T. XXXVI. Zesz. 2 (149): Seidel Stefan – Serkowski Stanislaw. S. 212.

²⁵ *Блажейовський Д., о.* Ієрархія Київської Церкви (861–1996). Львів, 1996. С. 313; *Shematismus universi cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1868*. Leopoli, 1868. P. 12.

²⁶ *Великий А., о.* З літопису християнської України... Т. 8. С. 226; *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... С. 47.

капеланом і катехитом жіночого монастиря Воздвиження Чесного Хреста Чину Святого Василя Великого у селі Словіта, де працював до серпня 1863 р.²⁷ “Завмираючому життю монашескому старавь ся вляти нового духа, нового життя и якъ вѣдомо, такъ полюбивъ ту свою першу публичну посаду, що нѣколи въ своѣм житю о СС. Василіянкахъ не забувавъ”²⁸. З цього часу розпочалася активна співпраця майбутнього митрополита з сестрами-василіянками, що тривала впродовж усієї його діяльності. Зокрема, у 1866 р. С. Сембратович був призначений візитатором монахинь ЧСВВ²⁹.

З серпня 1863 р. митрополит Григорій (Яхимович) іменував о. Сильвестра префектом греко-католицької духовної семінарії у Львові³⁰. Цю посаду він займав до 1870 р., й одночасно (з 20 серпня 1863 р. по 12 жовтня 1865 р.) виконував обов’язки катехита в домініканській школі³¹. Після переїзду о. д-ра Йосифа Черлунчакевича до Кракова 1865 р. призначений заступником професора догматики у Львівському університеті³², а з 3 грудня 1869 р. став професором спеціальної догматики та доцентом фундаментальної теології³³. Того ж року С. Сембратович опублікував наукову розвідку богословського характеру про догматичні відмінності між Католицькою і Православною церквами³⁴. У 1872–1873 і 1878–1879 рр. його обирали деканом³⁵, а в 1873–1874 рр. – заступником декана теологічного факультету Львівського університету³⁶.

Робота в університеті сприяла знайомству й згуртуванню навколо С. Сембратовича науковців-теологів та духовенства Львова. Результатом співпраці було створення в 1871 р. нового богословського журналу “Сіонъ Рускій”, який став альтернативою русофільському періодичному органу “Слово”³⁷ і відображав погляди тієї частини греко-католицького духовенства, яка намагалася протидіяти посиленню в Греко-католицькій церкві православних і проросійських

²⁷ *Тороньській А.* Єго Емініція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ... С. 629.

²⁸ [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // Душпастирь. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 293.

²⁹ Zięba A. Sembratowicz Sylwester. S. 212–213.

³⁰ *Тороньській А.* Єго Емініція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ... С. 629.

³¹ Там само.

³² Wydział teologiczny uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie: 1918–1933. Lwów, 1934. S. 23–24.

³³ *Finkel L., Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1894. Cz. I–II. S. 92–95.

³⁴ *Сембратович С.* Розсудженіе и опроверженіе статіи...

³⁵ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1879. Lwów, 1879. S. 635.

³⁶ Вѣсти церковны // Рускій Сіонъ: Часопись церковна (Львовъ). 1873. Ч. 18. 30 вересня (12 жолтня). С. 576; *Finkel L., Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Cz. I–II. S. 375–376.

³⁷ *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... P. 50.

впливів, подолати крайні форми консерватизму й орієнтуватися в церковних справах на латинські духовні взірці. Часопис позиціонував себе як незалежне видання, що друкувалося на кошти духовенства³⁸. Засновником та відповідальним редактором “Сіону Руского” став С. Сембратович. Основна мета часопису полягала в допомозі духовенству “жити въ свѣтѣ и съ свѣтом, но не датися опановати страстямъ его, але силою духа стояти надъ свѣтом”³⁹.

Журнал декілька разів змінював свою назву: в 1871 р. виходив як “Сіонъ Рускій”, у 1872–1880 і 1883–1885 рр. – “Рускій Сіонъ”, у 1880–1882 рр. – “Галицкій Сіонъ”⁴⁰. Посаду редактора видання займали С. Сембратович (1871–1879 рр.), Теофіл Сембратович (1879 р.), Йосиф Мільницький (1880–1882 рр.), Олександр Бачинський (1880, 1883–1884 рр.), Іван Бартошевський (1884–1885 рр.). У 1876–1877 і 1880–1885 рр. журнал був офіційним часописом Львівської архієпархії. Активними співробітниками видання були д-р Юліан Пелеш, о. Олександр Бачинський, д-р Йосиф Мільницький, д-р Климентій Сарницький, д-р Теофіл Сембратович, о. Михайло Малиновський, о. Олексій Торонський, о. Ілля Мордарович, о. Юліан Бачинський та чимало інших⁴¹.

Перші річники журналу висвітлювали питання церковної догматики, морального та пастирського богослов'я, історії Церкви, канонічного права, містили практичні поради для духовенства і проповіді. Згодом з'явився огляд актуальних суспільно-політичних проблем, питань шкільництва, нариси з історії Русі. Сембратовичеві належала низка теологічних розвідок, надрукованих у виданні: “О сообщеніи свойствъ, або перемѣнянью, и присвоиванью власностей Иисусу Христу”⁴², “Порадникъ для початковыхъ сповѣдниковъ...”⁴³. Також у його віданні була рубрика “Зъ випадковъ душпастирскихъ”, утворена задля розв'язання складних питань у діяльності парафіяльного духовенства.

³⁸ *Duć-Fajfer H.* Literatura Łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Kraków, 2001. S. 142–143.

³⁹ Цѣль нашой часописи // Сіонъ Рускій. 1871. 15 (27) сѣчня. Ч. 1. С. 2.

⁴⁰ *Левицкій І. Е.* Галицко-русская библиографія XIX-го столѣтія дополненная русскими изданиями вишедшими въ Венгрии и Буковинѣ: 1801–1886. Хронологическій списокъ публикаціямъ [1861–1886]. Львовъ, 1895. Т. II. С. 166–167, 185–186, 200–201, 219–220, 242–244, 264–266, 283–284, 302–303, 325–327, 351–352, 365–366, 395–396, 447, 482–483, 527; *Мудрий М.* Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 586.

⁴¹ Сіонъ Рускій. 1871. С. I; *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... P. 49.

⁴² *Сембратовичъ С.* О сообщеніи свойствъ, або перемѣнянью, и присвоиванью власностей Иисусу Христу // Сіонъ Рускій. 1871. Ч. 1–24.

⁴³ *Сембратовичъ С.* Порадникъ для початковыхъ сповѣдниковъ, після науки его Преосвященства Францишка Ксаверія Ценера, Епископа Сарептанського, Викарія Генерального Архієпископа Вѣденского и Настоятеля Капитули Вѣденской // Сіонъ Рускій. 1871. Ч. 8–24.

“Сіонь Рускій” покликаний був підготувати ґрунт для перетворення Греко-католицької церкви на справді національну політичну силу, відшукати для неї місце між русофілами та народовцями, однак ближче до останніх⁴⁴. Статті в часописі публікувалися “в мові, дуже зближеній до народної української мови”⁴⁵. Журнал відстоював інтереси папства та навчав “русинѡвъ зъ довѣремъ и любовію споглядати на Римъ”⁴⁶, чим наштовхнувся на спротив серед вищої духовної ієрархії русофільської орієнтації. Різка критика стану справ у львівській греко-католицькій духовній семінарії та архієпархії загалом, яка з’явилася на шпальтах видання у циклі публікацій о. Миколи Малиняка “Записки Римлянина”⁴⁷, призвела до того, що часопис було закрито⁴⁸. Відновлено журнал у 1880 р. вже як “Галицкій Сіонь”. З 1883 р. часопис отримав статус архієпархіального вісника⁴⁹.

У 1873 р. С. Сембратович спільно з д-ром Юліаном Пелешем і о. Онуфрієм Лепким опублікував збірку церковних богослужінь під назвою “Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ...”⁵⁰, призначену для священників, церковних дяків, сільських вчителів та усіх, що “схотять въ Церквѣ при Богослуженіяхъ быти не лишъ нѣмыми предстоятелями, но якъ вимагає духъ нашого св. Обряда, такожъ брати живе участие въ пѣнію”⁵¹.

Важливим досягненням о. С. Сембратовича стало видання першого молитовника українською мовою. Всі існуючі збірки молитв, дотепер публіковані церковнослов’янською мовою, були або надто складними, або ж застарілими, чим серйозно поступалися польським⁵². Перші спроби видати молитовник українською мовою були здійснені Іваном Пулюєм та Василем Дідошаком, однак, не отримавши схвалення церковної влади, так і не були реалізовані⁵³. Проблема видання молитовника активно обговорювалася на шпальтах “Руського Сіону”, де зазначалося, що він повинен бути “книжкою народною..., содержати

⁴⁴ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині... С. 105–106.

⁴⁵ Матковський С., о. Три синодальні архієреї... С. 50.

⁴⁶ [Некролог митрополита Сильвестра Сембратовича] // Душпастирь. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 293.

⁴⁷ Левицькій І. Е. Галицко-русская библиографія XIX-го столѣтія... Т. II. С. 351.

⁴⁸ Нітка J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine... P. 50.

⁴⁹ Сильвестръ. Всему Всечестному Архієпархіальному Духовенству и Возлюбленнымъ во Хрістѣ Братямъ // Рускій Сіонь. Письмо архієпархіальне. 1883. Ч. 1. 16 (28) сѣчня. С. 1–2.

⁵⁰ Вѣсти церковны // Рускій Сіонь. 1873. Ч. 22. 13 листопада (12 студня). С. 704; Сембратовичъ С., Пелеш Ю., Лепкій О. Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ...

⁵¹ Объявление // Рускій Сіонь. 1873. Ч. 2. 31 сѣчня (12 лютого). С. 63.

⁵² Тороньський А. О Молитвословѣ для мірянъ // Рускій Сіонь. 1872. Ч. 7. 15 (27) цвѣтня. С. 216–224.

⁵³ Матковський С., о. Три синодальні архієреї... С. 48.

богате сокровище молитвъ... и бути народови зрозумѣлымъ”⁵⁴. Завдяки праці авторського колективу – о. С. Сембратовича (переклад окремих молитов з церковнослов’янської та італійської мови), о. Олексія Слюсарчука (переклад щоденних молитов та Літургії), о. Омеляна Огоновського (мовне редагування) та о. Олександра Стефановича (видання) – та особистим зусиллям С. Сембратовича молитовник був схвалений Митрополитом Ординаріатом і побачив світ у 1878 р.⁵⁵ Показовим було те, що “Народный русский Молитвеник” був виданий у друкарні Наукового товариства імені Шевченка⁵⁶, а не Львівського Ставропігону.

Активна видавнича діяльність о. С. Сембратовича сприяла поступу його церковної кар’єри. У 1873 р. його призначено просинодальним екзаменатором⁵⁷, у 1877 р. – радником митрополічної консисторії⁵⁸, у 1878 р. – архіпресвітером митрополічної капітули⁵⁹. Врешті, за папською буллою від 28 лютого 1878 р., Сильвестр став єпископом юліополітанським і суфраганом львівським⁶⁰. 20 квітня 1879 р. в архікатедральному соборі Святого Юра відбулося його рукоположення на єпископа митрополитом Йосифом (Сембратовичем), перемишльським єпископом Іоаном (Ступницьким), латинським архієпископом Францішеком (Вежхлейським) та вірменським архієпископом Григорієм (Ромашканом)⁶¹.

Єпископська номінація о. Сильвестра відбулася всупереч волі митрополита Йосифа і мала на меті обмеження русофільських впливів серед його оточення⁶². Стосунки між дядьком і племінником тоді не були гармонійними, зокрема через підтримку о. Сильвестром проекту заснування Чином Божого Воскресіння

⁵⁴ *Тороньскій А.* О Молитвословѣ для мірянъ. С. 223.

⁵⁵ *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... С. 48.

⁵⁶ Новинки // Рускій Сіонъ. 1873. Ч. 13. 1 (13) липця. С. 420; [І. Ч.]. О новых молитвословахъ // Рускій Сіонъ. 1873. Ч. 19. 1 (13) жолтня. С. 607; *Левуцкій І. Е.* Галицко-русская библиографія XIX-го столѣтя... Т. II. С. 296.

⁵⁷ *Shematismus universi cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1874.* P. 14.

⁵⁸ *Shematismus universi cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1878.* P. 13, 15.

⁵⁹ *Пюрко Б.* Памяти покійного Кардинала Сильвестра Сембратовича: Мова похоронна // Душпастирь. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 308; *Shematismus universi cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1880.* Leopoli, 1880. P. 9.

⁶⁰ *Provisio Ecclesiae tit. Juliopolitanae in persona Sylvestri Sembratovyč, designati Coadiutoris Eccl. Metropolitanae Leopoliensis // Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953).* Romae, 1954. Vol. II. P. 453–454.

⁶¹ Новинки // Рускій Сіонъ. 1879. Ч. 8. 12 (24) цвѣтня. С. 252–255.

⁶² *Zięba A.* Sembratowicz Sylwester. S. 213.

(воскресінцями)⁶³ інтернату для греко-католиків. Митрополит Йосиф та всі політичні партії виступали проти реалізації цієї ідеї. Питання розглядалося на засіданнях Галицького сейму і стало предметом гострих дискусій та оцінок (зокрема у виступі о. Степана Качали)⁶⁴. “Рускій Сіонь” намагався відповісти на критику діяльності воскресінців, переконуючи, що “змартвыхвстанць... хотять народнои справедливости для Русинѡвъ, ...щирого и рѣшительного католицизма”⁶⁵. У 1881 р. інтернат все ж таки було відкрито.

Незважаючи на дії Митрополичого Ординаріату, спрямовані проти повернення холмського уніатського духовенства на територію Галичини, єпископ Сильвестр увійшов до складу польського комітету, створеного в 1875 р. для фінансової підтримки унійного духовенства Холмщини⁶⁶. “Рускій Сіонь”, практично єдиний з усіх періодичних видань Галичини, виступив з відкритою критикою галицького духовенства, яке, переїхавши до Холмщини, переходило у православ’я, та висловив співчуття полонізованому унійному духовенству⁶⁷. Через такі дії єпископа було усунуто від керівництва архієпархією.

⁶³ Чин Божого Воскресіння (Congregacio a Resurectione Domini Nostri Jesu Christi) постав у 1835 р. в Римі з числа колишніх учасників невдалого польського повстання 1830–1831 років. Головне завдання, яке ставили перед собою монахи, полягало у зміцненні католицької віри та місіонерській праці серед слов’янських народів. У Львові ченці-воскресінці з’явилися в кінці 1880 р. Основною метою новоствореного ними навчального закладу було виховання священиків, максимально відданих Римському Престолу. Детальніше про заснування інтернату див.: *Чорновол І.* Греко-Католицька Церква у світогляді Володимира Антоновича та Валеріяна Калінки // Київська Церква (Львів). 2000. № 3 (9). С. 69–73; *Osadczy W.* Relacje między obrządkami Kościoła katolickiego w Galicji Wschodniej: współdziałanie w życiu zakonnym // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. Przemyśl, 1998. Т. 4: Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – Idea a rzeczywistość. S. 215–218.

⁶⁴ *Kaczala S.* Polityka polaków względem Rusi. Lwow, 1879. 368 s.

⁶⁵ *Кобылянскій І. О.* Качала а Езуиты и Змартвыхвстанць // Рускій Сіонь. 1884. Ч. 7. 1 (13) цвѣтня. С. 215.

⁶⁶ *Grodziski S.* Sejm Krajowy galicyjski: 1861–1914. Warszawa, 1993. Т. 1. S. 168. Детальніше про ліквідацію унії російським урядом на території Холмщини див.: *Романишин Ю.* Добровільний перехід греко-католицької церкви Холмщини та Підляшшя у православ’я // Київська Церква. 2001. № 1 (12). С. 74–76; *Стоколос Н. Г.* Трагедія уніатів Холмщини і Підляшшя (1875–1905) // Український історичний журнал (Київ). 2002. № 41. С. 41–60; *Dyłałowa H.* Unia w Królestwie Polskim (1815–1915) // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.)*. [Warszawa], 1997. S. 235–246; *Kolbuk W.* Unia kościelna w Królestwie Polskim w XIX wieku // *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. 1994. Т. 2: *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*. S. 131–139.

⁶⁷ [І. К.]. Одна дуже важна увага взгледомъ Унії и Православія (и такожъ взгледомъ вѣры и невѣрства вообщє), предложєна всѣмъ образованымъ Уніатамъ вообщє, а газетамъ “Слово”, “Руска Рада” и “Наука” и также ГГ. Посламъ нашимъ вѣ Думѣ державной вѣ особенности, и иллюстрованя примѣромъ нынѣшнихъ событій вѣ

Проримська політика єпископа Сильвестра була спробою довести відданість греко-католицької церковної ієрархії та духовенства римському понтифіку і зробила його одним з основних претендентів на митрополичий престол. Кандидатура С. Сембратовича на найвищу духовну посаду розглядалася ватиканськими колами ще перед обранням митрополитом його дядька Йосифа (Сембратовича), але, зважаючи на молодий вік о. Сильвестра, була тоді відхилена⁶⁸.

1882 рік став переломним в історії Греко-католицької церкви та пройшов під знаком боротьби з русофільством. На початку року громада села Гнилички заявила про своє бажання перейти на православ'я⁶⁹. Хоча ключовою причиною цього рішення були фінансові труднощі дочірньої парафії й прагнення громади села створити самостійну парафію⁷⁰, справа виявилась останнім поштовхом до усунення в 1882 р. без канонічного процесу митрополита Йосифа⁷¹.

Холмщинъ, и давнѣйшого “возсоединенія” на Украинѣ // Рускій Сіонъ. 1875. Ч. 7–10; *Лобода П.* О Холмщинѣ // Рускій Сіонъ. 1875. Ч. 4–5; Церковни вѣсти // Рускій Сіонъ. 1875. Ч. 7. 15 (27) цвѣтня. С. 217–200.

⁶⁸ *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... Р. 46.

⁶⁹ Новинки // Галицкій Сіонъ. 1882. Ч. 2. 15 (27) сѣчня. С. 58.

⁷⁰ Основною потребою громади села Гнилички було бажання створити окрему парафію, відокремлену від матірньої парафії села Гнилиця Велика. Громада Гниличок відмовилася від сплати датків на будову нової церкви в Гнилиці Великій, звернувшись з проханням до Митрополичого Ординаріату про відокремлення парафії. Але, не отримавши на це згоди, зважилися на такий радикальний крок, як перехід на православ'я (*Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... Р. 73–76).

⁷¹ Митрополит Йосиф був кандидатурою Риму на митрополичий престол, на яку погодилися польські політичні угруповання. Своїм невтручанням у політичні справи та переданням усіх справ русофільському оточенню митрополит нашоувхнувся на спротив польських політичних кіл. Його рішуче відстоювання східного обряду щодо ковпаків та трираменних хрестів, антиалкогольна кампанія, дії проти повернення уніатських холмських священників у Галичину та заснування інтернату воскресінців, критика реформування василіан езуїтами – все це створювало бажання усунути безкомпромісного митрополита. Справа Гниличок мала вирішальне значення у цій ситуації. Докладніше про діяльність митрополита Йосифа див.: *Сембратовичъ Й.* Архієрейское посланіе о высококомъ достоинствѣ челоуѣка. Львовъ, 1874. 84 с.; *Його ж.* Всемъ Преподобномъ Священствѣ мѣрскомъ и монашескомъ Архієпархіи Львовскѣй греко-рѣского обрада, Миръ ѡтъ Господа и Наше Архієрейское Благословеніе! Львовъ, 1870. 8 с.; *Тороньскій А.* Єго Еміненція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ... С. 633–636; *Химка І.* “Апология” Михайла Малиновського: до історії кризи у греко-католицькій церкві 1882 року і характеристики поглядів “святоюрців” // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка (Львів). 1993. Т. ССХХV: Праці історично-філософської секції. С. 365–392; *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... Р. 84–94.

11 листопада 1882 р. адміністратором митрополії став єпископ-суфраган Сильвестр⁷². Саме його призначення мало політичний підтекст і було здійснене для подолання русофільських симпатій серед греко-католицької духовної ієрархії⁷³. Водночас Відень не поспішав з призначенням Сильвестра главою Галицької митрополії: австрійські урядові кола висували на цю посаду кандидатуру ректора Центральної греко-католицької духовної семінарії у Відні о. д-ра Ю. Пелеша⁷⁴. Проте останній своєю діяльністю, спрямованою проти закриття духовної семінарії, викликав недовіру до себе з боку польських політиків (Флоріана Земляковського, Казімежа Бадені). Останні не бажали бачити галицьким митрополитом самостійного й непоступливого єпископа, тому протегували поміркованого єпископа-суфрагана Сильвестра (Сембратовича)⁷⁵.

Призначення лише адміністратором митрополії, а не митрополитом, уже наклало певний відбиток на діяльність єпископа-суфрагана: “Так виглядало, мовби Еп. Сильвестр відбував довгу пробу”⁷⁶. Проводити незалежну політику від Риму чи поляків новопризначений адміністратор архієпархії просто не міг, адже бачив результати діяльності свого попередника. Тому єпископ-суфраган обрав інший шлях – шлях компромісів і поступок, намагаючись “погодити свої ультралояльні переконання з постулатами цілого народу, щоби одночасно вдоволити і високі круги Риму й Відня і прихилити їх до себе і близьких йому справ”⁷⁷. Його діяльність була спрямована на відновлення авторитету Греко-католицької церкви та реалізацію церковних реформ, що мали позитивно вплинути на її подальший розвиток. У своєму першому пастирському посланні владика Сильвестр закликав духовенство до сумлінного виконання своїх обов’язків “пастирських и христіанських, особливо же до любви ко отчинѣ и церкви”⁷⁸.

Перебуваючи на посаді адміністратора (а згодом і ставши митрополитом), Сильвестр (Сембратович) співпрацював з монахинями Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ). У 1882 р. він, продовжуючи розпочату митрополитом Йосифом справу⁷⁹, допровадив до заснування школи для дівчат під керівництвом сестер-василіанок. Єпископ Сильвестр очолив утворений 21 березня 1882 р. комітет зі збору коштів на навчальний заклад⁸⁰, а 10 червня посвятив каплицю і будинок

⁷² Sylvestro Sembratovyč committitur administratio Metropolitiae Leopoliensis et Haliciensis // Documenta Pontificum Romanorum historiam Ukrainae illustrantia... Vol. II. P. 459–460.

⁷³ Аркуша О. Український національно-політичний рух... С. 122–123.

⁷⁴ Матковський С., о. Три синодальні архієреї... С. 43.

⁷⁵ Там само. С. 40.

⁷⁶ Там само. С. 68.

⁷⁷ Там само. С. 69.

⁷⁸ Вѣсти дієцезальні // Галицкій Сіонь. 1882. Ч. 23. 1 (13) студня. С. 733–734.

⁷⁹ Куренды зь мѣсяца марта // Галицкій Сіонь. 1882. Ч. 8. 15 (27) цвѣтня. С. 253–254.

⁸⁰ Там само.

для школи на вул. Стрийській, 14 та 16. Заклад розпочав роботу 1 вересня 1882 р. під управлінням ігумені ЧСВВ Марії Янушвецької та сестри Ольги Смержі⁸¹. Навчання у школі відбувалося до п'яти класів, надалі планувалося продовжити його до восьми. Основною метою навчального закладу було “моральне, боговѣйне и наукове образования... въ любовь своего... языка, своей народности и своего обряда”⁸². С. Сембратович залишався покровителем школи, його залучали до приймання іспитів.

Як адміністратор митрополії Сильвестр (Сембратович) активно підтримував реформу ЧСВВ отцями єзуїтами. Підконтрольний йому “Галицькій Сіонь” став на захист реформи і критикував інші політичні видання за їх негативні оцінки, називаючи це втручанням у справи, приналежні до церковної компетенції. Факт доручення реформи саме єзуїтам часопис аргументував відсутністю альтернативного греко-католицького чернечого чину та неможливістю здійснювати реформу світським духовенством. Схвалюючи діяльність єзуїтів, “Галицькій Сіонь” вказував, що “они одні посядають до того и одповѣдну вправу и належнѣ силы”⁸³.

Прагнучи вгамувати суперечки між прихильниками латинізації й русофілами, єпископ курендою від 2 квітня 1883 р. заборонив агітацію щодо зміни календаря⁸⁴. Того ж року С. Сембратович звернувся з проханням до Папи Лева XIII заснувати комісію з обрядових питань у Галичині, основною метою якої була б ревізія церковних книг задля виправлення змін і помилок та для впровадження “однообразности” в церковних богослужіннях⁸⁵. Головою такої комісії, заснованої в березні 1883 р., призначено єпископа Сильвестра. Результатом її діяльності стало полагодження питання про трираменні хрести⁸⁶: згідно з рішенням комісії, вони не суперечили католицькій вірі, не були шкідливими чи схизматськими і мали давню традицію використання в східному обряді, тому

⁸¹ Новинки // Галицькій Сіонь. 1882. Ч. 17. 1 (13) вересня. С. 540.

⁸² Дописи // Галицькій Сіонь. 1882. Ч. 12. 15 (27) червня. С. 377–378.

⁸³ [И. Б.]. Наши часописи въ религійномъ взглядѣ // Рускій Сіонь. 1885. Ч. 3. 1 (13) лютого. С. 79–86; Реформа Василянѡвъ // Рускій Сіонь. 1884. Ч. 8. 16 (28) цвѣтня. С. 252.

⁸⁴ Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина. Київ; Львів, 2002 / Передрук з: “Україна модерна” (2001. Ч. 7). С. 34–35; Часть урядова // Рускій Сіонь. 1883. Ч. 5. 16 (28) марця. С. 205–206.

⁸⁵ Новинки // Рускій Сіонь. 1883. Ч. 9. 15 (27) мая. С. 301–302.

⁸⁶ Дискусія про трираменні хрести розпочалася ще за часів митрополита Йосифа. Польські політичні угруповання використали її як черговий аргумент на користь звинувачень греко-католицького духовенства у тяжинні до православ'я та схизми. Вживання трираменних хрестів у церковних практиках митрополит Йосиф рішуче обстоював перед Ватиканом, але Римський Престол призупинив їх використання. Докладніше про проблему див.: Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine... P. 64–67.

“не порадно є забороняти вживання таких хрестів”⁸⁷. Згадані дії єпископа були спрямовані на заспокоєння духовенства, серед якого кружляли думки про надмірну латинізацію Греко-католицької церкви, відновлення у священників довіри і прихильності до Римського Престолу.

Водночас С. Сембратович мусив реагувати на діяльність русофілів. 3 лютого 1884 р. єпископ видав куренду, що забороняла паломництва до православних святинь Почаєва⁸⁸. У відповідь на постійні нападки русофільських газет заборонив читання найбільш агресивно налаштованої до нього газети “Новий пролом”⁸⁹.

Як адміністратор митрополії владика Сильвестр (Сембратович) ініціював душпастирство серед галицьких емігрантів у Північній Америці, хоч сам еміграційний рух не схвалював. Митрополичий Ординаріат звертався з проханням до духовенства стримувати населення “и впливати на нихъ, чтобы не марновали своєї батькѣщины, ... чтобы тамъ не знаючи ни ихъ языка ни звычайъ, обдерты и гроша позбавлены, ставалися невѣльниками людей безъ совѣсти”⁹⁰. На прохання греко-католицької громади в Шенондоа (США, штат Пенсильванія) єпископ делегував туди в грудні 1884 р. о. Івана Волянського⁹¹. С. Сембратович також намагався припинити суперечки між греко-католицьким і латинським духовенством у США, але безуспішно. Зацікавлення душпастирською роботою адміністратор митрополії виявляв і пізніше, відрядивши о. І. Волянського з інформаційною місією до Бразилії⁹².

Після трьох років адміністрування єпископ Сильвестр (Сембратович) у 1885 р. був призначений митрополитом Галицьким: 20 лютого оголошена цісарська номінація⁹³, 26 березня опублікована папська булла⁹⁴, а 5 травня відбулася інтронізація митрополита у Львові⁹⁵.

⁸⁷ Новинки // Рускій Сіонъ. 1883. Ч. 13. 16 (28) липня. С. 434.

⁸⁸ *Zięba A. Sembratowicz Sylwester*. S. 213.

⁸⁹ *Левуцкій І. Е.* Галицко-русская библиография XIX-го столѣтія... Т. II. С. 440, 476; *Zięba A. Sembratowicz Sylwester*. S. 213.

⁹⁰ В дѣлѣ повстримуваня руху емиграційного до Бразиліи // Львівско-архієпархіальні вѣдомости. 1895. Ч. III. 25 березня. С. 44–47.

⁹¹ *Madey J.* Kirche zwischen Ost und West: beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weißruthenischen Kirche. München, 1969. S. 172; *Martynowych O.* Ukrainians in Canada: The formative period, 1891–1924. Edmonton, 1991. P. 182–183.

⁹² *Zięba A. Sembratowicz Sylwester*. S. 213.

⁹³ *Ibid.* S. 213.

⁹⁴ *Provisio Ecclesiae Metropolitanae Leopoliensis in persona Sylvestri Sembratovyč, Ep. tit. Juliopolitani, Administratoris eiusdem Ecclesiae* // *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ukrainae illustrantia...* Vol. II. P. 467–469; Шематизмъ всечестного клира митрополитальной архидієцезіи греко-католической львовской на рѣкъ 1886. Львѣвъ, 1886. С. 3.

⁹⁵ *Назарко І., о.* Київські і галицькі митрополити... С. 208.

Першим серйозним досягненням у церковній сфері новопризначеного митрополита стало заснування нової єпархії з центром у місті Станіслав. Слід зазначити, що на початку 1890-х років Галицька митрополія, після вилучення з-під її юрисдикції Холмської єпархії⁹⁶, функціонувала у вигляді двох церковно-адміністративних одиниць: Львівсько-Галицько-Кам'янецької митрополичої архієпархії на чолі з єпископом Сильвестром (Сембратовичем) і Перемишльсько-Самбірсько-Сяноцької єпархії на чолі з єпископом Іоаном (Ступницьким). Задум заснування нового єпископства обговорювався ще в 1850–1860-х роках, але тоді до його практичної реалізації так і не дійшло⁹⁷.

Значні територіальні масштаби Львівської архієпархії, яка на середину XIX ст. налічувала 1 167 парафій, були серйозною перепоною для нормального функціонування церковних структур і позитивного вирішення суперечливих питань у житті й діяльності парафіяльного духовенства⁹⁸. Наявність тільки двох єпархій перешкоджала скликанню помісного собору, адже для проведення духовного зібрання такого рівня, згідно з церковними постановами, необхідна була присутність хоча б трьох єпископів⁹⁹. Вважалося, що поділ території Львівської архієпархії на дві частини й утворення нової єпархії дозволять зняти напругу серед галицьких русинів, викликану втручанням Римського Престолу і польських політичних кіл у внутрішні справи Греко-католицької церкви, а також послабити впливи русофілів серед духовенства¹⁰⁰.

Дозвіл на заснування третьої єпархії був отриманий 25 березня 1885 р.¹⁰¹ Нова церковно-адміністративна одиниця складалася з двадцяти деканатів¹⁰², відокремлених від Львівської архієпархії, з центром у місті Станіслав¹⁰³. Місцева

⁹⁶ У 1830 р. Холмську єпархію було відлучено від Галицької митрополії та підпорядковано безпосередньо Риму. Детальніше про ліквідацію тут унії російським урядом див.: *Великий А., о. З літопису християнської України...* Т. 8. С. 230.

⁹⁷ *Делятинський Р.* Історія Станіславівської єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ, 2001. С. 15–17.

⁹⁸ *Великий А., о. З літопису християнської України...* Т. 8. С. 231.

⁹⁹ *Федорів Ю., о.* Організаційна структура Української Церкви // Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді. Торонто, 1990. Ч. 31. С. 75–81.

¹⁰⁰ *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... P. 98–101.

¹⁰¹ *Bulla erectionis novae Eparchiae Stanislavopolitanae in Ucraina Occidentali, tunc Austriae subiecta // Documenta Pontificum Romanorum historiam Ukrainae illustrantia...* Vol. II. S. 460.

¹⁰² Деканати: Богородчанський, Буковинський, Бучацький, Чортківський, Галицький, Городенський, Гусятинський, Коломийський, Косівський, Кудринський, Надвірнянський, Пістинський, Сокальський, Снятинський, Станіславівський, Товмацький, Тисьменицький, Устецький, Заліщицький і Жуківський. Докладніше див.: *Сембратович С.* [Послання від 30 листопада (12 грудня) 1885 року]. Львовь, 1885. С. 5.

¹⁰³ Клопотаннями станіславського бурмістра Камінського у Відні, центром нової єпархії стало місто Станіславів, а не місто Коломия, як попередньо планувалося (*Окуневський Т.* Станіславів у 1880-их роках // Альманах Станіславівської землі: Збірник матеріялів до історії Станіслава і Станіславщини. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. С. 103–105).

церква Воскресіння Господнього стала катедральним храмом, першим станіславським єпископом – Юліан (Пелеш)¹⁰⁴. Керівник нової єпархії, ще перебуваючи на посаді ректора Віденської центральної греко-католицької духовної семінарії та пароха церкви Святої Варвари, зарекомендував себе добрим адміністратором і талановитим науковцем, здобувши прихильність віденських урядових кіл¹⁰⁵. Саме тому його кандидатуру на єпископську катедру затвердив австрійський імператор. Уряд повинен був також фінансувати будівництво нової єпархіальної семінарії¹⁰⁶. Керівництво процесом утворення нової єпархії, уточнення її територіальних кордонів мав здійснювати митрополит Сильвестр (Сембратович)¹⁰⁷.

Зважаючи на непевність свого становища на посаді адміністратора митрополії, єпископ Сильвестр не міг відкрито демонструвати свої політичні симпатії. Перша спроба заявити про свої політичні погляди була здійснена вже після призначення митрополитом – на виборах до австрійського парламенту в 1885 р. Всупереч інтересам об'єднаного народовсько-старорусинського комітету митрополит, заручившись підтримкою намісника Філіпа Залеського, запропонував своїх власних кандидатів: о. Корнила Мандичевського, о. Володимира Сінгалевича

¹⁰⁴ *Полек В.* Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історично-культурний путівник. Львів, 1994. С. 18–19; Привѣтъ Его Преосвященству Кирь Юліану Пелешу первому русскому Епископу ново-учрежденной Епархьи Станиславовской въ день торжественного вступленья на Престоль Епископскый въ Станиславовѣ дня 29. Декабра 1885 (10/1 1886). Станиславовѣ, [1886]. 8 с.; Сембратович С. [Послання від 30 листопада (12 грудня) 1885 року]. Львовъ, 1885. С. 3.

¹⁰⁵ Юліан Пелеш народився 3 січня 1843 р. в сім'ї вчителя у селі Смереківка Біцького деканату Перемишльської єпархії. Початкову освіту здобув у Яслі (1854 р.) і Пряшеві (1855–1861 рр.). Продовжив навчання у Перемишлі і Відні. У 1867 р. прийняв ієрейські свячення. Доктор богослов'я (з 1870 р.). Професор Перемишльської семінарії (1873–1874 рр.), ректор Віденської духовної семінарії (1874–1883 рр.), архідиякон Львівської капітули (1883–1885 рр.), єпископ Станіславської (1885–1891 рр.) і Перемишльської (1891–1896 рр.) єпархій. Автор праць: “Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart” (1878–1880), “Пастырское Богословіе” (1876–1877), “Росправа о духовнѣмъ урядѣмъ стилию яко дополненъе пастырского богословія” (1878), “Унія и православіе” (1883). Співпрацівник австрійського духовного видавництва “Kirchen-Lexikon”. Помер у 1896 р. Докладніше про Ю. Пелеша: *Блажейовський Д., о.* Ієрархія Київської Церкви... С. 320–321; *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... С. 31–45; *Назарко І., о.* Єпископ Ю. Пелеш – історик Церкви // *Український історик.* 1981. № 1–4 (69–72). С. 118–127; *Хома І., о.* Єпископ Юліан Пелеш і його “Історія унії Руської церкви з Римом” (1878–1880) // *Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева.* Мюнхен, 1983. С. 864–873.

¹⁰⁶ Сембратович С. [Послання від 30 листопада (12 грудня) 1885 року]. Львовъ, 1885. С. 11.

¹⁰⁷ Там само. С. 16.

та Ксенофонта Охримовича¹⁰⁸. Внаслідок таких дій митрополита до Державної ради були обрані три його кандидати і лише один від Центрального руського комітету¹⁰⁹. На думку о. Северина Матковського, автора спогадів про С. Сембратовича, “це була велика і необдуманна похибка митрополита, яка тягнулася довгою червоною ниткою в цілій його політичній діяльності”¹¹⁰. Позиція на виборах свідчила про трансформацію політичних поглядів митрополита – чітку відмову від русофільства, але й неготовність до відкритої співпраці з народовцями. Це була спроба самостійно реалізувати себе в політиці та намагання втримати політичне лідерство Греко-католицької церкви.

Продовженням такої політики стало видання в 1885 р. часопису “Мир”, створеного за підтримки польських політиків на противагу народовецькому політичному органу “Діло”¹¹¹. Заснування політичного часопису свідчило про наміри архієпископа чітко заявити про активізацію політичної діяльності Церкви. На думку митрополита, політичні часописи, охоплені публічними пристрастями, вносили хаос серед русинів, і саме тому Церква мусила діяти на політичній арені Галичини. Основними постулатами нової політичної програми Греко-католицької церкви, сформульованими і виголошеними на шпальтах нового видання, були: вірність Апостольському Престолу – як заперечення схизматицьких тенденцій у середовищі Греко-католицької церкви; вірнопідданість австрійському монархові – як підтвердження того, що Церква й надалі буде опорою політики Габсбургів у краї; спільна робота для народу, в якій духовенство, об’єднавшись з інтелігенцією, повинно спільно працювати для загального добра “на поли народного движенія” – як заклик до співпраці з світськими політичними партіями¹¹². Хоча газета не набула популярності серед населення через свої проримські та пропольські гасла, та все ж засвідчила зміни в середовищі Греко-католицької церкви і спроби творення нової концепції національно-політичної програми¹¹³.

Низка дій С. Сембратовича у подальші роки його урядування свідчить про реалізацію цієї програми. Приміром, у листопаді 1887 р. архієпископ очолив делегацію до Риму: поїздку було організовано з нагоди святкування 900-ліття проголошення християнства на Русі¹¹⁴. На ряд видань митрополит поширив заборону читання: на русофільські часописи “Руская правда” (1888 р.)¹¹⁵,

¹⁰⁸ *Левецький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 215–217; *Maciak D.* Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji... S. 92–93.

¹⁰⁹ *Дьдицький Б.* Як и кого выбрала Галицкая Русь до Думы державной дня 2. Червня 1885 г. Львовъ, 1885. С. 46–54.

¹¹⁰ *Матковський С., о.* Три синодальні архієреї... С. 72.

¹¹¹ *Левецький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 217.

¹¹² *Миръ.* Львовъ, 1885. Н. 1. 1 (13) марта. С. 1.

¹¹³ *Мудрий М.* Австрорусинство в Галичині... С. 187–188.

¹¹⁴ *Zięba A.* Sembratowicz Sylwester. S. 214.

¹¹⁵ *Левецький І. Е.* Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900. Львів, 1909. Т. I: [Роки 1887–1889]. С. 160.

“Червона Русь” (1890–1891 рр.)¹¹⁶, “Галицька Русь” (1892 р.)¹¹⁷, радикальні газети “Батьківщина” (1889 р.)¹¹⁸, “Народ” і “Хлібороб” (1892 р.)¹¹⁹.

Зближення архієпископа Сильвестра (Сембратовича) з політиками народовського (українофільського) спрямування відбувалося під час польсько-українсько-австрійського порозуміння, проголошеного в 1890 р. (так званої “нової ери”). На засіданні Галицького сейму митрополит офіційно підтримав “нову еру” і заперечив претензії русофільської партії на політичний провід галицьких українців¹²⁰. Спроба порозуміння глави Греко-католицької церкви з Галицьким намісництвом продемонструвала можливість співпраці між церковною ієрархією та політичними партіями і підтвердила, що особа митрополита залишається достатньо авторитетною, аби змусити владу вислухати українські постулати¹²¹. Архієпископ разом з іншими єпископами підписав “Відозву до русинів Галицької землі”, що закликала до підтримки окресленої політичної лінії¹²².

29 січня 1891 р. митрополит Сильвестр (Сембратович) видав окреме звернення до вірних стосовно політики “нової ери”¹²³. У ньому він обґрунтовував доцільність польсько-українсько-австрійського порозуміння для відновлення довіри русинів до Австрійської монархії та Католицької церкви¹²⁴. Перечислюючи основні постулати, проголошені Юліаном Романчуком на засіданні Галицького сейму, митрополит наголошував на “непоколимій вірності” Католицькій церкві та австрійському монарху, якому завдячував “можливий... свбодный розвѣй народности нашої”¹²⁵. Архієпископ підтримав тезу про визнання галицьких українців частиною “великого малоруского народа”¹²⁶, звернув увагу на потребу

¹¹⁶ [Звернення Митрополичого Ординаріату від 23 грудня 1890 р.] // Львівсько-архієпархіальні вѣдомости. 1890. Ч. XV. 30 студня. С. 216; [Звернення Митрополичого Ординаріату від 6 квітня 1891 р.] // Львівсько-архієпархіальні вѣдомости. 1891. Ч. IV. 30 цвѣтня. С. 67–68.

¹¹⁷ Сембратович С., Пелеш Ю., Куїловський Ю. Посланіє русского Епископата Галицкого въ справѣ заказу газетъ: “Народ”, “Хлібороб”, “Галицкая Русь” // Львівсько-архієпархіальні вѣдомости. 1892. Ч. XIV. 30 студня. С. 161–163.

¹¹⁸ Zięba A. Sembratowicz Sylwester. S. 214.

¹¹⁹ Сембратович С., Пелеш Ю., Куїловський Ю. Посланіє русского Епископата Галицкого... С. 161–163.

¹²⁰ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки... С. 70; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців... С. 235–241; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894. С. 123–132; Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego... S. 48–50.

¹²¹ Аркуша О. Український національно-політичний рух... С. 123.

¹²² Zięba A. Sembratowicz Sylwester. S. 214.

¹²³ Сембратович С. [Звернення] // Львівсько-архієпархіальні вѣдомости. Львів, 1891. Ч. I. 29 сѣчня. С. 1–6.

¹²⁴ Там само. С. 4.

¹²⁵ Там само. С. 5.

¹²⁶ Там само.

використання української мови для відстоювання політичних цілей галицьких українців¹²⁷ та наголосив на рівноправності всіх народів і можливості порозуміння між русинами й поляками, щоб “оба ты народы могли свободно обѣчь себе розвиватися”¹²⁸.

Визнання окремішності малоруського народу та доцільності використання української мови свідчило про повний розрив з русофільською ідеологією та актуалізацію національних пріоритетів у середовищі греко-католицької духовної ієрархії. Реалізація власних політичних цілей через порозуміння, а не антагонізми з сусіднім польським народом “въ границях легальнихъ и законныхъ”¹²⁹, стверджувала усвідомлення Греко-католицькою церквою тогочасних політичних реалій та намагання й надалі утримувати політичний провід у Галичині.

Чи не останньою спробою митрополита Сильвестра відновити політичні прагнення греко-католицької духовної ієрархії була підтримка на виборах до віденського парламенту 1897 р. нової політичної партії консервативного характеру. Нею став сформований з числа “новокурсників”, очолених Олександром Барвінським і Анатолем Вахнянином¹³⁰, Католицький русько-народний союз. Статут організації, заснованої у Львові 14 жовтня 1896 р., було складено за взірцем статуту католицького товариства в Зальцбурзі. Передбачалося, що союз буде “дбати про релігійно-моральні, політичні і економічні справи руського народу в Галичині на католицьких основах”. Для популяризації новоствореної партії митрополит Сильвестр скликав з’їзд духовенства, що відбувся у Львові 10 грудня 1896 р. Зібрання не принесло очікуваного результату, навпаки – сприяло утворенню спільного народовсько-русофільського комітету для підготовки до чергових парламентських виборів¹³¹. Несприйняття політичних ініціатив митрополита з боку духовенства почасти зумовлювалося невдоволенням останнього діяльністю Сильвестра (Сембратовича) в церковній сфері, яке посилювалося перебігом та постановами собору, скликаного у Львові в 1891 р.

Львівський провінційний собор 1891 року став одним з найважливіших кроків митрополита в його церковній діяльності. Це духовне зібрання підвело підсумок у вирішенні широкого спектру питань, з якими стикалася і якими жила Церква в період від середини XVIII і до кінця XIX ст. Потребу скликання собору митрополит підняв ще в 1888 р. на святкуванні 50-річного ювілею ієрейських

¹²⁷ Там само. С. 4.

¹²⁸ Там само. С. 5.

¹²⁹ Там само. С. 2.

¹³⁰ Антошевський Т. Українське церковно-суспільне життя в Галичині в останні роки XIX століття // Київська Церква. 2000. № 4 (10). С. 56–57.

¹³¹ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство “Руська Громада” // Шляхами історії: Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка / Упорядник Олексій Сухий. Львів, 2004. С. 67.

свячень Папи Лева XIII¹³². Офіційним приводом для скликання Львівського собору Греко-католицької церкви 1891 р. названо необхідність очистити обряд від латинських і православних впливів та реформувати духовні семінарії. Саме з такими потребами звертався архієпископ до Апостольського Престолу¹³³.

Собор розпочався 24 вересня і тривав до 8 жовтня 1891 р. Головував на синоді представник Ватикану Августин Часка. Особливу увагу священників привернули ухвали стосовно статусу вищої духовної ієрархії, патріархату, реформи календаря і духовних семінарій. Зокрема духовенство вимагало надання Греко-католицькій церкві статусу Патріархату¹³⁴ та призначення з числа її священнослужителів кардиналів¹³⁵.

Найбільш дискусійним і складним виявилось питання целібату: його введення передбачало б піднесення значення священників-целібсів і, відповідно, пониження статусу одруженого духовенства¹³⁶. За впровадження целібату в Греко-католицькій церкві Галичини виступали польські політичні кола (як наступний етап на шляху її латинізації) та Ватикан (як елемент цілеспрямованої політики стосовно Східних церков)¹³⁷. Після тривалих дискусій духовенству вдалося запобігти ухваленню небажаного для нього рішення: нова постанова про целібат хоча і підкреслювала його догматичну вищість, але й підтверджувала традицію одруження в греко-католицькому обряді¹³⁸.

¹³² Великий А., о. З літопису християнської України... Т. 8. С. 246–247.

¹³³ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбувшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. С. 2–3.

¹³⁴ Ідея проголошення Патріархату, який мав би об'єднати всіх слов'ян-католиків Австро-Угорської імперії, активно обговорювалася в 40–60-х роках XIX ст., під час перебування на римському престолі пап Григорія XVI та Пія IX. Особливо ж активно її обстоював папа Лев XIII, зокрема в 1886 р. розглядалася можливість надання титулу патріарха Львівського митрополитові Сильвестру (Сембратовичу), але через спротив угорського кардинала Яноша Сімора так і не була реалізована (Баб'як А. Легітимність українського Патріархату. Львів, 2004. С. 76–83; Баран О. Питання Українського Патріархату в Шашкевичівській добі. Вінніпег, 1974. 39 с.; Питання Українського Патріархату в XIX столітті / Зібрав О. Баран. Рим, 1977 [Monumenta Ucrainae Historica. Vol. XIV]. 144 р.; Zięba A. Sembratowicz Sylwester. S. 214

¹³⁵ Зъ нагоды будучого синоду провинціального // Дѣло. 1891. Ч. 194. 29 серпня (10 вересня); Зъ нагоды будучого синоду провинціального (Частина IX) // Дѣло. 1891. Ч. 200. 5 (17) вересня.

¹³⁶ Львівський Синод з 1891 р.: Про нововідкритий документ до його історії // Нова зоря (Львів). 1929. Ч. 1–2, 33, 34; Мартинюк П., о. Неподільне серце священника в службі Бога і Церкви. Жовква, 1929. С. 177.

¹³⁷ Bilaniuk P. Celibacy and eastern tradition // Celibacy: The necessary option / Ed. by George H. Frein. New York, 1968. P. 58–59; Chollij R. Clerical Celibacy in East and West. Herefordshire, 1989. P. 176–177.

¹³⁸ Himka J.-P. The Issue of Celibacy at the Lviv Provincial Synod of 1891: Unpublished Documents from the Lviv and Przemysl (Peremyshl) Archives // Мappa Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. С. 666–667.

Відмінною у цьому питанні була позиція на соборі митрополита Сильвестра (Сембратовича). Останній неодноразово зустрічався з опозиційно налаштованим духовенством і намагався довести, що постанова про celibat не несе жодної загрози і є лише потребою “висші становища заміщати”¹³⁹. Митрополит скаржився на відсутність фахових кадрів для обіймання вищих церковних посад¹⁴⁰ і, відстоюючи celibat, намагався створити основу для формування в подальшому вищої церковної ієрархії. Лояльною поведінкою і виконанням усіх вказівок Апостольського Престолу митрополит старався довести “надійність” і вірність Греко-католицької церкви, сподіваючись, що саме таким шляхом вдасться досягнути більших користей для неї в майбутньому¹⁴¹.

Рішення собору запроваджували низку змін та нововведень, деякі з яких стосувалися митрополичої влади. Було обмежено повноваження митрополита: він втрачав право іменувати нових єпископів і міг лише висвячувати на єпископські посади кандидатів, призначених Папою Римським¹⁴². Митрополит також не мав права призначати завідателя єпархії у випадку смерті єпископа. Згідно з постановами синоду, ці функції перекладалися на єпархіальні капітули¹⁴³. Ліквідовувалась ухвала Замойського синоду про вибір єпископів лише з числа монахів Чину Святого Василя Великого¹⁴⁴: відтепер на єпископські посади могли претендувати й світські священники¹⁴⁵. Встановлювалися також нові терміни візитацій єпископів, що мали відбуватися через кожних п’ять років¹⁴⁶. Львівський собор врегулював характер відносин між парохом і сотрудником, зобов’язавши душпастирів віддавати третину всіх парафіяльних прибутків помічнику¹⁴⁷.

Для оголошення апробованих у Римі постанов Львівського провінційного собору митрополит Сильвестр (Сембратович) скликав дієцезіальний синод Львівської архієпархії, що відбувся 7–9 грудня 1897 р.¹⁴⁸ На ньому вперше було

¹³⁹ [Записник о. Мирона Подолинського] // *Мартинюк П., о. Неподільне серце священника в службі Бога і Церкви*. С. 187–188.

¹⁴⁰ *Масцюх В., о. Гелевий обід еміненістив у кардинала Сембратовича*. С. 81.

¹⁴¹ *Антоняк І. Львівський собор Греко-Католицької Церкви 1891 року* // *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*. 2008 рік. Львів, 2008. С. 164–165.

¹⁴² Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. С. 193–194.

¹⁴³ Там само. С. 194.

¹⁴⁴ Синодъ провинціальный рускій отбывшій ся въ мѣстѣ Замостю року 1720 // *Додатокъ до Чинностей и рѣшень руского провинціального собора в Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ р. 1891. Львовъ, 1897*. С. 236.

¹⁴⁵ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. С. 196.

¹⁴⁶ *Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae habitae Leopoli an. 1891. Romae, 1896*. P. 119–120.

¹⁴⁷ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. С. 207.

¹⁴⁸ *Сембратович С. [Звернення]* // *Львівсько-архієпархіяльній вѣдомости*. 1897. Ч. XVIII. 31 студня. С. 189–198.

піддано критиці окремі рішення собору. Присутнє на синоді духовенство заявило, що в Римі затверджено зовсім інший варіант постанов про celibat і вибір єпископів. Тридцять шість священників, незадоволених зміненими положеннями, склали протест проти виправлень і подали офіційно прийняті тексти на Львівському соборі 1891 р.¹⁴⁹ Зважаючи на хворобу митрополита, документ не був зачитаний на синоді, але увійшов до його актів.

“Римські” зміни у рішеннях Львівського провінційного собору 1891 р. містили рекомендації настоятелям семінарій заохочувати семінаристів висвячуватися в celibatі та обмежувати бажання майбутніх священників приймати подружній стан¹⁵⁰, а стосовно обрання єпископів скасовували право священників-вдівців бути обраними на єпископські посади¹⁵¹. Більшість синодального духовенства вважала ініціатором змін саме митрополита Сильвестра, який під тиском папського представника самовільно змінив постанови¹⁵². На думку ж Мирона Стасіва, автором виправлених постанов був папський представник А. Часка¹⁵³. Це підтверджує і зміст листа перемишльського єпископа Константина (Чеховича) до о. О. Торонського, в якому висловлено думку про внесення змін у постанови саме в Римі¹⁵⁴.

На дієцезіальному синоді було остаточно врегульовано питання “ковпаків”, носіння яких забороняла Конгрегація Поширення Віри¹⁵⁵. У зверненні до священників митрополит Сильвестр зазначив, що повернення цього звичаю вимагала більшість духовенства та традиції східного обряду, тому “постановилисьмо той старинний звичай нашого обряду наново впровадити и стисло заховати”¹⁵⁶. Відновлення традиції носіння ковпаків мусило дещо втихомирити духовенство, настрої якого розбурхали змінені постанови собору.

Усе ж таки митрополит надавав серйозної ваги рішенням собору, вважаючи, що вони – через впровадження “однообразности, яка въ нашомъ обрядѣ есть доконче потрібна” – ліквідували всі звинувачення греко-католицького духовенства в його тяжінні до православ’я¹⁵⁷. На думку архієпископа, скликання собору “не оправдало недовѣре деякихъ мнимихъ приятелѣвъ нашихъ, котрѣ въ нашой Уніи и в Синодѣ видѣли лишь зближене до латинізації, бо противно,

¹⁴⁹ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. С. 22.

¹⁵⁰ *Himka J.-P.* The Issue of Celibacy... С. 656–657.

¹⁵¹ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. С. 195–196.

¹⁵² *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine... Р. 118.

¹⁵³ *Ibid.* Р. 118–119.

¹⁵⁴ *Ibid.* Р. 669–670.

¹⁵⁵ *Сембратович С.* [Звернення] // Львівсько-архієпархіяльні вѣдомости. 1897. Ч. XVIII. 31 студня. С. 189–198.

¹⁵⁶ Там само. С. 196–197.

¹⁵⁷ Там само. С. 197.

Соборъ ѳтновивъ... блескъ и величавѳсть нашої Церкви, привертаючи многі красні а залишені наші обряди”¹⁵⁸.

Подальша церковна діяльність відбувалася у річищі положень задекларованої ним раніше програми реформ Греко-католицької церкви в Галичині та посилення її суспільно-політичних впливів.

У 1891 р. митрополит підтримав ініціативу о. Кирила Селецького та о. Єремія Ломницького (ЧСВВ) у справі заснування нового жіночого чернечого згромадження Служебниць Пречистої Діви Марії Непорочно Зачатої¹⁵⁹. Основною формою діяльності нової церковної інституції мала стати соціальна робота в дитячих дошкільних установах та догляд за недужими¹⁶⁰. У 1892 р. Митрополичий Ординаріат затвердив статут для новоутвореної жіночої організації¹⁶¹.

У зв’язку із переходом селян зі Східної Галичини до Росії та російськими впливами на пограниччі архієпископ Сильвестр (Сембратович) у пастирському листі 1892 р. засудив перехід емігрантів на православ’я та порадив призупинити паломницькі подорожі до Почаєва¹⁶².

За час діяльності митрополита Сильвестра (Сембратовича) було засновано декілька церковних товариств. Зокрема, у 1890 р. створено “Общество взаимной помощи Дяковъ церковнихъ” – для моральної та матеріальної підтримки дяків¹⁶³, у 1891 р. “Товариство Святого апостола Павла” – для організації реколекцій духовенства та духовних місій для мирян¹⁶⁴, у 1896 р. “Товариство заповоги убогих руско-католицкихъ церквей им. Св. Ап. Петра” – для будівництва та реставрації церков¹⁶⁵.

¹⁵⁸ Там само. С. 195.

¹⁵⁹ *Кізлик Й.* Згромадження Сестер Служебниць ПНДМ // Ювілейна книга згромадження Сестер Служебниць Пресвятої Непорочної Діви Марії: Видана в 50-річницю оснування згромадження, 1892–1942. Едмонтон, 1942. С. 51–67.

¹⁶⁰ *Гриник Г., Ярош-Замойська О.* Кристинопіль (1692–1951). Червоноград, 2010. С. 180–182; *Колб Н.* Чин Служебниць Пречистої Діви Марії в Галичині: заснування та основні напрямки діяльності (1891–1898) // *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник.* 2004. Кн. 1. С. 294.

¹⁶¹ *Великий А.* Нарис історії згромадження СС. Служебниць П.Н.Д.М. Рим, 1968. С. 28.

¹⁶² *Сембратович С.* [Звернення] // Львівсько-архієпархіальні вѳдомости. 1892. Ч. X. 29 вересня. С. 109–113; *Франко І.* Зібрання творів у п’ятдесяти томах. Київ, 1985. Т. 44. Кн. 2: Економічні праці (1888–1907). С. 339–343; *Zięba A.* Sembratowicz Sylwester. S. 213

¹⁶³ [Звернення Митрополичого Ординаріату з приводу заснування товариства “Взаємної допомоги дяків”] // Львівсько-архієпархіальні вѳдомости. 1890. Ч. XVIII. 29 листопада. С. 198–199.

¹⁶⁴ [Звернення Митрополичого Ординаріату з приводу підтримки товариства “Святого апостола Павла”] // Львівсько-архієпархіальні вѳдомости. 1891. Ч. XIV. 9 студня. С. 207.

¹⁶⁵ Вѳ справѳ Товариства св. Ап. Петра // Львівсько-архієпархіальні вѳдомости. 1897. Ч. V. 8 цвѳтня. С. 70–71.

У 1897 р. митрополит заснував “Рускій дѣвочій институтъ у Львовѣ” і створив фундацію для нього. За його кошти під приміщення для новоутвореного закладу було придбано будинок на вул. Длугоша, 17. Інститут мав на меті “выобразовати наше жѣноцтво въ моральнѣмъ, науковѣмъ и товарискѣмъ вѣдношенію, виховати и укрѣпити тое-жъ въ любовѣ и непохитнѣмъ привязанію до св. руско-католицкои Церкви, до нашего руского (малоруского) народа и до нашего руского (малоруского) языка”¹⁶⁶. Згідно з задумом Сильвестра (Сембратовича), це була б інституція з українським характером, з відповідною мовою викладання, з обов’язковими викладами української мови, літератури та історії тощо¹⁶⁷. Для дівчат-сиріт в інституті від його імені резервувалося п’ять безкоштовних місць¹⁶⁸. Архієпископ планував створити аналогічну фундацію для виховання і навчання хлопців греко-католицького обряду під назвою “Институтъ св. Іосафата”¹⁶⁹, але передчасна смерть не дозволила йому реалізувати цей проект.

Лояльна політика до австрійського уряду та Римського Престолу зумовила надання митрополитові різних нагород політичного та церковного характеру. 22 серпня 1890 р. архієпископ отримав титул таємного радника імператора, а 4 квітня 1893 р. – Орден Залізної Корони I класу¹⁷⁰. У 1894 р. Папа Лев XIII іменував митрополита Сильвестра (Сембратовича) предстоятелем папського трону та римським графом¹⁷¹, а 29 листопада 1895 р. – кардиналом Католицької церкви з титулом Sancti Stephani in Monte Coelio¹⁷².

Помер митрополит Сильвестр (Сембратович) 4 серпня 1898 р. внаслідок складної та виснажливої недуги¹⁷³. Попередньо його планували поховати на

¹⁶⁶ Фундація Кардинала Д-ра Сильвестра Сембратовича для виховання и образования рускихъ дѣвчатъ пѣдъ назвою: “Рускій дѣвочій институтъ у Львовѣ” // Дѣло. 1898. Ч. 167. 29 липня (10 серпня). С. 1–2.

¹⁶⁷ Фундація Кардинала Д-ра Сильвестра Сембратовича для виховання и образования рускихъ дѣвчатъ пѣдъ назвою: “Рускій дѣвочій институтъ у Львовѣ”: Основательная грамота // Душпастирь. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 320.

¹⁶⁸ Перевага мала надаватися сиротам з митрополичої родини, відтак – сиротам з священничих родин і сиротам греко-католицького обряду (Фундація Кардинала Д-ра Сильвестра Сембратовича для виховання и образования рускихъ дѣвчатъ пѣдъ назвою: “Рускій дѣвочій институтъ у Львовѣ” // Дѣло. 1898. Ч. 167. 29 липня (10 серпня). С. 1–2).

¹⁶⁹ Пюрко Б., о. Предмова // Душпастирь. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 305.

¹⁷⁰ Тороньській А. Єго Еміненція кардиналь Сильвестръ Сембратовичъ... С. 632.

¹⁷¹ Там само. С. 632.

¹⁷² Именоване кардиналомъ Єго Еміненції Преосв. Митрополита о. Сильвестра Сембратовича // Душпастирь. 1895. Ч. 21. 17 (29) падолиста. С. 553–555; Nitecki P. Kardynałowie Kościoła w Polsce. Częstochowa, 1999. S. 69; Prokop K. Polscy kardynałowie. Kraków, 2001. S. 437.

¹⁷³ Ще влітку 1897 року лікарі констатували в митрополита рак шлунку. 11 вересня 1897 р. архієпископ Сильвестр (Сембратович) переніс операцію, що мала полегшити перебіг захворювання. Після цього його стан на деякий час покращився, але в останні три

Личаківському цвинтарі¹⁷⁴, але згодом вдалося отримати дозвіл від міської влади на поховання митрополита в крипті архікатедрального храму¹⁷⁵.

Підсумовуючи діяльність митрополита Сильвестра (Сембратовича), слід зазначити, що вона була спрямована на відновлення авторитету Греко-католицької церкви та реалізацію церковних реформ, що мали б позитивно вплинути на її подальший розвиток. Митрополит намагався перетворити Церкву на новочасну суспільно-політичну силу, яка б могла не тільки реагувати на нові суспільно-політичні виклики часу, але й зайняти своє вагоме місце в політичному житті Галичини. С. Сембратович прагнув сформувати нову політичну концепцію Церкви – поза русофільськими й народовськими постулатами, натомість у межах католицької системи цінностей, австрійського лоялізму та польсько-українського порозуміння.

місяці став критичним (Кончина митрополита-кардинала Сильвестра Сембратовича // Галичанинъ. 1898. Ч. 165. 25 іюля (6 августа). С. 2–3).

¹⁷⁴ *Пюрко Б., о.* Предмова // Душпастирь. 1898. Ч. 13–14. 31 липня (12 серпня). С. 305.

¹⁷⁵ Згідно із Кодексом канонів Римо-католицької церкви кардинал чи єпископ, який помер за межами Риму, повинен бути похований у найближчому архікатедральному храмі (Canon law: A text and commentary / By T. Lincoln Bouscaren and Adam C. Ellis. Milwaukee, 1951. P. 678).

УДК 271.4 (477.83–25) “189”

Наталя КОЛБ
Львів

Греко-католицьке парафіяльне духовенство Львова наприкінці XIX століття

У Львові як столиці Галицької греко-католицької митрополії та однієї з провінцій Австро-Угорської імперії традиційно зосереджувалися кращі священницькі сили. Більшість душпастирів займали високі позиції в церковній структурі, вирізнялися інтелектуальним рівнем, професійними й особистими якостями. На формування причетів міста впливали, головню, польські урядові кола й греко-католицька ієрархія. Підбір ними священничих кадрів відбувався з урахуванням політичних симпатій претендентів. Проте, оточені світською інтелігенцією, львівські душпастирі практично не брали участі в суспільно-політичному житті міста. Виявом їх патріотичної діяльності в польському Львові ставало ретельне виконання душпастирських обов'язків, що давало змогу через релігійне життя зберігати й засвідчувати українську присутність у місті.

Ключові слова: Львів, греко-католицьке парафіяльне духовенство, душпастирська діяльність, політичні погляди.

Наприкінці XIX ст. релігія і Церква залишалися невід'ємною складовою буття більшості львів'ян-українців¹. Не тільки в неділі й свята, а й у будні львів'яни-українці масово відвідували греко-католицькі церкви, “з поверховною може, але нічим не захитаною побожністю молячись”². Роль Греко-католицької церкви в житті галицьких українців виходила за межі проповідництва християнських засад. Духовенство як найчисленніша група інтелігенції було впливовою й активною силою національного життя українців. В умовах боротьби за національні права, що відбувалася на тлі непростих українсько-польських взаємин, обряд і Церква ставали оберегом та опорою національної самобутності українців. Особливою мірою це стосувалося Львова – міста, що було “справжнім котлом, в якому з літами все переварювалось і розпливалось ... в польську користь”³. Церква з її

¹ На той час майже всі мешканці Львова визнавали свою приналежність до певної релігії чи обряду. Згідно з переписом 1900 року у Львові атеїстами себе подали лише 13 з 149 541 мешканців (Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. Lwów, 1901. Zesz. VIII: Wyniki spisu ludności z 31 grudnia 1900. Cz. 1. S. 31).

² Шах С. Львів – місто моєї молодости. (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян). Частина I і II. Мюнхен, 1955. С. 4–5.

³ Там само. С. 112.

руською мовою служіння була стабільним українським острівцем у польському львівському просторі, а приналежність до греко-католицького обряду свідчила про українську національну ідентичність. Урочисті церковні святкування, богослужіння на честь відкриття нових приміщень, загальних зборів товариств, процесійні поховання визначніших мешканців міста – все це для українців Львова одночасно ставало демонстрацією національної присутності і своїх історичних прав у місті⁴. Величезна, якщо не головна роль і відповідальність за збереження високого рівня довіри, авторитету та впливу релігії й Церкви в суспільстві належала парафіяльному духовенству – людям, які були обличчям Церкви і з якими безпосередньо спілкувалися вірні.

Мета дослідження – відтворити образ греко-католицького парафіяльного духовенства Львова кінця XIX ст. Розглядаючи це духовенство одночасно як коло особистостей, душпастирів і адміністраторів парафій, громадян і діячів українського суспільно-політичного руху, спробуємо, з одного боку, створити історичний портрет львівського парафіяльного кліру, а з іншого – визначити його місце, завдання і роль у житті міста.

Підґрунтям для дослідження стали численні опубліковані й неопубліковані джерела, а також праці сучасних істориків. Своєрідний інформаційний кістяк розвідки склали відомості шематизмів Львівської греко-католицької архієпархії за 1890–1899 рр. Цей статистичний щорічник не лише дає основну інформацію про львівські парафії та їх душпастирів. Його системний аналіз дозволяє підтвердити або й встановити тенденції розвитку церковно-релігійного життя, які без такого підходу годі помітити, а з накладенням цих доволі сухих даних на суспільно-політичне тло – відтворити його львівські реалії. Основним джерелом інформації про душпастирські, адміністративні обов'язки та вимоги щодо стилю життя парафіяльного кліру стали постанови Львівського провінційного собору 1891 р.⁵ і Устави Капітули Львівської Митрополичої Церкви (останні стосувалися безпосередньо святоюрського парафіяльного причету)⁶. Натомість основою для висвітлення “світського” виміру священницької діяльності (зокрема, суспільно-політичної позиції кліру, проблеми взаємин між Церквою та українським політикумом, сприймання діяльності кліру в громадській думці) стали публікації в тогочасних провідних українських часописах – “Галичанин” і “Діло”. У дослідженні використано публікації священницьких часописів “Душпастир” і “Прапор”, часопису польських східногалицьких консерваторів “Gazeta Narodowa”

⁴ Колб Н. Громадські акції Греко-католицької церкви у Львові в 90-х роках XIX століття // Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 2007. Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. С. 374–386.

⁵ Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ ѓтбувшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. Львѡвъ, 1896.

⁶ Уставы Капитулы Церкви Митрополичои Львѡвскои // Додатокъ до чинностей и рѣшень руского провинціального собора в Галичинѣ ѓтбувшого ся во Львовѣ въ р. 1891. Львѡвъ, 1897.

та мемуарну літературу. Ці матеріали допомогли окреслити портрети львівських священиків зламу XIX–XX ст., осягнути специфіку й дух національно-політичного та церковно-релігійного життя Львова і Галичини⁷. До роботи залучено теж матеріали 201 (Львівська митрополіча греко-католицька консисторія), 408 (Греко-католицький митрополічий ординаріат), 491 (Греко-католицька митрополіча капітула) фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України⁸, дослідження сучасних істориків Ірини Антоняк, Олени Аркуші, Ірини Орлевич, Володимира Осадчого, Івана-Павла Химки, Ігоря Чорновола. Дослідження доповнене короткими біографіями львівських душпастирів 1890-х років з особливим наголосом на львівському періоді їхнього душпастирювання.

* * *

Наприкінці XIX ст. на території Львова діяли сім греко-католицьких парафій. Центрами чотирьох з них були церкви: Великомученика Георгія (поширена назва – церква Святого Юра), Успення Пресвятої Богородиці (Волоська або Перша міська церква), Святої Параскеви П'ятниці та Святих Петра і Павла. Решта парафій діяли при карному й медичних закладах міста: карному закладі для чоловіків, головній крайовій лікарні та жіночому закладі на Кульпаркові. Окрім цього у Львові існували дві греко-католицькі капеланії (душпастирства) – при карному жіночому закладі й карному закладі інквізитів, політичних і корекціоністів.

Відповідно до кількості парафій у Львові було сім священиків-парохів. Статус міста – одночасно як центру Галицької церковної провінції і столиці однієї з провінцій Австро-Угорської імперії – зумовлював концентрацію тут краших за особистими якостями⁹ і рівнем знань й інтелекту священницьких сил.

⁷ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Львів, 2001 [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8]. С. 75–140; Олесницький Є., д-р. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. Стрий, 2007; Пристай О., о. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого й сучасного. Львів; Нью-Йорк, 1835. Т. II; Тарнавський Ф., о. Спогади. Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді XX сторіччя. Торонто, 1981; Шах С. Львів – місто моєї молодости. ...

⁸ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника), відділ рукописів, ф. 167 (Левицькі); ф. 11 (Барвінські).

⁹ Так, у пам'яті о. О. Пристая отець доктор Тит Мишковський закарбувався як “здібна, рухлива й такова людина [...] добрий настоятель та талановитий вчений”, отець-крилошанин Іван Чапельський – як людина “лагідної вдачі, тиха, приступна, увічлива і взагалі дуже добросердна”, а про отця-крилошанина Лева Туркевича він писав: “був [...] вдачею тихенький і такий щирий та добрий, немов дитина. Він нікому не закаламутив

Призначення на душпастирство до Львова було відзначенням священника, створювало можливість для кар'єрного росту. Нерідко воно поєднувалося з наданням пресвітерові крилошанських відзнак або ж гідності крилошанина й відповідних обов'язків у капітулі. Тому львівські священницькі вакансії часто отримували священники-вдівці або целебси, адже згідно з церковними приписами тільки за цієї умови пресвітери могли бути обраними до собору капітули (щоправда, титул почесного крилошанина міг присуджуватися й одруженим священникам)¹⁰, а також мали можливість просуватися по церковній ієрархічній драбині. Практика доводила, що сімейний стан (за поодинокими винятками; таким, наприклад, був о. Петро Крип'якевич) ставав непереборною перешкодою для серйозних занять священника богословськими науками й здобуття вченого ступеня доктора, а це було вагомим аргументом на користь позицій пресвітера в церковній структурі¹¹.

Такий підхід зумовлював, що львівськими парохами зазвичай були непересічні й заслужені особистості. Середній вік душпастирів складав 45–55 років. Майже всі вони займали високі позиції в церковній структурі. За винятком отців Луки Бобровича й Олександра Темницького, усі львівські парохі були крилошанами (пралатами, греміальними або почесними)¹², або ж мали крилошанські відзнаки, відповідно до цього займаючи посади радника і референта чи титулярного радника митрополичої консисторії. Деякі львівські парохі були радниками церковного суду і членами просинодальної іспитової комісії. Особливий статус мав парох

води й либонь віддав би був навіть свою сорочку, колиб знав, що цим ушасливить когонебудь” (*Пристай О., о. З Трускавця... С. 14, 18, 19*).

¹⁰ Устави Капітулы... С. 406; Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 491 (Греко-католицька митрополича капітула, м. Львів), оп. 1, спр. 905, арк. 15–16.

¹¹ Закликавши кращих студентів Львівської греко-католицької семінарії висвятитися в стані celibату й присвятити життя вивченню богословських наук, митрополит Сильвестр Сембратович зазначав: “Один вчений священник доктором Богословії більше значить у світі, як пересічних сто” (*Масцюх В., о. д-р. Галевиий обід еміністів у кардинала Сембратовича // Альманах українських богословів виданий з нагоди 150-ліття греко-католицької духовної семінарії у Львові і 85-ліття існування читальні богословів. 1783–1849–1933. Львів, 1934. С. 81*).

¹² В Уставах Капітулы стосовно якостей, якими мали володіти священники, призначені крилошанами, зазначалося: “[...] понеже крилошаны суть постановлені для славы Божой, для зросту вѣры католицкой, для спасеня душъ, для удержаня и помноженя церковной карности [...], то справедливо тѣ, котрѣ вносять ся на крилошанство повинні бути такими, чтобы могли отповѣдати своему чиновни, и чтобы прочому духовенству Архіепархіальному присвѣчали. На крилошанства протое мають брати ся такі, котрѣ не лише побожностію къ Богу, вѣрностію для Церкви католицкой, непорочностію житя и обычаѣвъ присвѣчуютъ прочому Архіепархіальному Духовенству, но такожъ перевысшають другихъ вѣдомостями, досвѣдченемъ и вправностію въ справахъ, котрѣ мають переводити” (*Устави Капітулы... С. 405–406*).

архікатедральної церкви Святого Юра, яким, згідно з Уставами Капітули Львівської Митрополичої Церкви від 4 вересня 1875 р., мусив бути один із соборних крилошан¹³. Крім того архікатедральний парох за традицією одночасно обіймав посаду декана львівського міського деканату¹⁴.

Більшість львівських душпастирів (як парохів, так і сотрудників) були членами низки священницьких товариств, правління яких знаходилися у Львові – епархіального священницького благодійного товариства Вдовичо-сирітський фонд¹⁵, релігійно-духовного Товариства Святого Апостола Павла¹⁶, добродійного Товариства за помози вбогих русько-католицьких церков імені Святого Апостола Петра¹⁷. Львівські пресвітери входили до керівного складу цих організацій і були їх рядовими членами. У 1893 р. парох львівської Успенської парафії отець-крилошанин Теофіл Павликов ініціював створення у Львові фонду для реставрації чи побудови церков, що стало однією зі спроб вирішення болючої конкуренції між священниками¹⁸. Першим внеском до нього стали пожертвувані о. Т. Павликовим, його сотрудниками, парафіянами й братствами Успенської церкви 320 золотих ринських¹⁹. Станом на 1899 р. фонд становив понад 4 тисячі золотих ринських²⁰.

Для парохів Львова (як і для галицьких греко-католицьких пресвітерів загалом) наприкінці ХІХ ст. орієнтиром у вимогах Церкви щодо душпастирського служіння

¹³ Там само. С. 423.

¹⁴ Див.: Шематизмъ Всечестного клира греко-католич. Митрополитальной Архиепископии Львовской на рокъ 1890–1899. Львовъ, 1890–1899.

¹⁵ Докладніше про завдання, діяльність епархіальних вдовичо-сирітських фондів, а також труднощі, з якими зіткнулися ці товариства наприкінці ХІХ ст., див.: *Колб Н.* Матеріальне забезпечення вдів і сиріт греко-католицьких священників у Галичині наприкінці ХІХ століття // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник.* Львів, 2006. Кн. І. С. 321–331.

¹⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), оп. 1, спр. 313, арк. 1–6.

¹⁷ Докладніше про створення, завдання й діяльність упродовж 1890-х років товариств Святого Апостола Павла і Святого Апостола Петра див. у статті: *Колб Н.* Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації // *Галицька митрополія 1303–1807–2007.* Статті і матеріали. Львів, 2008. С. 21, 25.

¹⁸ *Колб Н.* Дискусії про соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького парафіяльного духовенства в Галичині наприкінці ХІХ століття // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність (Львів).* 2008. Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. С. 197–199. Також див.: *Її ж:* Проблема патронату й конкуренції в житті греко-католицького духовенства Галичини початку ХХ ст. // *Історія релігій в Україні. Праці ХІІІ-ї міжнародної наукової конференції.* Львів, 2003. С. 290–291.

¹⁹ Фондъ для строенія новыхъ и реставраціи старыхъ русскихъ церквей въ Галичинѣ // *Галичанинъ (Львовъ).* 1893. Ч. 8. 13 (25) сѣчня.

²⁰ На фондъ постройки новыхъ и обновленія старыхъ русскихъ церквей // *Галичанинъ.* 1899. Ч. 289. 25 декабрія (6 января 1900).

стали постанови Львівського провінційного собору 1891 року. Пресвітери повинні були дбати про все, що провадить до спасіння душ, виступаючи у своїх парафіях у трьох іпостасях: як вчителі (навчаючи слова Божого в проповідях і катехизації), служителі (відправляючи богослужіння та вділяючи вірним святої тайни Сповіді й Причастя) і пастирі (дбаючи про моральний стан вірних)²¹. Через виконання цих функцій священники мали стати “всѣмъ для всѣхъ, учителями молодежи, ѳтцями убогихъ, порадиниками нещасливихъ и хорыхъ, покровителями сирѳтъ и вдовиць, оборонителями утисненихъ, поспѣшниками побожныхъ товариствъ и защитниками религійныхъ звичаѳвъ”²².

Уявлення про обов’язки священників як адміністраторів парафій назагал можна почерпнути з вказівок стосовно діяльності пароха архікатедральної парафії, прописаних в Уставах Капітули Львівської Митрополичої Церкви. Вони передбачали: нагляд за належним функціонуванням життя парафії, ведення обліку видатків, збереження метричних книг і парафіяльних актів. Особливі вимоги ставилися перед архікатедральним парохом стосовно опіки над підлеглими йому вікаріями. Він мусив дбати про гідне й точне виконання ними парафіяльних обов’язків і дотримання визначеного способу життя, забезпечувати їм належні комунальні умови та медичне обслуговування²³.

Настоятельський склад парафій міста наприкінці ХІХ ст. був доволі стабільним. У парафії при церкві Успення Пресвятої Богородиці посаду пароха незмінно займав почесний крилошанин о. Теофіл Павликов, при церкві Святої Параскеви П’ятниці – парох з крилошанськими відзнаками о. Адольф Василевський (одночасно протягом останнього десятиліття ХІХ ст. він був незмінним віце-деканом Львівського міського деканату), при головній крайовій лікарні – о. Лука Бобрович, при карному закладі для чоловіків – о. Олександр Темницький, при жіночому закладі на Кульпаркові – парох з крилошанськими відзнаками о. Йосиф Панасинський.

На цьому тлі вирізнялися парафії при церквах Святого Юра та Святих Петра і Павла, де протягом 1890-х років парохі неодноразово змінювалися. Так, у 1891 р. місце пароха святоюрської парафії після отця-крилошанина Йосифа Кобилянського зайняв отець-крилошанин Лев Туркевич, у 1896 р. – отець-крилошанин Теодор Пюрко, а в 1897 р. – завідатель парафії отець-крилошанин Мартин Пакіж. Якщо причиною для зміни парохів у святоюрській парафії ставали адміністративні обставини*, на які інколи впливали політичні мотиви (про що йтиметься далі), то зміну настоятельства в парафії при церкві Святих Петра і Павла певний час зумовлював фатальний збіг обставин. Парохам цієї парафії, пресвітерам з крилошанськими відзнаками отцям Євстахію Меруновичу й

²¹ Чинности и рѣшеня... С. 202–204.

²² Там само. С. 204.

²³ Уставы Капітулы... С. 423.

* Традиційно святоюрські парохі, залишаючи душпастирську діяльність, зосереджувалися на справах управління Церквою.

Михайлові Ганкевичу судився короткий час служіння в ній: перший помер у рік свого призначення²⁴, а другий – наступного року після призначення на парафію. Це стало причиною того, що в 1890-х роках тут мало не щороку відбувалася зміна завідателів (тимчасових адміністраторів парафії) і парохів. Завідательство парафії тоді обіймали отці Петро Крип'якевич, Іван Бакович, Василь Томович. З невідомих причин тільки рік (1897) настоятельство парафії обіймав парох з крилошанськими відзнаками Євген Шухевич, якого в 1898 р. змінив новий завідатель – о. Григорій Прешляк²⁵. Лише призначення того ж року парохом колишнього сотрудника парафії при церкві Успення Пресвятої Богородиці о. Костянтин Яримовича започаткувало тривалий період управлінської стабільності.

Середовище львівських греко-католицьких парафіяльних священиків доповнювали сотрудники. Духовна влада призначала священиків-помічників для допомоги парохам у душпастирстві, зважаючи на територіальну розлогість чи велику кількість вірних у парафії, похилий вік, стан здоров'я або інші обставини в житті душпастиря. Це зумовлювало існування різних видів співробітництва – системізованих, експозитур, приватних, з правом духовного управління²⁶. При львівських парафіях діяло дев'ять так званих системізованих (постійних) співробітницьких посад. Такі співробітництва зазвичай встановлювалися в парафіях з великою кількістю вірних у них. Згідно з надвірним декретом від 16 лютого 1789 р. право клопотатися про призначення системізованого співробітництва отримали громади, які мали 1 300–1 400 осіб²⁷. Саме такими були львівські парафії, що існували при церквах. Станом на 1900 р. парафія при церкві Святого Юра налічувала 7,8 тисяч, при Успенській церкві – 6,5 тисяч, а при церкві Святої Параскеви – 5 тисяч вірних²⁸. Лише у парафії при церкві Святих Петра і Павла діяло співробітництво, яке, попри значну кількість вірних у ній (більше 3 тисяч осіб), мало статус несистемізованого, а на початку ХХ ст. взагалі перетворилося на приватне, тобто короткочасно створюване на прохання пароха.

Львівський співробітницький склад був доволі строкатим за віком і статусом священиків. Тут були як досвідчені й заслужені пресвітери, котрі мали крилошанські відзнаки та посади в митрополичій капітулі, так і зовсім молоді, недавно ординовані душпастирі, які, однак, вирізнялися своїми якостями й здібностями. Середній вік львівських сотрудников становив 30–35 років.

Найбільше помічників пароха (шість) було у львівській катедрі: два проповідники, сповідник, два сотрудники і префект захристії. Така кількість святоюрських священиків-помічників, а також докладні інструкції щодо їх

²⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2170, арк. 2.

²⁵ Шематизмъ Всечестного Клира... Львѡвъ, 1898. С. 232.

²⁶ Колб Н. Дискусії про соціальний статус... С. 192–193.

²⁷ ЦДА України у Львові, ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 1, спр. 4966, арк. 12.

²⁸ Шематизмъ Всечестного Клира... Львѡвъ, 1900. С. 91–92.

обов'язків були зафіксовані в Уставах Капітули Львівської Митрополичої Церкви²⁹. Послідовність, за якою вони вписувалися в цьому документі та в архієпархіальних шематизмах, засвідчувала їх ієрархічну позицію стосовно пароха³⁰. Так, наступним після глави парафії за повноваженнями був перший проповідник. Саме він у випадку відсутності пароха, його хвороби чи інших поважних причин завідував душпастирськими питаннями в парафії³¹. До прямих обов'язків проповідників належало щонеділі й на свята по черзі з амвона виголошувати проповіді, а також протягом однієї-двох годин слухати сповіді вірних. Кожен проповідник був зобов'язаний докласти зусиль до написання й видання праці, яка мала базуватися на душпастирському досвіді та розкривати майстерність проповідництва і тлумачити обряди. Такі праці ставали підручниками для душпастирської діяльності архієпархіального духовенства. Відповідними до посад були обов'язки інших архікатедральних священників-помічників: сповідника – щоденно сповідати вірних, сотрудників – допомогати парохам в душпастирстві (за його розпорядженням вділяти Святі Тайни, відвідувати хворих тощо), настоятеля ризниці – дбати про збереження чистоти в захристії, охайність церковного одягу і приладдя, належний стан літургійного вина, Агнів³², свічок, приготування церковних знарядь і посуду згідно з вимогами греко-католицького обряду.

Крім душпастирських завдань, до обов'язків святоюрських священників-помічників належало викладання основ душпастирства вихованцям пресвітеріального дому – випускникам духовної семінарії, які готувалися до рукоположення. Так, проповідники у святкові дні мали викладати їм теорію святих обрядів, перевіряти й виправляти написані ними проповіді, а в недільні дні – практикувати обряди, видаючи свідоцтва про успіхи кожного із семінаристів. Сповідник був зобов'язаний прищеплювати майбутнім священикам почуття гідності та обов'язку, перший сотрудник – навчати їх читати й відмовляти молитви згідно з приписами греко-католицького обряду, а другий – церковного співу.

Архікатедральні священники-помічники займали особливий статус в архієпархії, бо прирівнювалися до провінційних парохів, що відзначалося спеціальним титулом “архікатедральний вікарій”. До того ж вони мали привілей першого місця серед претендентів на посаду пароха в кращих вакантних парафіях архієпархії. До відбору претендентів на звільнений архікатедральний вікаріат львівська ієрархія підходила дуже прискіпливо, і процедура відповідала

²⁹ Устави Капітулы... С. 422–423.

³⁰ Там само. С. 424.

³¹ ЦДІА України у Львові, ф. 491, оп. 1, спр. 904, арк. 63.

³² Інакше: Агнець євхаристійний, Агнець літургійний, Святий Хліб, анафора – частина першої проскомидійної просфори, яка під час Таїнства Євхаристії перетворюється в Тіло Христове (Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів, 2001. С. 21).

стандартам призначення парохів: консисторія різнобічно вивчала кандидатури священників і найкращі з них подавала до вибору митрополичій капітулі. Обрана особа отримувала інституцію ординаріату³³. Впродовж 1890-х років святоюрськими вікаріями були отці Іван Бачинський, Корнило Бачинський, Теофіль Бобикевич, Омелян Ваньо, Діонізій Дорожинський, Олександр Здерковський, Гавриїл Крижанівський, Олександр Мудрик, Володимир Петрушевич, Лука Побоярський, Григорій Прешляк, Іван Редкевич, Михайло Тупись, Іван Филиповський.

Значно меншою була кількість священників-помічників при інших львівських парафіях. В Успенській парафії існувало два сотрудицтва, на яких наприкінці ХІХ ст. служили отці Іван Давидович, Роман Красицький, Ілярій Рейтаровський, Костянтин Яримович. По одному сотрудицтву діяло при церквах Святої Параскеви (служили отці Василь Курдидик, Теодосій Лежогубський) і Святих Петра і Павла (отці Василь Навроцький, Андрій Обрізків, Григорій Прешляк).

До числа львівських греко-католицьких парафіяльних священників належали два капелани (провізоричні душпастирі), які виконували душпастирські функції при карних закладах міста. Зважаючи на специфіку внутрішнього світу парафіян у таких капеланіях, зумовлену пережитими ними життєвими колізіями, цих душпастирів церковна влада обирала з особливою прискіпливістю. Тюремними капеланами у Львові були досвідчені й заслужені священники крилошанин Андрій Білецький, доктор Тит Мишковський (душпастирство при карному жіночому закладі), Іван Чапельський і Михайло Яцковський (душпастирство при карному закладі інквізитів, політичних і корекціоністів).

Порівняння кількості греко-католицького населення у Львові (у 1900 р. – 24 778 осіб³⁴) й кількості парафіяльного духовенства засвідчують, що на одного священника пересічно припадало 1 304 особи. Очевидною була нестача душпастирів: парохі через свою малочисельність фізично не могли задовольнити релігійних потреб мешканців міста. Ситуація загострювалася постійним зростанням кількості українського населення у Львові, що зумовлювалося напливом заробітчан із сіл (по 400–500 осіб щороку³⁵), а також розбудовою міста. Потреба в збільшенні греко-католицького парафіяльного духовенства та мережі парафій у Львові була актуалізована теж прагненням запобігти переходу львів'ян-греко-католиків на римо-католицьке віросповідання, однією з причин чого вважали розвинутішу мережу костелів. Вирішення проблеми сучасники вбачали у збільшенні сотрудицького складу в греко-католицьких парафіях³⁶, у будівництві

³³ Устави Капітулы... С. 424–427.

³⁴ Wiadomości statystyczne... S. 19.

³⁵ Справи церковні. Зб Львова. (Внѣшня сила и краса нашого обряду) // Дѣло (Львів). 1899. Ч. 145. 2 (14) липня.

³⁶ Нова церковь при „Народномъ Домѣ” у Львовѣ // Душпастьрь. Церковна часопись (Львовѣ), 1897. Ч. 14 и 15. 15 (27) серпня. С. 354–356. Підпис: С. Ю.

церков, а також у створенні нових парафій³⁷. Зокрема наголошувалося на потребі заснувати парафії на Янівському і Стрийському передмістях³⁸. Складовою організації належної пастирської опіки над вірними вважалося також залучення до такої діяльності чернечих чинів³⁹.

Проживання й душпастирювання у Львові давало міському парафіяльному духовенству суттєві переваги, порівняно з пресвітерами на провінції⁴⁰. Львівські священники мали кращий доступ до літератури й преси, культурних заходів. На кілька порядків вищим був рівень церковно-релігійного життя в місті, яке мало задавати тон і бути еталоном для духовенства та вірних усієї архієпархії. Львівські душпастирі брали участь в організації й проведенні різноманітних церковних акцій⁴¹, заходів духовного характеру⁴², важливих подій у житті Церкви й

³⁷ Протягом першого десятиліття ХХ ст. у Львові з'явилися дві нові парафії – при церкві Преображення Господнього (розміщена в північно-західній частині середмістя) і при церкві Вознесіння Господнього (для Нового і Старого Знесіння та Кривчиць) (*Шах С. Львів – місто моєї молодости... С. 92–93*).

³⁸ Русскіи приходи и церкви во Львовѣ // Галичанинъ. 1897. Ч. 124. 4 (16) іюня; Новая русская приходская церковь // Галичанинъ. 1899. Ч. 242. 28 октября (9 ноября).

³⁹ *Справи церковні... Упродовж 1890-х років преса неодноразово відзначала високий рівень душпастирської діяльності й популярність серед мешканців церков при жіночому та чоловічому василіянських монастирях. Так, зазначалося, що велику духовну користь для греко-католиків Львова приносить церква Непорочного зачаття жіночого монастиря ЧСВВ. У неділі й свята вона була наповнена віруючими (зокрема інтелігенцією), яких приваблювала урочиста атмосфера проведення богослужінь, майстерний спів хору вихованок львівського навчально-виховного закладу для руських дівчат, що перебував під патронатом сестер василіянок, змістовні проповіді. При церкві діяло братство [Церковь женского монастиря, чина св. Василя В. во Львовѣ // Галичанинъ. 1895. Ч. 217. 28 сентября (10 октября)]. Схвальні відгуки чулися й на адресу отців-василіян. Львів'янам і гостям міста імпував рівень богослужінь у церкві Святого Онуфрія. При монастирі діяло братство, кількість членів якого станом на 1899 р. сягала чотирьох тисяч. Діяльність братства сприяла розвитку національної свідомості: його члени в церкві й родинному колі використовували винятково українську мову (Справи церковні...). Отці василіяни традиційно були керівниками духовних реколекцій для вірних, які тоді регулярно відбувалися у Львові. До церкви Святого Онуфрія масово з'їжджалися селяни з львівських околиць на великодню сповідь (*Шах С. Львів – місто моєї молодости... С. 125, 135–136*).*

⁴⁰ *Торонський А., о. Суспільне становище священника сѣльського // Душпастьрь. 1895. Ч. 21. 17 (29) падолиста. С. 562–567; Священикъ. “Радикалы” а духовенство // Приложение къ “Галичанину” (Львовъ). 1893. № 45 и 46. 28 лютого (12 марта).*

⁴¹ *Колб Н. Громадські акції... С. 359–387.*

⁴² Саме у Львові в 1891 р. відбулися перші духовні реколекції для священників, влаштовані Товариством Святого Апостола Павла. У них взяли участь понад 20 пресвітерів з міста і околиць. Відтак подібні духовні вправи щороку відбувалися в місті. Проведення реколекцій мало на меті “вирвати” священників на кілька днів з коловороту щоденних обов'язків і клопотів, які мимоволі затирали в них усвідомлення відповідальності за їхнє покликання. Передбачалося, що слухання проповідей керівника реколекцій, роздумування над ними

суспільства. Проте однією з головних переваг львівського (і взагалі міського) духовенства стала наявність такого кола спілкування, яке відповідало його рівню освіти, суспільному статусу та духовно-інтелектуальним потребам⁴³, від чого часто потерпали душпастирі на провінції⁴⁴. Все це ставило львівських пресвітерів у кращі умови й давало значно більше можливостей для постійної праці над собою і підвищення духовного, душпастирського та інтелектуального рівня. Останнє було необхідною умовою для належного й ефективного виконання священником душпастирських обов'язків⁴⁵.

До переваг, якими користувалися душпастирі Львова, належав і рівень встановлених для них державних виплат. В австрійських конгртуальних законах дотація львівського парафіяльного духовенства виділялась окремою графою і була найвищою (поряд з дотацією пастирів Кракова) – порівняно з доходами парафіяльного духовенства інших міст, а тим більше сіл краю*. Так, на кінець ХІХ ст. мінімальний дохід львівських настоятелів складав 1 000 золотих ринських, тоді як більшість греко-католицьких парохів отримували 500⁴⁶, а згодом (за новим конгртуальним законом від 1 жовтня 1898 р.⁴⁷) – 600 золотих ринських

відновлюватимуть і посилюватимуть у священників відчуття і розуміння свого призначення. Практика довела, що духовні реколекції чинили неабиякий вплив на душпастирів, спонукаючи їх забувати про ідеологічні й політичні протиріччя та об'єднуватися навколо спільного питання: як жити так, щоби бути гідним високого священничого покликання. Докладніше про духовні реколекції наприкінці ХІХ ст. див.: *Колб Н.* Практика проведення духовних місій і реколекцій греко-католицьким парафіяльним духовенством Галичини у 90-х роках ХІХ ст. // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник.* Львів, 2007. Кн. І. С. 512–516.

⁴³ Львівські священники мали можливість часто зустрічатись як з представниками світської інтелігенції, так і між собою, спілкуватися, обмінюватися досвідом і думками. Так, І. Крип'якевич згадував, що до його батька о. П. Крип'якевича час від часу заходили його товариші отці Т. Мишковський, Т. Лежогубський, М. Тупись (*Крип'якевич І.* Спогади... С. 85).

⁴⁴ Описуючи ситуацію, в якій зазвичай опинялися сільські парафіяльні священники, о. В. Навроцький зазначав: «Священник лишений на селѣ собі самому, живучи без вымѣны гадок, выставлений въ своѣй праці часто на деморалізуючї впливы уемныхъ культурныхъ чинникѡвъ, середъ окруженя дуже часто ѡдъ него низше стоячого інтелектуально и морально, борючись зъ нуждою матеріальною, не знаходячи потрібной піддержки, може мимо найлѣпшой волѣ прийти до апатїи и до тои рѡвнодушности на все, котра так шкѡдна въ его душпастырскѡй праці и убїйча для его великого покликаня» [*Навроцькій В., о.* Загальні збори Товариства св. Ап. Павла // *Душпастырѣ.* 1894. Ч. 18. 30 вересня (11 жовтня)].

⁴⁵ Чинности и рѣшеня... С. 233–236.

* Згідно з австрійським конгртуальним законодавством розмір дотації для душпастиря залежав не тільки від категорії священника (найбільшу платню встановлено для парохів, найменшу – для сотрудників), а й кількості вірних у парафії.

⁴⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 1, спр. 4768, арк. 16–17.

⁴⁷ Підвисшенє платнѣ духовеньства // *Дѣло.* 1898. Ч. 218. 1 (13) жовтня.

у рік. Менш разючою була різниця між дотаціями сотрудників у Львові і по селах – відповідно, 400 і 300 золотих ринських. Одним з основних джерел доходів львівських душпастирів, як і в пресвітерів на провінції, були кошти, які вони отримували за виконання для вірних релігійних обрядів і таїнств (хрещення, миропомазання, елеопомазання, шлюбу, похорону, благословення дому, освячення великодніх страв тощо). Натомість специфіка міського життя зумовлювала, що місцеві парахи, на відміну від провінційного парафіяльного духовенства⁴⁸, не могли користати з власного господарства. Ерекційні володіння у Львові були лише в парафіях при церквах Святої Параскеви⁴⁹ та Святих Петра і Павла. Визначені законодавством матеріальні переваги львівського парафіяльного духовенства також суттєво нівелювалися традиційною для Львова дорожнечою на житло та продукти харчування.

Наприкінці XIX ст. греко-католицьке парафіяльне духовенство продовжувало займати вагомі позиції і відігравати впливову роль у громадсько-політичному житті українців Галичини. Більшість пресвітерів (зокрема львівських) займали чітку політичну позицію, підтримуючи та пропагуючи ідеологію однієї з українських політичних течій – русофільської, народовецької чи групи Олександра Барвінського (з 1896 р. – Католицький русько-народний союз). На той час політичні симпатії стали не лише невід’ємною, а часто головною ознакою українського священика, за якою його ідентифікувала громадськість⁵⁰, влада й саме духовенство⁵¹. Більше того, політичні орієнтації священиків були фактором, який неабияк позначався на їхньому житті, безпосередньо впливаючи на їх духовну кар’єру. Останнє зумовлювалося існуванням інституту патронату, який вирішальне слово у призначенні настоятелів надавав дідичам – переважно світським особам і до того ж полякам. Право патронату над церквами світських осіб (та ще й представників іншої, конкуруючої національності) заклало підвалини для такої практики, коли підбір парохів здійснювався не за їх душпастирськими якостями, а за політичними поглядами⁵².

У Львові ці тенденції існували в концентрованому вигляді. Патроном двох львівських парафій (святоюрської і парафії при карному закладі для чоловіків), а також обох греко-католицьких капеланій був цісар, ще двох (при головній крайовій лікарні й психіатричному закладі на Кульпаркові) – Крайовий виділ (виконавчий орган Галицького сейму), дідичем парафії при церкві Святої

⁴⁸ Колб Н. Дискусії про соціальний статус... С. 194–196.

⁴⁹ Парафія при церкві Святої Параскеви, як зазначав у спогадах Степан Шах, володіла 150 моргами орного поля та 30 моргами сіножаті й була найбагатшою з-поміж львівських греко-католицьких парафій (*Шах С.* Львів – місто моєї молодости... С. 95).

⁵⁰ Прикметно, що Є. Олесницький у спогадах, пишучи про когось зі священиків, обов’язково вказував його національно-політичну орієнтацію (див., наприклад: *Олесницький Є., д-р.* Сторінки з мого життя. С. 208–219).

⁵¹ *Тарнавський Ф., о.* Спогади... С. 149–150.

⁵² Колб Н. Дискусії про соціальний статус... С. 199–202.

Параскеви виступала Львівська міська рада, а парафії при церкві Святих Петра і Павла – вірменин Давид Абрагамович. Зважаючи на те, що право вибору пароха в цісарських парафіях належало контролюваному поляками Галицькому намісництву, польський чинник виразно домінував у Крайовому відділі та Львівській міській раді, а Давид Абрагамович, незважаючи на походження, ідентифікував себе як поляк і підтримував польську консервативну партію подоляків, стає очевидним, що право обирати парохів для греко-католицьких парафій у Львові здебільшого перебувало в руках поляків⁵³. Аналіз призначень львівських пресвітерів протягом 1890-х років засвідчує, що вони відбувалися у відповідності з польськими національними інтересами. Так, протягом другої половини ХІХ ст. звільнені душпастирські посади були заміщені священниками русофільської орієнтації отцями Т. Мишковським (1895 р.) і К. Яримовичем (1899 р.), що відповідало взятому поляками курсу на підтримку русофілів – на протиположність народовцям⁵⁴. З національних і політичних міркувань сприяння від поляків отримували також священники з числа прибічників О. Барвінського та аполітичні душпастирі. Станом на 1899 р. серед львівських настоятелів був тільки один народовець (о. О. Темницький), два парохі були русофілами (отці Т. Павликов і К. Яримович), один – прихильник Католицького русько-народного союзу (о. М. Пакіж), решта (троє) не підтримували жодної української політичної течії. Двоє з цих останніх – отці А. Василевський і Л. Бобрович – були до того ж вихідцями з Холмської єпархії, що сприймалось українцями як свідчення їх пропольської орієнтації⁵⁵. Якщо стосовно о. А. Василевського такі застереження загалом виявилися безпідставними⁵⁶,

⁵³ Означення й оцінку коляторського складу львівських церков див.: *Шах С.* Львів – місто моєї молодости... С. 95–98.

⁵⁴ *Аркуша О.* Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ ст.: акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років // *Вісник Львівського університету. Серія історична (Львів).* 2002. Вип. 37. Част. 1. С. 272–273.

⁵⁵ Польські кола намагалися поширити в суспільстві думку про засадниче неприйняття галицькими українцями священників із Холмщини. Приводом для таких тверджень стали святкування, влаштовані українською громадою Львова з нагоди 50-ліття єпископства Папи Льва ХІІІ (1893 р.): організаційному комітетові, що його очолював Володимир Шухевич, закидали свідоме усунення від участі в урочистостях львівських душпастирів-ексхолмщаків (*Unicki obhód jubileuszu papieskiego we Lwowie // Gazeta Narodowa (Lwów).* 1893. Nr 42. 21 lutego). І голові комітету, і самому комітетові довелося публічно спростовувати ці заяви (*Sprostowanie // Gazeta Narodowa.* 1893. Nr 44. 22 lutego; *Sprostowanie // Gazeta Narodowa.* 1893. Nr 51. 2 marca).

⁵⁶ Отець А. Василевський тримався осторонь від політичного руху. У жодній газетній публікації, як і в інших джерелах (наприклад, у спогадах І. Крип'якевича, матір якого була у родинних зв'язках з Василевськими; див.: *Крип'якевич І.* Спогади... С. 85), не йшлося про його політичну орієнтацію. Священик ніколи не виступав членом якогось світського товариства, був далекий від українського патріотизму. Свій дім “вів виключно по-польськи”, у польському дусі виховав обох синів. Однак свої пропольські симпатії

то о. Л. Бобрович неодноразово демонстрував свої пропольські симпатії – у побуті та служінні послуговувався польською мовою⁵⁷, порушував приписи Греко-католицької церкви⁵⁸ (сам священник причиною неприязні до себе з боку частини українців називав “неприйняття схизми, ставлення віри понад народність і брак ненависті до поляків”⁵⁹). Однак загальна картина політичних орієнтацій львівського парафіяльного кліру відчутно коригувалася за рахунок сотрудників, які призначалися архієпархіяльною духовною владою.

Єдиною львівською греко-католицькою парафією, яка перебувала під патронатом українців, була парафія при церкві Успення Пресвятої Богородиці. Право обирати тут настоятеля належало Ставропігійському інституту⁶⁰, тому причет парафії формувалася винятково зі священників русофільської орієнтації.

о. А. Василевський не переносив на душпастирське служіння. Проповіді він виголошував ламаною українською мовою. Як зазначав у спогадах С. Шах, вимова пароха прикро вражала вірних. Намагаючись зарадити цьому, митрополіча капітула з середини 1890-х років призначала о. А. Василевському сотрудників українофільської орієнтації (*Шах С. Львів – місто моєї молодости... С. 94–96*).

⁵⁷ Ще будучи сотрудником при церкві Святого Юра й катехитом навчаючи дітей, о. Л. Бобрович використовував винятково польську мову, на богослужіння учнів водив до костелу Святої Анни, керуючись гаслом “to wszystko jedno”. У 1884 р. він видав написаний латиницею молитвослов (ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 303, 16 арк.). Переконавання о. Л. Бобровича чітко проявилися після його призначення в 1890 р. редактором україномовного друкованого органу Галицького намісництва “Народна часопись”. Своїми антиукраїнськими публікаціями він викликав спротив представників українофільського табору, що змусило галицького намісника графа Казімежа Бадені звільнити священника з редакторської посади (*Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. С. 144*).

⁵⁸ Обурення українців викликали непоодинокі випадки здириництва, яких припускався о. Л. Бобрович при отриманні плати за обряд поховання (Русській приходникъ при головной больницѣ во Львовѣ // Галичанинъ. 1893. Ч. 79. 13 (25) цвѣтня. С. 2–3; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 303, арк. 15–16).

⁵⁹ *Bobrowicz Ł., ks. Epilog do jubileuszu papieskiego w Narodnym domu // Gazeta Narodowa. 1893. Nr 56. 8 marca.*

⁶⁰ Патронат Ставропігійського інституту над Успенською церквою був закріплений рескриптом від 7 жовтня 1788 р. Пароха обирали на загальному засіданні Інституту з трьох запропонованих митрополічою консисторією кандидатів. З 1860-х років, очевидно, зріс вплив на обрання настоятеля з боку церковної ієрархії, адже згідно з розпорядженням Галицького намісництва від 19 грудня 1860 р. Ставропігійський інститут було підпорядковано митрополічому ординаріатові. Якщо надане Інституту право патронату загалом було ідентичним до прав, отриманих іншими патронами, то обов’язків щодо цього права Ставропігія мала значно більше. Інститут був змушений наглядати за належним проведенням богослужінь, опікуватися майном церкви, повністю її утримувати, а також виплачувати додаток до державної зарплати парафіяльним священникам і надавати їм приміщення під помешкання (*Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.). Львів, 2000. С. 48–58*).

Навіть парафіяльний дяк належав до прихильників русофільства і був членом Товариства імені М. Качковського⁶¹. Успенський парох Т. Павликов – непересічна особистість у лавах “твердої” партії⁶². Щоправда, станом на кінець ХІХ ст. він, з огляду на похилий вік і хворобливий стан, уже майже не брав участі в політичному та громадському житті. По старій пам’яті очільники руху подекуди вшановували о. Т. Павликова почесними призначеннями. Так, у 1892 р. його обрали заступником голови політичного товариства “Руська рада” у Львові⁶³ і головою так званого всенародного віча⁶⁴. Проте сучасники зазначали, що на той час душпастир не мав реального бачення шляхів розвитку русофільського руху, продовжував жити ідеалами минулого⁶⁵. Символічним, зважаючи на характер русофільства як течії насамперед старшого покоління, виглядало й те, що найстаршим за віком у Львові був причет саме Успенської парафії. 70-річний отець-крилошанин Т. Павликов був найстарішим парохом у місті, а його сотrudникам на середину 1890-х років виповнилося по п’ятдесят років. У цьому Успенська парафія вирізнялася серед греко-католицьких парафій Львова⁶⁶.

Українці мали вагомий вплив на формування причету ще однієї львівської парафії – при катедрі Святого Юра. Це зумовлювалося правом греко-католицької митрополічної консисторії заміщувати в ній посади парафіяльних вікаріїв⁶⁷. Визначальний вплив у цих призначеннях мав митрополит. Сильвестр Сембратович був активним учасником політичного життя краю. Протягом 1890-х років під впливом програми українсько-польського порозуміння (1891–1894 рр.) його політична позиція набула різкого антирусофільського забарвлення, а також змінилася від прихильної народовцям до спрямованої на підтримку табору О. Барвінського, налаштованого на співпрацю з урядовими колами. Відповідно до політичних поглядів митрополита Сильвестра святоюрська катедра тоді

⁶¹ Навіть церковний дяк Гаврило Спринь підтримував русофільську ідеологію і був членом Товариства імені М. Качковського (Посмертний вѣсти // Галичанинъ. 1894. Ч. 127. 8 (20) червня).

⁶² Протягом 60–70-х років ХІХ ст. о. Т. Павликов тричі ставав депутатом Галицького сейму й один раз – австрійського парламенту (Державної ради). У 1875 р. його було обрано головою політичного товариства “Руська рада”. Також він був членом чи не всіх русофільських товариств, входив до правління Народного дому, Галицько-руської матиці й Товариства імені М. Качковського, яке в 1880–1884 рр. очолював (ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2424, арк. 1–21).

⁶³ Теофіль М. Павликовъ // Галичанинъ. 1905. Ч. 149. 6 (19) іюля.

⁶⁴ Всенародное вѣче во Львовѣ // Галицкая Русь (Львѣвъ). 1892. № 17. 22 января (3 февраля).

⁶⁵ Голосы газетъ о вѣчѣ // Галицкая Русь. 1892. № 22. 28 января (9 февраля).

⁶⁶ Див.: Шематизмъ Всечестного Клира... Львѣвъ, 1890–1899.

⁶⁷ Парафіяльне архікатедральне духовенство утримувалося за рахунок доходів митрополічної капітули і мешкало в її приміщеннях поряд із катедральною церквою (Устави Капітулы... С. 422).

перетворилася на осередок священників угодовсько-народовецької орієнтації⁶⁸. У 1891 р. посаду пароха залишив прихильник “старої партії” отець-крилошанин Г. Крижанівський⁶⁹, а в 1894 р. зі святоюрської парафії відійшов останній русофіл вікарій-сповідник о. В. Петрушевич. Його усунення⁷⁰ (як і його відсторонення раніше від діловодства при львівському фонді священницьких вдів і сиріт⁷¹) стало для русофілів черговим приводом⁷² закинути митрополитові запровадження в катедрі, а також у консисторії практики утисків священників через відмінні від своїх політичні погляди⁷³. Уже незабаром русофіли отримали для таких закидів нову нагоду: протягом 1895–1896 рр.* у святоюрській катедрі та львівській капітулі відбулися кадрові зміни⁷⁴, причиною яких русофіли (очевидно небезпідставно) називали тиск з боку митрополита Сильвестра задля підтримки політичного угруповання О. Барвінського.

⁶⁸ Św. Jur przestał być wartownią moskalofilizmu // *Gazeta Narodowa*. 1894. Nr 313. 9 grudnia.

⁶⁹ Отець Г. Крижанівський у 1868–1876 рр. був депутатом Галицького сейму, а в 1873–1879 рр. – австрійського парламенту. Священик належав до прихильників русофільства, входив до правління “Руської ради” (1870–1879 рр.), Народного дому і Галицько-руської матиці (*Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. Львів, 2002. С. 246–247*).

⁷⁰ О. Владимир Петрушевич // *Галичанинъ*. 1894. Ч. 51. 4 (16) марта.

⁷¹ Изъ подъ святоюрскихъ стѣнъ // *Галицкая Русь*. 1891. № 10. 14 (26) апрѣля.

⁷² Так, у газеті “Галичанин” зазначалося, що саме через русофільські симпатії успенський сотрудник о. І. Рейтаровський за 24 роки свого служіння так і не просунувся вище посади помічника [Посмертний вѣсти // *Галичанинъ*. 1897. Ч. 219. 27 сѣнтября (9 октябѣря)]. Прикладом тиску з боку митрополита Сильвестра на львівських “твердих” священників через їхні політичні переконання русофільська преса вважала невнесення до списку учасників львівського архієпархіального синоду 1897 року отця доктора Т. Мишковського (ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2226, арк. 1–7). Загалом о. О. Пристай у спогадах відзначав, що русофільські переконання Т. Мишковського неодноразово ставали причиною напруги й непорозумін між ним і митрополитом Сильвестром, а також пралатами львівської капітули. “Він належав до тієї громади людей, – писав о. О. Пристай, – які були мабуть щиро переконані, що галицьким Українцям нема нізвідки спасення перед латинізацією і польонізацією, тільки від одинокої «матушки» Росії” (*Пристай О., о. З Трускавця... С. 18*).

⁷³ Въ святоюрскихъ стѣнахъ во Львовѣ // *Галичанинъ*. 1893. Ч. 181. 15 (27) сѣрпня.

* 1895–1896 роки стали періодом підготовки й заснування Католицького русько-народного союзу. Ця політична сила мала значну підтримку митрополита Сильвестра, який намагався використовувати свій вплив, аби максимально залучити до партії священників.

⁷⁴ У 1895 р. з посади управителя митрополічних угідь звільнився отець-крилошанин А. Василевський [Управленіє митрополічихъ имѣній // *Галичанинъ*. 1895. Ч. 239. 24 октябѣря (5 ноябѣря)]. У 1896 р. шляхом самоусунення зі своїх посад пішли отці А. Білецький (з посади голови ординаріату у львівській замиській окружній Шкільній раді) і Т. Пюрко (з посади львівського міського декана і архікатедрального пароха) [Смѣны въ святомъ Юрѣ // *Галичанинъ*. 1896. Ч. 267. 29 ноябѣря (11 декабѣря)]. Останній, за

Незважаючи на чітку політичну позицію, львівські душпастирі наприкінці XIX ст. не фігурували серед чільних діячів національно-політичного руху в місті. В оточенні значної кількості світської інтелігенції, вони, на відміну від провінційного греко-католицького парафіяльного духовенства, не мусили брати участь у громадсько-патріотичній роботі. Лише три парафіяльні священники в 1890-х роках входили до складу політичних товариств “Народна рада” (отці І. Редкевич, Т. Бобикевич) і “Руська рада” (о. Т. Павликов). На різноманітних зборах, вічах чи інших суспільно-патріотичних заходах, що відбувалися у Львові, серед присутніх преса значно рідше фіксувала прізвища львівських пресвітерів, ніж пастирів з провінції. Та ж тенденція проявлялася і під час виборчих кампаній. У виборах 1891 року (до Державної ради) і 1895 року (до Галицького сейму) членами виборчих комітетів стали тільки два львівські душпастирі отці-крилошани Л. Туркевич і І. Чапельський⁷⁵, які представляли підтримувану митрополитом угодовську течію О. Барвінського⁷⁶. Жоден із львівських парохів русофільської чи народовецької орієнтації не долучився до виборчого процесу ні тоді, ні під час парламентських виборів 1897 року⁷⁷. Щоправда, головною причиною виборчої пасивності львівського парафіяльного кліру могли бути й мізерні шанси на успіх, зумовлені малою кількістю в місті виборців-українців⁷⁸. Не останню роль відіграло й небажання священників демонстративно висловлювати свою політичну позицію та йти всупереч діям митрополита Сильвестра, який намагався залучити клір до табору О. Барвінського.

Головним свідченням політичних орієнтацій львівських душпастирів та місцем їх громадсько-патріотичної діяльності стало членство в українських товариствах різних політичних напрямів. Душпастирі русофільської орієнтації входили переважно до Товариства імені М. Качковського і Народного дому, священники-народовці – до “Просвіти”, Товариства імені Шевченка, а також економічних і педагогічних організацій, що діяли під егідою народовецької течії.

Представники українських політичних угруповань у Львові намагалися використовувати доступні їм важелі впливу, щоби “заповнювати” львівські

твердженням газети “Галичанин”, не витримуючи атмосфери постійного контролю й тиску, прагнув виїхати зі святоюрського будинку, відтак у 1897 р. подав прохання про надання йому парафії (Въ святоюрскихъ стѣнахъ во Львовѣ // Галичанинъ. 1893. Ч. 181. 15 (27) серпня; Великую сензацію // Галичанинъ. 1897. Ч. 200. 4 (16) сентября).

⁷⁵ Отець І. Чапельський був одним з учасників підготовки українсько-австрійсько-польської угоди 1891–1894 рр., відомої як “нова ера” (*Чорнопол І. Польсько-українська угода...* С. 121–122).

⁷⁶ У 1891 р. вони представляли митрополита Сембратовича в Руському центральному виборчому комітеті (У Львовѣ дня 12 (26) сѣчня 1891 // Дѣло. 1891. Ч. 11. 14 (26) сѣчня), а в 1895 р. – були членами Головного руського виборчого комітету О. Барвінського, активно підтримуваного архієреєм (Чи “головний”?? // Дѣло. 1895. Ч. 9. 12 (24) сѣчня).

⁷⁷ Обвѣщення // Галичанинъ. 1896. Ч. 285. 22 декабръ (3 января 1897).

⁷⁸ *Аркуша О.* Партії та їх політика у 1900–1914 рр. // *Історія Львова: У трьох томах.* Львів, 2007. Т. 2. С. 262.

священницькі вакансії прихильниками своєї політичної сили і таким чином зміцнювати її позиції в місті (особливо цілеспрямовано в цьому напрямі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. діяли українофіли). Найчастіше таким важелем впливу виступали звернення за протекціями до впливових світських чи духовних осіб. Проте непоодинокими були випадки, коли вагомими підставами для протекцій ставали не політичні симпатії, а родинні чи товариські стосунки прохача з конкретним душпастирем. За таких обставин прихильники однієї української політичної сили могли сприяти отриманню львівської вакансії священником-симпатиком політичної течії-конкурента. Тож у різних випадках приватні зв'язки зумовлювали, що попри чітку антирусофільську позицію митрополит Сильвестр (Сембратович) протегував на львівські вакансії священників русофільської орієнтації⁷⁹. Недаремно русофіл о. К. Яримович звертався з проханнями про протекцію на парафію при церкві Святих Петра і Павла до категоричного противника русофільства О. Барвінського⁸⁰. Траплялося також, що львівські діячі як світського, так і духовного стану, по-дружньому чи родинному протегуючи когось із священників, були схильні “закривати очі” на те, чи достатні як для Львова кваліфікації має протегована особа. Доволі показовими в цьому плані є листи отця-крилошанина І. Чапельського. Головною причиною, яка змушувала його неодноразово просити О. Барвінського про місце у Львові (у 1894–1895 рр. – сотрудника церкви Святої Параскеви, а в 1898 р. – пароха церкви Святих Петра і Павла) для пароха зі Збоїськ о. Євгена Гошовського, були приязні стосунки з родиною цього священника. При тому о. І. Чапельський визнавав, що як душпастир о. Є. Гошовський “не відзначаєть ся нічим надзвичайним” і чи не єдиним аргументом на його користь може стати народовецька орієнтація⁸¹.

Усунене українською світською інтелігенцією від активної громадсько-політичної діяльності львівське парафіяльне духовенство зосереджувалося на виконанні своїх прямих обов'язків. Проте це не означало повного відмежування від національної діяльності. В умовах польського за національним характером Львова для місцевих українців, насамперед представників нижчих соціальних верств, приналежність до греко-католицького обряду й Церкви були головним, часом і єдиним фактором, який, з одного боку, міцно утримував їх в усвідомленні своєї національної ідентичності, а з іншого, через участь у недільних і святкових богослужіннях та інших церковних урочистостях, давав можливість

⁷⁹ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 11, оп. 1, спр. 1940, арк. 7–8; спр. 2720, арк. 9–10.

⁸⁰ Там само. Спр. 2884, арк. 1. Між О. Барвінським і Д. Абрагамовичем, який був патроном церкви Святих Петра і Павла, існувала глибока взаємна повага, що з часом переросла в міцну дружбу (*Чорновол І. Давид Абрагамович і вірмени ХХ ст. // 100 видатних львів'ян. Львів, 2009. С. 10–11*). Тож не виключено, що саме завдяки протекції О. Барвінського о. К. Яримович у 1898 р. отримав від Д. Абрагамовича презентаційну грамоту на цю львівську парафію.

⁸¹ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 11, оп. 1, спр. 2720, арк. 51–54.

маніфестувати цю ідентичність назовні⁸². Греко-католицька церква у Львові наприкінці XIX ст. зіткнулася з проблемами зменшення довіри до себе з боку представників української світської інтелігенції, втрати вірних внаслідок зміни ними обряду на римо-католицький⁸³, що небезпідставно розцінювалась як послаблення національної громади міста. Тож належне виконання священниками-греко-католиками душпастирських обов'язків мало засвідчити потужність Греко-католицької церкви як однієї з найвпливовіших українських інституцій у Львові. Душпастирська діяльність кліру перетворювалася на важливий різновид національно-патріотичної діяльності в місті.

До таких одночасно душпастирських і національних напрямів діяльності парафіяльного кліру належало викладання основ християнського вчення у навчальних закладах⁸⁴. До діяльності в галузі освіти львівські душпастирі були залучені як одинаріатські делегати до окружних шкільних рад – міської (отець-крилошанин Т. Павликов) і заміської (отець-крилошанин А. Білецький, а з 1897 р. отець-крилошанин А. Василевський), а також як одинаріатські комісари для львівських шкіл (о. Т. Павликов). Значна частина львівських сотрудників і капеланів (у поодиноких випадках – і парохів) одночасно з душпастирськими виконували обов'язки катехитів у школах міста, а деякі з них були викладачами Львівської греко-католицької духовної семінарії та університету.

Усвідомлюючи роль катехитів у формуванні релігійного і національного світогляду молоді, українська львівська громада була досить вимогливою до них. На священників-учителів (поряд зі школою й родиною) покладалася відповідальність за виховання молоді в дусі обрядового та національного патріотизму⁸⁵. Представники українських політичних сил у місті зазвичай дуже прискіпливо ставилися до кандидатур на посаду катехита. Так, “угодовець” отець-крилошанин І. Чапельський закликав О. Барвінського вжити заходів, аби запобігти призначенню катехитом львівської української гімназії русофіла о. Юрика, і не допустити, щоби дітей навчала особа, “ворожа народній ідеї”⁸⁶.

⁸² *Аркуша О.* Партії та їх політика... С. 260.

⁸³ Зміна обряду львів'янами-греко-католиками значною мірою зумовлювалася асиміляційними процесами (*Osadczy W.* Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863. Lublin, 1999. S. 176), а також часто була наслідком свідомої прозелітичної діяльності львівського римо-католицького кліру. Останній розцінював такі дії як реванш за втрати Римо-католицькою церквою вірних у галицьких селах (Справи церковні...).

⁸⁴ Якій властиво єсть обягъ дѣланя Вѣдпоручникѡвъ Церкви въ обягу шкѡльництва // Прапоръ. 1900. Ч. 4. За цвѣтень. С. 114–120; ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 1, спр. 4713, арк. 11–12.

⁸⁵ *Щирый католикъ.* Мова по церквахъ львѡвскихъ // Дѣло. 1895. Ч. 94. 29 цвѣтня (11 мая).

⁸⁶ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 11, спр. 2720, арк. 9–10. Згідно з шематизмами, серед львівських священників, залучених до викладацької роботи, з'явився о. Степан Юрик. Станом на 1899 р. він виконував обов'язки професора релігії в V гімназії, був заступником професора в університеті й префектом наук у Львівській греко-

Серйозні застереження в українців, насамперед їх русофільської частини, викликало й призначення катехитом четвертої львівської гімназії колишнього адміністратора парафії при церкві Святих Петра і Павла о. П. Крип'якевича. Була поширена думка, що на цю посаду отця-емігранта з Холмської єпархії підтримують поляки⁸⁷, розраховуючи, що діятиме в латинізаційному дусі й проводитиме заняття польською мовою⁸⁸. Однак вже незабаром побоювання українців стосовно о. П. Крип'якевича виявилися безпідставними: саме завдяки його зусиллям у 1896 р. Міністерство віросповідань та освіти прийняло рішення про викладання катехитами-греко-католиками цієї гімназії винятково українською мовою⁸⁹.

Брати активнішу участь у розвитку національного шкільництва львівських душпастирів часто спонукав не тільки священницький обов'язок, а й патріотичні міркування. Деякі з них (отці І. Редкевич⁹⁰, В. Навроцький⁹¹, І. Чапельський⁹² і Л. Бобрович⁹³) входили до складу товариства "Шкільна поміч" у Львові. Отець І. Чапельський також обіймав посаду відповідального редактора часопису "Учитель" – друкованого органу Руського педагогічного товариства⁹⁴. Успенський парох о. Т. Павликов ініціював заснування стипендій імені 3 Травня (для школярів селянського походження) та імені Кирила і Мефодія (для українських ремісників)⁹⁵. Низький освітній рівень частини дорослого українського населення Львова спонукав святоюрського сотрудника о. І. Редкевича створити при катедрі так звану школу анальфабетів. Заняття у ній, які проводив викладач учительської семінарії Й. Гриневич, відбувалися по неділях після вечірніх богослужінь. На початку 1899 р. школу відвідувало понад 40 осіб⁹⁶.

католицькій духовній семінарії (Шематизмъ Всечестного Клира... Львѡвъ, 1899). Однак невідомо, чи це був саме той Юрик, проти якого висловлювався о. І. Чапельський. Тим часом І. Крип'якевич серед друзів свого батька згадує (також без імені) о. Юрика-народовця (*Крип'якевич І. Спогади...* С. 85).

⁸⁷ О будущемъ катихитѣ львовской четвертой гимназіи // Галичанинъ. 1895. Ч. 54. 8 (20) марта.

⁸⁸ Русскимъ катихитомъ при львовской четвертой гимназіи // Галичанинъ. 1895. Ч. 51. 4 (16) марта.

⁸⁹ Русскіи эксгорты на четвертой львовской гимназіи // Галичанинъ. 1896. Ч. 23. 30 января (11 февраля).

⁹⁰ Изъ Львова // Галицкая Русь. 1892. № 222. 2 (14) октября.

⁹¹ Просьба товариства "Шкѡльна Помѡчь" у Львовѣ // Душпастьрь. 1891. Ч. 24. 18 (30) грудня. С. 765–768.

⁹² Генер. Собрание членовъ общества "Школьная Помощь" во Львовѣ // Червоная Русь (Львовъ). 1890. Ч. 209. 18 (30) сентябрю.

⁹³ Собрание членовъ Общества "Школьная Помощь" во Львовѣ // Галичанинъ. 1896. Ч. 242. 29 октября (10 ноября).

⁹⁴ ЛННБ ім. В. Стефаніка, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 3334, арк. 7–8.

⁹⁵ 50-лѣтній юбилей священства крыл. Теоф. Павликова // Галичанинъ. 1895. Ч. 276. 12 (24) декабрю.

⁹⁶ Новинки // Дѣло. 1899. Ч. 10. 14 (26) сѣчня.

До прямих обов'язків парафіяльного духовенства належав і комплекс завдань, метою яких було надати церковній споруді належний зовнішній вигляд та забезпечити в ній відповідну атмосферу. Це змушувало священників дбати про добрий стан церков, утримання їх у чистоті й порядку, а також бути пунктуальними й точними у відправі богослужінь. Суттєвими ставали й охайний зовнішній вигляд священника, його зосереджена постава під час відправи, ґрунтовно підготовлена, продумана і майстерно виголошена повчальна проповідь, гарний співосупровід на богослужіннях, шанобливе ставлення душпастирів до вірних⁹⁷. В умовах конкуренції між Римо- і Греко-католицькою церквами ці вимоги також набували важливого національного значення. Порівняння римо- і греко-католицьких храмів у Галичині у світлі дотримання священниками згаданих засад⁹⁸ тоді часто випадало не на користь останніх, а тому трактувалося як додатковий чинник латинізації⁹⁹. Під прицілом критики української громади Львова перебував стан і зовнішній вигляд кількох греко-

⁹⁷ Показовими в цьому плані є вимоги щодо участі в богослужіннях львівських крилошан: “Присутність Крилошанъ въ домѣ Божомъ [...] має бути честна, набожна, поважна и для споглядаючихъ пріятна, щобы проче духовенство и вѣрный народъ побуждали ся до побожности. Най не буде розмовъ, розправъ, жартовъ, смѣховъ и всѣхъ неприличныхъ дѣйствъ и руховъ, вздыханъ и лицемѣрного удаваня, но всю увагу мають звернути на Богослужене [...] Предстоятель [капітули], якъ и парохъ Архикатедральный повиненъ чувати, щобы въ церквѣ Архикатедральной, котра єсть зеркаломъ прочихъ Церквей въ цѣлой Архіепархіи, Богослуженя и церковній дѣйства [...] точного по́сля уставовъ типика отпраляляи ся, съ по́днесенемъ духа и сердца до Бога [...] съ всякою скромностію, набожностію и сокрушенемъ, не побѣжно, щобы читало ся и спѣвало ся все голосомъ выразнымъ, добре понятнымъ, не притворнымъ, звукомъ пріятнымъ, природнымъ, по́днесенымъ и благопріятнымъ, щобы уникали ся поспѣшность и торопливость, якъ такожъ повольность и протягане [...]” (Устави Капітули... С. 420).

⁹⁸ *Osadczy W. Kościół i Cerkiew...* S. 178–179.

⁹⁹ Про різкі контрасти між організацією служіння в римо-католицьких костьолах та греко-католицьких церквах, а також про вплив таких відмінностей на греко-католиків йдеться у спогадах о. Ф. Тарнавського. “Я пригадую собі, – писав священник, – що мені це все дуже сподобалося. Гарний спів у супроводі органів у костелі, порядок, чистота, гарно прибрані престоли живими квітами, відповідні науки для молоді, відзнаки, медалики, часта сповідь і спільне св. Причастя з участю всіх [...] Щось подібного в нашій парафіяльній церкві в Золочеві я ніколи не бачив. Коли костел щодня вже в год. 5-тій рано відкривали, то наша церква часто ще в год. 8-ій була закрита. Костел був відкритий цілий день, а наша церква була закрита, хіба що часом була Служба Божа, похорон або шлюб. Не було в ній нічого, щоб молодь притягало, й ніхто про це не старався. Якби не те, що я перебував у свідомому українському оточенні, то хто знає, чи все вище згадане не було б мене потягнуло в польську сторону. Таким чином ми втратили сотки тисяч українських людей по містах, бо вони тієї духовної поживи, що її подавали в костелах, не знайшли в наших церквах” (*Тарнавський Ф., о. Спогади...* С. 81–82).

католицьких церков. Так, не бракувало критичних застережень щодо зовнішнього вигляду святоюрської катедрі і митрополичих палат¹⁰⁰, занепокоєння викликав стан церкви Святого Миколая (приналежної до парафії при церкві Святої Параскеви) – одного з найстаріших храмів у Львові, який перебував на межі руйнування¹⁰¹. Упродовж 1890-х років зусиллями парохів були проведені реставраційні роботи в церквах Святого Юра¹⁰² та Успення Пресвятої Богородиці¹⁰³. Церкву Святого Миколая в 1897 р. було ґрунтовно оновлено ззовні й усередині (перекрито дах, добудовано хори, вставлено нові вікна, нову кам'яну підлогу, а над вівтарем – вітраж¹⁰⁴). У грудні 1898 р. її знову відкрито для богослужінь¹⁰⁵.

Львівські настоятелі дбали про забезпечення вірним належного комфорту під час перебування в храмі. Задля збільшення простору для парафіян настоятельство церкви Успення Пресвятої Богородиці на час богослужінь запровадило практику відчиняти ліву галерею храму, де знаходилися лавки¹⁰⁶. Лавки встановлено теж у церкві Святого Юра, з чим пов'язували помітне збільшення кількості вірних (насамперед жінок), що її відвідували¹⁰⁷.

Вагомим чинником, який створював піднесену атмосферу під час богослужінь та інших релігійних практик, була якість співочого супроводу на них. Церква традиційно приділяла значну увагу цій складовій греко-католицького обряду, навіть запровадила церковний спів як частину релігійного навчання молоді. Практика доводила, що якісний спів підвищує популярність храму. Повсякденну співочу службу при львівських церквах виконували дяки, а в недільні та святкові дні богослужіння супроводжували хорові колективи. Хоровий спів у Львові розвивали лише колективи при святоюрській і святоуспенській церквах, а в інших хори співали самолівкою¹⁰⁸. Оцінюючи

¹⁰⁰ Святоюрские здания // Галичанинъ. 1897. Ч. 113. 20 мая (1 июня); Святоюрская церковь во Львовѣ // Галичанинъ. 1898. Ч. 144. 1 (13) июля.

¹⁰¹ Львовская церковь св. О. Николая // Галичанинъ. 1896. Ч. 98. 4 (16) мая.

¹⁰² Було оновлено дах, відреставровано зовнішні стіни, встановлено нові вікна, а також оновлено митрополичий престол і крилошанські сталля (На святоюрской церкви // Галичанинъ. 1898. Ч. 236. 21 октября (2 ноября); Новости изъ св. Юра // Галичанинъ. 1894. Ч. 109. 15 (27) мая).

¹⁰³ Оновлено частину даху й два куполи (Успенская церковь во Львовѣ // Галичанинъ. 1897. Ч. 263 и 264. 20 ноября (2 февраля); На Успенской церкви во Львовѣ // Галичанинъ. 1898. Ч. 192. 28 августа (9 сентября)).

¹⁰⁴ Церковь св. Николая // Галичанинъ. 1897. Ч. 248. 31 октября (12 ноября).

¹⁰⁵ Церковь св. Николая // Галичанинъ. 1898. Ч. 289. 15 (27) декабря.

¹⁰⁶ Церковное благочиніе // Галичанинъ. 1897. Ч. 95. 28 апрѣля (10 мая); Отъ настоятельства львовской гор. Успенской церкви // Галичанинъ. 1897. Ч. 100. 4 (16) мая.

¹⁰⁷ Первопрестольную церковь св. В. М. Георгія во Львовѣ // Галичанинъ. 1897. Ч. 130. 11 (23) июня.

¹⁰⁸ Шах С. Львів – місто моєї молодости... С. 101–102.

рівень богослужбного співочого супроводу у львівських храмах, сучасники до кількох з них висловлювали претензії¹⁰⁹. Так, йшлося про відсутність належного вокального супроводу в Успенській церкві, богослужіння в якій супроводжував хор Ставропігійської бурси. Протягом 1890-х років дописувачі українських часописів неодноразово відзначали погіршення його виконавського рівня¹¹⁰. Вкрай незадовільною ситуація зі співом ставала тоді, коли студенти бурси від'їжджали на літні канікули¹¹¹. Критичні зауваження лунали й на адресу церкви Святого Юра. Відвідавши її навесні 1892 р., дописувач газети "Галичанин" був прикро вражений недбалючим співом церковного дяка¹¹². Саме з цим він пов'язував надзвичайно малу кількість вірних у церкві, тоді як інші греко-католицькі храми були заповнені¹¹³. Проте видається, що такі випадки в архікатедральному соборі траплялися нечасто. Згідно з капітульними приписами турбота про якість співу під час богослужіння у храмі була одним з обов'язків крилошан, які мали не тільки брати участь у відправах, а й "въ хорѣ пѣснями и пѣніями имя Боже почитательно, выразно и набожно хвалити"¹¹⁴. При церкві діяв теж мішаний хор під керівництвом дяка Криштальського¹¹⁵, у пресі є згадка про хор з дітей святоюрських парафіян¹¹⁶, у 1899 р. почали діяти створені отцями І. Редкевичем і І. Туркевичем школа співу та хор, який складався з учениць вищих львівських шкіл. Невдовзі слава про майстерність новоствореного хору розійшлася містом і околицями, приваблюючи на богослужіння велику кількість вірних¹¹⁷.

Сучасники відзначали традиційно велику відвідуваність церкви Святої Параскеви. Це пов'язували з діяльністю її пароха отця-крилошанина А. Василевського. Священик приваблював вірних уважним до них ставленням.

¹⁰⁹ Пасхальні праздники // Галичанинъ. 1896. Ч. 68. 28 марта (9 апрѣля). Аналізуючи в 1892 р. якість церковного співу у львівських греко-католицьких церквах, дописувач "Галичанина" найдосконалішим уважав спів василіянських новиків і ними створеного хору парафіян церкви Святого Онуфрія (*Селюхъ. Изъ провинціи. (По львовскимъ церквамъ) // Галицкая Русь. 1892. № 101. 5 (17) мая.*

¹¹⁰ *Селюхъ. Изъ провинціи. ...; Пасхальні праздники. ...*

¹¹¹ Певческой хоръ въ львовой гор. церкви // Галичанинъ. 1894. Ч. 154. 12 (24) липня.

¹¹² Дописувач "Галичанина", очевидно, суттєво згустив барви коментаря, що зумовило упереджене ставлення русофілів до порядків у цій церкві. Натомість С. Шах у спогадах пише про багатолітнього дяка святоюрської катедри Криштальського як інтелігентну людину, диригента церковного мішаного хору, керівника "Дяківської бурси" і відповідального редактора львівського часопису "Дяківський голос" (*Шах С. Львів – місто моєї молодости. ... С. 99.*

¹¹³ *Селюхъ. Изъ провинціи. ...*

¹¹⁴ Уставы Капитули. ... С. 420–421.

¹¹⁵ *Шах С. Львів – місто моєї молодости. ... С. 101–102.*

¹¹⁶ Новинки // Дѣло. 1899. Ч. 197. 2 (14) вересня.

¹¹⁷ Новинки // Дѣло. 1899. Ч. 10. 14 (26) сѣчня.

Одночасно він звертав особливу увагу на дотримання чистоти й порядку в храмі, а також проведення на належному рівні богослужень¹¹⁸.

Одним з різновидів душпастирської роботи (на той час широко вживаним римо-католицьким кліром), до якого в 1890-х роках за посередництвом Товариства Святого Апостола Павла почало активно вдаватися львівське парафіяльне духовенство, а також реалізацією ідеї ширшого залучення і співпраці парафіяльного кліру та монахів-василіян стало проведення духовних реколекцій для різних верств українського населення міста. Першими спробами стали великопосні духовні вправи, призначені для представників національної інтелігенції, які відбулися в приміщеннях духовної семінарії (для чоловіків) і монастиря сестер-василіянок (для жінок). Ці реколекції стали у Львові щорічною практикою, яка користувалася в інтелігенції значною популярністю. У квітні 1894 р. у львівських реколекціях взяло участь 160 жінок з інтелігентних родин міста¹¹⁹, відомо теж про значний інтерес до реколекцій у 1897 р.¹²⁰ У результаті цих заходів вдалося подолати упереджене ставлення до василіян, яке панувало серед українців¹²¹. Щоправда, нарікання на адресу організаторів реколекцій чулися з боку львівських русофілів. Вони стверджували, що з подачі митрополита Сильвестра та за участі керівника монастиря сестер-василіянок і жіночого інституту о. Євгена Гузара у Львові практикується свідоме відсторонення від участі в реколекціях прихильників русофільської течії як нібито противників католицизму¹²². Успішною стала започаткована Товариством Святого Апостола Павла практика проведення великопосних реколекцій для нижчих верств українського населення Львова – членів ремісничого товариства “Зоря” та їхніх родин¹²³, міщан, слуг, служниць і заробітчан¹²⁴, бідняків і жебраків¹²⁵.

Греко-католики Львова практикували відвідування римо-католицьких костьолів. Їх приваблювали релігійні святкування, яких не було в греко-католицькому календарі. До найпопулярніших належали так звані Маєві набоженства (назва походить від місяця травня, в якому відбувалося особливе

¹¹⁸ Справи церковні... У спогадах С. Шах зазначав, що через складний характер о. А. Василевського дяки у церкві Святої Параскеви часто змінювалися. Також при церкві діяв мішаний хор, створений радником скарбового уряду Тадеєм Купчинським (*Шах С. Львів, місто моєї молодости...* С. 100–101).

¹¹⁹ Востани Єрусалиме! // Душпастьєрь. 1894. Ч. 7. 13 (25) цвѣтня. С. 163–165. Підпис: С.

¹²⁰ Реколекцій // Душпастьєрь. 1897. Ч. 6. 31 марта (12 цвѣтня). С. 140.

¹²¹ Гадки свѣтского чоловіка зь нагоды ѓдбувшихь ся реколекцій духовныхь вь греко-кат. семинарії у Львовѣ // Душпастьєрь. 1894. Ч. 6. 30 марта (11 цвѣтня). С. 141–145. Підпис: *Avig.*

¹²² Реколекції для привилегіюваннихь женщинь // Галичанинь. 1893. Ч. 61. 18 (30) марта.

¹²³ Реколекції великопѣстнї // Дѣло. 1899. Ч. 65. 22 марта (3 цвѣтня).

¹²⁴ Дрѣбнї вѣсти зь житя и науки // Душпастьєрь. 1894. Ч. 6. 30 марта (11 цвѣтня). С. 150–151. Підпис: *В. Н.*

¹²⁵ Востани Єрусалиме! // Душпастьєрь. 1894. Ч. 7. 13 (25) цвѣтня. С. 163–165. Підпис: С.

почитання Матері Божої)¹²⁶ й набоженства до Найсвятішого Серця Ісуса (проводилися в першу неділю кожного місяця)¹²⁷. Поширення таких набоженств, підтримане Апостольським Престолом¹²⁸, спонукало греко-католицьку ієрархію адаптувати такі святкування до вимог і традицій східного обряду, включити до греко-католицьких церковних практик і свят¹²⁹.

Активними реципієнтами латинських святкувань стали львівські василіяни¹³⁰. Натомість серед “білого” духовенства були як категоричні противники, так і прихильники подібних заходів. Перші (насамперед прибічники русофільства) вважали, що запровадження римо-католицьких релігійних практик неодмінно призведе до латинізації греко-католицького обряду¹³¹. Натомість другі (часто симпатичні українофільських течій) висловлювали переконання, що такі нововведення не знищать греко-католицького обряду, а сприятимуть його збагаченню і зміцненню, зроблять його здатним відповідати на виклики сучасності¹³².

Серед парафіяльного духовенства особливо відкритим до запровадження релігійних практик римо-католицького обряду виявився святоюрський причет. Це, як і політичне “обличчя” кліру цієї парафії, було зумовлене впливом на його формування митрополита Сильвестра. Архієрей (як показав Львівський

¹²⁶ Філяс П., о. Май – м'сяць Марії // Душпастьрь. 1894. Ч. 7. 13 (25) цв'тня. С. 171–175.

¹²⁷ Нестор Веселий. Набоженство до Найсолодшого Серця Ісуса Христа // Душпастьрь. 1897. Ч. 6. 31 марта (12 цв'тня). С. 127–133.

¹²⁸ Historia Kościoła. Warszawa, 1985. Т 5: 1848 do czasów współczesnych. S. 89, 91–92.

¹²⁹ Так, за дорученням митрополита Сильвестра сповідник Львівської греко-католицької духовної семінарії о. Ісидор Дольницький склав акафіст до Серця Ісуса, який у 1893 р. отримав папське затвердження й був опублікований (Новый акафист // Галичанинъ. 1894. Ч. 1. 1 (13) с'чня; Новинки // Д'їло. 1893. Ч. 290. 29 грудня (10 с'чня 1894); Чинь водправы до Сладчайшого Серця Ісуса Христа въ першу нед'їлю м'сяця. Жовква, 1898. 32 с.

¹³⁰ У церкві Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Богородиці при монастирі сестер чину святого Василя Великого (знаходилася на території парафії при Успенській церкві) існувала практика проведення Масвих набоженств і набоженств на честь Найсвятішого Серця Ісуса, які традиційно приваблювали чимало віруючих (Искаженіе обряда // Галичанинъ. 1893. Ч. 142. 29 червня (10 липня). Підпис: ѡ. ѡл. ѡ). У цьому ж храмі з ініціативи С. Сембратовича в 1892 р. вперше у практиці Греко-католицької церкви відбулося свято урочистого прийняття українськими школярами першого Святого Причастя – традиції, широко практикованій в римо-католицькому обряді (Новинки // Д'їло. 1892. Ч. 122. 1 (13) червня). Тут також було здійснено спробу виголосити Євангеліє не церковно-слов'янською, а звичайною розмовною українською мовою [“Юда пошов и пов'сився” // Галичанинъ. 1897. Ч. 92. 25 апр'ля (7 мая)], що відповідало поглядам частини духовенства на розвиток мови церковного служіння (Колб Н. Роль греко-католицького парафіяльного духовенства в правописних суперечках галицьких українців у 90-х роках ХІХ століття // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Львів, 2009. Кн. І. С. 395–396).

¹³¹ Прустай О. о. З Трускавця... С. 18.

¹³² Osadczy W. Kościół i Cerkiew... S. 116–117.

провінційний собор Греко-католицької церкви 1891 року) дотримувався прозахідного напрямку розвитку Греко-католицької церкви – шляхом наближення до традицій і норм Римо-католицької церкви¹³³. Святоюрська парафія стала осередком священиків західної орієнтації. В останнє десятиліття XIX ст. при церкві Святого Юра працювало 9 сотрудників-целесів, тоді як при інших львівських церквах – жодного. Крім маївок і набоженств до Найсвятішого Серця Ісуса, катедральний причет запровадив у церкві практику відзначення традиційного для латинського обряду свята Вознесіння Господа Ісуса Христа¹³⁴, встановлення на Різдвяні свята шопки і ясельця, як це було прийнято в костьолах¹³⁵.

Реформаторський курс святоюрського причету часто викликав різку критику з боку русофілів, яка фактично була спрямована проти особи митрополита Сильвестра (Сембратовича). Перебуваючи на позиціях політичного протистояння з архієреєм, львівські русофіли використовували різні нагоди, щоби на підставі діяльності святоюрського причету закинути митрополиту пропаганду латинізації та полонофільства. У дописах на сторінках “Галичанина” вони відзначали: у катедрі немає іконостаса¹³⁶, що робить її подібною на латинські костели; парафіяни Святого Юра користуються польськими молитовниками¹³⁷ і спілкуються польською мовою (тільки мимохіть русофіли визнавали, що така мовна практика характеризувала не тільки святоюрську парафію); святоюрському причетові, сформованому митрополитом за політичним критерієм, бракує справжнього священицького покликання, а головним рушієм його діяльності є меркантильні та кар’єрні міркування¹³⁸; результатом латинізаторських реформ митрополита стало зменшення в катедральному соборі кількості прочан зі сіл¹³⁹. Неначе підсумком всіх цих закидів було твердження про те, що через запроваджену митрополитом Сильвестром надмірну політизацію церковного життя Святий Юр перестав бути “церковною и народно-рускою крѣпостью”,

¹³³ *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek-Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal & Kingston; London; Ithaca, 1999. P. 105–119; *Антоняк І.* Львівський собор Греко-Католицької церкви 1891 року // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Львів, 2008. Кн. I. С. 164–165.

¹³⁴ *Каиштанъ.* Изъ святоюрскихъ мистерій // Галичанинъ. 1899. Ч. 103. 9 (21) мая.

¹³⁵ “Шопка” въ св. Юрѣ // Галичанинъ. 1896. Ч. 281. 18 (30) декабря.

¹³⁶ Матеріали для участныковъ провинціального синода // Галицкая Русь. 1891. № 74. 6 (18) іюля.

¹³⁷ Первопрестольную церковь св. В. М. Георгія во Львовѣ // Галичанинъ. 1897. Ч. 130. 11 (23) іюня.

¹³⁸ Праздникъ Пасхи во Львовѣ // Галичанинъ. 1893. Ч. 69. 1 (13) цвѣтня; Печальные послѣдствія для нашей церкви // Галичанинъ. 1898. Ч. 222. 4 (16) октября; *Каиштанъ.* Изъ святоюрскихъ мистерій // Галичанинъ. 1899. Ч. 103. 9 (21) мая.

¹³⁹ Новинки // Галичанинъ. 1894. Ч. 224. 7 (19) жолтня; Новинки // Галичанинъ. 1897. Ч. 224. 3 (15) октября.

натомість перетворився у філію єзуїтського монастиря та експозитуру “спolečної ієрархії”¹⁴⁰. Попри справедливість деяких міркувань русофілів, було очевидним, що більшість їхніх закидів зумовлені політичними мотивами. Впереміж зі звинуваченнями видавці русофільського часопису “Галичанин” таки були змушені визнати, що богослужіння і паралітургійні практики в святоюрській катедрі не пропагували латинізації львівських греко-католиків, а зміцнювали позиції конфесії у Львові, робили храм привабливим для вірних¹⁴¹. Досвід Львова й інших міст доводив потребу обрядових нововведень для Греко-католицької церкви та зумовив поширення нових релігійних практик на провінцію¹⁴².

* * *

Греко-католицьке парафіяльне духовенство Львова кінця XIX ст. було основою церковної ієрархії. Назагал тут гуртувалися кращі священницькі сили краю – як за особистими та професійними якостями, так і за інтелектуальним рівнем. Львівські душпастирі одночасно працювали на ниві освіти – навчали основ релігії в школах міста, викладали богословські дисципліни у Греко-католицькій духовній семінарії та університеті. Громадсько-політичні позиції львівського парафіяльного кліру, його “політичне обличчя” визначалися правом патронату, яке в місті перебувало (за одним винятком) у руках польських середовищ. З іншого боку, значний вплив на формування душпастирського складу міста зберігала святоюрська верхівка на чолі з митрополитом Сильвестром (Сембратовичем). Така конфігурація зумовила взаємодію в душпастирському середовищі Львова різних національно-політичних орієнтацій – русофільської, полонофільської, українофільської. Частина духовенства намагалася залишатися поза політикою. Тому парафіяльне духовенство Львова тільки вибірково можна зараховувати до *української* інтелігенції в місті. Значна концентрація у Львові світської національної еліти зумовлювала, що міське духовенство відігравало в національно-політичному русі другорядні ролі, зосереджуючись, головню, на виконанні душпастирських обов’язків.

¹⁴⁰ На вчерашнемъ святоюрскомъ храмовомъ празднику // Галичанинъ. 1896. Ч. 91. 25 апрѣля (7 мая).

¹⁴¹ Первопрестольную церковь св. В. М. Георгія во Львовѣ // Галичанинъ. 1897. Ч. 130. 11 (23) іюня.

¹⁴² *Філяс П., о.* Май – мѣсяць Маріи... С. 202–207.

ДОДАТОК

Біограми священників, які виконували душпастирські обов'язки у Львові в 1890-х роках

Бакович Іван – 1865 р. н., рукоположений 1890 р., одружений. Після ординації отримав призначення на місце приватного сотрудника в Заболотцях Олеського деканату (повіт Броди). Львів у біографії отця І. Баковича зайняв дуже короткий період – протягом 1893 р. він обіймав посаду завідателя парафії при церкві Святих Петра і Павла у Львові. Відтак перейшов на посаду приватного сотрудника в Дідилові Буського деканату (повіт Камінка Струмилова) і в 1894 р. отримав канонічну інституцію на парафію Лисиничі Львівського міського деканату (повіт Львів)¹⁴³.

Бачинський Іван – 1869 р. н., рукоположений 1891 р., одружений. Відразу після ординації був призначений другим архікатедральним вікарієм у парафії при кафедрі Святого Юра у Львові. У 1893 р. обійняв там же посаду префекта захристії, а вже наступного року знову повернувся на посаду вікарія (спершу другого, а потім першого), виконував ці обов'язки до 1897 р. У 1898 р. отримав канонічну інституцію на парафію Синьовидне Нижнє Сколівського деканату (повіт Стрий). Помер 26 грудня 1920 р. як парох в Махнівцях Поморянського деканату (повіт Зборів)¹⁴⁴.

Бачинський Корнело – 1862 р. н., рукоположений 1886 р., одружений. Після ординації отримав місце систематичного сотрудника в Городку (Городоцький деканат і повіт), з якого в 1889 р. перенісся до Львова й обійняв посаду префекта захристії парафії при кафедрі Святого Юра. Одночасно був катехитом при чоловічій і жіночій школі Святої Анни, школі імені Конарського та жіночій школі імені Пирамовича. Залишив Львів у 1892 р., обійнявши посаду завідателя в Березовиці Великій Тернопільського деканату (повіт Тернопіль). У 1894 р. став завідателем у парафії Куткір Унівського деканату (повіт Золочів), а вже наступного року обійняв у ній посаду пароха¹⁴⁵.

Білецький Андрій – 1847 р. н., рукоположений 1872 р., вдівець. Як завідатель у Волі Заdereвацькій Болехівського деканату в 1878 р. отримав призначення на місце сотрудника і префекта захристії у львівському архікатедральному соборі Святого Юра, а з 1879 р. – також на місце катехита в народній школі вправ при чоловічій учительській семінарії і при народній школі імені Конарського. Того ж року обраний касиром львівського Вдовичо-сирітського фонду. Зі Львова переїхав на місце завідателя до Зарваниці Теревовельського

¹⁴³ Шематизмъ Всечестного Клира...

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само.

деканату (повіт Підгайці), щоб 1885 р. знову повернутися – вже як греміальний крилошанин митрополичої капітули, радник і референт у ній, а також радний церковного суду в подружніх справах та голова львівської комісії фонду для допомоги священицьким вдовам і сиротам. У душпастирській діяльності був залучений як капелан карного жіночого закладу Святої Марії Магдалини у Львові, працював тут у 1885–1894 рр. У 1888 р. отримав титул домового пралата Його Святості Папи, був призначений членом просинодальної іспитової комісії, головою церковного суду, настоятелем пресвітеріального дому, заступником станіславського греко-католицького єпископського ординаріату при місцевій сервітутній комісії у Львові. Одночасно обійняв низку посад, що існували для забезпечення інтересів Церкви в освіті: став комісаром митрополичого ординаріату щодо науки релігії в середніх школах міста Львова, членом Львівської окружної шкільної ради, ординаріатським делегатом до окружної шкільної заміської ради. У 1890 р. отримав гідність схоластика митрополичої капітули. Під час Львівського провінційного собору Греко-католицької церкви (1891 р.) був замісником голови другої синодальної комісії. Також брав участь у всіх представницьких українських делегаціях і паломництвах: до Папи Лева XIII, цісаря Франца Йосифа I, з нагоди смерті цісареві Єлизавети тощо. У 1895 р. відійшов від душпастирської роботи, був обраний архідияконом і пралатом митрополичої капітули, виконував численні адміністративні обов'язки як ієрарх Греко-католицької церкви. У 1898 р. після смерті митрополита Сильвестра (Сембратовича) і до інтронізації нового архієрея Андрея (Шептицького), будучи архіпресвітером митратом, виконував обов'язки адміністратора Львівської архієпархії з духовних питань та генерального вікарія¹⁴⁶.

Бобикевич Теофіль – 1864 р. н., рукоположений 1891 р., одружений. До призначення у Львів займав посади систематичного сотрудника в Нараєві (Нараївський деканат, повіт Бережани) (1891–1892 рр.), завідача у парафії Сівка Галицького деканату (повіт Калуш) (1893–1894 рр.), завідача у парафії Ілем'я Перегинського деканату (повіт Долина) (1895–1896 рр.). На час переїзду до Львова – вдівець. З прибуттям у 1896 р. до Львова розпочалося його пересування по церковній ієрархічній драбині. Спершу зайняв посаду другого архікатедрального сотрудника у парафії при церкві Святого Юра (1897–1905 рр.). Одночасно із співробітництвом обіймав катехитурію при чоловічій і жіночій 6-класній школі імені Марії Магдалени. Тоді ж вступив до товариств Святого Апостола Павла, “Просвіти”, “Народної ради”. З 1899 р. призначений секретарем львівської комісії фонду допомоги священицьким вдовам і сиротам, а станом на 1901 р. займав посаду комісара Вдовичо-сирітського фонду Львівського деканату. Від початку XX ст. займав впливове становище в митрополичій консисторії: у

¹⁴⁶ Там само; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 214, арк. 1–21.

1900 р.¹⁴⁷ призначений заступником референта, у 1905 р. отримав крилошанські відзнаки й посаду референта, у 1907 р. – титул почесного радника, відтак – посаду радника і референта митрополичої консисторії. В архікатедральній парафії у 1906 р. був призначений першим архікатедральним сотрудником, у 1909 р. – сповідником у ній (з 1912 р. знову повернувся на посаду другого сотрудника). Від 1909 р. одночасно обійняв посаду капелана при карному жіночому закладі у Львові. Станом на 1918 р. також займав посаду катехита чоловічої школи імені Жулкевського і чоловічої школи імені Святої Анни. Під час російської окупації Галичини заарештований, однак незабаром звільнений. Станом на 1924 р. відійшов від душпастирської діяльності, був греміальним крилошанином, радником і референтом митрополичої консисторії, просинодальним суддею апеляційного трибуналу.

Бобрович Лука – 1844 р. н., рукоположений 1871 р., вдівець. Пресвітер з Холмської єпархії. Протягом 1880–1882 рр. працював в інтернаті змартвихстанців, звідки був усунений В. Калінкою. Відтак отримав призначення на сотрудництво в Куликові Холоївського деканату (повіт Камінка Струмилова), а в 1883 р. – місце сотрудника в парафії при львівському архікатедральному соборі Святого Юра (до 1886 р.) й одночасно посаду провізоричного катехита при вищій реальній школі та при школі імені Святої Анни, також місце капелана карного закладу для інквізитів, політичних і корекціоністів. У 1887 р. обійняв посаду капелана (оскільки не було окремої парафії), а в 1889 р. – пароха парафії при головній крайовій лікарні у Львові. Цю посаду незмінно займав аж до своєї смерті 28 березня 1914 р. Мав пропольські симпатії, виразно демонструючи їх як катехит навчальних закладів, редактор часописів “Русь” і “Народна часопись”¹⁴⁸.

Ваньо Омелян – 1862 р. н., рукоположений 1891 р., целібс. До призначення у Львів був приватним сотрудником у Домажирі Городоцького деканату (повіт Городок) (1891–1893 рр.) і завідателем парафії Глібів Скалатського деканату (повіт Скалат). Перебрався до Львова, де в 1895–1897 рр. обіймав посаду другого сотрудника архікатедральної святоюрської парафії. У 1897 р. призначений на посади префекта студій Львівської греко-католицької духовної семінарії і катехита вищої жіночої школи сестер-василянок вірменського обряду. Був заступником віділу Товариства Святого Апостола Павла, членом товариств “Просвіта”, “Шкільна поміч”, “Руслан”, Педагогічної школи імені Шашкевича. У 1898 р. отримав канонічну інституцію на парафію Заланів Рогатинського деканату (повіт Рогатин), де й прослужив до своєї смерті 4 січня 1920 р.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Шематизмъ Всечестного Клира...

¹⁴⁸ Там само; ЛННБ ім. В. Стефаніка, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 303, арк. 1–16; *Чорновол І.* Польсько-українська угода... С. 144.

¹⁴⁹ Шематизмъ Всечестного Клира...

Василевський Адольф – 1844 р. н., рукоположений 1868 р., жонатий. Пресвітер з Холмської єпархії. У 1875 р. отримав призначення на посаду сотрудника в Крехові (дочірна від парафії в Ляховичах Подорожніх Журавенського деканату Жидачівського повіту). Від 1878 р. займав посаду систематичного сотрудника львівської парафії при церкві Святих Петра і Павла, а від 1883 р. – пароха там же. Одночасно був катехитом школи для хлопців і дівчат імені Святого Антонія, згодом – катехитом школи на міських Пасіках. Отримав крилошанські відзнаки й посаду титулярного радника митрополичої консисторії. У 1887 р. призначений парохом при церкві Святої Параскеви у Львові, де працював аж до смерті 28 липня 1923 р. У 1898 р. отримав титул почесного крилошанина й посаду титулярного радника митрополичої консисторії. З цього ж року обійняв посаду ординаріатського делегата до окружної заміської шкільної ради, яку займав до 1906 р. Протягом 1889–1906 рр. також виконував обов'язки віце-декана Львівського міського деканату. У 1880–1890-х роках неодноразово обирався депутатом Львівської міської ради від міського комітету. Тримався осторонь від політики¹⁵⁰.

Ганкевич Михайло – 1850 р. н., рукоположений 1874 р., одружений. До призначення у Львів був парохом у Глібові (Скалатський деканат і повіт). У 1893 р. отримав крилошанські відзнаки й канонічну інституцію на львівську парафію Святих Петра і Павла, але помер невдовзі після цього (19 липня 1895 р.)¹⁵¹.

Давидович Іван – 1866 р. н., рукоположений 1889 р., одружений. До призначення у Львів працював приватним сотрудником у Заболотцях Олеського деканату (повіт Броди) (1890–1891 рр.), другим систематичним сотрудником у Бродях (Бродівський деканат і повіт) (1892–1893 рр.), згодом – катехитом при виділовій жіночій школі в Бродях. У 1897 р. переїхав до Львова, де отримав місце другого систематичного сотрудника в парафії при церкві Успення Пресвятої Богородиці, а вже наступного року став там першим систематичним сотрудником. Одночасно виконував обов'язки катехита при школі імені Пирамовича, а від 1904 р. – катехита при школі імені Адама Міцкевича. Був членом Товариства Святого Апостола Павла, а також львівської комісії Вдовичосирітського фонду (у 1904 р. призначений заступником, а з 1906 р. – членом його віділу). У 1905 р. отримав крилошанські відзнаки, посаду референта митрополичої консисторії й місце адміністратора львівської успенської парафії. Одночасно обіймав катехитурі при школі імені Адама Міцкевича та при школі сестер-бенедиктинок вірменського обряду. Після призначення нового пароха Успенської парафії у 1907 р. (о. Василя Давидяка) знову повернувся на посаду першого систематичного сотрудника при ній, а наступного року став парохом

¹⁵⁰ Там само; ЛННБ ім. В. Стефаніка, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 458, арк. 1, 3; Въ составъ новой львовской городской думы // Галицкая Русь. 1892. № 86. 17 (29) апрѣля.

¹⁵¹ Шематизмъ Всечестного Клира...

новоствореної львівської парафії при церкві Преображення Господнього. Одночасно виконував обов'язки катехита 3-класної виділової жіночої школи і 4-класної народної школи імені Адама Міцкевича, згодом – народної чоловічої школи імені Марії Магдалини. У 1910 р. отримав посаду радника митрополичої консисторії. Був членом виділу добродійного Товариства за помози вбогих русько-католицьких церков імені Святого Апостола Петра, у 1912 р. став заступником голови Товариства імені Святого Івана Золотоустого. Входив до складу комісії вбогих міста Львова, був радним церковного суду, а також радником суду відповідно до постанов папського декрету “*Maхiта сига*”. Зі Львова перейшов на місце параха в Болехові (Болехівський повіт і деканат)¹⁵².

Дорожинський Діонізій – 1866 р. н., рукоположений 1891 р., одружений. Відразу після ординації призначений другим вікарієм святоюрської катедри у Львові, виконував ці обов'язки до 1893 р. Згодом відійшов від душпастирської роботи. У 1893 р. отримав ступінь доктора богослов'я й посаду професора релігії при вчительській семінарії в Тернополі, а також члена іспитової комісії для вчителів народних і виділових шкіл. Викладав у Другій державній гімназії у Львові. Був членом Товариства Святого Апостола Павла, а також дійсним членом католицького товариства “*Leo-Gesellschaft*” у Відні¹⁵³.

Здерковський Олександр – 1858 р. н., рукоположений 1887 р., целібс. До призначення у Львів був сотрудником в Семигинові Стрийського деканату (Стрийського повіту). Протягом 1890–1891 рр. був префектом захристії у львівській архікатедральній парафії при церкві Святого Юра, відтак переведений на посаду параха в селі Крушельниці Сколівського деканату (повіт Стрий), де служив до своєї смерті 14 січня 1920 р.¹⁵⁴

Кобилянський Гримала Йосиф – 1835 р. н., рукоположений 1862 р., вдівець. До призначення у Львів був калузьким віце-деканом і парахом у Підгірках (повіт Калуш). У 1888 р. перебрався до Львова, де обійняв посаду параха парафії при церкві Святого Юра, а від 1889 р. – ще й львівського декана. Мав титул греміального крилошанина та посаду радника і референта митрополичої консисторії. Також виконував обов'язки члена просинодальної іспитової комісії. У 1891 р. відійшов від душпастирської роботи, виконував тільки обов'язки в ієрархії Греко-католицької церкви: обіймав посади канцлера, від 1895 р. – схоластика львівської капітули, а також члена просинодальної іспитової комісії¹⁵⁵.

Красицький Роман – 1860 р. н., рукоположений 1890 р., одружений. До призначення у Львів протягом 1891–1898 рр. був приватним сотрудником очевидно у свого батька Йосифа Красицького в парафії Дернів Буського деканату

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Там само.

(повіт Кам'янка Струмилова). У 1899 р. обійняв посаду другого систематичного сотрудника у львівській парафії Успення Пресвятої Богородиці. Водночас був катехитом при школі імені Станіслава Сташиця. Член Товариства Святого Апостола Павла. У 1905 р. отримав крилошанські відзнаки та місце першого сотрудника львівської Успенської парафії. У 1909 р., крім згаданої катехитури, на короткий час зайняв посаду катехита у львівській дівочій виділовій школі імені Адама Міцкевича¹⁵⁶. Станом на 1924 р. був парохом у Бортниках (повіт і деканат Ходорів).

Крижанівський Гавриїл – 1837 р. н., рукоположений 1861 р., целєбс. У 1865 р. отримав диплом доктора богослов'я, тоді працював сотрудником греко-католицької парафії при церкві Святої Варвари у Відні. Після отримання вченого ступеня переведений до Львова на посаду другого проповідника при кафедрі Святого Юра. Також отримав чин префекта Львівської греко-католицької духовної семінарії, місця просинодального екзаменатора, заступника професора катехитики і методики, ад'юнкта богословського факультету Львівського університету. У 1866 р. став членом управлінської комісії Народного дому і львівської комісії допомоги священицьким вдовам і сиротам. Був відзначений крилошанськими відзнаками, займав посаду радника і референта, а також провізоричного канцлера митрополичої консисторії. За політичними переконаннями – прихильник русофільства. Упродовж 1860–1870-х років тричі обирався депутатом Галицького сейму і один раз депутатом Державної ради, був серед засновників і виділових членів створеного в 1870 р. політичного товариства “Руська рада” (у 1879 р. вийшов з правління товариства). Після завершення депутатської діяльності в 1875 р. знову зайняв посаду другого проповідника при церкві Святого Юра, яку незмінно обіймав до 1905 р. У 1904 р. отримав титул почесного крилошанина і був призначений радником митрополичої консисторії. З 1906 р. відійшов від душпастирської роботи, зосередившись винятково на адміністративних функціях в ієрархії Греко-католицької церкви. Помер 12 травня 1912 р.¹⁵⁷

Крип'якевич Петро – 1857 р. н., рукоположений 1885 р., одружений. Прєсвітер з Холмської єпархії. У 1887–1891 рр. займав посаду адміністратора львівської парафії при церкві Святих Петра і Павла. Паралельно виконував обов'язки катехита при школі для хлопців імені Святого Антонія, а також при школі Святого Миколая на Пасіках. Згідно зі спогадами його сина Івана Крип'якевича, від 1891 р. також був проповідником при церкві Святого Юра, однак це не зафіксовано в шематизмах (очевидно, через нетривалість перебування на цій посаді). У 1892 р. отримав канонічну інституцію на парафію Гнилиці Великі Збараського деканату і повіту. Проте вже 1896 р. повернувся до

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ Там само; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 1656, арк. 10–11; *Чорновол І.* Українська фракція... С. 246–247.

Львова на посаду професора релігії при Четвертій державній гімназії. У 1902 р. отримав ступінь доктора богослов'я, був вшанований крилошанськими відзнаками. Тримався осторонь від політики, був членом тільки Товариства Святого Апостола Павла¹⁵⁸.

Курдидик Василь – 1863 р. н., рукоположений 1888 р., одружений. Закінчив Греко-католицьку духовну семінарію у Відні. У 1890–1894 рр. працював систематичним сотрудником у львівській парафії при церкві Святої Параскеви П'ятниці. Відтак отримав канонічну інституцію на парафію Чернихівці Збараського деканату (повіт Збараж), де працював до смерті 19 грудня 1919 р. Під час Першої світової війни опинився серед священиків, інтернованих австрійською владою. Був прихильником русофільства: вже як парох в Чернихівцях брав активну участь у діяльності Товариства імені М. Качковського¹⁵⁹.

Лежогубський Теодосій – 1869 р. н., рукоположений 1893 р., одружений. Закінчив греко-католицьку духовну семінарію у Відні. Через рік після рукоположення (у 1895 р.) отримав місце систематичного сотрудника при парафії Святої Параскеви у Львові. Паралельно виконував обов'язки катехита при школі на Замарстинові, пізніше – ще й катехита в дівочій школі імені Тадеуша Костюшка. Входить до виділу Товариства Святого Апостола Павла, а в 1900 р. став членом львівської комісії допомоги священицьким вдовам і сиротам. У 1904 р. перейшов на місце капелана при карному жіночому закладі у Львові, одночасно обійняв посаду заступника катехита при реальних школах у Львові. Вирізнявся як талановитий проповідник. У 1906 р. отримав крилошанські відзнаки й посаду референта, а в 1907 р. – місце радника і референта митрополичої консисторії. Також був призначений ординаріатським комісаром до науки релігії в народних школах у Львові й радним церковного суду. У 1906 р. завершив душпастирську роботу при парафіях, натомість був задіяний на адміністративних і викладацьких церковних посадах. За національно-політичними вподобаннями належав до українофілів. Входить до товариств “Просвіта”, “Руслан”, “Шкільна поміч”, Товариства імені Шевченка, “Народна рада”. Також був одним із заступників наглядової ради Крайового кредитового товариства урядників і священиків. Помер 26 березня 1919 р., будучи професором релігії при реальній школі й директором жіночої гімназії сестер-василіянок у Львові¹⁶⁰.

Мерунович (Меронович) Євстахій – 1817 р. н., рукоположений 1841 р., вдівець. До призначення у Львів був щирецьким деканом і парохом у Толшеві (повіт Львів). За свою працю був вшанований крилошанськими відзнаками і

¹⁵⁸ Шематизмъ Всечестного Клира...; *Крип'якевич І.* Спогади... С. 77–78, 85–86.

¹⁵⁹ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 1741, арк. 2.

¹⁶⁰ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 102, арк. 2; *Шах С.* Львів – місто моєї молодости... С. 96.

займав посаду титулярного радника митрополичої консисторії. Член Галицького агрономічного товариства й Інституту “Народний дім”. У 1891 р. отримав канонічну інституцію на парафію при церкві Святих Петра і Павла у Львові. Помер 19 травня 1892 р.¹⁶¹

Мишковський Тит – 1861 р. н., рукоположений 1885 р., целебс. На початку 1890-х років, як доктор богослов'я, був активно задіяний в освітній сфері у Львові, одночасно обіймав посади префекта Львівської греко-католицької духовної семінарії, ад'юнкта Львівського університету і катехита при реальній школі. Також виконував обов'язки радника церковного суду, від 1898 р. – заступника регістранта канцелярії, від 1902 р. – радника митрополичої консисторії. До душпастирської роботи залучений через призначення на посаду капелана при карному жіночому закладі у Львові, обов'язки якого виконував у 1895–1903 рр. Відтак знову повернувся до викладацької (на початку ХХ ст. став доцентом Львівського університету і заступником катехита при вищій реальній школі) та церковної адміністративної діяльності. За національно-політичними переконаннями був непохитним русофілом, входив до Інституту “Народний дім” і Товариства імені М. Качковського, був членом наглядової ради товариства “Захисту Землі”. Помер 4 лютого 1939 р.¹⁶²

Мудрик Олександр – 1850 р. н., рукоположений 1874 р., целебс. До призначення у Львів займав посаду пароха в Баківцях Бібрського деканату (повіт Бібрка). У 1894 р. переїхав до Львова на посаду першого архікатедрального вікарія при церкві Святого Юра. Наступного 1895 р. був переведений на посаду сповідника тієї ж парафії, обіймав її аж до смерті 11 лютого 1908 р. У 1898 р. був вшанований крилошанськими відзнаками. Входив до Товариства Святого Апостола Павла¹⁶³.

Навроцький Василь – 1863 р. н., рукоположений 1888 р., одружений. До переїзду у Львів був другим систематичним сотрудником у парафії Поршна Щирецького деканату (повіт Львів). У 1891 р. він перебрався до Львова, де протягом 1892–1894 рр. виконував обов'язки несистематичного сотрудника у львівській парафії при церкві Святих Петра і Павла. Протягом цих років одночасно виконував обов'язки катехита при школі Святого Мартина, а згодом – катехита при школі Святого Антонія у Львові. У 1897 р. отримав призначення на посаду катехита й інспектора шкіл у Долині та виїхав зі Львова. За політичними вподобаннями – прихильник угруповання О. Барвінського, дбав про забезпечення

¹⁶¹ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2170, арк. 1, 2.

¹⁶² Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 3559, арк. 3; спр. 2226, арк. 3–4, 6; *Пристаї М.* Львівська греко-католицька духовна семінарія. 1783–1945. Львів; Рудно, 2003. С. 365–367.

¹⁶³ Шематизмъ Всечестного Клира...

українських національних інтересів через надання відповідним священикам рекомендацій на посади катехитів¹⁶⁴.

Обрізкодов (Обрісків) Андрій – 1846 р. н., рукоположений 1880 р., одружений. До свого короткого перебування у Львові, як несистематичного сотрудника парафії при церкві Святих Петра і Павла (1890–1891 рр.), займав посаду завідателя в селі Повітно Городоцького деканату (повіт Городок). Після Львова став завідателем у Мальчицях Городоцького деканату (повіт Городок), згодом отримав там само канонічну інституцію. На цій парафії перебував до смерті 6 липня 1923 р.¹⁶⁵

Павликов (Павликів) Теофіл – 1821 р. н., рукоположений 1846 р., вдівець. До призначення у Львів був деканом і парохом у Бережанах. Ще тоді зарекомендував себе як пресвітер з добрими вокальними здібностями і майстерний проповідник. До Львова прибув у 1858 р., обійняв посаду пароха при церкві Успення Пресвятої Богородиці і займав її аж до смерті 17 липня 1905 р. Одночасно з посадою успенського пароха отримав титул почесного крилошанина та посаду радника і референта митрополичої консисторії, був членом просинодальної іспитової комісії. У 1871–1874 рр. також виконував обов'язки львівського декана. Від 1866 р. постійно був радником комісії львівського священицького Вдовичо-сирітського фонду. Від 1869 р. виконував функції ординаріатського шкільного комісара для Львова і прилеглих сіл, а від 1871 р. – члена Шкільної ради міста Львова й окружної шкільної ради. За національно-політичними вподобаннями належав до старих русофілів, представляв їх “святоюрське” крило. Був членом Інституту “Народний дім”, товариств Галицько-руська матиця, імені М. Качковського, “Руська рада”, членом “Інституту вбогих” у Львові¹⁶⁶.

Пакіж Мартин – 1849 р. н., рукоположений 1873 р., целібс. У 1870-х роках священик працював вікарієм при парафії Святого Юра у Львові. На середину 1880-х років як прокуратор Греко-католицької церкви перебував при Святому Престолі в Римі. У 1890-х роках був греміальним крилошанином, пралатом, тайним капеланом Його Святості Папи, радником папської ревізійної комісії церковних книг, радником і референтом митрополичої консисторії, радником церковного суду, членом просинодальної іспитової комісії. У 1898 р. очолив Львівський міський деканат і обійняв завідательство архікатедральною парафією при церкві Святого Юра. Адміністратором парафії залишався до 1901 р., львівським деканом – до 1903 р., відтак відійшов від парафіяльного душпастирювання і зосередився на діяльності при капітулі й товариствах. Був членом Інституту “Народний дім”, товариств Галицько-руська матиця, Святого

¹⁶⁴ Там само; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 11, оп. 1, спр. 1940, арк. 1–2, 5–8.

¹⁶⁵ Шематизмъ Всечестного Клира...

¹⁶⁶ Там само; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2424, арк. 1–21.

Апостола Павла. У 1899 р. обраний головою товариства для допомоги в будівництві й реставрації церков імені Святого Апостола Петра. Також очолював товариство “Приют для вдів і сиріт”, був членом виділу товариства Руська ремісничача і промислова бурса у Львові. Помер 16 липня 1918 р.¹⁶⁷

Панасинський Йосиф Климент – 1832 р. н., рукоположений 1858 р., целебс. У львівських шематизмах згадується від 1876 р., зазначений лише як пресвітер з Холмської єпархії, без жодної душпастирської посади. Згодом зайняв місце капелана, у 1887 р. – пароха при медичному закладі на Кульпаркові, де прослужив аж до смерті 17 серпня 1911 р. У 1887 р. отримав крилошанські відзнаки і посаду титулярного радника митрополичої консисторії, у 1898 р. – титул почесного радника митрополичої консисторії та папського шамбелана¹⁶⁸.

Петрушевич Володимир – 1848 р. н., рукоположений 1874 р., целебс. До призначення у Львів був адміністратором парафії Бережниця Шляхоцька (повіт і деканат Калуш). У 1886–1894 рр. служив у Львові як сповідник у парафії при церкві Святого Юра. Одночасно працював катехитом у школі для хлопців при Народному домі, входив до виділу львівської комісії Вдовичо-сирітського фонду. У 1888 р. був призначений радником-секретарем церковного суду. У 1890 р. отримав крилошанські відзнаки, посаду заступника регістранта митрополичої консисторії, секретаря церковного подружнього суду. У 1894 р. покинув Львів, отримавши канонічну інституцію на парафію Калуш, де також обійняв посаду ординаріатського комісара для сервітутних справ Калуського деканату¹⁶⁹.

Побоярський Лука – 1864 р. н., рукоположений 1893 р., целебс. Від 1896 р. працював у парафії при церкві Святої Варвари у Відні як капелан митрополита. Був членом Товариства Святого Апостола Павла. У 1897 р. став завідателем у парафії Мшана Городецького повіту і деканату, одночасно префектом захристії у львівській архікатедральній парафії при церкві Святого Юра. У 1899 р. перейшов на посаду завідателя парафії Лучинці Рогатинського деканату і повіту¹⁷⁰.

Прешляк Григорій – 1868 р. н., рукоположений 1892 р., целебс. Закінчив Греко-католицьку духовну семінарію у Відні. У 1894 р. став префектом захристії у львівській архікатедральній парафії при церкві Святого Юра. Наступного року вступив до докторантури Інституту Святого Августина у Відні. У 1898 р. був завідателем, у 1899–1900 рр. – сотрудником парафії при церкві Святих Петра і Павла у Львові. Одночасно був катехитом при школах імені Шашкевича і Святого Антонія. Входив до Товариства Святого Апостола Павла¹⁷¹. Від 1901 р.

¹⁶⁷ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2437, арк. 5, 6.

¹⁶⁸ Див.: Шематизмъ Всечестного Клира...

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Там само.

у шематизмах Львівської, Перемишльської й Станіславської єпархій не згадується.

Пюрко Теодор – 1847 р. н., рукоположений 1873 р., вдівець. Від 1877 р. був сотрудником парафії при церкві Святої Варвари у Відні, а також духівником Віденської греко-католицької семінарії, займався наукою, зокрема опублікував кілька праць теологічного змісту в “Руському Сіоні”, уклав підручник релігії для 7-го класу гімназії, за що отримав титул радника львівської митрополичої консисторії з крилошанськими відзнаками і дійсного радника станіславської консисторії. У 1895 р. перебрався до Львова, де в 1896–1897 рр. виконував обов’язки пароха львівської святоюрської парафії. Тоді ж отримав титул греміального крилошанина львівської капітули, посади радника і референта митрополичої консисторії, члена просинодальної іспитової комісії, радника єпископської станіславської консисторії. Відійшовши від душпастирської роботи, зосередився на виконанні адміністративних обов’язків у церковній ієрархії. За національно-політичними переконаннями був українофілом, входив до товариств “Просвіта”, імені Шевченка, хоча й не займався активною політичною діяльністю. Був членом Товариства Святого Апостола Павла¹⁷².

Редкевич Іван – 1856 р. н., рукоположений 1880 р., вдівець. До призначення у Львів був парохом у Зарудді Зборівського деканату (повіт Золочів). У 1892 р. переїхав до Львова, отримав посаду першого проповідника в парафії при церкві Святого Юра у Львові, яку незмінно займав по 1905 р. Одночасно з душпастирською посадою виконував обов’язки катехита при взірцевій школі вправ учительської семінарії, від 1894 р. – ще й професора катехитики і методики у Львівському університеті. У 1893 р. отримав крилошанські відзнаки і посаду радника митрополичої консисторії. Входив до низки товариств: львівської комісії священницького Вдовичо-сирітського фонду (як касир), Товариства Святого Апостола Павла, “Просвіта”, імені Шевченка, “Народна рада”, “Шкільна поміч”, ремісничого товариства “Зоря” та ін. Від 1906 р. у львівських шематизмах не згадується¹⁷³.

Рейтаровський Ілярій (Іларіон) – 1844 р. н., рукоположений 1869 р., вдівець. До призначення у Львів був систематичним сотрудником у Роздолі Роздольського деканату (повіт Жидачів). Від 1874 р. зайняв посаду другого систематичного сотрудника в парафії при церкві Успення Пресвятої Богородиці у Львові, яку обіймав до смерті 7 жовтня 1897 р. Одночасно займав місце катехита при школі для хлопців імені Єлизавети.

Томович Василь – 1867 р. н., рукоположений 1893 р., одружений. У 1896–1897 рр. обіймав завідателство парафією при церкві Святих Петра і Павла. На

¹⁷² ЦДІА України у Львові, ф. 491, оп. 1, спр. 904, арк. 43–44.

¹⁷³ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 11, оп. 1, спр. 2202, арк. 1–2.

той час овдовів. Після Львова отримав канонічну інституцію на парафію Мозолівка Підгаєцького деканату (повіт Підгайці).

Темницький Олександр – 1849 р. н., рукоположений 1877 р., вдівець. До призначення у Львів був приватним сотрудником у парафії Ходорів (Ходорівський деканат, повіт Бібрка). У 1885 р. отримав призначення на посаду другого сотрудника у львівській святоюрській парафії і перебрався до Львова. У 1887 р. став завідателем, а в 1890 р. – парохом при карному закладі для чоловіків у Львові, де працював до смерті 20 лютого 1907 р. Також виконував обов'язки секретаря львівської комісії священницького Вдовичо-сирітського фонду. У 1905 р. отримав крилошанські відзнаки. За національно-політичними переконаннями був українофілом. У 1901 р. ввійшов до правління політичного товариства “Народна рада”, також був членом правління таких товариств, як “Просвіта”, “Руська бесіда”, членом наглядової ради Крайового кредитового товариства урядників і священників¹⁷⁴.

Тупиць Михайло – 1870 р. н., рукоположений 1893 р., целібс. Відразу після ординації був залучений до церковної адміністративної діяльності у Львові. У 1894–1895 рр. виконував обов'язки заступника регістранта канцелярії митрополичої консисторії. Також отримав місце контролера, у 1900 р. – касира львівської комісії священницького Вдовичо-сирітського фонду. У душпастирській роботі був зайнятий спершу як префект захристії (1895–1897 рр.), а згодом – як перший сотрудник архікатедральної святоюрської парафії. Був членом товариств Святого Апостола Павла, “Просвіта”, “Руслан”, “Шкільна поміч”, Педагогічна школа імені Шашкевича, “Народна торгівля”. У 1905 р. отримав крилошанські відзнаки і посаду референта, у 1907 р. – місце почесного радника митрополичої консисторії. У душпастирській діяльності з посади першого сотрудника у 1906 р. був переведений на місце першого проповідника святоюрської парафії, яку займав до виходу на пенсію. Помер 24 листопада 1913 р.

Туркевич Лев – 1846 р. н., рукоположений 1872 р., вдівець. До призначення у Львів був капеланом у Сухоріччі Львівського замиського деканату (повіт Львів). Відтак переїхав до Львова, де в 1882–1886 рр. виконував обов'язки пароха при карному закладі для чоловіків. У вересні 1886 р. обійняв посаду греміального крилошанина капітули новоствореної Станіславської єпархії, був членом церковного суду. За успішну діяльність відзначений Папою Левом XIII орденом. У 1890 р. повернувся до Львова¹⁷⁵, де обійняв посади греміального крилошанина, радника і референта митрополичої консисторії. У душпастирській діяльності брав участь як львівський декан і парох святоюрської архікатедральної парафії, яким був до 1895 р. Згодом відійшов від душпастирської діяльності. У 1894–

¹⁷⁴ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаніка, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 3099, арк. 2–4; спр. 3298, арк. 2; спр. 3470, арк. 32; спр. 3472, арк. 2.

¹⁷⁵ *Делятинський Р.* Історія Станіславівської Єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ, 2001. С. 28–30.

1903 рр. виконував обов'язки ректора Львівської греко-католицької духовної семінарії, був членом просинодальної іспитової комісії, головою Товариства Святого Апостола Павла. У 1895 р. зайняв посаду пралата канцлера, а в 1898 р. – архідиякона і декана митрополичої капітули, отримав титул домового пралата Папи Лева XIII. Також очолював Товариство дяків. У 1904 р. став також директором пресвітерського дому. Цього ж року повернувся до душпастирської роботи – знову обійняв посаду львівського декана. Відзначений папським хрестом *Pro Ecclesia et Pontifice* (1893 р.) і лицарським орденом Леопольда (1899 р.). Помер 10 січня 1920 р.¹⁷⁶

Филиповський Іван – 1858 р. н., рукоположений 1886 р., целібс. Після ординації займав посаду то першого, то другого вікарія при львівській кафедрі Святого Юра. Також працював катехитом при вищій реальній школі Святої Магдалини і при чоловічій та жіночій школі Святої Анни. У 1893 р. покинув Львів, отримавши місце військового капелана II рангу, служив у Кошицях в Угорщині¹⁷⁷.

Чапельський Іван – 1850 р. н., рукоположений 1875 р., вдівець. До залучення до душпастирської діяльності виконував обов'язки префекта Львівської духовної семінарії та члена церковного суду. У 1888 р. до цих обов'язків додалася посада душпастиря при карному закладі для інквізитів, політичних і корекціоністів у Львові (до 1895 р.), у 1890 р. – катехита при школах імені Шашкевича і Пирамовича, а також при дівочому інституті сестер-василіянок. У 1896 р. відійшов від душпастирської діяльності, отримав титул греміального крилошанина та посаду радника і референта митрополичої консисторії. Також був членом просинодальної іспитової комісії, церковного суду, священницького Вдовичо-сирітського фонду. У 1896 р. був обраний депутатом до Львівської міської ради¹⁷⁸. Після смерті митрополита Сильвестра (Сембратовича) став керівником митрополичих угідь. У 1902–1910 рр. повернувся до виконання душпастирських функцій як завідабель архикафедральної святоюрської парафії. Під час перебування на цій посаді, будучи українофілом і прихильником Католицького русько-народного союзу, запровадив в офіційному листуванні святоюрської парафії фонетичний правопис. Брав участь у підготовці українсько-австрійсько-польського порозуміння “нова ера” (1890–1894 рр.). Був членом правління товариства “Просвіта”, відповідальним редактором друкованого органу Руського педагогічного товариства “Учитель”. Помер 31 березня 1919 р., на той час займаючи посади пралата схоластика митрополичої капітули та члена Крайової шкільної ради¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 3178, арк. 1, 2, 4.

¹⁷⁷ Шематизмъ Всечестного Клира...

¹⁷⁸ Выборы въ львовскую городскую думу // Галичанинъ. 1896. Ч. 36. 16 (28) февраля.

¹⁷⁹ Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 3334, арк. 1, 4, 6–8; ф. 11, оп. 1, спр. 2720, арк. 1–67.

Шухевич Євген – 1847 р. н., рукоположений 1872 р., одружений. Отримавши в 1897 р. місце пароха у львівській парафії при церкві Святих Петра і Павла, за даними шематизму, одночасно зберігав місце пароха в Красові Щирецького деканату (повіт Львів). У рік призначення на пароха львівської парафії отримав також крилошанські відзнаки. Однак з невідомих причин невдовзі залишив львівську парафію, знову посівши тільки парафію Красів, де також виконував обов'язки ординаріатського комісара в сервітутних справах Щирецького деканату¹⁸⁰.

Яримович Костянтин – 1847 р. н., рукоположений 1873 р., одружений. До призначення у Львів був парохом в Підмонастирі Бібрського деканату (повіт Бібрка). Від 1885 р. почав працювати у Львові, спершу на посаді другого, а від 1898 р. – першого сотрудника парафії при церкві Успення Пресвятої Богородиці. Одночасно був катехитом при дівочій школі сестер бенедиктинок (1885–1892 рр.). У 1895 р. отримав крилошанські відзнаки, а в 1898 р. – канонічну інституцію на парафію при церкві Святих Петра і Павла. Парохом при ній служив до смерті 24 квітня 1915 р. Одночасно виконував обов'язки катехита в школах імені Зіморовича і на Пасіках, а від 1909 р. – замість школи на Пасіках – провізоричного катехита при чоловічій і жіночій народній школі імені Святої Софії. У 1908 р. був призначений комісаром Вдовичо-сирітського фонду від Львівського деканату. Член Товариства Святого Апостола Павла. За національно-політичними переконаннями був русофілом, членом Товариства імені М. Качковського. Його син, о. Олександр – сотрудник святоюрської церкви й управитель метричного архіву дієцезії, став українофілом і був активним українським діячем у Львові¹⁸¹.

Яцковський Михайло Роман – 1864 р. н., рукоположений 1891 р., celibat. Від початку духовної кар'єри займав впливові позиції в структурі Греко-католицької церкви. Від 1894 р. – капелан митрополита. У душпастирську роботу був залучений через виконання в 1898–1902 рр. обов'язків капелана при карному закладі інквізитів, політичних і корекціоністів у Львові. Одночасно обіймав посади катехита вищої жіночої школи сестер-бенедиктинок римо-католицького обряду та префекта, а від 1897 р. – віце-ректора Львівської духовної семінарії. У 1899 р. став заступником референта митрополичої консисторії. Тоді також був членом віділу Товариства Святого Апостола Павла. Симпатизував проукраїнській течії в національному русі, член товариства “Просвіта”. У 1902 р. отримав посаду радника митрополичої консисторії з крилошанськими відзнаками, а також прокуратора для справ галицьких українців при Апостольському Престолі, та переїхав на постійне місце проживання до Риму¹⁸².

¹⁸⁰ Шематизмъ Всечестного Клира...

¹⁸¹ Там само; *Шах С.* Львів – місто моєї молодости... С. 93.

¹⁸² Шематизмъ Всечестного Клира...; ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167, оп. 2, спр. 2884, арк. 1; спр. 3575, арк. 1, 3.

УДК 274 (438.32–25 + 477.83–25)

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО
Львів

Протестантизм у Львові: історія і сучасність

Показано діяльність протестантських громад у Львові на різних етапах церковної історії Галичини. В центрі авторської уваги – українські протестантські спільноти, які виникли у 20–30-х роках ХХ ст. і виявили активну позицію в суспільно-культурному житті регіону. Сьогодні вони прагнуть відновити колишню присутність у Львові і демонструють доволі позитивну динаміку свого розвитку.

Ключові слова: Галичина, Львів, протестантизм, духовна освіта, філантропія, міжцерковний діалог.

Вступні зауваги. Історія християнства знає чимало опозиційних течій, сектантських рухів, еретичних учень. І протестантська Реформація має, умовно кажучи, дві традиції. Класичну, або церковну, – лютеранство, кальвінізм, англіканство, котрі прагнуть зберегти свій зв'язок з церковними підвалинами. При цьому лютеранство є, по суті, поміркованою реформою католицизму. Кальвінізм – більш послідовна реформа, здійснена в рамках історичного християнства. Англіканство ж своїм збереженням багатьох католицьких елементів взагалі з певним застереженням відносять до протестантизму.

Протестантизм церковної традиції зорієнтований, здебільшого, на істеблішмент, політику, високий соціальний статус; це християнство “білих комірців” у їхньому прагненні економічної і політичної стабільності. Активний він і в міжцерковному діалозі та екуменічному русі, а у своїх ученнях тяжіє до ортодоксії. Саме церковні моделі, які здійснили певний внесок у світову християнську культуру (головно своєю бібліологією і християнською етикою), акумулюють основне надбання протестантського богослов'я.

Друга традиція вийшла з радикальної Реформації, котра оголосила повну розірваність з середньовічною церквою як такою, що занедбала ідеали апостольського християнства. Ця традиція заклала підвалини євангельського протестантизму (менонітства, баптизму, п'ятидесятництва, адвентизму), генетично пов'язаного з церковно-опозиційними рухами. Євангельський протестантизм переосмислив саме поняття церкви, підпорядкувавши його єдиному критерію Божої істини – Святому Письму.

У багатьох принципових моментах спадкоємці радикальної Реформації є опозицією її церковним моделям. І майже всюди (крім хіба що США) євангельський протестантизм перебуває у статусі релігійної меншини. Це зумовило його прискіпливу увагу до свободи совісті й відносин з державою, песимістичну, а часом негативну оцінку політичного життя, суспільної моралі, філософії, надбань сучасної цивілізації, котрі суперечать Божим настановам. Цей сегмент світового протестантизму скептичний у ставленні до екуменізму і ліберальних ідей. Попри намагання догматичної кодифікації та структурованості, він генетично налаштований на витворення нових течій і рухів.

До початку ХХ ст. протестантське обличчя України визначали течії церковної традиції. Нині домінує євангельський протестантизм, який лише недавно отримав сприятливі умови для повноцінної релігійної і позарелігійної діяльності. Маючи давню історію в Галичині, протестантизм обох традицій прагнув активної участі в її суспільно-культурних процесах. І це минуле впливає на його сучасне життя у Львові.

Протестанти Львова в церковній історії Галичини. Першу “глуху”, за визначенням Михайла Грушевського, згадку про протестантів у Львові маємо у ХVI ст. в листі члена Львівського Успенського братства Юрія Рогатинця: “А што пишешь... якобы з Лютрами не переставаючи... держимо мы дружбы с еретиками... Меваю я частую розмову со всякими противными людьми, не держачи стороны их”¹. Опосередковане свідчення про можливу протестантську пропаганду у Львові подає Ян Тазбір, який описує процесії, типові тоді в місті. На Ринковій площі ставилася солом’яна фігура Мартіна Лютера, котра, після публічного виголошення над нею звинувачень у єресях, спалювалася, або манекен Жана Кальвіна чи Фауста Соціна ладився на фіру і з лайливими написами провозився по місту². Однак наразі жодному українському чи зарубіжному дослідникові не вдалося віднайти слідів інституційної присутності в ХVI–ХVII ст. бодай однієї протестантської громади у Львові.

Натомість у західних землях тодішньої України протестантів було чимало. А перші нововірці в Галичині з’явилися вже у середині ХVI ст. внаслідок еміграції до Польщі західноєвропейських вільнодумців і релігійних дисидентів. Гасла Реформації знайшли відгук у середовищі польської і, частково, української шляхти, й підтримка панівного прошарку також сприяла поширенню нової віри. Шляхту приваблювали протестантські вимоги секуляризації церковних земель, встановлення світського контролю за діяльністю духовенства, ідея помісної, незалежної (що відповідала принципу патронату) церкви, а також вимоги віротерпимості, обмеження королівсько-князівського всевладдя, близькі ідеалам

¹ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 5 т. Санкт-Петербург, 1850. Т. 4 (1588–1632). С. 20.

² *Tazbir J.* Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji. Warszawa, 1959. S. 179–181.

шляхетської вольниці. Економічно-політичні прагнення шляхти знайшли юридичне втілення у рішеннях Варшавської конфедерації (1573 р.), які запровадили постреформаційний принцип “чия країна, того й віра” і засудили втручання влади в релігійне життя особи, визнавши її право на вибір віросповідання. Річ Посполита наприкінці XVI ст. була чи не єдиною європейською державою, в якій вдалося встановити відносно (лише для панівного стану) релігійну свободу. Щоправда, ця свобода не мала надійного законодавчого підкріплення, тому постійно порушувалася.

На зламі XVI–XVII ст. у нововірство (головно кальвінізм і соцініанство) навертаються деякі українські шляхетські родини. Але протестантизм майже не зачепив соціальні низи, так і не ставши виразником національних інтересів українства. Певний поступ прихильники нової віри мали в мастках і невеличких містечках своїх патронів. А іноземні поселенці – німці, мадяри, чехи, італійці, яких фіксуємо в західних землях Давньої Русі, – уже від княжих часів сповідували, переважно, католицизм.

Німецька спільнота Львова, створена ще за галицького князя Лева Даниловича, трималася католицьких традицій і становила істотну конкуренцію майбутнім колоністам-нововірцям. Наприкінці XIV і протягом XV ст. німецькі купці й ремісники склали більшість населення центральної частини Львова. Переважна частина записів у книгах ради і лави міста – німецькомовні. Німцями були перші католицькі єпископи в Перемишлі і Львові³. Один з найдавніших католицьких храмів Львова – костюл Марії Сніжної – був збудований саме німецькими міщанами.

Католики мали значний вплив і в інших великих містах Галичини. Відтак лютеранство, котре ширилося тут також, переважно, серед німців, залишилося маргінальним явищем. А кальвінізм, який захопив чимало польських і сполонізованих українських шляхтичів, діяв, здебільшого, в їхніх володіннях. Соцініани ж, будучи єретиками (заперечували християнські догмати Святої Трійці і Боговтілення Ісуса Христа), у великих містах потрапляли під пильне око інквізиції. Ще на початку XVI ст. у Львові було спалено кілька єретиків, що виявляли радикальні антицерковні погляди⁴. У Перемишлі через 30 років подібна доля спіткала соцініанку Катерину Мельхерову, у Бельську на початку XVII ст. – її одновірця Івана Тишковича⁵, якому перед стратою “вирвано язик, обрубано руки і ноги”⁶.

³ *Ісаєвич Я.* Німецькі поселення в середньовічній Україні // Німецькі колонії в Галичині: історія – архітектура – культура. Міжнародний науковий семінар. Матеріали і повідомлення. Львів, 1996. С. 32.

⁴ *Barącz S.* Rys dziejów kaznodzieskiego w Polsce. Lwów, 1861. Т. 1. С. 217–218.

⁵ *Жукович П.* Кардинал Гозий и польская церковь его времени. Санкт-Петербург, 1882. С. 82; *Tazbir J.* Sprawa Iwana Tyczkowica // Rzeczpospolita i świat. Studia z dziejów kultury XVII w. Wrocław, 1971. S. 84–106.

⁶ *Lubieniecki S.* Historia Reformationis Polonicae. Warszawa, 1971. P. 175.

Попри нетривалий період свого раннього існування в Галичині, протестантам вдалося заснувати тут низку лютеранських (у Ланцуті) і соцініанських (у Бучачі, Куропатниках, Судовій Вишні, Ямні) громад; та більших успіхів досяг кальвінізм. За реєстром М. Грушевського, кальвіністи в Галичині у XVI–XVII ст. мали 32 громади⁷, за даними Йозефа Лукашевича – 51⁸, серед них найвідоміші в Бережанах, Бучачі, Дубецьку, Дублянах, Жовкві, Зборові, Коросні, Ланцуті, Мостиськах. Зусиллями кальвіністів у Галичині засновано кілька навчальних закладів, друкарень, культурних осередків (у Бучаві, Ланцуті, Новотанцях, Глинянах⁹). Велику кальвіністську школу відкрив Станіслав Стадницький у Дубецьку; 1560 року в ній навчалось до 300 шляхетських дітей і не лише з Галичини, а й усієї Малополющі. З викладачами школи, передусім її ректором Григорієм Оршаком (літератором і вченим, знавцем латинської, грецької і давньоєврейської мов, автором “Постили” і біблійних перекладів), співпрацювали польський історик Станіслав Сарницький та український гуманіст Станіслав Оріховський-Роксолан (який віддав на навчання в Дубецьку школу свого сина). Серед випускників закладу відомий філософ-арістотеліст, виходець зі Львова Христофор Пшехадка¹⁰.

Уродженцем Галичини був також знаменитий польський письменник і кальвіністський діяч Миколай Рей (народився в Журавні коло Жидачева, навчався у Львові). З Галичиною пов’язаний ще один відомий протестант – Мартін Кровицький, публіцистичні твори якого справили значний вплив на антикатолицьку православну полеміку, зокрема на творчість Стефана Зизанія. Після чергової хвилі переслідувань протестантів у Чехії на початку XVII ст. до Галичини переїжджає вчений і педагог Ян Фікар, сподвижник єпископа чеськобратської громади у Польщі Яна Амоса Коменського, а під Львовом, у Дублянах, оселяється літератор Павло Крокочинський. Як засвідчує лист чеського брата Кароля з Жеротина, у середині XVII ст. у західноукраїнських землях мешкало ще чимало чеських емігрантів-протестантів¹¹.

⁷ *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні / Вид. 2-е, фототипне. Київ, 1992. С. 65–67.

⁸ *Łukaszewicz J.* Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnej Małej Polsce. Poznań, 1853. S. 237–251.

⁹ *Kubala L.* Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek reformacji w Polsce // *Nauka i Sztuka* (Lwów). 1906. T. 1. S. 11–35; *Tworek S.* Szkolnictwo kalwińskie w Małopolsce i jego związki z innymi ośrodkami w kraju i za granicą w XVI–XVII w. Lublin, 1966. S. 222–258; *Kowalewska-Lypacewiczowa J.* Zbór innowierczy w Dublanach // *Kwartalnik Historyczny* (Warszawa). 1929. Nr 3. S. 28–43.

¹⁰ *Любашенко В. І.* Історія протестантизму в Україні. Київ, 1996. С. 132–133.

¹¹ *Мітюров Б. Н.* Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні. Київ, 1971. С. 14; *Nejnosz W.* Wiadomość o pobycie d-ra Wacława Mitmanka, wygnańca czeskiego, na Rusi Czerwonej w połowie XVI w. // *Ziemia Czerwieńska* (Kraków). 1936. Z. 1. S. 16–34.

Драматичні події Визвольної війни XVII ст. обірвали інституційне функціонування протестантизму в Україні. Попри те, що у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові містяться документи, котрі засвідчують існування лютеранської громади у Львові в 1678 р., помітну діяльність нововірці виявляють тут лише з другої половини XIX ст. Набувши юридичного статусу в Австро-Угорській імперії у 1781 р., лютерани і кальвіністи в 1848 р. створили Союз церков євангельсько-аугсбурзького і гелвецького визнання (СЦАГ). Його місійна енергія, а також підтримка одновірців з Європи відновили присутність у Галичині протестантських спільнот, що склалися з німців, поляків, чехів, угорців. І вже перед Першою світовою війною в регіоні діяло кілька розгалужених протестантських союзів, а в структурі СЦАГу створено Галицьку суперінтендантуру (єпископат). Під її опікою перебували лютеранські й кальвіністські громади Галичини.

За офіційною польською статистикою від 1931 р., більшість лютеранських громад діяло тут у німецьких поселеннях Львівського воєводства: громада в Юзефові Радехівського повіту (мала 518 членів, володіла 5 га землі), у колоніях Дорнфельд Львівського повіту (875 членів, німецька школа, будинок для літніх людей, 27 га), Хартфельд (304 члени, німецька школа, 32 га) і Унтервальден Перемишльського повіту (336 членів, німецько-польська школа, 10 га), у колонії Ейнсінген Рава-Руського повіту (341 член, німецько-польська школа, 10 га). Громада у Львові, котра на початку XX ст. налічувала 263 особи¹², наприкінці 20-х років – 3 670, у 1935 р. – майже 5 тис. членів, мала німецько-польську школу, дім для пастора, два чиншевих, тобто доходних, що здавалися в оренду, будинки, а також маєток з будівлями і землею в Кульпаркові¹³. В її володінні від 1878 р. перебував костюл св. Урсули, збудований 1685 р. для домініканців. Найбільші кальвіністські громади діяли в Стрию (1 662 члени, німецька школа, будинок для літніх людей), Дрогобичі (1 034 члени, німецька школа), Коломиї (970 членів, три німецьких школи).

Історія СЦАГу цікава, насамперед, своєю культурно-освітньою і філантропічною діяльністю. Чи не найголовнішою її позарелігійною сферою було шкільництво. І хоча йшлося переважно про школи німецькі та, частково, польські, до освітнього процесу керівники Союзу залучали також українців. З цією метою у Львові і Станіславі було відкрито дві гімназії гуманітарного профілю, побудовані за програмою публічних шкіл, на зразок середніх. У Львівській гімназії наприкінці 1920-х років налічувалося 162 учня. Для дітей з бідних родин у колонії Дорнфельд (під Львовом) відкрито добротну народну школу, що мала курси для початкового і спеціального (з набуття професійних навиків) навчання для мешканців навколишніх сіл¹⁴.

¹² Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. Lublin, 1937. S. 261.

¹³ Przegląd Ewangelicki (Warszawa). 1935. № 9. S. 12.

¹⁴ Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. С. 245–246.

За ініціативи СШАГу виходило кілька періодичних видань у Станіславі та Львові – німецькомовні “Євангельська церковна газета”, дитячий часопис “Маленький помічник”. А добродійними акціями займалося Товариство ім. Густава Адольфа, жіночі та молодіжні осередки, котрі діяли у Львові, Станіславі, Стрию (“Євангельський молодіжний союз”, “Євангельський жіночий союз”, “Євангельська ліга”).

У міжвоєнний період фіксуємо в Галичині й менонітів. Їх громади діяли у Львові, Мостиськах, Жовкві, Клепарові. У колонії Неуф під Львовом меноніти збудували молитовний будинок, відкривши при ньому початкову школу. Володіли вони маєтками (у Дидятичах, Злотковичах, Дворцях, Залещах) і земельними ділянками (у Палащах, наприклад, наділом у 6 га), допомагаючи своєю господарською діяльністю розвитку фермерського та кооперативного рухів у Галичині. Меноніти, а це були, переважно, вихідці з Голландії, Німеччини і Північної Польщі, прагнули зберегти національні традиції і мову, відтак заснували у Львові культурно-освітнє товариство “Меноніт” і редакцію німецькомовної “Менонітської церковної газети”.

У 1920-х роках до діяльності європейських протестантських місій у Галичині долучилися українські емігранти, яким на той час вдалося сформувати кілька осередків у США і Канаді. Їхніми зусиллями розпочався процес українізації лютеранства, очолюваний колишніми греко-католицькими священниками й мирянами. Дехто з них зацікавився новою вірою ще за Першої світової війни, перебуваючи на фронті чи в полоні, дехто – під час закордонних мандрів і пошуків кращого життя. І вже у 1925 р. було засновано Українську лютеранську церкву з центром у Станіславі. Її очолив слухач Collegium Ruthenum у Римі, потім випускник Тюбінгенського університету пастор Теодор Ярчук. Знавець мов, богослов, укладач доктринально-літургійних документів, у 1939 р. засуджений органами НКВС. (Нині українські лютерани, які сповідують східний обряд, у своїх святцях поминають св. Теодора. Хоча Мартіна Лютера святим не називають, пам’ятаючи його інвективи щодо практики шанування святих.) До середини 30-х років українські лютерани заснували громади у Станіславі, Микитинцях, Крехівцях, Камінному, Маняві, Короснятині та ін.

Культурна практика Української лютеранської церкви ґрунтувалася на східному обряді, а проповідь, видавнича й освітня діяльність – на обов’язковості рідної мови. Лідери церкви особливу увагу приділяли формуванню її національного обличчя, вважаючи, що лютеранство “більше відповідає духовним вимогам українського народу”¹⁵. Таке поєднання протестантської думки з потребами національного життя надало спільноті незвичного виміру. Вперше ця конфесія на теренах України вийшла з “німецького кокону”: більшість українських лютеран склали попервах звичайні галицькі ремісники, міщани, селяни; згодом до руху

¹⁵ *Домбровський О.* Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху. Нью-Йорк; Торонто, 1979. С. 436.

навернулося чимало вчителів, лікарів, юристів. Маючи невелику кількість вірних, Українська лютеранська церква зайняла активну позицію в національно-культурному житті регіону, виховавши своїх публіцистів і суспільних діячів, заснувавши кілька україномовних видань.

Політику українізації сповідували також галицькі кальвіністи. У 1926 р. вони заснували першу реформатську общину у Львові, а в 1931 р. – Союз українських євангельсько-реформованих громад на чолі з єпископом Василем Кузівим. Суперінтендантура Союзу мала Галицьку (з центром у Львові), Покутську (в Коломиї) і Волинську (у Рівному) пресвітерії. 1927 р. у Львові нею відкрито Євангельську місійну раду, котра здійснювала активний міжцерковний діалог – і не лише з іншими протестантськими осередками регіону, а й з проводом Української автокефальної православної церкви.

Активними були галицькі кальвіністи в культурно-освітній царині. У середині 1930-х років вони мали 20 недільних шкіл, в яких навчалося 360 учнів, Українську євангельську (середню) школу ім. М. Грушевського в Коломиї та Євангельську гімназію у Львові. Упродовж 1933–1938 рр. літературний відділ об'єднання здійснив масштабну видавничу акцію з перекладу українською мовою праці Жана Кальвіна “Настанова у християнській вірі” (автор перекладу д-р Юліан Шульга) і друку серії популярних видань (брошури Зенона Бичинського “Ян Гус”, “Мартін Лютер”, “Історія і суть протестантизму”, Олекси Нижанковського “Кілька уваг про євангельську церкву”, Лонгіна Цегельського “Звідки взялася і що то є євангельська віра?” та ін.). У Львові впродовж 1927–1935 рр. Союз видавав журнал “Українська Реформація” (за національно зорієнтовані статті був заборонений польською владою).

Діяльність лютеран і кальвіністів підготувала ґрунт для виникнення євангельського протестантизму. Хоча перші відомості про баптизм у Львові сягають 80-х років XIX ст., справжнє поширення течії почалося тут після Першої світової війни внаслідок переїзду до Галичини німецьких, польських і чеських баптистів. Їхні перші поселення – колонії Вальдорф під Львовом, селища Майдан, Забір'я, Гійче, Вільок. Згодом виникають громади в Рава-Руській, Скольому, Жовкві, Кросному, Добромилі¹⁶. У Львові, за офіційною статистикою від 1931 р., баптистська громада налічувала 102 особи¹⁷. Баптисти налагодили друк часопису “Післанець правди”, редактором якого став майбутній протестантський історик у діаспорі Левко Жабко-Потапович. Уже в першому номері часопису проголошувався перехід усього баптистського братства Галичини на засади українських національних традицій і проповідь рідною мовою. Це прагнення спричинилося до створення у 1928 р. Союзу українських євангельських християн-баптистів (1933 р. налічував 67 громад, найбільші у Львові, Миколаєві на Дністрі, Сокалі, Белзі), який видавав часопис “Євангеліст” (виходив у 1929–1939 рр. у Львові й Самборі).

¹⁶ Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. С. 245–246.

¹⁷ Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne... S. 261.

Першу п'ятидесятницьку громаду на Львівщині, засновану Павлом Големб'євським і Андрієм Давидюком, фіксуємо 1927 р. у с. Хильчиці. У 1934 р. в Острівчику-Пильному відбувся з'їзд п'ятидесятників Львівського повіту. Наприкінці 1930-х років у Львівському повіті діяло дві міські та 28 сільських п'ятидесятницьких громад; львівська община налічувала понад сто осіб.

Союз адвентистів сьомого дня Польщі, створений у 1922 р., підготував поширення в Галичині адвентизму. Ним опікувалася Галицько-Сланська конференція, котра мала осідок у Львові під головуванням Пауля Енглера. Адвентистські громади існували в Полоничах, Полюхові, Задвір'ї, Княжому, Слонімі, Сокалі, Львові. Львівську громаду в 1925 р. очолив колишній студент Львівської греко-католицької академії Андрій Машак. За підтримки одновітців Канади йому вдалося налагодити доставку в Галичину україномовного щорічника “Збори для місій”. У Львові в 1927–1933 рр. за редактуванням А. Машака видавався часопис “Знаки часу”¹⁸.

Греко-католицька ментальність наклала цікавий відбиток на галицьких протестантах – як лютеран і кальвіністів, так і спадкоємців радикальної Реформації. Попри доктринальні відмінності, цей нововірчий анклав мав істотну спільну рису: відчуття свого національного ества і патріотизм. І це на тлі закладеного в протестантській доктрині національного індіферентизму, мотивованого біблійними настановами (“Не забуваймо, що у церкві Христовій немає поділу на національності. Ми всі громадяни однієї країни – Царства Божого”¹⁹). Натомість – ось цитата з програмних засад галицьких реформатів: церква має “сполучити в одну світоглядovu синтезу кальвіністичну науку з духом українського релігійно-культурного відродження” і будуватися “на національному принципі”, “щоби зміст духовних вартостей прибрати в самоцвіти української культури”²⁰. Відомий євангельський діяч Галичини Павло Крат, виголошуючи максимум свободи совісті, уточняв: “Але спершу українська справа, оборона життєвих інтересів західних українців під польською владою, тоді вже відокремлення церкви від держави”²¹.

Національне чуття зробило протестантські осередки елементом суспільно-культурного життя Західної України з його особливим наголосом на духовності та високим авторитетом церкви. Не випадково серед галицьких євангеліків були січові стрільці та бійці УГА (наприклад, Клим Степанів – колишній старшина Української Галицької армії). Протестантська молодь співпрацювала з пластунським рухом і товариством “Просвіта”. Ентузіасти Союзу українських

¹⁸ Жукалюк Н., Любащенко В. *История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине*. Киев, 2003. С. 50–52.

¹⁹ Євангельське слово (Львів). 2001. № 3. С. 8.

²⁰ Цит. за: Домбровський О. *Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху*. С. 392, 394.

²¹ Віра і Наука (Коломия). 1927. Ч. 12. С. 7.

баптистів у селищі під Белзом заснували господарську колонію, в якій мріяли створити оазу успішного фермерства й закласти цеглину “порядного українського капіталізму”.

Не випадково перші утиски галицькі євангеліки зазнали ще за Польщі, запізнавши концентраційний табір Березу Картузьку. А з окупацією Західної України Червоною армією одразу потрапили під жорнова репресій: арешти і заслання віруючих, убивство лідерів громад, знищення церковного майна, закриття шкіл і часописів. Були заборонені Союз українських євангельських християн-баптистів, Українська лютеранська церква, Союз українських євангельсько-реформованих громад. Після 1939–1944 рр. і до початку 1990-х років усі українські протестантські об’єднання діяли лише в еміграції. Подібна доля спіткала також етно-конфесійні громади лютеран, реформатів, менонітів, членами яких були вихідці з Німеччини, Голландії, Чехії. Сталінський режим звинуватив їх у антирадянській діяльності, пацифізмі й навіть у пособництві “воєнно-шпигунським організаціям міжнародної буржуазії”²².

Львівські протестанти за радянського режиму. У повоєнний період у Львові були введені законодавчі акти радянського режиму, що їх уже пізнали на собі протестанти Східної України. Зокрема – циркуляр ВЦРПС “Про посилення антирелігійної пропаганди” (1929 р.), який вимагав “посилення ідейної боротьби з релігійним світоглядом, з розвитком баптизму, вченням євангелістів”²³. Постановою “Про релігійні об’єднання” (1929 р.) євангелізація, релігійні навчання і видавнича діяльність заборонялися. Порушенням закону оголошувалися філантропія і навіть матеріальна підтримка одновірців, створення кас взаємодопомоги, кооперативів, виробничих артілей і комун, проведення зборів для дітей, юнацтва і жінок. Релігійним громадам не можна було мати біблійні, літературні, рукодільні, трудові та інші товариства і гуртки. Проповідь Слова Божого за межами культових споруд і прилучення до громади невіруючих оголошувалися злочином.

Тим самим релігійне життя обмежувалося винятково літургією. Для протестантизму, в якому богословсько-літургійна складова не є домінантою і поступається євангелізаційній, просвітницькій і філантропічній практиці, ці вимоги означали кінець інституційного існування. Як наслідок – невеличкі, відомі своєю стійкістю до переслідувань громади євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської-п’ятидесятників і адвентистів сьомого дня, яким вдалося поновити свої ряди в роки Другої світової війни, змушені були перейти на нелегальний режим існування.

Перші зареєстровані протестантські общини фіксуємо у Львові лише з середини 1950-х років. На цей час більшість баптистів і частина п’ятидесятників Галичини були змушені увійти в Союз євангельських християн-баптистів,

²² Орлеанский Н. Закон о религиозных объединениях РСФСР. Москва, 1930. С. 7.

²³ Там же.

створений у Москві наприкінці 1940-х років за ініціативи НКВС та під наглядом Ради у справах релігійних культів СРСР. Це дозволило протестантам легалізувати свою діяльність, яка, однак, здійснювалася під пильним оком місцевої влади. Та після нових антирелігійних постанов КПРС і прийняття у 1961 р. підзаконної “Інструкції із застосування законодавства про культу” (що містила перелік протестантських течій, віровчення і діяльність яких оголошувались “антидержавними і бузувірськими”) нововірчі спільноти зазнали нових утисків. Це призвело до утворення розгалуженого протестантського підпілля. За оцінками зарубіжних аналітиків, сектантський андеграунд у західних районах СРСР у півтора-два рази перебільшував легальне середовище²⁴. Така маргінальна течія, як свідки Єгови (поширена до 1950-х років лише в Галичині й Закарпатті) взагалі опинилася поза законом, зазнавши брутальних репресій у ході масштабної, зупиненої лише смертю Йосифа Сталіна, акції по виселенню сектантів Західної України до Сибіру²⁵. Тепер єговістів чимало і в Росії²⁶.

У 1960 р. рішенням Москви Церква адвентистів сьомого дня, що не увійшла в Союз євангельських християн-баптистів, була оголошена порушницею закону; це означало її фактичну заборону. Відтак адвентистська громада у Львові також потрапила під пильний контроль влади. А група львівських п’ятидесятників, очолювана єпископом Василем Бочком, відмовилася від реєстрації, виявивши свою незгоду з політикою державного атеїзму.

Упродовж 1960–1970-х років у Львові офіційно існував тільки один протестантський молитовний будинок, в якому по черзі проводили зібрання

²⁴ *Vociurkiw B. R., Strong J. W.* Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe. London, 1975. P. 42, 44, 87; *Bourdeaux M.* Risen Indeed: Lessons in Faith from the USSR. London, 1983. P. 9–12; *Заватски В.* Евангелическое движение в СССР после второй мировой войны. Москва, 1995. С. 34, 128–142, 218–219 та ін.

²⁵ Йосиф Сталин – Лаврентию Берия. “Их надо депортировать...”. Москва, 1992; *Яроцький П.* “Виселити із сім’ями...” // Людина і світ (Київ). 2001. № 2–3. С. 42–47; *Кипіани В.* “Свідетели”, пережившие Холокост. Верующих христиан преследовали все тоталитарные режимы // <http://www.kipiani.org/plain.cgi?173>.

²⁶ Масово замешкавши під Архангельськом і за Уралом, галицькі протестанти невдовзі створили в Росії свої потужні центри. За оцінками російського релігієзнавця, “розширюючи в середині [XX] століття свої кордони, Росія “набула” українських греко-католиків, ... свідків Єгови, катакомбних християн, баптистів, адвентистів, п’ятидесятників, німецьких лютеран”, і це істотно змінило конфесійне обличчя Далекого Сходу і Сибіру. Відтак – “православ’я... у цьому регіоні є помітно слабшим... а найбільшим успіхом тут користуються різні протестантські церкви” (*Щипков А.* Во что верит Россия. Портал “Религия и СМИ” // <http://www.religare.ru/article7104.htm>). На Сахаліні, у Приморському і Хабаровському краях, протестантських громад нині вдвічі більше від православних, а в Бурятії харизмати можуть найближчим часом потіснити традиційний буддизм. За даними Щипкова, сьогодні в 14 областях Азійського регіону країни протестантські громади своєю кількістю випереджають Російську православну церкву; йдеться саме про ті області, що були місцем переселення протестантів із Західної України.

громади баптистів, п'ятидесятників, адвентистів. Їх легальний статус, однак, не забезпечував віруючих і керівників громад від систематичних переслідувань. У 1974 р. адвентистський лідер Микола Жукалюк був засуджений за створення нелегального видавництва (його працівникам визнано за злочин навіть переписування Біблії). Єпископ Босчко, який виступив з критикою радянського законодавства у справах релігії як антигуманного документа, що не відповідав засадам Гельсінської угоди, підписаної СРСР, у 1984 р. зазнав арешту за “антирадянську пропаганду”^{*}.

Постійні утиски спричинили суспільно-культурну ізоляцію багатьох віруючих і спалах емігрантських настроїв. Зарубіжні видання, що фіксували численні факти переслідувань протестантів у СРСР, рясніли листами-заявами українських п'ятидесятників і баптистів з проханням виїзду “в будь-яку несоціалістичну країну”. Навіть у 1989 р., коли Михайло Горбачов уже дозволив святкувати 1000-ліття хрещення Русі, з СРСР тільки до США емігрувало 39 414 осіб; серед них перше місце зайняли євреї, друге – п'ятидесятники і вірмени²⁷. “Перестройка” запам'яталася багатьом львів'янам майже каноським стоянням греко-католиків у Москві з вимогою реабілітації Української католицької церкви. Але менш відомим є той факт, що поряд з групами українських католиків на Арбаті творили безперервну молитву такі ж наполегливі у своїх вимогах свободи совісті львівські п'ятидесятники.

Репресії й утиски унеможлилювали повноцінне функціонування релігійних структур. Тому до середини 1980-х років протестантське середовище Львова своїми якісними показниками істотно поступалося офіційним християнським церквам: відсутність розвиненої інфраструктури, навчальних закладів, богословських кадрів, просто освічених пасторів і втрата інтелектуального резерву – кількість осіб з вищою освітою (які, перебуваючи в протестантизмі, могли позбутися роботи) не перевищувала тут 2–5 %. Протестанти змушені були вдаватися до прихованих форм задоволення своїх релігійних потреб.

Та, попри це, до початку 1990-х років Галичина (разом з Волинню і Закарпаттям) залишалася чи не наймасовішим протестантським регіоном СРСР. За даними радянського релігієзнавця Олександра Клібанова, в Україні у 1980-х роках діяло 60 % баптистських і п'ятидесятницьких громад усього Радянського Союзу, з них майже половина перебувала в західних областях²⁸.

* Протестантів зазвичай засуджували за статтями 54–10 і 54–11 КК УРСР – “антирадянська пропаганда” та “участь в антирадянській організації”, за що передбачалося від 10 до 25 років заслання з конфіскацією майна. Найм'якша кара – від 3 до 5 років – застосовувалася у випадках “ухилення віруючого від військового обов'язку” (йшлося, насправді, про його відмову брати до рук зброю) та невиконання умов реєстрації громади. Часто одна особа за ту саму провину ув'язнювалася декілька разів.

²⁷ Аргументы и факты (Москва). 1990. № 40. С. 2.

²⁸ Клібанов А. И. Религиозное сектантство и современность. Москва, 1969. С. 79.

Така регіоналізація штучно підтримувалась атеїстичним режимом, який у 1930-х роках майже повністю знищив протестантизм на сході і півдні України, прагнучи будь-що зупинити тут відновлення його позицій. Bastіоном виживання галицького протестантизму були село й маленькі містечка, в яких атеїстична робота зазвичай велася задля ока, а міський партактив не виявляв особливої наполегливості в роботі серед “релігійно відсталих прошарків”. Випадки посилення такої роботи наштовхувалися на різкий спротив цих “прошарків”. Так, наприкінці 1980-х років відбулося справжнє протистояння віруючих напівбаптистських жовківських сіл Гійче, Забір’я, Волиця з місцевим партійним осередком: віруючі доярки на знак протесту відмовилися вийти на роботу – орденоносний голова колгоспу був знятий з посади.

В один зі своїх приїздів до Львова секретар з ідеології ЦК КПУ Леонід Кравчук “розпікав” місцевих пропагандистів. При цьому він наводив негативні факти по Львівщині. З них випливало, що кількість сектантів тут не зменшувалася, навіть зростала, хоча керівники громад усіляко применшували офіційну статистику (яку місцева влада вимагала у них щорічно з конкретним переліком імен, паспортних даних, інформацією про місце навчання чи роботи віруючих). Серед протестантів, здебільшого багатодітних, підтримувався високий процент молоді, збільшувалася кількість заяв від молодих людей на вступ до вищих навчальних закладів (попри негласну заборону приймати сектантів у вузи). І це не все. Протестанти-робітники, як засвідчували опитування Інституту суспільних наук АН СРСР, мали кращі трудові показники, навіть у порівнянні з шанованими передовиками. Звісно, така інформація, що фіксувала потенціал протестантського середовища, в умовах “державного атеїзму” всіляко замовчувалася.

Відтак активізація протестантизму в перші роки незалежності України, що викликала здивування багатьох аналітиків, була, до певної міри, результатом виходу конфесії з підпілля, повернення віруючих з ув’язнень, оприлюднення статистики, яка довгий час приховувалася. Природно, що в період національного піднесення, котре пережила Україна на зламі 1980–1990-х років, найкращі показники її релігійного, зокрема протестантського, життя засвідчив саме Західний регіон.

Протестанти в сучасному Львові. Уже до середини 1990-х років у галицьку столицю повернулися німецькі й українські лютерани, запрацювали представництва всеукраїнських протестантських союзів. Послаблення радянського режиму сприяло не лише відновленню національних спільнот, а й урізноманітненню протестантського середовища, створенню нових течій, відкриттю релігійних місій, біблійних шкіл. І це знову засвідчило потенціал протестантизму, його місіонерську активність, яка в СРСР штучно стримувалася різними підзаконними актами. Не випадково лише за 1989–1991 рр. кількість членів багатьох протестантських спільнот у Львові (передусім тих, що вийшли з підпілля) збільшилася від 30 до 50 %. Від середини 1990-х років і до початку XXI ст. щорічний приріст у громадах баптистів, п’ятидесятників, адвентистів становив 15–20 %.

Особливо швидко зростали нові протестантські течії на зразок харизматів чи новоапостольців, що виникли в Україні після прийняття в 1991 р. Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”. Цей закон аналітики вважають найбільш ліберальним в усьому пострадянському просторі, якому, на відміну від Росії, Білорусі й навіть Литви, вдалося протриматися лише в Україні. Нові течії з їхніми нестандартними формами діяльності (публічні виступи проповідників, театралізовані шоу, масові сеанси зцілення) і наполегливою проповіддю привабили насамперед невіруючих осіб, не пов’язаних з релігійними традиціями. Чимало освічених людей, особливо гуманітаріїв, виснажених бюрократизмом колишньої системи, побачили в цих громадах емоційну віддушину і можливість самореалізації.

Утім, динаміка протестантського середовища, статистичні показники якого істотно поступаються греко-католицькій і православної церквам, не визначає релігійного обличчя Львова. За даними Львівського осередку Української народної партії, понад 50 % населення міста складають греко-католики, 31,5 % – православні, 2,5 % – римо-католики, 2 % – протестанти²⁹.

Львівські протестанти представлені, головню, громадами євангельських християн-баптистів (ЄХБ), християн віри євангельської-п’ятидесятників (ХВЄП), адвентистів сьомого дня (АСД). Менш помітні лютерани і поки що відсутні кальвіністи. Таке співвідношення відповідає загальноукраїнським показникам. Якщо євангельські християни-баптисти становлять 40 % усіх протестантських спільнот України, п’ятидесятники – 28 %, адвентисти – 10 %, то громади, близькі церковній традиції (лютерани, реформати, пресвітеріани), обіймають лише 9 %³⁰. Останні зазвичай невеликі, а їхній зв’язок з тією історичною традицією, яку заклали лютерани і кальвіністи в перші періоди свого існування в Галичині, репресіями радянського режиму істотно підірваний.

Львівське обласне об’єднання євангельських християн-баптистів, яке опікується майже 80-ма громадами області, є складовою Всеукраїнського союзу об’єднань ЄХБ. Баптистське братство Львова налічує сім громад (у 1985 р. було дві). Кількість охрещених віруючих (а це, переважно, особи, що досягли повноліття) за цей період зросла удвічі. Та майже половина з 2,5 тис. баптистів міста входить в її центральну громаду, якій в середині 1990-х років було передано у власність колишню лютеранську кірху св. Урсули.

Баптистське братство напрочуд наполегливе у місіонерстві. Втім, це ознака багатьох євангельських течій, які керуються настановою від Господа – “йдіть і навчіть усі народи, хрестячи їх” (Мв. 28:19). Не так давно ці течії, під впливом зарубіжних місіонерів, застосовували масові євангелізаційні кампанії. Сьогодні знову акцентовано на “домашніх церквах” і гуртках із вивчення Біблії. На думку

²⁹ Українська народна партія. Про Львів // www.main.php.html. У багатьох соціологічних оглядах релігійності львів’ян дані про протестантів відсутні або відображають доволі сумнівну інформацію (до протестантизму, приміром, залучають окультні, теософські, синкретичні групи).

³⁰ Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. С. 308.

протестантів, індивідуальна душпастирська робота краще допомагає відгукнутися на потреби конкретної людини.

Позитивну статистику надає Львівське обласне об'єднання християн віри євангельської (входить у Всеукраїнське об'єднання ХВСП). Якщо в кінці 1980-х років у Львові було дві п'ятидесятницькі громади, у 1997 р. – чотири, то в 2005 р. – сім. Братству передано колишні католицькі святині: монастир св. Мартіна, заснований кармелітами в 1630 р., і костьол змартвихвстанців; ще дві культові споруди збудовані на кошти віруючих. У всіх районах міста і в приміській зоні діють молодіжні групи, котрі в перспективі виростатимуть у нові громади. Можна стверджувати, що інтенсивний, через “внутрішню місію”, та екстенсивний розвиток дає результати. Лише у львівських общинах цього об'єднання (охоплює до 90 громад, що діють майже в усіх районних центрах і багатьох селах області) кількість віруючих сягає 3–4 тис. осіб. А ще в місті діє з десятків автономних п'ятидесятницьких общин. До 70 % їхніх членів складає молодь, яка працює серед студентів, журналістів, спортсменів, військовослужбовців.

У Львові розташовано теж провід Західної конференції Українського уніону церкви адвентистів сьомого дня, якому передано храмовий комплекс, що належав колись римо-католикам (францисканський костьол Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії і монастир капуцинів). Західна конференція об'єднує адвентистів чотирьох західних областей, має понад 6 тис. членів; 22 общини діють у Львівській області. А в чотирьох львівських громадах АСД у 2005 р. налічувалося до тисячі віруючих, що вдвічі більше, ніж у 1985 р. Понад 20 % віруючих тут – особи з вищою освітою. Серед них помітні викладачі середніх і вищих навчальних закладів, видавці, науковці, а також медики (з огляду на прийняту в адвентизмі Санітарну реформу, пов'язану з програмами здорового способу життя, просвітницькою роботою в царині медицини).

Неоднорідним є лютеранське середовище Львова, а кількість його адептів допоки незначна. Найбільшою є Львівська лютеранська громада, що розглядає себе наступницею колишньої німецько-лютеранської общини, а нині входить у структуру Німецької євангелічно-лютеранської церкви Росії, України і Казахстану. За радянського режиму діяльність громади було припинено, вона позбулася всього майна – і не лише через брутальну політику влади, а й внаслідок різкого зменшення німецького населення. Сьогодні більшість членів громади (а це майже сто осіб) становлять колишні православні й, здебільшого, особи з вищою освітою, яких приваблює богословська культура лютеранства, його зв'язок з церковною традицією.

Ще одну лютеранську течію представляє Братська лютеранська громада Львова, пов'язана з ідеалами пієтизму*. Її основний кістяк – молодь, зацікавлена

* Пієтизм (від лат. *благочестя* та заснованої у Франкфурті 1669 р. Якубом Шпенером “колегії пієтатіс” – зібрання благочестивих лютеран для домашнього біблійного напучення) – рух за відновлення ролі Біблії в релігійному пізнанні й неформального братерства ранніх християн. Прихильники руху виступали з критикою догматичної схоластики; офіційну церкву оголосили такою, що формалізувала протестантські вчення і практику.

євангелізацією (щоправда, далека від традиційних в євангельському протестантизмі публічності й наполегливості), однак байдужа до позацерковного життя, що оцінює відкритість церкви світові як заперечення ранніх євангельських принципів. Натомість Львівська громада Української лютеранської церкви, котра прагне поєднати лютеранський догмат і східний обряд, дотримується активної суспільно-культурної позиції. Розглядаючи себе наступницею церкви, збудованої в умовах галицького національного піднесення початку ХХ ст., спільнога сповідує програмне гасло українських лютеран: “Через Реформацію – українізація”. Втім, її малочисельність робить реалізацію цього гасла доволі проблематичним.

Натомість помітнішими стають у Львові харизматичні громади (“Церква Живого Бога”, “Церква Повного Євангелія”, “Нове покоління” та ін.), які входять у кілька всеукраїнських і регіональних осередків (наприклад, Об’єднання харизматичних церков Західної України). Своєю генетикою і догматом про хрещення Святим Духом з ознакою інших мов харизматичний рух близький п’ятидесятництву. За 15 років кількість харизматів у місті збільшилась у п’ятеро, і нині вони мають уже більше десяти громад. Але якщо в Києві та на сході України (у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській областях) ними утворено досить чисельні угруповання, то у Львові це невеликі спільноти, що прагнуть адаптуватися до сучасної молодіжної культури і динамічних форм міського життя. Львівська громада “Нового покоління”, оголосивши себе інтернаціональною релігійною організацією, активізує місіонерство серед іноземного студентства. Її членами є, зокрема, студенти з Африки.

Згадаємо також кілька інших течій, що їх релігієзнавча наука відносить до неопротестантизму, пов’язаного, насамперед, із сучасними зарубіжними місіями. (Хоча окремі з цих течій існували в Галичині ще в 1920–1930-х роках.) Це, переважно, нечисельні, хоча напрочуд розмаїті групи, що представляють у Львові Новоапостольську церкву, Церкву Христа, Церкву нового Єрусалиму (сведенборгіани), Рух Єпіфанії та ін. Нові протестантські спільноти, зазвичай, не мають власних молитовних будинків, проводять зібрання і публічні заходи в орендованих приміщеннях: кінотеатрах, дитячих садках, клубах (зокрема, у Шаховому клубі, в міському палаці культури ім. Г. Хоткевича). Відтак, їхня діяльність подекуди залишається непомітною. Однак поступове збільшення неопротестантів у Львові – факт очевидний.

Виокремлюється своєю публічною діяльністю спільнота свідків Єгови – еретична течія протестантського типу, котра невизнанням догматів Святої Трійці і Боголюдськості Христа продовжує традиції соцініанства. Свідки Єгови від 1990 р. у 2,5 рази збільшили кількість своїх громад у Львові. І саме в його передмісті (у Брюховичах, де збудовано молитовний будинок єговістів – Зал Царств) розташоване Управлінське бюро релігійної організації свідків Єгови в Україні. Тобто й по сьогодні Львів залишається центром єговізму в країні. Єретичні елементи християнського унітаризму виявляє також Львівська громада Церкви євангельських християн в душі апостолів України, яка представляє одну з гілок розмаїтого п’ятидесятницького руху.

Назагал протестантський атлас Львова відтворює загальноукраїнські тенденції розвитку конфесії. Її сучасний інституційний статус, підкріплений юридичними правами, зафіксованими в Законі “Про свободу совісті та релігійні організації”, зазнав очевидних позитивних змін. Це зумовило активізацію протестантських спільнот у суспільно-культурній царині.

Помітною є, насамперед, їхня увага до розвитку духовної освіти. Львівські п’ятидесятники відкрили Богословську семінарію з підготовки церковних служителів, адвентисти – Біблійний теологічний інститут, що має програму з християнської педагогіки. Баптистське братство створило регіональний центр, який об’єднує заклади різного рівня і спеціалізації: Біблійний інститут готує церковних лідерів, Західноукраїнський богословський коледж – місіонерів, Західноукраїнська теологічна семінарія – майбутніх богословів і церковних учителів. Навчальний процес у цих закладах зорієнтований на вивчення української історії і культури, що допоможе їх випускникам динамічніше вписатися у національний простір. Щоправда, духовна освіта тут спрямована поки що на внутрішні потреби. Тривала відсутність власних педагогічних традицій змушує вирішувати, насамперед, нагальні проблеми: підвищення релігійної освіти віруючих, підготовка своїх викладачів і богословів.

Ще помітнішою є філантропічна діяльність протестантів. З часу повернення в суспільне життя Галичини вони ініціювали чимало проектів духовної опіки над різними верствами населення, матеріальної допомоги упослідженим і нужденним. При цьому своє благодійництво протестанти здійснюють, насамперед, через релігійні місії різної спеціалізації: для роботи з дитячими установи, будинками престарілих, центрами для самотніх і хворих. Львівська баптистська місія “Благовісник Галичини” опікується самотніми людьми, багатодітними сім’ями і сиротами. П’ятидесятницька Українська християнська місія відродження і милосердя “Добрий самарянин” заснувала у Винниках кілька добродійних закладів: реабілітаційний центр для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та християнський дитячий будинок. Адвентисти опікуються благодійною стоматологічною клінікою. Львівська філія Міжнародної місії “Геденон” безоплатно поширює біблійну літературу в наукових, освітніх і медичних установах міста.

У своїх соціальних програмах протестанти прагнуть тісніших стосунків з громадськими організаціями. Вони, зокрема, входять у деякі освітянські, наукові, спортивні, бізнесові товариства Львова. Баптисти і п’ятидесятники є членами Всеукраїнської спілки християн-військовослужбовців, адвентисти – Всеукраїнського товариства християнських медиків. Силами віруючих найбільших протестантських спільнот і за участю представників інших християнських церков Львова засновано Християнську асоціацію ділових людей задля духовної праці серед підприємців, директорів установ, менеджерів, людей творчих професій, котрі, пізнавши Христа, сприятимуть покращенню економічної ситуації в регіоні.

Спільна практика допомагає оптимізації міжконфесійних стосунків. Істотний поступ у цьому спричинило створення у Львові Західного регіонального відділення Біблійного товариства України (1993 р.). Провід у ньому ведуть адвентисти, яким вдалося об'єднати навколо програм Відділення представників усіх християнських конфесій міста. Їхніми зусиллями налагоджено переклад, друк і поширення української Біблії, популярних і навчальних видань, проведення просвітницьких заходів. Успішним став проект з підготовки Біблії для незрячих, виготовленої шрифтом Брайля. Активна співпраця здійснюється і в деяких молодіжних осередках (наприклад, у Львівській філії Міжнародної організації "Молодь – Христові").

Попри конфесійне розмаїття і досить непросту релігійну історію, Львів на початку XXI ст. демонструє толерантність і рівновагу в міжцерковних відносинах. Місту належаться цікаві екуменічні ініціативи, що їх підтримало більшість протестантів. Це і Дні примирення за участю глав усіх релігійних спільнот – християн, мусульман, іудеїв, які проходили в 2000–2008 рр. за підтримки міської ради. Це і спільні молитви в храмах міста напередодні виборів до місцевих і центральних органів влади. Це і проведення жінками-християнками Всесвітнього дня молитви, ініційованого львівськими лютеранами.

Протестанти у Львові: чи є перспектива? Соціологічні дані засвідчують: своїми кількісними показниками протестантські осередки Галичини за десять років повністю поступилися центрально-східній Україні. Уже наприкінці 1990-х років протестанти склали 48 % усіх релігійних громад Києва, 49 % – Донецької, 39 % – Кіровоградської областей, натомість в Івано-Франківській області – 8,6 %, у Львівській – 7,2 %³¹. Ця тенденція зберігається. Левова частка випускників протестантських навчальних закладів надалі скеровується на схід України, який, на думку керівників протестантських союзів, продовжує залишатися найменш релігійним регіоном, і люди там усе ще обділені Христовим благовістям. Маючи в цьому безперечну рацію, протестанти зважають також на той факт, що в Західній Україні досить міцні позиції історичних церков, і евангелізація в католицькому і православному середовищі вимагає значно більших зусиль.

Голова львівського баптистського братства запевняє: скромні цифри нас не тривожать; як і раніше, протестантизм Галичини залишається головним постачальником кадрів для всієї України. У Києві чимало активістів і лідерів протестантських союзів теж походять із Західного регіону. Своє місіонерство спрямовують протестанти й на Захід – до українських заробітчаків у різні країни світу. В останні роки зусиллями баптистів зі Львова, Дрогобича, Борислава утворено шість українських евангельських громад у Португалії. В американському Сакраменто українську мову можна почути скрізь: місто

³¹ Любащенко В. І. Протестантизм в Україні: історія, генеза, місце в соціокультурних процесах. Київ, 1998. С. 19–20.

перетворилося на справжню Мекку для львівських п'ятидесятників. Та ось що цікаво: в емігрантських церквах, куди переїхало чимало пасторів і випускників українських духовних закладів, служителі місяцями чекають своєї черги на проповідь. А в більшості галицьких громад бракує підготовлених кадрів. Відтак, місійна енергія, скерована на “зовнішній світ”, ускладнює створення у Львові великих протестантських осередків, які б становили конкуренцію іншим християнським церквам.

У цьому проглядається ще одна прихована тенденція: еміграційні настрої. Ще донедавна членство в німецькій лютеранській церкві розглядалося багатьма прихожанами як квиток на історичну батьківщину. Сьогодні тільки 20 % її членів – особи з німецьким корінням. За даними старшого пресвітера обласного об'єднання ХВСП, в останні 15 років п'ятидесятницькі громади Львова втратили до 80 % віруючих, які виїхали за кордон. І це, здебільшого, родини з давнім релігійним минулим, що закладали фундамент сучасного братства. На їхнє місце прийшли нові люди, у більшості вчорашні невіруючі, духовне зростання яких вимагає тривалого часу. За таких умов складно плекати ті традиції, які ще вирізняють галицьких євангеліків у протестантському анклаві України. А саме: повага до своєї історії і особливого, архаїчного побуту, здоровий общинний консерватизм, послух молоді й жінок, стійкість перед модерними ідеями і спокусами “цього світу”. А ще – патріотизм і національний романтизм, який дедалі менше вписується в одночасне середовище Центральної і Східної України, більш прагматичне і не обтяжене історичними сентиментами.

Ще трохи і галицький протестантизм остаточно втратить своє сільське обличчя. У цьому відображена загальноукраїнська ситуація: село занепадає, мегаполіси всмоктують все більшу кількість людей, особливо молодих. Та абсолютна більшість протестантських громад є малочисельними, а тому, особливо уразливими перед спокусами великого секуляризованого міста. Цим занепокоєно чимало пасторів й активних мирян, які переконані, що нова субкультура великих міст та експериментальних релігійних практик є загрозою українському протестантизму. Адаптація до нових умов існування вимагатиме від нього істотного перегляду своїх звичаїв, а може, навіть і деяких принципів, які формують протестантську ідентифікацію.

А ще – існує проблема відносин між консервативнішим старшим поколінням і ліберальнішою молоддю, котра готова не лише заявити про себе як про “Нове покоління”, а й піти значно далі батьків у прийнятті сучасного світу, його нових ідей. Від їх порозуміння та вмілого поєднання традицій і новацій теж залежить збереження галицьким протестантизмом свого обличчя і перспективи.

УДК 316.346.2–055.2 : 27 (477.83–25) (= 162.1) “1913/1939”

Lidia MICHALSKA-BRACHA
Kielce

Działalność społeczna Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych we Lwowie (1913–1939)

Об'єднання польських християнських жіночих товариств (*Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych*) діяло у Львові в 1913–1939 рр. Його завданням була координація зусиль жіночих гуртків і товариств, головно зі Східної Галичини, щодо досягнення рівноправності жінок у всіх ділянках громадського, культурного й професійного життя. Ініціатором утворення Об'єднання була Антоніна Махчинська (*Antonina Machczyńska*), а незмінною головою – Елеонора Любомирська (*Eleonora Lubomirska*). У 1930 р. до складу Об'єднання належало 57 жіночих гуртків і товариств. Значну частину в його діяльності займали заходи щодо формування і підтримання серед польського суспільства високого рівня національної та громадянської свідомості.

Ключові слова: Об'єднання польських християнських жіночих товариств у Львові (1913–1939; *Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych we Lwowie*), А. Махчинська (*A. Machczyńska*), Е. Любомирська (*E. Lubomirska*).

Powołane we Lwowie w 1913 roku Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych należało do grona znanych społecznych organizacji kobięcych działających na terenie Galicji. W myśl statutu, zatwierdzonego reskryptem c. k. Namiestnictwa z 30 stycznia 1914 r., zrzeszało „polskie chrześcijańskie towarzystwa kobiece pracujące w duchu narodowym”, których celem stała się działalność społeczna: oświatowo-kulturalna, dobroczynna i ekonomiczna¹. Za swoje główne programowe punkty, obok dążenia do równouprawnienia kobiet we wszystkich dziedzinach życia publicznego i aktywności zawodowej, przyjęło koordynowanie „pracy społecznej, humanitarnej, oświatowej i ekonomicznej polskich towarzystw kobięcych”, „popieranie i rozbudzanie ruchu oświatowego i umysłowego wśród kobiet” oraz „wychowanie młodzieży w duchu religijnym i narodowym”². Działalność Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych odpowiadała zatem różnym formom

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові / Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowie (dalej: CDIAUL), f. 841, op. 1, spr. 2, k. 1.

² Там же, k. 12–18.

aktywności publicznej kobiet, inspirowanych głębokimi przemianami społeczno-ekonomicznymi na ziemiach polskich w XIX i w początkach XX stulecia, jak i względami politycznymi, które w znacznym stopniu określały postawy społeczne i kierunki działań ówczesnych organizacji kobiecych³. Decydujące znaczenie dla powołania Zjednoczenia miała też przede wszystkim sytuacja polityczna poprzedzająca wybuch Wielkiej Wojny i związane z nią nadzieje na odzyskanie niepodległości. Nie bez powodu bowiem w głównych założeniach programowych tej organizacji kobiecej, przyjętych na posiedzeniu w dniu 9 lutego 1913 r., znalazło się stwierdzenie by „służyć gorąco, karnie, sprawnie, umiejętnie potrzebom narodowym w czasie wojny, o ile ona będzie dotyczyć przyszłości Polski”⁴.

W kręgu założycielek Zjednoczenia znalazły się znane w lwowskim środowisku działaczki kobiecych organizacji, między innymi: księżna Eleonora Lubomirska (przewodnicząca Towarzystwa Dzieciątka Jezus we Lwowie), Zofia Rylska (Iwowskie Koło Ziemianek), Anna Reiterowa, Aniela Aleksandrowiczówna, Maria Argasińska (Koło Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej), Antonina Machczyńska (Iwowski Związek Nauczycielek), Maria Strojnowska, Maria Opieńska (zastępczyni przewodniczącej oddziału żeńskiego Sokoła-Macierzy we Lwowie), księżna Elżbieta Sapieżyna (przewodnicząca Związku Kół Ziemianek we Lwowie), Antonina Ambroziewiczowa (Związek Niewiast Katolickich we Lwowie), Helena Skolimowska (Związek Kół Ziemianek we Lwowie), Maria Burjanowa (przewodnicząca Koła Polek Organizacji Narodowej okręgu VIII we Lwowie), Ludwika Jaxa Chamcowa (Towarzystwo Dzieciątka Jezus we Lwowie), Wanda Kłosowska, Maria Skrzyńska. W 1914 r. w składzie Zarządu i w sekcjach Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiecth zasiadało blisko 50 kobiet⁵. Obowiązki przewodniczącej przez cały okres funkcjonowania organizacji, aż do wybuchu II wojny światowej, pełniła Eleonora Lubomirska z Husarzewskich (1866–1939/1940), żona Andrzeja Lubomirskiego, posła na Sejm Krajowy i do Rady Państwa, wieloletniego kuratora lwowskiego Zakładu

³ M. Nietyksza, *Tradycyjne i nowe formy aktywności publicznej kobiet w warunkach zaborów*, [w:] *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 1994, s. 83–98; W. Najdus, *O prawa obywatelskie kobiet w zaborze austriackim*, [w:] *Kobieta i świat polityki...*, dz. cyt., s. 99–117; T. Kitzwalter, *Procesy modernizacji a emancypacja kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 1990, s. 1–9.

⁴ Biblioteka Narodowa (dalej: BN), rkps II 9816/5: Antonina Machczyńska, Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919, t. 5: lata 1914–1919, zeszyt z zapisami z 30 XII 1914 – 1 IX 1915 r., k. 4–8.

⁵ W 1914 r. w Zarządzie Zjednoczenia, obok Lubomirskiej, znalazły się następujące działaczki: Zofia Rylska, Anna Reiterowa, Aniela Aleksandrowiczówna, Maria Argasińska, Romana Berezowska, Helena Czapelska, Maria Burjanowa, Wincenta Longchamps, Antonina Machczyńska, Celina Przetocka, Maria Opieńska, ks. Elżbieta Sapieżyna, Maria Skrzyńska, Helena Skolimowska, Maria Strojnowska. – CDIAUL, f. 841, op. 1, sp. 2, k. 33.

Narodowego im. Ossolińskich⁶. Główną inicjatorką powołania Zjednoczenia była wspomniana już wcześniej Antonina Machczyńska, reprezentująca lwowski Związek Nauczycielek, która w początkowym okresie prac organizacyjnych pełniła obowiązki przewodniczącej Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobietych. Mandat złożyła już jednak na pierwszym Walnym Zgromadzeniu Zjednoczenia w dniu 9 lutego 1913 r. Opracowała również pierwotny program i cele organizacji, które po dyskusji i poprawkach przyjęte zostały przez Walne Zgromadzenie i stały się podstawą dla przyszłego statutu⁷.

Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobietych powstało na bazie działających już we Lwowie towarzystw kobiecych, wykorzystując na zasadzie kontynuacji podstawy organizacyjne Zjednoczenia Krajowych Towarzystw Kobietych z 1912 r.⁸ Do nieoficjalnego przeistoczenia tych organizacji doszło jeszcze w początkach 1913 r., formalnie natomiast regulował to statut Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobietych, zatwierdzony w 1914 r. Antonina Machczyńska, jedna z głównych inicjatorek utworzenia tego stowarzyszenia, w swoim dzienniku zapisała pod datą 1914 r., że było to „przeistoczenie Zjednoczenia Krajowych Towarzystw Kobietych – jako pogotowia w sprawach narodowych na przypadek wojny, na Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobietych – jako pogotowia w sprawach ekonomicznych, społecznych, oświatowych”⁹.

Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobietych skupiało towarzystwa o charakterze oświatowym, dobroczynnym i zawodowym, głównie z terenu Galicji Wschodniej. Sięgało przy tym wszystkim do ideowych tradycji stowarzyszeń kobiecych z II połowy XIX w. i z przełomu XIX/XX stulecia, w rozwoju których Lwów odegrał niemałą rolę¹⁰. O znaczeniu lwowskiego ośrodka w tej mierze

⁶ M. Tyrowicz, J. Zdrada, *Lubomirski Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 2–4.

⁷ BN, rkps II 9816/5: Antonina Machczyńska, *Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919*, t. 5, lata 1914–1919, zeszyt z zapisami z 30 XII 1914–1 IX 1915 r., k. 4–8.

⁸ Działalność Zjednoczenia Krajowych Towarzystw Kobietych oparta na sekcji opiekuńczej, sanitarnej i finansowej obejmowała m. in. *opiekę i zaopatrywanie potrzeb rodzin polskich, pozostałych, po wezwanych pod broń*; przygotowanie i organizowanie służby sanitarnej; zbieranie pieniędzy dla sekcji opiekuńczej, sanitarnej i na fundusz ogólny. Por. *Regulamin Zjednoczenia Krajowych Polskich Towarzystw Kobietych, Lwów 1913*, CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 28, k. 3.

⁹ BN, Rkps II 9816/4: Antonina Machczyńska, *Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919*, t. 4, lata 1911–1914, k. 27.

¹⁰ Por. działalność lwowskiego Stowarzyszenia Pracy Kobiet z 1872 r., Towarzystwa Czytelni dla Kobiet z 1884 r., Koła Panien z 1901 r., dobroczynnego Towarzystwa Oszczędności Kobiet z 1902 r., które zajmowało się wspieraniem ubogiej ludności Galicji oraz przeciwstawiało się akcji germanizacji w Poznańskim czy Towarzystwa Schronisko we Lwowie z 1905 r. – CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 151, k. 1–5; spr. 154, k. 1–4; spr. 155, k. 1–4; spr. 156, k. 1–10; spr. 157, k. 1–5; spr. 158, k. 1–2. Por. również: W. Najdus, *Oprawa obywatelskie kobiet...*, dz. cyt., s. 103–107;

świadczy m. in. fakt, że na zorganizowanym w tym mieście 9 lutego 1913 r. zjeździe delegatek organizacji kobiecych reprezentowanych było ponad 60 stowarzyszeń ze Lwowa i innych miejscowości z obszaru Galicji¹¹. Powołanie omawianego stowarzyszenia było także przejawem wzrastających tendencji zjednoczeniowych wśród organizacji kobiecych i potrzeby określenia wspólnego programu działania w obliczu wybuchu wojny, wobec której środowiska kobiece nie mogły pozostać obojętne. Machczyńska opisując w swoich dziennikach okoliczności powołania Zjednoczenia podkreśliła wymownie, że w tej sytuacji „Polki odczuły w sercach swoich drgnięcie” i nie chciały, by wojna zastała je nieprzygotowane i bezradne¹². Taki stan rzeczy spowodowany był zarówno zmianami sytuacji politycznej na ziemiach polskich w przededniu Wielkiej Wojny, jak również aktywizacją i liczebnym wzrostem organizacji kobiecych po 1900 roku, ale także ich znacznym rozproszeniem. Przypomnieć należy w tym miejscu, że na pierwszym walnym Zgromadzeniu Zjednoczenia we Lwowie w dniu 9 lutego 1913 r. reprezentowanych było ponad 60 organizacji kobiecych, a na liście Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiecth w 1914 r. odnotowano ponad 30 kół i stowarzyszeń głównie ze Lwowa i innych miejscowości z terenu Galicji Wschodniej¹³. W latach 1918–1939 liczba ta ulegała wahaniom od 40 do ponad 50 organizacji ze Lwowa, Stanisławowa, Tarnopola, Jarosławia, Kołomyi, Krakowa, Żółkwi, Przemyśla, Halicza, Husiatynia, Rawy, Buczacza, Bóbrki. Według

taż, *Zmiany społeczno-ekonomicznej pozycji kobiety w galicyjskim środowisku drobnomieszczańskim*, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, t. 2, cz. 2, Warszawa 1992, s. 237–256; B. Czajeczka, *Wokół wykształcenia kobiet w Galicji. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie i w Krakowie (1884–1914)*, [w:] *Kobieta i edukacja...*, t. 2, cz. 2, dz. cyt., s. 50–58.

¹¹ CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 5, k. 1.

¹² BN, rkps II 9816/5: Antonina Machczyńska, *Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919*, t. 5: lata 1914–1919, zeszyt z zapisami z 30 XII 1914 – 1 IX 1915 r., k. 4.

¹³ Na listach Zjednoczenia w 1914 r. znalazły się następujące lwowskie towarzystwa, m. in.: Związek Kół Ziemianek we Lwowie oraz Związek Ziemianek we Lwowie; Związek Niewiast Katolickich we Lwowie; Związek Nauczycielek we Lwowie; Koła Polek Organizacji Narodowej okręgu IV i VII; oddział żeńskiego Sokoła-Macierzy we Lwowie; Towarzystwo Oszczędności Kobiet; Koło Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej we Lwowie; Towarzystwo Dzieciątka Jezus we Lwowie; Towarzystwo Opieki nad internatem dla seminarzystek we Lwowie; Towarzystwo Pomocy Przemysłowej we Lwowie; Towarzystwo Panien Ekonomek we Lwowie; Koło polskich mieszczanek we Lwowie; Stowarzyszenie Praca Kobiet we Lwowie; Koło Panien w Przemyślu; Stowarzyszenie Praca Kobiet oraz Towarzystwo św. Salomei w Żółkwi; Koła Ziemianek przeworskie, halickie, rawskie; Towarzystwo Dom Dobroczynności w Stanisławowie; Organizacja Kobiet Polek w Tarnopolu; Sodalicja Pań w Stanisławowie, Towarzystwo pomocy przemysłowej kobiet „Mrówka” w Stanisławowie; Stowarzyszenie Pań Salezjanek we Lwowie; Towarzystwo Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w Przemyślu; Koło Ziemianek w Hawłowicach; Koło Pań Towarzystwa Szkół Ludowych w Stanisławowie; Towarzystwo św. Wincentego à Paulo w Przeworsku i we Lwowie; Sodalicja Pań we Lwowie; Stowarzyszenie Opieki Sług i Robotnic w Wiedniu. – CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 10, k. 1–4.

danych źródłowych z 1930 r. Zjednoczenie zrzeszało 57 kół i organizacji kobiecych¹⁴. Stowarzyszenie działało nieprzerwanie do wybuchu II wojny światowej, ale od 1931 r. pod zmienioną już nazwą na Zjednoczenie Polskich Katolickich Kobięcych Towarzystw¹⁵.

W pierwszym okresie funkcjonowania Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych opierało działalność na trzech sekcjach: finansowej, opiekuńczej i sanitarnej, wyodrębnionych w 1913 r. Przewodnictwo sekcji finansowej objęła Kazimiera Neumannowa, żona prezydenta Lwowa Józefa Neumanna, od 1919 r. działaczka lwowskiego Towarzystwa Straż Mogił Polskich Bohaterów, które zajmowało się sprawą pochówków poległych w walkach o Lwów. Sekcja finansowa zabezpieczać miała fundusze na akcje dobroczynne prowadzone przez Zjednoczenie. Aktywność sekcji opiekuńczej związana była z hrabiną Anną z Dzieduszyckich Wolańską, przewodniczącą Towarzystwa św. Wincentego á Paulo. Sekcja ta zajmowała się organizowaniem pomocy w warunkach wojennych dla żołnierzy polskich i ich rodzin. Sekcja sanitarna z Florą Ogórek-Pankową urządzała kursy samarytańskie, opiekowała się rannymi, zabezpieczała szycie bielizny dla żołnierzy, zaopatrywała szpitale w opatrunki i współpracowała z Polskim Czerwonym Krzyżem¹⁶. Powołano również sekcję muzealną z Marią Bruchnalską, żoną profesora Uniwersytetu Lwowskiego, historyka literatury Wilhelma Bruchnalskiego i oświatową z Antoniną Machczyńską, nauczycielką, publicystką i poetką. Sekcja oświatowa, powstała po zmianach i przekształceniu sekcji opiekuńczej, zajęła się organizowaniem całego cyklu odczytów w celu zgromadzenia funduszy na wydanie jubileuszowego dzieła: *Kobieta polska w roku 1863*, które przygotowywała z ramienia Zjednoczenia Maria Bruchnalska, członkini Sekcji Kobiet lwowskiego Komitetu Jubileuszu 50-lecia Powstania Styczniowego 1863–1913. W pracach sekcji oświatowej zaangażowały się, poza Machczyńską i Bruchnalską, m. in. Maria Argasińska, Maria Dulębianka, Wilhelmina Opolska, Kazecka, Gawrońska, Antonina Ambroziewiczowa, Zuberowa, Próchnicka¹⁷. Po 1918 r. utworzono dodatkowo jeszcze sekcję do spraw współpracy między towarzystwami należącymi do Zjednoczenia¹⁸.

Aktywność społeczna Zjednoczenia koncentrowała się na kilku co najmniej płaszczyznach życia publicznego. Wiele miejsca poświęcano sprawom rozbudzania ducha narodowego i obywatelskiego wśród społeczeństwa, krzewieniu polskości,

¹⁴ Tamże, spr. 28, k. 1–4; spr. 10, k. 1–4.

¹⁵ Tamże, spr. 4, k. 1.

¹⁶ Tamże, spr. 2, k. 33–34; BN, rkps II 9816/5: Antonina Machczyńska, Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919, t. 5: lata 1914–1919, zeszyt z zapisami z 30 XII 1914 – 1 IX 1915 r., k. 7–8.

¹⁷ BN, rkps II 9816/4: Antonina Machczyńska, Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919, t. 4: lata 1911–1914, k. 27–28. Machczyńska wśród członkiń wymieniła w dzienniku pod rokiem 1914 również nieobecne na zebraniu sekcji: Anielę Aleksandrowiczównę, Marię Strojnowską, Pilatową, Koziańską, Celinę Przetocką, Wincentę Longchamps, Lekczyńską, Nowosielecką i Lewajównę.

¹⁸ CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 21, k. 2.

wychowaniu młodzieży w myśl zasad religijnych i moralnych, walce z analfabetyzmem, szerzeniu czytelnictwa i popularyzacji tanich książek, działalności dobroczynnej, akcjom samokształceniowym wśród kobiet oraz aktywizacji zawodowej kobiet. Program Zjednoczenia odwoływał się również do haseł dotyczących rozwoju przemysłu i podniesienia poziomu ekonomicznego kraju, krzewienia ruchu spółdzielczego oraz zakładania spółek i przedsiębiorstw¹⁹. Warto w tym miejscu wspomnieć, że jeszcze w okresie I wojny światowej członkinie Zjednoczenia popierały rozwój tzw. drobnego „przemysłu domowego”, co zaowocowało powołaniem na wniosek Ambroziewiczowej spółki udziałowej tanich i dobrych ubrań dla kobiet i dzieci. Zarządanie spółką, mieszcząca się początkowo w mieszkaniu prywatnym jednej z działaczek Zjednoczenia, objęła księżna Eleonora Lubomirska²⁰. Członkinie Zjednoczenia organizowały coroczne zjazdy kobiet, wiece, odczyty dotyczące położenia kobiet i ich aktywności w różnych dziedzinach życia społecznego, obchody rocznic narodowych i jubileuszy literackich, między innymi w 1903 r. jubileusz 25-lecia pracy literackiej Marii Konopnickiej, a w 1906 r. 40-tej rocznicy literackiej działalności Elizy Orzeszkowej²¹. Ważne miejsce w aktywności stowarzyszenia zajmowało wspieranie ubogich, ale także pomoc niesiona weteranom powstania styczniowego i ich rodzinom oraz opieka nad mogiłami bohaterów walk o niepodległość 1794–1830–1863. Na poszerzenie aktywności stowarzyszenia o pomoc dla żołnierzy polskich i ich rodzin, inwalidów i uchodźców wpłynęły również wydarzenia I wojny światowej. Po odzyskaniu niepodległości, jak świadczą sprawozdania z lat 1918–1930, program Zjednoczenia nie uległ zasadniczym zmianom, ale co istotne zaktualizowany został przez nową sytuację polityczno-prawną²².

Jednym z przejawów aktywności przedstawicielek Zjednoczenia w dziedzinie kulturalno-oświatowej była inicjatywa utworzenia we Lwowie Muzeum Zasłużonych Polek, w którym eksponowano dokumenty dotyczące historii towarzystw kobiecych, ikonografię, biografie, wspomnienia, pamiątki kobiet – uczestniczek powstań narodowych, I wojny światowej i obrony Lwowa oraz kobiet aktywnych w różnych dziedzinach życia artystycznego, literackiego, naukowego i społecznego. Dzieje lwowskiego Muzeum Zasłużonych Polek, nad którym prace przypadły właściwie na cały okres II Rzeczypospolitej, łączyć należy przede wszystkim z nazwiskami trzech działaczek Zjednoczenia: Antoniny Machczyńskiej, Eleonory Lubomirskiej oraz Marii Bruchnalskiej. Muzeum Zasłużonych Polek, otwarte we Lwowie w dniu 19 stycznia 1930 r., mieściło się w siedzibie Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiecth, przy ul. Ossolińskich 11, w budynku należącym do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, który w efekcie przyjął też z czasem patronat nad wystawą²³.

¹⁹ Tamże, spr. 2, k. 12–13.

²⁰ BN, rkps II 9816/5: Antonina Machczyńska, Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919, t. 5: lata 1914–1919, zeszyt z zapisami z 30 XII 1914 – 1 IX 1915 r., k. 10–11.

²¹ CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 119, k. 1–91; spr. 120, k. 1–2; spr. 132, k. 1–3.

²² Tamże, spr. 21, k. 2; spr. 24, k. 1–2.

²³ *Poświęcenie i otwarcie Muzeum Zasłużonych Polek we Lwowie w dniu 19 stycznia 1930 roku*, Lwów 1930; CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 115, k. 1–20; spr. 116, k. 1–6; spr. 117, k. 1–24.

Myśl powołania muzeum pojawiła się w środowisku lwowskich działaczek kobiecych jeszcze przed 1914 r. i zgłoszona została przez wspomnianą już wyżej Antoninę Machczyńską, przewodniczącą sekcji oświatowej Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety²⁴. Antonina Machczyńska (1837–1919) publicystka, poetka i nauczycielka ze Lwowem związana była od 1867 r., kiedy po powrocie z Paryża podjęła się zorganizowania na terenie Galicji żeńskich seminariów nauczycielskich. Do 1900 r. pełniła funkcję starszej nauczycielki żeńskiego Seminarium Nauczycielskiego we Lwowie. Prowadziła dosyć aktywną działalność we lwowskich towarzystwach kobiecych: w Towarzystwie Oszczędności Kobiet, w Towarzystwie Pracy Kobiet, w Związku byłych Seminarzystek i Nauczycielek, a następnie w Związku Nauczycielek oraz w Towarzystwie Opieki Obywatelskiej. Wiele publikowała z zakresu tematyki pedagogicznej i oświatowej, w przeważającej mierze swoje teksty poświęcając i adresując do kobiet²⁵. Na rzecz przyszłego Muzeum Zasłużonych Polek przekazała Machczyńska gromadzony przez lata zbiór pamiątek narodowych głównie z okresu manifestacji patriotycznych i powstania styczniowego, które pierwotnie eksponowała na Wystawie Pracy Kobiet Słowiańskich w Pradze w 1912 r.²⁶

Projekt powołania Muzeum Zasłużonych Polek ogłosiła Machczyńska w odezwie do społeczeństwa napisanej podczas pobytu w Wiedniu w marcu 1915 r. Już wówczas zwracała uwagę na posiadane pamiątki narodowe, m. in. rękopisy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, o pozyskanie których najprawdopodobniej jeszcze w latach 90-tych XIX w. starała się u Stanisława Smolki²⁷. Na kształt zainteresowań Machczyńskiej i jej kolekcjonerską pasję niemały wpływ wywarło przekonanie o wyjątkowym znaczeniu patriotycznego wychowania, jak i wydarzenia z lat 1861–1863, które opisała w 1914 r. w formie listu do Marii Bruchnalskiej, przygotowującej

²⁴ Tamże, spr. 116, k. 1–3; spr. 115, k. 4–6.

²⁵ S. Konarski, *Machczyńska Antonina*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 626–627; Z. Romanowiczówna, *Dziennik lwowski 1842–1930*, t. 2, Warszawa 2005, s. 171, 177.

²⁶ Przygotowaniami do udziału polskich towarzystw kobiecych w zorganizowaniu Wystawy Pracy Kobiety polskiej w Pradze czeskiej zajmowała się Machczyńska od kwietnia 1912 r., jako przewodnicząca sekcji historycznej. W Komitecie Wystawy działały także znane już członkinie Zjednoczenia Krajowych Towarzystw Kobiety, m. in. prezydentowa Kazimiera Neumanowa, ks. Eleonora Lubomirska, hr. Anna z Dzieduszyckich Wolańska, Maria Dulębianka, Wincenta Longchamps, Celina Przetocka. Machczyńskiej przypadło w udziale opracowanie szkicu historycznego o działalności kobiecej w Galicji oraz wybór postaci sławnych Polek i napisanie katalogu na wystawę. – BN, rkps II 9816/4: Antonina Machczyńska, *Dzienniki-notatniki z lat 1874–1919*, t. 4: lata 1911–1914, k. 6–20; A. Machczyńska, *Kobieta polska. Szkic historyczny skreślony na wystawę w Pradze r. 1912*, Lwów 1912.

²⁷ Державний архів Львівської області / Derżawnij Archiw Lwiws'koji Oblasti (dalej: DALO), f. 1186, op. 2, spr. 14, k. 2–4; spr. 36, k. 36. Według spisu pamiątek jaki sporządzono w dniu otwarcia Muzeum – 19 stycznia 1930 r., w spuściznie Machczyńskiej odnotowano trzy zeszyty rękopiśmiennych notatek Hoffmanowej z lat 1832, 1834 i 1839.

wówczas książkę o udziale kobiet w powstaniu styczniowym. W rękopiśmiennej spuściźnie Machczyńskiej pozostały również dotyczące tego okresu materiały do kroniki zatytułowanej *Powstanie narodu polskiego 1863. Styczeń–czerwiec* oraz wspomnienia i dziennik z lat 1860–1864²⁸.

Za główną twórczynię Muzeum Zasłużonych Polek, a jednocześnie kontynuatorkę inicjatywy zmarłej w 1919 r. Machczyńskiej, uznać należy Marię Bruchnalską (1869–1944), powieściopisarkę, poetkę, członkinię Sekcji Kobiet we lwowskim Komitecie Jubileuszu 50-lecia Powstania Styczniowego 1863–1913, członkinię Komitetu Pracy Obywatelskiej Kobiet, a następnie przewodniczącą sekcji muzealnej Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiecth. Jej aktywności i zaangażowaniu zawdzięcza się zgromadzenie obszernej dokumentacji ikonograficznej i archiwalnej, wspomnień i przedmiotów pamiątkowych dotyczących udziału kobiet w powstaniu styczniowym i listopadowym, a następnie w okresie I wojny światowej i w obronie Lwowa, które udostępniono w Muzeum Zasłużonych Polek. W kolekcji znalazły się m. in. wspomnienia Wandy Umińskiej dotyczące patriotycznego zaangażowania kobiet w ruchach niepodległościowych, a także jej autorstwa *Wspomnienia babki 1863 roku spisane dla prawnuków*²⁹, wspomnienia z powstania styczniowego Teodory Kiślańskiej z Heurichów³⁰, Teofili z Laskowskich Piotrowskiej oraz biografia Zofii Romanowiczówny³¹. Część eksponowanych w Muzeum obiektów pochodziła z prywatnych zbiorów Bruchnalskiej, m. in. patriotyczna biżuteria z okresu żałoby narodowej, fotografie uczestniczek powstania styczniowego, modlitewnik z 1861 r. oraz prasa powstańcza.

Równoległe z pasją kolekcjonerską rozwijała Bruchnalska zamiłowania do badań historycznych, czym wpisała się na trwałe w nurt historiografii kobiecej. Już w latach 1912–1913, w związku z obchodami 50-tej rocznicy powstania styczniowego, rozpoczęła zbieranie materiałów historycznych dotyczących udziału kobiet w wydarzeniach 1863–1864 r., które pierwotnie planowano wydać w 1914 r. Przez lata 20-te i 30-te Bruchnalska uzupełniała zgromadzony już w znacznej części materiał źródłowy, wykorzystywała spuścizny prywatnych osób, ale także dzięki pomocy innych osób penetrowała zbiory archiwów i bibliotek. Utrzymywała kontakty z historykami, ale także z byłymi uczestnikami powstania styczniowego, których prosiła o nadsyłanie

²⁸ BN, rkps IV 9815: A. Machczyńska, *Wspomnienia z lat 1861–1863*; rkps III 9814: Materiały warsztatowe Antoniny Machczyńskiej do kroniki „Powstanie narodu polskiego 1863. styczeń–czerwiec”; rkps II 9813: Dziennik A. Machczyńskiej z lat 1860–1864; M. Bruchnalska, *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym*. (Materiały), Miejsce Piastowe 1933; L. Michalska-Bracha, *Maria Bruchnalska i jej badania nad udziałem kobiet w powstaniu styczniowym*, [w:] *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, t. 4, red. Л. Зашкільняк, С. Матерніцький, Львів–Жешув 2006, s. 435–448.

²⁹ CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 121, k. 1–96.

³⁰ Tamże, spr. 145, k. 1–130.

³¹ Tamże, spr. 126.

relacji o udziale kobiet w wydarzeniach 1863 r. (m. in. z Bolesławem Limanowskim, Marianem Dubieckim, Benedyktym Dybowskim, Augustem Kręckim, Józefem Białynią Chołodeckim, Tadeuszem Korzonem, Edwardem Maliszewskim). W efekcie jej działalność naukowo-dokumentacyjna zaowocowała wydaniem dzieła *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym. (Materiały), Miejsce Piastowe 1933*. Poszerzała też skutecznie, w ramach działalności w lwowskim Zjednoczeniu Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety, zakres swoich zainteresowań o problematykę współczesną, tj. udział kobiet w I wojnie światowej i w obronie Lwowa³². Przez dra Kazimierza Tyszkowskiego z komitetu redakcyjnego Słownika Biograficznego, zainicjowanego przez Akademię Umiejętności w Krakowie, zaproszona została do przygotowania „spisu kobiet – bojowniczek o wolność Polski”, których biogramy planowano zamieścić w niniejszym Słowniku³³.

Bruchnalska prowadziła aktywną działalność odczytową i publicystyczną poświęconą kobietom w powstaniach narodowych, I wojnie światowej i w obronie Lwowa. Problematykę tę wybierała na tematy swoich odczytów, które wygłaszała na obchodach rocznic narodowych, na zjazdach kobiet organizowanych przez Zjednoczenie Polskich Towarzystw Kobiety, przez Radę Naczelną Ziemianek w Warszawie, lwowskie Koła Ziemianek oraz lwowskie Koło Grunwaldzkie. Jeden z jej tekstów, zatytułowany *Matka Polka w dobie niewoli* wysłany został i nagrodzony na Kongresie Międzynarodowym w Paryżu w 1936 r.³⁴ Brała również udział, na prośbę Rady Naczelnej Ziemianek, w przygotowaniach do Wystawy Pracy Kobiety w Poznaniu w 1929 r., gdzie w Pawilonie Ziemianek planowano pokazać materiały ikonograficzne i dokumentację dotyczącą udziału Polek w walkach o niepodległość od 1863 r., pracy oświatowo-kulturalnej oraz działalności na rzecz równouprawnienia kobiet. Bruchnalska nosiła się z zamiarem wysłania na wystawę, oprócz materiałów dotyczących aktywności kobiet w 1863 r., *Bibliografię piśmiennictwa kobiety polskiej*, którą wspólnie z kilkoma słuchaczkami-polonistkami z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie przygotowywała jeszcze na Wystawę Pracy Kobiety Słowiańskich w Pradze

³² DALO, f. 1186, op. 2, spr. 1–30; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: Bibl. Ossol.), rkps 12173/II: „Ciche bohaterki 1863 r.”, t. II: Kobiety Litwy, Wołnyia, Ukrainy. Materiały zebrane i opracowane przez M. Bruchnalską; tamże, rkps 14742/II: Materiały Marii Bruchnalskiej dotyczące udziału kobiet polskich w powstaniu styczniowym; M. Bruchnalska, *Z obrony bohaterskiego Lwowa i Małopolski Wschodniej. Udział ziemianek*, Lwów 1930; też, *Polki w kampanii listopadowej*, Lwów [b. r. w.]; Ł. Charewiczowa, Stanowisko kobiet polskich w popularyzatorskiej i naukowej pracy historycznej, „Kwartalnik Historyczny” R. 47: 1933, t. 2, s. 21–22; L. Michalska-Bracha, *Maria Bruchnalska i jej badania...*, dz. cyt.; też, *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w dobie zaborów*, Kielce 2003.

³³ Bibl. Ossol., rkps 12174/III: Korespondencja Marii z Nowotnych Bruchnalskiej z lat 1892–1944, k. 109. Bruchnalska występuje też jako współpracownik dwóch tomów Polskiego Słownika Biograficznego – t. 1, Kraków 1935; t. 3, Kraków 1937.

³⁴ DALO, f. 1186, op. 2, spr. 11, k. 23–87, k. 108.

w 1912 r. Bibliografia przez pewien okres czasu przechowywana w Muzeum miasta Lwowa stała miejscem przeznaczenia znalazła ostatecznie w Muzeum Zasłużonych Polek³⁵.

W latach 30-tych Muzeum Zasłużonych Polek sukcesywnie poszerzało swoje zbiory. Ze stanu 152 obiektów udostępnionych zwiedzającym w 1930 r., które pochodziły z kolekcji Antoniny Machczyńskiej, Marii Bruchnalskiej i Zofii Romanowiczówny³⁶, rocznie wzbogacało się o kilkadziesiąt pozycji fotografii, przedmiotów pamiątkowych, książek oraz biografii sławnych Polek. Samej Bruchnalskiej udało się ustalić około trzech tysięcy nazwisk kobiet angażujących się po stronie powstania styczniowego i zesłanych na Syberię³⁷. Na tej podstawie planowano uczynić z tego zbioru pamiątek narodowych załączek „wielkiego Muzeum Kobiety Polskiej”, nie posiadającego, co istotne, odpowiednika w ówczesnym polskim muzealnictwie³⁸.

Działalność społeczna Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety możliwa jest do szczegółowego opracowania dzięki obszernej spuściznie zachowanej w zbiorach CDIAUL, którą przejęto w 1975 r. z Biblioteki Naukowej im. W. Stefańka³⁹. Wraz z wybuchem II wojny światowej dokumentacja źródłowa najprawdopodobniej zabezpieczona została przez lwowskie Ossolineum, w którego budynku znajdowała się siedziba Zjednoczenia oraz ekspozycja Muzeum Zasłużonych Polek.

³⁵ Bibl. Ossol., rkps 12174/III: Korespondencja Marii z Nowotnych Bruchnalskiej z lat 1892–1944, k. 141, 145, 487–490.

³⁶ Zofia Romanowiczówna (1842–1935), ur. we Lwowie, nauczycielka, działaczka społeczna, przed powstaniem styczniowym założyła Stowarzyszenie im. Klaudyny Potockiej, które prowadziło działalność patriotyczną i samokształceniową. W powstaniu 1863 r. zaangażowana przy produkcji naboju, szyciu bielizny dla powstańców, dostarczaniu korespondencji, w marcu 1863 r. aresztowana i więziona. Z jej inicjatywy na tradycjach „Klaudynek” powstał w 1868 r. komitet niewiast jako „Stowarzyszenie czynnych Polek”. Po powstaniu styczniowym nauczycielka szkół publicznych dla dziewcząt, od 1915 r. działała w Lidze Kobiet we Lwowie. Autorka wspomnień z okresu powstania styczniowego. Por.: Z. Romanowiczówna, *Klaudynki. Kartka z dziejów patriotycznej pracy kobiet w Galicji w drugiej połowie ubiegłego stulecia*, Lwów 1913; J. Bujak, *Romanowiczówna Zofia*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988–1989, s. 598–600. Por. również spuściznę Zofii Romanowiczówny przechowywaną w: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України / Lwowska Biblioteka Naukowa im. W. Stefańka NAN Ukrainy (dalej: LNB), f. 99, spr. 1–8, oraz wydany drukiem dziennik: Z. Romanowiczówna, *Dziennik lwowski 1842–1930*, t. 1–2, Warszawa 2005.

³⁷ DALO, f. 1186, op. 2, spr. 13, k. 1–31; spr. 14, k. 36–39.

³⁸ Zob. zachowaną do dzisiaj w aktach archiwalnych dokumentację gromadzoną dla potrzeb Muzeum Zasłużonych Polek: CDIAUL, f. 841, op. 1, spr. 113–169 a.

³⁹ Na ten temat por. L. Michalska-Bracha, *Akta Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety we Lwowie (1913–1939) w zbiorach lwowskich*, [w:] *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa*, pod red. M. Przeniosło, L. Michalskiej-Brachy, Kielce 2007, s. 111–122; Inwentarz CDIAUL: *Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety*, f. 841, oprac. R. Kulaczkowski i M. Korostil, k. 1–18.

II

Культурне та мистецьке життя Львова

УДК 002.2 (477.83–25) “15/17”

Віра ФРИС, Марія ГОЛУБ
Львів

Книгописання у Львові в XVI–XVIII століттях: збережені кодекси та джерела

У ранній Новий час, поряд з розвитком книгодрукування, у Львові зберігалася традиція рукописної книги. Загалом є відомості про більш ніж тридцять рукописних кириличних кодексів, переписаних у місті в XV – на початку XVIII ст. Це, головно, Євангелія, мінеї, ірмологіони. Кириличні книги у Львові переписували при церквах, в Онуфріївському монастирі, при Успенському братстві, а також приватно. Переписуванням займалися переважно представники духовенства, поповичі, вчителі й інтролігатори, які зазвичай трактували це заняття як додаткове джерело прибутку або спосіб поповнити власну бібліотеку.

Ключові слова: Львів XVI–XVIII ст., книгописання, кирилична книга.

Переписуванням книг у Львові дослідники цікавилися вже від XIX ст.¹ Однак тоді, та й пізніше – у XX ст., вони згадували лише про окремі рукописні кодекси, які створювалися у Львові й принагідно потрапили їм до рук, чи про окремих переписувачів, якимось пов'язаних зі Львовом, або ж просто писали про те, що у Львові провадилося переписування книг². Науковці, які досліджували рукописну книгу в Україні, стверджують, що книги у Львові переписували при церквах, в

¹ *Петровъ Н. И.* Описание рукописныхъ собраній, находящихся в городѣ Кіевѣ. Москва, 1891. Вып. 1; *Крип'якевич І. П.* Львівська Русь в першій половині XVI віку. IV–V // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). Львів, 1907. Т. LXXVIII. С. 26–50; *Крип'якевич І.* З історії книги у Львові. Рукописна книга до половини XVI ст. // Українська книга. Львів, 1937. № 1. С. 6–8.

² *Свенцицкий И.* Опись музея Ставропигийского института во Львове. Жовква, 1908; *Свенцицкий І.* Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Львів, 1906–1911; *Стојановић Љ.* Стари српски записи и натписи. Скупио их и средіо Љуб. Стојановић // Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Београд, 1902–1904. Књ. I–III; *Гнатюк В.* Зносини українців з сербами // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів, 1906; *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. Львів, 1995; *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ, 1966. С. 138; *Його ж.* Джерела з історії української культури доби феодалізму. Київ, 1972. С. 92; *Rożycki E.* Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. *Studia nad introligatorstwem i handlem książką.*

Онуфріївському монастирі³, при Успенському братстві, а також у приватному порядку⁴. Е. Ружицький вказує, що переписуванням книг займалися передовсім там, де активно діяли церковні братства і братські школи, а виробники рукописних книг часто були пов'язані з братствами⁵. Я. Запаско також підкреслив, що Львівське братство, маючи власну друкарню, вдавалося теж до рукописного способу виготовлення книжок, наводячи як приклад рукописи із згадкою про виготовлення та купівлю у Львові⁶.

З метою повнішого дослідження ситуації з кириличним книгописанням у Львові проаналізуємо різноманітні документальні джерела: збережені рукописні кодекси, що були переписані тут, та архівні документи, в яких згадуються люди, пов'язані з переписуванням книг, що прямо чи опосередковано підтверджують факти переписування книг у Львові.

Досліджуючи виникнення та функціонування рукописної книги в Україні, треба мати на увазі, що рукописна книга з другої половини XVI ст. розвивалася поряд із друкарством, яке з'явилося в цей час. На перших порах друкована книга виготовлялася лише в кількох центрах, була дорожчою за рукописну і практично малодоступною. Крім того, упродовж останньої чверті XVI і в XVII ст. через несприятливі історичні умови багато творів писемної літератури, зокрема світської, не друкувалися, тому переписування залишалося одним із основних способів їх поширення. У перші десятиріччя після запровадження друкарства в Україні зазвичай переписували книги, які не можна було видати через технічні труднощі. Потреба у книзі була великою й увесь час зростала. Цю потребу яскраво відбиває лист 1591 р. львівських братчиків до Константинопольського патріарха Єремії, в якому читаємо таке: "Христа ради, чеснійший наш отче, ісполни ізобилием... *алчбу и нищету нашу книжную*". Братчики просили надіслати їм Типік церковний, Требник, Служебник та іншу релігійну літературу⁷.

Про книгописання у Львові маємо досить багато свідчень, які можна поділити на такі групи: рукописні кодекси, на яких є покрайні записи про те, що вони переписані у Львові або вихідцями зі Львова; згадки в літературі та описи незбережених до нашого часу книг; різного роду документи, в яких згадуються в тому чи іншому контексті факти переписування книг у Львові.

Загалом є відомості про більш ніж тридцять рукописних кириличних кодексів, переписаних у Львові в XV – на початку XVIII ст. Із XV ст. збереглися тільки

Katowice, 1991; *Боянівська М. Б.* Українська рукописна книга в XV – першій половині XVII ст.: виробництво і поширення. Автореф. дис. [...] канд. іст. наук. Львів, 1994; *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст. Львів, 2003; та ін.

³ *Запаско Я. П.* Ошатність української рукописної книги. Львів, 1998. С. 17.

⁴ *Боянівська М. Б.* Українська рукописна книга... С. 11; *Фрис В.* Історія кириличної рукописної... С. 104.

⁵ *Rożyski E.* Z dziejów książki we Lwowie... S. 169.

⁶ *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва... С. 92–93.

⁷ Там само. С. 91.

два: 1) Євангеліє апракос, переписане у Львові 1477 р. дяком Волошином на замовлення молдавського господаря Михайла⁸; 2) Пролог на грудень–лютий, переписаний Геннадієм, ієреєм Онуфріївського монастиря у Львові⁹.

У XVI ст. у Львові були переписані: 3) Мінея на січень–лютий, датована 1542–1551 рр., виготовлена Андрієм писарчуком¹⁰; переписані однією особою: 4–5) Мінея на листопад–грудень 1543 р., переписана на Галицькому передмісті Антоном попом львівським, родичем львівським, і Мінея на січень–лютий, переписана 1548 р. пильністю Антона Іринковича попа Богоявленського на передмісті Галицькому, родича і дідича Львівського¹¹; 6–7) Мінея на березень–квітень 1566 р. і Мінея на травень–червень 1567 р., переписані дяком Андрієм¹²; 8) Євангеліє учительне 1585 р., переписане священником Андрієм¹³; 9) Збірник, що містить Бесіди Йоана Златоуста та інші статті, переписаний Савою Григорієвичем 1587 р. при Ставропігійському братстві у Львові (збереглася коротка післямова)¹⁴; 10) Євангеліє 1591 р. (судячи з покрайнього запису, кодекс було створено у Стрию переписувачем зі Львова Семионом з роду владики Макарія, для продажу до Миколаєва)¹⁵; 11) Євангеліє 1595 р., яке купила

⁸ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника), АСП 21; *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва... С. 296–299; *Крип'якевич І.* З історії книги у Львові... С. 7; *Фрис В. Я., Дзьобан О.* Кирилична рукописна книга // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року. Львів, 1999. С. 284–285.

⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаника, МВ 101.

¹⁰ Львівський історичний музей (далі – ЛІМ), Рук. 54; *Свенцицкий І.* Опись... С. 17.

¹¹ ЛІМ, Рук. 62; *Свенцицкий І.* Опись... С. 19 (№ 56); ЛІМ, Рук. 63; *Свенцицкий І.* Опись... С. 19–20 [№ 62 (57)]; *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI в. ... С. 35–36; *Крип'якевич І.* З історії книги у Львові... С. 8.

¹² ЛІМ, Рук. 61 (59); *Свенцицкий І.* Опись... С. 20–21; ЛІМ, Рук. 61 (60); *Свенцицкий І.* Опись... С. 21.

¹³ ЛННБУ ім. В. Стефаника, АСП 5; *Свенцицкий І.* Опись рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Ч. 3. Львів, 1911. С. 1 (№ 1); *Гринчишин Д.* Рукописні джерела “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника... С. 344; *Чуба Г.* Євангелія XII–XVIII ст. у збірці рукописів А. С. Петрушевича ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст.: Матеріали наукової конференції пам'яті Л. П. Жуковської. Київ, 1995. С. 118–121.

¹⁴ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису (далі – НБУ ім. В. І. Вернадського), Мел. М/П 112, арк. 477; *Петровъ Н. И.* Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся в городѣ Кіевѣ. Вып. 1. С. 185–186 (№ 112).

¹⁵ ЛІМ, Рук. 37; *Боянівська М.* Переписувачі книжок як культурні діячі України. Львів, 1994. С. 27; *Запаско Я.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. Київ, 1960. С. 108; *Його ж.* Орнаментовані рукописи XI–XVI ст. в книгосховищах Української РСР // Матеріали з етнографії та художнього промислу. Київ, 1957. Вып. 3. С. 112–113; *Його ж.* Пам'ятки книжкового мистецтва... С. 91, 371–373; *Його ж.* Рукописна книга як

Василиса¹⁶; 12) Євангеліє учительне кінця XVI ст.¹⁷; 13) Євангеліє кінця XVI ст., у покрайніх записах якого вказано, що “куплене за три копи грошей без семи грошей”¹⁸; 14) Ірмологіон нотний кінця XVI – початку XVII ст.¹⁹; 15) Ірмологіон 1679 р.²⁰; 16) Ірмологіон 1688 р., переписаний Григорієм дидакалом²¹; 17) Ірмологіон кінця XVII ст. (до 1693 р.), куплений у львівських передміщан²²; 18) Ірмологіон 1699 р.²³

У XVII ст. були переписані: 19) Торжественник Мінейний, переписаний 1603 р. у Львові²⁴; 20) Бесіди Йоана Златоуста на Євангеліє від Йоана, переписане Тимофієм священиком у 1605 р.²⁵; 21) Євангеліє 1603 р., яке виготовив Захарій, священик церкви Вознесіння у Львові²⁶; 22) Євангеліє 1612 р., переписане дяком Лукашем Івановичем у Свято-Онуфріївському монастирі у Львові²⁷; 23) Євангеліє, виготовлене в Онуфріївському монастирі до 1615 р. (теж дяком Лукашем Івановичем) на продаж до Сербії. Про це оповідає докладна приписка, в якій вказано, що книгу купили за “осмь на десет злотих”, у рукопис вклеєно відбитки

джерело вивчення народного мистецтва минулого // Народна творчість та етнографія. Київ, 1957. Кн. 2. С. 108–115; *Ісаєвич Я.* Братства... С. 138; *Його ж.* Джерела... С. 92; *Кожин Н. А.* Украинское искусство: XIV – начало XX вв. Львов, 1958. С. 25, табл. IV; Прикраси галицьких рукописів XVII–XVIII ст. Ставропігійського музею, зарисовані Модестом Сосенком. Львів, 1928. Табл. 6; *Свенцицкий И. С.* Описание... С. 13 [№ 37 (35)]; *Ясиновська О.* Каталог кириличних рукописних Євангелій XV–XVIII століть зі збірки Львівського історичного музею. Львів, 1996. С. 75–77 (№ 32).

¹⁶ ЛІМ, Рук. 22; *Свенцицкий И.* Описание... С. 8 [№ 22 (19)]; *Запаско Я.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги... С. 90, 98, 105; *Його ж.* Пам’ятки книжкового мистецтва... С. 97, 385–387; *Ясиновська О.* Каталог кириличних рукописних Євангелій... С. 77–79 (№ 33).

¹⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 201 (Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів), оп. 1, спр. 422.

¹⁸ НБУ ім. В. І. Вернадського, П. 574.

¹⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, МВ № 50; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть. Львів, 1996. № 2. С. 98–99.

²⁰ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, ОН № 235; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої... № 243. С. 212.

²¹ Библиотека Российской Академии наук (Санкт-Петербург). Основной фонд 4.7.12; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої... № 256. С. 220.

²² Національний музей у Львові (далі – НМЛ); *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої... № 277. С. 228.

²³ Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, № 819148; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої... № 333. С. 250.

²⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, Осол. № 38; *Петрушевич А.* Дополнения ко сводной галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ, 1891. С. 17.

²⁵ НМЛ, № F 491, Ркк. 22.

²⁶ *Петрушевич А.* Сводная галицко-русская летопись съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ, 1874. С. 21; *Андрусак М.* З минулого Знесіння. Львів, 1992. С. 16.

²⁷ НМЛ, Ркк. 181; *Фрис В.* Сербська рукописна книга XIV–XVII ст. у збірках Львова // Проблеми слов’янознавства. Львів, 2005. Вип. 54. С. 174.

дереворитів із зображеннями євангелістів, які виконав Памво Беринда 1616 р. у Львові²⁸; 24) Мінея на грудень 1616 р.²⁹; 25) Євангеліє 1637 р. зі Знесіння у Львові³⁰; 26) Службник і Требник архієрейський, переписаний Лаврентієм Яковичем 1632 р. з прекрасними мініатюрами³¹; 27) Службник 1694 р., переписаний у Львові, що належав сербському монастирю Раваниця³²; 28–29) Мінеї, переписані Теофілом Дунаєвським між 1693 і 1719 рр., ієродияконом Загорівського монастиря, при церкві Успіння Пресвятої Богородиці, куди був запрошений Йосифом Скольським, намісником катедри св. Георгія³³; 30) Ірмологіон нотований церковний, що у 1619 р. зберігався при школі в церкві³⁴. До цього переліку слід додати групу Апостолів, переписаних із друкованого львівського Апостола 1574 р. Є велика ймовірність, що декотрі з них були переписані саме у Львові.

Можна припустити, що переписуванням займалися люди, пов'язані якимось чином із книгами, їх упорядкуванням, опрацюванням, продажем і використанням (“споживанням”). Матеріали вказують на те, що переписуванням книг час до часу займалися представники духовенства, поповичі, вчителі й інтролігатори, які трактували це заняття як додаткове джерело прибутку або спосіб поповнити свою бібліотеку³⁵. Є відомості й про те, що брати Рогатинці наймали юнака Іванка переписувати для них “книги святих отців”³⁶.

²⁸ Афон, Хіландарський монастир, № 110; *Стојановић Љ.* Стари српски записи и натписи. Скупио их и средіо Љуб. Стојановић // *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа.* Београд, 1902–1904. Књ. I–III; *Гнатюк В.* Зносини українців з сербами // *Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904).* Львів, 1906. С. 403; *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва... С. 92–93; *Фрис В.* Сербська рукописна книга... С. 174; *Славянские рукописи Афонских обителей / Сост. А. А. Турило и Л. В. Мошкова; Под ред. А.-Э. Н. Тахиаоса.* Фессалоники, 1999. № 28.

²⁹ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, МВ № 421. *Баландюк М.* Службні Мінеї // *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка...* С. 316.

³⁰ НМЛ, Ркк. 637.

³¹ НБУ ім. В. І. Вернадського, 60/647 с.; *Александрович В., Мицько І.* Архієрейський Службник і Требник Івана Боярського // *Пам'ятки України.* Київ, 1993. № 1–6. С. 74–84.

³² *Гнатюк В.* Зносини українців з сербами... С. 404; *Фрис В.* Сербська рукописна книга... С. 174.

³³ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, МВ № 91, 92; *Баландюк М.* Службні Мінеї // *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка...* С. 315.

³⁴ Архивъ Юго-Западной Россіи. Киевъ, 1904. Ч. 1. Т. X. С. 160; 1904. Ч. 1. Т. XII. С. 10; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої... № 16.

³⁵ *Фрис В.* Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII століть // *Записки НТШ.* Львів, 1997. Т. ССXXXIII. С. 215–237; *Боянівська М.* Світські переписувачі книжок в українській книгописній культурі XV – середини XVII століть // *Там само.* С. 239–250.

³⁶ *Monumenta Confraternitatis Staurupigianaе.* Leopoli, 1895. Т. 1. Pars 1. P. 419; *Исаевич Я.* Роль братств в издании и распространении книг на Украине и Белоруссии (конец XVI – XVIII в.) // *Книга и графика.* Москва, 1972. С. 127.

У Львові була добре налагоджена палітурна справа³⁷, про це свідчать документи з початку XV ст., зокрема про існування ремісників, що виконували оправи книг. Е. Ружицький у розвідці про львівських інтролігаторів наводить імена, які збереглися в міських книгах. Дослідник припускає, що це не були ремісники, єдиним заняттям яких була оправа книг³⁸. Для утримання сім'ї інтролігатори нерідко бралися за різні роботи, у тому числі й за переписування і торгівлю книгами.

Інформація про українських інтролігаторів є доволі обмеженою. Зокрема, мало відомо про інтролігатора Івана, який виконував замовлення для Ставропігійської друкарні у 1616 р.³⁹, Василя Поповича, передміщанина, що згадується в документах 40-х років XVII ст.⁴⁰ Небагато знаємо про Василя Савулу, челядника в друкаря та інтролігатора Михайла Сльозки з 1644 р. Відомо, що Василь Савула розвозив книжки для продажу по ярмарках, пізніше перебував на службі в Костянтина Мадзапети. Крім виготовлення оправи і продажу книг, Василь Савула займався їх переписуванням⁴¹. Наприкінці 50-х років XVII ст. діяла майстерня інтролігатора Василя⁴². Небагато відомо про інтролігатора Кисіля, що в 1690-х роках опрацював кириличні книги, куплені в Ставропігійського братства, які потім продавав⁴³. У той час книги у Львові опрацювали в дошки чи у твердий або м'який картон, обтягнені шкірою, найчастіше коричневого кольору, рідше червоного й чорного. Використовували теж пергамент, іноді пофарбований у зелений або червоний кольори⁴⁴.

Кириличною книгою торгували на базарах і на православні свята. Торгували книгами на ярмарках, які тривали кілька тижнів. Головним із них був ярмарок на свято Анни (21 січня). Львівські купці й ремісники продавали свої товари на ярмарках Рогатина, Галича, Теробовлі, Коломиї, Снятина, Калуша, Перемишля, Кам'янець-Подільського, Сатанова, Бара, Луцька, Острога⁴⁵. Книги продавали теж у інтролігаторських майстернях, вдома, у крамницях.

Про те, наскільки переписування книг було вкоріненим у Львові, свідчить Ірмологіон, переписаний у Львові при церкві Успіння Богородиці в 1839 р.⁴⁶ Із

³⁷ *Запаско Я. П.* Ошатність української рукописної книги... С. 16; *Rożycki E.* Z dziejów książki we Lwowie...

³⁸ *Rożycki E.* Z dziejów książki we Lwowie... S. 52.

³⁹ *Ibid.* S. 82.

⁴⁰ *Ibid.* S. 94.

⁴¹ *Ibid.* S. 93, 95; *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. С. 357.

⁴² *Rożycki E.* Z dziejów książki we Lwowie... S. 112.

⁴³ *Ibid.* S. 119.

⁴⁴ *Ibid.* S. 129.

⁴⁵ *Ibid.* S. 147–149.

⁴⁶ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Архів Івана Франка, № 4782; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські ноголінійні Ірмолої... № 1079.

впровадженням друкування переписування книг не припинилося навіть у Львівському Ставропігійському братстві при церкві Успіння Богородиці. Підтвердженням цьому є книга видатків, яку вело братство, і в якій є запис про те, що закуплено партію паперу “мінеї писати”⁴⁷. Книги переписували на місцевому та привізному папері. Крім паперу, що походив із млина у Брюховичах, у Львові був у вжитку папір Буської, Сасівської, Зашківської та Равської папірень. Папір привозили теж з підкарпатських папірень, із Сілезії, Любліна та Гданська. У Львові використовували й французький папір. Але головним постачальником на той час залишався Гданськ⁴⁸.

Цілком зрозуміло, що Львів був важливим осередком книгописання. У місті переписували не тільки кириличні, а й латинські книжки, що є темою наступних досліджень. Зроблений у цій розвідці огляд збережених пам’яток кириличного письма і деяких документів, у подальшому дасть можливість розширити коло дослідницьких питань, пов’язаних з вивченням історії книгописання у Львові. Передусім йдеться про з’ясування кола осіб, причетних до створення кириличної книги: переписувачів, інтролігаторів-переписувачів і просто інтролігаторів.

⁴⁷ ЦДДА України у Львові, ф. 129 (Львівський Ставропігійський інститут), оп. 1, спр. 1044.

⁴⁸ Мацюк О. Папір та філіграні на землях України. Київ, 1974; Rożyski E. Z dziejów książki we Lwowie... S. 67.

УДК 393.4 : 7 “1687” (092)

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ
Львів

Катафалк Марії Анни з Казановських Яблоновської, виставлений у львівському костьолі єзуїтів 1687 року, в описі Миколая Бернета

Траурні церемонії віддавна є частиною культурної традиції. У XVII–XVIII ст. набули поширення мистецькі оправи похорону – спеціально розроблене оздоблення храмів, у яких відбувалися урочисті траурні дійства, та виконані з цієї нагоди декорації для труни з тілом покійника, відомі під запозиченим від гуманістичної традиції окресленням “castrum doloris”. Серед таких пам’яток виняткову історичну вартість має опис катафалку дружини великого коронного гетьмана Станіслава Яна Яблоновського Марії Анни з Казановських (1643–1687), виставленого до її похорону в костьолі єзуїтів у Львові 26–27 травня 1687 р. Докладний опис катафалку зберіг виданий 1696 р. у львівській єзуїтській друкарні панегірик під назвою *Obraz swiatobliwego zycia W Panskich y Senatorskich Palacach wykonterfektowany Jaśnie Wielmozney I. M. P. Maryi Anny z Kazanowa Jablonowskiey Woiewodziny i Generalowey Ziem Ruskich Hetmanowey W. Koronney Przez kaplana Soc: Jesu. Przy zwyczajnym dorocznym obchodzie w roku 1696. W KOLLEGIUM LWOWSKIM WYSTAWIONY Z dozwoleniem starszych*, що його автором був єзуїт Миколай Бернет (1642–1710). Стародрук зберігається у двох примірниках – у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника та Ягеллонській бібліотеці в Кракові.

Ключові слова: Катафалк Марії Анни з Казановських Яблоновської (1687), львівський єзуїтський костьол, Миколай Бернет.

Траурні церемонії віддавна є частиною культурної традиції і тому привертають увагу дослідників¹. За новіших часів їх істотною особливістю стали мистецькі оправи похорону – спеціально розроблене оздоблення храмів, у яких відбувалися урочисті траурні дійства, та виконані з цієї нагоди декорації для труни з тілом покійника, відомі під запозиченим від гуманістичної традиції окресленням “castrum doloris”. Вони набули значного поширення в XVII–XVIII ст., але як неминуче тимчасові, творені для конкретного випадку, з часом зникали, здебільшого, без сліду, за кращих обставин – зберігалися в поодиноких елементах чи іконографічних переказах (іноді документальних описах). Для

¹ З відповідної літератури найближчою до української тематики є написана з використанням матеріалів українського походження книга: *Chrościcki J. Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa, 1974.

західноукраїнських земель такими є насамперед давно уведені в науковий обіг скульптури катафалку, виставленого у 1743 р. в Жовкві до річниці смерті королевича Якуба Собеського (Львівська галерея мистецтв, далі – ЛГМ)², та катафалку коронного гетьмана Юзефа Потоцького (1751) з парафіяльного костюлу в Івано-Франківську (ЛГМ, Львівський історичний музей)³. У поодиноких випадках траурні декорації зафіксувала сучасна графіка⁴. Інколи залишалася певна документація таких робіт, насамперед у складі похоронних видатків. Із конкретних прикладів можна вказати витрати на згаданий катафалк королевича Я. Собеського⁵ або ж невідомі досі значно пізніші та скромніші: 1762 року – на похорон київського каштеляна Никодима Воронича в милятинському монастирі кармелітів босих неподалік від Львова⁶. У деяких випадках зберігалися сучасні описи катафалків, проте вони нечисленні⁷ й належать насамперед до XVIII ст.⁸

Серед таких пам'яток виняткову історичну вартість має опис катафалку дружини великого коронного гетьмана Станіслава Яна Яблоновського Марії Анни з Казановських (1643–1687), виставленого до її похорону в костюлі єзуїтів у

² *Osiński A. Zamek w Żółkwi. Lwów, 1933. S. 131.* З новішої літератури про цей комплекс фігур див.: *Petrus J. T. Kościoły i klasztory Żółkwi // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej / Red. naukowa J. K. Ostrowski. Cz. 1: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. T. 2. S. 53, 63. Il. 122–125.*

³ *Teatr i mistyka. Rzeźba barokowa pomiędzy Zachodem a Wschodem / Red. K. Kalinowski. Poznań, 1993. S. 16.* Про катафалк див. також: *Vanitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych / Red. J. Dziubkova. Poznań, 1997. S. 285.*

⁴ Єдиним таким прикладом з території України є проект *castrum doloris* імператриці Марії Терезії роботи львівського скульптора Яна Щуровського (1780) для собору святого Юра у Львові: *Вуйцик В. Скульптор Іван Щуровський // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). Львів, 1998. Т. ССXXXVI: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва (не нумерована ілюстр. № 2 після стор. 310).*

⁵ Відомі за реєстром частини виплати ремісникам, один зі списків якого до наукового обігу впровадив: *Osiński M. Zamek w Żółkwi. S. 131.*

⁶ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. А. Чоловського, спр. 1711/III; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum A. Czołowskiego, sygn. 439, s. 4–20.* З-поміж таких траурних урочистостей докладно опрацьовано матеріали похорону коронного гетьмана Адама Миколая Сенявського в Бережанах і Львові (1726): *Nestorow R. "Magna pompa et splendido apparatu". Ceremonia pogrzebowa Adama Mikołaja Sieniawskiego we Lwowie i w Brzeżanach w r. 1726 // Sztuka kresów wschodnich. Kraków, 2006. T. 6 / Red. A. Betlej, P. Krasny. S. 225–239.*

⁷ Найраніший такий приклад із західноукраїнських земель дає короткий опис катафалку коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського в бродівському парафіяльному костюлі (1646) (*Oświęcim S. Dyaryusz 1643–1651. Kraków, 1907. S. 127.*)

⁸ З них досі певною мірою вивчено лише катафалки, які проектував єзуїт Павло Гіжицький: *Betlej A. Paweł Giżycki SJ architekt polski XVIII wieku. Kraków, 2003. S. 121–130, 160.* Щоправда, вміщені у книзі комп'ютерні реконструкції позбавлені реального забарвлення епохи і сприймаються відверто надуманими.

Львові 26–27 травня 1687 р. Бургомістр Львова та його історик, очевидець урочистості Юзеф Бартоломей Зіморівіч з цього приводу лаконічно відзначив у своїй хроніці: “Pogrzeb jej odbył się u naszych OO. Jezuitów z największą okazałością i wielkim wydatkiem”⁹. У літературі відомий сучасний друкований опис похорону¹⁰. Його фрагменти публікували новіші видання, присвячені львівському костьолу єзуїтів¹¹, і сучасна наукова література¹². Відзначено й згаданих при цьому виконавців: “Przy opisie katafalku wystawionego w 1687 r. dla Marii Anny z Kazanowskich Jabłonowskiej wymieniono jako autora jej portretu trumiennego – Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego, a jako wykonawcę 23 gipsowych rzeźb serwitora króla Sobieskiego, nie znanego z nazwiska, “Segnior Antoniusa”¹³.

Інший докладний опис зберіг виданий 1696 р. у львівській єзуїтській друкарні панегірик під назвою *Obraz swiatobliwego zycia W Panskich y Senatorskich Palacach wykonterfektowany Jaśnie Wielmozney I. M. P. Maryi Anny z Kazanowa Jabłonowskiej Woiewodziny i Generałowey Ziem Ruskich Hetmanowey W. Koronney Przez kapłana Soc: Jesu. Przy zwyczajnym dorocznym obchodzie w roku 1696. W KOLLEGIUM LWOWSKIM WYSTAWIONY Z dozwoleniem starszych*. У бібліографії стародрук досі значиться тільки в двох примірниках, які зберігаються у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника та Ягеллонській бібліотеці в Кракові¹⁴.

Як видно з повного титулу, видання не подає автора опублікованого тексту. Його ім'я переказали лише автографи на обох примірниках – ним був львівський

⁹ Zimorowicz J. B. Historia miasta Lwowa. Lwów, 1854. S. 462.

¹⁰ Opisanie y wykład katafalku na pogrzebie... Marii Anny z Kazanowa Jabłonowskiej... Hetmanowej Wielkiej Koronnej... w Kościele Lwowskim W. O. Jezuitów wystawionego Anno 1687. 26. i 27 dnia Maja, s. 1.

¹¹ Див., зокрема: Sygański J. Monografia obrazu Matki Boskiej Pocieszenia, ukoronowanego 28 maja 1906 w kościele lwowskim OO. Jezuitów. Lwów, 1906. S. 40–42.

¹² Chrościcki J. A. Pompa funebris... S. 193–194.

¹³ Ejusd. “Castris et astris”. Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki // Biuletyn Historii Sztuki. 1968. Nr 3. S. 392. Поп.: Ejusd. Pompa funebris... S. 292, 293–294.

¹⁴ Estreicher K. Bibliografia polska. Kraków, 1891. T. XII. S. 505; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1981. Кн. перша (1574–1700). № 710. С. 110. Панегірик належить до рідкісних зразків такої літератури, яку наприкінці XVII ст. випродукувало єзуїтське середовище. Інший аналогічний приклад див.: Жыце ку podziwieniu chwalebne хіężney Ostrogskiey Anny Aloizyi Chodkiewiczowej. Kraków, 1698 (Estrajcher K. Bibliografia... Kraków, 1896. T. 14. S. 183). А. А. Ходкевич виявилась адресатом чи не рекордної кількості видань. Їх короткий перегляд під оглядом відомостей про костьольні фундації див.: Chrościcki J. A. Wiadomości o mecenacie artystycznym magnaterii i szlachty polskiej na podstawie panegyryków pogrzebowych od XVI do końca XVIII wieku // Rocznik historii sztuki. Wrocław etc., 1973. T. 9. S. 162–163. Оскільки обидва панегірики вийшли одночасно й не мають ніяких безпосередніх пам'ятних алузій, запрошується висновок, що вони належать до якоїсь ширшої акції, що її на той час провадили єзуїти.

єзуїт Миколай Бернет (1642–1710)¹⁵. Кароль Естрайхер вказав на його авторський підпис у краківському екземплярі¹⁶. Не відзначений бібліографією дарчий напис не названим адресатам наприкінці непагінованої передмови¹⁷ містить також львівський примірник: “Wasz M[ości] M[ilościwego] Państwa / Vniżony sługa X[iądz] Mikołay Bernett. / Societ[atis] Jesu Auctor”¹⁸.

Аналіз тексту панегірика доводить, висловлену через призму тогочасної релігійності, очевидну вразливість автора на мистецькі проблеми. Її виказує не тільки докладний огляд і пояснення структури та складових частин катафалку. Не менш яскравим доказом є, наприклад, опис дорогоцінного балдахину над причастям, який вишили кільканадцять дівчат, котрих М. А. Яблоновська спеціально для цього утримувала тривалий час: “Z teyże miłości ku Nayśw[iętшему] Sakramentowi y nabożeństwa, wilkim kosztem i sumptem osobliwy namiot albo baldachim nad Cyboryum, gdzie Monstrancya stawa na tle nitkowego, złota różnego koloru kwiaty, w cieniu, dziwnie misternie wyrobione z rozmaitymi figurami wyhaftować kazała, umyślnie na to przez długi czas kilkanaście z osobna Panien chowaiąc dokładaiąc tey ibtencyi, że to nie dla oka ludzkiego ale dla Pana Boga sprawiła, którego przytomnym w Nayświętszym Sakramencie wierzyła, żeby przed Stworzycielem swoim choć zimie, były kwiaty na ozdobę jego, ręką wyrobione, gdy przyrodzone być nie mogą”¹⁹; “Rożnym kościołom szczodra swa ręką otwarzała iako to w Ianowie podczas Wideńskiey woyny żeby o szczęśliwych successach i powrocie swego Małżonka słyszała, kościół na tym mieyscu na którym był dawno niżeli go Turcy spalili wystawić kazała. W Fradze żeby także iak nayozdobniey restaurowany był z oltarzami usilnie się o to starała, pewna summę przez ręce spowiednika swego na to wyliczywszy, w apparaty także opatrowała i ubogacała niemi świątynie Pańskie, na co kosztownych szat swoich nie żałowała, ale chętnie ich oddawała na ozdobę i chwałę Boska. Osobliwie szaty drogie po zmarley Ieymości pannie Helenie corce swoiey darowała na apparament kościoła naszego, gdzie ciało iey spoczywa, z których kapu solenne, antepedia, ornaty sprawione, szczodrobliwość iey wyświadczaaja, sama zaś ręka swoia robiła i szyla, niektóre na kielichy apparamenta, korporały, pale, puryfikaterze, chusteczki, i do różnych kościołów rozdawała”²⁰. Наголошуючи на чималій кількості різноманітних вкладів, учений-єзуїт для

¹⁵ Короткі відомості про нього див.: *Grzebień L.* Słownik jezuitów polskich 1564–1990. Kraków, 1993. T. 1: A–Bor. S. 102.

¹⁶ *Estreicher K.* Bibliografia... Kraków, 1894. T. XIII. S. 505.

¹⁷ Єдиною інформацією щодо походження примірника є рукописний власницький запис із вказівкою на належність до львівського монастиря бенедиктинок: “Ludowika Aldeguda Szklinska: Z[akonu] R[eformowanego] O[jca] S[więtego]o B[enedykta] K[onwentu] L[wowskiego]”.

¹⁸ [*Bernett M.*] *Obraz...* Lwów, 1696. S. 5 (першого рахунку). Будь-які інші відкликання до історії примірника на його сторінках відсутні.

¹⁹ *Ibid.* S. 32–33.

²⁰ *Ibid.* S. 35–36.

підкреслення побожності вельможної жертводавчині своєрідно описав реакцію на дар, який сприймається як вершина її зусиль: “gdy kostowny namiot Najswiętszemu Sakramentowi sprawowała, ganili iey niektorzy tę tak świętą robotę, szczypiąc językami nabożną iey wolę z ktorey stroiom i ochędotwu swemu uiać cokolwiek chciała, aby Pan i Stworca iey, gdy się ludziom pod osobami chleba w Monstrancyi prezentaie miał swoią ozdobę”²¹.

Хоча відповідний текст відзначає балдахін насамперед через його вартість, як переконує опис, мистецькій стороні належить при цьому істотне самостійне місце. Завдяки наведеній розповіді М. Бернета цей унікальний зразок шитва вдається ідентифікувати з дорогоцінним наметом, неодноразово описаним у текстах костюольних інвентарів. Зокрема, 1689 р. у розділі “Namioty ad Venerabile” відзначено таку позицію: “Namiotu złocistego bogatego od j[ej] m[ości] p[ani] woiewodziny ruskiey sztuk 8”²². 1700 рік під тією ж рубрикою подає трохи докладніший опис, згідний у деталях зі свідченням ученого-єзуїта: “Namiot ze złota robiony, kwiaty z różnych iedwabiów po nim wygrabiane, iest go sztuk 8”²³. Очевидно, він ідентичний також (хоча тут і вказано тільки половину “штук”) з описаним під 1714 р. з новими щодо давніших викладів деталями: “Namiot złotem robiony w kornukopie, bawełny natykane z korniakopii szyte iedwabiami różnemi kwiaty. Nad kwiatami gołębice dwie korale wielgie maia miasto oczow, w środku korona srebrna pozłocista kamykami nasadzana, krzyżyk złomany na ni. Sztuk zaś wszystkiego namiotu tego 4”²⁴. Панегірик зберіг й інші свідчення про численні дари костюолам, зокрема з мистецького шиття, над якими, за словами М. Бернета, іноді працювала й сама М. А. Яблоновська²⁵. За збереженими інвентарями львівського костюола інші об’єкти, про які згадує М. Бернет, ідентифікувати не вдається. Відповідні писемні матеріали мають виняткове значення для історії мистецтва, оскільки йдеться про речі, які до нас не дійшли.

З огляду на свої мистецькі прив’язаності, львівський єзуїт не тільки ретельно виклав структуру “castrum doloris”. Він подав теж імена двох головних виконавців самої декорації, що для таких літературних текстів, здається, – явище виняткове, хоча й має, як побачимо далі, цілком очевидне пояснення. Відзначена вразливість автора на мистецькі явища дала змогу йому усвідомити унікальність виставленого “castrum doloris”, що в опублікованому тексті наголошено двічі. Зрештою, наведене коротке висловлювання Ю. Б. Зіморівіча переконує, що це було загальне сприйняття. Спочатку катафалк охарактеризовано як “wspariały

²¹ Ibid. S. 87.

²² Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 2019, k. 49 v.

²³ Ibid. K. 75.

²⁴ Ibid. K. 116 v.

²⁵ [Bernett M.] *Obraz...* S. 35, 38. Юліуш Хросьціцький, який присвятив аналізу відомостей до історії мистецтва в похоронних панегіриках магнатерії та шляхти спеціальну статтю, не знав книги львівського єзуїта (*Chrościcki J. Wiadomości...* S. 145–176).

inwencyą i strukturą”²⁶. Далі автор подав своє розуміння винятковості споруди в дещо ширшому викладі, акцентуючи не тільки на затрачених коштах, а й на глибині “інвенції” анонімного проєктанта: “Zdało mi się potrzebna być opisać katafalk, na tym pogrzebie wystawiony, aby nie ginęła pamiątka tak znacznego dzieła, wielkim kosztów nakładem i dowcipną inwencyą wybudowanego”²⁷.

Характер виставленого у львівському костьолі єзуїтів у 1687 р. меморіального ансамблю, який справді відповідає критеріям “tak znacznego dzieła”, визначила насамперед належність покійниці до перших осіб тогочасної Польщі. Однак, як переконують вміщені в тексті панегірика вказівки, не менш важливою була й інша прикметна обставина – якнайтісніші особисті стосунки покійної з членами королівської родини. Саме завдяки цьому принаймні головні роботи при катафалку виконали знані митці з-поміж зайнятих на той час королівськими замовленнями. Третій момент, який також треба взяти до уваги, – контакти небіжки із львівськими єзуїтами як однієї зі щедрих добродійниць монастиря, на що, зокрема, вказує зазначена коротка інформація про траурну урочистість на сторінках укладеної у XVIII ст. монастирської хроніки. Тож іконографічна програма похорону, як можна здогадуватися, виникла у відомому своєю ерудицією єзуїтському середовищі. Наведені фактори відіграли вирішальну роль у виникненні далеко не суто “львівського” за значенням, рідкісного для мистецької культури тогочасного міста архітектурно-скульптурно-малярського ансамблю, зафіксованого не лише в описі М. Бернета.

М. А. Яблоновська була донькою подільського воєводи Олександра Домініка Казановського та Анни з Потоцьких – доньки Стефана Потоцького й Марії Могилянки, двоюрідної сестри київського митрополита Петра Могили. 1658 року її видано заміж за Станіслава Яна Яблоновського, який у 1683 р. став великим коронним гетьманом²⁸. Подружжя Яблоновських належало до найближчого оточення родини короля Яна III Собеського: їхній син Ян Станіслав пізніше (1693 р.) навіть одружився із племінницею королеви Марії Казимири – Йоанною де Бетюн. У тексті панегірика в описі смерті М. А. Яблоновської наведено промовисті приклади її стосунків у колі королівської родини: “Był przy samym iey skonaniu królewic Jakub, który iey oczu ręką swoją zawarł”²⁹. Ще докладніше вказала на це інша особа з найближчого оточення королівського двору – київський єпископ Анджей Залуський: “Pokazał prawdziwe do Pryziaciół skłonne serce swoje NAIASNIEZSZY KRÓLEWICZ JAKUB, kiedy tak wiele razy w chorobie nawiedzając, do ostatniego dopilnował oczu zamknięcia”³⁰. А “krolowa Iey Mość,

²⁶ [Bernett M.] *Obraz...* S. 122.

²⁷ *Ibid.* S. 126.

²⁸ Nowak T. Jabłonowski Stanisław Jan na Jabłonowie i Ostrogu h. Prus (1634–1702) // *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław etc., 1962–1964. T. X. S. 232–239.

²⁹ [Bernett M.] *Obraz...* S. 115.

³⁰ *Zaluski A. Kazanie na pogrzebie Maryey Anny z Kazanowa Jabłonowskiej... we Lwowie...* 26 maja 1687. Warszawa, [s. a.]. S. 15. *Pop.*: *EjUSD. Kazania, które się na prędce zebrać mogły.*

gdy wieść o iey śmierci po Lwowie gruchnęła, z żalem wielkim z Pałacu swego do ciała martwego poszła, i poklekawszy na kolana swoje, usilnie modły, za duszę iey, iako całego Królewskiego Dworu Kochanki i poufney swey przyjaciółki³¹ Bogu czyniła. A że przy ostatnim skonaniu pożegnać iey nie przyszło, wetowała tego nog iey całowaniem i wielkiego afektu swego oświadczeniem³². Як подає М. Бернет, тіло покійної спершу виставлено в кам'яниці Боїмів на Ринку (стояла на місці нинішнього будинку № 30), а через три дні перенесено до розташованого неподалік костюлу єзуїтів, де упродовж трьох місяців біля нього щоденно відправлялися трицесіми – тридцять мес. Єзуїтська хроніка уточнює, що тіло виставили “in aula collegii n[ost]ri”³³. 26–27 травня при великому зібранні духовних осіб на чолі з примасом і світських сановників відбувся похорон. Описуючи його, М. Бернет ні словом не згадав про звичне для таких церемоній оздоблення самого костюлу, зосередивши увагу винятково на катафалку.

Композиція “castrum doloris” ґрунтувалася на аюзії до родинного гербу Казановських “Гжимала”, основу якого склали три вежі й цитата, за словами М. Бернета, з послання апостола Павла до коринфян: “Wiemy że gdy pomieszkanie naze, na ziemi zepsowane będzie, wieczne nie ręką ludzką czynione od Boga w niebie mieć będziemy”*. Тому катафалк, як вимагала родинна традиція Казановських³⁴, виставлено як замок з трьома вежами, над якими вміщено напис з апостола Павла: “Не маємо тут місця для проживання, але прийдешнього шукаємо”. При фортеці знаходилася постать лежачого рицаря, що на щиті демонстрував напис зі слів Христа: “сильний та озброєний пильнує свого двору” (Лк: 11, 21), “міцніший, бо озброєний Божим ви роком смерті мусив віддати гербову фортецю”. Це парафраз слів Христа з євангельської притчі про вигнання біса з німого: “Коли хтось сильний та озброєний пильнує свого двору, його майно в небезпеці. Коли ж надійде хтось сильніший від нього й його подолає, то забере у нього всю його

Warszawa, 1696. S. T3 v.; *Ejusd. Epistolarum historico-familiarium. Brunsbergae, 1710. T. 1. Pars 2. P. 1029.*

³¹ Принагідно відзначимо, що її портрет значиться в інвентарі Жовківського замку 1746 р.: *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII wieku / Zebrał i opracował M. Gębarowicz. Wrocław, 1973. S. 193 (Nr 99).* При цьому привертає увагу відсутність у колекції зображення її чоловіка.

³² [Bennett M.] *Obraz...* S. 115–116.

³³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 1115, с. 351.

* Насправді в обох посланнях апостола Павла до коринфян такого тексту немає.

³⁴ До такого висновку схиляє порівняння з виставленим – як наслідування укладу родинного гербу Гжимала – в кафедральному костюлі святого Яна у Варшаві (1649) катафалком представника іншої лінії родини – великого коронного підкоморія Адама Казановського “na kształt herbu jego, to iest bramy o trzech wieżach zrobionej” (*Oświęcim S. Dużyusz...* S. 223). Цю своєрідну родинну традицію композиційної схеми “castrum doloris” Казановських відзначив: *Chrościcki J. Pompa funebris...* S. 243.

зброю, на яку він покладався, і роздасть його здобич” (Лк: 11, 21–22). На ознаку доконаного факту тріумфу смерті у вікнах фортеці вміщено скелети (“шкелетони”), що показували її як здобуток переможниці. У перспективі гербової брами на сходинах підвищення стояла, за словами М. Бернета, “звичайна для римської старожитності”, “гарно вироблена”, суцільно посріблена, оббита багатим злоголавом із чималими срібними й частково золоченими цвяхами труна-урна зі зложеним на ній тілом. У головах труни вміщено портрет на срібній блясі роботи королівського маляра Єжи Елеутера, а в ногах – срібну таблицю з похоронною елогією. На карнизі гербової фортеці над воротами стояли майже півтораметрові постаті трьох теологічних чеснот – Віри, Надії і Любові. При труні встановлено “майже велетенської статури” скульптури Мудрості, Постійності, Справедливості й Стриманості. Кожна з них мала на постаментах по чотири прислуговуючих їй намальованих символи з відповідними латинськими лемами-засновками. Під Мудрістю зображено розкрити руку з оком посередині, Януса з двома обличчями, єдиногога та перспективу на п’єдесталі з оком при ній. На п’єдесталі Справедливості вміщено сонце посеред зодіаку, зеркало з різними обличчями, шляхетський щит зі стрілою в цілі та перпендикуляр. Чотири сторони постаменту Стриманості оздоблювали каганець, що гас від надміру оливи, кінь у вуздечці, райський птах та Одісей на кораблі, що затуляв вуха поміж сиренами. Під Постійністю вміщено Юдиф з головою Олоферна, діамант під молотами, великий чотиригранний камінь або куб між чотирма протилежними вітрами та лося. Попід урною сиділи чотири постаті моральних чеснот – Побожності (Релігії), Милостині, Посту та Умертвлення, демонструючи, що за їхнім посередництвом душа покійної стала мешканкою небесного міста Єрусалиму. Крім перерахованих дванадцяти скульптур, до ансамблю входило ще одинадцять окремо не названих. Оскільки опублікований опис не розкриває конкретної ролі цих фігур у структурі та іконографічній програмі скульптурного комплексу, то можна здогадуватися про їхнє назагал скромне місце у програмі. Можливо, що тут малися на увазі навіть згадані “шкелетони” у вікнах фортеці. Усі фігури “майстерно уформував з гіпсу королівський штукатор сеньйор Антоніо”. На “пам’ять і показ” перелічених та інших чеснот покійної перед катафалком виставлено теж дві піраміди висотою чотирнадцять ліктів, на яких тридцять два символи з лемами так само передавали її чесноти.

Така деталізована символіка, без сумніву, була витвором якогось освіченого ерудита, що вміло скористався західноєвропейською емблематичною традицією³⁵. Оскільки небіжка була тісно пов’язана із львівським монастирем єзуїтів, автора емблематичного укладу й іконографічної програми загалом треба

³⁵ Ряд конкретних взірців використаної емблематики за матеріалами XVIII ст. наведено: *Chrościcki J. A. Pompa funebris...* S. 242, 243. Автор вказав популярні свого часу емблематичні трактати А. Новаріні (*Electa sacra. Lugdunii, 1619*) і Ф. Піцінеллі (*Mondo simboliko. Milano, 1675*), з яких запозичено принаймні частину застосованих емблем (*Chrościcki J. A. Pompa funebris...* S. 243).

шукати саме в їхньому середовищі. Можливо, навіть, що М. Бернет у такий спосіб скромно увіковічнив одне з власних творинь. Принаймні, якщо би програму уклав хтось інший із єзуїтської братії, це належало б якось відзначити, тим більше, що імена двох майстрів-виконавців, звичайно трактованих набагато скромніше, у тексті наведено. На жаль, надто лаконічні відомості до біографії панегіриста змушують тільки здогадуватися про таку можливість. Проте незалежно від авторства іконографічної програми, її втілення слід відносити до помітних для тогочасного Львова мистецьких реалізацій, а серед сформованих на ґрунті міста траурних декорацій воно, мабуть, було винятковим і водночас виявилось єдиним, що було зафіксоване в докладному описі.

Не останню роль у створенні такого рідкісного ансамблю відіграли виконавці, що представляли провідний мистецький потенціал свого часу. За свідченням М. Бернета, автором натрунного портрету був королівський надвірний маляр Єжи Елеутер – Юрій Шимонович-молодший (1650-і рр. – між 1708–1711)³⁶, відомий у польській науковій традиції як Єжи Елеутер Семигіновський³⁷. Новіші дослідження неспростовно довели його походження з української родини й родинні стосунки у львівському середовищі українських малярів. Він виявився сином наближеного до короля Яна III Собеського маляра, яворівського вїйта Юрія Шимоновича-старшого та Анни – сестри відомого львівського митця першої половини й середини століття Івана Корунки³⁸. Упродовж двох років

³⁶ Коротке зведення відомостей про нього див.: *Александрович В.* Шимонович Юрій молодший (Семигіновський Юрій Елеутер; р. н. невід. – між 28.2.1708–13.3.1711) // *Історія України: А–Я. Енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-тє, доопр. і доповн. Київ, 2008. С. 1461–1462.* Ю. Хросьціцький правильно ідентифікував митця, але невірно подав його ім'я у відомій в літературі, але не зафіксованій у джерелах версії “Jerzy Eleuter Szymonowicz Siemiginowski”. Про іменування маляра див.: *Александрович В. С.* Отец и сын Шимоновичи в истории западноукраинской живописи второй половины XVII в. // *Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1991. Москва, 1997. С. 213.*

³⁷ Основу уявленя про митця як представника польської культурної традиції викладено в розлогіій студії: *Karpowicz M.* Jerzy Eleuter Siemiginowski malarz polskiego baroku. Wrocław etc., 1974. Матеріали щодо українського походження, родоводу та окремі істотні фактичні уточнення до відомостей, зібраних у книзі М. Карповича, див.: *Aleksandrowycz W. S.* Nowe materiały do biografii i twórczości Jerzego Szymonowicza starszego oraz Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego // *Folia Historiae Artium. Kraków, 1991. Т. 27. S. 111–124; Его же.* Отец и сын Шимоновичи... С. 204–222. Унікальні позиції майстра в українській мистецькій традиції свого часу відзначено: *Його ж.* Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво // *Історія української культури: У 5 т. Київ, 2003. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. С. 883, 900, 912.* Новіший короткий підсумок відомостей про маляра як представника української культури див.: *Александрович В.* Шимонович Юрій молодший... С. 1461–1462.

³⁸ Найдокладніший досі звід архівних матеріалів про майстра, не позбавлений, однак, помилкових тверджень, див.: *Różycki E.* Korunka (Koronka, Korunko) Jan // *Słownik artystów*

Ю. Шимонович-молодший перебував королівським стипендистом в Академії святого Луки в Римі, восени 1682 р. виграв академічний конкурс рисунку й невдовзі, як виняткове відзначення, – один із трьох таких випадків в історії – навіть отримав диплом, що прирівнював молодого митця до академіка³⁹. Майстер повертався з Італії через Відень напередодні знаменитої турецької облоги міста 1683 року⁴⁰. Очевидно, із від'їздом Клода Калло з 1686 р. він очолив “малярню” у Вілянуві поблизу Варшави, покликану втілювати королівські замовлення на малярські роботи та забезпечувати численні резиденції Яна III, більшість з яких знаходилася в околицях Львова, необхідними кадрами майстрів⁴¹. Сталі обов'язки прив'язали Ю. Шимоновича-молодшого насамперед до Варшави та підваршавської королівської резиденції, проте на початку 1687 р. “кавалер Елеутер” був у Львові. Тут у січні в Успенській церкві він одружився із львів'янкою Пелагією Афендик. Шлюбну церемонію свого “руського” надвірного маляра вшанував присутністю король у супроводі двору⁴². Конкретної дати урочистості встановити не вдалося, проте навряд чи можна сумніватися, що в найближчі місяці після одруження майстер перебував у Львові при дворі протектора, який резидував тоді в місті. Очевидно, саме за таких зовнішніх обставин маляр і був зайнятий при роботах над катафалком померлої в лютому М. А. Яблоновської: використано його перебування “під рукою”. Хоча зайнятого над структурою скульптора, треба думати, спроваджено спеціально з Варшави.

Як уже зазначалося, М. Бернет згадав про Ю. Шимоновича-молодшого лише як автора натрунного портрету на срібній блясі, традиційно вміщеного в головах. Нині сам образ не відомий. Цитовані інвентарі костюлу єзуїтів згадують його лише під 1700 роком⁴³. Подальша доля портрету не простежується, хоча цитовані реєстри майна костюлу дають підстави здогадуватися про його знищення. Інвентар 1714 року має таку позицію: “Blachy (слово написане поверх

polskich i obcych w Polsce czasowo lub stale pracujących malarze, rzeźbiarze, graficy (далі – Słownik). Wrocław etc., 1986. T. 4. S. 120.

³⁹ *Karpowicz M. Jerzy Eleuter Siemiginowski...* S. 20.

⁴⁰ *Duwerker E. Le commerce d'art entre la Flandre et l'Europe Centrale au XVIIe siècle. Notes et remarques // Evolution générale et développements regionaux en histoire de l'art. Budapest, 1972. P. 176.*

⁴¹ На такій ролі вілянувської “академії” коротко наголошено: *Александрович В. Українські малярі польського короля Яна III Собеського // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 – жовтень 1993 р.). Львів, 1994. С. 32–33.*

⁴² Цей факт зберіг єпископ А. Залуський, який писав про присутність короля в супроводі двору на шлюбній церемонії його “руського маляра”, не називаючи, однак, імені (*Zaluski A. Ch. Epistolarum...* P. 1010). Особу майстра ідентифіковано: *Aleksandrowycz W. S. Nowe materiały...* S. 123; *Его же. Отец и сын Шимоновичи...* С. 214–215.

⁴³ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 2019, k. 70 v.

закресленого: *tablice) srebrne trzy z trumien pogrzebowych... Te blachy stopiono do antepedium anno 1726*⁴⁴. Нижче вміщена пізніша нотатка: “*Te blachy stopione z pozwoleniem r[evetendi] p[atri] provincialis do antepedyum*”⁴⁵. З них першою названа бляха “*j[aśnie] w[ielmożnego] j[ego] m[oś]ci pana chorążego koronnego, służąca na jego rocznice*” (дві інші портретів не мали) – у ньому треба, очевидно, вбачати Александра Поляновського (помер перед 10 травня 1687 р.)⁴⁶. Остання нотатка – унікальне віднайдене досі свідчення про одну з важливих і не відзначених дотепер джерелами функцій натрунних портретів. Водночас наведені відомості доводять, що згодом такі зображення розглядалися передусім як матеріал для нових срібних виробів і гинули безслідно. Це добре відомо з долі знищених у другій половині XVIII ст. чималих колекцій, зібраних на той час у львівських кафедральному костюлі та вірменському соборі⁴⁷. Доля бляхи А. Поляновського може підказати щодо цього навіть хронологію. Втім, сучасний їй портрет М. А. Яблоновської, правдоподібно, зник ще швидше, оскільки на час укладення цитованого інвентаря 1714 року його в костюлі уже не було. Якщо зважити, що в 1689 р. усіх блях від трун згадано вісімнадцять⁴⁸ (й окремо ще портрет львівського патриція Анчевського⁴⁹), то можна припустити, що всі вони, за винятком бляхи А. Поляновського, перестали існувати ще перед 1714 р. Цей рік, очевидно, й окреслює *terminus ante quem* для загибелі натрунного портрету М. А. Яблоновської.

Попри втрату, єдиний задокументований львівський твір Ю. Шимоновича-молодшого займає досить своєрідне місце в мистецькій культурі регіону. Хоча організатори львівської виставки портретного малярства 1965 р., уперше звернувшись до нечисленних збережених натрунних портретів львівського кола, за традицією, яку ще в XIX ст. започаткував професор Львівського університету

⁴⁴ Ibid. K. 121.

⁴⁵ Ibid. Passim.

⁴⁶ Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, L. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska. Kórnik, 1992. S. 28. Дата смерті вказує, що його натрунний портрет був створений приблизно тоді ж, що й зображення М. А. Яблоновської. Чи не випадало б і в ньому вбачати руку того ж таки автора? З іконографії А. Поляновського відомий лише не зафіксованого походження портрет давніх збірок Музею Любомирських у Львові (Львівська галерея мистецтв – Музей-заповідник “Одеський замок”): Львівський портрет XVI–XVIII ст. Каталог виставки лютий–березень 1965 / Автор вступ. ст. та упоряд. В. А. Овсійчук. Київ, 1967. С. 30.

⁴⁷ Александрович В. Українське портретне малярство XVI–XVIII століть. Наближення до історії // Український портрет XVI–XVIII століть / Авт.-укладачі Г. Белікова, Л. Членова. Київ, 2005. С. 59.

⁴⁸ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 2019, k. 45. Докладний перелік більшості блях від трун наводить інвентар 1684 р., коли тих блях було ще тільки чотирнадцять (Ibid. K. 26 v.).

⁴⁹ Александрович В. Українське портретне малярство... С. 57.

Ісидор Шараневич, віднесли декілька зразків до першої половини XVII ст.⁵⁰, надалі виявилось, що ці датування не мають підстав. Нечисленні відомості щодо облаштування похоронних церемоній на західноукраїнських землях у середині століття, швидше, заперечують можливість поширення натрунних зображень уже на той час. Так, зокрема, на труні похованого в Бродах 1646 р. коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського змонтовано срібні таблиці з гербом і біографією⁵¹. Тільки срібну таблицю з гербом відзначено й на труні померлої 1662 р. матері майбутнього короля Яна III – Теофілі з Даниловичів⁵². Як уже наголошувалося, портрет М. А. Яблоновської донедавна був першим достовірним прикладом натрунного портрету на західноукраїнських землях⁵³. Тепер можна ствердити, що вони з'явилися в місті принаймні на десятиліття раніше. Опис єзуїтського костьолу 1684 р. називає портрети померлого в 1676 р. подільського воєводи Александра Станіслава Белзецького, померлого не раніше наступного року волинського каштеляна Стефана Ледуховського та “бляхи” подружжя львівських патриціїв Анчевських з “особами”⁵⁴. Попередній інвентар 1664 р. нічого подібного не відзначає⁵⁵. Отже, найраніші такі зразки з'явилися в костьолі упродовж десятиліття – між серединою 60-х і 70-х років. Перші ж зафіксовані досі в Україні натрунні портрети – литовського канцлера Альбрехта Станіслава Радивиля (1595–1656) та його дружини Кристини Анни з Любомирських (1618–1667) – виникли раніше, але теж у другій половині століття (до 1939 р. знаходилися в костьолі в Олиці)⁵⁶.

Видається, що до кінця року Ю. Шимоновичу-молодшому довелося виконати у Львові ще одне натрунне зображення – його дружини Пелагії з Афендиків, яка померла при народженні доньки в грудні того ж року⁵⁷. Маємо підстави припускати, що саме за таких обставин виник збережений в Успенській церкві овальний портрет молодої дами, з легкої руки І. Шараневича донедавна

⁵⁰ Львівський портрет... С. 28.

⁵¹ *Oświęcim S. Dugaysz...* S. 127.

⁵² Правда, цей факт зберіг не опис самого похорону, а реєстр срібла жовківського парафіяльного костьолу, вивезеного 1672 р. перед турецькою небезпекою до Львова: (ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 215, арк. 1 зв.). До наукового обігу впроваджено: *Александрович В. Українське портретне малярство...* С. 57.

⁵³ Увагу до цієї обставини привернуто: *Александрович В. Образотворчі напрями в діяльності майстрів західноукраїнського малярства XVI–XVII століть // Записки НТШ. 1994. Т. ССХХVII: Праці Секції мистецтвознавства. С. 80.*

⁵⁴ *Александрович В. Українське портретне малярство...* С. 57.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ *Tomkowicz S. Ołyka // Prace Komisji Historii Sztuki. Kraków, 1923. Т. 3. С. 30.*

⁵⁷ Цей факт його біографії відомий за листом канцлера львівської латинської капітули Мацея Вонсовського (*Karpowicz M. Jerzy Eleuter Siemiginowski...* S. 26). Як вдалося встановити, вона була третьою дружиною митця [*Aleksandrowycz W. S. Nowe materiały...* S. 122–123; *Его же. Отец и сын Шимоновичи...* С. 214 (помилково вказано, що Пелагія була другою дружиною)].

атрибутований під довільно прийнятим, нічим не обґрунтованим іменем Варвари Ланґіш (Львівський історичний музей). Якщо ця атрибуційна пропозиція вірна⁵⁸ – оскільки немає достатніх аргументів для її всебічного обґрунтування, тому її треба розглядати тільки як здогад, – зазначене гадане зображення Пелагії Шимонович мало б належати до того ж року, що й утрачене М. А. Яблоновської. Тому воно, мабуть, повинне давати певне уявлення про загублений єдиний задокументований натрунний портрет роботи українського митця⁵⁹.

У зв'язку із портретом закономірно виникає питання, чи не був римський академік автором усього малярського вистрою катафалку. Текст М. Бернета залишає його без відповіді. Логічно було би приписати Ю. Шимоновичу-молодшому увесь комплекс малярських робіт. До такого висновку схиляє насамперед звичаєва практика малярського середовища, за якою в таких випадках майстер виконував усі роботи зі своїми помічниками⁶⁰. Його можуть підтвердити теж суспільний ранг самої небіжки і статус митців, зайнятих при “castrum doloris”.

⁵⁸ Обґрунтування вірогідного авторства див.: *Александрович В.* Юрій Шимонович-молодший: портрет Пелагії з Афендиків Шимонович, дружини маляра. Нова версія походження портрету “Варвари Ланґішівни” // *Нова хвиля.* 1997. Ч. 2. С. 43–46. Атрибуцію не прийняв, проігнорувавши її, Олег Сидор: *Сидор О.* Невідомий львівський художник (Микола Петрахович Мороховський?). Портрет Варвари Ланґіш (?). 1635 (?) // *Український портрет.* № 30. Необхідно, однак, підкреслити, що портрет не має нічого спільного ні з малярством першої половини XVII ст., ні з його львівською версією та автентичною спадщиною М. Мороховського Петраховича (*Александрович В. С.* Архітектура... С. 900).

⁵⁹ Принагідно ще раз відзначимо, що, всупереч поширеним в окремих публікаціях поглядам, майстер не має жодного відношення до втраченого натрунного портрету сучавського митрополита Досифея, похованого в Жовкві на початку 1694 р. Портрет гіпотетично приписано маляреві (*Gębarowicz M.* Szkice z historii sztuki XVII w. Toruń, 1966. S. 267. Визначення прийняли як доведене: *Chrościcki J.* Pompa funebris... S. 70, 317, 363 (авторство Шимоновича-молодшого характеризується як вірогідне); *Белецький П. А.* Украинская портретная живопись XVII–XVIII веков. Ленинград, 1981. С. 142; *Овсїчук В. А.* Майстри українського барокко. Жовківський художній осередок. Київ, 1991. С. 94). Автор останньої публікації повторив нічим не обґрунтовану думку М. Гембаровича, що у Т. Вошиловичеві нібито слід бачити “не живописця, а майстра столярно-малярних робіт”. Хоча авторство Шимоновича-молодшого бачиться В. Овсїчукові як проблематичне, у підсумку наївно-декларативно стверджено: “Таку людину міг намалювати найвидатніший художник, яким був в той час Шимонович”, чого виявилось цілком достатньо для визнання атрибуції... належним чином обґрунтованою. Насправді, за свідченням автентичних писемних джерел, автором цього посмертного зображення митрополита був чинний тоді в Жовкві загадковий досі маляр, найчастіше званий у документах Жовківського замку Томашем Вошиловичем (до літератури впроваджений як Томаш Весолович: *Mańkowski T.* Mecenat Jana III w Żółkwi // *Prace Komisji Historii Sztuki.* Kraków, 1948. T. 9. S. 145–146) (*Александрович В.* Образотворчі напрями... С. 80).

⁶⁰ Правда, мистецька практика тогочасного Львова дає докази співпраці майстрів над більшими замовленнями чи в разі необхідності швидкого завершення такої роботи.

Спеціальної уваги заслуговує також унікальна скульптурна програма, яку описав М. Бернет. Не підлягає сумніву, що гіпсові фігури чеснот і рицаря уклали тільки її основу, однак слід пам'ятати, що майже половини фігур у джерелі не відзначено зовсім. Однак досить вірогідно, що частиною з них були вміщені у вікнах фортеці “шкелетони”. Проте вони, правдоподібно, теж не охоплюють усього ансамблю. Попри скромніше місце в композиції деяких не названих скульптур, вони вочевидь відігравали істотну роль у загальному задумі.

Автором гіпсових скульптур М. Бернет назвав королівського штукатора “сіньйора Антоніо”. Вжита версія імені та титулування доводить його італійське походження. На це вказують і наявні відомості про середовище скульпторів, які працювали при королівському дворі. Майстер, безперечно, ідентичний зі штукатором Антоніо, зайнятим, як і Ю. Шимонович-молодший, різноманітними роботами при вілянувській резиденції. Досі його знали насамперед як автора скульптурного оздоблення фасадів палацу з 1681–1682 рр.⁶¹ У ньому схильні були вбачати поляка⁶². Проте матеріали вілянувського архіву категорично заперечують таку можливість й дозволяють переконливо ідентифікувати особу майстра. Віднайшлися документи Вілянувського палацу, у яких він підписаний як Антоніо Перті в матеріалах 1703 р., пов'язаних із різноманітними роботами в резиденції, утім теж автографи самого митця⁶³. Прізвище вказує на його безперечні родинні пов'язання з П'єтро Перті – одним з виконавців скульптурного оздоблення косяку апостолів Петра і Павла на Антакальнісі у Вільнюсі⁶⁴ й дає підстави вбачити в майстрові його маловідомого досі брата, віднотованого не лише 1703 р. у Вілянупі, а й через три роки на службі в підканцлера Великого Князівства Литовського Станіслава Антонія Щуки⁶⁵ (зрештою, теж особи найближчого оточення короля Яна III). З доробку італійського майстра дотепер ідентифіковано тільки рельєфи Вілянувського палацу. Поряд із ними в аналізованому панегірику описаний скульптурний ансамбль – найвизначніша серед зафіксованих досі робіт цього маловідомого митця. Проте значення втраченої скульптури катафалку полягає не тільки в тому, що вона була важливою

Наприклад, 1668 р. малярі Григорій Богданович і Войцех Крауз умовилися малювати якісь ліхтарі для монастиря домініканців, але вірменський майстер надалі відмовлявся від участі в роботі (*Александрович В.* Епілог львівського середовища малярів вірменського походження: майстри середини XVII – першої третини XVIII ст. // *Україна в минулому.* Київ; Львів, 1996. Вип. 8. С. 144).

⁶¹ *Starzyński J.* Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III // *Studia do dziejów sztuki w Polsce.* Warszawa, 1933. T. 5. S. 75–82.

⁶² *Słownik... Wrocław etc., 1970.* T. 1. S. 38 (“prawdopodobnie polak”); *Chrościcki J.* *Pompa funebris...* S. 292; *Allgemeines Künstlerlexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker.* K. G. Saur Verlag. München; Leipzig, 1992. Bd. 4: Angellin-Ardon. S. 331–332.

⁶³ Державний історичний архів Литви, ф. 459, оп. 1, спр. 69, с. 25, 26, 32, 45.

⁶⁴ Звід відомостей про нього див.: *Słownik... Warszawa, 2003.* T. 7. S. 28–32.

⁶⁵ *Słownik... T. 7.* S. 28.

позицією творчого доробку італійського скульптора. Вона належить до рідкісних пам'яток мистецької культури Львова й західноукраїнського регіону кінця XVII ст. Єдиний віднотований до цього часу на західноукраїнських теренах її скромніший, хоч і “постійніший” за характером аналог дає скульптура гроту замкового парку в Яворові, яку виконав маловідомий в історії західноукраїнського мистецтва майстер – так само з Варшави – Міхал Щупакович⁶⁶. На відміну від нього, діяльність А. Перті в місті, очевидно, була короткотривалою й, наскільки нині відомо, обмежилася скульптурами катафалку М. А. Яблоновської. Поряд із повніше відображеною в джерелах діяльністю осілого у Львові згаданого варшав'янина М. Щупаковича⁶⁷, вона додатково підкреслює активність на місцевому ґрунті спроваджених за королівською ініціативою варшавських майстрів. Правдоподібно, ці ж контакти відображає померлий тут 1700 р. вілянвський челядник Ян Пісторіус⁶⁸. Зрештою, в їх основі лежали передусім мистецькі починання у численних підльвівських резиденціях Яна III Собеського. Тому не зайвим буде вказати, що навесні 1696 р. над оздобленням Кукізівського палацу працював якийсь “сницар-німець” із Варшави⁶⁹.

Діяльність групи скульпторів варшавського походження у Львові та підльвівських резиденціях Яна III підкреслює відсутність у львівському середовищі кадрів, здатних виконати відповідні замовлення. Цей факт особливо виділяється на тлі численних місцевих малярів, зайнятих у королівському оточенні. Він підкреслює своєрідне місце скульптури європейського культурного кола на західноукраїнських землях. Упродовж її багатовікової історії власна традиція тут так і не була опрацьована. Попри існування “місцевого” струменю, європейська зорієнтованість призвела до того, що обличчя самого напряму мистецької творчості визначали винятково прибулі кадри, які так само незмінно виконували найважливіші роботи. Внаслідок цього розвиток скульптури європейського культурного кола на західноукраїнських землях є літописом безперервного ряду імпортованих явищ, що їх привносили у провінційне середовище “мандруючі” представники європейської культурної традиції, здебільшого – зі скромнішим творчим потенціалом.

Треба також відзначити, що на тлі неподільної переваги у творчій практиці регіону релігійної скульптури обширний цикл фігур катафалку сам по собі – пам'ятка рідкісна й для тогочасної мистецької традиції – виняткова. Поза задокументованою давно втраченою скульптурою паркового гроту Яворівського замку, вона не має аналогів серед засвідченого доробку мистецької культури

⁶⁶ Відома за інвентарем 1712 р., у літературі коротко відзначена: *Александрович В. С.* Архітектура... С. 866.

⁶⁷ Нотується у Львові від 1679 р., помер 1712 р. Найважливіші відомості про нього див.: *Александрович В. С.* Архітектура... С. 866.

⁶⁸ *Słownik...* Т. 7, S. 239.

⁶⁹ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 18065.*

західноукраїнських земель відповідного часу. “Castrum doloris” М. А. Яблоновської об’єднав зусилля двох митців кінця XVII ст., з яких особливу увагу привертає Ю. Шимонович-молодший. Цей маляр через винятковий для тогочасної української дійсності римський аспект біографії та римську академічну школу віддзеркалює нові тенденції розвитку української малярської культури західноукраїнських земель другої половини XVII ст.⁷⁰ Поєднаний зі Львовом родинними стосунками, він, утім, був прив’язаний насамперед до Варшави та вілянувської резиденції, тому небагато міг діяти на львівському ґрунті. Катафалк М. А. Яблоновської – єдиний задокументований дотепер львівський слід його творчої активності.

Незважаючи на цікаві пов’язання, аналізований катафалк належить насамперед до тих виняткових пам’яток, що дуже рідко з’являлися на львівському ґрунті. Зрештою, чогось подібного не зафіксовано й у всій тогочасній Польщі. Від цього унікального комплексу нічого не збереглося. Поза наведеною згадкою 1700 р. про натрунний портрет, задокументованим слідом рідкісного ансамблю є скромна пізніша нотатка до позиції цитованого інвентаря львівського єзуїтського костюлу 1684 р. У ньому серед переліку заліза відзначено “Drotow żelaznych albo kolek... Czteryista ośmdziesiąt procz tych, co są po ołtarzach” й після цього додано: Przybyło tych drotów trzech tysięcy z pogrzebu jaśnie wielmożney jey m[о́сці] pani woiewodziny ruskiej 1687”⁷¹. Зрештою, з огляду не тільки на призначення, а й використаний для скульптури матеріал, конструкція навіть в окремих частинах не мала шансів проіснувати довше. Тому вцілілі описи, зокрема, досі практично незнані пера львівського єзуїта, – рідкісне свідчення про окремі аспекти

⁷⁰ Новіші дослідження показали, що від середини століття у малярстві львівського кола діяло декілька українських митців, які виразніше орієнтувалися на західноєвропейську традицію. Першим із віднотованих досі є батько Ю. Шимоновича-молодшого Юрій Шимонович-старший. Про нього див.: *Александрович В.* Майстер Юрій Шимонович-старший // *Образотворче мистецтво.* 1990. № 1. С. 17–18; *Ejusd.* Nowe materiały... S. 111–122; *Его же.* Отец и сын Шимоновичи... С. 204–213. Відповідні тенденції виразно зазначилися також у творчості Матвія Домарацького, який працював у Львові й Комарному (*Його ж.* Матвій Домарацький, маляр львівський і комарненський // *Пам’ятки України: історія та культура.* 2005. Ч. 1. С. 40–65). Діяльність цих та інших майстрів як вияв окремого напрямку західноукраїнського малярства середини – другої половини XVII ст. відзначено: *Его же.* Отец и сын Шимоновичи... С. 218–219; *Його ж.* Архітектура... С. 880; *Його ж.* Матвій Домарацький. С. 59. У широкому контексті еволюції західноукраїнського релігійного малярства ця течія передувала активному зверненню львівських майстрів XVIII ст. до досвіду європейської традиції. Його закріпила унійна епоха церковної історії регіону, яка сприяла утвердженню латинізаційних тенденцій та пов’язаних із ними мистецьких моделей, які вели до остаточного переходу професійного релігійного малярства на позиції периферійного відгалуження європейського зразка. На жаль, львівське українське малярство XVIII ст. досі залишається малодослідженим – з його історії встановлені тільки поодинокі розрізнені факти.

⁷¹ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 2019, k. 40.

мистецької традиції міста. Попри малочисельність, подібні ансамблі були помітним явищем широкого комплексу своєрідної мистецької культури львівського осередку, місцевої традиції в її якнайширших зв'язках і тих чинників, які впливали на формування окремих її сторін. Завдяки цьому навіть відособлені поодинокі вияви нерідко можуть поповнити істотними штрихами доступний образ. Саме тут криється основний інтерес до аналізованого катафалку. Водночас збережений опис львівського єзуїта здатний додати важливі штрихи до літературної історії відповідного середовища.

ДОДАТОК

Миколай Бернет. Опис катафалку Марії Анни з Казановських Яблоновської, виставленого в костьолі єзуїтів у Львові в травні 1687 р.

Zdało mi się potrzebna być opisać katafalk, na tym pogrzebie wystawiony, aby nie ginęła pamiątka tak znacznego dzieła, wielkim kosztów nakładem i dowcipną inwencją wybudowanego. Fundament wszystkiej struktury był na kombinacyi tak Oyzystego herbu Kazanowskich to iest troyga wiez (ktory herb Grzymałą zowią) iako słow Pawła S. z ad Cor. 6. *Wiemy że gdy pomieszkание nasze, na ziemi zepsowane będzie, wieczne nie ręką ludzką czynione od Boga w niebie mieć będzie.* Wystawiono tedy zamek abo twierdzę o trzech wieżach, nad nim byą napis z słow Pawła S. *Nie mamy tu miasta do pomieszkania ale (s. 126) przyszłego szukamy,* daiący znać, że kiedy w osobie Sławney pamięci Iey M. P. Woiewodziney Herbowna twierdza się ruiniuje, częścią przez następującą WIECZNOSC, boć: *aeternum nihil est,* częścią przez czas wszystko trawiący: *Tempus edax rerum,* do Gornego Świętego Miasta IERUSALEM Apoc. 21. opisanego, dusza się S. P. Iey Mość P. Woiewodziny przeniosła. według Pisma S. Ecel: 12. *Ibit homo in domum aeternitatis suae.* Herbowy zbroyny Rycerz z złamanym mieczem leżący, a na tarczy prezentujący napis: *Fortior supervenit,* namienia, że według słow Chrystusa Pana Luc: 11. *Fortis armatus custodiens* (s. 127) *atrium suum,* mocniejszy, bo wyrokami Boskiemi uzbroionej śmierci, Herbowną twierdzę podać musiał. Toż pokazują skieletony w oknach teyże twierdzy, przez insignia swoje, possesya śmierci funduje.

W perspektywie Herbowney bramy, stała na kilku gradusow, pięknie wyrobiona, i cale posrebrzona VRNA Starożytności Rzymskiej zwyczajna, na której Ciało S. P. I. M. P. Woiewodziny złożone było. Trunna była obita bogatym bardzo złotogłowem szczerosrebrnemi i po części pozłożonemi sporemi ćwiekami. W Głowach był portret ieyże na srebrze od pana Ierzego Eleuterego (s. 128) Malarza I. K. M. malowany, a w nogach tablica srebrna *cum elogio funebri.*

Na gzemsie herbowney twierdzy nad bramą stały osoby na trzy łokcie wysokie trzech cnot Theologicznych. Przy trunnie zaś Statuy prawie Olbrzymiskiej statury

czterech Cnot Kardynalnych mając każda po cztery Symbola sobie przyzwoite na pedestalach wymalowane. Pod Vrną zaś siedziały cztery Obrazy przedniejszych Moralnych Cnot: Pobożności albo Religii, Ialmużny, Postu, i Umartwienia, pokazując, że za ich promocyą Dusza S. P. Iey M. P. Woiewodziny, Obywatelką się stała Świętego miasta IERUZA(s. 129)LEM. Te wszystkie Statuy iako i insze, (*wszytkich było dwadzieścia i trzy*) misternie z gypsu efformował Segnior Antonius Statuarius S. R. M. Na Pamiątkę także i wystawienie tych i innych Cnot teyże światobliwey Matrony, wystawione były nie daleko Katafalku dwie Pyramidzie wysokie na łokci 14. na których przez 32. Symbola te się cnoty adumbrowały. Symbola te, iako i cnot Kardynalnych, po Epithaphium na końcu obaczyć możesz.

*Huc oculos animumq Viator.
Phaenicem matronarum, qualem vix secula ferunt,
in modico cinere venerare.*
MARIA ANNA ALEXANDRI DOMINICI
KAZANOWSKI,
*Palatini Braclaviensis, et ANNAE POTO
CKA Filia, (s. 130)*
*Maryi Anny Iablonowskiey
vt magnu natalibus virtutem faceret parallellam,
iam cum aetate secum crescere voluit, imo con(s. 131)-
suetudine traduxit in naturam.*
STANISLAO IOANNI IABLONOWSKI,
*Terraru[m] Russiae Palatino et Generali,
Supremo exercituu[m] Regni Duci etc[etera]
per 29. annos nupta,
non magis Coniugi, quam caelo cara esse studuit.*
*Hinc Pietatem,
quotidiana Meditatione, mortificatione continua et
hebdomadaria Synaxi, ita in se aluit, ut tota illi-
us indoles, Pietas crederetur.*
*Ita in proximos derivavit,
ut cura domesticis, beneficentia egenit, patrocinio ca-
lamitosis, comitate subditis, plus quam Matrem
se probaret.*
*Sic coevae sibi per 44. annos pietati innutrita, eidem
23. Februarii, 1687.*
*eo felicius immoritur, quo prohabilius creditum,
quid impendio valetudinis vltimo litaverit Pietati
Reliquit Ecclesiae, Patriae, et maesto coniugi,
quinque liberos superstites,
nempe:*

*ANNAM LESZCZINSCIAM Palatina Posnaniense,
HEDVIGIM KRASINSCIAM, Palatinam Plocense,
IOANNEM PALATINVM WOLHYNIAE (s. 131)
ALEXANDRVM VEXILLIFERVM REGNI, CAPI-
TANEVM BUSCENSEM et STANISLAVM Mino-
rennem Musarvm Deiictvm, CAPITANEVM
BOHVSLAVIENSEM.*

*His,
vt et toti posteritati,
innumera virtutum exempla consignavit.
Abi Viator exemplo melior,
et si Virtuti studes, etiam in signiori sexu,
meliora charismata aemulari,
ne crede indecorum.*

Była wyżej wzmianka o Symbolach, ktoremi się ten Katafalk ozdobił, więc że sie *in loco* przełożyć nie mogły, tu się kładą:

*Naprzod tedy na pedestalach Cnot kardynalnych,
po 4. było Symbola, takim porządkiem:
Pod Prudencyą albo rostopności.*

1. Ręka otworzysta w pośrodku iey oko.

Lemma: Te preunte salus.

2. Ianus Bożek o dwu twarzach. *Lemma: Ante retroq;*

3. Iednorozec. *Lemma: Stat vertice robur.*

4. Perspektywa na swoim pedesyalu wyrzutowana, a przy niey oko. *Lemma: (s. 132) Procul et perspicue.*

Pod sprawiedliwością albo iustycyą

1. Słońce wpośrodku Zodyaku. *Lemma: Medium non deferit unquam.*

2. Zwierciadło różne twarzy reprezentujące. *Lemma: Cuiq; suum.*

3. Tarcza strzelecka, a w celu strzała. *Lem: Nec citra, nec ultra.*

4. Perpendykul. *Lemma: Aeqvum dignoscit utrinq;*

Pod Temperancyą albo Wstrzemięźliwością.

1. Kaganiec od zbytne przylanego oleiu gasnący. *Lemma: Extinguit nimium.*

2. Koń ouzdany. *Lemma: Frenum tolle, ruit.*

3. Monokodyata albo ptaszek Rayski. *Lem: Spiritv vivimus.*

4. Vlyses v okręcie uszy zatykający między Syrenami. *Lemma: Cantus transvecta tenaces.*

Pod Stałością albo Fortitudinem.

1. Iudit głowę Holofernesa niosąca. *Lem: habet quoq; faemina vires.*

2. Diament pod młotami. *Lemma: Nil agitis.*

3. Kamień wielki czworograniasty abo Cubus między przeciwnemi czterema wia(s. 133)trami. *Lemma: Vndiq; firmus.*

Kostka albo łódź. *Lemma*: Semper jactata, semper erecta.

Na Pyramidach zaś przed katafalkiem, te były malowane Symbola.

Po prawey stronie stojąca Pyramis na pierwszej facycie swojej na pedestalu ten miała napis: IMMORTALITATI,

Symbola zaś te:

1. Nocne niebo z wyiskrzonymi gwiazdami i Xieżycem. *Lemma*: luci nox addit honorem.

2. Ogrodnik latorośli z drzewa zrzyna na szczepienie. *Lemma*: Elisiis ut plantet in hortis.

3. Słońce zaćmione. *Lemma*: Soli nil decedit, at orbi.

4. Phoenix w ogniu umierający, oraz i rodzący się. *Lem*: Suo sic funere gaudet.

Druga facyta teyże Pyramidy na pedestalu miała napis: BENEFICIENTIAE,

Symbola zaś te

1. Robaczek iedwab toczący, *Lemma*: Vel viscera donat.

2. Briareus Starożytny o stu rękach. *Lem*: Ad dandum dextera totus (s. 134).

3. Obłok dżdżysty. *Lem*: Se exhaurit egenti.

4. Pelikan. *Lemma*: Sua per dispendia.

Facyta trzecia na pedesalu miała napis: PATIENTIAE: *Symbola zaś te:*

1. Złota Korona w ogniu, *Lemma*: Pretiumq; examine crescit.

2. Dłoto Szynycerskie posąg Świętego formuiące, *Lem*: Fariat, facros dum formet in usus.

3. Żelazo ogniste w wodzie hartuią. *Lemma*: Robur danet ignis et unda.

4. Drzewo między przeciwnymi wiatrami, *Lemma*: Concussio firmat.

Czwarta facyta na pedestalu miała napis: HUMILITATI.

Symbola zaś te

1. Kompas Słoneczny. *Lemma*: Nil lumen si deficit umbra.

2. Gora wysoka naprzykład Olympus, nad obłoki wyniesiona, *Lem*: Terrae sua culmina celat.

3. Okręt w nawalności żagle spuszczaący, *Lemma*: Superat demissa procellas.

4. Wieża wysoka cień rzucająca, *Lem*: Molem indicat umbra.

Po lewey ręce stojąca Pyramis, na pierwszej facyty pedestalu miała napis:

PIETATI *Symbola zaś te* (s. 135).

1. Ołtarz z ogniem Świętym *Lemma*: Semper fursum, sic sidera pacat.

2. Kwiat Słonecznik, do Słońca obrocony, *Lemma*: Hoc pendeo vultu.

3. Kadzielnica wonność wydawaiąca *Lemma*: Oratio mea ficut incensum.

4. Serce skrzydlaste gorejące, *Lemma*: Amor addit alas.

Wtora facyta miała na pedestalu napis: MORTIFICATIONI.

Symbola zaś te:

1. Drzewko Roxowe *Lemma*: Odorifera, quia spinifera.

2. Ież między psami naszczekiwaiącemi: *Lemma*: Asperitate securus.

3. Organy, *Lem*: Per inania spiritus.

4. Woda w fontannie przez cienkie rurki wysoko wytryskająca, *Lemma*: Augustiis augustior.

Faciati trzecia na pedestalu miała napis: PLUDICITIAE Conjugali. *Symbola zaś te*:

1. Roy pszczoł z ula wyprowadzony.

Lem: Illaeso saecunda pudore.

2. Koncha albo perłowa macica z perlą.

Lemma: Multiplicat generata decus.

3. Labęc po wodzie pływający. *Lem*: Tangor non tingor ab unda.

4. Gołębica. *Lemma*: Sine labe fides (s. 136).

Na czwartey faciaty pedestalu napis: PERSEVERANTIAE. *Symbola zaś te*:

1. Pierścień. *Lemma*: Finem ne quaere.

2. Drzewo Palma. *Lemma*: In culmine pulchra.

3. Swieca dogorywająca. *Lemma*: Ardet dum vita superstes.

4. Laurowe drzewo zawsze kwitnące. *Lem*: Virore perenni (s. 137).

Bernet M. Obraz swiatobliwego zycia... Maryi Anny z Kazanowa Jabłonowskiej. Lwów, 1696. S. 126–137.

УДК 655.11-051 (477.83-25) “17” Шліхтини

Андрій ФЕЛОНЮК
Львів

Шліхтини – львівські друкарі XVIII століття

Просопографічне дослідження життя і професійної діяльності засновника львівської друкарні Шліхтинів (1755–1785 рр.): Яна Лукаша (1709–1764) та його спадкоємців у цій справі – синів Лукаша й Казімежа, здійснене на обширному джерельному матеріалі, дозволило визначити основні факти з біографій представників родини Шліхтинів. Я. Шліхтин, розпочавши свою діяльність на початку 1730-х років майстром палітурного цеху та торговцем книгами, отримав у 1754 р. королівський привілей на право друку, передруку та продажу книг і заснував власну друкарню. Під кінець життя він нагромадив статків на суму понад 100 тисяч злотих і став впливовою особою в міському соціумі Львова середини XVIII ст. Натомість його спадкоємці, сини Лукаш і Казімеж, не змогли закріпити своїх позицій у книговидавничій справі австрійського Львова та забезпечити на належному рівні роботу друкарні, що призвело до її занепаду й ліквідації в середині 1780-х років.

Ключові слова: Ян, Лукаш і Казімеж Шліхтини, Львів XVIII ст., друкарня, книговидавнича справа.

Львівське книговидання ранньомодерного часу залишається недостатньо вивченим – попри значний історіографічний доробок (найперше ґрунтовні праці академіка Ярослава Ісаєвича) з цього питання, що розглядалося дослідниками в контексті загальної еволюції українського та польського друкарства. Зокрема нерівномірно висвітлено історію книгодрукування латинським шрифтом у Львові: щодо його розвитку в XVI і XVII ст. (головно завдяки працям польського історика Едварда Ружицького¹) відомо чимало, натомість стосовно XVIII ст. – порівняно небагато. Хоча саме в цьому столітті у Львові працювали друкарні єзуїтів (1642–1773 рр.), братства Святої Трійці (1713–1786 рр.) і францисканців (1766–1774 рр.), також відомо про кілька приватних ініціатив книговидання: Павла Юзефа Гольчевського (1736–1751 рр.), Івана Филиповича (1753–1766 рр.), Антонія Піллера (від 1772 р.). Аналіз історіографії переконує, що дослідники ще дуже

¹ *Różycki E. Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad intrologatorstwem i handlem książki. Katowice, 1991; Ejusd. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. Wrocław, 1994.*

мало знають, наприклад, про життя і діяльність друкарів П. Гольчевського², І. Филиповича³ і, зокрема, про Яна та його синів Лукаша і Казімежа Шліхтинів, про яких йтиметься в цій статті.

Про існування друкарні Шліхтинів довідуємося, головню, із монографій і довідників, присвячених історії польського друкарства. Інформація про друкарню обмежується, переважно, періодизацією її діяльності, характеристикою окремих видань і тематичного репертуару книг та базується головним чином на книжковому матеріалі, без залучення архівних джерел. Відомостей про життєвий шлях засновника друкарні Яна Шліхтина та його спадкоємців – Лукаша та Казімежа – обмаль.

Першим, хто писав про друкарню Шліхтинів, навівши лише перелік кількох видань, був Єжи Самуель Бандтке⁴. Згодом про Шліхтинів та їхню видавничу діяльність згадували Ігнацій Ходиніцький, Жегота Вив'ялковський, Юліан Колачковський, Теодор Вежбовський, Кароль Естрайхер⁵, Казімеж Будзик⁶.

² Про нього біографічну довідку написав Мечислав Опалек (*Opalek M. Golczewski Paweł Józef // Słownik pracowników książki polskiej / Pod red. I. Treichel. Warszawa; Łódź, 1972. S. 273*), а про друкарню – Едвард Ружицький (*Różycki E. Książka polska i księgozbiory we Lwowie... S. 67–70*). Люблінська дослідниця Марія Юда опублікувала реєстр привілею короля Августа III 1736 р. на сервіторіат (вилучення з-під міської юрисдикції та підпорядкування королівській) і заснування друкарні П. Гольчевським (*Privilegia typographica polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793 / Oprac. i wyd. M. Juda. Lublin, 2010. S. 315*).

³ Найвагомішу дотепер публікацію про життя та діяльність І. Филиповича здійснив львівський історик мистецтва Володимир Вуйцик (*Вуйцик В. Нові документальні відомості про українського гравера та друкаря Івана Филиповича // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1998. Т. ССXXXVI: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. С. 457–463*). Див. також: *Лильо О. Посмертний опис майна львівського гравера і друкаря середини XVIII століття Івана Филиповича // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXXXVI. С. 464–476. Публікація королівського привілею на сервіторіат і заснування друкарні (1752 р.), реєстру привілею на друкування книг церковнослов'янською мовою (1757 р.) й інших надань у: Privilegia typographica polonorum... S. 341–343, 358, 362–363, 392–393*.

⁴ *Bandtkie J. S. Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Xięstwie Litewskim, jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły. Kraków, 1826. Т. I. S. 416–418*.

⁵ *Estreicher K. Bibliografia polska. Kraków, 1882–1951. Т. 8–34*.

⁶ *Chodyncki I. Historia stołecznego Królestwa Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia aż do czasów terażniejszych. Lwów, 1829. S. 416; Wywiatkowski Ż. Czcionkarnie, istniejące w dzielnicach ziem polskich. Kraków; Warszawa, 1884. S. 22; Kolaczkowski J. Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce. Kraków; Warszawa, 1888. S. 154; Wierzbowski T. Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich. Warszawa, 1904. Т. 2: 1526–1830. S. 119; Budzyk K. Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa. Warszawa, 1948. S. 22*.

Змістовніші біографічні нариси про Яна, Лукаша та Казімежа Шліхтинів вміщено 1960 р. у найважливішому дослідженні в польській історіографії з цієї тематики – “Друкарі давньої Польщі від XV до XVIII століття”⁷. Саме на основі наведеної тут інформації у таких підставових довідниках з польського книгодрукування, як “Енциклопедія знань про книгу” та “Словник працівників польської книги” (виданих 1972 р.), викладено у скороченому варіанті головні факти друкарської діяльності Шліхтинів⁸. Зокрема: те, що в 1755 р. Ян Шліхтин заснував друкарню у Львові, друкував літературу переважно релігійного характеру, помер близько 1769–1770 р.; його справу продовжили сини Лукаш і Казімеж, які отримали 1770 р. королівське підтвердження права займатися книговиданням; у 1775 р. Л. Шліхтин спробував на базі єзуїтської друкарні в Любліні на замовлення Комітету національної освіти Речі Посполитої розпочати друк книг, проте зазнав невдачі; після 1775 р. К. Шліхтин одноосібно керував львівською друкарнею до її ліквідації в 1785 р. У пізніших працях польські книгознавці не внесли нічого суттєвого у вивчення цього питання, лише повторювали наявні відомості⁹.

Зусиллями Ярослава Ісаєвича та Якіма Запаса 1984 р. вийшов найповніший перелік (із докладною бібліографією) видань шліхтинівської друкарні¹⁰. На якісно новий рівень поставила дослідження історії друкарської справи Шліхтинів сучасна львівська дослідниця Ірина Качур, опублікувавши низку документів з цієї проблематики (особливо слід відзначити видання оригінального королівського привілею 1770 р. спадкоємцям Я. Шліхтина на продовження його друкарської справи¹¹), виявлених серед матеріалів магістрату міста Львова¹². Однак авторка,

⁷ Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Wrocław; Kraków, 1960. Z. 6: Małopolska – Ziemia Ruskie / Oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski. S. 140, 235–238.

⁸ Encyklopedia wiedzy o książce / Red. nacz. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynałowski. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1972. S. 2272; *Opalek M.* Szlichtyn Jan, Łukasz, Kazimierz // Słownik pracowników książki polskiej. S. 879.

⁹ Див., наприклад: *Sowiński J.* Polskie drukarstwo. Historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473–1939 / Wyd. II popr. i roz. Wrocław, 1996. S. 70; *Rusińska-Gertych H.* Typografia lwowska do końca XVIII wieku i jej przemiany własnościowe // Roczniki Biblioteczne (Wrocław). 2005. Rok XLIX (2005). S. 74.

¹⁰ *Запаса Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984. Кн. 2. Ч. 1 (1701–1764). С. 100–127; Ч. 2 (1765–1800). С. 19–54.

¹¹ Інформацію про цей привілей подав Т. Вежбовський (*Wierzbowski T.* Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego... Т. 2. S. 119), а повторно його опублікувала на підставі впису до Коронної метрики, не знаючи про оригінал та публікацію І. Качур, М. Юда: *Privilegia typographica polonorum...* S. 386–388.

¹² *Качур І.* Львівська друкарня Шліхтинів (1755–1785): з неопублікованих матеріалів // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2005. Вип. 13. С. 3–17.

на жаль, використала лише незначну частину з цього великого масиву джерел, тож інформація, котру можна почерпнути з її вступної статті й опублікованих нею документів, тільки почасти висвітлює це питання.

У нашому дослідженні йтиметься не про функціонування, принципи (нелегальні друки та передруки із фіктивними вихідними даними), періодизацію й результати (видавничий і тематичний репертуар друків, їх повний реєстр та кількісні показники) діяльності шліхтинівської друкарні, а про самих друкарів, адже у згаданій вище історіографії, як уже зазначалося, про них обмаль відомостей¹³, а окремі з них до того ж помилкові. Показовим прикладом може слугувати датування смерті Я. Шліхтина, хибно віднесеної в літературі до 1767–1770 рр.¹⁴

Опрацювавши актовий матеріал, акумульований у раецьких, війтівських, лавничих, фінансових книгах магістрату міста Львова, а також інші джерела (наприклад, метричні книги, які зберігаються в архівах Львова й Варшави), в іншому, ніж дотепер, світлі, можна скласти загальне уявлення про життя і професійну діяльність Я. Шліхтина та його спадкоємців, зокрема синів Лукаша й Казімежа.

* * *

Засновником друкарні родини Шліхтинів став **Ян Лукаш**, який народився перед 26 червня 1709 р. (того дня хрещений у Львівському катедральному костелі¹⁵). Він був сином львівського купця й друкаря Францішка Шліхтина та Доротеї Недбаловичівни¹⁶. Його батько набув міське громадянство 1710 р., будучи не корінним львів'янином, а приїжджим: у записі про прийняття міського громадянства вказано, що його батьки Фердинанд і Барбара Шліхтини мешкали в містечку Мюльбок (*Mühlbock, Milbok*)¹⁷ у Бранденбурзі, тому припускаємо, що родина Шліхтинів німецького походження¹⁸. У 1715–1720 рр. Ф. Шліхтин

¹³ “O życiu prywatnym J. Szlichtyna brak wiadomości. Zmarł między 1767 a 1770 r.” – до прикладу, такою інформацією обмежуються відомості про Я. Шліхтина у виданні: *Drukarze dawnej Polski...* Z. 6. S. 235.

¹⁴ *Ibid.*; *Sowiński J. Polskie drukarstwo...* S. 70; *Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів...* С. 5.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 618 (Римо-католицька митрополічна консисторія, м. Львів), оп. 2, спр. 2634, арк. 441. У метриці записаний як “Joannes Vladislaus”, хоча в пізніших документах згадується під іншим іменем – “Joannes Luca” (*Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів...* С. 12).

¹⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 114, стор. 454.

¹⁷ Там само. Спр. 97, стор. 1321; спр. 651, стор. 574; *Album civium Leopoliensium...* T. 1. S. 370.

¹⁸ Нині це село Олобок (*Ołobok*) на німецько-польському прикордонні (Швебодзінський повіт Любуського воєводства Польщі).

входив до складу колегії Сорока мужів¹⁹. Мати Яна після смерті чоловіка вийшла заміж за львівського друкаря Юзефа Мосцицького. Померла, мабуть, перед 1734 р., оскільки в податкових реєстрах того року занотовано про сплату податку з Єльонківської кам'яниці²⁰, котрою вона володіла, уже її спадкоємцями.

Я. Шліхтин уперше згадується у львівських рукописних матеріалах 1729 р. – як платник податку з частини Єльонківської кам'яниці та з означенням “bibliopola”²¹. У податкових реєстрах 1730-х років він також фігурує як “introligator”²².

Становлення Я. Шліхтина як майстра-палітурника (інтролігатора) завершилося на початку 1730-х років. Очевидно, провчившись певний час у Львові, він помандрував на півтора року²³ до Кракова, де 25 вересня 1733 р. отримав посвідчення місцевого палітурного цеху про свій фах. Пред'явивши цей документ у 1744 р. перед львівським магістратом, Я. Шліхтин отримав право робити оправи книг, навчати підмайстрів (челядь) і учнів (хлопців), тобто здобув статус майстра²⁴.

Із професійним зростанням Я. Шліхтина пов'язаний факт надання йому 18 жовтня 1734 р. міського громадянства. Чоловік рідної тітки Яна – Розалії Недбаловичівни – Якуб Стронський²⁵, майстер палітурного цеху, і друкар Станіслав Стжешинський у той день засвідчили його законне походження²⁶. Це вказує на те, що Ян здавна перебував у середовищі майстрів-палітурників, зрештою, і його батько, і вітччм Ю. Мосцицький були книгарями та друкарями. І тоді, і в наступні роки Я. Шліхтин підтримував професійні та приватні стосунки із багатьма львівськими друкарями (Ю. Мосцицьким, Войцехом Карасінським, П. Гольчевським, С. Стжешинським, І. Филиповичем) та палітурниками (Я. Стронським, Іваном Мігловським)²⁷. Зокрема, у 1752 р. став виконавцем

¹⁹ Там само. Спр. 651, стор. 574; Album civium Leopoliensium. Rejestr przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783 / Wydał A. Janeczek. Poznań; Warszawa, 2005. T. 1. S. 370; Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku: Spisy. Toruń, 2008. S. 292.

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 806, арк. 236 зв.

²¹ Там само. Спр. 822, стор. 172.

²² Там само. Спр. 806, арк. 170 (1734 р.); спр. 808, стор. 50 (1737 р.).

²³ Такий термін мандрівки – рік і шість місяців – було зафіксовано як обов'язковий у статуті палітурного цеху Львова 1740 р. (Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упоряд. М. Капраль. Львів, 2007. С. 735–736, 742).

²⁴ “...wszelkie roboty bibliopolskie, to iest oprawy xiąg wszelakich według swoiey umiejętności wolno było iako naylepiey opravowac y do tego czeladz tak wyzwołoną, iako y chłopców do zapisu przymowac, wpisowac y wypisowac” (ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 118, стор. 60).

²⁵ Там само. Спр. 116, стор. 78–79.

²⁶ Там само. Спр. 114, стор. 454.

²⁷ Там само. Спр. 120, стор. 438–439 (В. Карасінський 1752 р.); спр. 282, стор. 410 (І. Филипович 1754 р.); спр. 435, стор. 317–318 (І. Мігловський 1761 р.).

(разом з друкарем В. Карасінським) заповіту львівського друкаря П. Гольчевського²⁸, а в 1754 р. оцінив (спільно з українським друкарем і гравером І. Филиповичем) його друкарню на 3 тисячі польських злотих²⁹.

Маючи фах палітурника, Я. Шліхтин, вочевидь, спершу займався опрацюванням книг. Від початку 1740-х років торгував книгами у Дармоховській кам'яниці³⁰, і в 1760-х роках досягнув великих успіхів у торговельній діяльності – з огляду на вартість залишеного майна вважався одним із найбагатших купців тогочасного Львова.

Привілей на право книгодрукування (друк, передрук і продаж книг) Я. Шліхтин отримав від короля Августа III 12 вересня 1754 р.³¹ (див. *додаток*). У ньому, зокрема, зазначалося, що надано “цим [привілеєм] повну свободу в нашому місті Львові різні книги для вжитку і публічної користі, а також вигоди Речі Посполитої та Католицької церкви друкувати і передруковувати”, а також заборонялося магістрату та міським податковим органам перешкоджати цій справі, під карою в тисячу угорських золотих. Після отримання привілею Я. Шліхтин подбав про облаштування друкарні. Уже 17 жовтня того ж року він купив за 3 300 польських злотих у Яна Котвіцького та його матері Катерини “materialibus ad tyrographiam”³². Я. Котвіцькому ці “друкарські матеріали” заповів П. Гольчевський (тестамент від 3 жовтня 1751 р.) за умови, що той даватиме вікаріям катедрального костелу певну суму грошей, аби вони щотижня відправляли Службу Божу за упокій його душі. К. Котвіцька була не в змозі виконати цю умову духівниці й продала “друкарські матеріали” Я. Шліхтину із відповідними зобов'язаннями щодо катедральних вікаріїв³³.

Перші книги з друкарні Шліхтина побачили світ 1755 р.: “Wieczerna Pańska” Людвіка Ґурки та “Palatium Reginae Coeli...” Яна Коженювського³⁴. Мабуть, вона розташовувалася в Дармоховській кам'яниці, де, як уже згадувалось, Я. Шліхтин торгував книгами. Загалом до 1765 р. під маркою “друкарня Яна

²⁸ Там само. Спр. 120, стор. 438–439.

²⁹ Там само. Спр. 282, стор. 410.

³⁰ Там само. Спр. 809, стор. 39, 65 (Згадки в записах про сплату податку за 1741–1742, 1748 рр.).

³¹ У збірнику друкарських привілеїв, опублікованому М. Юдою, про цей привілей інформації немає (Privilegia typographica polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793...), хоча дослідники припускали його існування: “Rozpoczęcie produkcji wydawniczej Szlichtyna wiązało się zapewne ściśle z otrzymaniem przezeń przywileju królewskiego. Przywilej ten jednak nie jest znany. [...] Niemniej Jan musiał posiadać taki przywilej, skoro często tytułuje się «JKMci tyrografem»” (Drukarze dawnej Polski... Z. 6. S. 236).

³² ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 432, стор. 94.

³³ Там само. Стор. 92–93.

³⁴ *Запаско Я. П., Ісасвич Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва... Кн. 2. Ч. 1. С. 100.

Шліхтина” вийшло понад 20 видань³⁵. Головним чином це була література релігійної тематики (панегірики, проповіді, літургичні посібники тощо), а також літературні та історичні праці.

Завдяки професійній діяльності Я. Шліхтин займав важливі позиції в міських органах влади, особливо в колегії Сорока мужів. У 1738–1753 рр. був членом цього представницького органу громади міста³⁶, а 1750 р. – віце-регентом³⁷. Від колегії в 1747 р. (разом із сідлярем Яном Цімерманом) і в 1751 р. (разом з Юзефом Кшивінським) виконував обов’язки провізора шпиталю Святого Духа³⁸. Як представник купецького об’єднання колегії 1750 р. виступав посередником у передаванні функцій провізора шпиталю Святого Духа Яном Цімерманом, у зв’язку з його хворобою, лавникові Францішкові Веніно³⁹. Від 20 жовтня 1753 р. і до смерті – львівський лавник⁴⁰.

Неодноразово призначався опікуном дітей померлих міщан Львова. Так, 1749 р. отримав опікунство спільно із регентом колегії Сорока мужів Яном Філіповичем і Марціном Шимоновським над сиротами львівського інстигатора (1745 р.) Міхала Злоторовича⁴¹, а 1756 р. разом з членом колегії Яном Габіхтом – над дітьми покійного сідляра, також члена колегії Я. Цімермана⁴².

Я. Шліхтин володів значною нерухомістю в середмісті та передмісті Львова. У 1730-х роках мешкав на Єзуїтській вулиці в Єльонківській кам’яниці, з якої платив податок⁴³. Відомо також, що принаймні від 1738 р. орендував помешкання у Фаурбаховській (Фарбаховській) кам’яниці на площі Ринок⁴⁴. 10 листопада 1739 р. з дружиною Аполонією купив кімнату й кухню в Дармоховській кам’яниці⁴⁵. Відтоді подружжя володіло її частиною, поряд з іншими співвласниками⁴⁶. У 1746 р. Я. Шліхтин викупив частку пані Гремаліни⁴⁷, а близько 1754 р. став одноосібним господарем⁴⁸. 1 липня 1763 р. він придбав за 7 тисяч польських злотих сусідню Якубшольцовську (*Jakubszolcowska*), або

³⁵ Там само. С. 100, 104, 106–107, 108–110, 113–114, 116–117, 123, 125–127.

³⁶ *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa...* S. 296.

³⁷ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 120, стор. 127.

³⁸ Там само. Стор. 339; спр. 1076, стор. 20, 22, 345.

³⁹ Там само. Спр. 120, стор. 77.

⁴⁰ *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa...* S. 239.

⁴¹ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 119, стор. 530.

⁴² Там само. Спр. 432, стор. 472–473.

⁴³ Там само. Спр. 806, арк. 42 зв., 156 зв., 170, 236 зв., 308 зв.; спр. 807, стор. 50; спр. 808, стор. 50.

⁴⁴ Там само. Спр. 804, стор. 156.

⁴⁵ Там само. Спр. 428, стор. 1171. Кам’яниця розташовувалася поблизу єзуїтського костелу Святих Петра і Павла.

⁴⁶ Там само. Спр. 117, стор. 268; спр. 285, стор. 53–54; спр. 807, арк. 26 зв.; спр. 808, стор. 50; спр. 809, арк. 39, 43 зв., 50, 65; спр. 810, стор. 67, 243, 307.

⁴⁷ Там само. Спр. 809, стор. 39.

⁴⁸ Там само. Спр. 810, стор. 67, 83, 243, 307.

ж Галевічовську, кам'яницю⁴⁹, яка стояла по вулиці “naprzeciw swentarza archikatedralnego na południe”⁵⁰. У 1740 р. успадкував від нащадків Казімежа Капецького нерухомість на Зеленій вулиці Галицького передмістя⁵¹.

Перед 10 листопада 1739 р. одружився з дочкою члена колегії Сорока мужів у 1728–1733 рр.⁵² Яна Маркевича Аполонією⁵³. Вона народилася перед 2 січня 1724 р. (того дня хрещена в катедральному костелі⁵⁴), а померла за кілька днів до 28 серпня 1803 р. від “старечої немочі”⁵⁵. Подружжя мало десятьох синів та доньку⁵⁶. Зі синів повноліття досягнули лише четверо: Лукаш (1749 – після 1783), Себастьян (1752 – після 1782), Казімеж (1756 – після 1787) і Петро (1760 – після 1786 рр.). Дочка Катерина (1753 – ?) стала дружиною лавника (1769–1772) Францішка Пайкера⁵⁷, а потім Францішка Берчовського. Знаємо, що Петро Шліхтин у 1786 р. був судовим геометром Королівства Галичини та Володимирії⁵⁸.

7 березня 1764 р. Я. Шліхтин у своїй (Дармоховській) кам'яниці в присутності сеньйора міської ради й війта Станіслава Нущинського, вікарія латинської катедри Францішка Гладишевського, лавників Яна Філіповича, Войцеха Бегма та лавничого писаря Францішка Ксаверія Яськевича уклав тестамент. Його вписано до книги протоколів комісії присяжних і засвідчено власноручним підписом тестатора, а також усіх названих свідків⁵⁹. Я. Шліхтин заповідав поховати себе в катедральному костелі Успення Пресвятої Богородиці. Виконавцями останньої волі та опікунами дітей призначив своїх колег: львівських лавників Я. Філіповича і В. Бегма, писаря лонгерії Марціна Сольського і віцерегента колегії Сорока мужів Томаша Фершера⁶⁰. Із записів у метричній книзі смертей латинської катедри довідуємося, що Я. Шліхтин помер перед 16 березня 1764 р. – цього дня відбувся його похорон⁶¹.

⁴⁹ Там само. Спр. 285, стор. 311–312, 314–315, 461–462.

⁵⁰ Там само. Спр. 813, стор. 12.

⁵¹ Там само. Спр. 427, стор. 780.

⁵² Там само. Спр. 118, стор. 433; *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa...* S. 294.

⁵³ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 130, стор. 8; спр. 428, стор. 1171.

⁵⁴ Там само. Ф. 618, оп. 2, спр. 2634, арк. 713.

⁵⁵ *Achivum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (далі – AGAD), *Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego archidiecezji lwowskiej*, ks. 758 (Parafia Lwów, Bazylika Metropolitalna), s. 431.

⁵⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2639, арк. 228 зв., 282, 327 зв., 378 зв., 415, 479 зв., 534, 604, 668, 743, 849 зв.

⁵⁷ Там само. Спр. 130, стор. 5–6. У 1770 р. Ф. Пайкер платив податок з Якубшольцовської кам'яниці, отож уже тоді Катерина була його дружиною (Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 811, арк. 523).

⁵⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 296, стор. 676.

⁵⁹ Там само. Спр. 366, стор. 126–127.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ AGAD, *Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego archidiecezji lwowskiej*, ks. 758, s. 3.

Згідно з інвентарем, складеним після смерті Я. Шліхтина, він володів майном (успадкованим дітьми й дружиною разом із друкарнею) на суму 109 686 флоренів і 20 грошів⁶². Його вартість – як і склад ексекторів заповіту – свідчила про заможність і впливовість друкаря. Підтвердженням цього стало також швидке заміжжя його вдови, яка одружилася з львівським патрицієм Марціном Сольським (бл. 1701–1771)⁶³; у 1764–1769 рр. той був лавником, у 1769–1771 рр. – райцею, а 1770 р. – також і бурмистром⁶⁴.

Друкарську справу продовжили двоє синів Я. Шліхтина – Лукаш і Казімеж.

Лукаш Шліхтин народився перед 17 жовтня 1749 р. (того дня хрещений у латинській катедрі⁶⁵). 20 лютого 1770 р. він, разом з іншими спадкоємцями Я. Шліхтина, отримав від короля Станіслава Августа право на продовження друкарського ремесла батька, а саме на друк, передрук і продаж книг⁶⁶. 5 липня того ж року Шліхтини подали цей привілей для вписання в акти расцького уряду⁶⁷. У 1770–1772 рр. вони видавали книги під маркою “спадкоємців Шліхтина”. Це були переважно польські та українські календарі Францішка Лібманна. Відомо лише чотири книги, на яких зазначено: “nakładem Lukasz Szlichtyna, uprzywilejowanego typografa”. Одна датована 1773 р. (А. Filipecki “Podczas obłóczyn zakonnych Tekli Bielskiej łowczanki nadworney koronney, kazanie”)⁶⁸, інші три – 1774 р. (двотомник D. Defoe “Przypadki Robinsona Krusoe”; М. Siekierzyński “Krajopisarstwo powszechne...”, частина перша; J. Ballexserd. “Sposób dla rodziców fizycznego wychowania dzieci... z francuskiego...”)⁶⁹. Наклади цих видань, очевидно, профінансовані Л. Шліхтином, тому на них і фігурує його ім’я, тоді як решта книг надрукована в 1770–1776 рр. під маркою “спадкоємців Яна Шліхтина”⁷⁰.

⁶² Серед рукописних матеріалів міського походження інвентар виявити не вдалося. Таку суму наведено в документах судової суперечки 1776 р. між спадкоємцями Я. Шліхтина стосовно розподілу майна останнього (*Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 8*). Дружина друкаря Аполонія тоді ж засвідчила, що “подала до уряду докладний інвентар залишеного майна, як нерухомого, так і вираженого у грошових сумах, золоті і сріблі та інших рухомостях” (Там само).

⁶³ Станом на 1766 р. Аполонія Шліхтинова була вже його дружиною, оскільки М. Сольський платив податок з кам’яниць Дармоховської та Якубшольцовської, якими раніше володів Я. Шліхтин (ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 811, стор. 282).

⁶⁴ *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa... S. 185, 240*. М. Сольський помер у віці 70 років за кілька днів перед 10 вересня 1771 р. – того дня його поховано в латинській катедрі (AGAD, Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego archidiecezji lwowskiej, ks. 758, s. 33).

⁶⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2639, арк. 415.

⁶⁶ Там само. Ф. 52, оп. 1, спр. 169, арк. 1 (оригінал).

⁶⁷ Там само. Оп. 2, спр. 127, стор. 623–627.

⁶⁸ *Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 6*.

⁶⁹ *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам’ятки книжкового мистецтва... Кн. 2. Ч. 2. С. 30–31*.

⁷⁰ *Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 5–6*.

У зв'язку з фаховою діяльністю Л. Шліхтин мав кілька боргових зобов'язань, які не зумів погасити. Зокрема заборгував матері 6 тисяч польських злотих, які 3 серпня 1774 р. забезпечив на своїй частці друкарні⁷¹. Відповідно до поквитування від 31 листопада 1774 р., був винен євреєві Ізраєлеві за взяті товари 25 червоних злотих і 14 червоних злотих, 15 ліктів (близько 11 м) камлоту (тканини з вовни ангорської кози) на 90 польських злотих та інших товарів на 11 злотих і 7,5 грошів⁷². Як бачимо, окрім друкарства, Лукаш займався ще кравецьким фахом.

4 березня 1774 р. Л. Шліхтин отримав міське громадянство Львова⁷³. Проте наприкінці 1774 – на початку 1775 р., правдоподібно, зазнавши невдачі в професійній діяльності в рідному місті, а також втікаючи від кредиторів, він переїздить до Любліна⁷⁴. У цьому місті Лукаш розпочав книговидання на базі колишньої єзуїтської друкарні, яка перейшла під опіку Комісії національної освіти Речі Посполитої. Люблінський дослідник Павел Гдуля припускає, що Л. Шліхтин прибув до Любліна із власним верстатом (“мандрівною друкарнею”) або частково користувався послугами львівської друкарні⁷⁵. Ця версія, однак, видається сумнівною, адже друкар уклав контракт з Комісією національної освіти про використання колишньої єзуїтської друкарні. Знаємо про два видання Лукаша із цієї друкарні, датовані 1775 р.: Piotr Viaud “Rozbicie okrętu czyli przypadek... z francuskiego na polski przetłumaczone” і Wojciech Mrowiński “Sposób wstrzeźliwości, świętobliwości w... Janie Kantym...”⁷⁶. У Любліні Л. Шліхтина також спіткала невдача в друкарській справі – як було зафіксовано 10 квітня 1776 р. у протоколах Комісії національної освіти, він, “підписавши контракт, покинув друкарню і залишив борги”⁷⁷.

На середину 1776 р. друкар уже перебував у Львові. Тут він знову спробував налагодити книгодрукування і для цього так само позичив значні грошові суми, але вкотре не зміг їх вчасно повернути кредиторам. Так, 22 липня 1776 р.

⁷¹ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 289, стор. 480–481.

⁷² Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 7, 13.

⁷³ Album civium Leopoliensium... Т. 1. S. 429.

⁷⁴ Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 7.

⁷⁵ “Odmienny układ wierszy druku, czyste marginesy (wszystkie noty i odnośniki umieszcza petitem u dołu każdej strony), któj czcionek wskazują na to, że Łukasz przywiózł do Lublina własny warsztat, albo też dzieła wybijał we Lwowie, a sygnował na Lublin” (*Gdula P.* Drukarstwo lubielskie // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki filozoficzne i humanistyczne (Lublin).* 1957. Vol. VIII (1953). S. 59). Тут подано помилкові відомості про те, що в бібліотеці Лопатинського в Любліні (sygn. 19301) “znajduje się druk lwowski Łukasza z roku 1796” (*Ibid.*). Друкарську справу Л. Шліхтин, як впливає із документів, полишив 1776 р.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku.* Kraków, 2000. Т. 1: Małopolska. Cz. 2: Wiek XVII–XVIII. Vol. 1: A–K / Praca zbiorowa pod red. J. Pirożyńskiego. S. 330; Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 7.

Л. Шліхтин написав поквитування Петру Городиському на суму 2 220 злотих, зобов'язуючись їх сплатити за чотири місяці, чого не виконав. Це змусило кредитора 25 листопада того ж року звернутися до суду⁷⁸. 26 липня 1776 р. друкар поставив свій підпис на поквитуванні згаданому вже Ізраелю на суму 10 червоних золотих, пообіцявши повернути їх за три тижні. Як дізнаємося з протесту останнього, пред'явленого 30 червня 1780 р. у Львівському земському суді (з вписом двох квитів 1774 і 1776 рр.), Л. Шліхтин їх так і не погасив⁷⁹.

Очевидно, у друкарській справі Лукаш зазнав остаточного краху, оскільки не маємо даних про його подальшу працю у Львові. Невдовзі він покинув місто. Станом на 11 лютого 1783 р. проживав у Кракові, перебуваючи в духовному сані⁸⁰. Цим фактом уриваються відомості про Л. Шліхтина.

Успішнішим друкарем, порівняно із Лукашем, виявився його молодший брат **Казімеж Шліхтин**. Народився він перед 3 березня 1756 р. (того дня хрещений у катедральному костелі⁸¹).

Після смерті батька разом із братами Лукашем, Себастьяном і Петром продовжив книговидавництво під маркою “з друкарні спадкоємців Яна Шліхтина” (1770–1772 рр.). Внаслідок розподілу майна Я. Шліхтина поміж вдовою та синами, що відбувся 3 червня 1776 р., Казімеж повністю перебрав у свої руки всі справи в друкарні⁸². З цього року книги виходили вже “з друкарні Казімежа Шліхтина”. Однак цілком можливо, що фактично одноосібно керував він нею вже від 1775 р., коли Лукаш виїхав до Любліна – двоє інших братів, за свідченнями Казімежа, не займалися друкарським ремеслом, залишаючись при тому співвласниками друкарні⁸³. Один з них – Себастьян – продав свою частку друкарні Казімежові 18 вересня 1776 р. за 5 тисяч польських злотих⁸⁴. Юридично зречення прав власності на друкарню Себастьяна й Петра Шліхтинів на користь брата відбулося 12 січня 1782 р.⁸⁵ Правове обґрунтування такого одноосібного володіння К. Шліхтину було конче необхідним для офіційного звернення на ім'я австрійського імператора – друкар потребував узаконення своєї книговидавничої діяльності, оскільки актом від 18 жовтня 1781 р. йому заборонено друкувати без дозволу губернаторського уряду⁸⁶.

К. Шліхтин підтримував професійні стосунки з книгарями з-поза Львова. Його друкарськими послугами часто користувався відомий варшавський книгар Ян Август Позер, який у 1770-х роках поряд із Міхалем Грюллем вважався

⁷⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 290, стор. 187.

⁷⁹ Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 7.

⁸⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 292, стор. 603–604.

⁸¹ Там само. Ф. 618, оп. 2, спр. 2639, арк. 604.

⁸² Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 8.

⁸³ Там само. С. 10, 14–15.

⁸⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 134, стор. 486–488.

⁸⁵ Качур І. Львівська друкарня Шліхтинів... С. 9–10, 14.

⁸⁶ Там само. С. 9.

провідним фахівцем у книжковій справі Варшави⁸⁷. Так, наприклад, у 1780 р. Я. Позер замовляв у К. Шліхтина друк наступних видань: [К. G. Tessin.] “Listy pewnego starca do młodego księcia. W Warszawie, 1780. U Jana Augusta Pozera, bibliopoli” та E. Sykst. “O cieplicach w Szkle. Edycja druga. W Warszawie i w Lwowie. U Jana Augusta Pozera, 1780”⁸⁸.

У період активної друкарської діяльності К. Шліхтин став міським громадянином Львова (16 березня 1778 р.)⁸⁹, а від 22 лютого 1778 р. і до 1786 р. був членом колегії Сорока мужів⁹⁰. Вірогідно, він не отримав від царя дозволу на книговидання, бо в 1782–1785 рр. помітний спад його легальної книжкової продукції⁹¹. Натомість продовжував друкувати нелегально, із неправдивими вихідними даними та фіктивними адресами (зокрема на кількох книгах місцем видання зазначено місто Гданськ⁹²). На початку 1780-х років фінансові справи друкарні Казімежа погіршилися. Щобільше, в нього з’явився конкурент у приватній друкарській справі Львова – Антоній Піллер, який за протекції місцевої австрійської влади успішно працював у місті ще від 1772 р. Щоб покращити матеріальне становище, К. Шліхтин брав багато позичок, які не міг повернути вчасно, зокрема Себастьяну Річицькому – 300 злотих (1780 р.), Людвіку Кубецькому – 748 злотих (1781 р.), отцям францисканцям – 1 500 злотих (1781 р.), Анджею Розвадовському – 200 злотих (1782 р.), Геновефі Сігніо – 500 злотих (1782 р.) та іншим⁹³. 3 липня 1783 р. він підписав вексель на 1 050 польських злотих львівському катедральному каноніку Каетанові Глоговському. Згодом у Казімежа виникли проблеми з погашенням цього боргового зобов’язання. Більшу частину грошей він повернув 21 лютого (471 злотий) і 4 березня (429 злотих) 1785 р.⁹⁴ Решту боргу разом з відсотками покрито за рахунок коштів, отриманих від продажу на аукціоні 17 серпня 1787 р. шрифтів друкарських верстатів⁹⁵, що сталося через судовий позов К. Глоговського від 10 серпня того ж року⁹⁶ (вже 24 серпня він повернув свої гроші). Це стало фінальним актом в історії друкарні К. Шліхтина: останню книгу в ній видано 1785 р.

⁸⁷ *Szczepaniec J.* Drukarnia Mitzlerowska Korpusu Kadetów w Warszawie w latach 1778–1783 // *Roczniki Biblioteczne* (Wrocław). 1958. R. II (1958). Z. 1/2. S. 63–64, 67.

⁸⁸ *Ibid.* S. 76–77.

⁸⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 137, стор. 1580; *Album civium Leopoliensium...* T. 1. S. 430.

⁹⁰ *Kapral M.* Urzędnicy miasta Lwowa... S. 304.

⁹¹ *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам’ятки книжкового мистецтва... Кн. 2. Ч. 2. С. 47–53.

⁹² *Качур І.* Львівська друкарня Шліхтинів... С. 10.

⁹³ ЦДДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 444, стор. 692, 836, 1009; спр. 445, стор. 328; спр. 139, стор. 175–177; спр. 295, стор. 707–708.

⁹⁴ *Качур І.* Львівська друкарня Шліхтинів... С. 11, 16.

⁹⁵ Там само. С. 11, 17.

⁹⁶ Там само. С. 11, 16–17.

* * *

Дослідження життя і діяльності засновника львівської друкарні Шліхтинів Яна Лукаша та його спадкоємців у цій справі – синів Лукаша та Казімежа – свідчить про слабку вивченість історії львівського книговидання XVIII ст. і потребу залучення значного комплексу джерельних матеріалів з цього питання.

Опрацювання обширного архівного матеріалу в просопографічному ключі дало змогу відтворити головні віхи біографії Шліхтинів. Порівнявши життєві історії трьох видавців, можна стверджувати про міцне матеріальне становище лише Я. Шліхтина, що зумовлювалося його успішною професійною працею, не останню роль у якій відігравала торгівля книгами та їх друк. Домігшись королівського привілею на право друку, передруку та продажу книг 1754 р. та придбавши друкарські шрифти у спадкоємців П. Гольчевського, він заснував власну друкарню. Під кінець життя Я. Шліхтин нагромадив статків на суму понад 100 тисяч злотих, став впливовою особою в купецькому і владному середовищі Львова другої чверті – середини XVIII ст. Я. Шліхтин виявився нетиповим прикладом успішного фахівця своєї справи, який пройшов усі шаблі професійного зростання – від майстра палітурного цеху (палітурника) Львова початку 1740-х років, торговця книгами (книгаря) до приватного книговидавця.

Спадкоємці Я. Шліхтина, сини Лукаш і Казімеж, не змогли закріпити своїх позицій у книговидавничій справі австрійського Львова та забезпечити на належному рівні роботу друкарні, що призвело до її ліквідації в 1787 р. Така ситуація зумовлювалася, по-перше, конкуренцією з боку інших видавців, підтримуваних новою владою (зокрема А. Піллера), а по-друге, послабленням матеріального становища братів після поділу в 1776 р. статків батька поміж кількома спадкоємцями.

Попри все, друкарська справа Шліхтинів протривала найдовше – тридцять років (1755–1785 рр.) – у порівнянні з іншими аналогічними спробами (скажімо, друкарів П. Гольчевського чи І. Филиповича). Важливим чинником тривалості приватного книговидання було зацікавлення у його продовженні спадкоємців засновника друкарні (згадаймо хоча б друкарську справу А. Піллера). Сини Я. Шліхтина також зацікавилися справою батька, однак, на відміну від нащадків А. Піллера, не здобули підтримки місцевої австрійської влади, що в умовах конкурентного середовища й спричинило занепад друкарні.

ДОДАТОК

1754 р., жовтня 12. Варшава. –

Впис у львівську лавничу книгу привілею короля Августа III львівському лавникові Яну Лукашу Шліхтину на заснування у Львові друкарні із правом друку, передруку й продажу книг

Sub eodem acta necessarium

Offert nobilis et honoratus Joannes Szlichtyn scabinus Leopoli[ensis] privilegium procuratum ad erigendam typographiam de data ipsi[us] Varsaviae die 12 me[nsis] [septem]bris anno 1754 manu serenissimi regni subscriptam sigilloq[ue] minoris cancellarie regni communitam salvum sanum et illasum petens ea[dem] privilegium ab metum alicujus amissionis suscipi actis // [стор. 403] cujus quidem privilegii tenor sequis estq[ue] talis:

Augustus Tertius Dey gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Muzoviae, Samogitiae, Kiioviae, Vołohyniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensciae, Severiae, Czerniechoviaeq[ue] nec non haereditarius dux Saxoniae et princeps elector.

Significam[us] p[rae]sentibus literis nostris quor[um] interest universis et singulis quia nos habentes per certos consiliarios nostros apprime commendatum nobilem Joannem Lucam Szlichtyn civem civit[atis] n[ost]res Leopolie[nsis] ejusq[ue] eximius dotes et peritiam ad exeriendam typographiam faciendam esse duximus ut ipsi facultatem nostram Regiam erigendi typographiam et ejusmodi certem sub auth[orit]ate n[ost]ro Regiae in civitate nostro Leopolie[nsi] exercendi daremus et concederemus cumq[ue] in protectionem n[ost]ram regiam susciperem[us], uti quidem p[rae]sentibus literis n[ost]ris p[rae]dictam facultatem erigendi typographiam et eus artem, in dicta civitate n[ost]ra Leopoli[ensi] exercendi jam et hoc speciali privilegio nostro concedim[us] in regiam typografum nostrum eundem nobilem Joannem Lucam Szlichtyn suscipimus omnibusq[ue] privilegiis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus alii typografi de lege et consuetudine gaudent incorporamus, concedentes eidem plenariam facultatem in eadem civit[ate] n[ost]ra Leopolie[nsi] libros varios pro usu et utilitate publica atq[ue] commodo Reipublicae tum ecclesiae catholicae imprimere et reimprime[re], ita tamen et pri[us] revisi, examinati et approbati digniq[ue] typo per censores librorum judicati sint, taliterq[ue] impressos et reimpressos vendere absq[ue] ullo impedimento quarumvis personarum magistratuum et theloneorum, ubiq[ue] locorum, et ne quis eundem in p[rae]missis impedire audeat, sub poena mille aureorum hungaricalium aliisq[ue] in convulsos privilegiorum nostrorum in lege sancitis inhibemus, quod omnib[us] quoram interest p[rae]sertim vero venerabili capitulo, officio nobili et sp[ect]abili magistratui p[rae]dictae civitatis n[ost]rae Leopolie[nsi] deducendo ad noticiam, mandamus quatenus dictum nobilem

Szlichtyn typografum nostrum circa p[rae]sens privilegium nostrum a nobis gratiose ipsi concessum manu teneant, et ne ab aliis typographis Leopoli[ensibus] aut a quovis alio in erectis.

Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 282, стор. 402–403. Оригінал.

Переклад

До цих актів представив шляхетний та достойний Ян Шліхтин, львівський лавник, необхідний уповноважений привілей на заснування друкарні, виданий 12 вересня 1754 року у Варшаві, підписаний найяснішим королем та засвідчений печаткою малої королівської канцелярії, будучи в здоровому умислі й бажаючи, щоб цей привілей з перестороги перед втратою до актів прийняти, зміст якого є такий:

Август III, Божою ласкою польський король, Великий князь Литви, володар Русі, Пруссії, Мазовії, Самогітії, Київщини, Волині, Поділля, Підляшшя, Лівонії, Смоленщини, Сіверщини та Чернігівщини, а також князь Саксонії та електор.

Змістом даної грамоти повідомляємо всім і кожному, що ми, вважаючи за необхідне, через особливу рекомендацію нашими радниками шляхетного Яна Лукаша Шліхтина, міщанина нашого міста Львова, як найбільш вартого та досвідченого, йому надаємо право на заснування друкарні, щоб цей (Ян Лукаш Шліхтин) нашу королівську заснував друкарню і гарантовано її під нашу королівську владу в нашому місті Львові впроваджуємо, і беремо під нашу королівську опіку, щоб цією нашою грамотою згадане повноваження заснувати друкарню та це ремесло в згаданому місті нашому Львові виконувалося, власне зараз цим спеціальним нашим привілеєм надаємо нашому королівському друкареві шляхетному Янові Лукашеві Шліхтинові всі привілеї, вольності, імунітети та прерогативи, якими інші друкарі згідно закону та звичаю користуються, дозволяємо цим привілеєм повну свободу в нашому місті Львові різні книги для вжитку і публічної користі, а також вигоди Речі Посполитої та Католицької церкви друкувати і передруковувати, і навіть перед цим оглядати, оцінювати та схвалювати до друку книжки, цензорами засуджені, і в такий спосіб надруковані та передруковані продавати, без жодної перешкоди зі сторони магістратських та податкових урядників, де-небудь розташованих, і ні від кого про можливі перешкоди не слухати, під загрозою кари в 1 000 угорських золотих, і інші в привілеях наших в законі ухвалені забороняємо. Тому довівши до відома всім, кого цікавить, особливо ж превелебній капітулі, шляхетному та достойному магістрату вищезгаданого нашого міста Львова, наказуємо, щоб згаданий шляхетний Шліхтин нашу друкарню згідно з даним нашим привілеєм задля нашої ласки у власній руці тримав, а не будь-які інші друкарні львівські або ті, що засновуються.

УДК 75 (477.83–25 : 4) 041.5 “180/185”

Мар’яна ЛЕВИЦЬКА
Львів

Львівське портретне малярство першої половини ХІХ століття: унікальність і типовість у центральносхідноєвропейському художньому контексті

Львівські малярі першої половини ХІХ ст. своїми творами зуміли подати загальну художньо-образну характеристику того часу. Суспільні перетворення позначалися на самоусвідомленні митців. У 1830-х роках утворилася місцева мистецька група, строката в національному плані, що складалася з українців, поляків, чехів, німців тощо, які загалом позиціонували себе як львівські художники. Романтична індивідуалістична концепція була втілена, насамперед, у жанрі портрета. У портреті була відображена динаміка змін, пульс життя міста, його соціальна структура: від суспільно-значимих постатей духівництва, впливових аристократів, політиків, чиновників, відомих учених, громадських діячів, митців – до прошарку міщанства. Образ героя-сучасника став на цьому етапі визначальним у жанрово-тематичній структурі львівського малярства.

Ключові слова: Львів першої половини ХІХ ст., портретне малярство, естетика романтизму, бідермайер.

Кінець ХVІІІ і перша половина ХІХ ст. стали знаковим періодом у розвитку культури й мистецтва центральноєвропейських (тоді недержавних) народів Польщі, Чехії, Угорщини, Балканського півострова. Йдеться про етап формування регіональних мистецьких шкіл у межах Австрійської імперії – зі своїми естетичними концепціями, тематичними пріоритетами, власним стилем¹. Особливе значення тут мали спільний історичний контекст і домінуюча на той час роль Віденської академії мистецтв. А стадіальні й типологічні подібності художніх стилів і напрямів розвитку мистецтва більшості народів, що входили до складу монархії Габсбургів, можемо трактувати як явище конвергентне. Саме тоді національне мистецтво чехів, угорців, поляків, українців ставало професійним і світським, закладалися основи місцевих мистецьких академій: у Празі засновано Товариство патріотичних друзів мистецтва (1796 р.), відкрито

¹ Ці явища стали складовою більш глобального проекту ХІХ ст. – творення держав слов’янськими націями на основі спільних традицій, світогляду і мови. Див.: *Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від середньовіччя до сьогодення*. Київ, 2004. С. 172–176.

Рисувальну академію (1797 р.) і Національний музей (1818 р.); у Будапешті відкрито Угорський національний музей (1802) і засновано Академію мистецтв (1825 р.); у Братиславі на початку XIX ст. відкрито Художню школу; у Кракові почала працювати Школа образотворчих мистецтв (1816 р.), із збіркою гіпсових копій, гравюр, рисунків; у Варшаві відкрито Школу красних мистецтв при Варшавському університеті (1818 р.).²

Загалом, хронологія якісних змін у стилістично-образному ладі мистецтва першої половини XIX ст. була синхронною: початок століття позначений відходом від класицизуючих тенденцій, 1820–1840-ві роки (до 1848 р.) – період взаємодії та співіснування романтичних та бідермайєрівських інтенцій, зі свослідним балансуванням поміж реалістичним та ідилічним: від поетизованого відображення буденності до зацікавлення національними темами в мистецтві³. Численні дослідники європейського малярства не випадково називали цю епоху *par excellence* епохою портретного жанру⁴. Адже тоді, через образи героїв часу, як головної теми художнього “висловлювання”, розкривалася сутність епохи. Це твердження безпосередньо виражає і жанрову специфіку львівського малярства першої половини XIX ст., де портрет не просто кількісно переважав, а “матеріалізував” уявлення про епоху, місто і його мешканців.

Львів як столиця провінції, чи “Королівства Галіції та Лодомерії”, упродовж XIX ст. увійшов до спільного художнього контексту монархії, але мав і власні мистецькі традиції, що дає підстави говорити як про типові, так і про оригінальні в центральноєвропейській перспективі. Ще наприкінці XVIII ст. нові соціально-політичні реалії інспірували якісне оновлення в художній сфері: йдеться, найперше, про секуляризацію культури (собор Св. Юра – останній монументальний

² История искусств стран Западной Европы от Возрождения до начала XX века: Живопись. Скульптура. Графика. Архитектура. Музыка. Драма-театр / [Редкол.: Е. И. Ротенберг (гл. ред.) и др.]. Санкт-Петербург, 2004. Кн. 2: Искусство XIX века: Германия. Австрия. Италия / Отв. ред. Е. Ю. Золотова; Европейское искусство XIX века (1789–1871) / Авт. кол.: Л. Алешина, Ю. Колпинский, Е. Марченко, В. Стародубова. Москва, 1975; *Свирида И.* Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века. Москва, 1978; *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. st.* / Ed. Jiří Hanuš. Brno, 2006.

³ *Dobrowolski T.* Malarstwo polskie ostatnich dwustu lat. Wrocław, 1989; Belser *Stilgeschichte*. Stuttgart; Zurich, 1993. Band VI: vom Klassizismus bis zur Gegenwart. (Adolf Max Vogt, Maurice Besset, Christoph Wetzel); *Die Kunst des 19. Jahrhunderts*. Von R. Zeitler. Berlin, 1966; *Żuchowski J. T.* Patriotyczne mity i toposy. Malarstwo niemieckie lat 1800–1848. Poznań, 1991; *Rosen C., Zerner H.* Romanticism and realism: The mythology of Nineteenth-Century Art. New York, 1985.

⁴ *Алешина Л., Яворская Н.* Искусство Югославии. Москва, 1966; *Данилова И. Е.* Портрет в европейской живописи XV – начала XX века. Москва, 1975. С. 9; *Зингер Л.* Очерки теории и истории портрета. Москва, 1986; *Сарабьянов Д. В.* Русская живопись XIX века среди европейских школ. Опыт сравнительного исследования. Москва, 1980; *Sedlár J.* Realistické maliarstvo 19. storočia. Bratislava, 1979; *Dobrowolski T.* Malarstwo polskie ostatnich dwustu lat. Wrocław, 1989.

релігійний проект), приїзд до Львова професійних іноземних митців, можливості здобувати освіту в провідних академіях Європи, розмежування верств замовників (споживачів) мистецьких творів. Поступово аристократичні верстви втрачали “монополію” на формування культурного ландшафту міста, а дедалі більший вплив здобувала молода буржуазія та представники інтелектуальних професій (що характерно й для більшості міст Центрально-Східної Європи). Саме вони – вчені й університетські викладачі, медики і юристи, публіцисти й літератори, актори, музиканти, художники, які власною наполегливістю і розумом “вбудовували” успішну кар’єру, утверджувалися в суспільній свідомості XIX ст. як дійові особи історії⁵.

Ознаки оновлення мистецької сфери були більш-менш типовими в різних містах. Приміром – якщо у Львові малярський цех саморозпустився з ініціативи художників у 1780 р., то у Празі цех було ліквідовано цісарським указом 1783 р. Але здобуття відповідної художньої освіти у Львові довгий час залишалося проблемним (початки ремесла можна було отримати в Ф. Кімстетера / студії рисунку в Нормальній школі, 1790–1818 рр., у Рисунковій школі Станової академії при Львівському університеті викладав Ю. Бюссе)⁶. На початку XIX ст. (1810–1820-ті роки) можливості для здобуття освіти відкрилися перед львівськими художниками в територіально близьких Кракові та Варшаві (1814 р. – галерея Ю. Оссолінського, 1825 р. – кабінет графіки, загальнодоступною стала галерея у Вілануві)⁷. Подібно й поява Оссолінеума у Львові (1827 р. – колекція творів малярства, графіки, гліптики) йшла в руслі загальноєвропейського процесу відкриття публічних галерей.

Аналізуючи львівське малярство з точки зору споріднених чи виразно-локальних проявів у згаданому контексті, варто зупинитися на деяких характерних прикладах. Серед більшості недержавних націй у складі Габсбурзької монархії провідні теми образотворчості часто визначалися парадигмою національно-утверджуючих факторів: такою була, наприклад, потреба візуалізації власного історичного пантеону. Актуалізація цієї теми несподівано проявилася через створений Л. Долинським гіпотетичний портрет князя Лева (кінець XVIII ст., НМЛ*). Масштабний, сповнений внутрішньої величі

⁵ Про зміну соціальної структури міського населення, зростання ролі технічної інтелігенції, людей вільних професій тощо див.: *Frevert U., Haupt H.-G. Der Mensch des 19. Jahrhunderts.* Frankfurt am Main; New York, 1999.

⁶ *Левицька М.* До художнього життя Львова у першій половині XIX ст. / Мистецтвознавство '02 (Львів). 2003. С. 131.

⁷ *Свирида И.* Польская художественная жизнь... С. 128–130.

* Тут і далі умовні скорочення назв збірок і музеїв: НМЛ – Національний музей у Львові; ЛННБ – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника; ЛГМ – Львівська галерея мистецтв, ЛІМ – Львівський історичний музей, МНВ – Національний музей (*Muzeum Narodowe*) у Варшаві, МНК – Національний музей у Кракові, МНВр – Національний музей у Вроцлаві, НГ – Національна галерея.

образ князя не випадково постає на тлі панорами середньовічного Львова, ніби легітимізуючи історичну традицію. Ймовірно, подібні прагнення зумовили серію псевдоісторичних портретів чеських королів у доробку А. Махека (1820-ті роки, НГ у Празі)⁸. У такому контексті можна розглядати й зображення польських королів у “Мармуровому залі” Варшавського королівського замку (відновлення – 1769–1771 рр., проект Я. Фонтани, А. Лебрена і М. Бачареллі) на “порозі” передрозборової епохи.

Попри секуляризаційні заходи, започатковані монархами-просвітниками Марією-Терезією та Йосифом II, українське інтелектуальне середовище Львова впродовж XIX ст. було представлене переважно духовенством, що й відобразилося у малярстві. Йдеться про тісні зв'язки Л. Долинського з греко-католицьким кліром (ще від часу його праці над оздобленням собору Св. Юра у Львові й меценатської ролі в цьому проекті митрополита Л. Шептицького), що спричинилися до створення низки портретів галицьких владик і кліру: П. Білянського, Л. Шептицького, М. Примовича, Ф. Володковича, А. Ангеловича, М. Гарасевича, М. Гриневецького та ін.⁹

Що це була тенденція, а не окремих епізод в історії портретного жанру Львова, свідчать портрети духовенства в доробку інших львівських малярів упродовж всього XIX ст.: І. Вендзилович, портрет віце-ректора Духовної семінарії В. Левицького (літографія 1837 р., ЛННБ); Й. Мікловський, портрет пароха віденської церкви Св. Варвари П. Паславського (1826 р., ЛГМ); М. Яблонський, портрет невідомого священика (1840-ві роки, ЛПМ); А. Райхан, портрет кардинала М. Левицького (1820-ті роки, НМЛ); О. Рачинський, портрет митрополита Г. Яхимовича (1862 р., НМЛ). Загалом галерея портретів греко-католицького духовенства, особливо діячів, пов'язаних із процесами слов'янського відродження (таких як М. Гриневецький, І. Лаврівський, І. Могильницький та інші), виступає як додатковий спосіб самоутвердження етноконфесійної спільноти під чужинським пануванням. Подібною роль духовенства в мистецтві була лише в балканських народів¹⁰.

Особливістю львівського малярства зламу XVIII–XIX ст. стала й своєрідна “станова” спеціалізація майстрів. Так, прибулі до Львова австрійські митці, такі як Й. Пічман, Й. Райхан, К. Швайкарт швидко здобули популярність у аристократичних колах замовників, яким очевидно імпував високий рівень технічної майстерності, культура рисунка, новаторство в колористичних і композиційних вирішеннях. Показовим, і новим для Львова, стало впровадження ними композицій, в яких моделі позують на тлі краєвиду: Й. Пічман (у Львові

⁸ Umění devatenáctého století. Narodní galerie v Praze. Praha, 2002. S. 14.

⁹ Doliński Łukasz // Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. Warszawa, 1975. T. II: D–G. S. 78; *Левицька М.* Постаті галицького духовенства у творчості львівських малярів кінця XVIII – першої половини XIX ст. // Народознавчі зошити (Львів). 2003. № 1–2. С. 222–227.

¹⁰ *Sedlár J.* Realistické maliarstvo... S. 91–94.

працював у 1796–1805 рр.); портрет А. Розвадовського (1798 р., ЛГМ); Й. Райхан, портрет директора театру В. Богуславського (1790-ті роки, МНВ); К. Швайкарт, портрет дами з книжкою на тлі краєвиду (1830-ті роки, ЛГМ).

Коли йдеться про станові розмежування в портретному малярстві Львова, не можна оминати суспільної верстви львівського українського міщанства. Це середовище виявило здатність свідомо зберігати давні традиції цехового портрета з його вражаючою реалістичністю і психологічною виразністю образів. Таким продовжувачем художнього досвіду минулого став маляр О. Білявський, пов'язаний із львівською Ставропігією. В образах представників львівського міщанства (портрети І. Бачинського, М. Любінецького, Х. Дейми, родин Никоровичів, Завалкевичів) художник наголошував на яскравому індивідуалізмі своїх героїв, створюючи одночасно збірний тип львівського міщанина. Прикметно, що подібна реалістично-ділова форма саморепрезентації міщанства органічно реалізується згодом у львівських портретах бідермайєрівського кола 1820–1840-х років (причому, йтиметься вже про національно / етнічно строкату групу міського бюргерства).

Бідермайєр, представлений в австрійському малярстві творами Ф. Г. Вальдмюллера, Р. фон Альта, Й. Данхаузера, М. фон Швінда, часто критикують за обмеженість філістерськими рамками¹¹. Як писав про віденський ритм життя Ю. І. Крашевський: “Відень не вирізняється сміливістю помислів, життя і фантазії в ньому мало, все так врегульовано, щоб не перешкоджати буденному життю, його розміреному плину. Віденці – люди за характером спокійні, для них пристрасті є чужими, їхній світ – пристойний і врівноважений”¹². Але в цей же час розпочиналися процеси стирання станових відмінностей, демократизації широкої сфери громадського життя, що вплинуло і на сферу мистецтв, які формували просторово-предметне середовище життя людини. Зміни, що стосувалися облаштування повсякденного життя (наприклад, уніфікація костюма), увага до зручності й комфорту, елементи естетизації побутового опосередковано засвідчили новий рівень ставлення до буденності. І саме ця якість унаочнює важливу для бідермайєра самоцінність конкретної особи, яка у своєму домашньому середовищі мала можливість бути господарем свого життя, що було неоціненною вартістю в ту неспокійну епоху¹³.

¹¹ *Nöde C.* Das unromantische biedermeier. Eine Chronik in Zeitdokumenten 1795–1857. Wien, 1987.

¹² *Базилевский А. Б.* Вена глазами польских писателей // Художественная культура Австро-Венгрии: 1867–1918. Искусство многонациональной империи. Санкт-Петербург, 2005. С. 159.

¹³ *Тарасов Ю.* Бидермайєр в немецко-австрийской живописи романтического и послеромантического времени // Проблемы изобразительного искусства XIX ст. Ленинград, 1990; *Человек в мире чувств: Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / Под ред. Ю. Л. Бессмертного.* Москва, 2000; *Куприянов А. И.* “Не знатность нас счастливыми творит...” // Казус: Индивидуальное и уникальное в истории. Москва, 2002. С. 118–133.

Домінуючим упродовж цього періоду у Львові був тип парного родинного портрета, на якому спеціалізувалися майже всі львівські малярі (К. Швайкарт, М. Яблонський, А. Райхан, К. Арндт, Т. Тирович, А. Медвей, О. Рачинський). На перший погляд, ці погрудні або поясні портрети виглядають шаблонно – художники свідомо повторюють улюблену замовниками композиційну схему, однаково прискіпливо вимальовують і обличчя, і одяг, і деталі антуражу, якщо такі є. У шкалі художніх вартостей портрета головною є фізіогномічна точність, абсолютна подібність зображення до його живого прототипу. Попри настійну вимогу портретної схожості, у подібних попарних зображеннях можна зауважити деяку стереотипність чоловічих і жіночих образів, намагання відповідати в очах сучасників певному ідеалу.

Чи не найвиразніше оригінальність львівського камерного портрета виразилась у творах М. Яблонського. Сфера його замовників – середній клас, львівська буржуазія і заможне міщанство, смакам яких імпонувало точне відтворення портретних рис і деталей оточення. Малярська манера розкриває в М. Яблонському послідовного прихильника погрудного портрета з чистим нейтральним тлом, де модель зображується в легкому тричвертному повороті, обличчя знаходиться вище оптичного центру полотна, концентруючи таким чином увагу глядача. У центрі композиції і в центрі смислового навантаження – очі, погляд портретованих. Пластично-живописні акценти досягаються активним світлотіньовим моделюванням, а холоднувата оливково-зеленава тональність тла підкреслює матеріальну теплоту карнацій. В інших – часто присутній дидактичний наголос, герой не просто є людиною достойною і заможною, він є творцем власної долі / життєвого успіху, а також – носієм моральних вартостей бюргера (чесність, ощадність, побожність тощо). Наприклад, у портреті військового лікаря Вертуні (1840-ві роки, ЛІМ) уважно передані різкі зморшки між бровами та в кутиках уст – як сліди років важкої служби; проникливий погляд, пряма постава, зовнішня статика постаті ніби акцентують внутрішню життєву рівновагу героя.

Здавалось би, поряд із педантично-сухуватими, ретельно виписаними портретами добропорядних львівських міщан не було місця для вольових пристрасних образів романтизму. Але суперечливість епохи і тут наклала свій відбиток: поряд із житейсько-прозаїчними зображеннями з'явився ряд портретів універсального звучання і такої значимості, які служили втіленням ідеалів свого часу. Закономірно, що такими стали образи передових суспільних діячів (учених, меценатів), а особливо, людей мистецтва – поетів, акторів, художників¹⁴; яскравим явищем у малярстві став автопортрет.

¹⁴ Ця категорія людей у тогочасній Австрії була достатньо численною і отримала неофіційну назву “другого дворянства” (*Стригалева А. О “венском стиле” // Художественная культура Австро-Венгрии... С. 54*).

Романтизм, що в європейському малярстві виражався певним набором тем і мотивів (змалювання середньовічних подій, екзотичних країн, драматичних і трагічних подій минулого й сьогодення, культ сильного й екзальтованого героя¹⁵ (наприклад, образ І. Мазепи в європейській літературі), у центрально-європейському малярстві виразився, насамперед, через зображення суспільно-значимих героїв епохи¹⁶. Цікавим прикладом може бути портрет Ю. М. Оссолінського, відомого мецената і науковця, фундатора бібліотеки, пензля Я. Машковського. Князь Оссолінський підтримував молодого художника і дозволив йому виконати рисунковий портрет під час короткочасного перебування у Відні в 1825 р., хоча дуже не любив позувати¹⁷. Але згаданий олійний портрет у доробку маляра з'явився майже через двадцять років після смерті моделі – на замовлення Г. Любомирського в 1843 р., і мав слугувати вшануванням заслуг покійного. Емоційно-образний лад цього твору підсилений ефектом освітлення, при якому вихоплене з темряви обличчя відразу привертає увагу глядача. Масштаб портретованого близький до натурального, а його різкі й грубуваті риси, передані із максимальною достовірністю і підсилені контрастною світлотінню, створювали, за свідченням сучасників, враження майже “тілесної” присутності героя. Серед інших, романтизованих портретів сучасників у доробку Я. Машковського – зображення художника А. Лянге (бл. 1837 р., МНК), пейзажиста, який відкрив галичанам красу і мальовничість їх рідного краєвиду, змусив пригадати історичну минувшину пам'яток архітектури.

Подібними за стилістикою та формальними якостями є ряд зображень польських вчених у творчості Р. Гадзевича: професорів Ягеллонського університету літературознавця М. Вишневського і математика Й. Белзи, професора медицини Є. Бандтке, історика Е. Раставецького, директора Варшавського товариства любителів наук С. Сташиця, кожного з яких художник знав досить добре¹⁸.

Знаковими у львівському малярстві середини ХІХ ст. є портрети відомих сучасників – Д. Зубрицького, Л. Набеляка і Т. Торосевича, виконані А. Райханом (1840-ві рр., ЛГМ). Кольорова гама портрета історика Д. Зубрицького гранично стримана, при майже монохромному колориті головну увагу привертає обличчя портретованого, герой розкривається винятково через внутрішні якості, через “суспільний масштаб” особистості. Дещо по-іншому вирішений портрет

¹⁵ Бранский М. Искусство и философия. Роль философии в формировании и восприятии художественного произведения на примере истории живописи. Калининград, 2000. С. 339–340; Clark K. The Romantic Rebellion: Romantic versus Classic Art. New York, 1986.

¹⁶ Можна згадати іконографію польського героя Т. Костюшка (История искусств стран Западной Европы... Кн. 2. С. 144–146, 152).

¹⁷ Portret M. J. hr. Ossolińskiego, wykonany przez Jana Maszkowskiego // Gazeta Lwowska. 1843. Nr 73.

¹⁸ Hadziewicz Rafał // Słownik artystów polskich i obcych... 1979. Т. III: Н – Ки. S. 6–10.

Т. Торосевича – львівського аптекаря, першого дослідника мінеральних вод Галичини, почесного члена віденського Лікарського товариства¹⁹. Хоч герой і показаний у конкретному інтер'єрі, але увага глядача концентрується більше на внутрішньому стані особистості²⁰.

У цьому контексті органічно видається поява портретів творчих людей – актора Яна Новаківського, композитора і скрипаля Кароля Ліпінського (автор А. Райхан). На відміну від згаданих композиційно- й колористично-лаконічних портретів науковців, трактування людей сцени художник збагачує елементами театралізованого декоруму, мажорним звучанням насичених барвних площин. Так виконано, зокрема, портрет К. Ліпінського (1840 р., ЛГМ), написаний, імовірно, під час виступів скрипаля у Львові в рамках тріумфальних гастролей великими європейськими містами 1837–1840 рр. (Париж, Лондон, Рим, Брюссель, Петербург, Одеса)²¹. Популярним героєм був композитор Ф. Ліст, його емоційна музика й експресивна манера виконання якнайкраще відповідали романтичному типу митця (М. Барабаш, портрет Ф. Ліста – 1847 р., НГ у Будапешті). Під враженням від виступів музиканта у Львові 1847 р. Ю. Коссака виконав його рисунковий портрет.

Портретування діячів національної культури в середині XIX ст. – типове явище для мистецтва Центральної Європи: у Сербії П. Джуркович створив портрети поета Лукіана Мушицького, славіста Вука Караджича; у живопису Угорщини помітним явищем стала серія портретів діячів національної культури, яку створив М. Барабаш; у творчості чеха А. Махека з'явилися портрети національних митців: композитора-романтика В. Томашка (бл. 1816 р.); скульптора Й. Малінського (1818 р., обидва НГ у Празі); велику іконографію мали в польському мистецтві першої половини XIX ст. романтичні поети-пророки А. Міцкевич і З. Красінський (свій внесок в іконографію З. Красінського зробили й львівські митці – наприклад, О. Рачинський)²². Зображення подібних героїв вимагало від митця особливої відповідальності, адже специфічний відбиток на сприйняття моделі накладала суспільна думка, що передбачало ширшу соціальну конотацію твору.

Для художників-романтиків важливою (і продуктивною) була особистісна тема – звернення до образів близьких людей, колег по цеху або кола однодумців. Глибоке, не поверхове знання людини, тривале спілкування давало можливість ретельно “вимальовувати” особливості вдачі героїв. Такими стали, наприклад,

¹⁹ Wzmianka o T. Torosiewiczzu // *Gazeta Lwowska*. 1844. Nr 20.

²⁰ На широкий простір інтерпретацій портретних зображень, часто присутню амбівалентність, приховану в структурі образу, вказує Ю. Лотман: *Статті по семиотике искусства*. Санкт-Петербург, 2002. С. 349–375.

²¹ Drugi koncert K. Lipińskiego we Lwowie // *Gazeta Lwowska*. 1840. Nr 78.

²² *История искусств стран Западной Европы...* Кн. 2. С. 146–147; *Białostocki J. Romantyzm malarski w Polsce i Europie* // *Ejusa. Refleksje i syntezy ze świata sztuki*. Warszawa, 1978.

зображення членів родини Яблонських, портрети синів Марцели і Рафала, що їх намалював Я. Машковський у 1840-х роках²³.

Формотворчі засади романтизму виразно намічені в портреті Марцелія (дата невідома, ЛГМ). Овальний формат стає важливим складником композиції портрета, надаючи йому потенційної динаміки й, водночас, ритмічної завершеності. Мотив контрасту простежується в лінійній ритміці полотна: плавні окреслення поруччя крісла, руху руки, складок темно-зеленого оксамитового плаща порушуються несподіваними гострими акцентами. Цей портрет втілює романтичний образ героя, в якому вгадуються натхненна чутливість до прекрасного, що визначає духовний світ юнака.

У львівському портреті XIX ст. особливий статус отримав автопортрет²⁴. Чи не кожен із тогочасних львівських малярів (К. Швайкарт, К. Прек, М. Яблонський, Я. Процінський, Я. Морачинський, О. Рачинський) залишив власний образ, для деякого автопортрет навіть став окремим вектором творчості, скерованим до внутрішньої свободи виразу, яку не завжди дозволяв замовний портрет, та можливості зафіксувати еволюцію особистості (автопортрети різних етапів життя Р. Гадзевича, Я. Машковського, О. Рачинського).

Якщо 29-річний К. Прек, відкидаючи мелодраматизм, прагнув донести в автопортреті тривожно-очікувальний стан душі, то в доробку Р. Гадзевича автокарикатури, сповнені ущипливої самоіронії, доповнюють образ, збагачуючи його життєвою достовірністю. “Автопортрет у конфедератці” Я. Машковського, намальований після подій польського повстання 1830 року, вносить елемент особистого коментаря, відгуку художника на актуальні політичні події. У той час через призму громадянського місіонерства більше сприймалася роль поета як народного трибуна, натомість художники не часто брали активну участь у революціях і повстаннях. Виважену громадянську позицію займав, наприклад, М. Яблонський як учасник делегації до Відня у 1848 р. Позиція А. Гроттгера, який обрав шлях відкритої боротьби, була швидше винятком, а його глорифікація пов'язана не тільки з талантом, а й з готовністю до самопосвяти.

Збагачення жанрової структури мистецтва першої половини XIX ст. в рамках романтизму інспірувало нове розуміння народу – як носія правдивої національної культури. Утвердження національної своєрідності проходило через осмислення народного життя, його традицій, фольклору. На цій хвилі органічною видається

²³ Троє синів художника були відомими і впливовими в мистецькому житті Львова: Рафал Машковський (1838–1901) – диригент, організатор музичного життя, працював у Німеччині й Швейцарії; Кароль (р. н. і см. невід.) – ініціатор створення Художньо-промислової школи у Львові, і Марцели (1837–1862) – обдарований маляр, який помер у молодому віці.

²⁴ *Левицька М.* Із спостережень над автопортретом галицьких малярів епохи романтизму // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2004. Т. ССXLVIII: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. С. 140–151.

поява серії етнографічних зарисовок мешканців підльвівських околиць у доробку Ю. Глоговського (рисунок 1834 р.). Не займаючись малярством фахово, він зумів відчутти актуальну тенденцію часу – зафіксувати і зберегти образи простолюду, передати не тільки локальні особливості строїв, атрибути того чи іншого ремесла, а й відобразити єдність фізичної привабливості й моральної чистоти цих людей, які донедавна вважалися взагалі недостойними фіксації. Явищами цього ж порядку були етнографічна серія Й. Манеса із зображеннями чеських селянських типажів, відтворених з документальною прискіпливістю; образи угорських селян у доробку М. Барабаша, сцени з народного побуту хорвата Н. Машича тощо²⁵.

Романтичну концепцію особистості у львівському портреті втілено передусім у його тематичному збагаченні. Про це свідчить особлива популярність автопортрета, поєднання портрета і жанрового полотна в межах однієї композиції. Художника, насамперед, цікавили сучасники, люди, які своїм діяльним життям змінювали “культурний ландшафт” міста. При всій увазі до зовнішності, до виразу, пози й манери триматися, незмінно зросла і роль внутрішнього духовного фактора в портреті. Цей сплав рис репрезентативності, поєднаних із заглибленням у світ думок, переживань, настроїв людини дав неповторну модифікацію львівського портрета. Окрім меланхолійно-споглядальної тональності образно-емоційного трактування людини, у портретному малярстві бідермайєра проявлялись і новаторські тенденції романтизму. Таке співіснування дає підстави стверджувати про своєрідну романтико-натуралістичну редакцію львівського портрета першої половини XIX ст.

Оновлення живописних засобів стосувалося, насамперед, колориту портретів, рідше – композиційних вирішень, при цьому формат і розміри полотен залишилися незмінними. По суті, відійшло в минуле пейзажне тло, поступившись зображенню людини у її звичному житловому середовищі, із наростанням уваги до конкретних деталей оточення. Упродовж другої третини XIX ст. дещо посвітлішав колорит портретів, адже художники прагнули до відтворення повітряного середовища, опанування світлотіньових відношень. При цьому акценти світлотіні часто були покликані виявити внутрішні драматичні колізії життя персонажів, надати образам життєвої експресії. Творчість львівських портретистів середини XIX ст. характеризує і уважне засвоєння європейських новацій, і увага до потреб поліетнічного львівського середовища.

²⁵ *Sedlár J. Realistické maliarstvo... S. 83, 87–89.*

УДК 78 (477.83–25) “184/186”

Ірина БАГРІЙ
Львів

Музичне життя Львова в середині ХІХ століття

У музичному житті Львова середини ХІХ ст. переважали естетичні уподобання, які склалися в європейському мистецтві (в Австрії, Німеччині) у попередні десятиліття. Музична культура міста розвивалася під знаком постромантичних ідей, переосмислених у національному дусі. Цьому напрямку музичного мистецтва була притаманна опора на фольклорну мелодику, не бракувало й релігійної символіки. Львівське середовище музикантів і композиторів було поліетнічним. У творчості композиторів перепліталися німецькі, польські та українські культурні джерела. Ключовими постатями серед тогочасних львівських (ширше – галицьких) музикантів і композиторів були: Й. Рукгабер, К. Ліпінський, К. Мікулі, І. Лаврівський, М. Вербицький. Усі вони поєднували музичну творчість з активною громадсько-просвітницькою та педагогічною діяльністю. Творчість К. Ліпінського, автора відомих скрипкових концертів, стала основою для польської інструментальної національної школи. Підвалини українського професійного музичного мистецтва заклав М. Вербицький, автор хорової світської та духовної музики. З іменем К. Мікулі, який започаткував успішну на львівському ґрунті фортепіанну школу, пов'язане становлення у Львові професійної музичної освіти. Поза місцевими народними музичними традиціями, інтонаційним джерелом львівських композиторів-романтиків була оперна мелодика італійських, французьких, німецьких авторів, включаючи популярні віденські зінгшпілі. З європейською естетикою романтичного виконавства було пов'язане поступове піднесення ролі фортепіано як сольного інструменту. Для польського композиторського середовища був характерний “шопеноцентризм”. Музичне життя української громади Львова від початку 1860-х років зосереджувалося в культурно-розважальному товаристві “Руська бесіда”.

Ключові слова: музична культура Львова, Галицьке музичне товариство, казино “Руська бесіда”.

Музичне мистецтво Львова середини ХІХ ст. було складовою частиною глибоких суспільних перетворень, які відбувалися в Габсбурзькій монархії. Поліетнічний характер населення міста зумовив, що тут одночасно формувалися декілька національних культур. Відносини між ними були складними – від повної відсутності будь-яких точок дотику до інтенсивної взаємодії. У досліджуваний період професійна музична культура Львова розвивалася в рамках пізньоромантичного стилю, з характерною для нього пісенністю як естетичною категорією. Польські музиканти орієнтувалися на творчість Фридерика Шопена

(у Галичині перебували його вчитель Йозеф Ельснер і учень Кароль Мікулі). В українській музичній культурі представниками романтизму були Михайло Вербицький та Іван Лаврівський. Романтизм сприяв оновленню музичної мови. А що світогляд і естетика романтизму зосереджувалися на особистості, виявляли інтерес до національної самобутності, то в музиці переважали інструментальні й вокальні мініатюри. Особливостями галицького романтизму були активний розвиток церковної музики (тоді як європейський романтизм майже не використовував релігійних тем) та переважання хорових творів у доробках композиторів. В австро-німецькій, польській, українській національних культурах музичний романтизм розвивався у тісних взаємозв'язках із літературою, театром, образотворчим мистецтвом. Оскільки важливим джерелом творчого натхнення для романтиків був фольклор, то відчутний вплив на музичне мистецтво мали фольклорно-етнографічні дослідження, які зумовили використання в музичних композиціях сюжетів з народних пісень, переказів, легенд.

Музичне мистецтво підавстрійської Галичини загалом і Львова зокрема неодноразово привертало увагу музикознавців, істориків, фольклористів. У 1930-х роках авторами наукових розвідок були Зіновій Лисько¹, Борис Кудрик², Василь Барвінський³. У радянському мистецтвознавстві про музичну культуру Галичини XIX ст. писали Марія Загайкевич і Йосип Волинський⁴. М. Загайкевич висвітлила побутове музикування, концертне життя, музику в українських театрах Коломиї, Львова, Перемишля. Київський історик Кіра Шамаєва дослідила польсько-українські музичні контакти у другій половині XIX ст.⁵ Нині

¹ Лисько З. Піонери музичного мистецтва в Галичині. Львів; Нью-Йорк, 1994 (Перевид. 1934 р.); *Його ж.* Початки музичного мистецтва в Галичині // *Наша культура* (Варшава). 1936. Кн. 2–12; *Його ж.* Повстання нашого національного гимну // *Українська музика* (Львів). 1938. Ч. 9–10.

² Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Упоряд. і авт. передм. Ю. Ясиновський. Львів, 1995. (Серія: Історія української музики. Вип. 1. Дослідження). С. 128. *Його ж.* Чужі впливи в українській музичній культурі // *Українська музика* (Львів). 1937. Ч. 5–6; *Його ж.* Участь духовенства в галицько-українській музичній культурі // *Богословія* (Львів). 1938. Кн. 1–4.

³ Барвінський В. З історії української музичної культури Західної України // *Література і мистецтво* (Львів). 1941. № 2. С. 47–50.

⁴ Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. Київ, 1960; Волинський Й. Музична культура Галичини 60-х років XIX ст. // *Живі сторінки української музики: Статті, дослідження, публікації*. Київ, 1965; *Його ж.* У боротьбі за українську національну музику (З музичного життя Галичини 30-х рр. XIX ст.) // *Українське музикознавство* (Київ). 1969. Вип. 4; *Його ж.* Дмитро Бортнянський і Західна Україна // *Українське музикознавство* (Київ). 1971. Вип. 6.

⁵ Szamajewa K. Nowe materiały archiwalne dotyczące polsko-ukraińskich kontaktów muzycznych w 2. połowie XIX w. // *Kultura polska XVIII i XIX w. i jej związki z kulturą Rosji*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1984.

історію музичної культури Галичини вивчають Володимир Токарчук⁶, Любов Кияновська⁷. З точки зору міжнаціональних музичних контактів період 1772–1867 рр. в історії Галичини дослідниця характеризує як емпіричний, коли композитори різних національностей поверхово співпрацювали в музичних імпрезах, українська тематика потрапляла в твори австрійських композиторів без глибокого осмислення, взірці музичного мистецтва переймалися з метрополії – Відня, звідки прибували й професійні музиканти. Польська історіографія музичного життя Львова ХІХ ст. представлена дослідженнями Лешека і Терези Мазепів, Леона Блашика⁸. Важливим об'єктом досліджень батька й доньки Мазепів стала діяльність музичних інституцій Львова, зокрема Галицького музичного товариства, при якому була створена спочатку музична школа, а згодом консерваторія. Товариство було основним осередком пропаганди у Львові симфонічної, камерно-інструментальної та вокальної музики. Об'єктом наукових розвідок українських і польських авторів ставали львівські композитори ХІХ ст.: Іван Лаврівський, Михайло Вербицький, Йоганн Рукгабер, Кароль Ліпінський, Кароль Мікулі⁹.

⁶ Токарчук В. Австрійські композитори Львова першої половини ХІХ ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка (Львів). 1996. Т. ССХХХІІ: Праці Музикознавчої комісії. С. 223–232.

⁷ Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури ХІХ–ХХ ст. Тернопіль, 2000; *Її ж.* Основні етапи музичних зв'язків західної України й Австрії: спроба історичної систематизації // Подорож до Європи: Галичина, Буковина і Відень на центральноевропейській культурній шахівниці / Упоряд. О. Гаврилів і Т. Гаврилів. Львів, 2005; *Її ж.* Галицька музична культура ХІХ–ХХ століття: Навчальний посібник. Чернівці, 2007.

⁸ Мазепа Л., Мазепа Т. Шлях до музичної академії у Львові: У 2 т. Львів, 2003. Т. 1: Від доби міських музикантів до Консерваторії (поч. ХV ст. – до 1939 р.); *Його ж.* Кароль Мікулі – мистецький директор Галицького Музичного Товариства у Львові // Мазепа Л. Сторінки музичного минулого Львова: З неопублікованого. Львів, 2001; *Błaszczak L. T.* Życie muzyczne Lwowa w XIX wieku // *Przegląd Wschodni* (Warszawa). 1991. Т. 1. Zesz. 4. S. 695–736. Л. Мазепа – випускник Львівської консерваторії ім. М. В. Лисенка, згодом викладач цієї ж консерваторії. Захистив кандидатську дисертацію “Развитие музыкального образования во Львове (ХV–ХХ ст.)” (1986). З 1991 р. – викладач Вищої педагогічної школи в Жешуві (з 2001 р. – Жешувський університет), де очолював кафедру музичного виховання і керував Закладом досліджень музичної культури етнічного пограниччя. Організатор українсько-польських наукових конференцій “Музика Галичини / *Musica Galiciana*”.

⁹ Лисько З. Іван Лаврівський // Українська музика (Львів). 1938. Ч. 1–8; *Загайкевич М.* М. Вербицький: Нарис про життя і творчість. Київ, 1961; *Токарчук В.* Йоганн Рукгабер – перший музичний директор Галицького Музичного Товариства // *Musica Galicijana*. Матеріали 3-ої Міжнародної конференції “Музична культура Галичини в контексті польсько-українських взаємин” / За ред. Л. Мазепа. Жешув, 1999; *Powróźniak J.* Karol Lipiński. Kraków, 1970; *Загайкевич М.* Діяльність Кароля Ліпінського в контексті українсько-

Важливу інформацію про музичне життя Львова можна теж знайти у працях, де йдеться про товариське життя у місті загалом. Таким прикладом є стаття Остапа Середи про “руські бали” у Львові¹⁰. Бал показаний не тільки як розважальна, а й національно-представницька подія. Історик наголошує, що на балах русько-українські діячі заявляли про свою присутність у Львові, відтак формували власну публічну сферу. На увагу заслуговує стаття дослідниці з Кракова, німкені за походженням, Ізабелі Рьоскау-Ридель про культурне життя німців у Львові в 1772–1848 рр.¹¹ Авторка охарактеризувала такі ділянки культурного життя німецької громади міста, як освіта, наука, театр, музика, преса. Дослідниця вказала на існування таких осередків культурного життя німців, як масонські ложі, засновниками яких були австрійські офіцери та чиновники. Ця наукова розвідка – це частина досліджень, присвячених історії культури на периферіях Габсбурзької монархії. Деякі відомості про музичну культуру Львова можна знайти в узагальнюючих працях з історії культури¹².

Мета даної статті – охарактеризувати музичне життя Львова середини XIX ст., спираючись на матеріали тогочасної польської, української та німецької преси. У статті не досліджуються ні взаємодія східно- і західноукраїнських композиторських шкіл, ні форми музичного життя Львова. Треба зауважити, що в національному розрізі в музичній культурі міста спостерігалася певна стильова несинхронність. Спочатку романтичні засади проникли в австро-німецьку й польську культури, й тільки згодом досягли української композиторської школи.

польських музичних зв'язків / Доповідь на Четвертій міжнародній конференції “Музична культура Галичини в контексті польсько-українських взаємин”. Дрогобич, 1999. (Рукопис). Про життя і творчість К. Ліпінського див. також матеріали наукової конференції, що відбулася 1988 р. у Вроцлаві під егідою Музичної академії імені К. Ліпінського: Karol Lipiński. Życie, działalność, epoka. (I Ogólnopolska sesja naukowa, 26–28 listopada 1988 roku). Wrocław, 1990. (Zesz. naukowy nr 51).

¹⁰ *Sereda O.* Ruś będzie tańczyć! “Руські бали” у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років XIX ст. // Львів: місто– суспільство – культура / За ред. О. Аркуші й М. Мудрого. Львів, 2007. Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі [Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична]. С. 316–338.

¹¹ *Röska-Rydel I.* Życie kulturalne Niemców we Lwowie w latach 1772–1848 // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За ред. М. Мудрого. Львів, 1999. Т. 3. С. 258–267.

¹² *Грінченко М.* Історія української музики. Київ, 1922; *Семчишин М.* Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу. Київ, 1993 (Перевид. з 1985 р.); Історія української музики: У 6 т. / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; Відп. ред. Т. Б. Булат. Київ, 1989. Т. 2: Друга половина XIX ст.; Історія української культури: У 5 т. Київ, 2008. Т. 4 / Гол. ред. Г. А. Скрипник. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття; 2005. Кн. 2: Українська культура другої половини XIX століття.

* * *

У мистецько-стильовому плані в першій половині ХІХ ст. домінував романтизм¹³. Романтизм був широким культурно-освітнім рухом, який об'єднав літературу, образотворче мистецтво, архітектуру, філософію та музику. У різних країнах романтизм набував неоднакових рис, навіть у межах однієї національної школи спостерігалася типологічна і стилістична неоднорідність, що унеможливило чітку дефініцію романтизму¹⁴. Засади романтичної естетики сформулював німецький філософ Ф. Шеллінг, зробивши наголос на творчій фантазії та глибинному внутрішньому світі людини. Визначальними рисами романтизму є контрастне протиставлення мрії та дійсності: “Низькопробному царству грошей та нікчемних інтересів романтики протиставляли світ високої мрії, світ духовних прагнень людини”¹⁵. У мистецтві досліджуваного періоду переважали романтичні та постромантичні тенденції. Музичним ідеалом, який відповідав напряму романтиків, став стиль хорової музики (*a cappella*). Це був церковно-музичний рух у рамках реформи католицької церкви ХІХ ст.¹⁶ Така тенденція свідчила про потребу розширення музичного світогляду. Ця потреба оволоділа концертною залюю, в якій слухач першої половини й середини ХІХ ст. чекав від музики тільки нового або ж варіацій звичного, і разом з тим зрозумілої музики.

Німецькі й польські композитори, які жили у Львові, орієнтувалися на естетику так званого “віденського” романтизму, пов'язаного з творчістю Франца Шуберта. Його прикметними рисами були: поетизація побутових жанрів, салонне виконавство, використання народнопісенної основи та фольклорного матеріалу. Під впливом австрійської музики виник новий музичний стиль – бідермайер (“міщанський” стиль)¹⁷, пов'язаний з львівським міським середовищем, який

¹³ Треба думати, що з приходом позитивізму романтичний світогляд не вичерпав себе й на рівні глибинних світоглядних структур існує донині (*Руднев В.* Энциклопедический словарь культуры XX века. Реализм. Москва, 2001).

¹⁴ Докладніше див.: *Раздольская В. И.* Европейское искусство XIX века. Классицизм, романтизм. Санкт-Петербург, 2005.

¹⁵ Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. осв. / В. Греченко, І. Чорний, В. Кушнерук, В. Режко. Київ, 2006. С. 218.

¹⁶ Докладніше див.: *Музыкальная эстетика Германии XIX века: В 2 т.* Москва, 1981. Т. 1: Антология / Сост. А. В. Михайлов, В. П. Шестаков; ред. Н. Г. Шахназарова. С. 55–56.

¹⁷ Походження цього терміну пов'язане з літературною містифікацією. У 1848 р. в мюнхенській газеті “Літаючі листки” були опубліковані два вірші В. фон Шеффеля, в яких головними героями були Бідерман (*нім.* “порядний чоловік”) і Майер (прізвище). З цих назв складено псевдонім, під яким лікар А. Кусмауль і юрист Л. Ейхродт публікували власні вірші в сатиричних журналах Мюнхена. Поняття “бідермайер” стосовно музичного мистецтва запровадив віденський музикознавець Г. Адлер. Цей стиль характеризується мелодійністю та оперуванням швидкими ефектами (опера, віртуозність гри на фортепіано, на скрипці). Часті марші в операх, як і маршеві теми фортепіанних і скрипкових концертів

орієнтувався на смаки та інтереси середнього прошарку суспільства та аматорське музикування. Найпоширенішою формою аматорської музики був хоровий спів¹⁸. Протягом декількох десятиліть бідермайєр охопив найрізноманітніші сфери культури, творчу діяльність, світогляд, спосіб життя, манеру поведінки. Мистецтво “бідермайєра” пропагувало спокій та усунення будь-яких конфліктів і протиріч. Не випадково цей стиль отримав особливий розвиток саме в тих країнах, які найбільше постраждали від наполеонівських війн – Німеччині та Австрії. “Бідермайєр” треба розглядати як самостійний культурно-художній феномен і водночас як перехідне явище від романтизму до реалізму, який посилюється в художній культурі країн Європи з середини XIX ст. З часом здобула популярність філософія позитивізму, теоретиком якої був французький мислитель Огюст Конт. Він стверджував, що на увагу заслуговують лише ті людські знання, що ґрунтуються на раціональному досвіді та мають практичне значення. Культурні здобутки реалізму знайшли втілення в тенденціях розвитку музики. Йдеться насамперед про національні принципи побудови творів, їх близькість до народної музики та доступність широким верствам суспільства. Музика позбавлялася зайвої патетики, яскравого екзотизму, поглиблювався її психологізм.

Музичне життя у Львові почало активно розвиватися, набираючи нових європейських форм, з 20-х років XIX ст. Тоді декілька років діяло Музичне товариство св. Цецилії (1826–1829), засноване Францом Ксавером Моцартом (сином В.-А. Моцарта). Музична тематика зайняла помітне місце на сторінках австрійського культурно-просвітницького часопису “Mnemosyne” і польської газети “Rozmaitości”. На початку 1830-х років у Львові неофіційно діяло Товариство друзів музики, яке організовувало концерти під керівництвом віденського музиканта Йоганна Рукгабера. У 1838 р. був затверджений статут Галицького музичного товариства (ГМТ)¹⁹. У 1854 р. при ГМТ була відкрита музична школа – “консерваторія”.

цієї доби були відгуком наполеонівських війн і національних революцій 1820–1848 рр. Про “бідермайєр” у європейському мистецтві див.: *Раздольская В. И.* Европейское искусство XIX века... С. 324–332; *Музыкальная эстетика Германии...* Т. 1. С. 50–56.

¹⁸ *Ясіновський Ю.* Музика... С. 91.

¹⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові), ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів), оп. 1, спр. 665. Перший період діяльності ГМТ охоплював 1838–1848 рр. Товариство розташовувалося в будівлі “старого театру”, яка згоріла 2 листопада 1848 р. Разом з нею згоріли каса, нотна бібліотека, архів, інструменти ГМТ. Товариство відновило діяльність 1851 р. за фінансової підтримки цесаря Франца Йосифа I та завдяки Й. Рукгаберу (1799–1876) – віденському композитору, піаністу, першому музичному директору ГМТ. У 1853 р. відбулися загальні збори, на яких обрано дирекцію “Товариства (поширення) музичного мистецтва в Галичині” (Й. Рукгабер, М. Мадейський, Й. Кесслер, Й. Ширер). Товариство проводило концертну та педагогічну

Йоганн Рукгабер (1799–1876), піаніст, диригент і композитор, постійно проживав у Львові з 1826 р. Його вважають представником раннього романтизму в німецькомовному середовищі. Протягом 1838–1842 рр. Й. Рукгабер був музичним директором ГМТ, одночасно керував оркестрами, хорами й школами товариства. Значну увагу він приділяв організації концертного життя Львова. Тогочасні музичні імпрези в місті мали, на взірць аналогічних заходів у Відні, Парижі й Ляйпцігу, синтетичний характер – поєднували музику, декламацію й танці. Й. Рукгабер практикував музичні вечори, у репертуарі яких були твори класиків музики та композиції місцевих авторів. Більшість власних творів композитора написані для учениць з аристократичних родин або для вихованців школи при ГМТ. Деякі композиції з'явилися під впливом творчості К. Ліпінського. У першій половині 1850-х років тон музичному життю Львова задавав член дирекції ГМТ, концертуєчий піаніст і австрійський композитор Йозеф-Христоф Кесслер (1800–1872)²⁰. Він не тільки ініціював більшість концертів, організованих ГМТ, а й брав у них активну участь. Й. Кесслеру належить ряд етюдів для фортепіано та симфонічні варіації для великого оркестру²¹.

Польське ранньоромантичне музичне середовище Львова було представлене іменами Йозефа Ельснера (1769–1854) і Кароля Курпінського (1785–1857). Вони працювали приватними вчителями в аристократичних родині і капельмейстерами цісарсько-королівського театру, заснування якого поживило музичне життя міста: Й. Ельснер – у 1792–1799 рр., К. Курпінський – у 1808–1810 рр. Їхні твори були зорієнтовані на віденський класицизм і салонну прикладну музику. К. Курпінський відомий як автор мелодій до військово-патріотичних пісень. Наступний розвиток романтичної музичної культури у Львові пов'язаний з іменами Кароля Ліпінського (1790–1861) і Кароля Мікулі (1819–1897). Дитинство польського композитора, скрипаля-віртуоза К. Ліпінського пройшло у Львові. Його першим учителем музики був батько, який керував оркестром графа Юзефа Стаженського. Хлопець інколи заміняв батька, виконуючи обов'язки капельмейстера. На формування К. Ліпінського як музиканта мав вплив український пісенно-ліричний фольклор. У творчості він орієнтувався також на польські фольклорні та професійні джерела, на італійську та німецьку романтичні школи. В інструментальних творах композитора проявлялися рідні мотиви в жанрах мазурки, полонезу та інших польських танців. У віці двадцяти років він

діяльність, відкривши в 1854 р. “школи” співу, скрипки та віолончелі. З 1855 р. спостерігався деякий занепад у діяльності товариства, що був пов'язаний із виїздом зі Львова Й. Кесслера і М. Мадейського. У 1860 р. товариство відновило первісну назву – Галицьке музичне товариство. У 1858–1884 рр. ГМТ очолював польський композитор і педагог Кароль Мікулі.

²⁰ Lemberg, 10. November. Auch in Lemberg wurde... // Lemberger Zeitung (Lemberg). 1849. № 208. 10 November.

²¹ У 1848 р. Ставропігія видала вірш М. Болоза, який поклав на ноти для хорового співу Й. Кесслер (*Antoniewicz M. Do wszystkich. Lwów, 1848*).

був автором трьох симфоній. К. Ліпінський працював капельмейстером оркестру польського театру Львова. Йому належать обробки народних галицьких мелодій для голосу з фортепіано зі збірки “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego” Вацлава з Олеська (Вацлава Залеського), виданої у Львові 1833 р. Гастролюючи по європейських містах, К. Ліпінський завжди повертався до рідного міста, де влаштовував сольні концерти. Львівська преса, яка ретельно анонсувала концерти К. Ліпінського, називала його “галицьким Паганіні”. У доробку К. Ліпінського переважали скрипкові твори, які він інколи виконував з братом Феліксом.

У 1858 р. приїхав до Львова композитор і педагог Кароль Мікулі. До 1884 р. він очолював Галицьке музичне товариство, був організатором багатьох концертів²². У 1860-х роках ГМТ під керівництвом К. Мікулі перейшло на польські позиції. Завдяки таланту К. Мікулі воно стало “храмом справжнього мистецтва”²³. К. Мікулі належать обробки народних польських, румунських, французьких пісень. Він зробив доступною для салонного звучання музику румунських циганів Молдавії та Буковини (1854 р. у друкарні Вільда вийшли “48 національних арій”). Ці фольклорні записи дослідники вважають “енциклопедією молдавської музики XIX століття”²⁴. Композиторський доробок К. Мікулі складається з творів, написаних у традиціях салонної романтичної музики – мазурок, вальсів, полонезів. Значний вплив на творчість К. Мікулі мала музика Ф. Шопена. Більшість вокальних творів написана для фортепіано на тексти німецьких поетів – Гете, Гайне, Зедліца, Гайбеля. Композитор похований у вірменському соборі Львова (там збереглася таблиця з його скульптурним зображенням).

Початки українського романтизму в музиці пов’язані зі “старогалицькою елегією”, жанром сумної любовної пісні, що ґрунтувався на народних піснях та європейських романсах. Авторами таких творів були переважно греко-католицькі священники. Старогалицька елегія, стверджує Л. Кияновська, акумулювала численні риси українського фольклору, насамперед характерний карпатський колорит, але водночас пристосувала його до романтичної пісні того часу²⁵. Музичне мистецтво зосереджувалось у духовних школах, позаяк світських осередків не існувало.

²² Kronika. W niedzielę dnia 16 b. m. odbył się w sali teatralnej... // Gazeta Narodowa (Lwów). 1862. Nr 2. 20 marca. К. Мікулі походив із заможного вірменського роду Аксанянів. Музичну освіту здобув у Парижі (його учителями були А. Ребер і Ф. Шопен). Там він познайомився з композиторами Р. Вагнером і Ф. Лістом. У 1848–1858 рр. К. Мікулі концертував у Франції, Австрії, Румунії, Росії. У 1853–1854 рр. виступав у Львові як піаніст-соліст та акомпаніатор.

²³ *Бабинець Н.* Камерно-вокальні твори композиторів Галичини XIX ст. для концертмейстерських класів: Навч. посібник. Львів, 2005. С. 152.

²⁴ *Ваф’я Ю.* Львів – місто єднання культур (Вірменські фрески та молдавські мотиви у творчості К. Мікулі) // Музикознавчі студії (Львів). 2004. Вип. 9. С. 18.

²⁵ *Кияновська Л.* Галицька музична культура... С. 50.

Професійна церковна музика і хоровий спів набули поширення в Галичині зусиллями діячів українського культурно-освітнього осередку в Перемишлі, а також Генеральної греко-католицької духовної семінарії та Ставропігійського інституту у Львові. У церковно-музичному житті 1830-ті роки характеризувалися боротьбою між так званими єрусалимчиками і фігуралістами. Ректор семінарії Григорій Яхимович врешті погодився на запровадження фігурального співу як навчальної дисципліни в семінарії. У 1845 р. науку співу почав викладати Михайло Вербицький. Датою народження українського музичного життя в Галичині Борис Кудрик уважав перший день Великодня 1829 р.²⁶ Тоді відбувся перший виступ перемишльського хору, який виконав головно твори Дмитра Бортнянського. У хорі виступали молоді хлопці, майбутні композитори – М. Вербицький та І. Лаврівський. Після занепаду перемишльського осередку носіями музичної культури стали хори греко-католицької семінарії (у пресі, “питомецький хор”) та Ставропігійського інституту. Хором львівських семінаристів диригував о. Г. Шашкевич, який вивчав твори Д. Бортнянського та писав власні композиції. У 1852 р. хор семінарії виступав у Велику П’ятницю під керівництвом Петра Любовича (1826–1869), представника “перемишльської школи”. Наступна згадка про виступ хору датується 1865 р., коли диригентом працював І. Лаврівський²⁷. У репертуарі хору переважали його церковні твори. Після переїзду композитора до Холма керівником “питомецького хору” став О. Сінкевич з Перемишля, учень М. Вербицького. Із Ставропігією пов’язана діяльність організатора хору, композитора церковної музики, скрипаля, тогочасного “літописця” музичного життя о. Йосифа Левицького (з Болшова)²⁸. Його музичні твори з 40–50-х років ХІХ ст. не збереглися. Нетривалий час хором керували М. Вербицький і М. Рудковський. Відомо, що керівником Ставропігійського хору з 1865 р. по 1880-ті роки був Порфирій Бажанський²⁹.

Основною відмінністю української музики від австрійської та польської школи була “романтизація” різних жанрів духовної музики, яка в Європі уже втрачала популярність. Церковна традиція спостерігалася навіть серед світських творів патріотичного змісту, наприклад, у популярній пісні “Мир вам, браття, всім приносим” (сл. І. Гушалевича, муз. Т. Леонтовича³⁰). Провідними композиторами

²⁶ Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Упоряд. і авт. передм. Ю. Ясиновський. Львів, 1995. (Серія: Історія української музики. Вип. 1. Дослідження). С. 84.

²⁷ Там само. С. 86.

²⁸ Левицький О. з Б. Історія введення музикального пінія в Перемишлі // Перемишлянин. Перемишль, 1853. Про музичні зацікавлення Й. Левицького див.: Ясиновський Ю. Матеріали до історії української церковної музики доби Маркіяна Шашкевича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 212–221.

²⁹ Кудрик Б. Огляд історії української церковної... С. 87.

³⁰ На авторство Т. Леонтовича вказувала львівська газета “Слово” (1865). За іншим джерелом – збірником “Кобзар” (Львів, 1885), автором музики був Петро Любович (1826–1869), представник “перемишльської школи”. Теодор (Федір) Леонтович (1812–1886) – один

романтичного світогляду, які представляли українську національну культуру в Галичині та вплинули на музичні смаки львів'ян-русинів, були Михайло Вербицький (1815–1870) та Іван Лаврівський (1822–1873), що заклали підвалини професійної української музики в Галичині. Оскільки освіту М. Вербицький та І. Лаврівський здобули в дяко-вчительській школі в Перемишлі, то музикознавці об'єднують цих композиторів і музикантів у так звану перемишльську школу. Менш відомими композиторами, які мали вплив на формування музичної культури Львова, були Матій Рудковський, Петро Любич, Йосиф-Домінік Вітвицький. Усі вони походили зі священницького середовища й зазнали відчутного впливу церковної музики, зокрема хорového стилю Д. Бортнянського. Його музика звучала у виконанні хору дяко-вчительської школи Перемишля на Службах Божих, на концертах. Новий етап у розвитку української музики в Галичині пов'язаний зі створенням театру “Руської бесіди” (1864). Театр повинен був продовжити “тяглість національних традицій, що зберігалися в народній пісні”³¹. Тоді театр був одночасно драматичним і оперним. Зважаючи на відсутність розвинутої в Галичині української композиторської творчості, організатори театру не змогли уникнути труднощів з репертуаром. Вони могли розраховувати хіба що на священників, які займалися композицією, зокрема на співпрацю з М. Вербицьким.

Михайло Вербицький (1815–1870) народився на Перемишльщині в сім'ї священника. Через те, що рано втратив батька, його (і брата) вихованням опікувався далекий родич по матері єпископ Іван (Снігурський). Навчаючись у дяко-вчительській школі в Перемишлі, здобув ґрунтовні знання з музичної теорії та хорového співу, які завдячував викладачеві школи чехові А. Нанке. У 1834 р. він вступив до Греко-католицької духовної семінарії у Львові. А що належав до “прогресистів”, то його декілька разів відраховували. Шукаючи заробітку на життя і навчання, давав приватні уроки співу, займався репетиторством. Тоді захопився грою на гітарі, що входила в музичний побут галичан. Далі працював урядником у Перемишльській консисторії, одночасно навчався в чеського музиканта – органіста католицької катедри Франца Лоренца. У 1850–1862 рр. неодноразово змінював парафію, тоді ж як музикант пережив творчу кризу. Врешті-решт зупинився в селі Млини на Яворівщині, де прожив до смерті. Незважаючи на те, що духовна (літургійна) музика переважала у творчості М. Вербицького, він став автором низки популярних світських композицій. Однією з них був хоровий твір “Тост до Русі” на слова В. Стебельського, в якому застольна пісня поєднана з патріотичними почуттями³².

з трьох братів Леонтовичів, відомих свого часу музикантів-любителів. Т. Леонтович (мав диригентський талант), як і П. Любич (його твір духовного жанру “Літургія з «козачком»”, на жаль, не зберігся), належить до забутих митців галицького музичного мистецтва.

³¹ *Кияновська Л.* Галицька музична культура... С. 31.

³² Там само. С. 32. Про музичну творчість М. Вербицького також див.: *Кияновська Л.* Музична творчість Михайла Вербицького в контексті своєї і нинішньої епохи // Україна:

У середині XIX ст. популярність серед галицьких русинів здобули театральні вистави – так звані співогри. Це були переробки польських і німецьких п'єс, наповнені українськими сюжетами. М. Вербицький написав музику до шести таких п'єс. З них у репертуарі русько-українського театру у Львові були: “Жовнір-чарівник” (переробка “Москаля-чарівника” Івана Котляревського) і “Верховинці” (польського драматурга Юзефа Коженювського). У співогрі “Верховинці” композитор використав коломийкові ритми угорського народного танцю чардаш. Коломийки були поширені в той час у побуті, визначали національний колорит музичного мистецтва. Стимулом для повернення М. Вербицького до композиції стало заснування у Львові театру “Руська бесіда” (1864) і можливість, яка відкривалася, постановки своїх п'єс. У конкурсі на кращі українські драматичні твори перше місце зайняла співогра М. Вербицького “Підгір'яни” (на слова Івана Гушалеви́ча). Критики відзначали особливу красу мелодій композитора. Автор рецензії в народовецькому журналі “Мета” стверджував, що п'єса з таким примітивним сюжетом завдячує своїм успіхом тільки музиці: “Якби не музика М. Вербицького, цей твір не втримався б на сцені”³³. Тому в результаті дискусії в 1865 р. Театральний виділ присудив першу нагороду мелодрамі І. Гушалеви́ча “Підгір'яни” за умови, що премія (100 золотих ринських) буде поділена навпіл між авторами тексту (І. Гушалеви́чем) і музики (М. Вербицьким)³⁴. Визнання зумовило творче піднесення, і протягом 1865–1866 рр. М. Вербицький написав десять музичних п'єс³⁵.

Іван Лаврівський (1822–1873) перебував у Львові недовго. Він оселився в місті в 1863 р., але вже через три роки – через те, що не склалися відносини з церковною владою, – переїхав до Холма, де став віце-директором греко-католицької духовної семінарії. І. Лаврівський народився на Станіславщині. Його вчителями були викладач Перемишльської школи В. Серсавій (чех за національністю) і регент польського кафедрального собору в Перемишлі Ф. Лоренц. По житті допомагав теж єпископ Іван (Снігурський). І. Лаврівський часто змінював заняття: був сільським парохом, наставником у Перемишльській

культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 222–227.

³³ В ділі театрального конкурсу // Мета (Львів). 1865. № 15. 30 вересня (12 жовтня).

³⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 514 (Театральне товариство “Руська бесіда”, м. Львів), оп. 1, спр. 153, арк. 9.

³⁵ 26 лютого 1865 р. уперше на Шевченківському концерті в Перемишлі була виконана патріотична пісня “Ще не вмерла Україна”, написана М. Вербицьким на слова Павла Чубинського. У Галичині цей вірш був опублікований у львівському народовецькому журналі “Мета” в 1863 р. під іменем Т. Шевченка. Спочатку твір “Ще не вмерла Україна” мав ліричний, камерний характер і співався як сольна пісня в супроводі гітари, згодом М. Вербицький переробив гімн для хору. Популярними були також хорові композиції М. Вербицького – поема “Жовнір” на слова Івана Гушалеви́ча й кантата “Заповіт” на слова Тараса Шевченка.

духовній семінарії, де керував хором дяко-вчительської школи, адміністратором і парохом греко-католицької церкви в Кракові, займався культурно-просвітницькою роботою. Основний жанр музичних творів І. Лаврівського – світська й духовна хорова музика. У ній втілював образи смутку, задуми, перейняті зі старогалицької елегії. Церковна творчість композитора представлена жалобними псалмами, хоровими творами “Вічна пам’ять”, “Дух святий”; світські хорові твори писав на вірші М. Устияновича, М. Шашкевича, І. Гушалевича, П. Леонтовича. І. Лаврівський створив три співогри для театру, однак з різних причин вони не увійшли до репертуару українського театру (співогра “Пан Довгонос”, наприклад, не відповідала патріотичним цілям театру³⁶). Більшість творів І. Лаврівського для театру залишилися в рукописах.

У середині XIX ст. єдиною у Львові інституцією, яка фахово займалась організацією концертів, було Галицьке музичне товариство на чолі з К. Мікулі. Концерти були двох видів: обов’язковий, на який члени Товариства мали безплатний вхід, і так звані “вечори музикальні”, які мали комерційний характер. Крім професійних музикантів, у “вечорах музикальних” брали участь аматори. Згідно зі статутом (1857 р.) завданням Музичного товариства була підтримка церковної музики та музичної консерваторії. Протягом року, головню в осінньо-зимовий період, мало відбутися шість обов’язкових симфонічних концертів. Симфонічний оркестр складався тоді винятково з аматорів, інколи запрошували військових музикантів. Різні обставини вносили корективи в графік концертів. У 1861 р. другий обов’язковий концерт відбувся щойно в грудні. Щоб виконати положення статуту, імпрези проводилися інколи до квітня–травня наступного року. Наприклад, обов’язкові концерти за 1865 рік завершилися 5 квітня 1866 р.³⁷ Політичні події внесли корективи в розклад концертів 1863 р. Зважаючи на польське повстання тоді відбулося тільки три музичні вечори. У 1864 р. кількість концертів знову зросла до шести. У першій половині 1865 р. було проведено п’ять музичних вечорів. У другому півріччі концерти не відбувалися через зайнятість адміністрації Музичного товариства додатковими сеймовими виборами у Львові: у ратушевій залі відбувалися засідання Міської ради та передвиборчого комітету. Труднощі з виконанням статутних вимог виникали через непрофесіональність оркестру та відсутність концертного залу³⁸. Попервах концерти відбувалися в залі Музичного товариства. Товариство винаймало також частину приміщення театру Скарбека. Наприкінці 1862 р. Міська рада Львова дозволила проводити концерти в ратушевій залі³⁹. Найуживанішими на концертах

³⁶ Щоб урізноманітнити репертуар і наповнити його змістовними постановками, театральний комітет оголосив у 1864 р. конкурс на кращу драму й комедію. Кращою була визнана комедія “Пан Довгонос”. А що автор висміював пов’язаність русинів з польською шляхтою, то вона не потрапила на театральну сцену.

³⁷ Kronika. Koncert // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 62. 15 marca.

³⁸ Koncerta Tow. Muzycznego // Dziennik Polski (Lwów). 1861. Nr 61. 11 grudnia.

³⁹ Kronika. Rada miasta Lwowa pozwoliła... // Gazeta Narodowa. 1862. Nr 75: Dodatek. 4 grudnia.

музичними інструментами були: фортепіано, скрипка, віолончель. Квитки продавали в канцелярії Музичного товариства, книгарні Яна Мілліковського, цукерні Ротлендера, театральній касі.

На концертах звучали твори європейських класиків і польських композиторів: Л. Бетховена, Р. Шумана, Ф. Мендельсона, Й.-С. Баха, В.-А. Моцарта, Ф. Шопена, Ф. Шуберта, Дж. Россіні, Дж. Верді, Дж. Мейєрбера, Ф. Ліста, Л. Шпора, С. Монюшка, Й. Кесслера, К. Ліпінського та інших композиторів. Основними концертними номерами були музичні твори “Оберон” К. Вебера, “Галька” С. Монюшка, “Пророк” Дж. Мейєрбера, “Ернані” Дж. Верді, “Фауст” за Й. Гете. Традиційно використовували на концертах такі жанри музичного мистецтва: симфонічний (для оркестрів), камерний (квартети скрипачів, віолончелістів), фортепіанний, солоспів, хоровий спів. Музичні номери були різноманітними: увертюри, етюди, сонати, симфонії, арії, фантазії, полонези, мазурки. Окремі музичні твори стали своєрідними візитними картками концертів. На концертах у 1861 і 1865 роках звучала 4-та симфонія Л. Бетховена у виконанні оркестру Товариства⁴⁰, фантазія франко-бельгійського музиканта Ж.-Д. Арто у виконанні фортепіаніста Кароля Козловського (члена ГМТ), пісні Шуберта й Кірхнера у виконанні тенора німецької опери Прелінгера, уривок з опери Дж. Мейєрбера “Дінора”, що його виконали на фортепіано й віолончелі брати де Лянге⁴¹. Перлиною концерту Музичного товариства в 1862 р. був “Марш Ракоці”, укладений французьким оркестровим композитором Г. Берліозом⁴². У 1864 р. під час третього концерту ГМТ звучав “Весільний марш” Ф. Мендельсона⁴³. У 1865 р. відбулася показова репетиція хорів у приміщенні Музичного товариства. Підбір творів та їх виконання свідчили про високий мистецький рівень членів Товариства. Так, звучали твори Дж. Россіні, Ф. Мендельсона, французького композитора Г. Берліоза, італійського музиканта Л. Керубіні⁴⁴, відомих у той час французьких музикантів Д.-Ф. Обера⁴⁵, П. Байо⁴⁶

⁴⁰ Kronika. Na trzecim koncercie... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 68. 23 marca.

⁴¹ Koncerta Tow. Muzycznego // Dziennik Polski. 1861. Nr 61. 11 grudnia.

⁴² Dziennik Polski. 1862. Nr 18.

⁴³ Kronika. Towarzystwo muzyczne... // Gazeta Narodowa. 1864. Nr 46. 26 lutego.

⁴⁴ L. Cherubini (1760–1842) – італійський композитор і педагог.

⁴⁵ D.-F. Auber (1782–1871) – французький композитор, за Наполеона III був капельмейстером імператорської капели. Автор скрипкових і фортепіанних концертів, відомий як постановник опер.

⁴⁶ P. Baillot (1771–1842) – французький скрипач, педагог і композитор. Працював професором Паризької консерваторії. Був першим скрипачем Паризької опери, солістом королівської капели. Належав до найвідоміших французьких скрипачів-віртуозів першої половини XIX ст. У творчості композитора виразно проявилась естетика епохи романтизму.

і Д. Аляра⁴⁷, бельгійського скрипача Шарля Берйо⁴⁸, франко-бельгійського вальторніста Ж.-Д. Арто⁴⁹.

Зі шпальт часописів керівники Галицького музичного товариства апелювали до громадськості, прагнучи розширити середовище прихильників і створити тривку матеріально-фінансову підставу для діяльності товариства. Від кількості слухачів на концертах та учнів музичної школи при Товаристві залежало фінансове становище інституції⁵⁰. У 1864 р. “Gazeta Narodowa” зверталася з проханням до адміністрації Музичного товариства – знизити ціну квитка в галереї на музичні вечори і таким чином збільшити кількість публіки⁵¹. У 1866 р. дописувачі газети скаржилися, що на концертах і музичних вечорах звучать номери німецькою мовою. Редактори цього не заперечували, вказуючи на мистецьку вартість пісень⁵². Інколи музичні вечори й концерти відбувалися як благодійні й добродійні акції. Під час концертів розігрувалася фантова лотерея. У 1863 р., наприклад, з-поміж фантів вимінювали альбоми: польських артистів, автографів письменників, творів польських композиторів. Члени Товариства брали участь у концертах, що організовувалися в приватних домах. Відомо про концерти в салонах графа Юзефа Стаженського (був скрипалем), на яких виконувалася класична музика. У цих домашніх вечірках брали участь місцеві та приїжджі музиканти⁵³.

Концерти Музичного товариства характеризувалися доволі широким складом виконавців, переважно поляків і німців – фортепіаністів, віолончелістів, скрипалів, співаків. Багато з них були учнями К. Мікулі⁵⁴. У травні 1866 р. під патронатом

⁴⁷ D.-J. Alard (1815–1888) – французький скрипаль і композитор. Від 1858 р. – соліст королівської капели. У 1848 р. видав у Парижі антологію скрипкової музики XVIII–XIX ст. Акомпонував скрипкові концерти, етюди й дуети.

⁴⁸ Ch.-Aug. Bériot (1802–1870) – бельгійський скрипаль, композитор, педагог. Чільний представник франко-бельгійської школи гри на скрипці. У 1830-х роках – найвідоміший скрипаль Європи.

⁴⁹ J.-D. Artôt (1803–1887) – франко-бельгійський вальторніст. У 1849–1873 рр. – перший вальторніст королівської капели.

⁵⁰ Koncerta Tow. muzycznego // Dziennik Polski. 1861. Nr 61. 11 grudnia.

⁵¹ Kronika. Pierwszy wieczór Towarzystwa muzycznego... // Gazeta Narodowa. 1864. Nr 278: Dodatek. 4 grudnia. (Підпис: К).

⁵² Kronika. Towarzystwo muzyczne... // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 37. 14 lutego.

⁵³ Мазена Л., Мазена Т. Шлях до музичної академії у Львові: У 2 т. Львів, 2003. Т. 1: Від доби міських музикантів до Консерваторії (поч. XV ст. – до 1939 р.). С. 50.

⁵⁴ Kronika. Pierwszy wieczór Towarzystwa muzycznego... // Gazeta Narodowa. 1863. Nr 2. 3 stycznia. (Підпис: Р. К.); Kronika. Towarzystwo muzyczne // Ibid. 1864. Nr 126. 4 czerwca; Kronika. Koncert na dochod... // Ibid. 1863. Nr 133. 21 lipca; Kronika. Drugi wieczór Towarzystwa muzycznego... // Ibid. 1863. Nr 11. 18 stycznia. (Підпис: Р. К.); Kronika. Na cele dobroczynne wyprawia... // Ibid. 1863. Nr 174. 8 września; Kronika. Wczoraj dał pan Franciszek Szipek... // Ibid. 1863. Nr 73. 9 maja; 1864. Nr 55, 147; Kronika. Drugi wieczór Towarzystwa muzycznego... // Ibid. 1864. Nr 78. 6 kwietnia; Kronika. Drugi wieczór Towarzystwa

Музичного товариства відбувся півторагодинний музичний вечір на честь його директора – так званий Мікулі-фест. На концерт з'їхалася вишукана публіка. Дружина маршалка Галицького сейму Леона Сапеги прибула з лавровим вінком і червоною стрічкою, на якій була золотом вишита ліра і рік – 1866. Концерт розпочався квінтетом Роберта Шумана у виконанні Мікулі та Яхімовського на фортепіано, скрипалів брата й сестри Фрідріха й Софії Рачек та віолончелістки Вольман. Р. Шуман був улюбленим композитором львівської публіки. Його твори завжди займали значну частину програм і вечорів Музичного товариства. К. Мікулі виконував твори Шопена, свого учителя, а також власні композиції. Після концерту дружина сеймового маршалка увінчала К. Мікулі лавровим вінком і вручила йому позолочену копію вірша на його честь. У той момент екземпляри вірша посипалися з галерей. Перший з обов'язкових (1866 року) концертів Музичного товариства відбувся щойно в листопаді. Тоді львів'яни уперше почули героїчну симфонію Бетховена у виконанні оркестру Музичного товариства (щоправда, вступ до симфонії був виконаний перед тим у синагозі за одним із померлих адвокатів). На завершення концерту хор членів товариства виконав кантату брюссельського композитора Вергульста в перекладі А. Урбанського. Кантата була присвячена наміснику Галичини Агенору Голуховському, присутньому в ратушевій залі⁵⁵.

При Галицькому музичному товаристві діяла музична школа, яку газета "Lemberger Zeitung" з 1854 р. називала консерваторією (офіційно Консерваторія як багатопрофільний музичний навчальний заклад була утворена в 1880 р.). Першим керівником школи був К. Мікулі. Становлення школи відбувалося з труднощами: серед викладачів переважали австрійці, не було чіткої навчальної програми (документів, які визначають функції директора, професорів, учнів) та окремого приміщення⁵⁶. У музичній школі навчали хоровому співу, солоспіву,

muzycznego... // Ibid. 1863. Nr 11. 18 stycznia. (Підпис: P. K.); Kronika. Drugi wieczór... // Ibid. 1864. Nr 78. 6 kwietnia; Kronika. Towarzystwo muzyczne daje dziś... // Ibid. 1863; Nr 243. 29 listopada; 1864. Nr 103, 111; Kronika. Koncert na cele dobroczynne... // Ibid. 1863. Nr 176. 11 września; Kronika. Drugi wieczór... // Ibid. 1863. Nr 11. 18 stycznia; Kronika. Towarzystwo muzyczne... // Ibid. 1864. Nr 25. 31 stycznia; Kronika. Wieczorek muzykalny // Ibid. 1865. Nr 65. 19 marca. (Підпис: S); Kronika. Trzeci wieczorek muzykalny // Ibid. 1865. Nr 35. 12 lutego. (Підпис: B); Kronika. P. Ludwik Marek ziomek nasz... // Ibid. 1865. Nr 62. 16 marca; Kronika. Drugi wieczór Towarzystwa muzycznego... // Ibid. 1863. Nr 11. 18 stycznia. (Підпис: P. K.); Kronika. Na wczorajszym wieczorku Towarzystwa muzycznego... // Ibid. 1865. Nr 15. 19 stycznia; Kronika. Trzeci wieczorek muzykalny // Ibid. 1865. Nr 35. 12 lutego. (Підпис: B); Kronika. Na koncercie poniedziałkowym... // Ibid. 1865. Nr 130. 8 czerwca; Kronika. Wieczór muzykalny // Ibid. 1865. Nr 76. 2 kwietnia. (Підпис: S).

⁵⁵ Kronika. Lwów 20. listopada. (Koncert Towarzystwa muzycznego) // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 269. 22 listopada. (Підпис: S).

⁵⁶ Мазепа Л. Кароль Мікулі – мистецький директор Галицького Музичного Товариства у Львові // Мазепа Л. Сторінки музичного минулого Львова: З неопублікованого. Львів, 2001. С. 40.

гри на музичних інструментах (скрипці, фортепіано, віолончелі, контрабасі, духових інструментах), гармонії та контрапункту. У 1859 р. К. Мікулі поділив навчальні предмети на нижчий і вищий курси. У 1860 р. він домігся, щоби мовою викладання в музичній школі була польська. Педагогічну діяльність у цій школі розпочали: Йоганн Вольман (учитель гри на віолончелі), Кароль Козловський (учитель гри на скрипці та фортепіано), Францішек Сломковський (викладач гармонії і гри на фортепіано), Зигмунт Брукман (учитель гри на скрипці), Вікентій Серославський (учитель хорового співу). К. Мікулі був учителем гри на фортепіано (для учнів, що прагнули вищого рівня), гармонії та композиції, диригентом хору та оркестру. У 1867 р. у Львові відкрився ще один навчальний заклад – музична школа під керівництвом Кароля Козловського, організатора музичних вечорів у міщанському казино. Вчили у Львові й мистецтву танців. Преса інформувала про приватні курси: “наука найновіших граційно-салонних і соло-характеристично-сценічних танців”. Оголошення про набір учнів подавали самі вчителі. У 1867 р. “салонних” танців можна було навчитися в спеціальному середньому навчальному закладі для панянок під керівництвом Г. Пожаковської⁵⁷. У навчальну програму входили предмети шкільного курсу, а також іноземні мови (французька, англійська, італійська), естетика, квітникарство, танці, музика.

На динаміку концертної діяльності у Львові впливали політичні події. Породжена “Весною народів” громадська активність у 1850-х роках розсіялася. Музичне життя Львова в цей період не можна назвати насиченим. Тільки зрідка відбувалися в місті концерти, які привертали увагу громадськості. Так, у 1849–1850 рр. музичні концерти на Стрільниці присвячувалися композитору Ф. Мендельсону⁵⁸. Найбільш насиченим на концерти був 1852 рік. Згідно з даними газети “Lemberger Zeitung”, того року виступали в місті майстри гри на віоліні (скрипці) Антоній Арнштайн і Антоній К’ятський, віолончелісти Келлерман і Фелікс Ліпінський, сліпий флейтист Фрібе (за сприяння артистів театру), гітарист і віолончеліст Станіслав Щепановський. У 1857 р. увагу поціновувачів музики привернули концерти фортепіаніста Людвіка Марека, учня К. Мікулі⁵⁹ (його перший сольний концерт у Львові відбувся в 1850 р.). Музичне життя активізувалося на початку 1860-х років, у зв’язку із загальною лібералізацією політичного режиму в монархії Габсбургів. Відразу воно набуло польського національно-патріотичного звучання. У березні 1862 р. під патронатом Товариства дам добродійності й Музичного товариства в приміщенні театру відбувся концерт-реквієм задля вшанування полеглих у Варшаві (1861) польських

⁵⁷ Ogłoszenia. Zakład naukowy dla Panien // Dziennik Lwowski (Lwów). 1867. Nr 115. 22 sierpnia.

⁵⁸ Lokales. Mittwoch feiern im Saale Schiessflätte... // Ibid. 1850. № 254. 4 November; Lokales. Am 6. November wurde im Saale... // Ibid. № 265. 16 November.

⁵⁹ Przewodnik. Koncert pana Mareka // Dziennik Literacki (Lwów). 1857. Nr 1. 1 stycznia.

патріотів. Дохід від заходу призначався для будинку сиріт. Звучали твори С. Монюшка, Дж. Россіні, Й. С. Баха у виконанні жіночого хору з усіх бажаючих. Хористами стали навіть графині, князівни, міщанки польської та єврейської національностей⁶⁰. Січневе повстання 1863 року не сприяло концертній діяльності. Щойно у вересні відбувся добродійний концерт, організований музикантами-аматорами й артистами польського театру. У програмі концерту були: твори Ф. Шуберта, фрагменти з опери “Галька” С. Монюшка, декламація вірша К. Уейського, мазурка “співача болю” Ф. Шопена на фортепіано⁶¹. Причиною невеликої кількості публіки на концерті були відомості про придушення повстання в Люблінській губернії. Стимулом для організації музичних імпрез була діяльність Галицького крайового сейму. З нагоди додаткових виборів у Львові до сейму 10 грудня 1865 р. Музичне товариство організувало концерт у польському театрі. Мистецькою окрасою вечора стала сценічна поема Франца Грільпарцера “Едмонд” на музику Л. Бетховена. Музичне товариство видало поему друком і роздавало серед публіки. На честь відкриття сейму у Львові була організована “ілюмінація”, а навпроти єзуїтського костелу на кам’яниці висів транспарант “Vivat (1865) Krajowy Sejm!”⁶².

Традиційними були вокально-інструментальні концерти, дохід від яких спрямовувався на матеріальну підтримку діячів мистецтва. Так, 19 липня 1863 р. в залі ратуші відбувся концерт “на дохід” Летиції Вільчопольської, засновниці у Львові школи гри на фортепіано. Метою заходу була фінансова підтримка школи й порятунк її від занепаду. Концерт розпочав і завершив військовий оркестр під керівництвом капелмейстера К. Ляйбольда, виконавши увертюру з “Гальки” С. Монюшка і “Пробудження лева” А. К’ятського. У концерті брали участь співачка К. Богдановічовна (виконала арії з творів Дж. Верді й С. Монюшка), піаністка Ванда Щепанська (вихованка школи Л. Вільчопольської; виконала варіацію англійського композитора Тельберга), скрипаль Франц Шипек і фортепіаніст Вільгельм Червінський⁶³ (виконували твори німецького композитора Людвіга (Луї) Шпора). Гучні оплески й виступ “на біс” здобула пісня Ігнація Ґуневича на слова Станіслава Пілята “Teşknoty ułańskie”. За словами рецензента, “ідея пісні відповідала нашим почуттям”⁶⁴. У 1865 р. ГМТ організувало концерт на підтримку Товариства стенографів. Зважаючи на невдалий час концерту (одночасно демонструвалася вистава в театрі), присутніми на ньому були тільки

⁶⁰ Kronika. W niedzielę, dnia 16 b. m. ... // Gazeta Narodowa. 1862. Nr 2. 20 marca.

⁶¹ Kronika. Na cele dobroczynne wyprawia. ... // Gazeta Narodowa. 1863. Nr 174. 8 września.

⁶² Kronika. Illuminacja wczorajsza // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 266. 21 listopada.

⁶³ У 1866 р. В. Червінський мав у Львові сольний концерт (Kronika. Program koncertu Wilhelma Czerwińskiego... // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 46. 24 lutego).

⁶⁴ Kronika. Koncert na dochod panny Letycji Wilczopolskiej... // Gazeta Narodowa. 1863. Nr 133. 21 lipca. Станіслав Пілят – учасник повстання 1830–1831 рр., відбував заслання в Сибіру. Відомий у Львові як літературний критик, автор кількох драматичних творів. Власник пансіонату для молоді. Помер у Немирові в 1866 р.

члени цього товариства. На концерті прозвучали твори Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, К. Мікулі, Ф. Шопена та ін. у виконанні учителів і учнів музичної школи при ГМТ та акторів місцевих театрів⁶⁵. 17 грудня 1866 р. у ратушевій залі відбувся концерт на підтримку Товариства братньої допомоги Технічної академії. У концерті брали участь Музичне товариство, скрипаль Г. Фрімман і співачка Г. Маєрановська.

Найбільш насиченою концертами була середина 1860-х років. У 1864–1865 і 1867 роках у “Народному домі” відбувалися концерти німецького співочо-музичного товариства “Гармонія”. Програма одного з концертів, наприклад, включала: виконання увертюри з опери “Оберон” К. Вебера (виконання на два фортепіано), виступ квартету ударних інструментів, виконання інструментальних творів для фортепіано, скрипки, віоліни, виступ чоловічого хору. Знаменною подією музичного життя Львова 1865 року стали виступи польського композитора Станіслава Монюшка. З нагоди його приїзду Музичне товариство організувало урочистий вечір. Сам концерт С. Монюшка відбувся 22 лютого в переповненому глядачами залі міської ради за участю членів Музичного товариства (співаків і музикантів) та акторів-декламаторів місцевого театру. У двогодинній програмі концерту звучали увертюри “Казка”, “Дзяди” та ін. С. Монюшко подарував бібліотеці ГМТ екземпляр партитури вокальних і оркестрових партій композиції “Дзяди”⁶⁶.

Популяризацією польського музичного мистецтва у Львові займався Вінцентій Поль. З січня 1865 р. в залі ратуші він провів вісім популярних лекцій про музику в костелах, які вийшли окремою брошурою у Львові⁶⁷. Лекції перемежувалися церковним співом у виконанні хору учнів домініканської гімназії під керівництвом Шумлянського⁶⁸. Як композитор і педагог Шумлянський увів у музичне життя Львова старовинну народну польську музику, зокрема старопольські колядки, сприяв розвитку духовного співу серед молоді. Старопольські колядки та церковні пісні виконував у Львові також чоловічий хор під керівництвом І. Гуневича. Головними осередками духовного хорового співу стали львівські костели – кармелітів, бернардинів, домініканів, а також катедральний собор⁶⁹.

⁶⁵ Kronika. W dwóch miejscach o jednej godzinie... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 116. 20 maja. (Підпис: S).

⁶⁶ Слово (Львів). 1865. Ч. 14; Kronika. Wieczór w salach Towarzystwa muzycznego... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 39. 17 lutego; Kronika. Koncert St. Moniuszki // Ibid. 1865. Nr 42. 21 lutego.

⁶⁷ *Pol W. Sześć prelekcji o muzyce kościelnej, danych przez ... we Lwowie r. 1864.* Lwów, 1865.

⁶⁸ Kronika. Na ostatniej prelekcji p. Wincentego Pola... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 48. 28 lutego.

⁶⁹ Kronika. Chór p. Szumlańskiego // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 6. 8 stycznia; Kronika. Grono śpiewaków... // Ibid. 1866. Nr 46. 24 lutego; Kronika. Bardzo chwalebna zmianę... // Ibid. 1866. Nr 62. 15 marca. Сам І. Гуневич був добре відомий львів'янам як музикант і композитор: Kronika. P. I. Guniewicz którego orkiestrowe produkcye... // Gazeta Narodowa. 1863. Nr 13. 23 stycznia.

У першій половині 1866 р. у Львові спостерігався навіть справжній музичний бум. Газета писала, що “Львів буває зараз у музиці й співах”⁷⁰. Насиченість концертними пропозиціями була така велика, що через напівпорожні зали організація концертів ставала не вигідною. Але початок австро-пруської війни та епідемія холери суттєво зменшили кількість концертів (перші звістки про холеру у Львові з’явилися у вересні, коли хвороба виявилася у військовому шпиталі серед поранених солдатів⁷¹).

Особливою популярністю в середині 1860-х років користувалися у Львові концерти приїжджих музикантів⁷². Франц Шипек – чеський скрипаль-віртуоз, випускник Віденської консерваторії – виступав у 1864 р. в театральному залі “Народного дому” (деякі його твори були написані на основі українських мелодій). Ф. Шипек був удостоєний звання “Перший скрипач у Львові”. Того ж року у Львові гастролювала варшавська співачка Аделя Клечинська⁷³. У 1865 р. в залі міської ратуші й польському театрі виступав басист амстердамської опери Леон Борковський. Програма концерту включала твори Р. Шумана, Дж. Мейсера, С. Монюшка, Й. Гайдна⁷⁴. У 1864 і 1865 роках відбулися концерти гітариста й віолончеліста Станіслава Щепановського, в якого “гітара співала як тенор, грала як флейта”⁷⁵. Музикант зачарував публіку виконанням краков’яка та імпрровізаціями до українських дум. Скрипаль Рафал Машковський, який приїхав до Львова в 1865 р. з Гамбурга, мав у репертуарі твори Л. ван Бетховена, Ф. Мендельсона, Дж. Тартіні⁷⁶. У червні 1865 р. в приміщенні польського театру відбулися концерти баритоніста угорської опери Ангільфі Сандора. Львівська преса відзначала чистоту співу, широкий тональний діапазон і виразну декламацію співака, хоча висловлювала жаль з огляду на незрозумілу для місцевої публіки угорську мову⁷⁷. У 1866 р. у Львові гастролювала Ольга Яніна – учениця паризького піаніста Анрі (Генріха) Герца. Дохід від концерту

⁷⁰ Kronika. Koncerta i śpiewacy // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 111. 17 maja.

⁷¹ Kronika. Cholera we Lwowie // Gazeta Narodowa. 1866. Nr 225. 29 września.

⁷² Перші після тривалої перерви концерти приїжджих музикантів відбулися на зламі 1850–60-х років. Див.: Przewodnik. Przybył do Lwowa... // Dziennik Literacki. 1859. Nr 9. 1 lutego; Wiadomości pobieżne. Koncert trzeci i ostatni p. Stysińskiego... // Ibid. 1861. Nr 8. 9 października.

⁷³ Kronika. Koncert // Gazeta Narodowa. 1864. Nr 50. 2 marca.

⁷⁴ Новинки. Минувшой суботы давалъ въ салѣ... // Слово. 1865. Ч. 47. 16 (28) червця; Kronika. Koncert p. Leona Borkowskiego... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 140. 21 czerwca.

⁷⁵ Kronika. Stanisław Szczepanowski... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 6. 8 stycznia; Kronika. Program koncertu na gitarze i wiolonczeli... // Ibid. Nr 12. 15 stycznia; Kronika. P. Szczepanowski pożegnał się... // Ibid. Nr 24. 29 stycznia; Новинки. Въ радной салѣ города Львова... // Слово. 1864. Ч. 101. 19 (31) грудня.

⁷⁶ Kronika. Koncert p. Maszkowskiego na skrypcach... // Gazeta Lwowska (Lwów). 1865. Nr 74: Dodatek. 1 grudnia.

⁷⁷ Kronika. W teatrze polskim... // Gazeta Narodowa. 1865. Nr 145. 27 czerwca.

був призначений на допомогу голодуючим у Галичині. У програму концерту входили твори А. Герца, які виконувала О. Яніна і член ГМТ Л. Марек. У концерті брала участь Кароліна Морська, яка виконувала арію з опери “Ернані”⁷⁸. У програму концерту люблінського скрипаля Густава Фрімана входили власні композиції, твори Й. С. Баха, Р. Шумана, К. Мікулі, Г. Венявського, франко-бельгійського вальторніста Арто, бельгійського скрипача Шарля Берйо (*Bériot*)⁷⁹. Одним з найвідоміших європейських піаністів – мав гастролі в Парижі, Лондоні, у містах Німеччини, у Варшаві – був Александр Зажицький, талановитий виконавець творів Ф. Ліста, Ф. Шуберта, Ф. Шопена, А. Гензельта. Концерти А. Зажицького у Львові відбулися в 1866 р.⁸⁰ У 1867 р. в театральному залі “Народного дому” і в театрі Скарбека відбулися концерти нью-йоркської оперної трупи Ульмана. Виступала знаменита американська співачка Шарлотта Патті. У програму концерту входили музичні твори Л. ван Бетховена, В. Белліні, Н. Паганіні, Ф. Мендельсона, Дж. Верді, Дж. Россіні. Гастролі мали величезний успіх. Як писав “*Dziennik Lwowski*”, “побачити талант цих артистів не може собі відмовити жодна найбідніша людина”. Про популярність трупи Ульмана свідчить те, що після гастролей у Чернівцях відбулися два додаткових концерти у Львові за зниженими цінами на квитки⁸¹.

Музичне життя Львова не вичерпувалося великими концертами та відомими іменами. Пожвавленню музичного життя міста на початку 1860-х років сприяла діяльність театрів. Увійшло навіть у моду заповнювати антракти музичними номерами. Це були інструментальні сольні або оркестрові композиції, а також вокальні виступи. У свою чергу, деякі актори брали участь у концертах, виявляли свої музичні, переважно вокальні та декламаторські здібності. Концерти були нагодою проявити себе для багатьох аматорів. Своєю грою на фортепіано, віолончелі, співом, декламуванням вони вносили різноманітність у сольні концерти відомих виконавців-професіоналів. У сольних виступах брав участь чоловічий хор Галицького музичного товариства. Частиною музичного життя Львова були так звані “фестини” – розваги з музикою і танцями, які відбувалися в Єзуїтському парку, на горі Франца Йосифа, у парку Прохазки (Львівський бровар). У 1865 р. в Єзуїтському парку відбулася публічна забава за участю п’яти військових оркестрів. За прикладом оркестру під керівництвом К. Ляйбольда всі музики грали тільки народні танці. Оркестр Ляйбольда вразив численну публіку

⁷⁸ Kronika. Koncert pani Olgi Janiny... // *Gazeta Narodowa*. 1866. Nr 108. 9 maja.

⁷⁹ Kronika. Koncert p. Gustawa Friemanna... // *Gazeta Narodowa*. 1866. Nr 287. 14 grudnia. (Підпис: W. G).

⁸⁰ Kronika. Teatr polski // *Gazeta Narodowa*. 1866. Nr 100. 29 kwietnia; Kronika. Teatr polski. (Pierwszy koncert pianisty...) // *Ibid*. Nr 101. 1 maja. (Підпис: K).

⁸¹ Nowiny z kraju i zagranicy. Koncert Patti // *Dziennik Lwowski* (Lwów). 1867. Nr 140. 20 września; Nr 142. 22 września; Новинки. Славний директорь опери въ Новімь – Йорку... // *Русь* (Львів). 1867. Ч. 45. 1 вересня.

виконанням коломийки і чардаша. Значна частина молоді танцювала, навіть євреї, “обыкновенно холодно держащися”, як писала львівська газета “Слово”, цього разу веселилися й кричали музикантам “браво”⁸².

Яскравою сторінкою музичного життя Львова були русько-народні забави й бали. Перша така забава відбулася за ініціативою Головної руської ради 18 лютого 1849 р. у митрополичих палатах собору Св. Юра. Тоді з Оломоуца й Праги повернулася делегація, яка представляла галицьких русинів перед новим цісарем Францом Йосифом⁸³. У забаві брали участь високі австрійські чиновники, намісник Галичини Агенор Голуховський, представники Львівського магістрату. На балах 1850 і 1851 років присутніми були також високоповажні особи та греко-католицький єпископ Григорій (Яхимович)⁸⁴. У період неоабсолютизму бали не проводились. Організація наступних балів пов’язана з періодом політичної лібералізації.

Музичне середовище Львова урізноманітнілося з появою в 1861 р. казино “Руська бесіда”. Згідно зі статутом, казино влаштовувало ігри та бали, забави з музикою і декламацією. Метою культурних заходів було створити умови для проведення вільного часу, показати себе “на людях”. У 1864 р. планувалося створити співочо-музикальний комітет, який би займався пошуком талантів серед руської молоді. У газеті “Слово” зазначалося, що в Греко-католицькій духовній семінарії та бурсі Ставропігійського інституту працюють наставниками руського співу оо. Лаврівський і Зацерковний. Вони мали скласти основу такого комітету. Водночас йшлося про потребу заснувати в майбутньому руське співоче товариство⁸⁵. У 1860-х роках руські бали мали виразний антипольський характер. Під час забав звучали українські народні й патріотичні пісні в хоровому виконанні, “Многая літа” для австрійських чиновників. Перебіг українських балів, які відбувалися в редутовому залі й на Стрільниці, висвітлювався на шпальтах газети “Слово”. Найпопулярнішими народними танцями, які виконувалися на балах, були коломийка і “козак”. Коломийку вміли танцювати навіть австрійські офіцери. “Коломийка представляє образ цілого міра, где каждое общество по-своему стремится до всеобщей всім цілі; а козак, то образ одного свободного богатырского братства, где один за всіх і всі за одного”, – писала газета “Слово”⁸⁶. Танці виконувались у певному порядку: спочатку завжди була коломийка, згодом козак; ці танці іноді повторювалися. Під час балу в лютому

⁸² Часопис визначив кількість присутніх у кілька тисяч (Новинки. Въ Недѣлю 7. л. Вересня въ огородѣ... // Слово. 1865. Ч. 70. 4 (16) вересня).

⁸³ Зі Львова. Дня 7/19 Лютого // Зоря Галицка (Львів). 1849. Ч. 15. 21 лютого.

⁸⁴ Львів. 20 Лютого (4 Марта) // Зоря Галицка. 1850. Ч. 19. 6 березня; Край родимий // Там само. 1851. Ч. 15. 22 лютого.

⁸⁵ Новинки. Власне довѣдуемся, що Выдѣль “Бесѣды русской”... // Слово. 1864. Ч. 72. 9 (21) вересня.

⁸⁶ Новинки // Слово. 1862. Ч. 8. 8 лютого.

1862 р. чоловіки спробували танцювати “аркан”⁸⁷. Свої танці руська молодь розучувала перед балом, причому виконавцями інколи були актори театру “Руської бесіди”⁸⁸. Публіка виконувала також вальс, полонез, кадрили, мазурку, польку. Музичний супровід забезпечував оркестр польського театру під керівництвом К. Ляйбольда. Українські бали, які тривали переважно до ранку, відвідувала чимала кількість львів’ян (до 900 осіб)⁸⁹. Працювали цукерня і трактир. Бали часто виконували функцію місця, де відбувалися знайомства семінаристів з майбутніми дружинами. Так, у 1862 р. в редутовій залі відновлено “руські бали” для греко-католицьких семінаристів Львова і Перемишля, щоб допомогти їм знайти супутницю життя⁹⁰. Більшість балів були організовані з благодійною метою: частина доходу призначалася на допомогу бідним учням, сиротам, вдовам, людям, які зазнали втрат внаслідок пожеж, на заснування театру. У 1865 р. в залі “Народного дому” відбувся бал німецького співочо-музичного товариства “Гармонія”⁹¹.

Крім балів, “Руська бесіда” організувала музично-декламаційні вечори, присвячені скасуванню кріпацтва й панщини, річниці смерті Т. Шевченка, дню народження царя і його приїзду до Львова. На вечорах декламувалися уривки з поеми “Скит Манявський” А. Могильницького, з творів Г. Квітки-Основ’яненка, Т. Шевченка, Ю. Федьковича. Вірші декламували В. Шашкевич, Є. Згарський, О. Торонський, Т. Климкович, М. Кульчицький. У 1864 р. правління товариства ухвалило проводити в зимовий період якомога більше декламаційно-музичних вечорів задля піднесення крайового мистецтва.

У середині 1860-х років доктор медицини Юліан Ступницький, який мешкав у Львові, виступив з ідеєю використання музики як лікарського засобу⁹². Він підкреслював особливу ефективність музики при лікуванні психічних розладів. Ю. Ступницький посилався на вчення Асклепія, який такі хвороби лікував співом і грою на музичних інструментах. Автор брошури наводив приклади використання музики в психлікарнях Парижа, Лондона, Праги, Неаполя. Ю. Ступницький розробив правила лікування музикою залежно від типу темпераменту пацієнта. Спеціальну увагу він звертав на оздоровчий ефект народних пісень, особливо при нервовому виснаженні, для зняття фізичної втоми тощо.

⁸⁷ Новинки // Слово. 1862. Ч. 12. 10 (22) лютого.

⁸⁸ *Середа О.* Ruś będzie tańczyć! “Руські бали” у Львові як фактор... С. 333.

⁸⁹ Новинки. Позавчера, дня 8. Лютого, Отбылся опять рускій балъ... // Слово. 1862. Ч. 12. 10 (22) лютого.

⁹⁰ Wiadomości pobieżne. We wtorek d. 4 b. m. odbył się bał... // Dziennik Polski. 1862. Nr 31. 7 lutego.

⁹¹ Новинки. Дня 14. с. м. отбылся въ саляхъ руско-народного Дома... // Слово. 1865. Ч. 11. 6 (18) лютого.

⁹² *Stupnicki J.* Muzyka pod względem estetycznym i lekarskim. Lwów, 1865. Праця складалася з чотирьох розділів: “Музика з естетичного погляду”, “Фізіологічна дія на звуки і тони”, “Етіологічний цикл дії звуків, тонів і музики”, “Вплив музики при лікуванні хворіб”.

Окрему сторінку музичного життя Львові в середині XIX ст. становили міжнаціональні та міжрегіональні культурні контакти. Взаємини галицького середовища з Наддніпрянською Україною почалися з перемишльської школи композиторів. У репертуарі місцевого катедрального хору переважали твори Дмитра Бортнянського. Своєрідним символом української національної єдності було створення гімну “Ще не вмерла Україна” на музику Михайла Вербицького, автором слів якого був Павло Чубинський. Наступний етап взаємозв’язків був пов’язаний з діяльністю композитора Миколи Лисенка. Дорогою з Києва до Лейпціга, куди М. Лисенко їхав у 1867 р. на навчання, він зустрівся у Львові з Олександром Барвінським, який просив написати музику до “Заповіту” Т. Шевченка. Цей твір виконали на Шевченківському концерті у Львові наступного, 1868 року, тоді ж був виконаний “Заповіт” на музику М. Вербицького⁹³. Відтоді зв’язки М. Лисенка зі Львовом стали доволі тісними. Його хорові твори та солоспіви були невід’ємною частиною галицько-української музичної культури. У 1872 р. в народовецькому журналі “Правда” читаємо: “Давно вже рознеслась по нашій країні слава нашого земляка М. Лисенка, яко музика-композитора, а в нашій львівській громаді немає ні одної людини, щоб не переняла хоч одної пісні, уложеної сим знаменитим музиком народнім”⁹⁴. Творчість М. Лисенка, яка становить епоху в культурному житті України, сприяла піднесенню рівня музичного життя в Галичині й у Львові зокрема.

Виявом українсько-польських відносин став пісенний збірник “Pieśni polskie i guskie ludu galicyjskiego” (1833 р.) Вацлава з Олеська (Вацлава Залеського) з музичним супроводом К. Ліпінського. Деякі мелодії з цього збірника використовували композитори “перемишльської школи”, зокрема М. Вербицький у співограх “Козак і охотник”, “Школяр на мандрівці”⁹⁵. Найпопулярнішою співогрою М. Вербицького були “Верховинці” польського драматурга Ю. Коженювського в перекладі М. Устияновича. Вступний хор з неї “Верховино, світку ти наш” співпадає з польською піснею “Czerwony ras”. П’єса написана на сюжети з життя карпатських гуцулів, тому була близькою галицькому глядачеві. Вона не сходила з театральної сцени протягом кількох наступних десятиліть.

Ранній етап українсько-австрійської взаємодії культур сягає 1820-х років. Так, у 1826–1829 рр. у Львові діяло Музичне товариство св. Цецилії, засноване Францом Ксавером Моцартом (сином В.-А. Моцарта). На сторінках австрійського культурно-просвітницького часопису “Mnemosyne” постійно публікувалися статті на музичні теми. Товариство друзів музики на початку

⁹³ Д-р Витвицький В. Микола Лисенко і його вплив на музичне життя Галичини // Українська музика. 1937. Ч. 1. Березень.

⁹⁴ Новинки. Давно вже рознеслась... // Правда (Львів). 1872. 15 (27) липня.

⁹⁵ Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури XIX–XX ст. Тернопіль, 2000. С. 81.

1830-х років організувало концерти під керівництвом віденського музиканта Йоганна Рукгабера. На гастролі до Львова приїздили відомі австрійські музиканти, наприклад, учень Й. С. Баха – Кірнбергер, друг Л. ван Бетховена – скрипаль Ігнац Шуппанціг, скрипалі Л. В'єтан, Г. Ернст і Т. Оттаво, піаніст Л. Майєр⁹⁶. У квітні–травні 1847 р. протягом місяця виступав у Львові “король гри на фортепіано”, угорський композитор Ференц Ліст. А в 1877 р. з успіхом пройшли в місті ювілейні концерти, присвячені 50-річчю з дня смерті Л. ван Бетховена.

У 1840-х роках у Галичині виникла етико-філософська теорія чеських учених і музикантів, які проживали у Львові, – К. В. Запа, В. Дундера, Р. фон Ріттерсберга⁹⁷. Останній, зокрема, працював учителем музики і співу в Галицькому музичному товаристві. Названі вчені цікавилися теорією панславізму, листувалися з Вацлавом Ганкою, підтримували контакти з Павлом Шафариком. У доробку вченого-музиканта Р. Ріттерсберга важливою є панславістська теорія походження слов'янської культури, оперта на музичних доказах. Провідними ритмами для слов'ян він уважав мазурку, полонез і краков'як. Промовистими були заголовки деяких наукових розвідок названих учених і музикознавців: К. В. Запа – “Бесіди про слов'янську музику”, Р. Ріттерсберга – “Думки про слов'янський спів” і “Прабатьківщина слов'янського співу”. Вони робили висновок, що спільною прадавньою колискою слов'ян була Східна Галичина⁹⁸.

Поширенням української музичної культури за межами Галичини займалося створене в 1868 р. у Відні культурно-просвітницьке товариство “Січ”. Воно виникло на основі співочого товариства, яке діяло з 1866 р. під керівництвом Анатолія Вахнянина, тоді студента Віденського університету, а згодом – відомого українського композитора і громадсько-політичного діяча. Серед членів “Січі” було чимало майбутніх учених, літераторів, політиків, музикантів – О. Волошак, М. Борискевич, Ю. Пелеш, Р. Перфецький, Н. Нижанківський та ін. Значне місце в планах товариства займала концертна і мистецька діяльність, “передусім через природжену схильність українців до музикування та винесену з дому, з Галичини,

⁹⁶ Л. Кияновська стверджує, що запрошення високопрофесійних європейських музикантів свідчить про високі вимоги, які ставили львівські меломани до концертних виступів і театральних вистав (*Кияновська Л. Галицька музична культура... С. 49*). Див. також: *Ясіновський Ю. Музика / Часи австрійського абсолютизму (1772–1860-і роки) // Історія Львова: У 3 т. / Редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2: 1772–жовтень 1918. С. 90–91.*

⁹⁷ Про цю групу писав Є. Цегельський у дисертації “Чехи і галицько-українська світська музика у XIX ст.”, яка була захищена в Карловому університеті в Празі у 1936 р. До сьогодні вона не видана, рукопис дисертації перекладений з чеської мови і опрацьований у дипломній роботі О. Паріс-Горейко (1994 р.). Докладніше див.: *Кияновська Л. Галицька музична культура... С. 97–100.*

⁹⁸ *Кияновська Л. Галицька музична культура... С. 98.*

традицію домашнього музикування та участі в хорах”⁹⁹. Члени товариства проводили літературно-музичні й театральні вечори, наукові диспути. Віденська “Січ” сприяла прилученню галичан до загальноєвропейського художнього процесу.

Таким чином, у музичному житті Львова середини ХІХ ст. переважали естетичні уподобання, які склалися в європейському мистецтві (в Австрії, Німеччині) у попередні десятиліття. Музична культура міста розвивалася під знаком постромантичних ідей, переосмислених у національному дусі. Цьому напрямку музичного мистецтва була притаманна опора на фольклорну мелодику, не бракувало й релігійної символіки. Львівське середовище музикантів і композиторів було поліетнічним. У творчості композиторів перепліталися німецькі, польські та українські культурні джерела. Ключовими постатями серед тогочасних львівських (ширше – галицьких) музикантів і композиторів були: Й. Рукгабер, К. Ліпінський, К. Мікулі, І. Лаврівський, М. Вербицький. Усі вони поєднували музичну творчість з активною громадсько-просвітницькою та педагогічною діяльністю. Творчість К. Ліпінського, автора відомих спривкових концертів, стала основою для польської інструментальної національної школи. Підвалини українського професійного музичного мистецтва заклав М. Вербицький, автор хорової світської та духовної музики. З іменем К. Мікулі, який започаткував успішну на львівському ґрунті фортепіанну школу, пов’язане становлення у Львові професійної музичної освіти. Поза місцевими народними музичними традиціями, інтонаційним джерелом львівських композиторів-романтиків була оперна мелодика італійських, французьких, німецьких авторів, включаючи популярні віденські зінгшпілі. З європейською естетикою романтичного виконавства було пов’язане поступове піднесення ролі фортепіано як сольного інструменту. Для польського композиторського середовища був характерний “шопеноцентризм”. Музичне життя української громади Львова від початку 1860-х років зосереджувалося в культурно-розважальному товаристві “Руська бесіда”.

⁹⁹ *Кияновська Л.* Музичні сторінки діяльності українського товариства “Січ” у Відні // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Гол. ред. О. Федорук. Київ; Чернівці, 1999. С. 174.

УДК 7 (477.83–25) “190”

Костянтин КОНДРАТЮК
Львів

Львів – осередок українського професіонального мистецтва Галичини початку ХХ століття

Львів початку ХХ ст. був важливим осередком українського професіонального мистецтва, яке засвідчувало причетність до європейського цивілізаційного процесу. У статті описано творчий доробок театру товариства “Руська бесіда”, композиторів С. Людкевича, Д. Січинського, О. Нижанківського, оперних співаків О. Мишуги, С. Крушельницької, М. Менцинського, художників І. Труша, О. Новаківського, О. Кульчицької, архітектора І. Левинського, скульпторів П. Війтовича і М. Парашука.

Ключові слова: Львів початку ХХ ст., українське професіональне мистецтво.

Початок ХХ ст. розпочався значним пожвавленням українського професіонального мистецтва, важливим осередком якого залишався Львів. Це було зумовлено, насамперед, зростанням самосвідомості галицьких українців та розгортанням національного руху. Особливо популярною цариною української культури того періоду був театр товариства “Руська бесіда”. Глибоко занурений в українську етнографію, він пропонував привабливе поєднання акторської гри, співу і музики. Вплив театру виходив за художні рамки, оскільки в душі багатьох галицьких українців іскра національної гордості й самосвідомості часто спалахувала саме під час перегляду п’єси, що талановито виконувалася рідною мовою¹. Завдяки провідним акторам А. Осиповичевій, І. Рубчаку, К. Рубчаковій, В. Юрчаку, а також режисеру Й. Стаднику, театр перебував на високому професійному рівні. Він показував вистави “Хазяїн” І. Карпенка-Карого, “Украдене щастя” І. Франка, “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, “Катерина” М. Аркаса, а також “Продану наречену” Б. Сметани, “Уріель Акоста” К. Гуцкова, “Сільська честь” Б. Масканьї, що були найкращими в його репертуарі 1902–1905 рр.

Міцніли зв’язки театру з наддніпрянськими театральними діячами. У 1905 р. до Львова прибув режисер М. Садовський, який запросив працювати сюди зірку української сцени М. Заньковецьку і згуртував у театрі інших талановитих акторів². З’являються постановки драм “Бурлаки”, “Мартин Боруля”, “Суєта”,

¹ Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ, 1991. С. 270.

² Історія Львова / Ред. кол.: В. В. Секретарюк (відп. ред.), Ю. Ю. Сливка (заст. відп. ред.) та ін. Київ, 1984. С. 171.

“Сто тисяч” І. Карпенка-Карого, “Лісова Пісня” Лесі Українки, “Маруся Богуславка” М. Старицького, “Дай серцю волю, заведе в неволю” М. Кропивницького, “Ревізор” М. Гоголя та інші. Справжньою окрасою театру була драматична актриса і співачка Катерина Рубчакова (1881–1919), яку згодом називатимуть “Галицька Заньковецька”, визнаючи зіставність масштабу талантів двох видатних українок. Серед драматичних ролей К. Рубчакової були: Маруся з “Марусі Богуславки” М. Старицького, Ярина з “Невольника” М. Кропивницького, Анна з “Украденого щастя” І. Франка, а серед оперних партій – Оксана в “Запорожці за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, Маргарита у “Фаусті” Ш. Гуно, Галька в одноіменній опері С. Монюшка, Баттерфлай у “Чіо-Чіо-Сан” Дж. Пуччіні. Загальна кількість ролей К. Рубчакової сягає майже ста тридцяти. Значна частина сценічної кар’єри актриси була пов’язана саме з театром “Руської бесіди” у Львові (1896–1918), який мандрував містами Галичини, Буковини, Поділля, гастролював у Кракові та інших містах. А у складні 1917–1918 роки К. Рубчакова стала його директором. В останній рік життя працювала у трупі Нового Львівського театру. Влітку 1919 року К. Рубчакова занедужала, а восени її життя обірвав тиф³.

На початку ХХ ст. впевнено ставало на професійну основу музичне мистецтво. Міцніла майстерність нової композиторської генерації, народжувалася і досягала високого рівня музикознавча думка, музична критика й публіцистика, фольклористика. У 1903 р. важливою подією в музичному житті міста стало урочисте відзначення 35-річної творчої діяльності класика української музики Миколи Лисенка, на якому був присутній сам композитор. Розвиток музичної культури був пов’язаний із тим же театром “Руська бесіда”, який ставив драматичні п’єси в музичному оформленні М. Вербицького та І. Лаврівського, Д. Січинського і М. Лисенка, а також твори світової оперної класики. У 1903 р. у Львові засновано “Спілку співацьких і музичних товариств”, яка 1907 року отримала назву “Музичне товариство ім. М. В. Лисенка”. Завдяки його концертній діяльності в Галичині широко зазвучала музика М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, С. Людкевича, А. Вахнянина, О. Нижанківського, Д. Січинського. У 1903 р. у Львові як український заклад було відкрито Вищий музичний інститут, директором якого став А. Вахнянин.

Діяльність Інституту і його філіалів в інших містах Галичини сприяла вихованню музичних кадрів. З’явилася низка обдарованих музикантів і композиторів, серед яких виділявся Станіслав Людкевич. У 1905 р. у Львові було оприлюднено першу частину його знаменитої кантати – симфонії “Кавказ” за однойменною поемою Т. Шевченка. Головним героєм твору С. Людкевича, як і поеми Т. Шевченка, є пригнічений, але невідкорений український народ, що алегорично уособлювався в образі могутнього, вічно живого Прометея. Джерелом музики кантати стали різні жанри української народної творчості:

³ Народжені Україною: Меморіальний альманах: У 2 т. Київ, 2002. Т. II. С. 420.

думи, голосіння, козацькі та ліричні пісні. Жанровою різноманітністю позначено хоровий доробок С. Людкевича. Разом із маршово-закличними або драматичними творами чільне місце посідають ліричні й хорові мініатюри. Справжньою перлиною хорової літератури стала “Гагілка” – високомистецька обробка народної веснянки-гагілки для жіночого хору з фортепіано, та ще один чудовий хор “Вечір у хаті”. Змістовним фортепіанним супроводом відзначався солоспів “Черемоше, брате мій”, що зачаровував слухачів своєю буйною верховинською мелодією. У творах С. Людкевича майже з мальовничою рельєфністю образотворчого мистецтва і непідробною народністю музичної мови постають чудові й неповторні картини гір, простір полонин, велич карпатської природи⁴.

У Львові певний час працювали талановиті композитори Д. Січинський і О. Нижанківський, які виступали організаторами і диригентами хорових колективів товариства “Боян”, збирали українські народні пісні і створювали на їхній основі хорові обробки, були авторами хорів, кантат, солоспівів на слова Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича. Серед кращих вокальних творів Дениса Січинського – пісні, видані в окремому альбомі: “Як почувеш вночі” на слова І. Франка, “Не співайте мені сеї пісні” на слова Лесі Українки, “І золотої і дорогої” та “У гаю, гаю” на слова Т. Шевченка. Крім солоспівів і хорів, Д. Січинський написав оперу “Роксоляна”, яка швидко завоювала популярність і ставилася не тільки в Галичині, а й у Києві трупю М. Садовського. “Роксоляна” стала першою спробою галицького композитора створити героїко-патріотичну оперу на народній основі⁵. Порівняно невелику, але дуже цінну творчу спадщину залишив Остап Нижанківський (1862–1919). Це переважно вокально-хорові, сольні або ансамблеві твори. Окрім цього, йому належить своєрідна сюїта для фортепіано “Вітрогони”, що написана у формі популярного вінка народних мелодій. Особливою популярністю користувався у виконанні “Боянів” хор “Гуляли” на слова Ю. Федьковича, що трактував гостру і болючу проблему солдатської рекрутчини. В обробках пісень “Стоїть церков”, “Ой морозе”, “Отамане, батьку наш”, “Ой у полі садок” композитор зберіг і підкреслив специфічні ознаки народної української мелодії⁶.

Багатою за змістом була музично-фольклористична діяльність Ф. Колесси, С. Людкевича, І. Франка, О. Нижанківського, О. Роздольського та інших. Вийшли у світ цінні публікації: “Галицько-руські народні мелодії” С. Людкевича і О. Роздольського (1906), “Русько-український співаник” О. Нижанківського та І. Франка (1907). Особливо велике значення для розвитку української фольклористики мала композиторська і наукова діяльність Філарета Колесси.

⁴ Кондратюк К. Портрети видатних українських митців XIX – початку XX ст. Львів, 1995. С. 88–89.

⁵ Довідник з історії України / За ред. І. Підкови і Р. Шуста. Київ, 2001. С. 759–760.

⁶ Сов’як Р. Остап Нижанківський: Нарис про життя і творчість. Дрогобич, 1994. С. 66.

До видання п'ятитомної монографії В. Шухевича "Гуцульщина", що стала багатющим джерелом для всіх дослідників народної творчості, він додав збірку інструментальних, списаних безпосередньо з гри гуцульських музик на скрипці, флюїті та трембіті, народних пісенних мелодій. У "Записках НТШ" за 1906 р. з'явилася монументальна праця Ф. Колесси "Ритміка українських народних пісень". Вона стала важливою підмогою для філологів і музикознавців. У ній на основі величезного фактичного матеріалу, зібраного зі всієї території України, розроблено основи української народної ритміки і подано систематику пісенно-ритмічних форм. Надзвичайно цінний матеріал для дослідників української пісні, композиторів і музикознавців має обширна праця Ф. Колесси "Мелодії гаївок, списані з фонографу і безпосередньо від співців з розвідкою про форму гаївок". У 1910–1913 рр. Ф. Колесса опублікував монографію "Мелодії українських народних дум". Ця праця була першою у вітчизняній фольклористиці розвідкою, що знайомила з великою кількістю співців-кобзарів, їх багатим репертуаром. Ф. Колесса – фундатор історико-порівняльного та структурно-типологічного методу в слов'янській фольклористиці, один із найкращих знавців ритміки народних пісень. Він остаточно визначив структуру різних пісенних фольклорних жанрів, показав зв'язок дум з іншими речитативними формами українського фольклору, відзначив великий внесок кобзарів, лірників у вдосконалення поетичного та музичного стилю дум, значення корпоративних об'єднань (шкіл, цехів) у збереженні української епічної традиції ХХ ст.⁷

На початку ХХ ст. розцвів талант видатних оперних співаків Олександра Мишуги, Соломії Крушельницької, Модеста Менцинського. Вони співали не тільки у Львові, а й на всіх головних оперних сценах Європи, у найвідповідальніших партіях світового оперного репертуару. Олександр Мишуга народився в с. Новий Витків (тепер Львівська обл.) у селянській родині. Вокальну освіту здобув у Львівській та Міланській консерваторіях. Згодом удосконалював свою майстерність у Парижі. Певний час співак працював солістом Львівської опери, а потім солістом Великого театру у Варшаві, неодноразово виступав і на петербурзьких оперних сценах. Виступи О. Мишуги на багатьох європейських оперних сценах викликали захоплення. Співака, який створив понад 40 сценічних образів, називали "королем тенорів", "солов'єм України". Він з успіхом виконував як ліричні, так і драматичні партії, серед яких Фауст, Ромео ("Фауст", "Ромео і Джульєтта" Ш. Гуно), Хосе ("Кармен" Ж. Бізе), Герцог, Альфред, Річард, Радамес, Манріко ("Ріголетто", "Травіата", "Бал-маскарад", "Аїда", "Трубадур" Дж. Верді) та ін.⁸ У сузір'ї прославлених співаків світу О. Мишуга посідає одне з перших місць як представник неперевершеної італійської школи бельканто, особливості якої він вдало поєднував із суто українською задушевністю.

⁷ Грива С. Філарет Михайлович Колесса. Київ, 1962. С. 7.

⁸ Олександр Мишуга – король тенорів / Авт.-упоряд. М. І. Головащенко. Київ, 2004. С. 35.

На Львівщині народився і Модест Менцинський. Рід, із якого він походив, дав Україні і світові таких відомих діячів культури, як співак О. Носалевич, історик літератури О. Колесса, фольклорист Ф. Колесса. Майбутній співак здобув музичну освіту спочатку у Львові, а потім удосконалював професійну майстерність у Ю. Штокгаузена у Франкфурті-на-Майні, де й дебютував на оперній сцені. Працюючи згодом в оперних театрах Кельна й Стокгольма, митець водночас багато гастролював європейськими містами. Німецькі музичні критики ще за життя визнавали М. Менцинського неперевершеним виконавцем тенорових партій в операх Р. Вагнера – Лоенгріна (однойменна опера), Зігфріда (однойменна опера), Трістана (“Трістан і Ізольда”) та ін.⁹ М. Менцинський і О. Мишуга одночасно пропагували і популяризували українську народну пісню, твори українських композиторів. Співаки-патріоти завжди вважали своїм обов’язком брати участь у національних святах. Олександр Мишуга, наприклад, співав у Києві на концерті, присвяченому 100-річчю виходу в світ “Енеїди” І. Котляревського. Дуже часто він разом з іншими українськими співаками виступав на концертах, присвячених Т. Шевченкові. Українську музику, а саме солоспіви Д. Січинського, С. Людкевича, М. Лисенка та інших авторів виконував у своїх концертах під час численних гастрольних подорожей М. Менцинський, знайомлячи культурну громадськість багатьох європейських країн з українським музичним надбанням.

Золотими літерами вписано в історію світового оперного мистецтва ім’я Соломії Крушельницької (1872–1952). Народилася майбутня співачка в с. Білявинці на Тернопільщині. Ще змалку виявила неабиякий інтерес до музики, опановувала фортепіано, грала і співала в “Руському народному театрі”. Навчалася у Львівській консерваторії, удосконалювала своє мистецтво в Мілані та Відні. Дебютувала як оперна співачка на сцені Львівської опери в партії Леонори (“Трубадур” Дж. Верді). У 1895–1902 рр. С. Крушельницька працювала у Львівській, Краківській і Варшавській операх. У 1904 р. на запрошення Дж. Пуччіні співачка, яка володіла дивним за силою і красою голосом широкого діапазону, віртуозною технікою, яскравим драматичним обдаруванням, блискуче виконала головну партію у його опері “Чіо-Чіо-Сан” у театрі “Гранде”. У 1906 р. С. Крушельницька дебютувала в театрі “Ла Скала” в опері Р. Штрауса “Соломея” під орудою А. Тосканіні. Музичні критики світу називали її “неперевершеною Саломеєю”. До репертуару С. Крушельницької входило понад 60 партій світової оперної класики. Співачка також була чудовою інтерпретаторкою українських народних пісень і впродовж усього життя пропагувала твори вітчизняних композиторів¹⁰.

Початок ХХ ст. засвідчив великі успіхи львівських художників. У цей час ще продовжували творчу працю митці старшого покоління, зокрема Корнило

⁹ Деркач І. Модест Менцинський. Львів, 1969. С. 41.

¹⁰ Славетна співачка Соломія Крушельницька. Львів, 1956. С. 75.

Устиянович і Теофіл Копистинський. У 1901 р. К. Устиянович завершив малювання картини на історичну тематику “Літописець Нестор”, а Т. Копистинський упродовж 1899–1900 рр. написав велику віттарну картину олійною технікою на полотні “Преображення”, яка знаходиться у Преображенській церкві Львова. Художником-новатором монументального живопису на ґрунті традицій народної творчості та мистецтва Київської Русі був Модест Сосенко (1857–1920). Видатним твором митця є оригінальний розпис у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка з використанням для покриття стін та плафонів стилізованого народного орнаменту (1915). У творчому доробку М. Сосенка є портрети А. Шептицького, В. Шухевича, “Портрет дівчини”, “Жіночий портрет”, “Автопортрет”; жанрові картини – “Хлопець обідає”, “Танець”, “Трембітарі”; пейзажі українських Карпат – “Рання весна на селі”. Видатним українським художником і громадським діячем був вихованець Краківської академії мистецтв Іван Труш (1869–1941). В академії І. Труш навчався роботі на пленері, опановував досягнення імпресіонізму, віддаючи перевагу пейзажному жанру. У 1898 р. він очолив перше об’єднання художників Галичини “Товариство для розвою руської штуки”, а 1905 року разом з М. Грушевським заснував “Товариство прихильників українського письменства, науки і штуки”, яке відіграло важливу роль у популяризації українського мистецтва. На початку 1905 р. спільно з композитором С. Людкевичем почав видавати перший у Галичині український мистецький щомісячник “Артистичний вісник”.

Творчість І. Труша багатогранна і значуща. Вже на початку ХХ ст. він зарекомендував себе як прекрасний пейзажист, майстер психологічного портрету та побутового жанру. Майже щороку І. Труш їздив у Карпати, подорожував Україною, Кримом (1901, 1903), Італією (1902, 1908), Єгиптом й Палестиною. Поїздки сприяли створенню кращих пейзажів І. Труша – “Могила Тараса Шевченка в Каневі”, “Захід сонця в лісі”, “Дніпро біля Києва”, “Лавра у Києві”, “Михайлівський собор”, “Андріївська церква у Києві”. Ці мальовані з природи пейзажі – справжні перлини мистецтва. Великою заслугою І. Труша є створення галереї портретів його сучасників – І. Франка, В. Стефаника, М. Драгоманова (1897), Лесі Українки, М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, М. Грушевського, Б. Грінченка, П. Житецького (1900) та ін. Погрудний портрет І. Франка виконано з природи. Письменник зображений у розквіті сил. Енергійний поворот голови підкреслює твердість характеру. І. Трушеві вдалося не тільки передати зовнішню подібність: він розкрив духовний світ І. Франка у період розквіту його обдарування, волю, рішучість і сміливість борця, глибоку внутрішню натхненність. Композиційно просто задумано портрет М. Драгоманова, створений уже після смерті вченого. Художник майстерно передав гідність і врівноважений характер мислителя. Справжнім шедевром у галереї його портретів є портрет Лесі Українки, що зберігається в Національному музеї Львова. Писав його художник з природи. Леся зображена у час творчого

натхнення. Виняткова сила волі, широта розуму органічно поєднуються з жіночністю і чарівністю. Поетеса тендітна тілом і мужня духом. Митець чудово передає її одухотворене обличчя, лагідність і легкий смуток очей. На початку ХХ ст. художник велику увагу приділяв побутовому жанру. Галицьке село з його своєрідністю представлене в жанрових картинах “Гагілки”, “Гуцулка з дитиною”, “Трембітар”, “Сільський господар”, “Великодня процесія” та багатьох інших. Загалом за своє творче життя І. Труш створив близько 250 великих полотен і 7 тис. різних етюдів¹¹.

Важливу роль у розвитку мистецтва в Галичині відіграв український художник і педагог Олекса Новаківський (1872–1935), живописна манера якого сформувалася на творчому засвоєнні принципів імпресіонізму. Творча особистість О. Новаківського настільки багата і різноманітна, що ще за життя породжувала (і породжує) нескінченні суперечки. Його твори виражають передовсім бентежний темперамент, могутню творчу волю і нестримне бажання творити, очевидно, за законами і правилами, виробленими тогочасним мистецтвом, тож його твори стають захоплюючим гімном вічній красі природи, великому чуду – людині та її діянням¹². Віртуозна техніка письма, широкий мазок, звучний колорит, смілива експресія, динаміка малюнка – стильові особливості творчості О. Новаківського. Його твори – активні, динамічні – можна охарактеризувати як модерний імпресіонізм. Хоч би що зображував художник – Карпатські гори чи львівські собори, своїх сучасників чи біблійних та міфологічних персонажів – завжди витончена лінія модерну набирала в нього ознак пристрасної експресії. Роботи О. Новаківського експонувалися на багатьох виставках у Львові й Кракові. Уже після першої персональної виставки у Краківській палаті мистецтв 1911 року маляр отримав визнання як один з найталановитіших українських художників. Працюючи в пейзажному жанрі, митець створив прекрасні образи Карпатських гір: “Гора Греггіт”, “Повінь”; сільських краєвидів: “Осмолода”, “Весна в селі Могила”. Цикл картин у різних композиційних і колористичних варіантах він присвятив улюбленому архітектурному мотиву – собору Св. Юра у Львові. О. Новаківський – неперевершений майстер декоративної композиції. Його алегоричні панно “Народне мистецтво”, “Наука”, “Виховання”, “Музика”, виконані для Музичного інституту ім. М. Лисенка – своєрідні колористичні симфонії. Дивовижно неповторні портрети пензля О. Новаківського. Надзвичайні образи дружини (“Моя муза”, “Заслухана”), в яких дуже тонко передано душевний стан портретованої. Цікаві композиційні портрети Олекси Довбуша, Дзвінки, Ярослава Осмомисла, а також Д. Левицького, О. Барвінського, митрополита Андрея Шептицького. У 1913 р. О. Новаківський заснував у Львові художню школу, що стала відомим осередком малярської культури в Галичині. У ній вчилася плеяда

¹¹ Український альманах 2001 (Варшава). 2001. С. 209.

¹² *Овсійчук В.* Олекса Новаківський. Львів, 1998. С. 308.

відомих митців, зокрема Л. Перфецький, В. Івасюк, Р. Сельський, С. Зарицька, С. Луцик, Г. Смольський, М. Мороз, С. Гебус-Баранецька та ін.

Новатором серед галицьких живописців був Юліан Панькевич (1863–1933), який у творах широко використовував національні елементи. Одним з кращих творів Ю. Панькевича мистецтвознавці вважають портрет Т. Шевченка (1904), що зберігається в Національному музеї Львова. Кобзар зображений погрудно. Вдало виділене світлотінню обличчя наче виринає з червоного тла. Воно серйозне і суворе, сповнене дум. З-під ледве насуплених брів уважно і зосереджено дивляться проникливі й добрі очі. У них – сила волі та нескореність духу, лагідність і легкий смуток.

Талановитим живописцем і графіком був Ярослав Пстрак (1878–1916), який опіював у полотнах красу Карпат, життя гуцулів (“Селянин”, “Старий гуцул”, “Гуцульський свят-вечір”, “Гуцулка з свічкою”). Художник звертався також до історичної тематики. З цього жанру збереглися його картини “Козак веде полоненого яничара”, “Козак летаврист”, “Олекса Довбуш”. Цікавий жанровий живопис Я. Пстрака (картина “Танці у Львові на Рогачці”) та ін. Пензлю митця належить портрет Т. Шевченка, який у численних кольорових поштових листівках розійшовся між людьми. Я. Пстрак виконав чудові ілюстрації до повістей І. Франка “Захар Беркут” і М. Гоголя “Тарас Бульба”, і значною мірою підніс художній рівень книжкової графіки.

Одним з основоположників українського модерного мистецтва був Осип Курилас (1870–1951). Його цікавили і портрет, і пейзаж, і побутовий та історичний жанр. Він пише також картини на релігійні теми. У роки Першої світової війни О. Курилас був мобілізований до австро-угорської армії. Його зачислили художником до легіону Українських січових стрільців. За час перебування у війську він написав олією понад 200 портретів старшин і рядових стрільців. У великій серії поштових листівок, що випустило видавництво “Червона калина” під назвою “Стрілецькі типи в рисунках і малюнках” (1916–1918), О. Курилас із великою майстерністю зобразив сцени військового побуту. У цей період О. Курилас створив також героїко-драматичні картини “Маківка”, “Битва на Лисоні”, “Після бою” та ін. О. Курилас приділяв багато уваги оформленню дитячих читанок і букварів, здійснив ілюстрації до оповідань В. Стефаника “Кленові листки” і “Новина”¹³.

Усе своє творче життя провів у Львові український живописець Антін Манастирський (1878–1969). У 1905 р. він взяв участь у першій виставці творів митців Галичини і Наддніпрянщини. На цій виставці експонувалися декілька його невеликих карпатських пейзажів, що вирізнялися тонким ліричним зображенням. З цього часу пейзажний жанр посів чільне місце у творчості А. Манастирського. Його краєвиди “Зима в Карпатах”, “Міст над Прутом”, “Село Микульчин” сповнені епічності й лірики. Велике місце у творчості

¹³ В’юнник А. Осип Курилас. Київ, 1963. С. 32.

художника займає психологічний портрет (Б. Хмельницький, Т. Шевченко, портрет матері й дружини). А. Манастирський звертався до історичного минулого українського народу, відтворив героїку і побут козаків: “Козацька школа”, “В степу”, “Біля вогнища”, “Козаки в поході”, “На кургані”. Великий вплив на нього справила поезія Т. Шевченка, що знайшло відображення в картинах “У ворожки”, “По діброві вітер віє”, “Катерина” та ін.

Широким і різнобічним було обдарування живописця і графіка Олени Кульчицької (1877–1967). Все життя вона вивчала звичаї і побут рідного народу, щиро відтворювала їх у роботах фольклорного характеру, історичних композиціях і картинах – “Діти на леваді”, “Пастушок”, “Ярмарок у Косові”, “Жнива”, “Бабуся”, “Діти з свічками”. На початку ХХ ст. художниця виконала високохудожні й емоційні офорти “Бора”, “Берізки”, “За море”. О. Кульчицька – талановитий майстер ліногравюри і гравюри на дереві – “Довбуш”, “Легенда гір і лісів”. У 1920 р. вона створила чимало пейзажів і галерею портретів українських поетів та письменників. Цикл складався з портретів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича, С. Руданського, О. Кобилянської, І. Котляревського та ін. О. Кульчицька мала також значний доробок у галузі книжкової ілюстрації. Вона прекрасно проілюструвала книги “Слово о полку Ігоревім”, “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського та ін. Працювала вона і в декоративно-ужитковій галузі, створила оригінальні зразки емалей, розвинувши традиції цього староукраїнського виду мистецтва¹⁴.

В архітектурі Львова на зламі ХІХ–ХХ ст. поширюється модерн (від фр. *moderne* – новітній, сучасний). Прихильники цього стилю прагнули логічного і зразкового планування, використовували нові залізні конструкції та оздоблювальні матеріали. Вони вдавалися до асиметричного планування будівель, деформації звичних форм (вигнуті карнизи, криволінійні віконні прорізи), до вигадливих оздоб, символічних орнаментів, ламаних ліній тощо¹⁵. Чимало архітекторів намагалися поєднати модерн із народною дерев’яною архітектурою і народним прикладним мистецтвом. Видатним представником цієї течії був український архітектор Іван Левинський (1851–1919). У 80-х роках ХІХ ст. він заснував у Львові власне архітектурно-проектне ательє і майстерню з виробництва художньої майоліки. Поряд з І. Левинським у різний час працювали архітектори О. Лушпинський, Л. Левинський, Т. Обмінський, Є. Червінський. Тут обговорювалися проблеми національних традицій, їх синтезу із сучасним зодчеством, зокрема з архітектурою модерну.

На початку ХХ ст. І. Левинський та його однодумці збудували у Львові чимало яскравих і значних будівель, спираючись саме на таку естетичну програму. Однією із вдаливих спроб зодчого в цьому напрямі стала будівля страхового товариства “Дністер” на вулиці Руській, 20 (1905). У розробці проекту

¹⁴ Сенів І. Творчість Олени Кульчицької. Київ, 1961. С. 89.

¹⁵ Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка; кер. авт. колект. Ю. Зайцев. Львів, 2002. С. 227.

І. Левинському допомагали архітектори О. Лушпинський, Л. Левинський, Т. Обмінський. Займаючи наріжну ділянку вулиці Руської та Підвальної, будівля отримала підкреслено асиметричну композицію. Важкорустовані на першому поверсі стіни переходять вище у гладкі; вони прорізані частим ритмом вікон і густо декоровані стилізованими мотивами слов'янського язичества, а кольорові керамічні фризи і вставки гуцульського орнаменту надають будинку нарядності і святковості. Втілюючи проект, І. Левинський та його співавтори застосували прийом народного будівництва. Це особливо відчувається в обрисі даху, зокрема у трактовці невисокої чотирикутної вежі над наріжною частиною споруди, що віддалено нагадує силует дерев'яних дзвіниць.

У такому ж плані виконано проект бурси Українського педагогічного товариства на вулиці генерала Чупринки, 103 (1906–1908 рр., тепер корпус Українського лісотехнічного університету), в якому виразно виступає прагнення І. Левинського творчо втілити форми і прийоми української народної архітектури. У протяжній, крупно закладеній конфігурації будинку чітко підкреслюються виступаючими об'ємами середня і бокові частини. Рустування цокольного поверху за своєю формою повторює зрубну кладку стін із брусів у дерев'яній архітектурі. Площини стін другого і третього поверхів гладкі, майже без декору і завершуються сильно виступаючим, підтриманим кронштейнами дахом. Цікаво вирішений центральний об'єм споруди – підкреслений у плані баштою, опоясаною смугами червоного цегляного мурування, на тлі якого контрастно накладається м'яко обрисований високий трикутний фронтон. Дах на башті багатоярусний, характерний для дерев'яних церков. Його уступи прикрашено різьбою. Стилізовані прийоми народної архітектури помітні і в інших деталях, зокрема в оформленні віконних прорізів та інтер'єрів.

У 1914–1916 рр. І. Левинський у співдружності з О. Лушпинським провадив будівництво останньої і найбільш значної пам'ятки цього напрямку в архітектурі Львова – будинку Музичного інституту ім. М. Лисенка. В його оформленні брали участь скульптор Г. Кузневич, художники О. Новаківський і М. Сосенко. Це була серйозна спроба синтезу архітектури і монументально-декоративних мистецтв на основі сучасної інтерпретації української народної творчості. Фасад будівлі, розчленований класичними пілястрами, виглядає стримано і строго. І тільки щит із музикальними емблемами та овальні вікна третього поверху видають почерк майстрів зодчества модерну. На високому рівні виконано оформлення концертного і актового залів, у яких І. Кузневичу належать горельєфні портрети Т. Шевченка і М. Лисенка, а М. Сосенкові – оригінальна поліхромія за мотивами народних вишивок і живописні вставки, що зображують бандуристів, лірників, скрипалів, трембітарів¹⁶.

¹⁶ *Нога О.* Іван Левинський: художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч. Львів, 1993. С. 71.

Значні зрушення відбулися в монументальній пластиці. Видатним українським скульптором був Петро Війтович (1862–1930), який наприкінці XIX – на початку XX ст. створив близько десяти великих декоративних композицій, зокрема на фронтоні та в інтер'єрі Львівського оперного театру, монументальну статую покровителя пожежників св. Флоріана (фасад одного з будинків на Галицькій площі), композицію з трьох статуй на фронтоні костелу Єлизавети (мотив розп'яття Христа), дві постаті “Торгівля” та “Праця” на фронтоні Головного залізничного вокзалу, деякі алегоричні композиції для музею художнього промислу, два барельєфи “Робітник” і “Творчість” (сучасний коледж декоративного та ужиткового мистецтва). Для П. Війтовича характерна здатність розв'язувати одне з найскладніших художніх завдань – створювати цілісні скульптурні групи. Це засвідчують його скульптури на фасаді Львівського оперного театру, де символічні крилаті фігури, що уособлюють геніїв музики, поезії й слави створюють цілісний ансамбль. Особливо цікава бронзова символічна статуя “Слави” на вершині тимпану оперного театру. Жіноча постать із пальмовою гілкою у піднятих руках дала змогу авторові виявити силует і заповнити площину на величезному фронтоні.

Талановитим скульптором на початку XX ст. зарекомендував себе Михайло Паращук (1878–1963). Початкову мистецьку освіту юнак здобував у Кракові, скульптурі навчався у Віденській академії мистецтв і Львівській політехніці під керівництвом А. Попеля. Разом з учителем працював над пам'ятником А. Міцкевичу. Проект пам'ятника мав такий вигляд: гранітний постамент складався з трьох концентричних шестикутників, які, дедалі зменшуючись, утворювали сходи. На п'єдесталі височіла відполірована колона. Її вершину увінчувала капітель, а на ній – тринога із символічним незгасним вогнем натхнення. Внизу, біля колони – постать поета у позі промовця. Гордо піднявши голову, А. Міцкевич ніби звертається до генія поезії, що звився над ним, торкаючись колони. Внизу, біля ніг поета, мов символ слави, лежав вінок. Зовні простий за формою і ясний за задумом проект пам'ятника був сповнений стрімкого руху, надзвичайної легкості та свободи. Гранітна колона і бронзова постать поета гармонійно об'єднані воедино. Споруджений 1904 р. за проектом А. Попеля у співдружності з М. Паращуком пам'ятник А. Міцкевичу став визначною подією в художньому житті Львова. Органічне поєднання модерну й образної системи бароко, що виразно проглядає в монументі, стало типовою стильовою ознакою ранньої творчості М. Паращука. Згодом він закінчив художню академію Жюльєна в Парижі, брав уроки в майстерні О. Родена. Вплив роденівського імпресіонізму позначився на скульптурних портретах галицьких письменників творчості М. Паращука (М. Яцків, В. Пачовський, П. Карманський, В. Стефанік). До найвідоміших творів М. Паращука належать погруддя Т. Шевченка і М. Драгоманова, а також видатного українського оперного співака Модеста Менцинського. Скульптор досяг блискучої техніки різьби каменю і мармуру, тонко трактував образи, які сповнені темпераменту й

динаміки. На початку ХХ ст. М. Паращук створив перші фігурні композиції: “Поневолені”, “Юнак у кайданах”, “Дівчина з народу”, “Народні танцюристи”. У Львові М. Паращук брав участь у художньому оформленні таких монументальних споруд, як міський театр, університетська бібліотека, промисловий музей, сприяючи цим самим винятковому скульптурному оформленню міста¹⁷.

Отже, на початку ХХ ст. Львів був важливим осередком українського професіонального мистецтва, яке продовжувало утверджувати свою самобутність і неповторність та засвідчувало причетність до європейського і світового цивілізаційного процесу.

¹⁷ *Отиськів М.* Михайло Паращук. Тернопіль, 1996. С. 73.

УДК 62 (477.83–25 : 4)“18/19”

Artur KUREK
Kraków

Początki motoryzacji we Lwowie na tle jej rozwoju na terenach sąsiednich

Перші документальні свідчення про появу автомобіля у Львові з'явилися в середині серпня 1897 р. майже одночасно у львівській і краківській пресі. Зростання на вулицях міста моторизованих засобів змусило міську владу в 1905 р. видати правила дорожнього руху. Наприкінці 1906 р. у Львові почало діяти автомобільне таксі, а на початку 1907 р. виникло товариство, яке об'єднало велосипедистів, мотоциклістів і автомобілістів (*Lwowski Klub Cyklistów i Motorzystów*). З його діяльністю був пов'язаний розвиток автомобільної туристики і спорту. На той час у місті було близько 20 автомобілів і стільки ж мотоциклів. У розвитку моторизованих засобів були зацікавлені насамперед підприємці, тоді як пересічні львів'яни й особливо селяни сприймали автомобілі з осторогою і навіть ворожістю. З автомобільним транспортом були пов'язані непоодинокі аварії, що їх спричиняли вади конструкції перших автомобілів, поганий стан доріг, сусідство кінного транспорту і відсутність кваліфікованих водіїв. Розвиток автомобільного транспорту у Львові принципово не відрізнявся від інших великих міських центрів регіону – Кракова і Варшави.

Ключові слова: Львів зламу XIX і XX ст., автомобільний транспорт, автомобільний спорт.

Bogate dzieje lwowskiego automobilizmu nie doczekały się dotąd żadnego, samoistnego oczywiście, opracowania monograficznego w polskiej literaturze. Wprawdzie dysponujemy pracą A. Boguni-Paczyńskiego, dotyczy ona jednak okresu gdy ruch ten nabrał już rumieńców, a to za sprawą zawiązanego Galicyjskiego Towarzystwa Automobilistów, któremu opracowanie to zostało poświęcone¹. Wyczerpujący charakter zasygnalizowanej pracy – obejmujący również zagadnienia lwowskie – sprawił, że nie podjęto tematu motoryzacji od 1908 roku, skupiając się nad badaniami jego stanu w latach wcześniejszych.

¹ A. Bogunia-Paczyński, *Samochodowcy, wyścigowcy, automobilierzy, albo diabły i diablisce w daimlerowskich landach. Początki zrzeszonego automobilizmu w Krakowie (1908–1914)*, Kraków 1998. Ponadto cenną pozycją okazała się także praca A. M. Rostockiego i J. Tarczyńskiego: *Automobilizm w Warszawie do roku 1939*, Warszawa 1988. Autor niniejszego wystąpienia również zajmował się tą problematyką pisząc: A. Kurek, *U źródeł krakowskiego sportu motorowego*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. VI, red. L. Nowak, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 31–39.

Pierwsze pojazdy samochodowe i ich właściciele

Pierwsze wzmianki na temat pojazdów silnikowych we Lwowie pojawiły się mniej więcej równocześnie, w połowie sierpnia 1897 roku, w prasie lwowskiej i krakowskiej, gdzie pisano: *Samochód, powóz, poruszający się automatycznie, za pomocą motoru benzynowego, ma się w tych dniach pojawić na ulicach Lwowa. Automatyczny ten powóz sprowadza z Paryża p. Odrzywolski, właściciel kopalni naftowych*². Według A. Rostockiego i T. Sokołowskiego Kazimierz Odrzywolski, pionier polskiego górnictwa naftowego, był pierwszym, który pokazał się na ulicach Lwowa w automobilu. Pojazdem tym był *powóz Benza* zwany „Victoria”³.

Pomimo tych zapowiedzi gazetowych, jak również stwierdzeń powyższych autorów, dzienniki lwowskie nie poinformowały o samochodzie K. Odrzywolskiego, a przekazały relację z innego wydarzenia mającego miejsce we wrześniu 1897 roku: *Samochody we Lwowie. Na prośbę p. Przelomskiego, zastępcy firmy Benza, magistrat lwowski delegował komisję, przed którą odbyła się w sobotę próba jazdy samochodem „Wiktorya”, który pojawił się od kilku dni na ulicach m. Lwowa. W skład komisji wchodził pp.: starszy radca magistratu p. Łyszkowski, radca p. Jakubowski, dyrektor tramwaju elektrycznego, inżynier p. Machan, komisarz policji p. Łysakowski i kilku radnych. Próby odbyły się na ulicy Sakramentek i powiodły się bardzo dobrze. Komisja orzekła, że komunikacja samochodem po ulicach nie naraża na żadne niebezpieczeństwo*⁴.

Oczywiście z tego faktu nie wynika, że K. Odrzywolski nie był pierwszym automobilistą, który pokazał się we Lwowie. Zastanawia jednak fakt, że według prasy, ten przemysłowiec miał sprowadzić pojazd z Paryża, a Rostocki i Sokołowski umieścili go w aucie niemieckiej produkcji. Nie rozwiewając tych wątpliwości, z powodu braku dostatecznej ilości informacji, można jedynie stwierdzić, że latem 1897 roku doszło do premiery automobilu we Lwowie. Był nim pojazd niemieckiej firmy – Benz, model *Victoria*. Z wydarzeniem tym wiąże się też i ten fakt, że pojawiło się wtedy w Galicji przedstawicielstwo fabryki samochodów. Tą ekspozyturę można uznać za pierwszy w zaborze austriackim punkt sprzedaży samochodów, którego właścicielem był niejaki Przelomski. Warto do tego dodać, iż pierwszymi sprzedawanymi tu pojazdami były niemieckie auta – protoplasty dzisiejszych mercedesów.

Podobnie jak i w przypadku pierwszego właściciela auta we Lwowie, nie ma pewności, kto w stołecznym mieście jako pierwszy pojawił się tu na motocyklu. Możliwe, że był nim Józef Vejtruba z Pragi. Przyjechał do Lwowa 1 maja 1900 roku przywożąc ze sobą *koło motorowe (Dion-Bouton) o sile 2 ½ koni*. Zaproszono go

² „Gazeta Lwowska” 1897, nr 187, s. 3; „Czas” 1897, nr 188, s. 2.

³ A. Rostocki, T. Sokołowski, *Świat starych samochodów*, Warszawa 1972, s. 75.

⁴ „Gazeta Lwowska” 1897, nr 209, s. 4.

w celu prowadzenia w stolicy treningów dla miejscowych kolarzy, a przywieziony motocykl miał wspomóc tą inicjatywę⁵.

Co do pierwszego lwowianina posiadającego motor nie można też jednoznacznie go wskazać. Prawdopodobnie był nim jeden z czterech zawodników występujących w wyścigach motocyklowych rozegranych na tutejszym torze w 1902 roku. Wówczas to na starcie pojawili się: Pilecki, Gustowicz, Łukasiewicz (wszyscy posiadali motory marki „Republik”) oraz Kahane („Helios”)⁶. W 1902 roku we Lwowie znajdowały się co najmniej cztery motocykle, ale ich liczba bez wątpienia z biegiem lat zwiększała się. Najprawdopodobniej spore musiało być nimi zainteresowanie skoro w 1905 roku miejscowy mechanik i elektromechanik Karol Domiczek zaczął sprzedawać *rowery motorowe słynnej marki „Puch” jedno- dwucylindrowe z bocznymi lub przednimi siedzeniami*. Sprzedaż odbywała się w jego zakładzie na ul. Sykstuskiej 23. Był to prawdopodobnie pierwszy taki punkt handlowy we Lwowie, a drugi w Galicji po krakowskim⁷.

Kończąc to zagadnienie należy zaznaczyć, że trudno jest podać dokładną liczbę pojazdów silnikowych we Lwowie. W 1905 roku jak „Gazeta Narodowa” podała: *automobilów nie ma jeszcze Lwów dużo, nie więcej jak dziesięć*. W następnym roku ich liczba chyba niewiele się zmieniła skoro w dziennikach podano, że po Lwowie jeździło *kilku automobilistów*. W 1907 roku najwyższym numerem rejestracyjnym, który udało się autorowi odnaleźć w drukowanych w stołecznych dziennikach wiadomościach był *automobil S. nr 883 nazywany utrapieniem Lwowa*, ze względu na powodowane przez niego kolizje. Na tej podstawie oraz bazując na liczbie numerów przydzielonych dla lwowskich aut, mieszczących się w granicach 861–910, można przyjąć, że pod koniec badanego okresu po ulicach stolicy Galicji poruszało się ponad dwadzieścia aut. Prawdopodobnie nieco więcej było motocykli⁸.

⁵ „Gazeta Narodowa” 1900, nr 127, s. 2. Wspomniany J. Vejtrubia był Czechem, który na zaproszenie Lwowskiego Klubu Cyklistów przyjechał do Lwowa na kilka miesięcy. Organizował w tym czasie treningi kolarskie na miejscowym welodromie. Zajmował się także nauczaniem gry w piłkę nożną, jednak ta działalność prowadzona była rzadziej. Oczywiście za pracę pobierał wynagrodzenie od LKC. Na ten temat zob. A. Kurek, *Uźródło...*, dz. cyt.

⁶ „Słowo Polskie” 1902, nr 438, s. 2–3; „Kurier Lwowski” 1902, nr 249, s. 3. Warto przy tej okazji wspomnieć o Tadeuszu Gustowiczu. Był on propagatorem sportu motorowego jak i w ogóle sportu we Lwowie. Należał do zarządu Lwowskiego Klubu Cyklistów. Od 1900 roku ten *znany... sportsmen i właściciel handlu sportowego* stał się dzierżawcą jedynego w Galicji toru kolarskiego znajdującego się we Lwowie za rogatką stryjską. O jego działalności prasa pisała, że nastawiona była *na zysk, a nawet wyzysk* („Gazeta Sportowa” 1901, nr 4, s. 30; „Słowo Polskie” 1901, nr 163, s. 9; „Przewodnik Gimnastyczny” 1901, nr 10, s. 81).

⁷ „Gazeta Lwowska” 1905, nr 61, s. 12; nr 69, s. 14; nr 78, s. 10; A. Kurek, *Uźródło...*, dz. cyt.

⁸ „Gazeta Narodowa” 1905, nr 129, s. 2; nr 167, s. 2; 1906, nr 98, s. 2; „Gazeta Lwowska” 1907, nr 119, s. 3; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Dyrekcji Policji w Krakowie (dalej: WAP, DPKr), nr 177, Wykaz rozdziału liczb (numerów ewidencyjnych) dla automobili i motocykli, s. 3. Przekonanie o większej liczebności motocykli niż aut wynika z faktu iż w tym czasie w Krakowie zachodziła właśnie taka zależność (A. Kurek, *Uźródło...*, dz. cyt.).

Pojazdy silnikowe w działalności gospodarczej

Auto, czy motocykl, od samego początku budził zainteresowania przedsiębiorców. Zrazu interesowali się nim kupcy, ale zaraz potem pojawiły się osoby chcące wykorzystać niespotykane dotychczas możliwości trakcyjne i nośne nowych pojazdów.

Handel i marketing. Pierwsze pojazdy z silnikami spalinowymi w Galicji sprzedawane były w Krakowie, ale pierwsze automobile w obrocie handlowym znalazły się w drugim stołecznym ośrodku. Wspominano już wyżej o Przelomskim, warto natomiast dodać, że prawdopodobnie był on jedynie przedstawicielem niemieckiej firmy nie prowadząc punktu sprzedaży aut pośrednicząc tylko w ich nabyciu. Z tego powodu można uznać dopiero niejakiego Pieleckiego, właściciela *składu broni i samochodów we Lwowie* handlującego autami marki „Serpole” *firmy wiedeńskiej*, za pierwszego sprzedawcę aut w Galicji. Natomiast motory sprzedawał od 1905 roku K. Domiczek, o czym już informowaliśmy⁹.

Poza bezpośrednią sprzedażą pojazdów, firmy starały się przekonać potencjalnych nabywców do swoich produktów, nie organizując punktów sprzedaży w Galicji, a jedynie reklamując własne urządzenia. Tego typu reklamy pojazdów pojawiały się w miejscowej prasie już w początkach XX wieku. Inny sposób poszukiwania klientów zaproponowała jedna z austriackich firm, otóż w październiku 1900 roku, *zastępca fabryki samochodów w Lesdorf pod Wiedniem. P. Gidlewski odbył w... samochodzie podróż z Wiednia do Lwowa, zatrzymując się po drodze w większych miastach*. Jak wiadomo ta wycieczka przyniosła wymierne korzyści firmie w postaci sprzedaży kilku aut na prowincji¹⁰.

Zapewne bazując na tych doświadczeniach, w 1905 roku producenci zupełnie nowego pojazdu samochodowego postarali się o jego prezentację, co tak zrelacjonowała miejscowa prasa: *Próba automobilu rolniczego, sprowadzonego przez lwowski Dom dla ziemian, odbędzie się we środę na polach obok stacji kolejowej w Krasnem. Samochód użyty będzie do orania dwuskibowcem i do podkładania pięcioskibowcem*. Jednak ten pokaz – prawdopodobnie pierwszego ciągnika rolniczego w Galicji, zorganizowany przez lwowskie stowarzyszenie – nie zaowocował niestety jego nabyciem¹¹.

⁹„Czas” 1904, nr 79 (wieczor.), s. 2; „Gazeta Lwowska” 1904, nr 79, s. 3; 1905, nr 61, s. 12; nr 69, s. 14; nr 78, s. 10.

¹⁰„Gazeta Lwowska” 1900, nr 238, s. 3; „Głos Narodu” 1900, nr 241 (połudn.), s. 7; „Czas” 1902, nr 169 (wieczor.), s. 2. Prawdopodobnie za sprawą tej wycieczki auto postanowili kupić: hr. Potocki z Rymanowa, który kupił aż cztery auta w celu *przewożenia gości kąpielowych ze stacji rymanowskiej do zakładu kąpielowego*, następnie niejaki Znamirowski *dla zakładu zdrojowego w Krynicy* oraz *zamówił księżę Sapieha dla przewożenia piwa z Krasieczyna do Przemysła* samochód ciężarowy. – „Czas” 1900, nr 256 (wieczor.), s. 2; „Nowa Reforma” 1900, nr 237, s. 2.

¹¹„Gazeta Lwowska” 1905, nr 214, s. 4.

Transport. Początki zainteresowania komunikacją samochodową w stolicy datują się na 1906 rok, wtedy to tak o tej inicjatywie donosiła prasa w sierpniowym numerze: *Dorożki automobilowe pojawią się już w najbliższych dniach we Lwowie. W kilka dni później Magistrat lwowski uchwalił udzielić koncesji na trzy dorożki automobilowe.* Inicjatorem przedsięwzięcia jak i właścicielem koncesji był lwowianin – Tadeusz Schwenzel. Ostatecznie po wielu propozycjach, w październiku *magistrat uchwalił przedłożyć dyrekcji policji następującą taryfę za jazdę: w dzień (od 6 rano do 11 wieczór) za ujechanych 600 m drogi lub ośmiominutowe czekanie 1 kor.; za każde następne 300 m lub czterominutowe czekanie 20 halerzy. W nocy za 400 m przebytej drogi lub 8 minut czekania 1 kor.; za każde dalsze 200 m drogi lub 4 min. czekania 20 halerzy. Za większy pakunek obok chauffera miano płacić 60 halerzy. Opłatę za przebytą drogę, względnie za czas czekania miał wskazywać taksometr¹².*

Wspomniane „dorożki automobilowe” pojawiły się na ulicach Lwowa w początkach listopada 1906 roku mając swój postój na placu Mariackim. Jak relacjonowały gazety były to *bardzo eleganckie, ogromnie wygodne automobile; miejsce dla publiczności oszklone, zabezpieczone przed zimnem i wiatrem. Pominąwszy tysięczne drobne dogodności, jakich nie mają dorożki konne, największą jest zegar, umieszczony na widoku, wskazujący ujechaną drogę i należność, którą należy uiścić wedle taksy policyjnej powyżej opisanej.* Dalej dziennik wspominał o stosunku lwowian do tej nowości: *automobile zostały przyjęte przez publiczność sympatycznie. Tylko dorożkarze spoglądają na automobile krzywym okiem¹³.*

Szoferzy i właściciele

Pierwsze samochody nie olśniewały swoją sylwetką, zresztą w podobnym tonie wyrażała się prasa, pisząc: *dzisiejszy samochód wygląda przeważnie brzydko, wydaje niemiły zapach i sprawia wielki hałas.* Warto przy tym dodać, że kosztowały majątek, przykładowo *samochód, marki „Serpole” firmy wiedeńskiej, (był) wartości 28 tys. koron,* a przecież nie był to najdroższy ówczesny pojazd. Do ceny auta dochodziły jeszcze koszty jego eksploatacji, tak wyliczone przez jednego z pierwszych właścicieli auta *firmy Mercedes, o sile 40 koni i podczas której przejechał 5 520 km... Przy przebyciu 5 520 km na rozmaitym terenie i przy obciążeniu samochodu czterema osobami wydatki wynosiły: a) benzyna przy cenie przeciętnej 61 hal. za litr, ogółem 748,78 kor; na kilometr więc 13,56 hal; b) oliwy spotrzebowano 141,5 litra wartości 215,08 kor., na km 3,9 hal., c) uszkodzenia gum pneumatycznych 1 722 kor., na kilometr 31,2 hal. Ogółem*

¹² „Gazeta Narodowa” 1906, nr 182, s. 2; „Czas” 1906, nr 186 (wieczor.), s. 2; „Gazeta Lwowska” 1906, nr 186, s. 3; „Gazeta Lwowska” 1906, nr 236, s. 3.

¹³ „Czas” 1906, nr 251 (wieczor.), s. 2; „Gazeta Lwowska” 1906, nr 251, s. 3.

wyniosły 2 685,84 kor., na kilometr 48,66 hal.¹⁴ Niestety powyższe wyliczenia nie oddają rzeczywistych kosztów utrzymania auta, gdyż takowe winny obejmować przynajmniej koszty ubezpieczenia, które i wtedy były ponoszone, a także amortyzację pojazdu. Warto jeszcze pamiętać o ewentualnych naprawach – także pominiętych. Biorąc to wszystko pod uwagę, prawdopodobny koszt przejazdu 1 km zbliżał się do kwoty 1 korony.

Bardzo istotną sprawą w rozwoju automobilizmu była powyżej omawiana cena auta i jego koszty eksploatacji, a ponadto jakość i niezawodność pojazdu. Niestety z nią nie było najlepiej. Przykładowo wiosną 1901 roku *dwóch panów używało przejażdżki samochodem na Błoniach. Jechali gościńcem tuż nad brzegiem Rudawy. Nagle z niewiadomych powodów, prawdopodobnie wskutek zepsucia się aparatu do kierowania, samochód skręcił w bok, zsunął się po brzegu Rudawy i utknął w wodzie.* To tylko jedna z wielu informacji o wypadkach będących wynikiem wad konstrukcyjnych automobili. Często psuły się układy hamulcowe i kierownicze, a zawieszenie nie ułatwiała prowadzenia, czego wynikiem było chociażby wypuszczanie kierownicy z rąk. Bardzo niebezpiecznym natomiast było to, że konstrukcja baków na benzynę nie gwarantowała ich szczelności w zderzeniach¹⁵.

Nie tylko wady konstrukcyjne były przyczynami wypadków. O takim wydarzeniu czytamy w lwowskim dzienniku: *mechanik Wojciech Ziemia, naprawiając we czwartek na ulicy automobil, który mu się zepsuł podczas jazdy, czynił to tak nieostrożnie, że korba puszczona nagle w ruch, złamała mu rękę.* Podobne zdarzenia wynikające z braku wyobraźni nie należały do rzadkości. Często niestety nieostrożność kierowców powodowała nieszczęścia osób trzecich. Oto przykład takiego wypadku miejscowego motocyklisty: *...u wylotu ulicy Kościuszki, Zobołowicz puścił motor w ruch. Zamiast przy tym usiąść na maszynie... puścił ją... Przy wskakiwaniu na siodełko poślizgnął się jednak i upadł na bruk, a maszyna... popędziła szalonym pędem... Pierwszą ofiarą była 24-letnia służąca... Następnie przejechał automobil... jeszcze dwie osoby*¹⁶.

Ten brak wyobraźni, a także zupełnego lekceważenia możliwych, a prawdopodobnych niebezpieczeństw był przyczyną wielu tragedii. O tym, mimo niewielkiej ówczesnie liczby aut stosunkowo często informowała codzienna prasa¹⁷.

¹⁴ „Czas” 1903, nr 11 (wieczor.), s. 2; „Czas” 1904, nr 79 (wieczor.), s. 2; „Czas” 1903, nr 175 (poran.), s. 1.

¹⁵ „Czas” 1901, nr 187 (wieczor.), s. 2–3. O innych wypadkach spowodowanych wadami ówczesnych aut zob. „Czas” 1901, nr 129 (poran.), s. 1; 1903, nr 218 (wieczor.), s. 2; „Gazeta Lwowska” 1901, nr 177, s. 3; nr 190, s. 2.

¹⁶ „Gazeta Lwowska” 1904, nr 71, s. 3; 1905, nr 123, s. 3; „Czas” 1905, nr 123 (wieczor.), s. 2.

¹⁷ Na ten temat zob. A. Kurek, *Tor kolarski Lwowskiego Klubu Cyklistów – zawody rowerowe i motorowe*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. VII, red. L. Nowak, Gorzów Wielkopolski 2006.

Organy państwowe i społeczeństwo, a automobile

Automobil ze względu na swoje rewolucyjne właściwości, czy to trakcyjne, czy konstrukcyjne niejako zmuszał osoby cywilne jak i prawne do ustosunkowania się do niego. Dla jednych był sposobem ułatwienia działalności, dla innych utrapieniem. Wszyscy jednak czuli obowiązek wyrażenia swojej opinii.

Organizacja ruchu. Organa administracji państwowej właściwie od początku zainteresowane były wehikulami napędzanymi silnikami spalinowymi. Już w 1897 roku, kiedy pojawił się pierwszy taki pojazd na ulicach stolicy, na prośbę jego właściciela magistrat lwowski delegował komisję by ocenić przydatność auta. Jak już pisaliśmy wypadła ona dla pojazdu korzystnie¹⁸.

Te pierwsze działania magistratu były raczej wymuszonymi czynnościami, podobnie rzecz się miała z przygotowaniem i wprowadzeniem przepisów jazdy automobilami. W początkach XX wieku we Lwowie ruch pojazdów napędzanych silnikami spalinowymi, jak wynika chociażby z powyższych rozważań, nie był duży. Mimo to, magistrat z końcem maja 1905 roku *biorąc na uwagę rozpowszechnianie się we Lwowie tego środka lokomocji, uchwalił regulamin jazdy, postanawiając, że tempo jazdy samochodów w mieście nie może być szybszym, aniżeli tempo jazdy dorożek*¹⁹.

Dalsze prace nad regulaminem zostały wstrzymane ze względu na to, że *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało rozporządzenie zawierające w 48 paragrafach regulamin dla automobilów i motocykli 27 grudnia 1905 roku z datą wejścia w życie – 7 stycznia 1906 roku. W jego myśl do działań władz powiatowych należało Wydawanie certyfikatów..., pozwoleń na jazdę jakoteż ich odbieranie..., przydzielanie znamion..., prowadzenie rejestrów ewidencyjnych automobilów i motocykli..., przydzielanie pewnej liczby numerów ewidencyjnych przemysłowcom..., urzędowanie w wypadkach przekroczeń..., wydawanie znamion dla pojazdów motorowych przychodzących z Węgier przez te władze... przez których powiat pojazd najpierw przechodzi*²⁰. Wprowadzenie tego unormowania spowodowało, że miejscowe rozporządzenie dotyczące organizacji ruchu aut przestało obowiązywać.

Automobile w organach państwowych. W końcu listopada 1906 roku *na posiedzeniu sekcji technicznej Rady miejskiej radny Śliwiński postawił wniosek, by magistrat zebrał potrzebne daty co do przydatności i rentowności automobilów towarowych do rozwożenia z dworca kolejowego materiałów budowlanych do konserwacji bruków, chodników... nadchodzących kolejną*

¹⁸ „Gazeta Lwowska” 1897, nr 209, s. 4.

¹⁹ „Gazeta Lwowska” 1905, nr 128, s. 4.

²⁰ WAP, DPKr, 177: Okólnik c. k. Namiestnictwa we Lwowie do wszystkich Pp. c. k. Starostów i Pp. c. k. Dyrektorów policji we Lwowie i Krakowie z 13 marca 1906 roku, s. 1–2; tamże, Okólnik c. k. Namiestnictwa we Lwowie do wszystkich Panów c. k. Starostów i Panów c. k. Dyrektorów policji we Lwowie i Krakowie z 28 marca 1906 roku.

materiałów. Sekcja wniosek ten przyjęła. Potrzeba wykorzystania nowego środka transportu wynikała z faktu *wzrastającej drożyzny furmanek i karmy dla koni*. Po przesłaniu wniosku sekcja Rada miejska rezolucję do magistratu, poruczającą mu rozpatrzenie, czy do rozwózki materiałów drogowych nie można by użyć samochodów poruszanych siłą benzynową lub elektryczną także przyjęła, gdyż jak stwierdzono *rzecz zasadniczo jest dobra*. W związku z tym magistrat zaprosił miejscowe zastępstwa fabryk automobilowych do przedłożenia ofert. Wpłynęły oferty na automobile ciężarowe fabryk francuskich i austriackich. Ponieważ jednak cena tych pojazdów dochodziła do 32 tys. koron, magistrat na sesji z dnia 25 lipca 1907 roku uchwalił *rzecz na razie wstrzymać*. Jednak sprawa samochodu ciężarowego nie zakończyła się na lipcowej sesji, gdyż w listopadzie 1907 roku Miejski Urząd Budowniczy przyjął... ofertę fabryki wiedeńskiej Teicha, która zaofiarowała na bezpłatną próbę 3-miesięczną przysłanie automobilu ciężarowego do wywożenia śmieci, błota i śniegu, wraz z wozem pomocniczym, o sile 40 koni. Najprawdopodobniej zatem pojawił się we Lwowie samochód ciężarowy i bez wątpienia było to zasługą radnych. Dzięki ich działaniom, między innymi polegającymi na zbieraniu ofert zapewne wymusili na austriackim przedsiębiorcy takie ustępstwa²¹.

Wypadki i potrącenia. Automobile z początku wieku oczywiście nie posiadały tych wszystkich rozwiązań konstrukcyjnych co dzisiejsze pojazdy, ale bez wątpienia i tak były to wehikuly bardzo szybkie, by nie ocenić je na nazbyt szybkie jak na ówczesne drogi. W początkach XX wieku w okolicach Lwowa, stan dróg był *wprost fatalny, nie tylko z powodu terenu ogromnie pagórkowatego, lecz i z powodu niedbałego utrzymywania*. Po pierwszym deszczu droga świeżo wyszutrowana i naprawiona, staje się z powodu *mnóstwa wybojów prawie niemożliwą do użycia*²². Należy też pamiętać, iż masa pierwszych samochodów nierzadko dochodziła do dwóch ton, zatem zatrzymać je – nie było łatwo. Pamiętając o tych zależnościach, jak i o wcześniej opisanych, chociażby o umiejętnościach kierowania, nie powinno dziwić, że dochodziło do kolizji i zderzeń. Generalnie można zauważyć, że z biegiem lat ich liczba rosła, co bez wątpienia wynikało ze zwiększenia się liczebności aut. I tak przykładowo w 1907 roku doszło do dwóch poważnych wypadków samochodowych we Lwowie²³.

Kończąc te rozważania dotyczące kolizji, warto jeszcze wspomnieć o jednym z rodzajów wypadków, dzisiaj zupełnie niespotykanym. Tak wspominał o tym Andrzej Mycielski²⁴: *chłopi... – nienawidzili nas całą duszą. Traktowali nas jako diabłów*

²¹ „Gazeta Lwowska” 1906, nr 274, s. 3; 1907, nr 169, s. 3; nr 270, s. 3.

²² „Wiadomości Ilustrowane” 1905, nr 31, s. 2.

²³ „Gazeta Lwowska” 1907, nr 107, s. 3; nr 108, s. 4. Należy przy tym zaznaczyć, że Lwów nie był w tym odosobniony, przykładowo do 1908 roku doszło do co najmniej 3 śmiertelnych wypadków samochodowych w Galicji.

²⁴ Syn Władysława hr. Mycielskiego jednego z założycieli Krakowskiego Klubu Cyklistów, właściciela czterech folwarków: Łuczanowice, Dojazdów, Koemyrzów i Głęboka obejmujących obszar 600 ha.

*przybyłych z piekiel... Raz np., kiedy przystaliśmy na chwilę, położyli za zakretem na drodze bronę zębami do góry, maskując ją przemyślnie warstwą błota. Gdyby nie doskonały wzrok szofera... – bylibyśmy na pewno w rowie*²⁵. Najprawdopodobniej ta relacja pochodzi z okresu późniejszego. Została ona jednak zamieszczona, aby pokazać jak do nowinek motoryzacji podchodzili właścianie. Bez wątplenia nie byli oni zadowoleni z ruchu aut w okolicach ich miejsc zamieszkania, zwłaszcza, że silniki pojazdów samochodowych ploszyły zwierzęta gospodarskie, mimo to nie można chyba ich wrogięgo zachowania tym tłumaczyć.

Lwowski Klub Cyklistów i Motorzystów

Początków działalności klubu cyklistów i motorzystów lwowskich należy upatrywać w powstałym w 1897 roku Lwowskim Klubie Cyklistów. On to i drugie z miejscowych stowarzyszeń – Lwowskie Towarzystwo Kolarzy Wyścigowców, powstałe w 1897 roku, zapoczątkowały organizację torowych wyścigów kolarskich²⁶. Niestety w początkach XX wieku organizacje te praktycznie zaprzestały działalności. A sam LKC w 1904 roku, po spłaceniu zaciągniętych pożyczek na budowę toru wyścigowego, uległ rozwiązaniu. Jego działalność, na niwie organizacji zawodów motorowych, przejął powstały w 1905 roku Lwowski Klub Młodzieży Cyklistów. Za jego to sprawą po trzech latach przerwy ponownie zaczęto organizować w stolicy torowe wyścigi motocyklowe²⁷.

Bez wątplenia działalność LKMC ożywiła zainteresowanie sportem kolarskim i motorowym pośród lwowian. Dość powiedzieć, że w 1906 roku klub ten zorganizował cztery większe zawody kolarsko-motorowe²⁸. Prawdopodobnie to rozbudzenie zainteresowań tym sportem w stolicy, a także stosunkowa duża już liczba osób posiadających takie pojazdy oraz ograniczenia w jeździe spowodowały, że część ich właścicieli postanowiła się zrzęczyć. Oczywiście nie tylko chęć organizacji zawodów była powodem do zawiązania stowarzyszenia. Do innych przyczyn można chyba zaliczyć też i potrzebę wspólnej pracy w celu ułatwienia poruszania się pojazdami silnikowymi po mieście.

Lwowski Klub Cyklistów i Motorzystów najprawdopodobniej powstał w początkach 1907 roku. Przekonanie o tej dacie wynika z faktu pojawienia się dopiero w tym roku pierwszej wzmianki w prasie o tym stowarzyszeniu. Jedna z miejscowych gazet tak poinformowała o tym fakcie: *Lwowski Klub cyklistów i motorzystów powołałszy nowy wydział z radcą dr Bersonem na czele do steru, rozwinął bardzo ożywioną*

²⁵ A. Mycielski, *Chwile czasu minionego*, Kraków 1976, s. 33–34.

²⁶ Cz. Michalski, *Z dziejów kultury fizycznej we Lwowie w II połowie XIX stulecia*, [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. I, red. H. W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1995, s. 76–77.

²⁷ „Wiadomości Ilustrowane” 1905 nr 31, s. 2–3.

²⁸ „Gazeta Narodowa” 1906, nr 173, s. 2; nr 201, s. 3; nr 202, s. 2.

działalność. Odnowił tedy tor klubu obok rogatki stryjskiej i otwiera go uroczyście w niedzielę 28 bm. (kwietnia), zakrzętnął się obok urzędzenia wyścigów, z których najbliższe odbędą się już w maju, wynajął osobny lokal dla członków (Cłowa 14 II p.), utworzył w swoim łonie koło szermierzy, słowem robi wszystko, co tylko możliwe, aby ruch sportowy w szerokich kołach młodzieży lwowskiej ożywić. Dalej w relacji informowano o dalszych planach stowarzyszenia, do których należały *wyścigi motorzystów na przestrzeni Lwów–Przemyśl oraz wielkie dwudniowe wyścigi torowe.* Ciekawa informacja dotyczyła osób przyjmowanych to tego stowarzyszenia. Zmieniony statut towarzystwa dopuszczał *też kobiety do grona członków, co jak skomentował dziennikarz „Gazety Narodowej” – również powinno się przyczynić do ożywienia towarzyskości w łonie klubu.* Sekretarzem klubu został wybrany Karol Domiczek, który na ul. Sykstuskiej 23 przyjmował zapisy na nowych członków LKCiM. Natomiast na kapitana jazdy wybrano niejakiego Porczyńskiego²⁹.

Bez wątplenia powstanie stowarzyszenia przyczyniło się do zwiększenia zainteresowania turystyką. Już w 1907 roku klub zorganizował kilka wycieczek. Przykładowo 19 maja *do Janowa i Dobrostan w celu zwiedzania zakładów wodociagowych, a 18 sierpnia wycieczkę do Żółkwi, połączoną ze zwiedzaniem zamku.* Oczywiście w prasie nie wspomniano o środkach transportu uczestników wycieczek, można jednak przypuszczać, że znajdowali się pośród nich i tacy, którzy posiadali samobieżne pojazdy³⁰.

Zakończenie

Podsumowując rozwój automobilizmu we Lwowie warto zastanowić się jak wyglądał ten obraz poza jego granicami administracyjnymi. Oczywiście dokonania miejscowych właścicieli aut, motorów były daleko mniejsze niż chociażby prażan, czy wiedeńczyków, choćby z tej prostej przyczyny, że funkcjonowały tam fabryki produkcji pojazdów silnikowych. Zatem porównanie Lwowa pod względem rozwoju motoryzacji z tamtymi ośrodkami monarchii musi wypaść niekorzystnie. Warto jednak zastanowić się i porównać z sąsiednimi obszarami.

Pierwszy pojazd motorowy w Galicji pojawił się w Krakowie już w początkach maja 1895 roku. Był to motocykl niemieckiej produkcji *Hildebrand & Wolfmüller*. Ten motocykl był pierwszym europejskim pojazdem produkowanym masowo. Natomiast premierowa przejażdżka automobilu odbyła się dwa lata później, w połowie sierpnia we Lwowie. Do pionierów automobilizmu w Galicji należeli Henryk Niemetz z Krakowa, który sprowadził tu niemieckie motocykle, niejaki Bartel – krakowski kupiec, Kazimierz Odrzywolski – właściciel kopalni ropy naftowych i lwowianin Przelomski – przedstawiciel firmy *Benz*. Pierwszym autem był protoplasta dzisiejszego

²⁹„Gazeta Narodowa” 1907, nr 95, s. 2; „Gazeta Lwowska” 1907, nr 188, s. 4.

³⁰„Gazeta Lwowska” 1907, nr 113, s. 3; nr 188, s. 4.

Mercedesa: *Benz* model *Victoria*. W Warszawie natomiast pierwszy pojazd pojawił się w 1896 roku i była to również maszyna Benza. Jak widać w jednym i drugim przypadku kierunek ekspansji motoryzacji pochodził z Niemiec.

Ogólną liczbę pojazdów samochodowych w końcu badanego okresu trudno oszacować. Prawdopodobnie we Lwowie było ponad dwadzieścia aut i tyle samo motocykli. W Krakowie w tym czasie było 14 aut i nieco mniej motorów. Zakładając równomierne terytorialne rozprzestrzenienie aut w całej Galicji mogło ich być tutaj około 300. Podobnie mogła się kształtować liczba motorów. W Warszawie pojazdów motorowych było nieco ponad sto. Zatem dużo więcej niż w stolicy Galicji³¹.

Pojazdy silnikowe odkąd pojawiły się na terenie zaboru austriackiego budziły zainteresowanie przedsiębiorców. Właściwie to za ich sprawą doszło do ich premiery. Z początku była to tylko handlowa działalność. Zdarzały się również bardziej wyszukane formy promocji jak pokazy, czy demonstracje. Dostrzeżono też i możliwości transportowe tego wehikułu. Czego najlepszą ilustracją było zamówienie przez ks. Sapiechę w 1900 roku samochodu ciężarowego, wprowadzenie komunikacji samochodowej pomiędzy uzdrowiskiem rymanowskim, a stacją kolejową w początkach XX wieku oraz pojawienie się we Lwowie taksówek w listopadzie 1906 roku. I jak wiadomo wyposażone były one w tzw. taksometry. W badanym okresie, także firmy ubezpieczeniowe zainteresowały się nowym środkiem transportu. Przedmiotem ich ubezpieczenia nie były tylko pojazdy, ale także kierowcy i pasażerowie. Ubezpieczenie obejmowało koszty leczenia poszkodowanych, a nawet towarzystwa te płaciły za każdy dzień choroby, stosowną stawkę zależną o wielkości polisy. Warto jeszcze wspomnieć o utensyliach automobilowych, które szybko, wraz z pojazdami pojawiły się w sprzedaży. Również i zaopatrzenie w benzynę nie stanowiło problemu, chociaż pierwszymi „stacjami” były miejscowe drogerie. Przykładowo w Krakowie pierwszy taki punkt znajdował się na ul. Stradomskiej.

W Warszawie także starano się wszechstronnie wykorzystać ten samobieżny pojazd. W 1903 roku pojawiło się tu pierwsze auto ciężarowe i po raz pierwszy wyruszyły na ulice miasta taksówki, ale bez taksometrów. Warto tu jeszcze dodać, że w Warszawie już w 1904 roku wyprodukowano dwa samochody – omnibusy do przewozu pasażerów w guberni lubelskiej. Niestety tego typu działalności nie odnotowano we Lwowie.

Automobil nie był łatwym do opanowania pojazdem. Na jego wady konstrukcyjne nałożyły się braki w wyszkoleniu kierowców. Pociągało to za sobą tragiczne konsekwencje, zwłaszcza, że jakość miejscowych dróg pozostawiała wiele do życzenia. Na to wszystko nakładało się nieprzyzwyczajenie koni do szybko i głośno poruszających się pojazdów. Było to kolejnym przyczynkiem wypadków. Należy pamiętać jeszcze i o innym zagrożeniu – o wrogości włościan do automobili. W Warszawie do 1907 roku nie doszło do żadnego śmiertelnego wypadku, ale zdarzały się w guberni warszawskiej chuligańskie wybryki wymierzone przeciwko samochodom.

³¹ Porównania w zakończeniu dokonano bazując na opracowaniu A. Rostocki, J. Tarczyński, *Automobilizm w Warszawie do 1939 roku*, Warszawa 1988, s. 19–144.

Niestety nie tylko mieszkańcy wsi uważali automobile za nie najlepszy wynalazek. Prasa, z początku przychylna, z czasem co raz częściej negatywnie wyrażała się o nim. Bez wątplenia był to głos sporej części obywateli, mimo to z roku na rok zwiększała się liczba ich posiadaczy, raczej bardzo majątnych. Zainteresowanie tym pojazdem obejmowało co raz większe kręgi społeczeństwa. Wyrazem tego były choćby tłumy na zawodach motocyklowych. Ponadto interesować automobilami zaczęły się także instytucje państwowe.

Zrazu administracja publiczna w obliczu narastającej motoryzacji, starała się jedynie wynaleźć odpowiednie instrumenty do jej zorganizowania. Warto przy tym dodać, że pierwszy regulamin organizujący ruch w Galicji wydano we Lwowie, w maju 1905 roku, przed ministerialnym rozporządzeniem. Z czasem jednak dostrzeżono też i konieczność innych działań. W Krakowie na przykład wytyczono nową arterię komunikacyjną tylko dla ruchu kołowego oddzielając go od pieszego. Poprowadzono ją wzdłuż Parku H. Jordana, oddzielając go od łąk. We Lwowie natomiast postanowiono pozyskać samochód ciężarowy do transportu materiałów budowlanych. O wzrastającej popularności samochodu świadczyło też wprowadzenie go do sportu. Warto przy tym zaznaczyć, że nie miał on charakteru ziemiańsko-stanowego, a obejmował rodzącą się warstwę średnią.

Pierwsze zawody w Galicji z udziałem motocykla najprawdopodobniej odbyły się we Lwowie w 1900 roku. Stało się to za sprawą czeskiego trenera lwowskich kolarzy, który przywiózł tu swój motocykl. W Warszawie natomiast pierwsze zawody kilku motocykli odbyły się w 1903 roku na drogach w okolicy Zgierza.

Do 1907 roku zorganizowano siedem większych imprez sportowych z udziałem motocyklistów. W tym dwukrotnie zaproszono sportowców z zagranicy. Po raz pierwszy na dwudniową sportową imprezę 8–9 września 1906 roku, a następnie rok później. Istotną prawidłowością, było powiązanie zawodów motocyklowych z rowerowymi. Generalnie jednak był to czas kształtowania się sportu motocyklowego, zatem organizowane rodzaje wyścigów były próbą poszukiwania tych, które najbardziej zainteresują publiczność. W Warszawie w tym czasie zorganizowano 4 większe szosowe wyścigi motocyklowe, w tym wyścig motocyklowy o mistrzostwo Królestwa Polskiego. Nie zorganizowano tu jednak żadnych zawodów torowych. Trzeba też zaznaczyć, iż przybywający do Lwowa na zawody warszawscy kierowcy przegrywali z miejscowymi motocyklistami. Świadczy to raczej o niższych ich umiejętnościach, niż o gorszym sprzęcie.

Warto przy tym zastanowić się, kto stał za organizacją tych imprez sportowych. Pierwsze zawody, nie licząc pokazu Vejruby, odbyły się dzięki staraniom dzierżawcy toru, lwowskiego przedsiębiorcy. Natomiast jeden z głównych bohaterów tych gonitw, przemyslanin – Szybowicz, zapewne miał swojego dobrodzieja w osobie właściciela tamtejszego zakładu mechanicznego. Ustalenia te pozwalają raczej stwierdzić, co już zostało zasygnalizowane, że inicjatorów sportu motorowego w Galicji należy poszukiwać pośród rodzącej się wówczas klasy średniej.

Przechodząc do innych porównań należy zwrócić uwagę na startujących w zawodach kierowców. Do grona najlepszych z nich należał wspomniany już Szybowicz z Przemyśla. Sportowiec ten, w czasie sierpniowych wyścigów z 1906 roku, ustanowił rekord toru, a jego maksymalna prędkość grubo przekraczająca 80 km/h. Nawet zagraniczni sportowcy, którzy ścigali się na lwowskim torze, nie poprawili tego rekordu, przynajmniej do końca 1907 roku³².

W tej konkurencji do najlepszych zawodników należał jeszcze jeden sportowiec z prowincji, a mianowicie porucznik Hempfling z Jarosławia. On to, do pamiętnych zawodów z 5 sierpnia 1906 roku, nie schodził z toru pobity. Generalnie lwowski tor kolarski był jedyną areną sportów motorowych w Galicji. Tętnił on życiem na cały zabór austriacki. Charakteryzując natomiast poziom tych startów, można przyjąć, że nie odbiegały one, w owym czasie, od europejskiego. Trudno jest natomiast ocenić poziom drogowych wyścigów motocyklowych, gdyż nie udało się dotrzeć do żadnej relacji. Prawdopodobnie jednak zawody takie miały miejsce na badanym terenie.

Trzeba jeszcze nadmienić o powstałym prawdopodobnie na początku 1907 roku we Lwowie Towarzystwie Cyklistów i Motorzystów. Powołanie do życia organizacji, która planowała i organizowała wyścigi z udziałem motocykli, tak na torze jak i na szosie, świadczy o zainteresowaniu tym sportem wśród jej członków. Bez wątpienia gdyby nadto nie było społecznego zainteresowania tą formą aktywności sportowej, nie doszłoby do wyremontowania toru i opłacania jego najmu. Jednym słowem zawiązanie LKCiM jest uzewnętrznieniem zainteresowania sportem motocyklowym mieszkańców Lwowa. W Warszawie natomiast już w 1903 roku powstał „samodzielny klub motoryzacyjny”, a 18 maja 1907 roku miało miejsce zebranie założycielskie Towarzystwa Automobilistów Królestwa Polskiego.

Jak widać automobilizm we Lwowie, Krakowie i Warszawie podążał podobnymi drogami. Wydaje się jednak, że Lwów w wielu aspektach wyprzedzał Warszawę i Kraków. Tu wcześniej pojawiły się pojazdy ciężarowe. Uruchomione taksówki we Lwowie od razu wyposażone były w taksometry, w mieście tym zorganizowano po raz pierwszy zawody z udziałem motocykla ponadto przeprowadzono tu pierwsze międzynarodowe wyścigi. W Warszawie wprawdzie wcześniej pojawiły się taksówki. Tu także wcześniej ogłoszono przepisy ruchu drogowego, miały one jednak tylko charakter lokalny, ograniczony do miasta, czego nie można powiedzieć o galicyjskich unormowaniach. Tu wprawdzie wcześniej powołano do życia stowarzyszenie grupujące miłośników motoryzacji, ale reprezentanci tego grona nie byli w stanie nawiązać równorzędnej walki z galicyjskimi zawodnikami. Co wyraźnie świadczyło o ich umiejętnościach. W Krakowie natomiast najwcześniej pojawiły się pojazdy silnikowe, zorganizowano pierwszy pokaz ich sprawności, a także pierwszy sklep z nimi. Jeśli idzie o umiejętność ścigania się, to najlepsi kierowcy wywodzili się z różnych ośrodków i nie można jednoznacznie wskazać jakiejś zależności.

³² Na ten temat zob. A. Kurek, *Tor kolarski Lwowskiego Klubu Cyklistów...*, dz. cyt.

Oczywiście ta lista porównawcza nie zamyka się na wymienionych przykładach, można by je mnożyć, ale nie zdaje się aby zmieniło to ostateczny wniosek, który mówi o pełniejszym rozwoju motoryzacji we Lwowie niż w innych ośrodkach Galicji. Natomiast porównując go z sąsiednimi terenami można chyba stwierdzić, iż rozwój motoryzacji w stolicy nie odbiegał znacząco, podążając za tendencjami rozwoju automobilizmu.

УДК 821.161.2 (477.8) “192”

Ліля СИРОТА
Львів**Західноукраїнське літературне об’єднання
“ІНТЕБМОВСЕГ” і Михайло Рудницький:
особливості відносин та оцінок**

В українській літературі міжвоєнного часу, як і в попередні десятиліття, мало місце протистояння різних художніх тенденцій і творчих постатей. У Львові в 1920-ті роки цей антагонізм в особливо гострій формі проявився у взаємознищуючих відносинах членів літературного об’єднання “ІНТЕБМОВСЕГ”, зокрема Ярослава Цурковського, з відомим тогочасним критиком Михайлом Рудницьким. В основі полеміки лежала вимога, з одного боку, дотримуватися традиції, а з іншого – докорінних змін у мистецьких пошуках. Проектуючи полеміку на власну творчість, учасники літературної дискусії нерідко підміняли аргументи емоціями, переходили на взаємні образи. Наявність нищівної критики свідчила про те, що авангардистський дискурс молодих літераторів Західної України шліфувався як у боротьбі з узвичаєними, стилістично рівнішими літературними явищами, так і на власних помилках.

Ключові слова: Літературне об’єднання “ІНТЕБМОВСЕГ”, “Літературні Вісти”, Я. Цурковський, М. Рудницький.

Український авангард 1920–1930-х років покликав до життя велику кількість літературознавчих досліджень. Значна увага вчених до цього періоду та нові інтерпретації, котрі вони дали і котрі супроводжувалися відкриттям невідомих фактів, були всесторонні, що свідчить про широке пізнання цього історико-літературного явища. Маємо на увазі праці М. Ільницького, О. Ільницького, С. Андрусів, Р. Олійника-Рахманного та інших¹. Завдяки численній кількості досліджень ми мали змогу пізнати особливості модерністсько-авангардистської практики української літератури цього часу.

¹ Ільницький М. Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. XX ст. Львів, 1998; Ільницький О. Український футуризм: 1914–1930 / Перекл. з англ. Р. Тхорук. Львів, 2003; Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років XX ст. Тернопіль; Львів, 2000; Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки). Київ, 1999; Неврлий М. Етапи формування західноукраїнської модерної поезії // Благівісник праці: Науковий збірник на пошану акад. Миколи Мушинки / Міжнародна асоціація українців; Асоціація українців Словаччини; Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині; Пряшівський університет. Філософський факультет. Ужгород; Пряшів, 1998. С. 241–254.

Зважаючи на розмаїття стильових манер та літературно-критичних ідей, котрі ширилися в міжвоєнний час у Західній Україні, до них звертатимуться і надалі дослідники, щоб у новому співставленні й порівнянні раніше невідомих або відомих моментів життя та творів ширше і глибше показати самобутність місцевого національно-художнього процесу і його міцний зв'язок із світовою культурою. Слідуючи за цим, а також з метою повніше збагнути місце авангардистських ідей і художніх експериментів письменників Західної України в історії української літератури звернемося до деяких малознаних і зовсім невідомих у науковому обігу фактів літературного життя Львова 1920-х років.

Своє дослідження базуватимемо на аналізі художніх і літературно-критичних матеріалів журналу “Літературні Вісти”, газети “Діло” та інших періодичних видань, що виходили у Львові в міжвоєнний період. Дослідники історії українського письменства не розглядали літературно-естетичні погляди М. Рудницького, наприклад, у контексті публікацій такого періодичного видання, як “Літературні Вісти”, а Я. Цурковського – у контексті газети “Діло”.

В українській літературі міжвоєнного часу, як і в попередні десятиліття, мало місце протистояння різних художніх тенденцій і творчих постатей. У Львові в 1920-ті роки це протистояння в особливо гострій формі проявилось у взаємознищуючих відносинах членів літературного об'єднання “ІНТЕБМОВСЕГ”, зокрема Ярослава Цурковського, з відомим тогочасним критиком Михайлом Рудницьким. Оскільки організаційна діяльність “ІНТЕБМОВСЕГу” вже була предметом уваги українських дослідників², нас перш за все цікавитиме ідейно-естетична позиція цих митців і їхнього оточення, позиція, яка бачиться в значній мірі подібною з установками на нові художні пошуки представників західноєвропейського чи російського авангарду. Відзначимо, що загострення відносин західноукраїнських письменників з критиками виникло не лише на основі значного розходження у поглядах на розвиток літератури, а й через особисту неприязнь і помилки, зокрема через поспішне неправильне потрактування їхніх нових ідейно-естетичних переконань. Молоді й старші поети “ІНТЕБМОВСЕГу” та М. Рудницький проживали в один і той самий час і в одному місці. Тому різниця, яка була між ними – М. Рудницький увійшов у літературу раніше, наприклад, від Я. Цурковського, Р. Сказинського, Є. Бунди – зникає, оскільки обоє творили в час модернізму, обоє експериментували, а значить – ризикували бути покритиковані старшими

² Лозинський І. “Інтебмовсегі” // Слово і час (Київ). 1993. Ч. 2. С. 78–82; Гдакович М. “Інтебмовсегі” Я. Цурковського як спроба створення авангардного мистецтва у Західній Україні // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАНУ. ЛНБ ім. В. Стефаника. Науково-дослідний центр періодики; за ред. М. М. Романюка. Львів, 2002. Вип. 10. С. 395–400; Яців Р. “ІНТЕБМОВСЕГ” // Енциклопедія Львова / Ред. рада: Я. Ісаєвич, Ю. Бірульов, І. Вакарчук та ін.; за ред. А. Козицького. Т. 2. Львів, 2008. С. 563–564.

колегами. Невелика різниця, яка між ними була – вікова у 19 років, – повинна радше їх об'єднати, адже пошуки довоєнного покоління митців в особі повоєнного "ІНТЕБМОВСЕГу" були продовжені. У свій час М. Рудницький був одним з перших, хто підтримував модерністські пошуки на національному ґрунті, відходив від практики романтизму і критичного реалізму. Обоє добре розуміли, що нове потрібно обстоювати і це завдання одна людина виконати не зможе. Тому на початку ХХ ст. було створено літературну групу "Молода Муза", а в 1920-і роки – "ІНТЕБМОВСЕГ" і його друкований орган – журнал "Літературні Вісти".

Звичайно, можна виділити ще одну різницю у творчості М. Рудницького і Я. Цурковського як найбільш "радикального" члена цього об'єднання, і ця різниця полягає не лише в тому, що у кожного письменника – індивідуальна художня манера. Вона проявилася в різних межах і в різних можливостях вислову тої міри оптимізму, який пропонували обоє письменників, тих сторін минулого і сучасного, які вони заперечували чи приймали. На нашу думку, виділені спільні риси роблять цих людей сучасниками, одностайними, а відмінності не повинні були заважати їхньому зближенню. Поети могли доброзичливо спілкуватися не лише поетичним словом, а й критично, підтримуючи один одного.

Критичний дискурс, який було запропоновано і реалізовано у Львові в 1920-ті роки на прикладі літературно-критичної творчості представників "ІНТЕБМОВСЕГу" і М. Рудницького, окреслимо як полемічний. У редакційних і літературно-критичних статтях журналу "Літературні Вісти" та інших мистецьких та суспільно-політичних періодичних виданнях чи не вперше у міжвоєнний період відкрито окреслюється саме така форма критики.

"Літературні Вісти" – періодичне видання "ІНТЕБМОВСЕГу", яке редагував Я. Цурковський³ і яке виходило у Львові упродовж 1927–1928 рр. Відзначимо, що своє бачення і проведення авангардного захисту поетично-журнального проекту "Літературні Вісти" редакція в основному здійснила в небагатьох, однак великих за обсягом і широкопроблемних текстах. Це статті Осипа Турянського,

³ Зауважимо, що в 1926 р. Володимир Должицький, видавець поетичних книжок Я. Цурковського, звернувся до молодого поета з пропозицією очолити редакцію нової української газети "з твердохлібівською тенденцією". Коли ж Я. Цурковський відмовився від його пропозиції, В. Должицький продовжував шукати людей для "редагування газети, вже ніби то не угодової". Щоб остерегти громадянство від співпраці з В. Должицьким, Я. Цурковський умістив на сторінках "Діла" коротке звернення. Див.: [Цурковський Я. Пересторога] // Діло (Львів). 1926. Ч. 256. С. 3. Через 10 днів редакція "Діла" опублікувала вибачення перед В. Должицьким і розкрила читачам справжню причину розірвання стосунків В. Должицького з Я. Цурковським. Це – відмова видавця фінансувати надалі книги Я. Цурковського, за що останній звинуватив свого видавця у зближенні з поляками. Див.: [Пересторога] // Діло. 1926. Ч. 264. С. 3. Цей "наклеп" (так подала це редакція "Діла") свідчив про твердість націоналістичних переконань молодого поета, який хоча і друкував у "Літературних Вістях" твори і праці поляків, однак робив це лише з суто мистецьких інтересів.

Євгена Яворовського, Ярослава Цурковського, а головню у вступному слові від редакції Степана Харамбури, в яких завжди критикувалася байдужість критиків старшого покоління до творчості молодих, відзначався догматизм і трафаретність їх висновків.

Автори “Літературних Вістей”, вони ж члени об’єднання “ІНТЕБМОВСЕГ”, нарівні з відомими львівськими критиками та письменниками, що друкувалися в інших періодичних (суспільно-політичних і літературно-мистецьких) виданнях, – Д. Донцовим, М. Рудницьким, Є.-Ю. Пеленським, Б.-І. Антоничем, О. Бабієм, С. Гординським, В. Гаврилюком та іншими – намагалися гучно популяризувати інформацію про нові модерні літературні течії, вагомо збагачували їх власними пропозиціями. Поява цього журналу знову яскраво засвідчила існування складних перипетій, що відбувалися в той час у літературно-мистецькому житті Львова, а також у непростих суспільно-економічних умовах, в яких змушені були “виживати” такого роду видання й об’єднання.

Редакція “Літературних Вістей”, задекларувавши через публікацію значної кількості статей свої авангардні ідеї, уміщує також літературно-критичні розвідки й художні твори⁴, які аж ніяк, на перший погляд, не були виразним свідченням нової орієнтації журналу, за що їх також критикував М. Рудницький. Цей матеріал не був випадковий, якщо зважити, що на сторінках часопису Я. Цурковський та інші автори розкривали своє поцінування минулих художніх зразків творчості, писали про потребу їх присутності та подальшого розвитку в літературі міжвоєнного періоду. Зокрема критика літературного розвитку повоєнного часу, що переважала в журналі, співіснувала, наприклад, із дописами про життя і творчість І. Франка, О. Новаківського, закликами до пошанування їхньої творчості, з інформацією про наукову працю на Радянській Україні тощо. Усі вісті були подані в традиційному жанрі – стаття або замітка. Тобто, на важливі моменти мистецького життя, вихоплені із ширшого контексту, якому хоча й була дана оцінка рутинного, закостенілого, не переносилося загальне негативне бачення. Метою цього періодичного видання також було гуртувати не лише представників тогочасного літературного процесу, а й прихильників і симпатиків, які не брали безпосередньої участі в авангардному русі. Зважаючи на це, зазначимо, що в осудженні попередників не ховалася мета навмисного вивищення свого, нового і, відповідно, пониження іншого.

Діяльність “Інтелектуального Бльоку Молодої Всеукраїнської Генерації”⁵, друкованим органом якого і були “ЛіВі”^{*}, – одна з важливих тем журналу. На

⁴ Новий центр словянської культури: Розмова з др-ом Іваном Зілинським, професором на кафедрі східнословянських мов на краківському університеті // Літературні Вісті (Львів). 1927. Ч. 1–2. С. 1–2; *Масляк С. Ю.* Уривок з другої частини “Пролому” // Там само. С. 3; *Ярославенко Я.* Музичний альманах // Там само. С. 6; та ін.

⁵ *Лопушанський В., Величко І.* Інтелектуальний Блок Молодої Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісті. 1927. Ч. 3–4. С. 1.

* “ЛіВі” – так скорочено називали редактори журнал “Літературні Вісті”.

сторінках цього журналу читачів детально було ознайомлено з мистецькою діяльністю "ІНТЕБМОВСЕГу". Його публікації – чи не єдине джерело про це об'єднання.

„ІНТЕБМОВСЕГ” виник спочатку як невелике об'єднання під назвою “Новий Кобзар” при однойменному видавництві. По мірі швидкого розростання цієї організації її лідери намагалися виразніше означити свою ідейно-естетичну позицію в тогочасному літературному процесі, зокрема шляхом активного, аж до скандального пропагування останніх футуристських експериментів на місцевому ґрунті. І хоча “інтебмовсегівці” на деякий час зуміли знайти прихильність відомих науковців, художників, а згодом залучити їх до свого гурту, однак у подоланні стереотипів і прагненні до нового вони були суперечливі й саркастично-безцеремонні, що відштовхнуло багатьох митців від них. Наприклад, Г. Бігеляйзен не побоявся показати у своїх спогадах слабкість Франкового і силу інтебмовсегівського активізму. Представники об'єднання провели кілька дискусійних літературних вечорів⁶. Більшість з них відбулася в будинку О. Новаківського. Наприкінці 1927 р. чітко проявилися ідеологічні розбіжності і внутрішньо-організаційні тертя серед членів “ІНТЕБМОВСЕГу”, зокрема було виключено В. Калиновича і О. Турянського⁷. А вже влітку 1928 р., на нашу думку, блок припинив своє існування.

Програма-передовиця, велика інформаційна стаття, присвячена діяльності Інтелектуального Блоку Молодї Всеукраїнської Генерації, на відміну від інших статей журналу хоча й не містила прямих випадів проти митців старшого покоління, однак і не дисгармоніювала з іншими його полемічними адресними публікаціями⁸. Вона виділялася художньою мовою, що не було характерно цьому жанрові, зокрема контрастними образами: сонце – тьма/пільма, молоді люди/каменярі – рутенщина, минуле – теперішнє, сонливий ритм – активність тощо. Присутність у програмному тексті представників об'єднання образно-символічної мови є мотивована, оскільки писали молоді люди – митці, в яких було багато запалу, завзяття і які у своїй наївності і спонтанності не могли по-іншому задекларувати свої ідеї. Члени “ІНТЕБМОВСЕГу” прагнули оновити місцеву модерну практику з врахуванням найновіших літературно-естетичних пропозицій митців Наддніпрянщини і західноєвропейських країн. Зокрема Є. Бунда писав про відсутність у сучасників “революційної мови Унамуно, пафосу автентичности Пруса, метафізичного неспокою А. Гіда, біографічного характеру романів Уелса, суспільного католицизму Честертонна, ... цинізму Шоу, ні

⁶ *Шаян В.* Шляхи нашого джес-бенду // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 10; *Небожук Т.* З діяльності “Інтелектуального Блоку Молодї Всеукраїнської Генерації” (В роковини його повстання) // Літературні Вісти. 1928. Ч. 10–15. С. 7.

⁷ Від Видавництва // Літературні Вісти. 1927. Ч. 5–8. С. 9.

⁸ *Лопушанський В., Величко І.* Інтелектуальний Блок Молодї Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 1.

реалістичного веризму Замятіна, Зощенка, ні песимізму, фаталізму і своєрідної гіперкомпозиції Чапека, ні мрійливості Рільке”⁹.

Зазначимо, що коло митців, котре зібралось навколо “Літературних Вістей” та Інтелектуального Блоку, за своєю активністю і ступенем експериментування і критики не було однаковим. Якщо назва літературної організації, яку очолив Я. Цурковський, якнайкраще засвідчила її авангардистські орієнтації, то назва журналу, навпаки, була надто звичною для широкої громадськості (маємо такі аналогії даної назви, як “Українські Вісті” у Парижі, “Львівські Вісті”, “Коломийські Вісті” та інші). Заклавши в назві дві характеристики – літературність і задоволення інтересів широкої громадськості – вісті – редакція на сторінках “Літературних Вістей” публікувала відповідно різноматичні матеріали авторів, різних за віком. Вони аналізували особливості розвитку тогочасного живопису, театру, книговидання, і в цьому розмаїтому контексті, що несподівано, звертали увагу й на творчість і діяльність не лише представників авангардистської поезії.

У першому числі журналу читаємо: “Редакція “Літературних Вістей” взиває всі творчі таланти... єднатися з ним так думкою як і співпрацею на сторінках нашого журналу, щоби могутніми, зєдиненими силами розбити вапнякову стіну назадників і дати прохід сяйливим промінням духовного відродження нового українського мистецтва й науки”¹⁰. У статті “Театр”, опублікованій у цьому журналі, невідомий автор підтримав думки Я. Цурковського та інших редакторів журналу. Аналізуючи стан театральних справ у Галичині, він писав, що існували “невдатні спроби творення нашого театру” і тому “театральний рух на західних землях припиниться мабуть зовсім” і лише, був упевнений, нове молоде мистецьке покоління своєю впертістю зуміє змінити культурну ситуацію у краю на краще¹¹.

Ярослав Цурковський був єдиним автором “Літературних Вістей”, який радикально обстоював свою мистецьку позицію: не лише критикував старших товаришів по перу, а й розкривав власні погляди на розвиток літератури. Поряд з позитивною оцінкою попередніх мистецьких здобутків у його статтях подано негативну характеристику літературної критики М. Рудницького з її канцелярсько-шаблонним аналізом, базованим на вивищенні ролі одних письменників і применшенні інших. “Виступаю тут як речник черстої, нездоланої лихоліттям сьогочасности, здорової частини українського селянства. Як такий і переводжу суд над громадянством, що його зїдає опортунізм і рабство”¹², – писав молодий поет ще до виходу журналу “Літературні Вісти” і цієї думки

⁹ Бунда Є. Творчий зеніт Богдана Лепкого // Літературні Вісти. Ч. 5–8. С. 3–4.

¹⁰ Лопушанський В., Величко І. Інтелектуальний Блок Молодої Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 1.

¹¹ Театр // Літературні Вісти. Ч. 1–2. С. 11.

¹² Цурковський Я. Смолоскипи. Львів, 1926. С. V.

притримувався в наступні роки, спрямовуючи свою сатиру проти рецензій М. Рудницького, Лужницького та інших.

Я. Цурковський, різко критикуючи попередників, звертав увагу на те якісно нове, що було характерне для 1920-х років. Його ідеї народжувалися з відчуття пасивності довоєнної модерної творчості. Вивищуючи свій естетичний ідеал динамізму, конструктивізму, він по суті наближав свою творчість до масової культури, але з умовою розірвати зв'язки з минулим. Тобто його критичні зауваження зводилися до проблеми взаємовідношення масової та високої літератури, розвитку нового на чистій основі. Оскільки авангардисти Західної України не мали значного впливу і не визначали літературну політику 1920-х років, вони вибрали шлях заперечення попередньої культури в усіх її проявах. Я. Цурковський як найвиразніший представник львівського авангарду 1920-х років прагнув стати виразником нової мистецької програми, в якій були б розв'язані або зникли всі непрості проблеми взаємозв'язків митців різних поколінь. Однак він чітко не проаналізував ті ідеологічні й художні завдання, які ставив перед собою і які намагався послідовно обстоювати. Поверхово пишучи про духовне оживлення західноукраїнського суспільства (цей процес охарактеризував як перехід "від анабіозу до культурного гомону"¹³), поет крізь призму своїх установок бачить лише його недоліки, детально їх аналізує. Цей шлях Я. Цурковський обрав тому, що метою його критичних виступів було захистити нові експериментування в літературі не шляхом аналізу сучасного західноукраїнського мистецтва, а через утвердження у свідомості читачів факту накопичення негативних явищ у національній культурі.

Саме ідеї Я. Цурковського претендували в журналі бути єдиними і абсолютними. Проголошені в епатажній формі, вони перш за все привертали увагу формою висловлювання, а не змістом. Адже молодий поет не прагнув повністю відсторонитися від досвіду попередників. Його праці були спрямовані проти конкретних людей. А сучасники, шоковані його грубою сатиричною мовою, сприймали творчість Я. Цурковського неправильно – як виклик, як заперечення всього й усіх. Поет був твердо впевнений у тому, що повоєнному суспільству вкрай необхідне "оживлення кволого нашого літературно-мистецького руху, для наставлення його в круг заінтересування ширшого громадянства"¹⁴. Однак це не означало, що все попереднє мистецтво треба заперечити. Він ставив перед собою завдання творчо перенести деякі риси їх естетики, поезики, риторики в сучасну літературу і театр¹⁵. У статті Є. Бунди про творчість Б. Лепкого говорилося про долання цим митцем "ліризованої анемії вислову", конструктивної кволості", що, уважав, було позитивним, однак відзначив присутність у його

¹³ Цурковський Я. Від анабіозу до культурного гомону: Перпетуум мобіле // Літературні Вісти. Ч. 1–2. С. 10.

¹⁴ Літературно-Мистецький Плебісцит "Літературних Вістей" // Літературні Вісти. Ч. 1–2. С. 5.

¹⁵ Театр // Літературні Вісти. Ч. 1–2. С. 11.

творах значної міри ідеалізування, суб'єктивності у творенні характерів, чого потрібно позбуватися. Щодо сюжету, то наголосив на його в'ялості, щодо художньої мови – на її вибагливості¹⁶.

Я. Цурковський виступав за синтез елементів різних напрямів у модерній літературі: "...деякі прогомонілі моменти нашого культурного життя мають виїмкове значіння й їхнє обговорювання – зокрема в числі посвяченим Західній Україні – є абсолютно ще й досіль актуальне. ...не буду обсервувати нашого культурного життя крізь призму пристрастей, приватніх поррахунків і особистих антипатій"¹⁷. Зокрема, до таких рис, які повинні перейти в нове мистецтво, було віднесено епізм, помірність ліризму, лапідарність стилю, які виділив Є. Бунда в Б. Лепкого¹⁸. Він же у прозі О. Кобилянської найбільше цінував "міць [її] шукань", про що образно так написав: "зцілюся з тобою і вдруге себе вроджу"¹⁹, а О. Турянський – чуття у ірраціональному зображенні світу і людини²⁰. У дописах представники "ІНТЕБМОВСЕГу" наголошували на своєму бажанні зруйнувати попередні художні стереотипи зображення історичних подій, ліричних переживань, пейзажу тощо.

Я. Цурковський, один з найактивніших тогочасних поетів-експериментаторів і критиків, скандальним шляхом прагнув зруйнувати існуючий образ модернізму, який, на його думку, "складається" з творчості відомих особистостей і є нечуйний до інших його менш знаних або тих постатей, що недавно з'явилися в літературі. У журналі "Літературні Вісти" віднаходимо вкрай жорсткі з його боку вислови на публікації М. Рудницького у пресі, головню на ряд його оглядів тогочасної літературної чи культурної ситуації в Галичині і на замітки про "ЛіВі".

Провідним мотивом, який розкривав мистецьку позицію Я. Цурковського, стали наступні заклики: "Сонця! Сонця!", "Більше світла!"²¹, що нагадували прометеївські гасла. Вимога сонця як чогось органічного, нагального ще раз нагадала про спрямованість поета на руйнування романтичної красивості, звичних і комфортних старшому поколінню митців образів і засобів. У статті "Чи треба нам фізичного виховання" Я. Цурковський також писав про потребу змінити ставлення до авангарду не лише окремих особистостей, а й усього суспільства: "коли не хочемо діждатися грізного проклону своїх наступників, берімося негайно до фізичного відродження (регенерації) української нації"²².

¹⁶ Бунда Є. Творчий зеніт Богдана Лепкого // Літературні Вісти. Ч. 5–8. С. 3.

¹⁷ Цурковський Я. Від анабіозу до культурного гомону: Перпетуум мобіле // Літературні Вісти. С. 10.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Бунда Є. Ользі Кобилянській // Літературні Вісти. Ч. 5–8. С. 2.

²⁰ Турянський О. Рецензент і критик // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 6.

²¹ Лопушанський В., Величко І. Інтелектуальний Бльок Молодої Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 1.

²² Цурковський Я. А. Б. Чи треба нам фізичного виховання? // Січові Вісти (Львів). 1923. Ч. 3/4. С. 32.

Зауважимо, життєствердні вигуки у текстах "ЛіВі" – не випадкові, адже в українській літературі, й зокрема в "ділівських" замітках М. Рудницького, авангард тому бачився ворожим українській культурі явищем, що базувався на руйнуванні й запереченні. Саме ці вигуки свідчили про спрямованість до вічних тем, і до умовності, і до зв'язку з традиційними національними символами, а головне – про вдавану простоту, яка насправді мала свою глибину і складність.

Потреба докорінно відмінної художньої практики мотивувалася особливістю повоєнного літературного процесу – не дав нічого виразно нового, а те, що існувало, було слабим, нечітким окресленням поступу, навіть плагіатом і працювало лише на ширення й унормування попередніх художньо-естетичних здобутків²³. 1920-ті роки Я. Цурковський розглядав як якісно нову добу, чистий ґрунт, на котрому треба створити нове мистецтво, особливо поезію та критику. Повоєнний час – це і своєрідні хащі, через які треба продертися митцю і знайти своє місце. Чітке уявлення про те, що саме сприймав і не сприймав у практиці попередників Я. Цурковський, дає його рецензія на поему О. Бабія "Гуцульський курінь" і збірку віршів Ю. Шкрумеляка "Авлева жертва", яку він надрукував у журналі "Літературні Вісти" під криптонімом Я. А. Б. Ц. Цей поет писав про потребу слідувати історичній правді у творах про визвольні змагання, що спостеріг у двох своїх сучасників. Загалом же дав негативну оцінку їхньої творчості: радив "не псувати перо й чорнило". Про О. Бабія писав, що це "усопший на літературному фронті віршун". Крім того, віднаходив у поезії обох штучність почуттів, цинізм, нервозність, "силувані запозичення" тощо²⁴.

Нищівні критичні статті М. Рудницького та інших відомих авторів західноукраїнської періодики міжвоєнного часу сильно заторкнули Я. Цурковського, оскільки в них говорилося, що він – не поет-новатор, а психічно хвора людина і тому його твори віршами назвати не можна. Уміщуючи в "ЛіВі" саркастичний памфлет, або "сатиричну цитрину" не лише на газети "Діло", "Українські вісти", "Нову Зорю", а й на галицьке культурне середовище 1920-х років загалом, під назвою "Ідеологічний «Fleischzettel» і неідеологічний «tringeld'u» монструальних Ботокудів: (25 пунктів нинішньої нашої конституції «jak chto chce» на Господнє Передвиборче Різдво)", Я. Цурковський про М. Рудницького писав наступне: "п. Ригайло Дурницький щиро признався, що він за останні 10 років у всіх тих згангренуваних Парижах та Лондонах збаванів (sic!), винісся зі стухлого літературного кутка Діла на широку арену цирку Клюдського"²⁵. Статті знаного критика викликали у молодого поета лише

²³ Цурковський Я. In perpetuum rei memoriam // Літературні Вісти. Ч. 10–15. – С. 8–9.

²⁴ Я. А. Б. Ц. [Цурковський Я.] Літературна Саламаха // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 7–8.

²⁵ Цурковський Я. Ідеологічний "Fleischzettel" і неідеологічний "tringeld'u" монструальних Ботокудів: (25 пунктів нинішньої нашої конституції "jak chto chce" на Господнє Передвиборче Різдво) // Літературні Вісти. Ч. 5–8. С. 5.

роздратування і зневагу. Досвідчений критик і літературознавець, на його думку, не знає, не розуміє і не бажає розуміти, що є сучасність і пошуки молодих митців, тому не писав позитивних відгуків на поетичні збірки молодих. Коли ж М. Рудницький аналізував їхні твори, то завжди мав багато зауважень. Він ігнорував творами тих галицьких письменників, які заявили про себе в післявоєнний час і часто друкувалися в місцевій періодиці чи видали написане окремими збірками, а коли вже присвятив свої огляди і рецензії творам молодих, то сильно критикував їх, як-от, наприклад, художньо-естетичні пошуки Я. Цурковського. М. Рудницький значно більшу увагу приділяв художньому здобутку представників старшого покоління українського письменства. Прослідкувавши його публікації в “Ділі” протягом 1926–1927 рр., бачимо увагу до творчості О. Кобилянської, Б. Лепкого, К. Гриневичевої, В. Винниченка. Ще більша кількість розвідок М. Рудницького в “Ділі” була присвячена світовому письменству. Його “західні” автори упродовж зазначених років – це Б. Шоу, П. Валері, А. Бергсон, С. Пшибишевський, Г. Зудерман, Г. Еверс, М. Ренар, Б. Ібанес та інші.

Гостро сатиричний характер мала і брошура під назвою “Моя прилюдна відповідь Мих. Рудницькому”, яку в травні 1926 р. Я. Цурковський видав власним коштом²⁶. Він гнівно засудив газетну замітку “Вечір несвідомого гумору”, вважаючи, що її автор чинить несправедливу розправу над львівськими авангардистами. Зокрема писав, що статті цього критика не можна “на будуче трактувати серйозно”. Далі відзначив: “Він [М. Рудницький. – Л. С.] перекручує слова моїх поезій, перевертає до гори ногами факти та вкладає мені в уста фрази, яких я загалом досіль ще не висказував”²⁷. Я. Цурковський також підкреслив, що будь-які його спроби поширення “молодоукраїнської ідеології” завжди викликали незадоволення М. Рудницького. 1927 року редакцією “Літературних Вістей” у “Ділі” було уміщено спростування, в якому говорилося про неприпустимий з боку М. Рудницького тон критики і про неправдиве інформування читачів²⁸.

Відповідь-сатира Я. Цурковського в “Літературних Вістях” була побудована не на аргументах, а на довільній сукупності вибраних довгих цитат із власної поезії, статей М. Рудницького та інших авторів, беззмістовних фраз, гасел, адресних образ. Навмисно називаючи себе “chudy literat”, Я. Цурковський творить злісну пародію на багатослів’я тогочасної художньої літератури і критики. У цьому проявлялася його зневага не лише до М. Рудницького, а й до інших представників старшого літературного покоління. Загалом відбувалося перенесення особистого на загальне, домінування суб’єктивного над об’єктивним

²⁶ Цурковський Я. Моя прилюдна відповідь Мих. Рудницькому: Збанкротований віршун загибаючої кліки в літературно-критичному замотиличенні. Львів, 1926.

²⁷ Там само. С. 3.

²⁸ § 19. Спростування “Літературних Вістей” // Діло. 1927. Ч. 122. С. 4.

сприйняттям. Вибрана Я. Цурковським для вислову свого ставлення до опонента пародійно-саркастична форма надзвичайно загострила критицизм його статей і призвела до майже войовничих відносин між ними.

Хто є у світлі цієї полеміки Я. Цурковський? На нашу думку, він – не визнаний критиками-сучасниками український поет-авангардист, який прагне оновити і зміцнити українську літературу на основі ідей футуризму, міцніше прищепити і розвинути їх на місцевому ґрунті, оскільки вони майже не культивувалися в західноукраїнській літературі 1920-х років. Сатира Я. Цурковського, на відміну від інших його статей, слабо розкривала особливості будованого ним авангарду, оскільки першим її завданням було адресне приниження відомих людей. І лише через те, чого не приймав в оцінках М. Рудницького Я. Цурковський, здогадуємося про мистецьку платформу його журналу та "ІНТЕБМОВСЕГу". Мовна деструкція, зовнішній епатаж, алогізм були характерні працям Я. Цурковського.

Сатира Я. Цурковського близька, зокрема, критичним текстам представників футуризму і дадаїзму, в яких руйнувалися попередні літературні форми і мистецькі ідеї, вивищувався необмежений нічим індивідуалізм. Від самого початку здебільшого за допомогою колажу, а також іронії, гіперболи та інших засобів львівський поет творив непривабливий образ літературних авторитетів, переносився в різні місця Західної України, використовував біографічні факти відомих діячів, висміював їхню діяльність і прагнення змінити суспільство. Переходячи будь-які естетичні й етичні межі, він сміливо користувався можливостями сатиричних та саркастичних засобів. Появу цієї мови в полеміці, як з боку М. Рудницького, так і з боку Я. Цурковського сьогодні тлумачимо як загострення протиріч між різними поколіннями митців, радикальне руйнування устояних літературних норм, прагнення до нової критичної мови.

Попри оптимізм і невдоволення існуючою в модерній літературі ситуацією, сатиричні статті Я. Цурковського – симптоматичні й важливі. Не лише через нові ідеї та оцінки, а й через жанрову та мовно-стилістичну особливість цих текстів західноукраїнська література тісно прилучилася до авангардистських художньо-естетичних експериментів зі словом, хоча й пізніше, тоді, коли вона ще не стала цілковитою історією. Використовуючи сатиру, Я. Цурковський таким чином активно протестував проти покритикування його творчості й журналу. Це чітко відокремило його від "тихої" позиції модерністів старшого покоління, вказувало на рішучий розрив з попередниками.

Я. Цурковський, попри своє відкрите непогодження з рецензентами, прагнув також налагодити контакт із широким колом читачів. Ця зосередженість на мистецьке і психологічне порозуміння з читачем свідчила про спрямованість львівського авангардизму до масовості. Нашу думку не заперечують різкі оцінки Я. Цурковського, оскільки характерним для мистецького руху Галичини в 1920-ті роки було переосмислення попереднього досвіду і трансформація скандалу у своє середовище як способу привернення уваги широкої громадськості. Зокрема

Я. Цурковський виробляв таку концепцію мистецтва, яка, зважаючи на надзвичайно радикальні заяви, гасла, оцінки, нагадувала безкомпромісну антитезу “старе – нове” і аж ніяк не сприймалася на рівні альтернативи. Не все заперечуючи в попередньому мистецтві, “ЛіВісти” прагнули нових змін, початком яких мала б стати їхня активність. Позиція Я. Цурковського і часопису “Літературні Вісти” знаходила підтримку й серед львівських критиків, які не входили до “ІНТЕБМОВСЕГу”. Так, наприклад, Федір Дутко засудив такі риси тогочасної літератури, як “сонливий ритм”, консерватизм у рецензуванні творів. Він писав про безкритичність галицької критики, “дегустування читача через ту безкритичність”²⁹.

Автори львівського часопису “Літературні Вісти”, підтримуючи Я. Цурковського, писали про потребу нових пошуків в українській поезії і критиці, бачили їхній розвиток за умови відходу від традицій, так і через еволюційний поступ мистецтва. Зокрема зміст пропонованої Я. Цурковським альтернативи розвитку західноукраїнської літератури розкривала опублікована в журналі стаття Євгена Яворовського “Поезія часу й простору – філософія боротьби – гимн вічної краси”³⁰. У ній автор писав, що краса поезії вічна, однак не завжди відкривається людям. Кожна доба не в змозі пізнати її, оскільки час і люди дивляться на поезію односторонньо, нормативно, не проникаючи в глибину твору і не відчуваючи його, що і є кроком до пізнання краси. Думки цієї статті були підтвержені в дописі Є. Бунди про творчість Б. Лепкого. Автор відзначив “релефний вияв сучасних настроїв генерації, яку він [Б. Лепкий. – Л. С.] репрезентує”³¹, – а далі аналізував нові формальні, ідейно-естетичні риси повісті, котрі цінувалися молодим поколінням письменників у 1920-ті роки. Зокрема, Богдан Лепкий переборює “ліризовану анемію вислову й конструктивну кволість”, зумів виявити небуденний “хист психологічної обсервації” в характеристиці типів з історичного становища, вичерпуюче використав історичні й етнографічні матеріали. Він відтворював людську трагедію, змалював український патріотизм, загалом глибоко проник у минуле національного історичного середовища і особливо доби козацтва. Ці моменти, писав Є. Бунда, позитивні у його творчості; вони повинні розвиватися далі, принаймні скріплювати загальне спрямування літератури до авангарду.

Гостру оцінку дописів М. Рудницького здійснив Осип Турянський. Михайло Рудницький, на його думку, є представником “критичних офіціозів”, які журнал

²⁹ Лопушанський В., Величко І. Інтелектуальний Бльок Молодої Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 1; Дутко Ф. Поваги до критики: (Дещо з нагоди критичних виступів д-ра М. Рудницького) // Діло. 1929. Ч. 217. С. 2–3.

³⁰ Яворовський Є. Поезія часу й простору – філософія боротьби – гимн вічної краси // Літературні Вісти. Ч. 1–2. С. 2.

³¹ Бунда Є. Творчий зеніт Богдана Лепкого // Літературні Вісти. Ч. 5–8. С. 3–4.

“п'ятнує, як деструктивну кириною збанкрутованих морально клік”³². Він же писав, що критик не повинен “затроювати та вбивати... естетичний смак, уважати інтелігентних читачів безкритичною юрбою, викликувати в них призириство до людей праці і таланту, чим раз більшу байдужість до українського письменства і вносити анархію та хаос у царину нашої культури”³³. І як висновок: “Таким руїнницьким типом вибуялим на тлі повоєнної психози в західноукраїнському духовому житті, я вважаю рецензента “Діла” М. Рудницького”³⁴.

Роком пізніше, коли розпався “ІНТЕБМОВСЕГ”, 14 липня 1928 р. О. Турянський у газеті “Діло” опублікував відкритий лист до М. Рудницького, де висловив цілком протилежну думку. Він визнав, що був неправий по відношенню до цього критика. Відзначив, що поштовхом до різкої оцінки його праць у статті “Рецензент і критик” став негативний відгук М. Рудницького на його комедію “Раби” і саркастичні вислови на адресу журналу “Літературні Вісти”. Зокрема писав: “Виходячи зі становища етики справедливості та бажаючи започаткувати поворот до високого рівня в літературно-громадянському житті, після передумання змісту, тону й форми моєї статті – признаю свою помилку, жалію свого виступу й відкликую обвинувачення й епітети на адресу п. Михайла Рудницького – як загального, так і особистого характеру. Прошу прийняти вислови високого поважання. Д-[окто]р Осип Турянський”³⁵. Тобто модерністську спрямованість своєї творчості О. Турянський більше не думав пов'язувати із радикальними змінами в західноукраїнській літературі 1920-х років. Його відхід від “Літературних Вістей”, а також недовготривале існування цього журналу свідчили про хитання львівської інтелігенції, коли йшлося про підтримку ширених змін і особливо, коли за це їх різко критикували. Подальша творчість О. Турянського – це приклад експресіоністсько-екзистенціального розв'язання проблем модернізму і аж ніяк не заперечення його.

Чому ж “ЛіВісти” так різко і неприязно поставилися до Михайла Рудницького? М. Рудницький, письменник і блискучий критик, міг дозволити собі й прямі уїдливі й гострі випадки та ескапади навіть у пресі проти своїх сучасників, не говорячи вже про кав'ярняні розмови, під час яких обговорювалися проблеми тогочасної літератури. А що міг дозволити собі Я. Цурковський, молодий, малознаний у той час поет, якого, говорячи переносно, було викинуто з літературного процесу своїми ж товаришами по перу, тобто зроблено спробу за поетичну фронду, за нову спробу точно висловити себе і дійсність у слові, духовно знищити. А це, зазначимо, у будь-які часи дуже важливо, чи може поет вільно висловити себе у слові. М. Рудницький міг, Я. Цурковський також намагався це зробити.

³² Лопушанський В., Величко І. Інтелектуальний Бльок Молодої Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 1.

³³ Турянський О. Рецензент і критик // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 6.

³⁴ Там само.

³⁵ Лист до Редакції // Діло. 1928. Ч. 154. С. 3.

Питання про те, як М. Рудницький розумів і бачив розвиток модерної літератури, є одним з головних у нашій статті. Саме тут М. Рудницький найбільш суперечливий. Він був людиною широких зацікавлень. Займався поезією, перекладами, рецензуванням, дослідженням українського та світового письменства. Піддаючи літературному аналізу великий у часі й просторі проміжок духовного розвитку людства, він позитивно писав і про творчість представників західноукраїнського модернізму. Однак М. Рудницький із великими застереженнями сприймав авангардизм, зокрема його ідеї заперечення та руйнування устояних художньо-естетичних смаків. Тому, розглядаючи у своїх статтях художні здобутки письменників світової та української модерної літератури, часто критикував нові авторські поетичні чи прозові збірки. Рецензуюча некоректність, зверхність інколи панували при аналізі нагальних тогочасних проблем і окремих творів. Не сприймав не лише поезію Я. Цурковського і його журнал, а й творчості інших письменників, наприклад, В. Бобинського, О. Бабія, Б.-І. Антонича³⁶. Редакція журналу “Культура” в 1925 р. умістила статтю, в якій не погоджувалася з літературними оцінками М. Рудницького, зокрема було зауважено: “Хай у нас буде «ура» публіцистика, – але ми щасливі, що вона не така в нас, як у Вас!”³⁷.

Відомий львівський критик в оцінці авторів “ЛіВі” – Я. Цурковського і О. Турянського – проявив себе не захисником нових віянь у літературі, а навпаки – традицій, стабільності, надмірну увагу до яких Я. Цурковський вважав консерватизмом. М. Рудницький переважно позитивно писав про ті художньо-естетичні явища, котрі стали історією і їх роль у світовій культурі була загально визнаною. На основі цих, а також негативних оцінок критик вимуровував власну літературно-критичну концепцію розвитку українського і світового письменства, в якій не було місця радикальним експериментам.

Чи не тому, зважаючи на упередженість, художні й літературно-критичні матеріали журналу “Літературні Вісти” здійснили на М. Рудницького бліде враження. Звиклий до довоєнних модерних літературних практик, де не було місця алогізмам і неповаги до старшого покоління, цей критик був розчарований і навіть розлютований, на його думку, непрофесійністю, яку він побачив у журналі. Вбачаючи у творчості Я. Цурковського божевільну нісенітницю, він не знаходив іншої форми критики, як гострої сатири з елементами образи.

У замітці про творчий вечір Я. Цурковського М. Рудницький найсаркастичнішою мовою писав про мистецьку позицію молодого поета. Він підкреслив, що загострене розуміння відносин старшого і молодшого покоління,

³⁶ Рудницький М. З нових поезій // Діло. 1923. Ч. 183. С. 7; Рудницький М. З оман любовної лірики: (Лист до Бабія) // Діло. 1929. Ч. 267. С. 2–3; м. р. З нових книжок // Діло. 1932. Ч. 66. С. 6.

³⁷ Критика та критики (З приводу статті М. Рудницького “Журнали, видавці та література”, див. “Діло” ч. 105, 106, 107, і 108 за м. травень 1925) // Культура (Львів). 1925. Ч. 6/7. С. 96.

незаслужене вивищення нових експериментів і відокремлення себе від художніх пошуків попередніх років – основа вступного слова Я. Цурковського на його літературному вечорі. У цій же замітці критик аналізував представлені слухачам на вечорі віршовані твори молодшого колеги, відгукнувся про них як про негативне явище в модерній літературі. М. Рудницький писав, що саме таке бачення позиції – “супроти молодих талантів принововлюється систему саботажу”³⁸ – різко в негативному світлі вирізнило творчу позицію цього поета на тлі західноукраїнської спокійної культурної ситуації 1920-х років. Відомого критика не захопили ні строфічні експерименти Я. Цурковського, ні образне відтворення внутрішніх людських почуттів чи зовнішнього світу. “Вистане навести такі «високопоетичні» вислови як: оселедці на шнурах, коги серця, шурі та фякри поезії (Н. В. Це не сатиричні поезії а «лірика» ще й патріотична!)... Молодість має свої права. Колись, коли юнак змужніє, може й сам зуміє як слід оцінити свої юнацькі виплоди”³⁹, – писав М. Рудницький. Зацитувавши ще кілька фраз з поезії молодого автора, він зробив висновок про присутність літературного хуліганства і непрофесійності в авангардистській поезії Львова.

Наступна замітка М. Рудницького в газеті “Діло” про “Літературні Вісти”, хоча й не підписана ним, характеризувалася також найобразливішою характеристикою. Вона складалася з таких оцінок публікацій “Літературних Вістей”: “Це навіть не карикатура справжньої літературної інформації... а просто така антитеза справжньої літературної газети і глум над самою ідеєю такого видання”, художні матеріали часопису – це “бомбастично-фразеологічні тиради в поезії і прозі”, вони містять “недокладно націлені деякі зверхні ознаки наддніпрянських форм”⁴⁰, тобто її автор відзначив виразне наслідування стилістичної манери східноукраїнських письменників. М. Рудницький також звинуватив “Літературні Вісти” у пропольській орієнтації. Підставою для цього слугували опубліковані спогади Г. Бігеляйзена про І. Франка (написані спеціально для цього часопису)⁴¹, замітка В. Зехентера про модерну літературу в

³⁸ Рудницький М. Вечір несвідомого гумору: (Тов-о наукових викладів ім. Петра Могили. – Із циклу літературно-дискусійних вечорів) // Діло. 1926. Ч. 91. С. 4.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Літературний куток // Діло. 1927. Ч. 191. С. 3.

⁴¹ Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка // Літературні Вісти. Ч. 1–2. С. 4; Ч. 3–4. С. 5; Ч. 5–8. С. 2; Ч. 10–15. С. 3. Про свою увагу до І. Франка редакція писала у вступному слові, уміщеному в першому числі “Літературних Вістей”. Зокрема читаємо: “[журнал. – Л. С.] буде спеціально займатися справами, зв'язаними з Іваном Франком – намагаючись висвітлити – поданням невідомих досіль достовірних і оригінальних матеріалів та документів – якнайвсесторонніше цю велику постать України”. Увага молодих до І. Франка у 1920-ті роки – не випадкова, адже він багато зробив для розвитку української літератури та її дослідження. Його універсальне мислення було потужним виявом національно-культурних можливостей, прикладом нової модерної свідомості, її еволюції. Цей письменник був для молодих авторів зразком і в тому, що органічно поєднав

Польщі⁴², поезія В. Зехентера в перекладі В. Семківа⁴³ та інші. Думку про те, що автором цієї замітки знову був М. Рудницький, навіює інша рецензія цього критика в газеті “Діло” на переклад “Пана Тадеуша” А. Міцкевича українською мовою, який здійснив М. Рильський. У своєму відгуку він не схвалив увагу М. Рильського до творів польського класика. Відзначив, що для галичан цей твір “утратив увесь чар поетичної приваби”, його перекладач не думав “про актуальну лектуру для читачів” і як висновок – запитання: “невже не міг він найти для перекладу в європейській літературі ціннішого для нас твору”?⁴⁴ Сьогодні публікації М. Рудницького сприймаємо як документ ворожості, метою якого не було об’єктивно зрозуміти й підтримати нові естетичні ідеї і таким чином урізноманітнити і збагатити західноукраїнський літературний процес міжвоєнного періоду.

У 1920-ті роки замітки М. Рудницького про творчий вечір Я. Цурковського і журнал “Літературні Вісти” стали значним поштовхом до розгортання літературної полеміки в Західній Україні, руйнували байдуже ставлення інтелігенції до ідей, висловлених на сторінках львівського часопису. Писані з метою знищення цього видання, вони, однак, не показували всіх його недоліків. З іншого боку, була це перша і єдина стороння характеристика виступу Я. Цурковського.

М. Рудницький не аналізував видавничу програму журналу, не намагався глибше пізнати творчість його авторів. Незнання, нерозуміння і перш за все зла дошкульність панували в його оцінці художніх і критичних публікацій “Літературних Вістей” і творчості Я. Цурковського зокрема. М. Рудницький не бачив нічого позитивного в намірах видавців журналу. Критикуючи, він показував нездатність молодих сказати своє слово в літературі, їхню рішучість до змін уважав легковажно-неосмисленою. Серед “інтебмовсегівців” не бачив поетичних наступників, як і автори “ЛіВі” не бачили в ньому предтечу своїх пошуків. Творчість молодих поетів, на його думку, не сумісна із загальною спрямованістю українського письменства до поступу і до зв’язку з інтелектуально-філософськими пошуками Західної Європи, бо в її основі лежала, на його думку, формальна поверховість експериментів і несправедлива оцінка поетичного здобутку перших повоєнних років. Свій висновок він базував на наступних словах Я. Цурковського: “І коли на Заході Європи, коли навколо нас в сусідів лунала могутня мільдія поступу й духової революції, – нові надбання української

громадську працю і поетичну силу. Із подібними завданнями автори “Літературних Вістей” пов’язували свою творчість, прагнули піднятися до рівня великих цілей і завдань. На жаль, вони не були послідовні у своїх думках.

⁴² *Зехентер В.* Деяко з молодого літературного життя в Польщі // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 2.

⁴³ *Зехентер В.* Українцям // Літературні Вісти. Ч. 3–4. С. 11.

⁴⁴ *Рудницький М.* Рідкий переклад: “Пан Тадеуш” українською мовою // Діло. 1928. Ч. 179. С. 2.

літератури повтарають сонливим ритмом минулі, забуті вже колісанки...⁴⁵. Загалом, прискіпливо-знищуюча ревізія публікацій першого і другого спарених чисел "Літературних Вістей" за 1927 р. здійснювалася шляхом висміювання молодих письменників, які, на думку М. Рудницького, у часописі представили досить дивні приклади авангардної поезії і прози, що дисгармоніювали із стилем їхніх статей. Останні за скандальними ідеями і мовою органічно ріднилися з немирним бунтівничо-критичним характером світового авангарду.

На нашу думку, критика творчості представників львівського об'єднання "ІНТЕБМОВСЕГ" з боку М. Рудницького свідчила не так про його загальне (а цього не було) неприйняття нової естетичної сучасності, як радше про неприйняття її в тому варіанті, який запропонував Я. Цурковський, і небажання підтримати західноукраїнські літературні експерименти такими, якими вони є. Різка критика виникла через психологічне асоціювання себе з тим поетичним ідеалом, який культивувався представниками довоєнної модерної світової літератури, що максимально узгоджувалося з його власним темпераментно-жорстким підходом до мистецтва і життя. До того ж М. Рудницький не завжди аргументовано подавав свої думки, не прагнув об'єктивно зрозуміти організаційні й творчі недоліки львівського угруповання. Про брак аргументованих пояснень в оцінці членів "ІНТЕБМОВСЕГу" свідчила його друга замітка в "Ділі", в якій він запозичив думки невідомого автора паризької газети "Українські Вісті"⁴⁶.

Гострий полемічно-памфлетний осуд видавничого проекту і найбільше творчості Я. Цурковського розкривав слабку сторону будованого М. Рудницьким модернізму. Як бачимо, у його модернізмі немає місця радикальним крокам, які робили тогочасні періодичні видання (серед них, зокрема, були "Літературні Вісті") і без яких він не міг повноцінно існувати й еволюціонувати. В аналітично-критичному дискурсі М. Рудницького львівський журнал не розглядався як поетична авангардна домінанта. Розправи, здебільшого особистісні, М. Рудницького з поетичною практикою Я. Цурковського та інших членів "ІНТЕБМОВСЕГу" набули маніфестаційного характеру. Це був порахунок з новим, яке чітко ще не окреслилося і яке потребувало часу для прищеплення на місцевому ґрунті. Тому художні твори "ЛіВістів" мали переважно внутрішньо літературне значення. Це була праця для майбутнього, яка через нищівну критику М. Рудницького швидко була припинена.

Безсумнівно, журнал Я. Цурковського був експериментом, який не зовсім удався. І це своєю саркастичною критикою не один раз відзначав М. Рудницький. Редакції ж відомих періодичних видань, робимо висновок, уміщуючи ці публікації, виявляли таким чином "чутливість" до різних явищ тогочасного літературного життя. Впливові видання оцінили нове не з погляду ще однієї пропозиції або

⁴⁵ Лопушанський В., Величко І. Інтелектуальний Блок Молодої Всеукраїнської Генерації // Літературні Вісті. Ч. 3–4. С. 1.

⁴⁶ Кому таке потрібне? (З приводу появи львівських "Літературних Вістей") // Українські Вісті. 1927. № 42. С. 2.

позиції, на які має право кожен митець у будь-який час, і не з погляду загальних закономірностей розвитку мистецтва в модерну епоху, а з позицій традиційності та суб'єктивного ставлення, що перетворювало полеміку в образи і сварки. Наявність нищівної критики свідчила про те, що авангардистський дискурс молодих літераторів Західної України шліфувався як у боротьбі, так і на власних помилках.

Загалом, випадок стосунків рецензентів газет “Діло”, “Українські Вісти” і редакції та авторів “Літературних Вістей” у контексті українського поетичного і критичного дискурсу цілком можливий у будь-якій літературі. Це є приклад небажання розуміти один одного, оскільки в основі лежала вимога, з одного боку, розвивати традиції, а з іншого – докорінних змін у мистецьких пошуках. Остання вимога виникла на основі переконання про неправильний напрям повоєнного розвитку західноукраїнського мистецтва, його спримітивізацію і трафаретність.

Аналізуючи негативне ставлення до поетичних експериментів Я. Цурковського і журналу “Літературні Вісти”, бачимо таку особливість: представники старшого покоління заперечують те, що заперечує їхню творчість. Свою оцінку вони формують здебільшого під впливом емоцій, бачачи велику загрозу від революційних пошуків узвичаєним, стилістично рівнішим і традиційнішим літературним явищам у місцевій культурі. Іншими словами, стосуючись на перший погляд одиничного випадку – невеликого часопису “Літературні Вісти”, – полеміка, по-перше, була спрямована на викорінення трафаретного підходу до літератури, а по-друге – проти пригинання нового, штучного відбору літературних явищ.

Часопис Я. Цурковського “Літературні Вісти” з'явився тоді, коли після визвольних змагань на час другої половини 1920-х років західноукраїнська література послабила свою історико-патріотичну спрямованість, яка проявлялася в активному популяризуванні стрілецької тематики, і про себе сміливіше заявили представники авангардизму, спрямовані полемічно обстоювати нові пропозиції. Відбувалося швидке відшарування нових елементів від модернізму попередніх років. Через журнал як зібраний разом і систематизований та регулярно пропонований читачам новий матеріал львівські поети і критики заявили про свою єдність і готовність у будь-якій формі обстоювати свої ідеї.

Літературна полеміка 1927–1928 рр. у Західній Україні позначилася відкритою ворожістю, що в умовах радянської дійсності призвело б до цькування і репресій, а у Львові – утруднювало й так у складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах польської дійсності входження, підхоплення і розвиток нових естетичних ідей у національну літературу і їх природну селекцію. Це відкрите протистояння зникло, коли в 1930-ті роки в Західній Україні про себе ширше почав заявляти літературний і мистецький авангард, постійно відновлюваний до потреб нового покоління й епохи.

УДК 77.094 (477.83–25) “1944/1955”

Роман ГЕНЕГА
Львів

Розвиток кінопрокату в Львові в 1944–1955 роках

У перше повоєнне десятиліття розвиток у Львові мережі кінотеатрів розглядався владою як важливий засіб радянзації регіону. У місті в той час діяло близько 20 кінотеатрів. Деякі з них мали визначену спеціалізацію, переважно ідеологічного спрямування. Важливе місце у львівському кінопрокаті займали так звані кінопересувки, які доповнювали міські стаціонарні кінотеатри та пропагували кіно в сільській місцевості. Похід у кінотеатр, зважаючи на відносно низьку ціну квитків, став доступним для усіх верств суспільства. Водночас, з емоційної точки зору, у свідомості пересічного мешканця Львова він довго залишався справжньою мистецькою подією. У деяких кінотеатрах виступали джазові оркестри. Якщо в 1946 р. міською кіномережею були охоплені 3,8 млн осіб, то в 1955 р. – уже 9,3 млн. Найбільшим інтересом у глядачів користувалися трофейні кінострічки. Переважна більшість фільмів демонструвалися російською мовою, що було додатковим чинником русифікації регіону.

Ключові слова: кінотеатри Львова, радянська Західної України.

Важливою складовою частиною радянзації Львова стало залучення міста до республіканської мережі кінопрокату. Ця тема тільки побіжно висвітлена в історіографії¹. Метою статті є показати стан радянського кінопрокату у Львові в перше повоєнне десятиріччя, проаналізувати цінову та кадрову політику влади в галузі кіно, з'ясувати репертуар кінотеатрів.

У повоєнні роки кіномережа Львова та області підпорядковувалась Управлінню кінофікації при виконкомі Львівської облради. Управління відновило роботу в липні 1944 р. Така назва зберігалася за установою до 30 травня 1953 р., коли, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР № 1102, був створений відділ кінофікації Управління культури виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих. Розташовувалось Управління у Львові на вул. Коперника, 11².

¹ Історія Львова. Короткий нарис / Під ред. Г. Ю. Гербільського. Львів, 1956; Радянський Львів 1939–1955: Документи й матеріали / Під ред. М. К. Івасюти, В. Я. Пашенка, Г. С. Сизоненка. Львів, 1956; Історія Львова: У 3 т. / Редкол.: Я. Ісаєвич (гол.), М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 3: Листопад 1918 – поч. ХХІ ст.

² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р–1339 (Обласне управління кінофікації при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих), оп. 1 (Історія фондоутворювача), арк. 1.

Наприкінці 1944 р. Управління кінофікації мало у своєму розпорядженні 17 колишніх польських кінотеатрів. З початком 1945 р. всі кінотеатри, крім “Байки”, були перейменовані: “Ампір” – у “Спартак”, “Адрія” – в “17 Вересня”, “Балтик” – у “Комсомолец”, “Ванда” – у Кінотеатр ім. Шевченка, “Європа” – в “Україна”, “Глорія” – у “Жовтень”, “Казино” – в “Дніпро”, “Коперник” – у Кінотеатр ім. Коперника, “Рай” – у Кінотеатр ім. Лесі Українки, “Міраж” – у Кінотеатр ім. Івана Франка, “Муза” – у “Зоя”, “Пакс” – у Кінотеатр ім. 27 липня 1944 р., “Парк” – у “Парк № 1”, “Ріальто” – у “Піонер”, “Світ” – у “Москва”, “Хімера” – у “Київ”³. Згодом деякі з цих кінотеатрів ще декілька разів перейменовувалися. Крім названих, у Львові діяли відомчі кінотеатри – шкірзаводу, трамвайного тресту, Львівської залізниці, різних навчальних закладів.

Чотири кінотеатри – “Київ”, “Жовтень”, “Байка”, Кінотеатр ім. 27 липня 1944 р. – були тимчасово непридатними для демонстрації фільмів. Останній використовувався як військовий госпіталь, три інші були пошкоджені під час війни. Однак усі вони були включені в загальний реєстр львівських кінотеатрів і мали стати до ладу в липні 1945 р.⁴ Приміщення інших кінотеатрів також потребували ремонту або переобладнання. Кінотеатри “Київ”, ім. Шевченка, ім. Коперника, “Зірка”, “Парк” були недоукомплектовані кіноапаратурою, що знижувало якість показу, у деяких кінотеатрах не вистачало крісел у глядацькій залі. Тільки чотири кінотеатри були газифіковані (ім. Лесі Українки, “Москва”, “Зоя”, “Комсомолец”), інші потребували дров, вугілля, яких в умовах повоєнної розрухи не вистачало. Значно дошкуляли глядачам львівських кінотеатрів у 1944–1945 рр. нетверезі військовослужбовці з фронтних частин і госпіталів. Неодноразові бійки та дебоші за участю червоноармійців, особливо під час показів нових кінофільмів, призвели до позачергового зібрання 6 жовтня 1945 р. бюро Львівського міськкому КП(б)У. На військового коменданта Львова та начальника міської міліції покладено завдання забезпечити громадський порядок у кінотеатрах міста⁵.

Потерпали кінотеатри від реквізицій, пограбувань і безгосподарності. У 1944 р. військові реквізували з львівських кінотеатрів частину апаратури. У 1945 р. було пограбовано кінотеатр “Дніпро” (зловмисники зламали сейф і викрали 18 тис. крб.). У тому ж році з трьох львівських кінотеатрів були вилучені меблі: з літнього кінотеатру “Парк” – 450 крісел для міського Будинку пропаганди, з кінотеатру “Зірка” – 350 крісел для ЦК КП(б)У, з Кінотеатру ім. 27 липня 1944 р. – 300 крісел для Академії наук УРСР, що унеможливило їх роботу до 1946 р.⁶ Нерідко в кінотеатрах Львова скасовували показ кінофільмів, а приміщення використовували як тимчасові збірні пункти воєнкоматів чи зібрання

³ Там само. Спр. 9, арк. 1–17.

⁴ Там само. Спр. 13, арк. 4.

⁵ Там само. Спр. 11, арк. 36, 38–39.

⁶ Там само. Спр. 21, арк. 8; спр. 25, арк. 13.

профспілок. Із січня по жовтень 1952 р. у Львівському палаці культури залізничників було скасовано 28 кіносеансів, чим завдано збитків на суму 56 тис. крб., а клуб місцевого шкірзаводу з 1 жовтня по 15 листопада використовувався як збірний пункт воєнкомату, що призвело до відміни 70 сеансів і 27 тис. крб. втрат, у Львівському клубі трамвайників зірвано 20 кіносеансів, що завдало збитків на 21 тис. крб.⁷

Усі кінотеатри міста, залежно від розташування та якості глядацької зали, поділялися на три категорії. Від цього залежала черговість надання кінопрокатом нових кінофільмів, що впливало на кількість глядачів і виконання плану. Для прикладу, такі центральні кінотеатри Львова, як “Україна” (просп. Т. Шевченка, 1), “Дніпро” (вул. 1 Травня, 5; тепер просп. Свободи), ім. Коперника (вул. Коперника, 9), “Москва” (вул. Городоцька, 6 а), “Парк” (парк ім. Івана Франка), “Київ” (просп. Т. Шевченка, 8) належали до першого розряду. Кінотеатри ім. І. Франка (вул. Валова, 1), “Спартак” (вул. 1 Травня, 6), “Зоя” (вул. 17 Вересня, 11; тепер вул. Січових стрільців), “Піонер” (згодом Кінотеатр ім. Щорса) (вул. Академічна, 5; тепер просп. Т. Шевченка, 28), ім. Б. Хмельницького (вул. Б. Хмельницького, 11), ім. Короленка (вул. Короленка, 1 а) – до другого розряду. До третього розряду відносилися кінотеатри ім. Шевченка (вул. Калініна, 130; тепер Замарстинівська), ім. Чкалова (вул. Городецька, 321; тепер Городоцька), ім. Коцюбинського (вул. Повітряна, тепер вул. Левандівська), “Зірка” (вул. Зелена, 86)⁸.

Крім касових зборів, на львівські кінотеатри покладалися суспільні обов’язки. Усі вони були закріплені за районами Львівської області, куди мусили приїжджати з кінопересувками не менше 15 разів на місяць⁹. Зважаючи на активну протидію українського підпілля, кожний виїзд у район загрожував персоналу небезпекою¹⁰. Тому кіномеханіки здебільшого відмовлялися їхати самостійно, приурочували поїздки до якихось масових святкувань. Наприклад, під час проведення в Ходорівському районі 11–15 березня 1951 р. так званого Тижня радянської культури, туди виїхало 150 артистів, агітаторів, лекторів обкому КП(б)У, викладачі вузів і кінопрокат. Учасники їздили по селах району з прапорами й патріотичними радянськими піснями, демонстрували кінофільми¹¹. Якщо ж не було масових заходів у районі, то селян привозили на перегляд кінофільмів до Львова. У серпні 1946 р. вісімдесят селян з Новояричівського району були організовано привезені до обласного центру на перегляд кінофільму “Клятва”, а опісля розвезені по своїх селах. Приїзд селян фільмували оператори Львівської кінохроніки¹².

⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 72, спр. 10, арк. 64–65.

⁸ Вільна Україна (Львів). 1948. № 73. 11 квітня.

⁹ ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 24, арк. 60.

¹⁰ Там само. Спр. 36, арк. 1–3.

¹¹ ЦДАГО, ф. 1, оп. 72, спр. 5, арк. 4–5.

¹² ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 23, арк. 10.

Львівські кінотеатри мали спеціалізації. Кінотеатр ім. Лесі Українки спеціалізувався на демонстрації хронікальних і наукових фільмів, ім. І. Франка – повторних фільмів, ім. Коперника – фільмів для дітей, “Комсомолец” – фільмів ідеологічного спрямування. Основи цієї спеціалізації заклала постанова Львівської обласної ради депутатів трудящих № 662 б від 27 листопада 1944 р. про відкриття кінотеатру хроніки та наукових фільмів, а також кінотеатру повторного фільму¹³.

У Кінотеатрі ім. Лесі Українки, який спеціалізувався на хроніці (за це його називали “Новини дня”), кіносеанси тривали до 40 хв. Протягом дня демонстрували не більше п’яти сеансів. Тут львів’яни могли ознайомитися з останніми подіями в країні й за кордоном. Квиток на такий кіносеанс коштував 2 крб.¹⁴ Репертуарний план у перші повоєнні роки складався спонтанно, це призводило до того, що фільми (журнали) постачалися із великим запізненням, нерідко протягом місяця не було жодних нових надходжень, потім приходило відразу декілька застарілих номерів. Практично не надходив кіножурнал “Советский спорт”, який користувався найбільшою популярністю серед глядачів. Використовуючи популярність спортивних кіножурналів, адміністрація кінотеатрів, як правило, об’єднувала кінохроніку партійних і спортивних подій. Наприклад, у 1953 р. в Кінотеатрі ім. Лесі Українки під час вечірнього сеансу, поряд з репортажем про футбольні матчі “СРСР–Індія” та “СРСР–Швеція”, демонструвалася стрічка про святкування в Москві 36-ої річниці Жовтневої революції¹⁵. Контроль за роботою кінотеатру, а також перелік демонстраційних фільмів затверджувався в Управлінні культури та відділі агітації і пропаганди міськкому КП(б)У¹⁶.

Кінотеатр повторного фільму ім. І. Франка розпочав роботу в першому кварталі 1946 р.¹⁷ Він давав змогу львів’янам переглянути фільми, які недавно демонструвалися в кінозалах міста. Різниця між прем’єрою і повторним показом становила в середньому один місяць. Підбірка таких кінофільмів знаходилася в компетенції дирекції кінотеатру, яка укладала репертуар на місяць. Відповідну заявку надсилали на копіювальну фабрику, яка доволі часто не встигала виконати замовлення в обумовлені терміни. Наприклад, друга серія кіновистави “Ліс” надійшла до кінотеатру з місячним запізненням, що викликало скарги глядачів у редакцію газети “Вільна Україна”¹⁸.

¹³ Там само. Спр. 2, арк. 16; спр. 132, арк. 15.

¹⁴ Інтерв’ю з Я. Є. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.; Історія Львова. Короткий нарис...; Вільна Україна. 1948. № 73. 11 квітня.

¹⁵ Вільна Україна. 1953. № 284. 2 грудня.

¹⁶ ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 23, арк. 13; спр. 149, арк. 34.

¹⁷ Там само. Спр. 24, арк. 35.

¹⁸ Там само. Ф. Р–1338 (Управління культури Львівського облвиконкому), оп. 1, спр. 5, арк. 201, 203.

На демонструванні дитячих фільмів спеціалізувався Кінотеатр ім. Коперника. За задумом, такий кінотеатр мав виховувати в галицької молоді почуття радянського патріотизму, вести активну політично-просвітницьку роботу¹⁹. Кінотеатр було віднесено до вищої категорії. Як і в центральному кінотеатрі “Україна”, тут працював джазовий оркестр. Однак, попри значну увагу до кінотеатру органів влади та його особливий статус, популярністю серед глядачів він не користувався. У 1945–1955 рр. кінотеатр мав недобір глядачів і недовиконання плану. За вісім місяців 1953 р. план обслуговування дітей було виконано тільки на 58 %, а за валовим доходом – на 64 %²⁰. Намагаючись покращити показники і залучити більшу кількість дітей до перегляду кінофільмів, Львівський обласний відділ культури ініціював створення при Кінотеатрі ім. Коперника педагогічної ради. До її складу входило 13 осіб: директор кінотеатру, директори шкіл, палацу піонерів, представники від комсомолу, міського та районних відділів освіти, батьківського комітету²¹. Адміністративні заходи тільки частково покращили становище. Причини низької відвідуваності кінотеатру насамперед полягали в значній заідеологізованості дитячих стрічок та відсутності нових фільмів на молодіжну тематику. На показі фільмів для дітей спеціалізувався теж кінотеатр “Піонер”.

На старшу молодіжну аудиторію був зорієнтований кінотеатр “Комсомолец”. Від 1945 р. кінотеатр було закріплено за Шевченківським районним комітетом комсомолу. На відміну від інших кінотеатрів Львова, “Комсомолец” мав ідеологічно оформлений читальний зал. За допомогою плакатів, фотографій та портретів радянських діячів створювалася атмосфера “торжества комунізму” – бодай в окремо взятому приміщенні. Відвідувачі кінотеатру могли ознайомитися з підбіркою таких газет і журналів, як “Сталінське плем’я”, “Молодь України”, “Вільна Україна”. Декілька разів на місяць у кінотеатрі відбувалися тематичні лекції на суспільно-політичні теми, наприклад, “Історичне минуле російського народу”, “Комсомол і молодь у Вітчизняній війні”²². Надмірна політизація зумовила зворотний ефект. За 1946 р. “Комсомолец” недобрав 27 тис. глядачів, а в 1947 р. збитки кінотеатру становили майже 64 тис. крб.²³

Суто ідеологічну нішу серед львівських кінотеатрів займав кінолекторій, відкритий у березні 1948 р. з ініціативи обласного Управління кінофікації. Він знаходився на вул. (тепер площі) Шашкевича, 5 у приміщенні музичного училища. В ньому відбувалися, з демонстрацією відповідних кінофільмів, лекції на політичні, історичні та науково-популярні теми²⁴.

¹⁹ Там само. Ф. Р–1339, оп. 1, спр. 24, арк. 30.

²⁰ Там само. Спр. 128, арк. 19.

²¹ Там само. Арк. 5.

²² Там само. Спр. 11, арк. 35.

²³ Там само. Спр. 40, арк. 1; спр. 42, арк. 1.

²⁴ Вільна Україна. 1948. № 47. 6 березня.

Поряд зі стаціонарними кінотеатрами, також діяли так звані звукові кінопересувки, які обслуговували навколишні села, колективи підприємств, навчальні заклади, госпіталі, репатрійованих осіб та вище партійне керівництво. Таких кінопересувок у Львові в 1944–1955 рр. було три. Вони розташовувалося на вул. Коперника, 11 в одному будинку з Управлінням кінофікації²⁵. Як згадує Ярослав Михалевич (механік кінопересувки в 1948–1949 рр.), йому неодноразово доводилося демонструвати фільми в першого секретаря Львівського обкому КП(б)У Івана Грушецького, його заступника Миколи Козирева та в Управлінні НКВС у Львівській області. У таких випадках разом з І. Грушецьким на перегляді фільму були присутні члени його родини, а також вище військове та міліцейське керівництво, зазвичай близько десяти осіб. Керівники області віддавали перевагу трофейним фільмам – кольоровим, на широкоформатній плівці й не порізаним цензурою. Не всі з цих фільмів потрапляли до загального кінопрокату. Потрібний кінофільм Я. Михалевич брав у Львівській конторі кінопрокату, тоді за кіномеханіком приїжджала машина і разом з кіноапаратурою везла його на вул. Гвардійську, де мешкав І. Грушецький²⁶. Я. Михалевичу доводилося теж демонструвати кінострічки в таборах для військовополонених німців, які розташовувалися на вулицях Зеленої, Городоцької, Козельницької, а також у пересильній тюрмі Бригідки²⁷.

На початку 1950-х років у Львові могло з'явитися стереоскопічне кіно²⁸. Плани відкрити відповідний заклад виникли ще в 1946 р., про що заявило Управління кінофікації у своєму звіті²⁹. Справа зрушила з місця щойно восени 1953 р. після підписання міністром культури СРСР Пантелеймоном Пономаренком наказу, в якому йшлося про реконструкцію одного з кінотеатрів Львова для показу

²⁵ ДАЛО, ф. Р-1339, оп. 1, спр. 22, арк. 17 зв.

²⁶ Інтерв'ю з Я. Є. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.

²⁷ Там само.

²⁸ Технологія стереоскопічного кіно базувалася на винаході в 1928 р. бельгійським інженером Ноайоном так званого растрового екрану. Винахід полягав у застосуванні спеціального обладнання в кінотеатрах, яке створювало в глядача ефект об'ємності й просторовості зображення. У Радянському Союзі перший стереокінотеатр був побудований за проектом С. Іванова в Москві в 1941 р. Серед перших радянських стереофільмів були кінострічки: "Концерт" (1940), "Робінзон Крузо" (1947), "Машина 22–12" (1949), "Алеко", "Налим" (1953). Новинка мала не тільки переваги, а й недоліки. Найбільшою незручністю було те, що глядач мав перебувати в одному положенні, з якого зображення виглядало найбільш чітким. Не всі предмети на екрані виглядали об'ємними, швидко втомлювалися очі, заважала перегляду й рамка екрану. Попри це, стереокіно було новаторським напрямом кіноіндустрії, який викликав зацікавленість глядачів, а відвідини стереокінотеатру вважалися неабиякою подією. Див.: Кинословарь: В 2 т. / Под ред. С. И. Юткевича. Москва, 1970. Т. 2. С. 596–598; Юрнев Р. Книга фільмов. Статьи и рецензии разных лет. Москва, 1981. С. 79–80.

²⁹ ДАЛО, ф. Р-1339, оп. 1, спр. 24, арк. 66.

стереокіно³⁰. У грудні наказ передрукувала газета “Вільна Україна”, що була органом Львівського обкому КП(б)У. Для потреб стереокіно навіть призначили один з львівських кінотеатрів – ім. І. Франка на вул. Валовій, 1 (тепер на цьому місці будівля Укрсоцбанку). Приміщення мало бути значно розширене й переобладнане³¹. Але ці плани не були реалізовані. Аналізуючи документи Львівського обласного управління кінофікації та управління культури за 1944–1955 рр., не вдалося знайти жодного документа, який би підтверджував існування кінотеатру стереокіно у Львові. Навпаки, кінотеатр ім. І. Франка, який мав стати базою експерименту, в 1953–1955 рр. продовжував працювати як кінотеатр повторного фільму. Не пригадують стереокіно у Львові й тогочасні мешканці міста³². Очевидно, на втілення проекту банально забракло коштів.

Утім, відмовившись від ідеї створити у Львові стереокінотеатр, радянська влада продовжувала будівництво звичайних кінотеатрів. У серпні 1949 р. у місті діяло 19 кінотеатрів (не рахуючи двох літніх), а в 1955 р. – 22. Така кількість забезпечувала доступ до кінематографу мільйонній аудиторії. Якщо в 1946 р. міською кіномережею були охоплені 3,8 млн осіб, то в 1955 р. – 9,3 млн³³.

Штатний розпис львівського кінотеатру “Піонер” у 1945 р. нараховував 20 осіб, кінотеатру “Україна” – 32 особи (разом з оркестром). До штатних розписів тодішніх кінотеатрів, за старою звичкою, ще входили такі екзотичні нині професії, як швейцар, пожежник, вартувий³⁴. Загалом у 1952 р. у дев’ятнадцяти кінотеатрах Львова працювало 350 спеціалістів різного профілю, майже порівну чоловіків і жінок (з 19 директорів кінотеатрів семеро були жінки). Більшість з цих працівників були вихідцями зі східних областей України. Місцевих українців серед кіномеханіків були одиниці. До Львова були скеровані кіномеханіки з Кіровоградської, Запорізької, Дніпропетровської, Кам’янець-Подільської та Одеської областей³⁵. Почали готувати кіномеханіків на відповідних курсах у Львові, але їх підготовка загалом була на низькому рівні.

Цінова політика у львівських кінотеатрах, як і у всіх галузях радянського господарства, чітко контролювалася державою. У перші повоєнні роки квиток коштував 5–7 крб. На денні сеанси (до 17 год.), крім недільних і святкових днів, надавалася знижка в розмірі 30 %. Для порівняння, у цей час на ринку кілограм масла коштував 150 крб., картоплі – 4 крб., буханець хліба – 50–100 крб.³⁶ Після скасування карткової системи у квітні 1948 р. була обнародована постанова Ради

³⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 5116 (Міністерство культури УРСР), оп. 1, спр. 2, арк. 50–52.

³¹ Вільна Україна. 1953. № 285. 3 грудня.

³² ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 149, арк. 27; Інтерв’ю з Я. Є. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.

³³ Історія Львова: Короткий нарис... С. 272; Львів: Довідник. Львів, 1955. С. 231.

³⁴ ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 20, арк. 11–12.

³⁵ Там само. Спр. 110, арк. 18; спр. 1, арк. 83.

³⁶ Там само. Ф. П–3, оп. 1, спр. 456, арк. 132.

Міністрів СРСР про зниження цін на квитки в кінотеатри. Тепер ціна квитка залежала від розряду кінотеатру: для кінотеатрів першого розряду – 3–6 крб., другого – 2–5 крб., третього – 2–4,5 крб. Для дітей квиток коштував 2 крб. в усіх кінотеатрах міста³⁷.

На деякі з фільмів перекупники штучно створювали дефіцит квитків, перепродуючи їх по 20–25 крб.³⁸ Спекуляцією квитків займалися в основному безпритульні діти та інваліди. Маючи зв'язки з касирами кінотеатрів, які співпрацювали за певний відсоток, безпритульні могли дістати квиток на всі кінофільми й у всі кінотеатри з вибором місця³⁹. У певних випадках на кіносеанс можна було потрапити й без квитка. Як згадує тодішній працівник кінопересувки Я. Михалевич, своїх друзів можна було провести на кіносеанс безплатно, щоправда, під час аншлагів їм доводилося стояти. Іноді кіномеханіки брали апаратуру додому, де демонстрували фільми родичам і мешканцям будинку. Кіно демонстрували при зачиненій брамі, адже за таку самодіяльність могли й покарати⁴⁰.

Небувалого розмаху набули зловживання серед дирекції кінотеатрів. Найпоширенішим видом зловживання було розповсюдження фальшивих квитків, прибуток від яких розподіляли між собою директор, бухгалтер і контролер кінотеатру. Зважаючи на перевірки кінотеатрів і вилучення фальшивок, шахраї вдавалися до такої маніпуляції, як “повернений квиток”. Схема була простою – після входу в кінозал квитки в глядачів вилучалися неушкодженими, і потім певна частина їх поверталася в касу як непродана. За один сеанс таких могло налічуватися до 160⁴¹. Аби перешкодити махінаціям, час до часу в кінотеатрах Львова під час кіносеансів вмикали світло і працівники Управління кінофікації проводили перевірку квитків у глядачів. Такі заходи викликали обурення глядачів. У січні 1953 р. активні протести глядачів зірвали перевірку в кінотеатрі “Україна”⁴². Посилення контролю за закладами кіномережі звело нанівець зловживання у прокаті, за винятком дрібних правопорушень.

Для глядачів кінотеатрів перших повоєнних років часто поєднувалися дві мистецькі акції – концерт і перегляд кінофільму. У 1945–1946 рр. у кінотеатрах міста за півгодини перед кожним сеансом у фойє виступали артисти філармонії. Глядачі розташовувалися на лавках поруч. Концерти кваліфікувалися як додаткові розваги кінотеатрів із затвердженням кошторису на суму 490 тис. крб. щорічно. З другого півріччя 1946 р. обласне Управління кінофікації повернулося до

³⁷ Вільна Україна. 1948. № 73. 11 квітня.

³⁸ Там само. 1946. № 50. 7 березня.

³⁹ ДАЛО, ф. Р–1338, оп. 1, спр. 59, арк. 56.

⁴⁰ Інтерв'ю з Я. С. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.; Історія Львова. Короткий нарис...; Вільна Україна. 1948. № 73. 11 квітня.

⁴¹ ДАЛО, ф. Р–1338, оп. 1, спр. 5, арк. 23–25, 41.

⁴² Вільна Україна. 1953. № 5. 7 січня.

передвоєнної практики запрошення джазових оркестрів. Планувалося, що вони виступатимуть тільки в кінотеатрах першого розряду. На оплату джазового оркестру, який за графіком виступав у кінотеатрах “Україна” та ім. Коперника, щоквартально виділялося 75 тис. крб⁴³, що значно перевищувало річний кошторис кінотеатру. Згодом видатки на оркестри тільки зростали. На кінець 1951 р. річна зарплата оркестру кінотеатру “Україна” складала 22 630 крб. (разом з оплатою за виступи у святкові дні та за використання інструментів і костюмів). У 1952 р. перевитрата по зарплаті оркестру кінотеатру “Україна” становила 5 тис. крб. Протягом місяця оркестр мав виступати не менше 16 разів. За одиницю брався виступ перед трьома сеансами на день⁴⁴. Оркестри діяли також при кінотеатрах “Москва”, “Комсомолец”, “Дніпро”, ім. Б. Хмельницького⁴⁵.

Репертуар естрадних оркестрів Львівської обласної філармонії на 1952 р. був такий: вальс “Бостон”, “Падеспань”, “Падекатр”, “Падеграс”, “Краков’як”, “Венгерка”, “Чардаш”, а також джазові варіації, фокстроти й танго⁴⁶. Популярним у той час творчим колективом був естрадно-концертний ансамбль під керівництвом А. Житницького, котрий обслуговував готель “Інтурист” і кінотеатр “Україна”. Якщо в кінотеатрі, за спостереженням радянських критиків, ансамбль виконував “прекрасну, життєрадісну музику радянських композиторів”, то в ресторані – “музику і пісні продажних голлівудських композиторів на кшталт Едуарда Александра”⁴⁷. Хітом сезону була танцювальна композиція у стилі танго “Розамунда”. Популярність у львів’ян і неприхильність у критиків зажив “Кавказький оркестр”. Солістом у ньому працював Зяма Брустін, який виконував радянські пісні тільки за плату й у власному аранжуванні⁴⁸.

Намагаючись залучити до перегляду фільмів широкі верстви населення, обласне Управління кінофікації значну увагу приділяло рекламі. У 1944–1946 рр. вона обмежувалася фасадними афішами, виконаними художниками кінотеатрів. Кіноафіші виготовляли шляхом проекції найцікавіших кадрів на папір, після чого наносили та розмальовували силует. Назви фільмів на афішах писали російською мовою⁴⁹. Художня майстерня, яка обслуговувала кінотеатри міста в 1944–1954 рр., знаходилася на вул. Коперника, 11 (тепер кафе “Корівка”). У 1954 р. міський комітет КП(б)У разом з виконкомом міської Ради депутатів прийняли рішення передати це приміщення торговельній організації. Художники були змушені працювати в кінозалах або у власних помешканнях⁵⁰.

⁴³ ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 25, арк. 42; Інтерв’ю з Я. Є. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.

⁴⁴ ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 99, арк. 61–65; спр. 122, арк. 95.

⁴⁵ Там само. Ф. Р–1338, оп. 1, спр. 2, арк. 39; ф. Р–1339, оп. 1, спр. 158, арк. 34.

⁴⁶ ЦДАГО, ф. 1, оп. 72, спр. 9, арк. 373.

⁴⁷ Вільна Україна. 1950. № 177. 6 вересня.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Інтерв’ю з Я. Є. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.

⁵⁰ ДАЛО, ф. Р–1338, оп. 1, спр. 60, арк. 47, 81.

У 1946 р. в центрі Львова на вул. Академічній було встановлено перший рекламний стенд “В кінотеатрах міста Львова”. На стенді було вміщено інформацію про кінофільми із зазначенням кінотеатрів і номерів телефонів. Цього ж року з’явилася реклама в газетах “Вільна Україна” і “Львовская правда”, а також на міському радіо. У 1947 р. перелік рекламних послуг розширився. Крім рекламного стенду на вул. Академічній, з’явилися такі самі стенди на вулицях Леніна (тепер Личаківська) і 1 Травня, налагоджено випуск листівок, до реклами кіно були залучені поштарі⁵¹.

Щороку на рекламу фільмів виділялися значні асигнування. У 1947 р. для реклами 12 львівських кінотеатрів було витрачено близько 300 тис. крб., з них 133 439 крб. на діяльність художньої майстерні. У художній майстерні гроші розподілялися наступним чином: 62 500 крб. – на зарплату восьми художникам, решту так само їм, але вже, згідно з договорами, за виконання різних додаткових робіт. Ще більші кошти (163 715 крб.) були виділені на централізовану рекламу: на радіо (24 000 крб.), у пресі (71 247 крб.), на світлових стендах (28 725 крб.), афішах (19 743 крб.), трамваях (20 000 крб.)⁵². У 1952 р. Львівським управлінням кінофікації на рекламу було витрачено 392,2 тис. крб., що на 26,5 тис. перевищувало встановлені ліміти. Управління кінофікації пояснювало перевитрату додатковою оплатою роботи художників. Усі види реклами були дозволені тільки для радянських кінофільмів та кінофільмів країн “народної демократії”; для трофейних кінострічок – тільки фасадна реклама⁵³. Важливу роль у рекламі кінофільмів у 1944–1955 рр. відігравали так звані уповноважені особи, які добре знали репертуар кінотеатрів і рекламували його в установах та на підприємствах міста. Через них також можна було теж придбати квитки⁵⁴.

На початку 1950-х років у Львові з’явилися й готові кіноафіші, виготовлені спеціально для України московським “Рекламфильмом”. Дизайн розробив у 1951 р. художник А. Зеленский, а друкарня “Гудок” надрукувала їх 8 млн примірників. У службовій записці секретарю ЦК КП(б)У Леоніду Мельникову від 11 вересня 1951 р. завідувач відділу художньої літератури і мистецтва ЦК КП(б)У Н. Белогуров характеризував їх так: “в оформленні афіш було використано неадаптований малюнок соняшників, прикрашених орнаментом, що відповідало радше архаїчним смакам стародавніх чумаків, а не тогочасним поняттям про Україну”. Наголошуючи на хибному уявленні московського “Рекламфильма” про Україну, Н. Белогуров рекомендував: негайно припинити розповсюдження афіш та повідомити відділ художньої літератури і мистецтва ЦК ВКП(б) про незадовільну якість рекламної пропаганди Головкинопрокату СРСР⁵⁵.

⁵¹ Там само. Ф. Р–1339, оп. 1, спр. 24, арк. 42, 61; спр. 40, арк. 11, 17.

⁵² Там само. Спр. 42, арк. 13.

⁵³ Там само. Спр. 122, арк. 97; ф. Р–1338, оп. 1, спр. 5, арк. 121.

⁵⁴ Там само. Ф. Р–1339, оп. 1, спр. 40, арк. 11.

⁵⁵ ЦДАГО, ф. 1, оп. 72, спр. 6, арк. 168–170.

У перші післявоєнні роки у фондах львівського кінопрокату нараховувалося 206 копій художніх фільмів (без урахування науково-популярних фільмів, які склали 42 % від норми). Незначна кількість копій спричиняла повторення кінофільмів декілька раз на рік, що зменшувало відвідуваність кінотеатрів і доходів від кіно⁵⁶. Репертуар у перше повоєнне десятиліття здебільшого складався з трофейних кінострічок. До трофейних зараховували не тільки німецькі, а й усі віднайдені в захоплених студіях фільми. Тому до категорії “трофеї” потрапили теж американські, англійські та французькі фільми. Без ресурсів і обладнання радянська кіноіндустрія в перші повоєнні роки не могла сповна забезпечити попит на нові стрічки, кошти від прокату яких поповнювали місцеві бюджети⁵⁷.

Над усіма реквізованими фільмами добре працювала радянська цензура. З них вирізалися інтимні сцени, титри, змінювали назву. Фільми демонстрували мовою оригіналу з біжучим рядком перекладу. Перед показом обов'язковим був кіножурнал на історичну чи суспільно-політичну тематику⁵⁸. Приміром, у 1948 р. львівський кіномеханік Я. Михалевич перед показом трофейного кінофільму демонстрував документальний фільм про венеричні захворювання⁵⁹. Тривалість таких кіножурналів не перевищувала 20 хв. Подекуди кіномеханіки на свій розсуд скорочували демонстрацію журналу, що тягнуло за собою неприємності. Наприклад, працівник кінотеатру “Україна”, який вирізав з кіножурналу сюжет про партизанський рух на Україні, поплатився місцем роботи⁶⁰.

Одним з перших трофейних кінофільмів, який з'явився у львівському прокаті, був мюзикл “Жінка моєї мрії” (*Die Frau Meiner Träume*, 1944 р.) режисера Георга Якобі з німецькою актрисою угорського походження Марікою Рекк у головній ролі. Фільм був знятий під кінець війни на студії в Чехословаччині. Режисер усвідомлював, що німці війну програли, тому цілеспрямовано уникав нацистської символіки. У фільмі ніщо не нагадувало про війну. У радянському прокаті кінострічка перебувала із кінця 1940-х до початку 1950-х років, демонструвалася із зазначенням “Цей фільм взято як трофей” і “Діти до 16 років не допускаються”. Із фільму радянська цензура вирізала декілька музичних фрагментів. Другу популярність “Жінка моєї мрії” отримала після виходу на телеекрани фільму “Сімнадцять миттєвостей весни”. У ньому демонстрували деякі фрагменти німецького кінофільму як такого, що дратував Штірліца⁶¹.

⁵⁶ ДАЛО, ф. Р-1339, оп. 1, спр. 21, арк. 5.

⁵⁷ Там само. Ф. Р-1338, оп. 1, спр. 5, арк. 30; Інтерв'ю з М. Г. Крикуном, 1932 р. н., зап. 11 червня 2009 р.

⁵⁸ Інтерв'ю з М. Г. Крикуном, 1932 р. н., зап. 11 червня 2009 р.

⁵⁹ Інтерв'ю з Я. С. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.

⁶⁰ ДАЛО, ф. Р-1339, оп. 1, спр. 22, арк. 12–13.

⁶¹ Там само. Ф. Р-119, оп. 6, спр. 17, арк. 23; ф. П-3, оп. 3, спр. 268, арк. 71, 90.

Наступним у львівському кінопрокаті з'явився фільм німецької кінокомпанії UFA "Пригоди Мюнхгаузена" (*Münchhausen*, 1943 р.). Режисер Джозеф фон Бакі, запросивши на головні ролі провідних артистів Німеччини – Ганса Альберса та Бріжжіт Горні, використав неймовірні для свого часу спецефекти й кольорову плівку⁶². Здобувши кінофільм як трофей і демонструючи його в СРСР, радянська делегація в Нюрнбергу домагалася заборонити його показ в Європі під приводом того, що у фільмі показано Мюнхгаузена як фаворита імператриці Катерини II. У кіносезонах 1948–1949 рр. фільми "Жінка моєї мрії" та "Пригоди Мюнхгаузена" збирали аншлаги у львівських кінотеатрах.

Лідерами прокату серед американських трофейних кінофільмів були "Тарзан" і "Три мушкетери". Радянський кінопрокат заволодів чотирма окремими фільмами про пригоди Тарзана, купленими німцями ще до війни: "Тарзан: людина-мавпа" (1932), "Тарзан і його подруга" (1934), "Порятунок Тарзана" (1936) і "Тарзан знаходить сина" (1939)⁶³. Попри те, що кожен з цих фільмів мав свій сюжет і назву, у радянському прокаті вони називалися серіями одного фільму. Головну роль у всіх чотирьох фільмах зіграв багаторазовий олімпійський чемпіон із плавання Джонні Вайсмюллер (справжнє ім'я Петер Йоганн). Саме образ, створений останнім, а також придуманий ним характерний крик і донині асоціюються з Тарзаном⁶⁴.

Музична комедія Алана Дуена "Три мушкетери" (*The Three Musketeers*, 1939 г.) також здобула чимало прихильників у Львові. Головні ролі в кінофільмі виконали брати Рітц – учасники однойменного ансамблю. Музика з цього фільму була надзвичайно популярною до кінця 1950-х років. Її автором був радянський емігрант Самуїл Покрас – автор відомої пісні з часів громадянської війни "Красная армия всех сильней".

У 1948–1950 рр. трофейні фільми займали близько 80 % радянського кінопрокату. Така популярність зарубіжних стрічок турбувала кремлівське керівництво; у пресі навіть з'явилася стаття "Девушка не нашей мечты". У багатьох організаціях і навчальних закладах відразу після перегляду зарубіжного фільму партійні керівники влаштовували обговорення стрічки в контексті протиставлення буржуазного й соціалістичного мистецтва з висновком про "занепад і загнивання буржуазного мистецтва, вульгарного і хворобливого"⁶⁵. Проте повністю нав'язати, зокрема молоді, соціалістичний світогляд не вдавалося. Наприклад, студентка 5-го курсу медінституту Ковтунович, яка походила зі Східної України, сюжети радянських фільмів, на відміну від закордонних, називала брехнею⁶⁶.

⁶² Kronika filmu / Oprac. Mariana B. Michalika. Warszawa, 1995. S. 179.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Інтерв'ю з М. Г. Крикуном, 1932 р. н., зап. 11 червня 2009 р.

⁶⁵ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 6, спр. 17, арк. 23.

⁶⁶ Там само. Ф. П-3, оп. 3, спр. 268, арк. 71, 90.

Попри інтерес до іноземного кінематографу, львів'яни знаходили раціональне зерно й у радянських стрічках. Адаже до війни кіно в Галичині було розкішно, тепер же воно стало доступним для всіх. У свідомості тогочасних людей кіно було освітнім засобом, сприяло розширенню світогляду. З радянських кінофільмів у Львові в 1944–1955 рр. найбільшу популярність здобули “Веселі хлоп’ята”, “Свинарка та пастух”, “Два бійці”, “Весна”⁶⁷, а також “Повість про справжню людину”, “Падіння Берліна”, “Суд честі”, “Сталінградська битва”, “Райдуга”, “Подвиг развідника”, “Тарас Шевченко”, “У степах України”. Були серед радянських кінофільмів теж заідеологізовані, відверто провальні з мистецької точки зору стрічки (“Белінський”, “Буря”, “Чук і Гек”). Кінотеатри, які їх демонстрували, недовиконували план по збору коштів⁶⁸. Більшість цих фільмів були відзняті на московських кіностудіях ще до війни. Співвідношення у Львові на користь радянських кінострічок змінилося щойно на початку 1950-х років і становило п’ять до одного.

Хоча радянська кіноіндустрія поступово набирала обертів, постачання нових художніх фільмів у Львівське відділення кінопрокату було незадовільним. Міністерство культури УРСР неодноразово звертало увагу керівництва Мінкульту СРСР на необхідність зміцнення організаційно-господарського керівництва кінопрокату України. Однак ці питання вирішувалися дуже повільно⁶⁹. За таких обставин почастишали випадки, коли львівська контора кінопрокату отримувала тільки одну (“Алеко”) чи дві (“Наречена героя”) копії фільму. Водночас встановлювалися стислі терміни кінопрокату; через тиждень ці копії мали бути відправлені в іншу область. У конторі кінопрокату практикували демонстрування популярного фільму з однієї копії одночасно в кількох кінотеатрах міста. Кіномеханіки були змушені фактично бігати між кінотеатрами з частинами фільму, аби його могли переглянути якнайбільше глядачів⁷⁰.

З початку 1950-х років у львівському прокаті почався період захоплення індійським кіно, який тривав до кінця 1980-х років. Індійські фільми приваблювали глядачів динамічністю, ексцентричністю, одночасним поєднанням двох стилів – бойовика та мелодрами. Перші кінофільми – “Ураган” і “Бродяга” – з’явилися у львівському прокаті в 1954 р., викликавши неабиякий ажіотаж. Біля кінотеатрів вилаштувалися довжелезні черги, а за три дні до початку сеансів усі квитки були розпродані. У день сеансу квиток можна було купити хіба що в перекупників⁷¹.

Питома ж вага українського радянського кіно в прокаті була незначною, незважаючи на присутність у республіці двох потужних кінофабрик – Київської та Одеської. Попри ідеологічні штампи, певний резонанс серед глядачів

⁶⁷ Інтерв’ю з М. Г. Крикуном, 1932 р. н., зап. 11 червня 2009 р.

⁶⁸ ДАЛО, ф. Р-1339, оп. 1, спр. 132, арк. 19.

⁶⁹ ЦДАГО, ф. 1, оп. 71, спр. 180, арк. 22.

⁷⁰ ДАЛО, ф. Р-1338, оп. 1, спр. 58, арк. 30–31.

⁷¹ Там само. Спр. 60, арк. 220–223.

викликали два українські фільми “Подвиг развідника” і “Тарас Шевченко”. Обидва кінофільми були зроблені на Київській кіностудії і стали справжніми символами епохи. До фільму “Подвиг развідника” (1947) режисер Борис Барнет запросив корифеїв українського і російського мистецтва – Амвросія Бучму і Павла Кадочникова. У 1948 р. фільм отримав Державну премію СРСР. П. Кадочников неодноразово приїжджав до Львова, де виступав у кінотеатрах із лекціями про зйомки стрічки.

Кольоровий фільм “Тарас Шевченко” був відзнятий на Київській кіностудії і з’явився на екранах у 1951 р. Автор сценарію і режисер фільму Ігор Савченко запросив на головну роль Сергія Бондарчука. Ролі другого плану виконували Гнат Юра, Наталя Ужвій, Марк Бернес. Такий зірковий склад акторів дещо згладив ідеологічне навантаження на глядача, знівелював такі “ідейні” сцени, як зустріч Т. Шевченка з М. Чернишевським, виступ поета перед селянами із закликом до повстання тощо. Насправді ж жодної із цих подій не було. Москва фактично перебрала на себе відповідальність за фільм і прерогативу інтерпретувати українську історію⁷².

Серед українських документальних кінофільмів слід виокремити “Возз’єднання Радянської соціалістичної України” (1951). У фільмі режисера Р. Фощенка тема возз’єднання була вирішена шляхом широких політичних узагальнень. Вони дали можливість, з одного боку, підкреслити велич УРСР – невід’ємної складової частини Радянського Союзу, а з іншого – показати Україну як суверенну державу українського народу, яка відсвяткувала десятиріччя свого возз’єднання⁷³. Авторами сценарію виступили відомі письменники та поети – А. Малишко, А. Левада, О. Півторацький, які побудували його у вигляді самостійних літературних нарисів, що дало можливість висвітлити багатогранність і неповторність України⁷⁴.

Щодо технічного забезпечення кінопрокату, то апаратура для демонстрації фільмів була трофейною (німецькою) – широкоплівкові проектори К–25. Вони мали добрі об’єктиви, чутливість яких, на відміну від радянських, можна було виставляти на дистанцію до 60 м⁷⁵. Ці апарати використовували до 1953 р., поступово замінюючи їх на радянські КПС, СКП–26 та ін.⁷⁶ Технологія проекції фільмів у повоєнне десятиліття була вузькоекранною; перша радянська широкоекранна стрічка з’явилася тільки в 1956 р. (“Ілля Муромець”)⁷⁷.

До 1946 р. радянська кіноіндустрія не знала кольорових фільмів. Експерименти в цій галузі проводилися, але далі двоколірного насичення зображення, переважно

⁷² Єскельчик С. Імперія пам’яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ, 2008. С. 234–235.

⁷³ ЦДАГО, ф. 1, оп. 72, спр. 6, арк. 34.

⁷⁴ Там само. Арк. 35, 111.

⁷⁵ Інтерв’ю з Я. Є. Михалевичем, 1929 р. н., зап. 17 лютого 2009 р.

⁷⁶ ДАЛО, ф. Р–1339, оп. 1, спр. 111, арк. 21.

⁷⁷ Кинословарь... Т. 2. С. 381.

оранжевим і голубим кольорами, справа не пішла. Ситуація значно покращилася, коли радянські інженери вивчили технологію німецької фірми “Agfa”. У 1946 р. з’явилася перша радянська кольорова кінострічка “Кам’яна квітка” режисера Олександра Птушка. У 1947 р. Шосткінський хімзавод освоїв випуск спеціальної плівки, у результаті чого кольорові фільми почали з’являтися частіше: “Мічурін” (1949), “Тихий Дон” (1957–1958) та ін.⁷⁸

Не менше 90 % кінопродукції, що в повоєнне десятиліття демонструвалась у Львові, була російськомовною. Зважаючи на те, що більшість населення міста не володіли російською, у 1945 р. всі фільми, які постачалися до Львова, супроводжувалися лібрето українською мовою. При цьому Управління кінофікації при РНК УРСР заборонило створювати та друкувати лібрето безпосередньо у Львові⁷⁹. За час правління Й. Сталіна кількість вітчизняних фільмів і квота дубляжу українською мовою залишалися незмінно малими. Несміливі спроби збільшити квоту дубляжу українською були зроблені через два роки після смерті диктатора. На початку травня 1955 р. заступник міністра культури УРСР Іван Мазепа звернувся з доповідною запискою “Про стан кінообслуговування в УРСР” у відділ науки і культури ЦК КПУ. Він характеризував дублювання фільмів українською мовою як незадовільне. Було встановлено, що частка таких копій у загальному фільмофонді УРСР є дуже низькою: із 35 тис. копій художніх стрічок, у тому числі 25 тис. радянських фільмів, тільки 5 тис. були дубльовані українською мовою; із них 4 тис. – на широкій і одна тисяча – на вузькій плівці⁸⁰.

Здійснюючи русифікаторську політику, Міністерство культури СРСР у 1955 р. встановило план дублювання українською мовою 21 фільму, тоді як виробнича потужність Київської та Одеської кіностудій дозволяла організувати цей процес для 45 кінострічок. На українські студії цілеспрямовано відправлялися вихідні матеріали для дублювання фільмів з великим запізненням. Це призводило до того, що їх українські копії виходили на екран із затримкою до трьох місяців після випуску основного варіанту кінострічки. Значним недоліком україномовних копій було серйозне зниження якості вихідного матеріалу. Кольорові фільми ставали чорно-білими⁸¹. Попри загрозу бути звинуваченими в націоналізмі, чиновники з Міністерства культури УРСР неодноразово зверталися до керівництва Міністерства культури СРСР з проханнями виправити ситуацію. У листі від 17 лютого 1955 р. колегія Міністерства культури УРСР просила усунути недоліки в організації дублювання фільмів українською мовою та затвердити план виробництва дубляжів на 1955 р. в кількості 45 художніх фільмів.

Зважаючи на те, що в кіномережі УРСР існувала 2 371 вузькоплівкова установка, колегія розглянула питання про забезпечення республіки відповідними

⁷⁸ Там же. С. 846, 847.

⁷⁹ ДАЛО, ф. Р-1339, оп. 1, спр. 10, арк. 3.

⁸⁰ ЦДАГО, ф. 1, оп. 71, спр. 180, арк. 21.

⁸¹ Там само. Арк. 21–26.

стрічками для кінопересувок, які здебільшого обслуговували сільське населення. Постачання цих кіноустановок вузькоплівковими фільмами було незадовільним (близько половини всіх нових стрічок взагалі не переводилися на вузьку плівку). Такою самою була справа з копіюванням на вузьку плівку фільмів, дубльованих українською. У 1945–1954 рр. дубльовано 152 художніх фільми, а переведено на вузьку плівку – лише 17. Незадовільно була забезпечена кіномережа республіки науково-популярними і документальними фільмами на вузькій плівці. Не переводилися на вузьку плівку й республіканські кіножурнали: “Радянська Україна”, “Молодь України”, “Піонерія”⁸². А в травні 1951 р. Міністерство кінематографії УРСР взагалі повідомило, що по Київській кіностудії план виробництва зменшений з 24 до 14 млн крб., що призвело до скорочення штату кіностудії на 100 осіб⁸³.

Шукаючи вихід із ситуації, колегія зверталася з клопотанням до Міністерства культури СРСР організувати на Київській кінокопіювальній фабриці цех з масового друку вузькоплівкових фільмів і організувати переведення на вузьку плівку художніх, науково-популярних і документальних фільмів⁸⁴. У відповідь заступник міністра культури СРСР Сергій Кафтанов листом повідомив Мінкульт УРСР про неможливість збільшити план виробництва дубляжів на 1955 р. у зв’язку з відсутністю коштів, було відмовлено також у проханні включити в план дубляжу 17 радянських фільмів з минулих років. Відмовлено теж в організації у Києві цеху з масового друку вузькоплівкових стрічок. Не було вирішене й питання про керівництво конторами кінопрокату на Україні. Незадовільно вирішувалося питання про тиражі копій нових фільмів⁸⁵.

Завдяки своїй архітектурі та природнокліматичним і ландшафтним особливостям Львів нерідко перетворювався на знімальний майданчик як художніх, так і документальних кінострічок. У 1949 р. кіностудія “Мосфільм” провела у Львові широкомасштабні зйомки другої серії фільму “Сталінградська битва”. Як пояснював режисер Володимир Петров, вибір на користь Львова був зумовлений помірною зимою. Зйомки проходили на Замарстинові (Львів), у Куликові і Грядях (Жовківський район) та інших місцевостях Львівщини, що викликало неабияке зацікавлення місцевого населення⁸⁶. Попри те, що фільм отримав Сталінську премію СРСР (у 1950 р.), у післясталінський період він зазнав критики мистецтвознавців за апологетику вождизму та применшення воєнного подвигу простого радянського солдата⁸⁷.

Таким чином, у перше повоєнне десятиліття розвиток у Львові мережі кінотеатрів розглядався владою як важливий засіб радянзації регіону. У місті в

⁸² Там само. Арк. 22.

⁸³ Там само. Оп. 72, спр. 6, арк. 86.

⁸⁴ Там само. Оп. 71, спр. 180, арк. 22.

⁸⁵ Там само. Арк. 22–24.

⁸⁶ Львовская правда (Львов). 1949. № 69. 24 марта.

⁸⁷ Кинословарь... Т. 2. С. 478.

той час діяло близько 20 кінотеатрів. Деякі з них мали визначену спеціалізацію, переважно ідеологічного спрямування. Важливе місце у львівському прокаті займали так звані кінопересувки, які доповнювали міські стаціонарні кінотеатри та пропагували кіно в сільській місцевості. Похід у кінотеатр, зважаючи на відносно низьку ціну квитків, став доступним для усіх верств суспільства. Водночас, з емоційної точки зору, у свідомості пересічного мешканця Львова він довго залишався справжньою мистецькою подією. У деяких кінотеатрах виступали джазові оркестри. Якщо у 1946 р. міською кіномережею були охоплені 3,8 млн осіб, то в 1955 р. – уже 9,3 млн. Найбільшим інтересом у глядачів користувалися трофейні кінострічки. Переважна більшість фільмів демонструвалися російською мовою, що було додатковим чинником русифікації регіону.

III

Львівська освіта і наука: школи – університет

УДК 34 : 378.4 (477.83–25) “.../1889” (092)

Adam REDZIK

Warszawa

Prawo polityczne na Uniwersytecie Lwowskim przed rokiem 1889, czyli przed objęciem katedry przez Stanisława Starzyńskiego

З кінця XVIII ст. і до створення окремої кафедри політичного права (1889 р.) у Львівському університеті існувала розвинута традиція викладання політичних наук. Це відбувалося в межах так званих комбінованих кафедр. У статті йдеться про 20 викладачів, які читали в той період різні курси з ділянки політичного права. Вони були переважно вихідцями з центральних австрійських провінцій – німцями або чехами за походженням, і тільки троє – поляками. У 1889 р. кафедру політичного права очолив С. Стажинський – видатний польський фахівець у галузі конституційного права.

Ключові слова: Львівський університет, політичне (конституційне) право, С. Стажинський.

Najwybitniejszym znawcą prawa politycznego, czyli konstytucyjnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego (ULw) był prof. Stanisław Starzyński (1853–1935), związany naukowo z wydziałem od habilitacji, czyli uzyskania prawa wykładania w roku 1883 do śmierci w 1935 r. Ten znakomity uczony, dydaktyk i polityk galicyjski, niekwestionowana powaga w dziedzinie prawa konstytucyjnego okresu II Rzeczypospolitej, przez lata był osobą zapomnianą. Dopiero ostatnie lata przyniosły zmianę. Ukazało się kilka wydawnictw z przedrukami fragmentów jego dzieł¹ oraz kilka tekstów na temat samego uczonego².

¹ Np. *Państwo jako wyzwanie*, red. A. Rzegocki, Kraków 2000.

² Zob. m. in.: A. Redzik, *Nauczanie i nauka prawa politycznego w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, „Przegląd Sejmowy” 2007, z. 5, s. 111–142; tenże, *Nauka prawa konstytucyjnego w Drugiej Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem roli ośrodka lwowskiego* (Art. rec.: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, pod red. P. Sarneckiego, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2006, s. 260), „Przegląd Prawa i Administracji” 2009, nr LXXIX, Wrocław 2009, s. 259–269; A. Ławniczak, M. Masternak-Kubiak, A. Preisner, *Prawo konstytucyjne w Uniwersytecie Lwowskim w okresie międzywojennym*, [w:] *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. P. Sarneckiego, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2006, s. 13–54; M. Jurecki, *Starzyński Stanisław (1853–1935)*, PSB, t. XLII, s. 481–485. W 2010 r. nakładem Wydawnictwa Sejmowego w reprincie ukazała się książka Stanisława Starzyńskiego pt. *Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich z obszernym wprowadzeniem poświęconym życiu i działalności naukowej i politycznej prof. Starzyńskiego*.

Rok 1889, w którym Stanisław Starzyński uzyskał katedrę prawa politycznego na Uniwersytecie Lwowskim jest jednocześnie rokiem utworzenia pierwszej polskiej katedry uniwersyteckiej prawa konstytucyjnego.

Brak katedry nie oznacza, że na Uniwersytecie Lwowskim nie wykładano przedtem prawa politycznego. Wykład ten realizowany był jednak przez wykładowców innych dziedzin prawa – z tzw. katedr „kombinowanych”.

Jak wiemy, tradycja wiąże początek Uniwersytetu Lwowskiego z aktem fundacyjnym wystawionym w styczniu 1661 r. przez króla Jana Kazimierza, w którym zapowiedziano przekształcenie kolegium jezuickiego we Lwowie w czterowydziałowy uniwersytet. Jednym z wydziałów miał być fakultet prawniczy. Do upadku Rzeczypospolitej do pełnej realizacji aktu nie doszło, gdyż jezuicka Akademia Lwowska funkcjonowała w zasadzie jako uczelnia dwuwydziałowa.

Po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r., co niemal zbiegło się z włączeniem Lwowa do monarchii habsburskiej Akademia upadła. Byli profesorowie zabezpieczali bibliotekę i dbali o budynki. Prowadzono też ograniczoną edukację. Już w 1774 r. pojawiły się pomysły utworzenia na bazie dawnej akademii pełnego uniwersytetu. Niebawem do Lwowa przyjechali pierwsi nauczyciele z Wiednia, w tym prawnicy. Plany zrealizowano ostatecznie w 1784 r., kiedy to cesarz Józef II utworzył we Lwowie uniwersytet, którego jednym z czterech wydziałów był Wydział Prawa. W dobie napoleońskiej (1805 r.) uniwersytet ten upadł czy też – jak pisał Ludwik Finkel – został przeniesiony do Krakowa. We Lwowie pozostało liceum o strukturze w zasadzie uniwersyteckiej. Ponownej fundacji dokonał w 1817 r. cesarz Franciszek I. Od tego momentu, do odzyskania przez Polskę niepodległości uniwersytet nosił imię cesarza Franciszka I³. Od 1919 do grudnia 1939 r. nosił z kolei nazwę Uniwersytet Jana Kazimierza⁴.

Jak wspomniano, prawo polityczne połączone było przez lata z innymi wykładami i stanowiło jeden z przedmiotów tzw. katedr łączonych.

Ludwik Finkel wymienia trzech profesorów wykładających prawo polityczne w okresie istnienia Uniwersytetu Józefińskiego. Pierwszym był Dominik Sygfyrd von Köfil, który „umiejętności polityczne, ustawodawstwo austriackie oraz styl urzędowy” wykladał od utworzenia uniwersytetu do 1789 r.⁵ W tymże roku katedrę „politycznych

³ Szerzej na temat dziejów Uniwersytetu Lwowskiego zob. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.

⁴ A. Redzik, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009, rozdz. I.

⁵ D. S. von Köfil (zm. prawdopodobnie w 1809 r. – tak podaje L. Finkel). Był podobno uczniem i przyjacielem wybitnego wiedeńskiego uczonego, profesora umiejętności politycznych Uniwersytetu w Wiedniu Josefa Sonnelfelsa. W 1778 r. otrzymał katedrę we Lwowie, z której został odwołany w 1798 r. Wykladał po niemiecku i nie cieszył się opinią dobrego naukowca i dydaktyka, rektor 1793–1794. – Zob. Державний архів Львівської області / Deržawnyj Archiw Lwiwskojj Oblasti (dalej: DALO), f. 26, op. 5, spr. 840 –teczka osobowa D. S. von Köfila; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 50, 97, 100–102, 148, 180, 290.

umiejętności i statystyki” przejął Józef Beer, były adwokat z Wiednia⁶, a w 1801 r. zastąpił go Marek Antoni Gotsch⁷, autor kilku ważnych opracowań naukowych⁸, młody uczoney uchodzący za zdolnego i odpowiedzialnego, który niestety po kilku miesiącach od przybycia do Lwowa zachorował i zmarł. Po formalnym przeniesieniu uniwersytetu do Krakowa i utworzeniu we Lwowie liceum, w 1806 r. katedrę umiejętności politycznych i statystyki objął dr Józef Rohrer⁹. Wkrótce po ponownym fundowaniu uniwersytetu (1817 r.), około 1820 r., zrezygnował on z prowadzenia wykładu „umiejętności politycznych” pozostawiając sobie jedynie statystykę, którą wykładał do lutego 1828 r.¹⁰ Od 1822 r. *Allgemeines Staatsrecht*¹¹ krótko wykładał, obok innych zajęć, Maksymilian Füger¹², który od 1806 r. był profesorem prawa natury i filozofii prawa, ale w różnych okresach prowadził też wykłady z encyklopedii umiejętności prawnych (odpowiednik wstępu do prawoznawstwa i teorii prawa), prawa natury, prawa narodów oraz prawa karnego¹³. Katedrę po Fügerze objął w 1825 r. Polak dr Mikołaj Napadewicz¹⁴, który w latach 1827–1828 wykładał ogólne prawo państwowe.

⁶ Józef Beer doktorat uzyskał na Uniwersytecie w Wiedniu w kwietniu 1796 r. 23 marca 1788 r. został mianowany profesorem we Lwowie. W roku 1799 był dziekanem Wydziału Prawa. Zob. L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 101–102.

⁷ Marek Antoni Gotsch (ur. 1769, Praga, zm. 5 XI 1802, Lwów). Od 1796 r. był profesorem historii powszechnej i niemieckiej na Uniwersytecie w Linzu. Tuż przed śmiercią otrzymał doktorat praw Uniwersytetu Lwowskiego. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 480 –teczka osobowa M. A. Gotscha; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 101–102, 148.

⁸ Wymienia je np. prof. L. Finkel [w:] *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I, s. 101, przyp. 4.

⁹ J. Rohrer (ur. 1769, Wiedeń, zm. 21 IX 1828, Wiedeń). Były komisarz policji, mianowany profesorem umiejętności politycznych i statystyki w Liceum Lwowskim 5 sierpnia 1806 r. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1642 –teczka osobowa J. Rohrera; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 168, 251.

¹⁰ Był autorem licznych opracowań w większości ze statystyki. Wymienia je prof. L. Finkel [w:] *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I, s. 251, przyp. 1.

¹¹ Wykład prowadził po łacinie na pierwszym roku studiów i posługiwał się podręcznikiem Martiniego pt. *Positiones de iure civitatis*, Viennae 1770. Zob. L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. II, s. 211.

¹² M. A. Füger de Rechtborn (ur. 11 X 1774, Graz, zm. 13 II 1831, Lwów), odbył studia w Grazu i Wiedniu, od 1797 r. prof. w Ołomuńcu, od września 1806 r. profesor prawa natury i filozofii prawa we Lwowie. W latach 1813–1814 i 1822–1823 był rektorem, a w latach 1818 i 1823–1827 dziekanem Wydziału Prawa ULw. Autor kilku opracowań naukowych. W 1818 r. otrzymał godność szlachecką i przydomek „de Rechtborn”. W 1822 r. przeszedł na emeryturę, ale wkrótce ponownie zaczął wykładać prawa natury. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1977 –teczka osobowa M. A. Fügera; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 167, 246–250.

¹³ L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 186, 249–250.

¹⁴ M. Napadewicz-Więckowski (ur. 9 III 1779, wieś Uwisła koło Husiatyna, zm. 11 IV 1845, Lwów), polski prawnik, adwokat, syn chłopa, w 1804 r. ukończył lwowski Wydział Prawa, doktor praw w UJ 1807 r. Od 1825 r. do śmierci był profesorem ULw jako jedyny Polak. Wykładał

Jako wykładającego od 1818 r. elementy prawa politycznego (obok statystyki) Stanisław Starzyński wymienia też prof. Karola Hüttnera¹⁵. W 1827 r. katedrę umiejętności politycznych i statystyki objął dr Michał Stöger¹⁶, który w 1830 r. mianowany został profesorem „politycznych umiejętności i ustawodawstwa austriackiego”. Katedrą kierował do 1834 r.

W marcu 1831 r. profesorem statystyki został dr August Nowak, który po śmierci prof. Stögera, aż do przeniesienia (w grudniu 1836 r.) na Uniwersytet w Pradze, przez dwa lata wykładał „umiejętności polityczne”¹⁷. W 1887 r. miejsce prof. Nowaka zajął dr Jan Maurycy Chlupp¹⁸. Objął on też wykłady statystyki i prawa skarbowego.

W roku 1835/36 w spisach wykładów pojawił się wykład: „naturalne prawo publiczne”, który do roku 1846 prowadził prof. Napadiewicz, a od 1847 r. profesor prawa karnego Edward Herbst¹⁹. W 1838 r. profesorem „umiejętności politycznych i austriackiego ustawodawstwa” został Edward Tomaschek²⁰ – uczoney cieszący się w

prawo natury, prawo karne i prawo międzynarodowe oraz elementy prawa państwowego. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1331 – teczka osobowa M. Napadiewicza; K. Lewicki, *Napadiewicz-Więckowski Mikołaj (1779–1845)*, PSB, t. XXII, s. 517–518.

¹⁵ K. J. von Hüttner (ur. 1793, Linz, zm. 16 III 1822, Lwów), prawnik polski pochodzenia austriackiego. Studiował w Wiedniu na koszt Józefa Maksymiliana hr. Ossolińskiego (założyciela Ossolineum). Od 1817 r. dr praw. Dzięki wsparciu Ossolińskiego w 1818 r. został profesorem statystyki na Wydziale Prawa ULw. Wykładał też prawo cywilne oraz krótko prawo państwowe. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 538 – teczka osobowa K. Hüttnera; M. Tyrowicz, *Hüttner Karol Józef (1793–1822)*, PSB, t. X, s. 127; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 251–252; t. II, s. 211.

¹⁶ M. Franz Stöger (ur. 22 IX 1786, Wiedeń, zm. 18 I 1834, Lwów), austriacki prawnik; dr filozofii – 1820 r. Wiedeń; dr praw – 1824 r. Wiedeń. W latach 1824–1827 suplent filozofii na Uniwersytecie Wiedeńskim, w latach 1827–1834 prof. ULw, od 24 kwietnia 1830 r. profesor umiejętności politycznych ULw. Autor licznych opracowań naukowych. – Zob. *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Band 9, München 1998, s. 543; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 252–253 [w przypisie 3, s. 252–253, wymienione zostały jego przykładowe opracowania]; „Gazeta Lwowska” 1834, nekrolog.

¹⁷ A. Nowak (ur. 1796, Czechy), 15 marca 1831 r. mianowany profesorem statystyki we Lwowie, przeniesiony na katedrę w Pradze 3 grudnia 1836 r. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1362 – teczka osobowa A. Nowaka; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 254, t. II, s. 211.

¹⁸ M. Chlupp (ur. 16 XI 1801, Chlumetz w Czechach); prof. ULw od 22 kwietnia 1837 r. Nie cieszył się szacunkiem studentów. Był autorem prac naukowych, głównie z zakresu skarbowości. Z dniem 10 listopada 1849 r. przeniesiony do Pragi. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1987 – teczka osobowa M. Chluppa; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 254–255.

¹⁹ E. Herbst (ur. 9 XII 1820, Wiedeń, zm. 25 VI 1892, Wiedeń), austriacki prawnik, znawca prawa karnego; od 1847 do 1858 r. prof. prawa natury i prawa karnego w ULw. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 399 – teczka osobowa E. Herbst; *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Band 4, München 1996, s. 608; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 250, 313.

²⁰ E. Tomaschek (ur. 21 VII 1810, Matzen w Austrii); mianowany prof. umiejętności politycznych w dniu 6 lutego 1838 r. Aktywnie uczestniczył w życiu uczelni i Lwowa, od 18 października 1845 r. prof. Rycerskiej Akademii Marii Teresy; autor opracowań głównie z zakresu prawa karnego, statystyki oraz ekonomii. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1893 – teczka osobowa E. Tomaschka; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 255–256.

środowisku lwowskim dużym autorytetem. Katedrą kierował do 1845 r., kiedy to został przeniesiony do Wiednia. W lipcu 1847 r. na katedrę po nim powołany został prof. Jan Pazdziera²¹. Profesor Starzyński pisał, że wykład jego zawierał mało elementów prawa konstytucyjnego, gdyż w 1849 r. miała miejsce reforma uniwersyteckich studiów prawnych, w wyniku której w zasadzie ustały wykłady z prawa politycznego²².

W 1850 r. wykład prawa politycznego prowadził krótko profesor prawa rzymskiego i kanonicznego dr Franciszek Kotter²³. W roku 1860/61 pojawił się wykład fakultatywny pt. *Allegemeines Staatsrecht* prowadzony przez profesora prawa karnego Fryderyka Rulfa²⁴. Warto zauważyć, że w roku 1862/63 prof. Rulf prowadził trzy wykłady z zakresu prawa politycznego: „Filozoficzne prawo państwowe”, „Historia prawa państwowego od Hugo Grocyusza” oraz „Prawo konstytucyjne monarchii konstytucyjnej ze szczególnym uwzględnieniem Austrii”²⁵. Z kolei profesor ekonomii społecznej i statystyki dr Jan Koppel²⁶ prowadził wykład o konstytucji Związku Niemieckiego i konstytucjach państw wchodzących w jego skład. Ponadto w latach 1864–1865 profesor prawa niemieckiego dr Ferdynand Bischoff²⁷ wykładał o

²¹ J. de Hronegg Pazdziera (ur. 1812, Gross-Augezd na Morawach, zm. 14 II 1896, Lwów); dr praw w 1839 r. w Ołomuńcu, w latach 1842–1845 suplent umiejętności politycznych w Ołomuńcu. Od 1845 r. we Lwowie, w 1847 r. został mianowany prof. zwyczajnym umiejętności politycznych; w 1854 r. dodano mu wykłady ze statystyki; rektor w roku 1856/57, dziekan Wydziału Prawa w latach 1858/59 i 1865/66; od 1871 r. prof. statystyki na Uniwersytecie w Innsbrücku. Na emeryturze wrócił do Lwowa. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1444 – teczka osobowa J. Pazdziera, k. 14, 19; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 256, 313–314.

²² L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. II, s. 211–212.

²³ F. Kotter (ur. 1813, Gersten w Austrii), w 1836 r. ukończył Uniwersytet Wiedeński, dr praw 1838 tamże. W latach 1840–1842 suplent prawa karnego w Wiedniu, 29 kwietnia 1842 r. mianowany prof. prawa rzymskiego i kościelnego na ULw; w latach 1857–1863 na Uniwersytecie w Peszcie, potem znów we Lwowie, gdzie wykładał do 1872 r. Rektor w latach 1850/51 i 1871/72. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 945 – teczka osobowa F. Kottera; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 268–259, 310. t. II, s. 100–102.

²⁴ F. Rulf (ur. 1820, Praga), studia prawnicze odbył w Pradze, w 1845 r. dr praw; w latach 1850–1858 profesor w Preszburgu. Dnia 27 czerwca 1858 r. mianowany profesorem prawa karnego i filozofii prawa na ULw., w 1871 r. powołany na Uniwersytet w Pradze. W latach 1862/63 i 1868/69 rektor ULw. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1656 – teczka osobowa F. Rulfa; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 312–313, 338–340; t. II, s. 31–32, 38–42, 59, 100, 102, 105, 117, 203, 212, 336, 374.

²⁵ Wykład prof. Rulfa o prawie konstytucyjnym monarchii konstytucyjnej powtarzał się w semestrze zimowym do roku 1871/72. – Zob. L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. II, s. 212.

²⁶ J. Koppel (zm. 1866, Lwów), mianowany profesorem ekonomii i administracji na ULw w 1861 r. Wcześniej był wykładowcą w Innsbruku i Ołomuńcu, a od 1855 r. wykładał na Uniwersytecie Jagiellońskim. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 914 – teczka osobowa J. Koppela; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 314, „Gazeta Narodowa” 1866, nr 20.

²⁷ F. Bischoff (ur. 24 IV 1826, Olomuniec, zm. 16 VIII 1915, Graz), austriacki prawnik, docent Uniwersytetu w Wiedniu, profesor ULw i Uniwersytetu w Grazu; habilitował się na Uniwersytecie w Wiedniu w 1854 r., 23 września 1855 r. mianowany został pierwszym profesorem

konstytucji angielskiej. Z kolei w roku 1865/66 profesor prawa niemieckiego dr Henryk Brunner²⁸ wykładał historię konstytucji niemieckiej. Od roku 1867/68 przez dwa lata prawo konstytucyjne austriackie wykładał dr Jan Bayer²⁹. Był on ostatnim wykładowcą, który przedmiot ten wykładał po niemiecku.

W 1872 r. *veniam legendii* z ogólnego prawa politycznego uzyskał dr Feliks Szczęsny Gryziecki³⁰, który uprzednio, w 1869 r., habilitował się z prawa i postępowania karnego z językiem wykładowym polskim. Prawo polityczne wykładał obok prawa karnego do 1889 r. W 1891 r. został profesorem zwyczajnym prawa i postępowania karnego³¹. Pozostawił kilka prac z zakresu organizacji sądownictwa, zaś rozpraw *stricte* konstytucyjnych nie pisał. Także w 1872 r. wykład z prawa politycznego rozpoczął, habilitowany w 1869 r. na Uniwersytecie Lwowskim z ekonomii społecznej, dr Tadeusz Pilat³², który kilka miesięcy później uzyskał rozszerzenie habilitacji na

prawa niemieckiego na ULw. Od 1858 r. wykładał też elementy historii prawa polskiego oraz encyklopedię nauk prawnych, a w latach 1863–1864 o konstytucji angielskiej. Autor wielu rozpraw z zakresu historii prawa, w tym prawa ormiańskiego. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 124 – teczka osobowa F. Bischoffa; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 309–311, t. II, s. 205–206; K. Lewicki, *Bischoff Ferdynand (1826–1915)*, PSB, t. 2, s. 108–109.

²⁸ H. Brunner (ur. 21 VI 1840, Wels, zm. 11 VIII 1915, Bad Kissingen), wybitny niemiecki historyk prawa; profesor ULw w latach 1865–1870, a potem uniwersytetów w Pradze, Strasburgu i Berlinie. W seminariach tego wybitnego uczonego uczestniczyli m. in. Oswald Balzer i Alfred Halban. Opublikował wiele rozpraw. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 163 – teczka osobowa H. Brunnera; K. Koranyi, *Brunner Henryk (1840–1915)*, PSB, t. III, s. 23; *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Band 2, München 1995, s. 169; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 312.

²⁹ J. Bayer (zm. 1870, Lwów). Od 1864 r. prof. nadzw., a od 1867 r. prof. zw. prawa skarbowego i ustawodawstwa administracyjnego. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 47 – teczka osobowa J. Bayera; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. I, s. 315; t. II, s. 100–101, 105–112, 117, 212, 374; „Gazeta Narodowa” 1867, nr 10.

³⁰ F. Szczęsny Gryziecki (ur. 1837, Lwów, zm. 3 VII 1923, Lwów), polski prawnik, znawca prawa karnego; od 1869 r. docent, a od 1891 do 1907 r. profesor ULw. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 514 – teczka osobowa F. Szczęsnego Gryzieckiego; K. Lewicki, *Gryziecki Feliks (1837–1923)*, PSB, t. 9, s. 78–79; L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. II, Lwów 1894, s. 212–213; A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, [w:] *Prawo Karne w Poglądach Profesora Juliusza Makarewicza*, „Publikacje Katedry Prawa Karnego KUL”, Lublin 2005, s. 33–34.

³¹ L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. II, Lwów 1894, s. 210.

³² T. Pilat (ur. 8 IX 1844, Gumniska k. Tarnowa, zm. 9 I 1923, Lwów), polski prawnik i wybitny statystyk, znawca prawa administracyjnego, od 1868 r. docent a od 1872 r. do 1923 r. prof. prawa administracyjnego i statystyki ULw. – Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1513 – teczka osobowa T. Pilata; J. Zdrada, *Pilat Tadeusz (1844–1923)*, PSB, t. XXVI, s. 237–239; *Rozwój polskiej myśli statystycznej. Wybór pism*, E. Rosset, Warszawa 1968; I. Karwacka, *Statystyka rolnicza w pracach Tadeusza Pilata*, „Wiadomości Statystyczne” 1867, nr 11, s. 32–34; S. Kwiatkowski, *Tadeusz Pilat 1844–1923*, [w:] *Sylwetki Statystyków Polskich*, Warszawa 1993, s. 54–55.

naukę administracji i politykę ekonomiczną, zaś w 1871 r. na statystykę³³. Opublikował bardzo dużo prac ze statystyki, a także z zakresu prawa administracyjnego³⁴. W latach 1872–1883 prof. Gryziecki wykładał ogólne prawo polityczne, zaś prof. Pilat austriackie prawo konstytucyjne.

Jak już wspomniano w roku 1883 z austriackiego prawa konstytucyjnego habilitował się dr Stanisław Starzyński³⁵, który w tym samym roku przejął wykład prof. Tadeusza Pilata, zaś w 1889 r., po nominacji profesorskiej, objął też wykład prowadzony dotychczas przez prof. Gryzieckiego.

Powołanie w 1889 r. docenta dr. Stanisława Starzyńskiego na nadzwyczajną katedrę powszechnego i austriackiego prawa politycznego oznaczało powstaniem pierwszej samodzielnej katedry prawa konstytucyjnego w Uniwersytecie Lwowskim, a także – jak wspomniano we wstępie – w uniwersytecie polskim, jakim – choćby pod względem językowym i narodowym – była od lat siedemdziesiątych XIX w. Wszechnica Lwowska. Wkrótce uczony ten stał się wybitnym znawcą przedmiotu i autorytetem w zakresie prawa. Katedrą powszechnego i austriackiego prawa politycznego, a od odzyskania przez Polskę niepodległości Katedrą ogólnego i polskiego prawa politycznego prof. Stanisław Starzyński kierował do końca 1924 r., kiedy to katedrę objął jego uczeń Ludwik Ehrlich³⁶, kierujący od nominacji na profesora zwyczajnego połączoną katedrą prawa politycznego i prawa narodów (do 1939 r.) Obok istniała do 1934 r. katedra prof. Edwarda Dubanowicza. Wykłady z prawa konstytucyjnego w okresie II RP prowadził też prof. Zdzisław Próchnicki³⁷.

Profesor Stanisław Starzyński, któremu wydział nadał godność profesora honorowego prowadził wykłady niemal do śmierci, która nastąpiła 17 listopada 1935 r. Pochowany został w kaplicy rodzinnego majątku w Derewni koło Żółkwi, którą zburzono w latach czterdziestych XX w., tak, że dziś trudno ustalić, w którym miejscu się ona znajdowała. Tym samym zniszczono mogiłę wybitnego uczonego. Może nadejdzie czas, że w Derewni stanie pomnik upamiętniający rodzinę Starzyńskich, opiekunów miejscowej cerkwi i chyba najwybitniejszego syna tej ziemi – profesora Stanisława Starzyńskiego.

³³ L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, t. II, s. 195.

³⁴ Zob. m. in.: T. Pilat, *Pogląd historyczny na urzędnictwo gminne w Galicji*, Lwów 1878; *O reformie agrarnej*, Lwów 1897; *Stosunki własności i posiadania*, Lwów 1898, *Nauka administracji*, Lwów 1880.

³⁵ Zob. DALO, f. 26, op. 5, spr. 1797 –teczka osobowa Stanisława Starzyńskiego.

³⁶ Kontrkandydatem do katedry był urodzony w Żółkwi dr Hersch Lauterpacht (1897–1960), późniejszy wybitny prawnik brytyjski. S. E. Nahlik, *Przesiane przez pamięć. W rodzinnym gnieździe*, Kraków 1987, s. 241.

³⁷ Szerzej zob. A. Redzik, *Nauczanie i nauka prawa politycznego w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, „Przegląd Sejmowy” 2007, z. 5, s. 111–142.

УДК 001.9 (438.31–25 : 477.83–25) “1867/1918”

Maria STINIA
Kraków

Posady i kariery, wyjazdy i powroty... Lwowskie peregrynacje krakowskiego świata nauki w okresie autonomii

Львівські вищі навчальні заклади в другій половині XIX ст. стали притягальними для краківських науковців, особливо для представників природничих і математично-технічних наук. Загалом у 1871–1918 рр. з Кракова до Львова переїхали 16,5 % доцентів і професорів. Це були, головню, представники молодшого покоління галицької інтелігенції, народжені в 50–60-х роках XIX ст., які активно шукали для себе місце в науковому світі й прагнули швидкої кар’єри. Діяльність у Львові ряду наукових товариств і редакцій була додатковим чинником, який сприяв тісним контактам між ученими Кракова і Львова.

Ключові слова: Львів – Краків другої половини XIX ст., наукові зв’язки, Львівський університет, Львівська політехніка.

Odradzające się w Galicji po zakończeniu okresu germanizacyjnego życie naukowe skupiało się w dwóch ośrodkach, krakowskim i lwowskim. Polonizacja Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) w 1870 roku, była czynnikiem, który zapoczątkował okres intensywnego rozwoju uczelni i kształtowania się jej kadry naukowej. W Krakowie grono profesorskie wywodziło się z terenów dawnych ziem polskich i ze środowisk emigracyjnych¹. Także zespół nauczający Uniwersytetu we Lwowie (UL) przyciągał postaci z różnych ośrodków akademickich. Lwów, przeżywający w drugiej połowie XIX wieku okres intensywnego rozwoju gospodarczego był w lepszej sytuacji finansowej niż Kraków. Funkcjonował jako centrum administracyjne, kulturalne, komunikacyjne i handlowe. Nabywanie praw akademickich przez działające na terenie stolicy Galicji szkoły wyższe wspierane były przez Wydział Krajowy Sejmu Krajowego. W 1877 roku Akademię Techniczną przekształcono w posiadającą prawa szkoły wyższej Szkołę Politechniczną², Szkoła Weterynaryjna została podniesiona do rangi

¹ K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 100.

² Zob. W. Zajączkowski, *Szkoła politechniczna we Lwowie. Rys historyczny jej założenia i rozwoju, tudzież stan jej obecny*, Lwów 1894; Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław 1992; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, pod red. J. Boberskiego, S. M. Brzozowskiego, K. Dyby, Z. Popławskiego, J. Schroedera, R. Szewalskiego, J. Węgierskiego, Wrocław 1993.

Akademii (w 1898/99 roku), a powstała w 1856 roku pobliską Szkołę Rolniczą w Dublanach przekształcono w 1878 roku w Wyższą Szkołę Rolniczą (natomiast w 1901 roku jako Akademia Rolnicza uzyskała prawa wyższej uczelni)³. Wszystko to spowodowało, że miasto stało się ośrodkiem posiadającym szereg instytucji badawczych wspomagających funkcjonowanie państwa i wpływających na budowanie nowoczesnego społeczeństwa⁴.

Istnienie w Galicji dwóch silnych ośrodków akademickich sprzyjało naturalnemu przepływowi i wymianie kadr. Przede wszystkim Lwów stał się miejscem poszukiwania pracy, zarówno w szkołach wyższych, jak i innych instytucjach. Postrzegany był także jako teren działań naukowych, a zwłaszcza poszukiwania i badania źródeł do historii Polski. Rozwój placówek akademickich we Lwowie, zwłaszcza o charakterze wyższych szkół zawodowych i rozwój dyscyplin matematyczno-przyrodniczych powodował napływ studentów i kadry nauczającej. Stołeczność Lwowa, obecność władz autonomicznych i państwowych (Sejmu Krajowego i Namiestnictwa), a także szeregu ogólnogalicyskich instytucji, spółek i towarzystw zwiększała atrakcyjność miasta postrzeganego jako miejsce potencjalnego zatrudnienia czy możliwości budowania kariery zawodowej, politycznej lub finansowej. Regularne połączenie kolejowe Krakowa ze Lwowem funkcjonujące już od lat sześćdziesiątych dodatkowo ułatwiało kontakty i wymianę gremium nauczycielskiego⁵. Dla części kadry naukowej Lwów był ponadto miejscem urodzenia, a przez to naturalnych, rodzinnych związków. Widoczny wyraźnie na polu naukowym dziewiętnastowieczny uniwersalizm powodował, że galicyjskie środowisko uniwersyteckie rozwijało się w tym okresie bardzo dynamicznie. Zaznaczył się on swobodnym przepływem uczonych pomiędzy europejskimi uniwersytetami, studiami i stażami zagranicznymi (zwłaszcza w kręgu niemieckojęzycznym), doskonaleniem warsztatu badawczego, czy przenikaniem koncepcji metodologicznych. Nie zmieniało to jednak faktu, że dopiero uzyskanie stabilizacji zawodowej pozwalało na pełny rozwój i działalność naukową. W pełni była ona możliwa po uzyskaniu habilitacji i stałej posady profesorskiej (uzyskanie *veniam legendi* z mocy ustawy). W monarchii austriackiej przepisy dotyczące zasad habilitacji zostały wprowadzone w połowie XIX wieku, a uzupełnione w roku 1888⁶. Nie wszystkie docentury spełniały oczekiwania zarówno uczelni jak i samych

³ J. Schroeder, *Historia Wydziału Chemicznego*, [w:] *Politechnika Lwowska 1844–1945*, dz. cyt., s. 231.

⁴ H. Kadyi, *Rozwój i działalność c. k. Szkoły Weterynaryi we Lwowie od jej założenia w r. 1881 aż do końca roku szkolnego 1893/4*, Lwów 1895; J. G. Pawlikowski, *Wyższa Szkoła Rolnicza w Dublanach – fakta i uwagi*, Kraków 1886.

⁵ Zob. S. Szuro, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Koleje żelazne w Galicji w latach 1847–1914*, Kraków 1997.

⁶ U. Perkowska, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, Kraków 1975, s. 38–39; K. Michalewska, *Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim 1848–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 71, 1963, *Prace Historyczne*, z. 12, s. 87.

zainteresowanych i niekiedy docenci przenosili się do innych ośrodków. Było to w znacznej mierze wynikiem trudnej sytuacji życiowej, brakiem perspektyw na profesurę lub dążeniem do uzyskania lepszej posady.

Lwów jako ośrodek w którym rozwijały się szkoły wyższe był postrzegany jako miejsce możliwie szybkiego awansu zawodowego. Obsadzanie stanowisk profesorskich wymagało opinii kolegium profesorskiego, wnioski obejmowały kandydatów z uczelni galicyjskich oraz uczonych działających za granicą. Proces powstawania nowych katedr widoczny w ciągu okresu autonomicznego stwarzał szanse na znalezienie stałej posady nawet w krótkim czasie po habilitacji. Posadę taką (niedługo po habilitacji na UJ, w roku 1886) otrzymał na Uniwersytecie Lwowskim na Wydziale Prawa kanonista Władysław Abraham (1860–1941), który został profesorem nadzwyczajnym w wieku 28 lat⁷. Na Wydział Teologiczny UL przeszedł kanonizowany w 2005 roku biskup Józef Bilczewski (1860–1923), który po kilku miesiącach wykładów docenckich w Krakowie został w 1891 roku profesorem dogmatyki we Lwowie⁸. Na wydział ten trafił historyk Kościoła Jan Fijałek (1864–1936)⁹, trzy lata po habilitacji (w roku 1893) został profesorem nadzwyczajnym UL, gdzie kierował Katedrą Historii Kościelnej, pełnił funkcję dziekana 1901/2, rektora 1903/4 i prorektora. Do Krakowa powrócił dopiero w roku 1912¹⁰. Eustachy Krokowski (1864–1936), historyk sztuki kościelnej, w dwa lata po habilitacji na UJ, w roku 1891 uzyskał katedrę we Lwowie. Na Wydział Medyczny przeszedł Abraham Adolf Beck (1863–1942), rok po habilitacji z fizjologii na UJ w wieku 32 lat został profesorem Uniwersytetu Lwowskiego, podobnie Włodzimierz Sieradzki (1880–1941)¹¹, specjalista medycyny sądowej. Na Wydział Filozoficzny przeniósł się Szczęsny (Feliks) Kreutz (1844–1910), mineralog, habilitował się na UJ w roku 1870, a w wieku 26 lat został profesorem nadzwyczajnym i dyrektorem Muzeum Mineralogicznego uniwersytetu lwowskiego¹². Jako pierwszy w zakresie nauk przyrodniczych prowadził na UL wykłady w języku polskim. Do Krakowa powrócił dopiero po śmierci Alojzego Altha, by objąć katedrę mineralogii¹³. Krakowianin Antoni Rehman (1840–1917), botanik, geomorfolog, po habilitacji na UJ na docenta anatomii roślin w roku 1869 i po wielu podróżach naukowych (między innymi po Afryce południowej), otrzymał prywatne wezwanie do habilitowania się na docenta geografii. Do tego czasu nie było we Lwowie

⁷ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 73; K. Michalewska, *Habilitacje...*, dz. cyt., s. 92.

⁸ K. Lewicki, *Habilitacja ks. Józefa Bilczewskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1890*, „Nasza Przeszłość” 36, 1971, s. 269; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. II: 1869–1894, Lwów 1894, s. 94, 182.

⁹ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 73.

¹⁰ *Biogramy Uczonych Polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 1, Wrocław 1983, s. 353–367.

¹¹ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 73.

¹² Tamże.

¹³ K. Maślankiewicz, *Feliks (Szczęsny) Kreutz*, „Polski Słownik Biograficzny” (dalej: PSB) t. XV: 1970, s. 288–290.

takiej katedry, a Rehman stanął na jej czele w roku 1882¹⁴. Także Emil Godlewski, senior (1847–1930), w dwa lata po habilitacji na UJ z fizjologii roślin, w wieku 28 lat (w roku 1874) przeniósł się na UL, gdzie został profesorem nadzwyczajnym, a cztery lata później został mianowany profesorem zwyczajnym. Kierował katedrą botaniki, wykładał także w latach 1878–1891 w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach. Do Krakowa powrócił, by zostać współzałożycielem Studium Rolniczego UJ, na którym objął stanowisko profesora chemii rolniczej, a potem był jego wieloletnim kierownikiem¹⁵. Pomiędzy Krakowem a Lwowem funkcjonował także prof. Bronisław Ignacy Kruczkiewicz (1849–1918), habilitowany w Krakowie 1877 roku z filologii klasycznej, docent prywatny obu uniwersytetów, w 1888 roku otrzymał katedrę, a od roku 1890 był profesorem zwyczajnym filologii klasycznej UL¹⁶.

Reaktywowanie Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Lwowskim, budowa nowego kompleksu budynków klinicznych i stworzenie możliwości badawczych przyczyniło się do przeniesienia się do Lwowa części zespołu naukowego Wydziału Medycznego UJ¹⁷. Był wśród nich Henryk Kadyi (1851–1912), habilitowany na UJ w roku 1878 z anatomii opisowej i porównawczej, mianowany w 1881 roku profesorem zwyczajnym anatomii w Lwowskiej Szkole Weterynaryjnej. W roku 1890 i 1894 proponowano mu objęcie katedr Anatomii Porównawczej i Opisowej na UJ, ale będąc już związany ze Lwowem nie przyjął tej propozycji i został pierwszym profesorem Wydziału Lekarskiego UL¹⁸. Władysławowi Szymonowiczowi (1869–1939), docentowi prywatnemu UJ, na wniosek Rady Wydziału Lekarskiego UL powierzono w roku 1896 kierowanie Zakładem Histologii i Embriologii¹⁹. Władysław Antoni Gluziński, wybitny internista (1856–1935) kierownik Katedry Patologii Ogólnej i Doświadczalnej UJ²⁰ w wieku 41 lat został dyrektorem i profesorem zwyczajnym zorganizowanej przez siebie Kliniki Chorób Wewnętrznych. W roku 1898/99 został dziekanem Wydziału Lekarskiego, a w 1905/06 rektorem UL. Był profesorem trzech uniwersytetów, gdyż po odzyskaniu niepodległości przez Polskę przeniósł się do Warszawy²¹. Do Lwowa

¹⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia...*, dz. cyt., s. 262–263.

¹⁵ S. Więckowski, *Emil Godlewski Senior, Złota Księga Wydziału Biologii i nauk o ziemi*, cz. I: *Biografie uczonych*, pod red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 84–85, H. Jurkowska, *Emil Godlewski Senior, Złota Księga Akademii Rolniczej*, pod red. Z. Stalinskiego, Kraków 2000, s. 43.

¹⁶ J. Skowrońska, *Ignacy Kruczkiewicz*, PSB t. XV: 1970, s. 82–83.

¹⁷ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 74; W. Zwoździak, *Historia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego*, „Archiwum Historii Medycyny” 27, 1964 s. 11–31, 193–226; 28, 1965, s. 57–85, 209–228, 309–336; W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego 1894–1918*, Wrocław 1992, s. 85.

¹⁸ W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje Wydziału...*, dz. cyt., s. 31; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia...*, dz. cyt., s. 351, K. Millak, *Henryk Kadyi*, PSB t. XI: 1964–65, s. 409–410.

¹⁹ W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje...*, dz. cyt., s. 37.

²⁰ Tamże, s. 51.

²¹ W. Szumowski, *Antoni Gluziński*, PSB t. VIII: 1959, s. 84–86.

przeniósł się także prof. Ludwik Rydygier (1850–1920)²² jeden z najwybitniejszych polskich chirurgów tworząc Katedrę Kliniki Chirurgicznej (w roku 1881 przeprowadził pierwszą na świecie udaną resekcję odźwiernika u chorego na raka)²³. Za profesorem podążył Marian Gabryszewski (1864–1917), jego asystent i zastępca, który przeniósł się do Lwowa habilitując się tam z chirurgii (założył także pierwszy prywatny Zakład Ortopedyczny, najnowocześniejszy wówczas na ziemiach polskich, wyposażony w urządzenia do gimnastyki biernej)²⁴ oraz Maksymilian Herman (1869–1919), także chirurg²⁵. W 1898 roku na stanowisko profesora i dyrektora nowo powołanej Katedry Położnictwa i Ginekologii powołano Antoniego Marsa (1851–1918)²⁶. Jako profesor nadzwyczajny UJ legitymował się już wówczas znacznym dorobkiem naukowym i doświadczeniem, był dziewięć lat po habilitacji. Na równorzędne stanowisko do Lwowa, tworząc Katedrę Pediatrii przeszedł w roku 1904 Jan Raczyński (1865–1918)²⁷. Objął także funkcję dyrektora Szpitala dziecięcego św. Zofii, a w roku 1913 został profesorem zwyczajnym UL.

Znacząca grupa krakowskich naukowców zasilila Szkołę Politechniczną we Lwowie. Lucjan Grabowski (1871–1941), asystent, a następnie adiunkt przy obserwatorium Astronomicznym UJ, zrzekł się tej posady, gdy otrzymał w 1909 roku nominację na profesora astronomii Politechniki Lwowskiej²⁸. W latach 1909–1939 był także dyrektorem Obserwatorium Astronomiczno-Meteorologicznego i Stacji Sejsmograficznej²⁹. Fizjolog Gustaw Piotrowski (1863–1905) po habilitacji na UJ w roku 1889, powołany został do prowadzenia wykładów w Dublinach, w roku 1890/91 wykładał też na Wydziale Filozoficznym UL, a od 1896 roku został profesorem w Lwowskiej Szkole Weterynaryjnej³⁰. Matematyk Władysław Zajączkowski (1837–1898) po habilitacji na UJ, w latach 1867–1872 pracował w Warszawie, a w 1872 roku został profesorem zwyczajnym Akademii Technicznej³¹. Podobnie Stanisław Kępiński (1867–1908) przeniósł się do Lwowa w roku 1899, by po śmierci profesora W. Zajączkowskiego objąć na Politechnice katedrę matematyki³². Fizyk Kazimierz Olearski (1855–1936) doktoryzował się w Berlinie, habilitował na UJ, w latach 1885–1886 był stypendystą Akademii Umiejętności, odbył wówczas podróże naukowe do Paryża i Oksfordu, od roku 1886 związał się z wyższą Szkołą Rolniczą w Dublinach,

²² S. Sokół, *Ludwik Rydygier (1850–1920)*, Warszawa 1961; T. Jacyna-Onyszkiewicz, *Lwowska szkoła chirurgiczna*, „Polski Przegląd Chirurgiczny” 1960, nr 8–9, s. 743–754.

²³ W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje...*, dz. cyt., s. 55.

²⁴ W. Ziembicki, *Marian Antoni Gabryszewski*, PSB t. VII: 1948, s. 194–195.

²⁵ W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje...*, dz. cyt., s. 102–103.

²⁶ Tamże, s. 59.

²⁷ K. Michalewska, *Habilitacje...*, dz. cyt., s. 109.

²⁸ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 15.

²⁹ *Biogramy Uczonych Polskich*, cz. II: *Nauki ścisłe*, Wrocław 1986, s. 131–134.

³⁰ K. Michalewska, *Habilitacje...*, dz. cyt., s. 107.

³¹ *Biogramy Uczonych Polskich*, cz. II: *Nauki ścisłe*, dz. cyt., s. 458–461.

³² Z. Opiał, *Stanisław Kępiński*, PSB t. XIII: 1966, s. 368–369.

a w 1889 roku został profesorem nadzwyczajnym fizyki (cztery lata później – zwyczajnym) na Politechnice Lwowskiej³³. Do Dublan przenieśli się botanicy Szymon Wierdak (1883–1949) i Marian Raciborski (1863–1917). Ten ostatni był asystentem w katedrze botaniki prof. Rostafińskiego, w 1894 roku wyjechał na dalsze studia do Tybingi i Monachium. W 1896 roku rozpoczął badania na Malajach i Jawie, utrzymując stałe kontakty z polskimi uczonymi. Jesienią 1900 roku przyjechał do Lwowa, obejmując zaproponowaną mu przez Wydział Krajowy katedrę botaniki w Dublanach. Na nowo zorganizował i unowocześnił ogród botaniczny. Założył także ogród botaniczny na Cetnerówce we Lwowie, gdzie w 1909 roku został profesorem zwyczajnym. Powrócił na UJ w roku 1912³⁴. Następcą Raciborskiego w Dublanach został Seweryn Krzemieniecki (1871–1945), królewski, po habilitacji z fizjologii roślin i botaniki na UJ, kierował katedrą botaniki do 1919 roku³⁵. Do miasta nad Pełtwią przeniósł się także pochodzący z Królestwa Polskiego zoolog Stanisław Minkiewicz (1877–1944), w latach 1908–1914 był asystentem przy katedrze zoologii Akademii w Dublanach, tam zrobił doktorat, a habilitował się w 1935 roku na Uniwersytecie w Wilnie³⁶. Adolf Ludwik Szyszko-Bohusz (1883–1948), architekt, docent Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, w 1912 roku przeniósł się do Lwowa, gdzie powołano go na stanowisko profesora nadzwyczajnego w katedrze architektury na Wydziale Architektury Akademii Politechnicznej³⁷. W czasie I wojny światowej służył w Pierwszej Brygadzie Legionów, po zwolnieniu z wojska objął kierownictwo prac nad odnowieniem Zamku Królewskiego na Wawelu. Teodor Marian Talowski (1857–1910) studiował we Lwowie, na Wydziale Budownictwa u prof. Juliana Zachariewicza, do 1881 do 1901 związany z Krakowem, gdzie był między innymi nauczycielem budownictwa w krakowskim Instytucie Techniczno-Przemysłowym, prowadził słynną pracownię architektoniczno-budowlaną. W 1901 roku wygrał konkurs na stanowisko kierownika katedr rysunków odręcznych Politechniki Lwowskiej, w latach 1906/07 i 1907/08 był dziekanem Wydziału Architektury, natomiast profesorem zwyczajnym został mianowany w 1904 roku³⁸.

Lwów otwierał także większe możliwości podjęcia pracy poza uniwersytetem. Ordynatorem oddziału okulistycznego lwowskiego Szpitala Powszechnego został Emanuel Machek (1852–1930), docent okulistyki. Nie mogąc utrzymać się w Krakowie zrzekł się docentury i przeniósł w 1885 roku do Lwowa, początkowo pracował jako lekarz praktyk, łącząc obowiązki lekarza z własnymi badaniami, następnie w

³³ S. M. Brzozowski, *Kazimierz Olearski*, PSB t. XXIII: 1978, s. 728.

³⁴ Z. Kosiek, *Marian Raciborski*, PSB t. XXIX: 1986, s. 598–601.

³⁵ S. M. Brzozowski, *Seweryn Józef Krzemieniecki*, PSB t. XV: 1970, s. 519–521.

³⁶ Z. Kosiek, *Stanisław Minkiewicz*, PSB t. XXI: 1976, s. 297–298.

³⁷ J. Boberski, *Wydział Architektoniczny*, [w:] *Politechnika Lwowska 1844–1945*, dz. cyt., s. 191.

³⁸ Tamże, s. 193. Zob. też L. Rygorowicz, *Historia Instytutu Technicznego w Krakowie*, Kraków 1913, s. 66.

1898 roku został mianowany profesorem zwyczajnym okulistyki³⁹. W szpitalach pracował i prowadził równocześnie działalność naukową Hilary Schramm (1857–1940). Ten asystent prof. Tadeusza Mikulicza, przeniósł się do Lwowa, gdzie kierując od roku 1886 oddziałem chirurgicznym Szpitala św. Zofii współorganizował Poliklinikę, czyli lecznicę dla ubogich, a następnie został docentem i profesorem UL⁴⁰. Psychiatra Gustaw Neusser po uzyskaniu nominacji na dyrektora Zakładu dla Umysłowo Chorych w Kulparkowie złożył docenturę na UJ⁴¹.

Stolica Galicji postrzegana była jako miejsce pozwalające na większą swobodę, sięgającą tradycjami do lat 50-tych, kiedy to do opuszczenia uniwersytetu i Krakowa przez władze policyjne zmuszony został między innymi Antoni Małecki. Wybór Lwowa oznaczał także czasami wyjście z trudnej sytuacji wynikającej ze specyficznej atmosfery społecznej na krakowskiej Wszechnicy zdominowanej przez konserwatystów zwłaszcza w latach 70-tych i 80-tych. Takim wyborem było przeniesienie się Tadeusza Wojciechowskiego (1838–1919)⁴², krakowianina z urodzenia, który musiał w 1875 roku wyjechać do Lwowa. Uchodził w Krakowie za radykała, zwłaszcza w oczach tworzącego się stronnictwa stańczyków (tak postrzegano jego przyjaźnię z Ludwikiem Kubalą, A. Szczepańskim, Ludwikiem Gumpłowiczem). Według opinii Karola Estreichera był to „pozytywista szkoły Bucklego (...), religia, związki rodzinne, szacunek, powaga – to u niego przesady”⁴³. Publiczne skandale z jego udziałem były sensacją dla plotkarskiego Krakowa. Henryk Barycz sugeruje, że utwór *Filozof i pracza* Adolfa Dygasińskiego to wspomnienie o wydarzeniach, którym żył Kraków w latach 1868–1876⁴⁴. W roku 1872 Wojciechowski wniósł na UJ podanie o habilitację z zakresu historii powszechnej, zostało ono jednak odrzucone z powodu „niedokończonej rozprawy habilitacyjnej”. Wycofał je więc, a rok później wydał *Chrobację*, która przyniosła mu sławę. Nieudana próba objęcia stanowiska kustosa Biblioteki Jagiellońskiej oraz złe świadectwo moralności wystawione przez policję zmusiły go do podjęcia decyzji o opuszczeniu Krakowa. W 1875 roku osiadł we Lwowie jako skryptor Biblioteki Uniwersyteckiej. Tam też objął katedrę historii polskiej początkowo jako profesor nadzwyczajny, a następnie w 1886 r. jako zwyczajny⁴⁵. Na Uniwersytet Lwowski przeniósł się prawnik, jeden z najwybitniejszych karnistów, Juliusz Makarewicz (1872–1955), habilitowany w roku 1897 na UJ⁴⁶. Ten

³⁹ W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje...*, dz. cyt., s. 64.

⁴⁰ Tamże, s. 99.

⁴¹ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 70.

⁴² L. Finkel, S. Starzyński, *Historia...*, dz. cyt., s. 267.

⁴³ H. Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w.*, t. II, Kraków 1963, s. 162.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 169.

⁴⁶ K. Stopka, A. K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje...*, dz. cyt., s. 154–155; A. Zoll, *Juliusz Makarewicz (1872–1955)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i*

zwolennik socjologicznej metody w nauce prawa, będąc w opozycji do klasycznej szkoły prawa karnego, której zwolennikiem był na UJ Feliks Edmund Krzymuski, po przenosinach do Lwowa mianowany został profesorem zwyczajnym⁴⁷. Przez środowisko humanistów Lwów postrzegany był również jako miejsce kwerendy źródłowej. W tym celu do Lwowa wielokrotnie udawał się Józef Szujski (1835–1883), profesor, rektor UJ, prowadząc badania i poszukiwania historyczne do *Dziejów Polski*⁴⁸. Ze Lwowem wiązała go również działalność polityczna jako posła Sejmu Krajowego.

Dla niektórych ludzi nauki istotną częścią ich aktywności były poczynania w dziedzinie administracji i polityki. Do najbardziej znanych postaci należał Michał Bobrzyński (1849–1935), krakowianin z urodzenia, który przeszedł drogę kariery z Krakowa przez Lwów do Wiednia⁴⁹. W politykę zaangażował się czynnie od roku 1885, najpierw jako poseł w Sejmie Krajowym, a następnie w Radzie Państwa. W roku 1890 opuścił profesurę na UJ gdy został powołany na przewodniczącego Rady Szkolnej Krajowej i przeniósł się do Lwowa⁵⁰. W 1893 roku został mianowany profesorem honorowym prawa polskiego i niemieckiego na Uniwersytecie Lwowskim z prawem wykładania. Wykładał między innymi w zimowym półroczu 1893/94 *Historię włościan w Polsce*. Jego związki z Lwowem sięgały już lat 70-tych, kiedy to Wydział Prawa UL proponował mu stanowisko profesora nadzwyczajnego prawa niemieckiego. W tym samym roku uzyskał jednak nominację w Krakowie. Zwieńczeniem jego kariery politycznej była funkcja Namiestnika Galicji w latach 1908–1913. Związki krakowskiego środowiska naukowego z polityką sankcjonowało prawo. Rektorzy UJ zasiadali Sejmie Krajowym jako wiryliści. Ich aktywność na tym polu była zróżnicowana. Do bardziej aktywnych należeli: Fydyryk Zoll (rektor 1875/76, 1876/77 i 1893/94, poseł na Sejm Krajowy w latach 1883–1902 i członek Rady Państwa), Józef Szujski (rektor 1877/78, także wieloletni poseł), Wincenty Zakrzewski (rektor 1890/91), ks. Władysław Chodkowski (rektor 1891/92), Stanisław Madeyski (rektor 1892/93), Stanisław Smolka (rektor 1895/96), Feliks Kreutz (rektor 1896/97), Stanisław Tarnowski (rektor 1886/87 i 1899/1900)⁵¹, Napoleon Cybulski (rektor 1904/05),

Administracji, pod red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000, s. 276–279; A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz. Życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach Juliusza Makarewicza*, pod red. A. Grześkowiak, Lublin 2005, s. 23–29.

⁴⁷ K. Michalewska, *Habilitacje...*, dz. cyt., s. 95; *Biogramy Uczonych Polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, dz. cyt., s. 408–411; A. Zoll, *Juliusz Makarewicz*, PSB t. XIX: 1974, s. 211–213; W. Wolter, *Nauka prawa karnego od drugiej połowy XIX wieku*, [w:] *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. M. Potkaniowskiego, Kraków 1964, s. 332–334.

⁴⁸ H. Barycz, *Wśród gawędziarzy...*, dz. cyt., s. 113, Dodatek: Życiorys J. Szujskiego. Docenckie kłopoty Józefa Szujskiego, s. 92–116.

⁴⁹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia...*, dz. cyt., s. 228–230.

⁵⁰ S. Streicher, *Michał Bobrzyński*, PSB t. II: 1936, s. 165–168; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia...*, dz. cyt., s. 229.

⁵¹ J. Buszko, *Spoleczno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomii galicyjskiej (1899–1914)*, Kraków 1963, s. 15.

Fryderyk Zoll jun. (rektor 1912/13)⁵² i Kazimierz Kostanecki (rektor 1913/14, 1914/15 i 1915/16). Urzędujący rektorzy najczęściej zabierali głos w sprawach oświatowych i współpracowali przy opracowaniach sprawozdań Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół galicyjskich⁵³. Aktywną działalność polityczną prowadzili jako posłowie miasta Krakowa profesorowie: Józef Majer (1808–1899) wybrany czterokrotnie w latach 1867, 1870, 1876 i 1883, Henryk Jordan (1842–1907) ze stronnictwa neokonserwatystów, Fryderyk Zoll, także konserwatysta, Juliusz Leo (1861–1918), Władysław Leopold Jaworski (1865–1930)⁵⁴ współpracownik Bobrzyńskiego i aktywny działacz nurtu neokonserwatywnego⁵⁵. Z większych posiadłości obwodu krakowskiego wybierany był Józef Milewski (1859–1916)⁵⁶, a Józef Szujski z kurii większej własności obwodu sądeckiego. Posłował również Antoni Górski (1862–1928), prawnik i ekonomista, poseł od 1907 roku, czy wspomniany już Michał Bobrzyński. We Lwowie urzędowali jako wiceprezydenci RSK Michał Bobrzyński w latach 1890–1900 i Fryderyk Zoll (jun.) w okresie 1916–1919. J. Leo występował wspólnie z posłami miejskimi Lwowa poruszając najważniejsze wówczas problemy: drożyznę w mieście, zbytne obciążenie podatkami i uniemożliwiające rozwój złe przepisy budowlane⁵⁷.

Lwów był także miejscem podejmowania działań w towarzystwach zawodowych i naukowych o charakterze ogólnogalicyjskim lub nawet ogólnopolskim. Odmienne niż w Krakowie, w którym życie naukowe koncentrowało się wokół Akademii Umiejętności, działały tam zarówno towarzystwa o praktycznym, zawodowym charakterze jak Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie czy Towarzystwo Pedagogiczne Szkoła (1876), jak i towarzystwa łączące działania popularyzatorskie z badaniami naukowymi – Towarzystwo Politechniczne (1878), czy Galicyjskie Towarzystwo Leśne. Najczęściej pracownicy UJ związani byli z towarzystwami naukowymi takimi jak: Towarzystwo Przyrodnicze im. M. Kopernika (1875), wydające czasopismo *Kosmos*, będące podstawowym forum wymiany informacji z zakresu

⁵² Istotnym politycznym problemem była postawa władz obu uniwersytetów wobec rysującego się konfliktu narodowego we Lwowie. Za rektoratu Fryderyka Zolla senat krakowskiej Alma Mater opowiedział się przeciwko wciąganiu uczelni w sprawy polityczne, a rektor stwierdził, że „stworzenie jakiegoś bliższego i lepszego pożycia z Ukraińcami jest rzeczą nie tylko wskazaną, ale nawet potrzebną” (*Wspomnienia Fryderyka Zolla*, oprac. I. Homola Skąpska, Kraków 2000, s. 152).

⁵³ Zob. S. Starzyński, *Udział rektorów lub reprezentantów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Lwowskiego w sejmach porozbiorowych*, Lwów 1900.

⁵⁴ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 258.

⁵⁵ J. Buszko, *Władysław Leopold Jaworski*, PSB t. XI: 1965, s. 115–118.

⁵⁶ Oprócz działalności politycznej Milewskiego związało ze Lwowem stanowisko dyrektora Banku Krajowego.

⁵⁷ Sprawozdania stenograficzne Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii, Sprawozdanie z II sesji ósmego periodu Sejmu Krajowego od 30. 09. 1904 do 12. 11. 1904, Lwów 1904, s. 233–234.

nauk o ziemi (publikowali w nim wszyscy przyrodnicy galicyjscy), Towarzystwo Historyczne (1886) i jego organem *Kwartalnikiem Historycznym*, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza (1886), Towarzystwo Filologiczne (1892) wydające *Eos*⁵⁸, czy Polskie Towarzystwo Filozoficzne (1903), którego organem był początkowo warszawski *Przegląd Filozoficzny*, a następnie lwowski *Ruch Filozoficzny*⁵⁹. Także w Towarzystwie Ludoznawczym działali pracownicy UJ, między innymi Karol Podkański redaktor X i XI rocznika czasopisma *Lud*⁶⁰.

Dla części osób spośród grona profesorskiego UJ Lwów był miastem rodzinnym: urodzili się w nim Aleksander Baurowicz (1867–1949) laryngolog, Tadeusz Borowicz (1847–1928) profesor anatomii patologicznej i rektor UJ, dermatolog Władysław Reiss (1866–1916)⁶¹, Stanisław Smolka (1854–1924) historyk, później rektor UJ, Józef Kallenbach (1861–1929) historyk literatury, Tadeusz Godlewski (1871–1921), fizyk, syn Emila Godlewskiego seniora. Miejsce urodzenia i zadzierżgnięte przyjaźnie sprzyjały utrzymywaniu kontaktów towarzyskich i intelektualnych⁶². Sentymentalny obraz Lwowa przekazał w swoich listach do brata profesor Józef Dietl (1804–1878), rektor UJ i wieloletni prezydent Krakowa, wspominając okres studiów w tym mieście jako jeden ze swoich najszczęśliwszych okresów w życiu⁶³.

Lwów był dla krakowskiego środowiska naukowego miejscem szczególnym. Powstające nowe uczelnie dawały możliwość rozwoju naukowego i zawodowego spełnienia, zwłaszcza dla przedstawicieli nauk przyrodniczych i matematyczno-technicznych. Miasto to wyprzedziło Kraków w wyścigu o uczelnię techniczną. Ogółem z Krakowa do Lwowa przeniosło się w latach 1871–1918 16,5 % docentów i profesorów⁶⁴. Była to specyfika pokolenia, urodzonych w latach 50-tych i 60-tych XIX wieku, aktywnych poszukiwaczy swojego miejsca i szybkiej kariery. W humanistyce widoczna była mniejsza migracja, śladowa zwłaszcza w środowisku historycznym spowodowana prawdopodobnie znacznym nasyceniem obu uczelni przedstawicielami tej specjalności⁶⁵. Wzajemne kontakty istniały na różnych

⁵⁸ J. Starnawski, *Towarzystwa naukowe w zakresie humanistyki na terenie Galicji*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, pod red. A. Meissnera, J. Wyrozumskiego, Rzeszów 1995, s. 64.

⁵⁹ *Historia nauki polskiej*, t. 4, cz. 1–2: *1863–1918*, pod red. Z. Skubały-Tokarskiej, Wrocław 1987, s. 347.

⁶⁰ *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)*, pod red. Z. Kłodzińskiego, Wrocław 1997, s. 16.

⁶¹ U. Perkowska, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 132.

⁶² H. Barycz, *Stanisław Smolka w życiu i nauce*, Kraków 1975, s. 19.

⁶³ A. Wrzosek, *Młodość Józefa Dietla*, [w:] *Józef Dietl w 50 rocznicę śmierci*, Kraków 1928, s. 61–66.

⁶⁴ K. Michalewska, *Habilitacje...* [Wykaz imienny habilitacji przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1862–1918], dz. cyt., s. 92–130.

⁶⁵ W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995, s. 64.

plaszczynach, funkcjonowanie dwóch ośrodków sprzyjało samoistnej wymianie kadr i wyznaczało możliwości awansu. Stolica była naturalnym kierunkiem ewentualnych przenosin i kariery nie tylko naukowej, ale i finansowej czy politycznej. Działalność we Lwowie szeregu towarzystw i redakcji czasopism dodatkowo sprzyjała utrzymywaniu ścisłych związków. W ostatecznym efekcie powodowało, że lwowski ośrodek naukowy zasilany w znacznym stopniu kadrami z Krakowa przeżywał okres dynamicznego rozwoju.

УДК 378.4.096:2 (477.83-25) “1870/1917”

Галина МАТВІЄНКО
Львів

Студенти теологічного факультету Львівського університету в 1870–1917 роках: національність, конфесійна приналежність і соціальне походження

На теологічному факультеті Львівського університету навчалися особи, які готувалися до духовного стану, зазвичай вихованці єпархіальних семінарій Львова, Перемишля і Станіслава. Загальна кількість студентів (звичайних, надзвичайних і екстерністів), які студіювали богослов'я на факультеті, у 1870–1917 рр. коливалася від 156 до 456 осіб. Понад дві третини з них були українцями (греко-католиками), решта поляками (римо-католиками). Серед студентів факультету вирізнялася стала, хоч і незначна частка вірмен (або вірмено-католиків), траплялися й представники інших національностей (німці, англійці, угорці, американці). Більшість студентів-теологів походили зі священницьких сімей, решта з селянського стану, а також з інших верств суспільства (з родин міщан, дяків, купців, вчителів, ремісників).

Ключові слова: Львівський університет, теологічний факультет, студентство, національний склад (поляки, українці, вірмени), конфесійна приналежність (греко-католики, римо-католики, вірмено-католики), соціальне походження.

У Львівському університеті, як і в інших вищих навчальних закладах Австро-Угорської імперії, навчальний процес регламентувався освітніми законами Міністерства віровизнань і освіти (МВіО) та університетськими статутами. Згідно з ними, студенти університетів поділялися на звичайних (іматрикульованих), надзвичайних (неіматрикульованих) та госпітантів або екстерністів. Вони різнилися між собою за правами та обов'язками, передбаченими академічною спільнотою. Звичайні студенти складали іспити, здобували диплом, науковий ступінь доктора наук, отримували стипендії чи пільги при оплаті за навчання. Їм дозволялося слухати лекції на різних факультетах одночасно. Надзвичайні ж студенти при переході з одного факультету на інший мусили ще раз записатися до університету¹. Те саме відбувалося при зміні вищого навчального закладу.

На теологічному факультеті навчалися особи, які готувалися до духовного стану², а саме: вихованці єпархіальних семінарій, прийняті в єпархії екстерністи

¹ С. к. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Zbiór ustaw uniwersyteckich. Lwów, 1896. S. 6–7.

² Ibid. S. 36.

духовного стану та клірики духовних корпорацій³. Як правило, звичайними студентами теологічного факультету Львівського університету ставали випускники семінарій Львова, Перемишля, а з 1907 р. – і Станіславова⁴. У деканат обраного факультету вони мусили подати індекс з особовою карткою та список обраних лекцій, атестат зрілості (про здобуття ними початкової та гімназійної освіти), свідоцтво вбогості (у ньому вказувалося, що батьки бажаного записатися до університету не мають жодного маєтку, і це було підставою для звільнення від оплати за навчання), посвідчення про навчання в іншому вищому закладі (якщо таке було)⁵. Також подавалося свідоцтво моральності, видане парафіяльним священиком, і лікарське свідоцтво⁶. Кількість звичайних студентів від 1870 і до 1917 рр. була різною, але загалом теологічний факультет за їх числом посідав середнє місце поміж іншими факультетами Львівського університету. Для порівняння: у зимовому семестрі 1870 р. на теологічному факультеті навчалось 354 студенти, в тому числі 266 звичайних, на філософському факультеті – 166 (з них 125 були звичайними), на факультеті права і політичних наук – 562 студентів (у тому числі 544 звичайні)⁷.

Надзвичайні (неіматрикульовані) студенти мали можливість вписатися на навчання до університету після досягнення віку 16 років. Їм необхідно було володіти таким рівнем освіти, щоб відвідування занять в університеті для них могло бути “необхідним і корисним”⁸. Такі слухачі мусили подати в деканат дві заповнені так звані вписові карти і список обраних лекцій. На теологічному факультеті кількість надзвичайних студентів протягом 1870–1917 рр. помітно коливалася. Найбільшою вона була в літньому семестрі 1902/1903 навчального року і становила 130 осіб. В окремі півріччя, а саме: у зимовому семестрі 1886/1887, у зимовому й літньому семестрах 1887/1888, у зимовому й літньому семестрах 1911/1912, у літньому семестрі 1913/1914 навчальних років надзвичайних студентів на факультеті не було зовсім.

Третю групу студентів теологічного факультету складали екстерністи. До них належали особи, які вже прийняли свячення. Вони користувалися правами та обов’язками нарівні з вихованцями єпархіальних семінарій (останні були переважно звичайними студентами). Екстерністи мали відвідувати заняття протягом восьми півріч (чотирьох років) і отримували право вибору дисциплін,

³ Ibid. S. 31.

⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ), ф. 26 (Львівський університет), оп. 15, спр. 1007, 1060.

⁵ Там само. Оп. 13, спр. 3, арк. 1.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 475 (Вірменська митрополича консисторія, м. Львів), оп. 1, спр. 726, стор. 34–36.

⁷ Akademische Behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien. Jahres 1871. Lemberg. S. 38.

⁸ C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Zbiór ustaw uniwersyteckich. S. 18.

які хотіли прослухати на теологічному чи на інших факультетах університетів Австро-Угорщини⁹. Проте це питання потрібно було погоджувати з юрисдикційно правлячим єпископом, в єпархії котрого знаходився навчальний заклад. У випадку навчання у Львівському університеті справа погодження залежала від конфесійної приналежності екстерніста¹⁰. Після закінчення студій в інших університетах (таких, наприклад, як Віденський, Празький, Інсбрукський, Краківський) бажаючі могли, записавшись до Львівського університету, допускатися до екзаменів і здобувати ступінь доктора теології¹¹. Посеместрові каталоги студентів подають кількість екстерністів теологічного факультету. Вона також різнилася в залежності від обраного слухачами предмету¹². Наприклад, у 1879 р. заняття з біблійної герменевтики проф. Юзефа Ватцки відвідувало 6 екстерністів (з-поміж 72 студентів II курсу)¹³. Лекції з церковної історії, які читав для студентів III року навчання проф. Юзеф Делькевич у зимовому семестрі 1878/1879 навчального року, слухало 12 екстерністів (із 65 студентів)¹⁴. На катехетику і методику, яку для IV курсу руською мовою викладав священник Іван Величко, вписалося 14 екстерністів (усього відвідувало заняття з його предмета 26 слухачів)¹⁵. Історію Старого Завіту проф. Клементя Сарніцького в зимовому семестрі 1879/1880 навчального року вивчало 20 екстерністів (з 98 студентів)¹⁶, а в зимовому семестрі 1881/1882 навчального року – 23 (з усіх 92 слухачів)¹⁷. На граматику семітських діалектів до цього ж професора в 1880 р. ходив лише один екстерніст з 28 слухачів I року студій¹⁸.

Загальне співвідношення українців і поляків у вищих школах Галичини і Буковини, за підрахунками Степана Макарчука, у 1896/1897 навчальному році становило 15,4 до 84,6, а без слухачів теологічних факультетів – 10 до 90 (330 українців і 3 100 поляків). Значною була перевага студентів-поляків над студентами-українцями й у Львівському університеті. Так, у 1906/1907 навчальному році українці склали заледве п'яту частину від загальної кількості

⁹ Ibid. S. 6, 34–35.

¹⁰ Таке правило діяло після укладення конкордату між Австрійською монархією та Апостольською столицею (1855 р.) і стосувалося теж права вибору кандидатів на викладацьку діяльність чи здобуття ступеня професора або викладача релігії. У Львові таке право отримали єпископи обох обрядів – греко- і римо-католицького (*Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1894. Cz. I. S. 306–307*).

¹¹ С. к. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Zbiór ustaw uniwersyteckich. S. 35–36.

¹² ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1060.

¹³ Там само. Спр. 1059, арк. 41–45.

¹⁴ Там само. Арк. 71–75.

¹⁵ Там само. Арк. 91–93.

¹⁶ Там само. Арк. 211–216.

¹⁷ Там само. Арк. 336–341.

¹⁸ Там само. Арк. 130–132.

(з 582 осіб) усіх студентів університету. Така диспропорція у співвідношенні між українцями і поляками пояснюється, насамперед, соціально-економічними чинниками¹⁹: матеріальне становище батьків безпосередньо позначалося на можливості їхніх дітей здобувати вищу освіту. На теологічному факультеті вчилися вихідці з незаможних сімей, і навчання, як правило, було безкоштовним. На інших факультетах університету – права і політичних наук, філософському, медичному – для українців такої можливості, практично, не було.

Більш детальну картину національних, конфесійних та соціальних ознак студентського середовища теологічного факультету можна встановити за архівними документами, насамперед – за програмами навчальних курсів і каталогами студентів. У них фіксувалася як загальна чисельність, так і конфесійна, етнічна / національна приналежність та соціальний стан студентів за зимовий та літній семестри кожного навчального року. Аналіз навчальних програм за 1870–1917 рр. відображає динаміку національного складу і конфесійної приналежності студентів теологічного факультету. За 1872/1873 і 1873/1874 навчальні роки в документах зафіксовані лише дані за зимові семестри, а з 1899/1900 до 1906/1907 роки – тільки за літні. Від літнього семестру 1905/1906 навчального року вказується тільки загальна кількість студентів університету й по факультетах, а також поділ їх на звичайних та надзвичайних.

За статистичними підрахунками можна встановити найбільшу чисельність студентів на теологічному факультеті Львівського університету. Так, у зимовому семестрі 1870/1871 навчального року на факультеті навчалося 354 студенти (у тому числі 266 звичайних і 88 надзвичайних – відповідно, 75,1 % і 24,8 % від кількості всіх студентів факультету) (див. *таблицю 1*), що у відсотковому відношенні складало 32,7 % від загальної кількості (1 082) всіх студентів університету (враховуючи філософів, юристів і фармацевтів). З-поміж них більшість становили українці, які за конфесійною приналежністю всі були греко-католиками – 270 осіб (76,2 % усіх студентів теологічного факультету). Поляків, які студіювали теологію, було 73 студенти (20,6 %): за конфесійною приналежністю вони були римо-католиками. Втім, у зимовому семестрі 1870/1871 навчального року до загальної кількості римо-католиків на теологічному факультеті входили також німці – 10 студентів (2,8 %). Разом римо-католики того року становили 23,4 % усіх студентів факультету.

На теологічному факультеті навчалися також вірмени: досить часто у національному відношенні вони ідентифікували себе з поляками, але залишалися вірними вірмено-католицького обряду. У зимовому семестрі 1870/1871 та літньому семестрі 1871/1872 навчальних років на теологічному факультеті здобувало освіту по одному представнику вірменської нації, але вже від літнього семестру 1882/1883 навчального року вони записувалися поляками.

¹⁹ *Макарчук С. А.* Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов, 1983. С. 88.

У зимовому семестрі 1885/1886 навчального року теологічні дисципліни студіювали 353 студенти – 351 звичайний і 2 надзвичайні (відповідно, 99,4 % і 0,6 %). Поміж них було 281 українець-греко-католик (79,6 %) і 72 поляки (20,4 %), з яких – 68 римо-католиків (19,3 %) і 4 вірмено-католики (1,1 %). Загальне число студентів Львівського університету того року становило 1 030 осіб, з яких 34,3 % склали студенти теологічного факультету.

Зимового семестру 1886/1887 навчального року на факультеті налічувалось 373 звичайні студенти. Поміж них – 289 українців-греко-католиків (77,5 %) і 84 поляки (22,5 %); серед останніх було 79 римо-католиків (21,2 %) і 5 вірмено-католиків (1,3 %). Студенти-теологи становили 32,7 % від загального числа (1 139 осіб) студентів університету.

365 студентів навчалося в зимовому семестрі 1888/1889 навчального року, з них – 362 звичайні (99,2 %) і 3 надзвичайні (0,8 %) студенти. Їх національний склад представляли 284 українці-греко-католики (77,8 %) і 81 поляк (22,2 %). Серед останніх було 79 римо-католиків (21,6 %) і 2 вірмено-католики (0,6 %). Теологи нараховували 30,7 % від усіх 1 188 студентів, які навчалися в університеті цього навчального року.

У зимовому семестрі 1889/1890 навчального року на теологічному факультеті налічувалося 368 студентів, з них – 367 звичайних (99,7 %) та один надзвичайний (0,3 %). Українців-греко-католиків було 283 особи (76,9 %). Поляків нараховувалось 85 студентів (23,1 %), у тому числі 84 римо-католики (22,8 %) і один вірмено-католик (0,3 %). Студенти теологічного факультету склали 31,1 % від 1 184 студентів університету. Того ж 1889/1890 навчального року такий кількісний склад студентів залишався майже незмінним і в літньому семестрі.

357 студентів навчалося на теологічному факультеті в зимовому семестрі 1891/1892 навчального року, з них – 338 звичайних (94,7 %) і 19 надзвичайних (5,3 %). З-поміж них 278 були українцями-греко-католиками (77,9 %), 79 – поляками (22,1 %). З останніх 77 ідентифікували себе як римо-католики (21,6 %), 2 – як вірмено-католики (0,5 %). Студенти теологічного факультету становили 27,8 % від загальної чисельності (1 283 осіб) студентів університету.

Збережені посеместрові списки студентів дозволяють прослідкувати динаміку кількості студентів, які вчилися на теологічному факультеті. Загальна кількість студентів протягом майже усіх років перевищувала 300 і навіть 400 осіб. Найбільше студентів зафіксовано в зимовому семестрі 1906/1907 навчального року – 456 осіб, у тому числі 422 звичайні (92,5 %) і 34 надзвичайні (7,5 %). Від загальної кількості всіх студентів університету (3 582) вони склали 12,7 %. До цього семестру збільшення чисельності студентів теологічного факультету відбувалося одночасно зі зростанням кількості студентів в університеті загалом. Однак уже з наступного семестру показники почали зменшуватися, і так тривало до літнього семестру 1916/1917 навчального року, коли студентів-теологів навчалося лише 238 осіб – 20,3 % від усіх 1 172 студентів Львівського університету.

Певне зменшення кількості студентів теологічного факультету часто спостерігалось після зимової сесії. Зокрема, так було в 1873/1874, 1874/1875, 1875/1876, 1883/1884 та наступних навчальних роках, щодо яких збереглися відомості про обидва семестри (див. *таблицю 1*).

Найменша кількість студентів за досліджуваний період зафіксоване саме в літньому семестрі 1901/1902 навчального року. Тоді зі 156 студентів налічувалося 96 звичайних (61,5 %) і 60 надзвичайних (38,5 %), у тому числі 70 українців і греко-католиків (44,9 %), 81 поляк (51,9 %), 4 англійці (2,6 %) й один німець (0,6 %) Поза українцями, решта була римо-католиками (55,1 %). Того ж року частка студентів-теологів складала 9,6 % від 1 630 усіх студентів університету.

Загалом, починаючи з літнього семестру 1908/1909 навчального року, спостерігалася стала тенденція до поступового зменшення кількості студентів факультету. Від зимового семестру 1911/1912 і до зимового семестру 1913/1914 навчальних років показник студентів-теологів був найнижчим за всю історію факультету і становив від 6,8 % до 6,0 % від загальної кількості студентів Львівського університету, яка тоді сягала майже 6 тисяч осіб. Незважаючи на збільшення кількості студентів в університеті, чисельність студентів теологічного факультету в ці роки помітно зменшується. Як зазначив дослідник історії студентства Львівського університету Василь Благий, це можна пояснити новими можливостями, що поставали перед студентами, дозволяючи здобувати фах і на інших факультетах університету²⁰.

В окремі роки на теологічному факультеті навчалися як приїжджі з різних куточків Австро-Угорської імперії, так і з інших країн світу. У списках студентів фігурують німці, угорці, вірмени (що є зрозумілим з огляду на багатонаціональний склад Галичини), також англійці та американці (див. *таблицю 2*). Можна припускати, що ці останні були нащадками емігрантів з Галичини. За конфесійною ознакою вони записувалися римо-католиками, рідше – вірмено-католиками.

Тогочасними критеріями для визначення національності було вживання певної мови в поєднанні з конфесійною ознакою. Українці, записуючись на навчання до Львівського університету, ще в зимовому півріччі 1910/1911 навчального року в графі рідної мови зазначали українську, руську чи русько-українську²¹. Про тотожність поданих термінів зазначив Володимир Охримович, підкреслюючи їх синонімічний ряд при визначенні й мови, й народності. Причому він вважав рівнозначними поняття русини і українці, пояснюючи їх паралельне застосування тогочасним галицьким звичаєм²². Стосовно конфесійної приналежності студенти

²⁰ Благий В. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. С. 52.

²¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1007, 1011.

²² Охримович В. З поля національної статистики Галичини. (Помічення над ріжницями і перемінами в національним складі галицької людности). [Б. р. і м. в.] С. 1.

вказували – греко-католицьке, руське чи русько-католицьке віросповідання. Такі записи доводять, що використання аналогій “русин-українець – греко-католик” і “поляк – римо-католик” було визначальним для пересічного мешканця Галичини. Студенти-поляки вписувалися римо-католиками, зрідка – греко-католиками. Вірмени ідентифікували себе як вірмено-католики, подекуди – як римо-католики.

Співвідношення представників трьох націй на теологічному факультеті черговий раз ілюструє каталог студентів. Досить часто при записах фіксувалася тільки конфесійна приналежність студентів, що однозначно характеризувала і їхній національний склад – як зазначав історик Іван Лисяк-Рудницький, саме віросповідання для XIX ст. було засобом національної ідентифікації²³. Як приклад, можна навести відомості про записи на лекції з екзегетики Нового Заповіту. Заняття з цього предмета в 1883 році для студентів II курсу проводив звичайний професор Юзеф Ватцка: загальна кількість усіх студіюючих налічувала 80 осіб, з них 60 були греко-католиками, 19 – римо-католиками й один – вірмено-католиком²⁴; у відсотковому відношенні – 75 %, 24 % і 1 %. Фактично таке співвідношення серед студентів теологічного факультету залишалося незмінним протягом усього періоду його функціонування. Перевагу мали греко-католики, отже – українці, меншу частку складали римо-католики – відповідно поляки, зовсім незначну частку становили вірмени, які поступово розчинялися в польській спільноті²⁵. Подані кількісні дані по теологічному факультеті (див. *таблицю 3*) віддзеркалювали національний склад населення тогочасної Галичини, основну масу якого складали русини-греко-католики і поляки-римо-католики – разом вони становили 88,2 % всього галицького суспільства²⁶.

Перевагу українців у студентському середовищі теологічного факультету підтверджує й відвідуваність занять руською та польською мовами викладання (див. *таблицю 4*). Лекції з пастирського богослов'я для студентів IV року навчання руською мовою читали проф. Серафим Костек і доктор Іван Бартошевський, польською – проф. Людвік Клосс і проф. Алоїзій Юган.

Соціальне походження студентів теологічного факультету Львівського університету можна охарактеризувати за навчальними каталогами з окремих предметів. Наприклад, у зимовому семестрі 1874/1875 навчального року на III курсі теологічного факультету навчалося 56 студентів, які відвідували обов'язковий предмет – моральну теологію в доктора Альберта Філярського. З них 26 осіб були синами священиків, ще третина походила з родин, які належали до селянського стану, а решта – по одному представнику – з інших верств

²³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 томах. Київ, 1994. Т. 1. С. 424.

²⁴ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 15, спр. 1060, арк. 44–53.

²⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ, 2006. С. 36.

²⁶ Охримович В. З поля національної статистики... С. 5.

населення, переважно з родин дяків, міщан, вчителів, ремісників²⁷. У літньому семестрі 1875 навчального року на I році студій навчалося 66 студентів, які вивчали історію Старого Завіту в доктора Клеменса Сарніцького і серед яких, наскільки наявні дані, переважали сини греко-католицьких священників (32 особи), решту становили по кілька представників інших станів²⁸. На лекції з пастирського богослов'я до доктора Францішка Костки в зимовому семестрі 1878 навчального року записалося 38 студентів IV курсу: з них 25 походили зі священницького стану, 9 – з селянського, а про решту – відсутні дані²⁹. У зимовому семестрі 1882/1883 навчального року моральну теологію на III році навчання викладав уже згадуваний доктор Альберт Філярський. Її відвідували студенти римо- та вірмено-католики, які були вихідцями зі священницьких родин (іноді – селянських), греко-католики, котрі походили з родин священників та родин дяків, купців, вчителів, міщан³⁰. Подекуди студенти не повідомляли про приналежність своїх батьків до того чи іншого соціального стану, а в графі каталогу їх записували лише як повнолітніх. У 1882/1883 навчальному році з-поміж 84 студентів (81 звичайного і 3 надзвичайних) теологічного факультету 21 був сином священників, 9 – селян, 6 – міщан, по 2 – дяків і вчителів, а один – судді; ще один студент записаний як повнолітній, а про соціальне походження решти (42 особи) відомостей немає.

Лекції звичайного проф. Юзефа Ватцки з екзегетики Нового Заповіту в 1883 навчальному році слухали студенти, які походили зі священницьких (41 особа), селянських (14 осіб), ремісничих (8 осіб), міщанських (8 осіб) сімей, з родин дяків (2 особи), купців (1 особа), учителів (1 особа)³¹. У 1883/1884 навчальному році лекції з пастирського богослов'я руською мовою викладання відвідувало 38 студентів (греко-католиків) IV року навчання³². Більшість з них, згідно із записами, складала сини священників (11 осіб) і селян (9 осіб). Імовірно, що студенти, записані як сини громадян (4 особи), належали до міщан, решту становили діти дяків і вчителів (по 1 особі), а щодо 13 студентів відомостей немає. Власне не в усіх випадках вдається точно визначити соціальне походження студентів чи заняття їхніх батьків, оскільки викладачі не фіксували його, пропускаючи таку графу або заповнюючи її лише вибірково.

Викладачі записували рід занять батьків студентів у навчальні каталоги наступним чином. Священників означували як *pfarrer*, *proboszcz*, *ksiądz*, *napox*, *священик*. Вихідців зі селянського стану вписували як *rusticus*, *agricola*, *wieśniak*, *земледілець*, *крестянинь*, *рільник*, *хлібороб*, *possessor fundi* –

²⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1058, арк. 59–61.

²⁸ Там само. Арк. 26–30.

²⁹ Там само. Арк. 351–353.

³⁰ Там само. Спр. 1060, арк. 66–71.

³¹ Там само. Арк. 43–53.

³² Там само. Арк. 213–215, 226–228.

очевидно, йшлося про різні категорії селян, від найбідніших до заможніших. Міщан нотували як *urbanus*, *городянин*, *мѣщанинь*. До представників цих основних станів додавалися ремісники, серед яких були різьбярі, мулярі, шевці, кушнірі, сідлярі, млинарі, столярі тощо. Подекуди, переважно по одній-дві особи, серед студентів бачимо вихідців зі сімей поміщиків, управителів маєтків, суддів, учителів, дяків, будівничих, робітників та інших. В останній третині XIX ст. соціальне походження студентів теологічного факультету Львівського університету було таким³³: сини священників – 55 %, селян – 21 %, ремісників – 9 %, міщан – 8 %, інших – 7 %.

Значний відсоток серед студентів теологічного факультету священницьких синів є закономірним: вони традиційно йшли стопами своїх батьків, навчалися в духовних семінаріях та на вищих теологічних студіях при університеті. Виняток становили лише ті, хто не закінчив гімназію і не склав матури. У такому випадку вони ставали нижчими урядовцями: працівниками пошти, податкового уряду, судовими канцеляристами, народними вчителями. Як писав у своїх спогадах адвокат, економіст і громадсько-політичний діяч Євген Олесницький, котрий і сам був сином священника, для священницьких родин богослов'я було правилом: “Лиш у пізніших роках почали деякі виломлюватися згід цього правила і йти також на права або філософію, менше на медицину, а ще менше на техніку. Селянські сини, що кінчили середні школи, йшли майже без виїмків на богословія, бо було ідеалом для селянина, що довів сина до високих шкіл, бачити його священником. Взагалі на селі уважали інші заняття менше вартними і шанованими”. Вчинок самого Є. Олесницького, який обрав правничі студії, односельці пояснювали відсутністю в нього високих результатів під час навчання³⁴.

Свідченням нової тенденції у виборі факультету є каталог студентів за літній семестр 1907 навчального року. Згідно з ним, зменшується частка священницьких синів, які обрали богословську освіту на теологічному факультеті Львівського університету³⁵. Студенти зі священницьких родин почали навчатися на інших факультетах, найбільше на юридичному та медичному³⁶. Це зумовлювалося також покращенням матеріального добробуту їхніх батьків, оскільки за навчання на цих факультетах доводилося платити.

За даними 1907 р. кількісно збільшилася теж частка вихідців із сімей державних службовців. До неї входили вчителі, гімназійні катехити, магістри, управителі шкіл (директори), шкільні й судові радники, судові офіціали, комісари

³³ Підрахунки подаються на основі: Там само. Оп. 8, спр. 273; оп. 15, спр. 1056, 1058, 1060, 1062, 1104.

³⁴ *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя / Упор.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. Львів, 2011. С. 149.

³⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1007.

³⁶ *Благий В.* Студентство Львівського університету... С. 54.

скарбу, працівники податкових урядів, повітових кас, залізниць, судові возні, наглядачі в'язнів. Окремо в цьому каталозі зафіксовано соціальне походження синів вдів по церковних дяках, катехитах, священниках, селянах, урядовцях. Найменшу категорію склали вихідці із заможних сімей, батьки яких були власниками маєтків.

Загалом, згідно з каталогом 1907 р.³⁷, серед студентів теологічного факультету 22 % склали сини священників, 36 % – сини селян, 19 % – держслужбовців, 15 % – вдів, 8 % – власників маєтків. Таким чином, здобуття вищої освіти ставало дедалі престижнішим серед здібної сільської молоді³⁸, а можливість закінчити богословські студії у Львівському університеті – більш реальною для представників різних соціальних верств.

В основному серед студентів переважали вихідці з регіонів Австро-Угорської імперії (з Галичини і Буковини), але й були з-поза її меж – Росії (Королівства Польського) і Німеччини (Сілезії). За підрахунками В. Благого, у 1904/1905 навчальному році на факультеті вчилася 288 вихідців з Галичини (69,6 %), 6 – з Буковини (1,4 %), 3 – з Королівства Польського (0,7 %), 2 – з Сілезії (0,5 %) і один – з Росії (0,2 %). Каталоги студентів за 1907 навчальний рік містять також поодинокі згадки про іноземців – вихідців з Пруссії та Болгарії³⁹. У 1910/1911 навчальному році серед студентів факультету з Галичини походило 355 осіб (98,3 %), з Буковини – 4 особи (1,1 %), з Росії і Сілезії – по одній особі (по 0,3 %). У 1912/1913 навчальному році на факультеті навчалися 351 студент з Галичини (98 %) і 6 студентів з Буковини (1,7 %)⁴⁰. В основному це були жителі таких міст і містечок: Львова, Золочева, Бучача, Помор'я, Трускавця, Борислава, Дрогобича, Самбора, Бродів, Тернополя, Чернівців, Коломиї, Рогатина, Надвірної, Снятина, Сянока, Перемишля, Сваляви, Кіцмані, Бережан, Галича, Угніва, Ярослав, Станіславова, Городенки, Калуша, Миколаєва, Кременця, Белза, Яворова, Олеська, Глинян, Стрия, Сокаля та інших⁴¹.

Таким чином, можна стверджувати, що найбільше на теологічному факультеті Львівського університету навчалося українців-греко-католиків, вихідців з Галичини. Соціальний ракурс студентів до початку ХХ ст. характеризувався переважанням синів греко-католицьких священників над вихідцями з інших прошарків населення. Час домінування на факультеті священницьких синів припав на 1880-ті роки – початок ХХ ст., після чого чисельну перевагу над ними здобули представники селянства.

³⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1007.

³⁸ *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні... С. 81.

³⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1007.

⁴⁰ *Благий В.* Студентство Львівського університету... С. 242.

⁴¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 8, спр. 239; оп. 15, спр. 1059, 1060, 1063.

**Кількість студентів теологічного факультету
Львівського університету в 1870–1917 роках**

Навчальний рік, семестр	Кількість студентів			Львівського університету загалом
	теологічного факультету			
	звичайних	надзвичайних	разом	
1870/1871, зимовий	266	88	354	1082
1871/1872, літній	254	81	335	994
1872/1873, зимовий	219	43	262	978
1873/1874, зимовий	213	30	243	969
1873/1874, літній	208	27	235	904
1874/1875, зимовий	190	28	218	936
1874/1875, літній	186	24	210	890
1875/1876, зимовий	165	35	200	918
1875/1876, літній	167	28	195	875
1876/1877, зимовий	164	62	226	986
1877/1878, зимовий	167	77	244	1005
1878/1879, літній	202	63	265	983
1880/1881, літній	284	29	313	994
1882/1883, літній	301	9	310	922
1883/1884, зимовий	327	12	339	1000
1883/1884, літній	317	11	328	945
1884/1885, зимовий	337	5	342	1029
1884/1885, літній	326	4	330	976
1885/1886, зимовий	351	2	353	1030
1885/1886, літній	342	3	345	973
1886/1887, зимовий	373	–	373	1139
1886/1887, літній	360	1	361	1084
1887/1888, зимовий	364	–	364	1166
1887/1888, літній	334	–	334	1092
1888/1889, зимовий	362	3	365	1188
1888/1889, літній	346	3	349	1115
1889/1890, зимовий	367	1	368	1184
1889/1890, літній	352	2	354	1170
1890/1891, зимовий	345	8	353	1225
1890/1891, літній	339	9	348	1169
1891/1892, зимовий	338	19	357	1283
1891/1892, літній	319	17	336	1193
1892/1893, зимовий	306	32	338	1275
1892/1893, літній	290	30	320	1181
1893/1894, зимовий	296	42	338	1337

1893/1894, літній	282	39	321	1279
1894/1895, зимовий	274	40	314	1455
1894/1895, літній	272	38	310	1413
1895/1896, зимовий	255	60	315	1504
1895/1896, літній	252	52	304	1460
1896/1897, зимовий	226	64	290	1551
1896/1897, літній	219	66	285	1513
1897/1898, зимовий	239	69	308	1722
1897/1898, літній	230	65	295	1673
1898/1899, зимовий	236	72	308	1901
1898/1899, літній	225	63	288	1819
1899/1900, літній	212	68	280	1844
1900/1901, літній	232	78	310	1972
1901/1902, літній	96	60	156	1630
1902/1903, літній	224	130	354	2258
1903/1904, літній	317	81	398	2569
1904/1905, літній	323	70	393	1955
1905/1906, літній	347	42	389	3048
1906/1907, зимовий	422	34	456	3582
1906/1907, літній	376	33	409	3269
1907/1908, зимовий	426	5	431	3756
1907/1908, літній	397	14	411	3545
1908/1909, зимовий	414	1	415	4211
1908/1909, літній	391	10	401	3915
1909/1910, зимовий	380	2	382	4704
1909/1910, літній	369	5	374	4383
1910/1911, зимовий	360	1	361	4911
1910/1911, літній	354	3	357	4595
1911/1912, зимовий	358	–	358	5261
1911/1912, літній	339	–	339	5062
1912/1913, зимовий	358	1	359	5567
1912/1913, літній	347	1	348	5186
1913/1914, зимовий	357	1	358	5871
1913/1914, літній	337	–	337	5332
1915/1916, зимовий	268	2	270	1206
1915/1916, літній	271	2	273	1273
1916/1917, зимовий	240	2	242	1259
1916/1917, літній	235	3	238	1172

Джерела: Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien. Jahres 1871. Lemberg. S. 38; Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien. Jahres 1871/2. Lemberg. S. 41; Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien. Jahres 1872/3.

Lemberg. S. 41; Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien. Jahres 1873/4. Lemberg. S. 44; Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien. Jahres 1874/5. Lemberg. S. 43; Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien. Jahres 1874/5. Lemberg. S. 44; Akademische behörden an der K. K. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien. Jahres 1875/6. Lemberg. S. 42; Skład c. k. Uniwersytetu imienia cesarza Franciszka we Lwowie w roku 1876/7. Lwów, 1876 [сторінки не пагіновані]; Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w letniem półroczu roku 1877 odbywać się mających. Lwów, 1877. S. 23–25; Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w latowem półroczu roku 1878 odbywać się mających. Lwów, 1878. S. 23–25; Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w zimowem półroczu 1879/80 r. odbywać się mających. Lwów, 1879. S. 21; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w letniem półroczu 1883/4. Lwów, 1884. S. 21; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w zimowem półroczu 1883/4. Lwów, 1883. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w zimowem półroczu 1884/5. Lwów, 1884. S. 21; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w letniem półroczu 1884/5. Lwów, 1885. S. 21; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w zimowem półroczu 1885/6. Lwów, 1885. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w letniem półroczu 1885/6. Lwów, 1886. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w zimowem półroczu 1886/7. Lwów, 1886. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i Program wykładów w letniem półroczu 1886/7. Lwów, 1887. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowem 1887/8. Lwów, 1887. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letniem półroczu 1887/8. Lwów, 1888. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowem półroczu 1888/9. Lwów, 1888. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letniem półroczu 1888/9. Lwów, 1889. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowem półroczu 1889/90. Lwów, 1889. S. 23; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letniem półroczu 1889/90. Lwów, 1890. S. 23; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowem 1890/1. Lwów, 1890. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu letniem 1890/1. Lwów, 1891. S. 23; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowem 1891/2. Lwów, 1891. S. 23; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu letniem 1891/2. Lwów, 1892. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu letniem 1892/3. Lwów, 1893. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program

wykładów w zimowym półroczu 1893/4. Lwów, 1893. S. 22; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu letnim 1893/4. Lwów, 1894. S. 25; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu letnim 1894/5. Lwów, 1895. S. 25; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowym półroczu 1895/6. Lwów, 1895. S. 25; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letnim półroczu 1895/6. Lwów, 1896. S. 26; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letnim półroczu 1896/7. Lwów, 1897. S. 30; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowym półroczu 1896/7. Lwów, 1896. S. 26; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowym półroczu 1897/8. Lwów, 1897. S. 31; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letnim półroczu 1897/8. Lwów, 1898. S. 32; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowym półroczu 1898/9. Lwów, 1898. S. 31; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w letnim półroczu 1898/9. Lwów, 1899. S. 33; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowym półroczu 1899/900. Lwów, 1899. S. 36; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w zimowym półroczu 1900/901. Lwów, 1901. S. 36; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowym 1901/1902. Lwów, 1901. S. 36; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowym 1902/1903. Lwów, 1902. S. 36; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowym 1903/1904. Lwów, 1903. S. 38; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowym 1904/1905. Lwów, 1904. S. 41; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu zimowym 1905/1906. Lwów, 1905. S. 45; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i Program wykładów w półroczu zimowym 1906/1907. Lwów, 1906. S. 90; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w półroczu letnim 1906/1907. Lwów, 1907 [сторінки не пагіновані]; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1907/1908. Lwów, 1907. S. 44; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w półroczu letnim 1906/1907. Lwów, 1907. S. 44; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1908/1909. Lwów, 1908. S. 45–46; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1909/1910. Lwów, 1909. S. 48–49; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1912/1913. Lwów, 1912. S. 49–50; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1913/1914. Lwów, 1913. S. 49–50; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1914/1915. Lwów, 1914. S. 51–52; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1916/1917. Lwów, 1917. S. 65–66; C. k. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1917/1918. Lwów, 1917. S. 67–68.

**Національний склад студентів теологічного факультету
Львівського університету в 1870–1905 роках**

Навчальний рік, семестр	Кількість студентів			
	українців	поляків	інших	разом
1870/1871, зимовий	270	73	11 (10 німців, 1 вірменин)	354
1871/1872, літній	256	78	1 (вірменин)	335
1872/1873, зимовий	200	62	–	262
1873/1874, зимовий	188	55	–	243
1873/1874, літній	182	53	–	235
1874/1875, зимовий	173	45	–	218
1874/1875, літній	168	42	–	210
1875/1876, зимовий	161	39	–	200
1875/1876, літній	155	40	–	195
1876/1877, зимовий	179	47	–	226
1877/1878, зимовий	189	55	–	244
1878/1879, літній	192	73	–	265
1880/1881, літній	232	81	–	313
1882/1883, літній	234	75	1 (угорець)	310
1883/1884, зимовий	253	85	1 (угорець)	339
1883/1884, літній	247	80	1 (угорець)	328
1884/1885, зимовий	266	75	1 (угорець)	342
1884/1885, літній	261	68	1 (американець)	330
1885/1886, зимовий	281	72	–	353
1885/1886, літній	272	73	–	345
1886/1887, зимовий	289	84	–	373
1886/1887, літній	286	75	–	361
1887/1888, зимовий	290	74	–	364
1887/1888, літній	268	66	–	334
1888/1889, зимовий	284	81	–	365
1888/1889, літній	275	74	–	349
1889/1890, зимовий	283	85	–	368
1889/1890, літній	274	80	–	354
1890/1891, зимовий	283	70	–	353
1890/1891, літній	279	69	–	348
1891/1892, зимовий	278	79	–	357
1891/1892, літній	261	75	–	336
1892/1893, зимовий	260	78	–	338
1892/1893, літній	245	75	–	320
1893/1894, зимовий	248	90	–	338
1893/1894, літній	237	84	–	321
1894/1895, зимовий	228	86	–	314
1894/1895, літній	223	87	–	310

1895/1896, зимовий	230	85	–	315
1895/1896, літній	221	83	–	304
1896/1897, зимовий	216	74	–	290
1896/1897, літній	215	70	–	285
1897/1898, зимовий	244	64	–	308
1897/1898, літній	238	57	–	295
1898/1899, зимовий	243	65	–	308
1898/1899, літній	228	60	–	288
1899/1900, літній	213	67	–	280
1900/1901, літній	240	70	–	310
1901/1902, літній	70	81	5 (4 англійці, 1 німець)	156
1902/1903, літній	263	87	4 (2 німці, 2 американці)	354
1903/1904, літній	291	103	4 (2 німці, 2 американці)	398
1904/1905, літній	287	104	2 (німці)	393

Джерела: див. Таблицю 1.

Таблиця 3

Конфесійна приналежність студентів теологічного факультету Львівського університету в 1870–1905 роках

Навчальний рік, семестр	Кількість студентів			разом
	греко-католиків	римо-католиків	вірмено-католиків	
1870/1871, зимовий	270	83	1	354
1871/1872, літній	256	78	1	335
1872/1873, зимовий	200	62	–	262
1873/1874, зимовий	188	55	–	243
1873/1874, літній	182	53	–	235
1874/1875, зимовий	173	45	–	218
1874/1875, літній	168	42	–	210
1875/1876, зимовий	161	39	–	200
1875/1876, літній	155	40	–	195
1876/1877, зимовий	179	47	–	226
1877/1878, зимовий	189	55	–	244
1878/1879, літній	192	73	–	265
1880/1881, літній	232	81	–	313
1882/1883, літній	234	74	2	310
1883/1884, зимовий	253	84	2	339
1883/1884, літній	247	79	2	328
1884/1885, зимовий	266	73	3	342
1884/1885, літній	261	67	2	330

Студенти теологічного факультету Львівського університету в 1870–1917 роках

1885/1886, зимовий	281	68	4	353
1885/1886, літній	273	68	4	345
1886/1887, зимовий	289	79	5	373
1886/1887, літній	286	70	5	361
1887/1888, зимовий	290	70	4	364
1887/1888, літній	268	64	2	334
1888/1889, зимовий	284	79	2	365
1888/1889, літній	275	73	1	349
1889/1890, зимовий	283	84	1	368
1889/1890, літній	274	79	1	354
1890/1891, зимовий	283	68	2	353
1890/1891, літній	279	65	4	348
1891/1892, зимовий	278	77	2	357
1891/1892, літній	261	74	1	336
1892/1893, зимовий	260	76	2	338
1892/1893, літній	245	75	–	320
1893/1894, зимовий	248	89	1	338
1893/1894, літній	237	83	1	321
1894/1895, зимовий	228	85	1	314
1894/1895, літній	223	87	–	310
1895/1896, зимовий	230	85	–	315
1895/1896, літній	221	83	–	304
1896/1897, зимовий	216	73	1	290
1896/1897, літній	215	69	1	285
1897/1898, зимовий	244	63	1	308
1897/1898, літній	238	56	1	295
1898/1899, зимовий	243	64	1	308
1898/1899, літній	228	60	–	288
1899/1900, літній	213	67	–	280
1900/1901, літній	240	70	–	310
1901/1902, літній	70	86	–	156
1902/1903, літній	263	90	1	354
1903/1904, літній	293	103	2	398
1904/1905, літній	287	103	3	393

Джерела: див. Таблицю 1.

**Відвідування студентами IV року навчання занять з пастирського богослов'я
руською та польською мовами викладання
в зимових семестрах 1879–1885, 1892 і 1895 навчальних років**

Навчаль- ний рік	Кількість студентів					
	звичайних	надзви- чайних	разом	звичайних	надзви- чайних	разом
	Викладачі, які читали руською мовою			Викладачі, які читали польською мовою		
	<i>Костек Франц Серафим</i>			<i>Клосс Людвік</i>		
1879	21	5	26	8	3	11
1880	13	17	30	13	4	17
1881	28	–	28	5	4	9
1882	34	–	34	15	8	23
1883	38	–	38	17	3	20
1884	38	–	38	16	–	16
	<i>Бартошевський Іван</i>			<i>Юган Алоїзій</i>		
1885	41	–	–	14	1	15
1892	53	–	53	–	–	–
1895	43	–	43	–	–	–

Джерела: ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1059, арк. 81–82, 85–90 (дані за 1879 р.), 190–193, 194–199 (дані за 1880 р.), 304–305, 308–310 (дані за 1881 р.), 414–416, 420–422 (дані за 1882 р.); спр. 1060, арк. 207–209, 210–212, 213–215, 226–228 (дані за 1883 р.), 319–320, 321–322, 323–325 (дані за 1884 р.), 439–442, 431–434 (дані за 1885 р.); спр. 1063, арк. 117–120 (дані за 1892 р.), 486–489 (дані за 1895 р.).

УДК 328.1 (438) : 37 (477.8) “1884/1886”

Ярослав МОКЛЯК
Краків

Дискусії в Галицькому сеймі над першим шкільним законопроектом Юліана Романчука в 1884–1886 роках

У 1884–1886 рр. у Галицькому крайовому сеймі й поза ним тривали гострі дискусії навколо питання про українське початкове і середнє шкільництво. Ініціював дебати Ю. Романчук, депутат сейму, який виступив із законопроектом щодо новелізації закону 1867 року в напрямі полегшення для українців можливостей відкривати, передусім у містах, початкові й середні школи з українською мовою викладання. Незважаючи на провал ініціативи, зусилля українських політиків не були марними: у ході дискусій було виразно заявлено про потребу створення українських гімназій у провінційних містах і змушено Крайову шкільну раду та Крайовий виділ визнати придатність української мови для викладання в середніх школах. Крім того зібрані матеріали з регіонів свідчили, що законопроект Ю. Романчука мав значну підтримку в містах Східної Галичини. Він створював передумови для формування та зміцнення української національної еліти в Галичині, що викликало побоювання з боку польської правлячої верстви, змушуючи її шукати рішення задля утримання переваги польської мови в галицькому шкільництві.

Ключові слова: Галицький сейм, початкове і середнє шкільництво, Юліан Романчук, українсько-польські відносини.

Однією із найважливіших політичних цілей українських депутатів Галицького крайового сейму було здобути ширший доступ до освіти для української молоді. Уже сеймові дебати над законом про мову викладання у народних і середніх школах, а також про Крайову шкільну раду (КШР) в 1866–1867 рр. визначили поле українсько-польського суперництва в галузі освіти. Законопроект (так званий сеймовий внесок) Юліана Романчука від 2 жовтня 1884 р.¹ підвів ризику під етапом спорадичних законодавчих ініціатив українських депутатів і відкрив період їх систематичної законодавчої активності.

¹ Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji piątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1884 (далі – Stenograficzne sprawozdania...). [Lwów, 1884]. 9. posiedzenie 2. sesji V. peryodu z dnia 2. Października 1884. S. 214–215; Rozprawa nad wnioskiem posła Romańczuka (w sprawie zmiany ust. kr. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich z dnia 22. Czerwca 1867. Dz. u. kr. Część V. Nr. 13.) w Sejmie galicyjskim dnia 2. i 4. Stycznia 1886. r. przeprowadzona. Lwów, 1886. S. IX; *Koziebrodzki W.* Repertorium czynności

У 1879 р. КШР скликала комісію, щоби з'ясувати потребу змін у системі освіти. Дискусії, які велися в польському середовищі, мобілізували русинів (українців) заявити свої освітні вимоги. Наприкінці вересня впливова щоденна газета "Діло" почала друкувати серію статей Івана Франка під заголовком "Середні школи в Галичині 1875–1883 років", в яких вказувалося на відставання українського шкільництва від польського². У 1884 р. середні освітні заклади з українською мовою навчання за кількісними показниками знаходилися в австрійській частині монархії на останньому місці. Русини мали тільки одну таку школу, що становило 0,4 % загальної кількості середніх шкіл у Цислейтанії³. Статистичні дані були одним із найважливіших союзників українських політиків у боротьбі за розвиток українського шкільництва. Цифри показували велику слабкість галицької освітньої системи в ділянці її навчальних і виховних завдань стосовно українців.

Законопроект, що є предметом розгляду в цій статті, передбачав внесення змін до закону від 22 червня 1867 р. Юліан Романчук вимагав змінити статті 2-гу і 5-ту та пропонував нові юридичні регулювання, спрямовані на розбудову українського шкільництва в містах⁴. Він порушив питання народних (початкових) шкіл з українською мовою навчання в містах також тому, що нестачу таких навчальних закладів, при одночасному зростанні кількості польських шкіл, русини сприймали як розгортання полонізації східногалицьких міст.

Стаття 2-га (народні школи)⁵. Рішення про вибір мови навчання в народних школах у місцевостях з мішаним населенням Ю. Романчук пропонував

galicyjskiego Sejmu Krajowego. Lwów, 1889. Т. II: od roku 1883 po rok 1889 (sześć sesji piętego perjodu). S. 50–51. Недатована заява (відома лише за датою виголошення в сеймі) була підписана, поміж іншими, руськими вірилістами Іваном Ступницьким і Сильвестром Сембратовичем, а також Миколою Антоневицем і Василем Ковальським, яких вважали москвофілами. Крім них заяву скріпили підписами два польські депутати – Фелікс Білінський і Теофіл Мерунович.

² Див.: *Франко І. Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883 // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ, 1985. Т. 46. Кн. 1. С. 418–434.*

³ У 1884 р. було 26 середніх шкіл з польською мовою викладання (10,3 %). Більше було чеських і німецьких шкіл, відповідно 49 (19 %) і 162 (64,3 %). Див.: *Stydium porównawcze szkół średnich w Austrii. Kraków, 1884. S. 6.*

⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів), спр. 4384: Матеріали про введення української мови викладання в середніх школах Галичини, 1885–1887, с. 29–35; Внесення пос. Юл. Романчука // *Дѣло (Львів). 1884. № 110. 22 вересня (4 жовтня); № 114. 2 (14) жовтня.*

⁵ Зміст статті 2-ої в редакції 1867 року: "Якщо народна школа отримує матеріальну допомогу з громадського фонду, право визначати, яка з мов – польська чи руська – повинна бути мовою викладання, належить громаді разом зі шкільною крайовою владою, у той спосіб, що рішення громади затверджує шкільна крайова влада" (*Dziennik*

визначати залежно від кількості мешканців. У місцевостях, де представники іншої національності складали принаймні чверть населення, і в містах з населенням більше 12 тисяч осіб, з яких щонайменше 3 тисячі мешканців були іншої національності, в одній народній школі мовою викладання мала бути мова тієї іншої національності. У заяві сеймового депутата наводилися місцевості, де діяла тільки одна школа з паралельними класами: тут зміна мови навчання мала відбутися в таких паралельних класах⁶.

Ю. Романчук критикував рішення про приналежність права обирати мову навчання в школі особам і установам, які її утримували, і вимагав передати це право від фундатора до населення. Депутат уважав, що в місцевостях з мішаним населенням позиція місцевої влади щодо мови викладання в школах могла змінюватися, адже відбувалася зміна самого керівництва громади (повіту), відтак це б сприяло агітації та розпалюванню міжнаціональних конфліктів.

Наділення органів місцевого самоврядування, передусім у містах, правом визначати мову навчання призвело до закриття низки руських народних шкіл. До 1878 р. навіть львівські русини чисельністю більше 6 тисяч осіб не мали чотирирічки⁷. Серед мешканців деяких міст русини кількісно переважали (наприклад, у Дрогобичі), однак офіційна статистика подавала перевагу польськомовного населення за рахунок включення до його числа євреїв⁸. Українська публіцистика наводила приклади галицьких міст і містечок з переважною більшістю українського населення: у Городенці числилося 10 011 мешканців, з яких було 5 340 русинів і тільки 4 671 представник інших національностей (поляків, вірмен, євреїв і німців) разом узятих; в Яворові з 9 058 мешканців проживало 4 686 русинів і 4 372 особи інших національностей⁹.

За кількість русинів і кількість населення, що використовує українську мову в повсякденному житті, Ю. Романчук приймав офіційну кількість мешканців

Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1867. Cz. V. № 13. 28 sierpnia. S. 21).

⁶ Stenograficzne sprawozdania... 9. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 2. Października 1884. S. 214–215; Alegata do sprawozdań stenograficznych ... Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ks. Krakowskiem (далі – Alegata...) z r. 1884. [Lwów, 1884]. Aleg. 112: Sprawozdanie komisji edukacyjnej o wniosku p. Romańczuka w sprawie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich. S. 4.

⁷ Oesterreichische Statistik (Wien). 1882. Bd. 1. H. 2. S. 102; Бесѣда пос. Юл. Романчука // Дѣло. 1884. № 111. 25 вересня (7 жовтня).

⁸ Підрахунки зроблено на підставі відомостей про мову домашнього вжитку. За цим показником чисельність руського населення в Дрогобичі становила 4 046 осіб (Stenograficzne sprawozdania... 10. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 4. Października 1884. S. 242).

⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 178 (Крайова шкільна рада, м. Львів), оп. 2, спр. 2508: Листування з Окружною шкільною радою в м-ку Яворові про введення української мови навчання в початкових школах, арк. 1–25.

греко-католицького віросповідання в галицьких містах. Посилаючись на неї, депутат доводив: станом на 1883 р. серед 180 шкіл з чотирма й більше класами русини не мали жодної школи, що була б створена на підставі чинного закону. Існувала лише школа при вчительській семінарії у Львові, заснована на підставі спеціального розпорядження міністерства освіти і віросповідань у Відні¹⁰.

Стаття 5-та (середні школи)¹¹. Згідно з пропозицією Ю. Романчука, КШР мусила видати розпорядження про введення в усіх середніх школах – на вимогу батьків щонайменше 25-ти учнів – другої крайової мови як мови викладання в паралельних класах. Клас з другою мовою навчання повинен продовжуватися з року в рік, аж доки кількість учнів не стане меншою 20-ти осіб¹².

Своє подання стосовно зміни статті 5-ї депутат обґрунтовував статистичними даними КШР за 1883 рік. Згідно з ними, на одне місце в гімназії припадало 247 тисяч населення, а на один клас – 21 тисяча. Зважаючи на те, що польського населення в провінції було 3 058 тисяч, руського – 2 550 тисяч, німецького – 324 тисячі, у Галичині мало би бути 12,5 гімназій з польською мовою викладання (зі 146 класами), 10 – з українською мовою викладання (зі 122 класами), 1,5 – (з німецькою мовою з 15 класами). У дійсності ж у провінції діяло 24 гімназії, з них 21 польська (з 245 класами), одна українська (з 10 класами) та дві німецькі (з 28 класами). Беручи до уваги кількість учнів у гімназіях (10 530 осіб у 1883 р.), на одну гімназію припадало 439 учнів, а на один клас більше 37 осіб. Учні польської національності було 7 997, української – 1 811. На підставі цього Ю. Романчук стверджував, що польських гімназій повинно бути більше 18 (з 215 класами), а українських – більше 4 (з 49 класами). Непропорційний до кількості населення і числа учнів у гімназіях стан українських середніх навчальних закладів, як уважав депутат, був закономірним наслідком дії закону про мову викладання від 22 червня 1867 р., що дискримінував українців¹³.

Сеймові дебати 1884 року. Законопроект Ю. Романчука був відправлений на розгляд шкільної комісії, яка представила свій висновок на засіданні сейму 21 жовтня 1884 р. У ньому зазначалося про сумніви стосовно критеріїв, які б дали можливість представити “потребу населення [даної] національності до

¹⁰ Бесѣда пос. Юл. Романчука // Дѣло. 1884. № 111. 25 вересня (7 жовтня).

¹¹ Зміст статті 5-ї в редакції 1867 року: “про тимчасову потребу і можливості запровадження поряд (з польськими. – *Я. М.*) руських лекцій у поодиноких дисциплінах, вирішує в кожному конкретному випадку Крайова шкільна рада на вимогу батьків щонайменше 25 учнів”. Цит. за: *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych...* 1867. Cz. V. № 13. 28 sierpnia. S. 22.

¹² *Stenograficzne sprawozdania...* 9. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 2. Października 1884. S. 214–215; *Alegata...* z r. 1884. Aleg. 112. S. 4. Обмеження кількості учнів у класі до 20-ти осіб було слабким пунктом проекту Ю. Романчука.

¹³ *Stenograficzne sprawozdania...* 10. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 4. Października 1884. S. 242–243.

запровадження школи з його ж мовою викладання¹⁴. Критерії, що їх пропонував Ю. Романчук, тобто кількість русинів, які заявляють про використання української мови в повсякденному житті, та відношення цієї кількості до загальної чисельності населення в містах і містечках, викликали в комісії застереження. У висновку було детально представлено місцевості з однією народною школою-чотирирічною та місцевості, в яких є більше таких шкіл (див. *таблиці 1 і 2*). Зокрема, Ю. Романчуку закидали те, що його критерії не брали до уваги Станіславів (1 644 русинів) і Перемишль (1 133 русинів), “хоча може статися так, що саме тут буде потрібно запровадити школу з руською мовою навчання”¹⁵. Комісія зауважила прагнення українців у цих містах розвивати народну освіту, однак, як виникає з ходу засідання, не з наміром відкрити тут українські школи, а лише прагнучи формально послабити аргументацію Ю. Романчука.

Таблиця 1

Місцевості з однією народною школою-чотирирічною з паралельними класами (згідно з критеріями законопроекту Ю. Романчука)

Місцевість	Кількість українців	Загальна кількість населення
Городенка	5 340	10 011
Збараж	1 908	7 410
Калуш	1 839	7 188
Теребовля	2 343	6 389
Скалат	1 589	5 438
Комарно	1 984	5 079

Джерела: Alegata do sprawozdań stenograficznych ... Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ks. Krakowskiem z r. 1884. Aleg. 112: Sprawozdanie komisji edukacyjnej o wniosku p. Romańczuka w sprawie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich. S. 2; Rozprawa nad wnioskiem posła Romańczuka... S. X.

¹⁴ Alegata... z r. 1884. Aleg. 112. S. 1–2.

¹⁵ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 36: Sprawozdanie Wydziału Krajowego o wniosku posła Juliana Romańczuka w przedmiocie zmiany ustawy krajowej z dn. 22 czerwca 1867. Nr 13. Dz. u. i rozp. Kr. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich. S. 32 (Alegat 6. Tablica miejscowości z ludnością nad 12.000). Томаш Гонсовський подає, що в Перемишлі 1880 р. було 1 659 мешканців української національності (*Gąsowski T. Struktura narodowościowa ludności miejskiej w autonomicznej Galicji // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne (Kraków). 1998. Zesz. 125. S. 105. Tabl. 8*).

**Місцевості, які мали більше однієї народної школи-чотирирічки
(згідно з критеріями законопроекту Ю. Романчука)**

Місцевість	Кількість українців	Загальна кількість населення
Тернопіль	5 144	24 371
Коломия	4 369	22 934
Дрогобич	4 046	18 177
Стрий	3 869	12 625
Снятин	4 326	10 814
Яворів	4 686	9 058
Тисмениця	3 454	7 180
Буськ	1 508	5 797

Джерела: див. джерела до таблиці 1.

Насамперед комісія піддала сумніву кількість населення як підставу для розбудови освітніх установ: “гола цифра населення певної національності ще нічого не доводить”, адже батьки могли відправляти дітей до шкіл з іншою мовою навчання. Відкинувши статистичний критерій Ю. Романчука, члени комісії не сприйняли й аргумент про батьківську волю, яку визнано надто хиткою основою для прийняття остаточного рішення, тим більше що бажання батьків з року в рік могли змінюватися¹⁶.

Висновок комісії також мав слабкі сторони: в одній його частині вказувалося на виправданість петицій, а в іншій – навпаки, це заперечувалося (мовляв, петиції віддзеркалювали суспільну думку, однак могли сприяти теж розвитку агітації тощо). Врешті-решт комісія, погрузнувши в сумнівах, не запропонувала однозначного рішення¹⁷.

Депутат сейму Станіслав Тарновський назвав подання Ю. Романчука “неправильним у першій і непрактичним у другій” частині, бо воно позбавляло органи громадського самоврядування права вирішувати про мову викладання у школах та проектувало закриття новостворених шкіл¹⁸. Члени комісії вважали, що ухвалення статті 2-ї за пропозицією Ю. Романчука могло призвести до негативних наслідків: якщо б кількість учнів у старших класах не досягала

¹⁶ Alegata... z r. 1884. Aleg. 112. S. 2–3.

¹⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 4384, арк. 61.

¹⁸ *Tarnowski S. Po sejmie: II. Sprawy ruskie // Przegląd Polski (Kraków). 1886. T. 79. R. XX. Zesz. III. S. 442.*

20 осіб, це призводило би – згідно із законопроектом – до закриття такого класу, вимушеного переведення учнів до класу з іншою мовою навчання та втрати роботи вчителями¹⁹. Також комісія ставила питання про відповідність проекту Ю. Романчука статті 6-й державного закону від 14 травня 1869 р., вказуючи, що цей закон надає право КШР вирішувати питання про мову навчання²⁰.

Висновки комісії зачитав Фридерик Цоль. Першим узяв слово в обговоренні Ю. Романчук, пригадавши обставини, за яких було ухвалено закон від 22 червня 1867 р. Депутат емоційно сказав: “За одним замахом вчинено в наших школах цілковитого перевороту з точки зору мови викладання, коли у кількох тисячах сільських шкіл, stokільканадцятьох міських школах і більше як у двохстах середніх школах ухвалено нараз радикальну зміну виключно на користь польської мови... Тоді не піднімалися такі труднощі як тепер”²¹.

Ю. Романчук відкинув аргументи, що базувалися на твердженні про необхідність консультацій з КШР. Законопроект, на його думку, не передбачав ані створення нових гімназій, ані постійних паралельних класів, для чого була потрібна згода КШР – йшлося про введення другої мови навчання у вже існуючих класах. Український депутат розкритикував політику сеймової комісії щодо українських пропозицій, яка полягала у відсиланні їх до Крайового віділу, звинуватив крайову владу в запереченні прав українців і, застерігаючи від політичних наслідків, погрожував домагатися у Відні для українців права навчатися рідною мовою²².

Промова Войцеха Дзедушицького. Гострий тон виступу Ю. Романчука викликав дискусію в польському середовищі. Питання обговорювали й коментували представники різних політичних сил. Найенергійніше реагували подоляки, які мали на сході провінції найсильніші впливи і для яких національна емансипація русинів порушувала основу їх тотожності, відображеної у формулі *gente Ruthenus, natione Polonus*. Розвиток народних шкіл у містах і паралельних класів у гімназіях відкривав шлях до формування окремої системи української освіти. Ситуація, що мала місце дотепер, не виглядала так загрозливо, бо в містах не було багатокласових українських шкіл, а поза Львовом – і гімназій. Проект Ю. Романчука був спрямований на цілковиту перебудову освітніх

¹⁹ Alegata... z r. 1884. Aleg. 112. S. 3–4.

²⁰ Зміст статті 6-ї закону про школу: “Про мову викладання і навчання другої крайової мови вирішує – в порозумінні з тими, хто утримує школу, – шкільна крайова влада в межах, які визначені законом” (Projekt reformy szkolnictwa ludowego w Galicji u progu autonomii 1860–1873 / Oprac. C. Majorek. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. S. 91).

²¹ Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesji V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 740.

²² Ibid. S. 741–742; Бесѣда пос. Юл. Романчука въ соймѣ дня 21 с. м. при случаю дебати надъ его внесенъемъ въ справѣ руского языка викладового въ школахъ народныхъ и середныхъ, I // Дѣло. 1884. № 121. 18 (30) жовтня. С. 1.

відносин на території з більшістю непольського населення. Подоляки розуміли суспільні й політичні зміни, які могли відбутися внаслідок розбудови українського шкільництва в містах Східної Галичини.

З тих побоювань народився виступ графа Войцеха Дзедушицького²³, представника молодого покоління польських землевласників. Його промова віддзеркалювала справжні настрої, що панували в середовищі східногалицьких консерваторів, та ілюструвала їхнє ставлення до українського питання.

В. Дзедушицький зайняв позицію, виходячи з того, що “угодові подання” Ю. Романчука (саме так їх називав польський депутат – *wnioski ugodowe*) могли призвести до загострення соціальної напруги в провінції та започаткувати тривалий і запеклий міжнаціональний конфлікт. Політик вказував на труднощі щодо порозуміння між поляками і русинами, які (труднощі) могли лише зростати в ході розбудови шкільної системи за національним принципом. Населення одного міста, як твердив промовець, не могло би письмово порозумітися з іншим, “вживаючи почасти тільки латинську, а почасти тільки слов’янську абетку”, відтак “ мешканці одного повіту, однієї гміни були б іноземцями один для одного”. Також виступаючий розвинув мотиви “розбрату” і “братерської незгоди”, що впливали радше з історичної свідомості шляхти, ніж з тодішніх суспільних відносин²⁴.

В. Дзедушицький виступав за єдність народу, що мешкав у Галичині: релігійні, мовні, правописні та інші відмінності, на його думку, не могли це заперечити. Система галицької освіти, що послідовно формувалася після 1867 р., ґрунтувалася на польській мові як мові викладання, її завданням було поглиблювати привабливість польської культури і затирати національні відмінності. Запропонована ж Ю. Романчуком поправка до закону про мову навчання в школах виходила з інших передумов – ставила під сумнів існування в Галичині національно цілісного суспільства.

Промовець визначив межі поступок русинам, побоюючись, що законопроект Ю. Романчука потягне за собою вимоги політичного характеру. Від імені свого політичного угруповання В. Дзедушицький визнав пропозиції деструктивними для цілісності краю: “все це не веде до тієї згоди, яка безумовно потрібна нашому суспільству, ... веде до розпаду”²⁵. Для розв’язання “братньої суперечки”

²³ Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 742. Див.: Mowa posła Wojciecha hr. Dzieduszyckiego wypowiedziana w Sejmie dnia 21 października 1884 r. w rozprawie nad wnioskiem p. Romańczuka i języku wykładowym. Lwów, 1884. S. 4.

²⁴ Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 742–743.

²⁵ В. Дзедушицький твердив: “якщо ми й надалі будемо погоджуватися, як до цього часу погоджувалися, то дійде до того, що повністю розпадемося, що Малопольща стане зовсім чужою для Червоної Русі, ... [а] течії, ворожі для цивілізації й ті, що баламутять народ, матимуть змогу ширити свою пропаганду за допомогою видань, друкованих

промовець пропонував шукати правове врегулювання, яке б забезпечувало для польської мови збереження переваги і водночас було би прийнятним для поміркованих українських середовищ. Відтак анонсував (але не представив) заяву, яка закликала уряд і КШР зробити кроки щодо запровадження обов'язкового навчання двох крайових мов у всіх середніх школах Галичини, хоча мусив розуміти, що це суперечить статті 19-й “основного закону” про неприпустимість примусового вивчення другої крайової мови. Ця ініціатива повинна була стати предметом публічної дискусії²⁶.

Основу поглядів В. Дзедушицького становила ягеллонська ідея²⁷. Він посилався на політичну спільноту Польщі, Литви й Русі з часів Речі Посполитої, очікуючи нормальних польсько-українських відносин у Галичині на основі польської “історичної індивідуальності”²⁸. Граф побоювався політичної самостійності русинів, в якій бачив деструктивне начало, тому звинуватив руських діячів у відмежуванні від спільних святих цінностей та схиланні до “братовбивчої війни”²⁹. Ягеллонський міф скріплював національні почуття серед землевласників і обґрунтовував перевагу польських інтересів на сході (на так званих кресах). Назагал бачення В. Дзедушицьким українського національного руху визначали побоювання перед Російською імперією: він слушно вказував на небезпеку поширення москвофільських настроїв в українському суспільстві та піддавав осуду підтримку з боку русинів російських інтересів – говорив про Русь, що “сама б зробила справу, до якої Росія даремно десятки років прагнула з допомогою усіх засобів абсолютизму” і яка б довела Русь до національного “самовбивства”, до “змосковщення”³⁰.

Виступ В. Дзедушицького критично сприйняла українська преса, яка вбачала в ньому програму “уніфікації” української культури з польською. З іронією прокоментовано заклик графа до “згоди, спільної святості, зближення народу

незрозумілою для заможних верств абеткою”. Цит. за: Ibid. S. 744. Газета “Дѣло” ініціювала критичне обговорення виступу В. Дзедушицького [Уніфікація (стара програма) // Дѣло. 1884. № 121. 18 (30) жовтня; № 122. 20 жовтня (1 листопада)].

²⁶ Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 745.

²⁷ Daszyk K. K. Osobliwy podolak. W kręgu myśli historiograficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego. Kraków, 1993. S. 92–111.

²⁸ Мудрий М. Галицька автономія в 70–80-х роках ХІХ століття: українське та польське бачення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність (Львів). 2000. Вип. 7. С. 187; Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2001. Вип. 9. С. 360.

²⁹ Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 743.

³⁰ Mowa posła Wojciecha hr. Dzieduszyckiego... S. 7; Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesyi V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 743.

зі шляхтою”. Українська інтелігенція побачила в цьому виступі неприховані побоювання східногалицьких землевласників (подоляків) втратити свою політичну перевагу. Всупереч гарантіям В. Дзедушицький, як твердили газетні коментатори, виступав проти згоди поляків з русинами. Анонімний автор циклу статей в газеті “Діло” під назвою “Уніфікація” писав, що В. Дзедушицький, кажучи про “святу згоду, давню святість”, насправді виступив з програмою колонізації русинів³¹. В утравізімі граф “не очікував розвитку (для Русі. – Я. М.), а її смерті”, – так заявив український журналіст³². Було очевидно, що обидві сторони будували визначення “згоди” на різних суспільних і національних умовах.

В. Дзедушицький виступав за збереження польсько-руських відносин як відносин між шляхтою і селянами, що були сформовані в минулому. Вони були корисні для землевласників, але не відповідали суспільним і політичним амбіціям української інтелігенції. Чи запропоноване графом обов’язкове вивчення двох крайових мов могло затримати національну емансипацію русинів? Виступ В. Дзедушицького був розрахований на міфологізацію національної єдності поляків і русинів з одночасним утриманням попереднього суспільно-політичного значення шляхти. Ймовірно, уже тоді аргументи, що висувалися проти законопроекту Ю. Романчуком, вирішили його долю. Звідси й проект утравізіму, що підхопив у своєму виступі головний доповідач на підтримку рішення комісії Станіслав Мєрошовський: він повторив думку про те, що в Галичині “живуть поряд і разом два відгалуження однієї мови”, два “братні племені”³³.

Одностайність у руському таборі. З польськими промовцями полемізували як народовці, так і їхні ідейні опоненти зі староруської групи. Варто звернути увагу на аргументацію депутата Миколи Антоневи́ча – старорусина, який еволюціонував до москвофільства. У виступах польських депутатів він не бачив приводів, які могли виправдати відтермінування законопроекту Ю. Романчука, а проект закону про обов’язкове навчання двох крайових мов оцінив негативно. Депутат виступав з національної перспективи, акцентуючи на понятті патріотизму (“В мене патріотизм це чеснота, це християнська цнотливість, і люблю своє і поважаю чуже”), і звернувся із закликом до правлячої в Галичині польської еліти: “Не мішатимемося в домашні справи. Не опікуйтеся нами – справи нашої мови, церкви і обряду ми самі вирішимо без вас”³⁴. Так старорусин-москвофіл відповів на ягеллонську концепцію національної польсько-руської єдності, що визначала настрої в польському середовищі.

³¹ Уніфікація (Стара програма въ новій одежи) // Дѣло. 1884. № 124. 25 жовтня (6 листопада).

³² Дѣло. 1884. № 130. 10 (22) листопада; Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії. С. 360.

³³ Stenograficzne sprawozdania... 23. posiedzenie 2. sesji V. peryodu z dnia 21. Października 1884. S. 751.

³⁴ Ibid. S. 748–750.

Ю. Романчук критично оцінив висновки комісії. На відміну від В. Дзедушицького, він не розглядав законопроект як вступ до угоди, яку вважав питанням значно ширшим. Свій проект щодо внесення змін до закону про мову викладання український депутат називав “дрібницею” і наголошував, що таким чином спробував відповісти на очікування батьків, чиї діти вчать у школах. Ініціатива до міжнаціонального порозуміння, переконував Ю. Романчук, повинна виходити з боку крайової влади. Відтак з краплею особистої вразливості й гідності депутат твердив: рука, яку простягнули б на знак згоди урядовці Галичини, була б ознакою “опам’ятання, актом справедливості й великодушності”, натомість простягнута русинами виглядала б як “прохання про ласку, а ми в почутті нашого національного достоїнства за ласку ніколи не просили і просити не будемо”³⁵.

Ю. Романчук полемізував з ідеєю утравізму, яку пропонували польські консерватори. Він уважав, що саме польське суспільство не готове до реалізації такого методу навчання (самого методу не критикував), бо, як стверджував, примус у навчанні замість до згоди міг призвести до роздратування: “Нехай перше проведена буде більша рівноправність руського народу з польським під кожним поглядом, нехай загал польської народності перше бачить, що руська народність і руська мова займають поважне становище в публічному житті, ... то і без такого примусу візьмуться польські діти до навчання тої поважної і потрібної у практичному житті мови”. Насправді, на думку українського депутата, у польському суспільстві переважало негативне ставлення до української мови³⁶.

Дискусію в сеймі оживила робота КШР. На початку листопада 1884 р. зібралася комісія, до складу якої увійшли Тимотеуш Мандибур, Антоні Чарковський, Рудольф Левицький і Василь Ільницький. На першому засіданні вирішено усталити обсяг застосування української як мови викладання у школах. КШР використала власні статистичні дані, хоча видавці газети “Діло” закидали, що звіти Ради “роками” фальшував Генрик Шмітт³⁷. Українські ж діячі мали труднощі зі збором об’єктивних даних про стан національного шкільництва. Вони не зуміли усталити точної кількості сільських шкіл з українською мовою навчання, хоча Руське педагогічне товариство, за посередництвом церковних структур, розіслало відповідні листи до громад і парафій. До Львова надходили нечисленні відповіді, що могло свідчити про слабкий національний рух на місцях³⁸.

Сеймові дебати 1885 року. У заяві правління Руського педагогічного товариства, опублікованій у пресі на початку лютого 1885 р., йшлося про те,

³⁵ Ibid. S. 753.

³⁶ Ibid.

³⁷ *Artymiak A.* Lwowianin Henryk Schmitt. (Spiskowiec, powstaniec, bibliotekarz, publicysta, historyk, organizator szkolnictwa). Jędrzejów, 1939. S. 117.

³⁸ Комісія зъ членовъ кр. рады школьной // Дѣло. 1884. № 130. 10 (22) листопада.

що повна реалізація законопроекту Ю. Романчука аж ніяк не забезпечить національних потреб русинів. Товариство вбачало в пропозиціях депутата тільки вступ до українських вимог. Відхилення законопроекту, тобто відправлення його на розгляд Крайового виділу та багатомісячні консультації з органами місцевого самоврядування, змусило Товариство виступити з ширшою освітньою програмою³⁹. Зокрема, пропонувалося встановити, що для створення в місті української народної школи потрібні заяви 40 батьків учнів – це був деякий відступ від вимог Ю. Романчука. Натомість вказувалося на необхідність створити українську гімназію в Перемишлі й українські паралельні класи в гімназіях у Тернополі, Станиславові та Коломиї. У названих містах мали бути також відкриті українські чотирирічні початкові школи⁴⁰. Незабаром газета “Діло” опублікувала статтю, анонімний автор якої доводив необхідність створення трьох українських гімназій – у Перемишлі, Коломиї (або Станиславові) і Тернополі (або Бережанах)⁴¹.

До заходів українських політиків, орієнтованих на ширше вживання української мови викладання в народних школах, включилося населення міст, в яких не було української школи, а статистика свідчила про значне число учнів греко-католицького віросповідання. Так, до сейму надійшла заява від 6 листопада 1885 р., підписана 269 мешканцями міста Яворова і передмістя Наконечне, з вимогою запровадити в трьох народних школах українську мову навчання. Заяву розглянула шкільна комісія, ствердивши більшістю голосів, що зміна мови викладання в народних школах належить до компетенції не сейму, а громади. Немає сумніву, що ця заява була пов’язана із законопроектом Ю. Романчука і метою її було вплинути на рішення сейму⁴².

Звіт Крайового виділу з’явився через рік – 30 листопада 1885 р.⁴³ Тоді сталася подія, яка в практиці роботи Галицького сейму траплялася вкрай рідко. Зазвичай автор звіту не зачитував всього тексту, а лише виголошував висновки.

³⁹ Руске товариство педагогічне въ справѣ внесенія посла Романчука // Дѣло. 1885. № 13. 1 січня (13) лютого; ЦДІА України у Львові, ф. 206 (“Рідна школа” – Українське педагогічне товариство, м. Львів, 1881–1935 рр.), оп. 1 (опис фонду), арк. 4.

⁴⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 206, оп. 1, спр. 1: Книга протоколів засідань правління Товариства, арк. 4.

⁴¹ Голос въ справѣ викладового языка въ школахъ середныхъ у всхѣднѣй Галичинѣ // Дѣло. 1885. № 18. 14 (26) лютого.

⁴² ЦДІА України у Львові, ф. 178, оп. 2, спр. 2508, арк. 1. Газета “Діло” подавала, що в Яворові на початку 1884/1885 навчального року в чотирирічній міській школі було 203 учні української та 60 польської національності, у жіночій школі – 109 русинів і 40 польок, у мішаній школі в Наконечному – 115 учнів української та 14 польської національності. Мовою викладання в усіх цих навчальних закладах була польська [Нашы кривды въ школахъ (Посторонна рубрика) // Дѣло. 1884. № 135. 22 листопада (4 грудня)].

⁴³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, sygn. 7u: Sprawozdanie Wydziału Krajowego o wniosku posła Juliana Romańczuka w przedmiocie zmiany ustawy krajowej z

Цього разу С. Тарновський вимагав прочитати багатосторінковий звіт повністю, що не суперечило регламенту і на що сейм більшістю голосів погодився. Зважаючи на неприязну загальну оцінку звіту, русини вбачали в такому демонстративному виступі польського політика тиск на депутатів, які погано орієнтувалися в питаннях шкільництва. Читання звіту Ю. Романчук назвав “парадою”, а відхилення першої (найважливішої) частини законопроекту давало йому підстави стверджувати про неприхильність Крайового виділу до звіту загалом⁴⁴.

Позиція Крайового виділу була вироблена на основі консультацій з КШР і органами самоврядування. Втім, українські політики вважали зайвими консультації з місцевими органами влади щодо народних шкіл, адже ні закон, ні регламент сейму цього не вимагали⁴⁵. Такі консультації, як були переконані українські депутати, належало проводити для відкриття нових гімназій. Висновок КШР стосовно народних шкіл вони вважали несправедливим. На думку оглядачів газети “Діло”, КШР зайняла позицію Дельфійської піфії – “щось сказала, але так мало, і так невиразно й неоднозначно”, чим залишила для Крайового виділу широке поле для аргументації проти пропозицій Ю. Романчука. КШР визнавала право русинів навчатися рідною мовою, але відзначала шкоду для польського шкільництва, якщо відкриття українських шкіл матиме наслідком закриття в містах шкіл з польською мовою навчання.

Звіт Крайового виділу, підписаний крайовим маршалком Миколаєм Зиблікевичем і членом виділу Францішком Смолькою, складався з двох частин.

dn. 22 czerwca 1867. Nr 13. Dz. u. i rozp. Kr. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich, [без парінації].

⁴⁴ Stenograficzne sprawozdania... 4. posiedzenie 3. sesji V. peryodu z dnia 21. Listopada 1885. S. 52–53; Z sejmu // Nowa Reforma (Kraków). 1885. № 276. 2 grudnia.

⁴⁵ Про підтримку законопроекту Ю. Романчука заявляли виділи деяких повітових рад – Жовківської, Цешанівської, Надвірнянської (із зауваженням, що у всій Галичині навчання двох крайових мов повинно бути обов’язковим), Косівської (із пропозицією відкривати руську школу з паралельними класами на вимогу 30 батьків, а також створити у Східній Галичині чоловічу семінарію для вчителів з українською мовою викладання), Дрогобицької (із зауваженням, аби пропозиція Ю. Романчука стосувалася тільки сільських шкіл), Долинської (у додатку, щоби в Перемишлі й Станиславові були створені чотирирічки з руською мовою викладання), Новосандецької (за умови, щоби батьки вирішували, до якої школи буде записана дитина), Бжеської (поставлено питання про створення пробних руських шкіл), Ярославської (із пропозицією не обмежувати законопроект Ю. Романчука до кількості поданого в ньому населення і надати батькам право вирішувати про мову навчання), Грибівської, Равської, Домбровської (з додатком, щоби у школах з руською мовою викладання обов’язковою була польська), Збаразької (з пропозицією визначати національність через віросповідання), Новотарзької (з вимогою встановити мінімальну кількість дітей у класах з мовою меншин), Кам’яно-Струmilівської (з вимогою, аби русини знали польську мову), Яворівської (з кількома застереженнями) (Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 36. S. 3–4).

У них окремо було проаналізовано зміни в початковому (народному) і середньому шкільництві. Виділ не погодився з твердженням Ю. Романчука про обмеження природних і конституційних прав русинів, яке той пов'язував з наданням права обирати мову викладання особам і установам, що утримували школу. У звіті не йшлося про заборону вчитися рідною мовою, навпаки, це твердження визнано цілком справедливим і таким, що відповідає вимогам дидактики. Усе ж було вказано на “серйозні сумніви” щодо форми і змісту подання Ю. Романчука. Авторіві законопроекту закинуто те, що він, критикуючи статтю 1-шу закону про мову (“Право вирішувати про мову викладання в народних школах належить тим, хто утримує школу”), скасувати цю статтю не пропонував. Натомість висунуто вимогу змінити статтю 2-гу, що, за переконанням Крайового виділу, виникало із заперечення принципу, закладеного в статті 1-й, тоді як остання залишалася без змін⁴⁶.

На думку ж Ю. Романчука, законопроект не був відступом від статті 1-ї, оскільки його зауваження стосувалися місцевостей з двома (або більше) народними школами або однією школою з паралельними класами. Тому запропоноване ним розширення статті 2-ї не суперечило змісту попередньої статті, оскільки не стосувалося місцевостей з однією школою без паралельних класів: поправка змінювала застосування статті 1-ї в місцевостях, де шкіл або класів було більше. З точки зору Крайового виділу, відкинення Ю. Романчуком волі фундаторів і волі громади, про що йшлося в статті 1-й, робило законопроект конфліктним. Українські політики бачили суть пропозицій по-іншому: поправка не змінювала закладених у статті 1-й принципів, а тільки розширювала їх – у напрямі реалізації потреб національних меншин (поляків і русинів), які не мали шкіл з власною мовою викладання. Поправки доповнювали статтю 2-гу гарантіями для мови меншин. Отже, якщо в певній місцевості була тільки одна школа без паралельного класу, то законопроект Ю. Романчука тієї місцевості не стосувався, а тому не було можливості змінити польську школу на українську. Навпаки, у такому випадку було чинним рішення органів місцевого самоврядування, ухвалене згідно зі статтею 1. Ця полеміка показує, до якої міри аргументація щодо тлумачення закону про мову стала інструментом, що його використовували обидві сторони в міжнаціональній суперечці, яка посилювалася в сеймових дебатах.

Крайовий виділ повторив аргументи зі звіту сеймової комісії від 17 жовтня 1884 р. Він вказував, що застосування статистичних даних, які були основою пропозиції Ю. Романчука, не відповідають принципам справедливості. Кількісний критерій у 3 тисячі русинів у містах з населенням більше 12 тисяч (Крайовий виділ сприймав законопроект Ю. Романчука як такий, що стосувався тільки русинів, хоча насправді його положення могли бути використані й польськими меншинами) не поширювався на українську молодь у містах, в

⁴⁶ Ibid. S. 2–3.

яких руське населення складало менше чверті загалу й менше 3 тисяч населення. Ця молодь, як стверджувалося у звіті, “має такі самі права на здобуття освіти своєю мовою, як молодь, взята цим проектом під опіку”. Крайовий виділ вирішив, що “такого перетягання від однієї засади до іншої, відверто протилежної, в одному законі, в одній статті, жодне законодавство допустити не може”⁴⁷. Прийняття критеріїв, які пропонував Ю. Романчук, залишило б за межами чинності закону українську молодь у найбільших місцевостях краю – наприклад, у Станиславові й Перемишлі. Парадокс полягав у тому, що Крайовий виділ використав право українців до навчання рідною мовою для відхилення законопроекту, який це право намагався реалізувати. Виділ навіть не розглядав можливості вдосконалення законопроекту Ю. Романчука. У звіті категорично заперечено думку про покриття русинів: мовляв, самі громади встановлюють мову викладання, а польськомовного населення є більше (3 058 400 осіб), ніж україномовного (2 549 707 осіб); врешті-решт, народних шкіл з руською мовою викладання є на 164 більше (1 376), ніж з польською (1 212)⁴⁸. Крайовий виділ не бачив потреби створювати школи на основі гарантії для меншин, а тільки дотримуватися норм закону про мову; не виключив можливостей щодо створення нових українських народних шкіл, але рішення про це мали ухвалювати органи місцевого самоврядування, шкільної влади (також належало брати до уваги фінансові засоби). Відтак Крайовий виділ констатував, що існували можливості відкривати школи на підставі рішення КШР в адміністративному порядку, згідно зі статтею 6-ою державного закону про школу від 14 травня 1869 р.⁴⁹

Бажання фундатора школи Крайовий виділ уважав рівнозначним волі батьків. Стверджувалося, що ухвалення законопроекту Ю. Романчука знівелює бажання батьків. Українські депутати були іншої думки. Вони пробували не допустити ототожнювання органів самоврядування з батьківським комітетом, тому наголошували, що не всі члени Ради мали дітей шкільного віку й були обізнані з проблемами школи. Але полеміка не була спрямована на досягнення порозуміння. Неприхильні щодо проекту Ю. Романчука члени Крайового виділу переконували сейм, що законопроект передбачає відсторонення громади від вирішення питання про мову викладання, тож перекреслює права батьків, які мають дітей шкільного віку. Таким чином, хоча і не прямо, русинів звинувачено в тому, що вони руйнували педагогічні принципи.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ У звіті КШР за 1885/1886 навчальний рік йшлося про 1 603 школи з українською мовою навчання (Sprawozdanie s. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1884/5 i 1885/6. Szkoły ludowe i Seminarya nauczycielskie. Lwów, 1887. S. XX). Різниця могла виникати з того, що деякі статистичні дані відносилися до всіх шкіл (діючих і не діючих), а деякі – тільки до діючих.

⁴⁹ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 36. S. 8.

Крайовий виділ не побачив слушності в критерії кількості населення. Ю. Романчукові закинули, що він пропонував створювати школи або паралельні класи без запису учнів. Відтак виділ визнав законопроект внутрішньо суперечливим⁵⁰, і такий висновок поширював у публіцистиці С. Тарновський. Однак досвід української чотирирічної школи у Львові породжував сумніви щодо намірів місцевої влади, тому, треба думати, пропозиції Ю. Романчука мали на меті створити правовий механізм, який би забезпечував можливість створювати українські школи в містах, оминаючи органи місцевого самоврядування⁵¹.

Справа української гімназії в Перемишлі. У процесі підготовки висновку щодо новелізації статті 5-ї закону (середні школи) було надіслано відповідний запит до повітових виділів і органів міського самоврядування. Серед відповідей траплялися такі, які йшли навіть далі від законопроекту Ю. Романчука і вказували на потребу створення українських гімназій. Були відповіді як з підтримкою, так і критикою законопроекту⁵². КШР формально висловилася проти законопроекту, але водночас, випереджуючи очікування русинів, наголосила на можливості відкриття окремих гімназій. За основу взято кількість учнів української національності в окремих класах (принаймні 25) у східногалицьких гімназіях (за винятком Львова, де вже була українська гімназія). КШР твердила, що коли би всі учні української національності висловилися за українську мову викладання, тоді виникли би підстави для створення паралельних класів у гімназіях Коломиї (I і II класи), Перемишлі (I, II, III, V класи), Станиславові (I клас), Стрию (I і II класи) і Тернополі (I і II класи)⁵³. Розподіл класів за мовною ознакою, на думку Ради, міг спровокувати загострення національних відносин і порушити шкільний порядок. Окремою проблемою було фінансування численних українських класів. Тому КШР

⁵⁰ Ibid. S. 7–8.

⁵¹ *Tarnowski S.* Po sejmie: II. Sprawy ruskie. S. 443.

⁵² Долинський повітовий виділ пропонував створити українську гімназію в Перемишлі, а також паралельні класи в Станиславівській і Тернопільській гімназіях. Косівський виділ, крім гімназії в Перемишлі й постійних паралельних класів у інших гімназіях, радив відкрити українські народні школи-чотирирічки в тих місцевостях, де відкривалися гімназії. За гімназію з українською мовою викладання висловилися Цешанівський і Кам'яно-Струмилівський повітові виділи. Найдалекосяжнішою стала відповідь Равського виділу, який виступив з пропозицією започаткувати українські гімназії з українською мовою викладання та обов'язковим навчанням польської мови в Коломиї, Стрию, Самборі, Бережанах і Перемишлі. Бучацький, Рудківський, Калуський, Скалацький, Дрогобицький, Яворівський, Мисленицький і Краківський повітові виділи висловились однозначно проти законопроекту (*Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 36. S. 10*).

⁵³ Ibid. S. 11, 23; *Sprawy krajowe. Język ruski w szkołach ludowych i średnich // Gazeta Lwowska (Lwów). 1885. № 166. 23 lipca.*

висловилися проти законопроекту – лише запропонувала відкрити другу гімназію, і тільки за рішенням сейму. На користь такого рішення свідчила чисельність українських учнів у класах Перемишльської гімназії: I клас – 36 учнів, II – 32, III – 32, IV – 24, V – 35, VI – 21, VII – 21, VIII – 22 (станом на грудень 1884 р.)⁵⁴.

Вдаючись до прогнозування кількості учнів у Перемишльській гімназії, Крайовий виділ використав львівські критерії. Приблизно 70 % української гімназійної молоді у Львові навчалася в Академічній гімназії, а 30 % – у польській і німецькій гімназіях. Виділ використав цю пропорцію для перемишльських гімназистів, у такий спосіб визначивши, що в I, II, III і V класах кількість учнів може коливатися в межах 22–25 осіб, натомість у IV, VI, VII і VIII класах – лише в межах 14–17 осіб (тобто менше 20-ти в класі). Виділ теж визначив, що загальна кількість учнів в українській гімназії у Перемишлі могла становити 156 осіб⁵⁵.

Пропозиція відкрити гімназію в Перемишлі стала темою серйозних дискусій у польських політичних колах. Для відкриття гімназії було потрібне рішення Перемишльської повітової ради. Та ж виступала проти. Тоді Крайовий виділ вирішив розв'язати питання всупереч позиції повітової ради⁵⁶. У Крайовому виділі спочатку мали перевагу прихильники відкриття гімназії. Вони стверджували, що згідно зі статтю 7-ою закону про мови рішення повітової ради має тільки рекомендаційний характер. На цьому ґрунті дійшло до поділу серед членів виділу: головним противником створення окремої української гімназії став Октав Петруський, тоді як прихильники відкриття згуртувалися навколо Францішека Смольки. У ході суперечок дійшло навіть до того, що О. Петруський вимагав викреслити його прізвище з роздрукованого звіту, бо в ньому йшлося про підтримку української гімназії. У результаті довелося видрукувати нові примірники звіту за підписом Ф. Смольки⁵⁷.

Політики, які об'єдналися навколо О. Петруського, розпочали кампанію проти Перемишльської гімназії. Наслідком їх агітації стало відхилення проекту сеймовою більшістю, яка хотіла уникнути в майбутньому створення українських гімназій усупереч рішенням повітової ради. Питання шкільництва набирали дедалі більшого політичного забарвлення, тому Крайовий виділ вдавався до консультацій з лідерами сеймових політичних угруповань. У зв'язку з тим, що розмови в кулуарах були політичною практикою, треба думати, що згода на

⁵⁴ Шкільна Часопись (Львів). 1885. № 15–16. 28 серпня. С. 126; *Tarnowski S.* Po sejmie: II. Sprawy ruskie. S. 443; *Bobrzyński M.* Po sejmie: I. Postępowanie stronnictw // *Przegląd Polski* (Kraków). 1886. T. 79. R. XX. Zesz. III. S. 433.

⁵⁵ *Alegata...* z r. 1885/6. *Aleg.* 36. S. 12.

⁵⁶ *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). Львів, 2002. С. 176–177; *Alegata...* z r. 1885/6. *Aleg.* 36. S. 12.

⁵⁷ *Z sejmu* // *Nowa Reforma* (Kraków). 1885. № 275. 1 grudnia.

другу гімназію для русинів була результатом ширших дискусій у польських колах. На цьому етапі польсько-українських відносин проявили себе й ті середовища, які були противниками відкриття середніх навчальних закладів з українською мовою навчання.

Звіт шкільної комісії 1885 року. У комісії висловлювалися, головню, мериторичні застереження, однак справжні причини відхилення законопроекту Ю. Романчука знаходилися в національній площині. Про це свідчать аргументи, що ними послуговувалася комісія. Вона апелювала до тих русинів, які вибирали для своїх дітей школи з польською мовою навчання, і висловлювала сумніви щодо загальної прихильності русинів до українських шкіл: “Саме ж бо існування у громаді того певного числа русинів ще зовсім не доводить того, що вони обов’язково хочуть посилати своїх дітей до руської школи, ... тоді примушування громади до утримання окремої школи з малою відвідуваністю не було би жодним чином виправданим”⁵⁸.

Комісія стверджувала, що в громадських радах були представники від національних меншин і більшість “завжди мусить рахуватися з ними”. Тому, мовляв, представники меншин теж брали участь у виборі мови викладання в народних школах. Вкотре комісія посилалася на КШР, яка мала у своєму розпорядженні інструменти для створення нових шкіл адміністративним шляхом. Коли б, попри втручання КШР, громада не виконала розпорядження найвищої шкільної влади, і такі випадки повторювалися, “щойно тоді прийшов би час задуматися над питанням зміни чинного закону”, стверджувала у звіті шкільна комісія⁵⁹. Закладено думку, що КШР повинна підтримувати українців, навіть якщо громади виступатимуть проти введення української мови викладання. Позиція комісії мала теоретичне значення, адже насправді Рада не виступала з ініціативою відкриття багатокласових українських шкіл у містах.

Комісія провела чотири засідання. На першому з них Ю. Романчук розкритикував звіт Крайового віділу. На другому засіданні з промовами виступили польські члени комісії. Третє було присвячене народним школам. Треба звернути увагу на позицію Евзебіуша Черкавського, “батька закону про мову”, який висловлював готовність розширювати українське шкільництво – із застереженням, що з такими пропозиціями повинні виступати батьки. Його підтримали тільки троє членів комісії. Решта (9 осіб), також апелюючи до обов’язковості заяв від батьків або опікунів, підтримали резолюцію Ф. Цоля і В. Дзедушицького. Остання закликала уряд відкривати школи з українською мовою навчання в тих місцевостях, де діяло принаймні дві народні школи, а чисельність українського населення сягала 3 тисяч осіб. На основі резолюції можна було відкрити школи в Тернополі, Коломиї, Дрогобичі, Стрию, Снятині,

⁵⁸ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 111: Sprawozdanie komisji szkolnej o wniosku posła Romańczuka w sprawie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich. S. 2–3.

⁵⁹ Ibid.

Яворові, Тисмениці⁶⁰. Ю. Романчук цього не прийняв, стверджуючи, що його проект виражав мінімум сподівань русинів. Він заявив про готовність переписати законопроект, докладніше визначивши міста, в яких мали бути створені чотирикласові українські школи (крім наведеного вище переліку, додав Городенку та Яворів), а також міста з паралельними класами при чотирикласових польських школах або окремими українськими школами з одним-двома класами (назвав 16 таких міст). Але пропозицію українського депутата більшість членів комісії відхилила⁶¹.

На четвертому засіданні обговорювалося питання середніх шкіл. Заохочений позицією Крайового віділу, Ю. Романчук вимагав створити українську гімназію в Перемишлі та постійні паралельні класи в гімназіях Станиславова, Тернополя і Коломиї. Цю вимогу теж було відхилено – на підставі того, що стаття 7-ма закону вимагає для цього консультацій з повітовими радами⁶². За створення гімназії в Перемишлі голосували члени комісії – Тадеуш Романович, Єжи Чарториський і В. Дзедушицький. Противники ж вказували на невідгідне географічне розташування Перемишля (на периферії українського розселення) і сусідство Львова. Однак повністю й відразу відхилити пропозиції Крайового віділу комісія не наважилася. Офіційно визнано потребу відкрити одну українську гімназію, але не в Перемишлі – в іншому, не вказаному конкретно місті. Переважала думка, що навчальний заклад повинен знаходитися в руській глибинці, наприклад у Станиславові⁶³. Дискусія в комісії була напруженою. Вираз у “глибині поселення” відвертав увагу від Перемишля, але не знаходив підтримки в більшості членів комісії. Противники гімназії у Станиславові використали статистичні аргументи, яких дотримувалися КШР і Крайовий віділ. С. Тарновський твердив у пресі, що голосування щодо гімназії в Перемишлі було приречене на провал, і виправдовував позицію комісії: “Не давала русинам гімназії в Перемишлі, що в сеймі неодмінно мусило провалитися, однак хотіла дати через рік інше, впевненіше”⁶⁴. Перебіг дискусії віддаляв сторони від порозуміння, тож виникає питання: чи взагалі було можливо тоді створити гімназію в Станиславові, якщо відкидалася думка навіть про паралельні класи?

Шкільна комісія вкотре ставила під сумнів бажання батьків записувати своїх дітей до українського навчального закладу: “Адже на вибір гімназії можуть впливати найрізноманітніші погляди, а особливо бажання батьків, щоби діти, які вже з дому і з нижчих шкіл виносять достатнє знання руської мови, набули

⁶⁰ Внесенє пос. Романчука // Дѣло. 1885. № 132. 30 листопада (12 грудня).

⁶¹ Дѣло. 1885. № 133. 3 (15) грудня.

⁶² Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 111. S. 5.

⁶³ Ibid. S. 4–5; Шкільна комісія соймова о внесеню пос. Юл. Романчука // Дѣло. 1885. № 137. 14 (26) грудня.

⁶⁴ Tarnowski S. Po sejmie: II. Sprawy ruskie. S. 451.

також ближчого знання польської мови⁶⁵. Формально комісія виступила за створення української гімназії, але не в Перемишлі. За пропозицією Ф. Цоля прийнято резолюцію про відкриття при Перемишльській гімназії постійних чотирьох молодших паралельних класів з українською мовою викладання. Таким чином комісія не відкинула пропозицію, а лише загальмувала її реалізацію⁶⁶.

Позиція шкільної комісії віддзеркалювала настрої польських політичних середовищ, які побоювалися поділу школярів за національною ознакою, не хотіли охолоджувати стосунків між ними: “всі це відчуваємо і глибоко в тому переконані, що належало б їх щоразу більше до себе наближати і в їхню свідомість прищеплювати взаємну братерську любов”⁶⁷. Замінником окремих гімназій і паралельних класів мав стати принцип утраквізму, запровадити який пропонував Антоній Малецький. Він уважав, що треба так влаштувати заняття українською мовою, аби на них поряд були присутні школярі двох національностей⁶⁸. А. Малецький говорив про середні школи на національно мішаній території, де одні дисципліни могли викладатися польською мовою, а інші – українською. Але й щодо цього в польському середовищі не було однастайності. Проти проекту утраквізму виступив Міхал Бобжинський, котрий схилився до відкриття окремих українських шкіл (“дозвольте ходити русинам до руської школи”) на підставі статті 19-ї “основного державного закону”⁶⁹.

Звіт шкільної комісії і заяви меншин 1886 року. Сейм відправив звіт шкільної комісії з рішенням Крайового виділу на повторний розгляд до кінця поточної сесії⁷⁰. Комісія мала складне завдання: отримала для повторного розгляду свій власний звіт, а також пропозиції А. Малецького й Е. Черкавського, висловлені в ході дискусії 4 січня 1886 р. Погодити три різні розв’язання в одному звіті виявилось неможливим, і через два тижні в шкільній комісії з’явилося три різні пропозиції. Відтак сейм отримав для розгляду пропозицію

⁶⁵ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 111. S. 5; Шкільна комісія // Дїло. 1885. № 137. 14 (26) грудня.

⁶⁶ Шкільна комісія // Дїло. 1885. № 137. 14 (26) грудня; По дебатахъ надъ внесенемъ пос. Романчука // Дїло. 1885. № 141. 24 грудня (5 січня 1886); Szkoła. Tygodnik pedagogiczny. Lwów, 1885. R. XVIII. № 52. 26 grudnia. S. 436; *Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму...* С. 178.

⁶⁷ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 111. S. 6.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ М. Бобжинський вважав, що запровадження принципу утраквізму висунуто з метою ускладнити розвиток українських середніх шкіл (*Bobrzyński M. Z moich pamiętników. Wrocław; Kraków, 1957. S. 174; Tarnowski S. Po sejmie. II. Sprawy ruskie. S. 448–450, 452*).

⁷⁰ Stenograficzne sprawozdania... 18. posiedzenie 3. sesyi V. peryodu z dnia 4. Stycznia 1886. S. 456; Бесѣда пос. Романчука въ справѣ его внесеня // Дїло. 1885. № 141. 24 грудня (5 січня 1886); № 142. 28 грудня (9 січня 1886).

більшості й пропозиції двох меншостей, ухвалені на засіданнях комісії 11 і 12 січня 1886 р.

Більшість комісії виступала за внесення змін до закону про мову викладання в школах, зокрема в статті 2-гу і 5-ту, як і пропонував Ю. Романчук, але в іншій редакції. Було відкинуто ідею утворення другої української гімназії, хоча в першому звіті цю пропозицію підтримували. З ініціативи Ф. Цоля запропоновано створити тільки чотири молодші паралельні класи в Перемишльській гімназії. Також більшість комісії прихильно поставилася до утравістичної ідеї А. Малецького, пропонуючи відправити її на розгляд Крайового виділу. Доповідачем і, головню, автором цього звіту більшості став В. Дзедушицький⁷¹.

Перша меншість шкільної комісії, чю позицію у своїй доповіді представив Ф. Цоль, мала окрему думку тільки стосовно народних шкіл, а в усьому іншому погоджувалася з висновками більшості. Цей звіт підписали, крім доповідача, С. Тарновський, Юзеф Маєр і Владислав Лозинський. Вони вважали, що закон змінювати не треба, оскільки в містах з населенням не менше 3 тисяч осіб іншої національності могли створюватися школи з навчанням мовою цих меншин на підставі статей 4-ї, 10-ї й 11-ї закону від 2 травня 1873 р., але за умови певної кількості заяв від батьків⁷².

Представники шкільної комісії, які склали другу меншість (Е. Черкавський, Є. Чарториський, Т. Романович), навпаки, зайняли окрему позицію стосовно середнього шкільництва, погоджуючись з більшістю у питанні народних шкіл. Вони пропонували змінити статтю 5-ту в редакції, близькій до пропозицій Ю. Романчука, але з додатковими застереженнями щодо утворення паралельних класів. Зокрема, останні належало створювати для подолання переповненості існуючих класів, якщо батьки 25 учнів не тільки вимагали відкриття паралельного польського або українського класу, а й уже записали до нього своїх дітей⁷³.

У результаті бурхливої дискусії 19 січня 1886 р. сейм ухвалив доповнення до статті 2-ї, які вводили додаткові обмеження до пропозиції Ю. Романчука⁷⁴, та запровадив зміни до статті 5-ї в дусі пропозицій В. Дзедушицького. Також було прийнято резолюцію, згідно з якою пропозиції А. Малецького відправлено

⁷¹ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 139: Sprawozdanie komisji szkolnej o wniosku posła Romańczuka i o wnioskach pp. Małeckiego i Czerkawskiego w sprawie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich. S. 1–7; *Tarnowski S.* Po sejmie: II. Sprawy ruskie. S. 469–470.

⁷² Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 140: Sprawozdanie mniejszości komisji szkolnej o wniosku posła Romańczuka i Czerkawskiego w sprawie języka wykładowego w szkołach ludowych. S. 1–4; Внесенє пос. Романчука // Дѣло. 1886. № 3. 9 (21) січня. Текст статей 4-ї, 10-ї й 11-ї закону від 2 травня 1873 р. див.: *Baranowski B. A.* Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej. Lwów, 1885. S. 7, 9–10.

⁷³ Alegata... z r. 1885/6. Aleg. 141: Wniosek mniejszości. S. 1.

⁷⁴ Rozprawa nad wnioskiem posła Romańczuka... S. XIII–XIV.

на розгляд Крайового віділу⁷⁵. Натомість сейм відхилив проект про запровадження української мови навчання в молодших класах Перемишльської гімназії, що викликало неприхильні газетні коментарі – навіть з боку деяких польських політиків, зокрема С. Тарновського і М. Бобжинського (вони не приховували здивування, що проект не підтримали депутати-центристи)⁷⁶. Пропозиції двох меншостей були відхилені сеймом, що означало поразку Ю. Маєра, Ф. Цоля, С. Тарновського, В. Лозинського, Е. Черкавського, Є. Чарториського і Т. Романовича. Натомість могли святкувати перемогу В. Дзедушицький і А. Малецький – прихильники утравізму, хоча його критикували експерти з університетів, а також краківської Академії мистецтв і наук⁷⁷.

З осудом сеймових рішень виступила українська преса. Особливо гострої критики зазнав вираз “воля батьків”: “Хто знає наші національні відносини у містах, хто знає задуми Крайової шкільної ради у справах національного шкільництва, хто знає діяльність окружних інспекторів, атмосферу, в якій знаходяться школи щодо своїх зверхників – тільки той зможе оцінити важність виразу “воля батьків”! Воля батьків безсумнівно буде, щоб їхні діти вчилися руською мовою, але чи всюди їм вдасться поконати всі перешкоди, які стануть перед ними між волею і виявленням цієї волі – ось що є питанням”⁷⁸.

Видавці газети “Діло” вказували на тенденцію до підпорядкування русинів крайовій владі. В іншому коментарі йшлося про те, що відхилення сеймом законопроекту Ю. Романчука зумовлювалося побоюваннями шляхти втратити свої привілеї: “Поляки хотіли утримати статус-кво на Русі, бояться русинів, тремтять щодо свого становища на нашій землі”. Русини погоджувалися на утравізм у місцевостях з мішаним, а не однорідним населенням. Розглядаючи пропозиції А. Малецького, Крайовий віділ після консультацій з КШР провів анкетування щодо утравізму, а результати представив сейму. Більшість серед опитаних висловилися проти утравізму й вимагали обов’язково запровадити українську мову як окремий предмет. Члени КШР не приховували побоювань, що обов’язкове навчання в школах двома мовами може призвести до загострення стосунків між учнями на національному ґрунті. Зважаючи на критичні відгуки, А. Малецький зняв питання утравізму з порядку денного⁷⁹.

⁷⁵ Не були розглянуті сеймом (*Koziebrodzki W. Repertorium czynności...* Т. II. S. 84; Друга дебата надъ внесенемъ пос. Ю. Романчука на 24 засѣданю Сойму галицького // Дѣло. 1886. № 4. 11 (23) січня; *Rozprawa nad wnioskiem posła Romańczuka...* S. XIII).

⁷⁶ *Tarnowski S. Po sejmie: II. Sprawy ruskie.* S. 477; *Bobrzyński M. Postępowanie stronnictw.* S. 435.

⁷⁷ *Stenograficzne sprawozdania...* 26. posiedzenie 4tej sesji z dnia 31. Grudnia 1866. S. 529; *Dybiec J. Polska Akademia Umiejętności 1872–1952.* Kraków, 1993. S. 77.

⁷⁸ Внесенъ пос. Романчука // Дѣло. 1886. № 3. 9 (21) січня.

⁷⁹ *Chyliński M. Sprawy szkolne w Sejmie. III // Przegląd Powszechny (Kraków).* 1887. R. IV. T. XIV. S. 184–185.

Висновки. Незважаючи на те, що ухвалені сеймом зміни до закону від 22 червня 1867 р. не отримали цісарської санкції, більше як дворічну кампанію за новелізацію закону згідно з пропозиціями Ю. Романчука українські політики програли. Але для розвитку українського шкільництва це не були втрачені зусилля. Прозвучала виразна заявка про потребу створення українських гімназій у провінційних містах. КШР і Крайовий виділ були змушені визнати придатність української мови для викладання в середніх школах. Зібрані в ході дискусій матеріали з регіонів засвідчили чималу підтримку проекту Ю. Романчука в містах Східної Галичини, що було важливим сигналом для шкільної влади, відповідальної за розвиток освітньої системи в провінції.

Реалізація законопроекту Ю. Романчука, якщо таке припустити, призвела б до появи в містах багатокласових народних шкіл з українською мовою викладання, а відтак до зменшення кількості учнів у польських школах. Значна частина випускників цих шкіл продовжувала б навчання в середніх школах з українською мовою викладання – не обов'язково у Львові, адже в проекті йшлося про відкриття паралельних класів у гімназіях на провінції. Проект Ю. Романчука був спрямований не на ситуативні рішення (школу, отриману від громади, сейму чи КШР), а на реформу всієї освітньої системи краю. Нова освітня система була б здатна ефективніше, ніж до того часу, зміцнювати українську національну еліту. Вочевидь, саме побоювання поступової втрати польською культурою впливів у містах зумовило відхилення законопроекту і змусило польських політиків шукати рішення задля утримання переваги польської мови в галицькому шкільництві.

УДК 373.5.018.1 (477.83–25) “1895/1939”

Karol SANOJCA
Wrocław

Właściciele prywatnych szkół średnich we Lwowie (1895–1939)

На початку ХХ ст. у Галичині діяли 72 недержавні гімназії, утворені громадськими товариствами, церковними організаціями та приватними особами. Більшість приватних гімназій були зосереджені у Львові. Початково приватні школи в Галичині призначалися для дівчат. Засновники приватних середніх навчальних закладів вбачали у своїй діяльності не тільки джерело прибутків, а й спосіб реалізації навчально-виховних ідеалів та життєвого покликання. Більшість власників шкіл були кваліфікованими педагогами й творчими особистостями.

Ключові слова: приватне шкільництво у Львові у 1895–1939 рр., З. Стжалковська (Z. Strzałkowska), В. Недзялковська (W. Niedziałkowska).

Szkoły średnie przygotowujące do matury i studiów uniwersyteckich, a przez to dające szanse realizacji życiowych aspiracji i społecznego awansu stanowiły istotny element systemu szkolnego w Galicji. Oprócz szkół państwowych obejmował on także pewną liczbę prywatnych instytucji edukacyjnych. Pod koniec okresu autonomicznego działały w całej Galicji 72 niepaństwowe gimnazja¹. Ich organizatorami były zarówno stowarzyszenia społeczne, organizacje kościelne jak i osoby prywatne. Zdecydowana większość tych ostatnich powstała we Lwowie. Założyciele szkół traktowali swoje przedsięwzięcia nie tyle jako źródło dochodu, ile przede wszystkim jako realizację własnych ideałów i życiowego powołania. Wraz z postępem emancypacyjnym i otwarciem możliwości kształcenia kobiet (w 1897 roku dopuszczono po raz pierwszy w Austrii kobiety do studiów uniwersyteckich) pojawiła się pilna potrzeba rozwoju szkolnictwa żeńskiego, uzupełniającego ofertę państwowych szkół męskich². Dlatego większość prywatnych szkół, które powstały w tym okresie przeznaczona była dla dziewcząt. Rozporządzenie cesarskie z 27 VI 1850 roku zezwalało na tworzenie zakładów prywatnych, wymagano jedynie, by przełożony (przełożona) szkoły był obywatelem austriackim, bez zarzutu pod względem moralnym i politycznym oraz

¹ H. Kramarz, *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „Studia Historyczne” 29: 1986, z. 3, s. 365.

² Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 9 III 1896 r. w sprawie dopuszczenia kobiet do egzaminu dojrzałości. Okólnik Rady Szkolnej Krajowej z 26 IV 1896 r. L. 6246.

posiadał odpowiednie kwalifikacje nauczycielskie³. Naturalną linię rozwoju prywatnego galicyjskiego szkolnictwa średniego stanowiły pensje, zamieniane stopniowo na szkoły wydziałowe, a potem z reguły na 6-letnie licea. W końcu XIX wieku rozpoczął się proces przekształcania liceów w gimnazja – najpierw gimnazja realne, potem humanistyczne (lub rzadziej matematyczno-przyrodnicze). Innym sposobem było założenie nowej szkoły bezpośrednio jako gimnazjum. Już w 1895 roku swoją szkołę założyła Zofia Strzałkowska (1861–1923), a w 1897 Wiktoria Niedziałkowska (1851–1914)⁴ zaczęła przekształcać swoją placówkę w zakład o charakterze gimnazjalnym. Te pionierskie kroki zostały odnotowano w *Sprawozdaniu Rady Szkolnej Krajowej*, choć podkreślano, że jest to dopiero „zawiazek” szkół średnich dla młodzieży żeńskiej: „w roku bieżącym [1897/98. – K. S.] otwarto także we Lwowie dwa zakłady prywatne p. Niedziałkowskiej i p. Strzałkowskiej (...), jako kursa dwuletnie przygotowawcze do wyższego gimnazjum. Kursa te przyjmują uczennice z ukończoną szkołą wydziałową i uzupełniają ich wykształcenie tak, aby mogły złożyć egzamin wstępny do wyższego gimnazjum. Jeden z nich liczy 29, drugi 14 uczennic. Do nazwy „gimnazjów” żaden z tych zakładów nie ma prawa, gdyż nie jest zorganizowany na podstawie planu naukowego gimnazjum”⁵. Niedługo później, w 1899 roku, rozpoczęła działalność szkoła Józefy Goldblatt-Kamerling (ur. 1864). W pierwszych latach istnienia były to jeszcze szkoły bardzo niewielkie i choć stopniowo uruchamiano nowe oddziały, trudno mówić o przepelnieniu. Na przykład w czterech klasach szkoły Z. Strzałkowskiej uczyło się razem 86 dziewcząt, a dwie klasy szkoły J. Goldblatt-Kamerling liczyły 36 uczennic. Kolejne szkoły powstały już na początku wieku XX. W 1894 roku jako bona do dzieci w rodzinie generała Gustawa Pfütznera przybyła z Wiednia Fanny Dittner. Osiem lat później założyła liceum z niemieckim językiem wykładowym, przeznaczone głównie dla dzieci oficerów austriackich w Galicji. Większość uczennic stanowiły jednak córki z żydowskich rodzin kupieckich (w roku szkolnym 1912/13 w klasach I–VI uczyły się 44 uczennice – w tym 9 wyznania rzymskokatolickiego, 1 greckokatolickiego, 2 ewangelickiego i 32 mojżeszowego)⁶. Brak pedagogicznego wykształcenia Fanny Dittner powodował rozliczne kłopoty w uzyskaniu przez szkołę prawa publiczności, jednak korzystając z opieki sfer wojskowych prawo takie od władz szkolnych udawało jej się corocznie otrzymywać⁷. Połowy XIX wieku sięgała historia szkoły zakupionej w 1903 roku przez Olę Filippi-Żychowiczową (1875–1950) i przekształconej przez

³ *Sprawozdanie Rady Szkolnej Krajowej za rok 1896/97*, Lwów 1897, s. 11.

⁴ K. Lewicki, *Wiktoria Niedziałkowska*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB) 22: 1977, z. 4, s. 736–737; W. Reutt, *W. Niedziałkowskiej Zakład Wychowawczo-Naukowy we Lwowie, ul. Jagiellońska 7*, Lwów 1894; *Wspomnienie pośmiertne. Wiktoria Niedziałkowska*, odb. „Kuriera Lwowskiego”, Lwów 1914, ss. 8.

⁵ *Sprawozdanie Rady Szkolnej Krajowej za rok 1896/97...*, dz. cyt., s. 12.

⁶ *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Akta c. k. Ministerstwa Wyznań i Oświecenia, zesp. 304, sygn. 276, k. 470.

⁷ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918)*, „*Analecta*” 4: 1995, nr 2, s. 121–122.

nią w roku 1910 w gimnazjum realne, a piętnaście lat później w gimnazjum humanistyczne⁸. W 1918 roku powstała szkoła Cyprianny Brückówny (ur. 1882) przeznaczona dla młodzieży żeńskiej wyznania mojżeszowego⁹. Procesem niejako równoległym do liczebnego i kadrowego rozwoju poszczególnych szkół było stopniowe uzyskiwanie przez nie prawa publiczności, a przez to uprawnień do przeprowadzania egzaminów maturalnych. Brak posiadania tego prawa oznaczał, że uczennice musiały zdawać maturę w wyznaczonym to tego celu męskim gimnazjum państwowym im. Franciszka Józefa. Pierwsze prywatne męskie gimnazjum humanistyczne we Lwowie założył w 1906 roku Karol Petelenz (ur. 1847). W 1913 roku powstały kolejne szkoły męskie – Jana Niemca (1858–1920) i Mieczysława Kistryna (1885–1943). Ogólna liczba placówek prywatnych szybko rosła w tym okresie w całej Galicji, uzupełniając w znaczący sposób ofertę edukacyjną szkół państwowych¹⁰.

Prawie wszystkie szkoły, założone w końcu XIX i na początku XX wieku przetrwały trudne lata I wojny światowej, a kres ich działalności położył dopiero dramatyczny rok 1939. Jedynie gimnazjum C. Brückówny zostało w 1927 roku zamknięte, po tym jak utraciła prawo przeprowadzania egzaminów maturalnych. W przypadku czterech szkół nastąpiły zmiany właścicieli, ale nie przerwało to ciągłości pracy instytucji. W 1914 roku, po śmierci W. Niedziałkowskiej jej szkołę prowadziły dalej siostry Maria (ur. 1877) i Waleria (ur. 1882) Frenklówny. Również śmierć Z. Strzałkowskiej w 1923 roku nie spowodowała likwidacji placówki, którą przejęli spadkobiercy – początkowo brat, później dalsza rodzina. Znacznie bardziej dramatyczne były okoliczności zmiany właściciela szkoły założonej przez F. Dittner. W marcu 1919 roku Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich na Galicję Wschodnią zamknęło prywatne gimnazjum realne i prywatne liceum z niemieckim językiem wykładowym we Lwowie „ponieważ właścicielka tych zakładów (...) w czasie wojny światowej za rządów austriackich działała na szkodę społeczeństwa polskiego”¹¹. Oskarżona o szpiegostwo na rzecz Rosji wyjechała do Wiednia, gdzie zmarła w 1931 roku¹². Dalszego prowadzenia szkoły podjęła się jedna z nauczycielek – Adela Karpówna. Zdecydowała ona o zmianie języka wykładowego na polski i w wyniku energicznych starań uzyskała

⁸ Szkoła powstała w 1851 roku jako pierwszy we Lwowie zakład i pensjonat dla dziewcząt i należała do roku 1884 do Felicji Wasilewskiej-Boberskiej (1825–1889). Od tego czasu, aż do swojej śmierci w 1896 r. prowadziła ją Kamila Poh. Przez kolejne lata na czele szkoły stała Maria z Karpińskich Bielska, po niej Antonina z Miłkowskich Gawrońska, a w roku 1903 O. Filippi-Zychowiczowa otworzyła pierwsze cztery klasy licealne.

⁹ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, zest. pod red. Z. Zagórowskiego, Lwów–Warszawa 1924, s. 317.

¹⁰ M. Janelli, *Stan szkolnictwa średniego prywatnego w kraju*, „Muzeum” 29: 1913, t. II, z. 1, s. 3–4.

¹¹ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, dz. cyt., s. 121–122.

¹² „Kurier Lwowski” z 8 III 1931, s. 10.

od władz szkolnych nadanie praw publiczności¹³. W 1918 roku zmienił się też właściciel szkoły K. Petelenza. Jej prowadzenie przejęło powołane w tym celu towarzystwo, a Petelenz pozostał tylko dyrektorem¹⁴.

Kluczowe znacznie dla powstania i rozwoju szkół miały warunki ekonomiczne i zasobność właścicieli. Zapewnienie materialnych podstaw funkcjonowania placówki na kilka pierwszych lat było jednym z istotnych warunków udzielenia zgody na rozpoczęcie działalności. Dopiero szkoła posiadająca kilkuset (200–300) uczniów mogła liczyć na całkowitą stabilność finansową. Prywatne szkoły Lwowa były z reguły średniej wielkości. Do gimnazjum K. Petelenza w roku szkolnym 1908/1909 uczęszczało 129 uczniów, do Strzałkowskiej – 250 uczennic, a do Goldblatt-Kamerling – 170¹⁵. Liczby uczniów szybko jednak rosły. Przed wybuchem I wojny światowej w gimnazjum K. Petelenza uczyło się 179 osób¹⁶, a w szkole J. Goldblatt-Kamerling aż 350¹⁷. W okresie międzywojennym przyrost uczniów uczących się w szkołach prywatnych był jeszcze większy. Na przykład w gimnazjum A. Karp-Fuchsowej w 1931 roku były 124 uczennice, w 1936 roku – 300, a w 1938 roku – już 420¹⁸.

Uzyskiwane przez właścicieli dochody stawały się podstawą do przeprowadzania stosownych inwestycji. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej powstały imponujące obiekty szkolne. Budynek specjalnie zaprojektowany na potrzeby Zakładu Z. Strzałkowskiej (ukończony w roku 1913) uznawany był za jeden z najnowocześniejszych obiektów edukacyjnych w całej Galicji¹⁹. Również W. Niedziałkowska wystawiła budynek na potrzeby swojej szkoły. Właścicielka wzięła duży kredyt, w którego spłacie partycypowało częściowo państwo austriackie. Z kolei J. Niemiec w 1913 roku zakupił obszerną willę na ul. Pełczyńskiej, której parkowe otoczenie zapewniało uczniom doskonałe warunki do rekreacji²⁰.

¹³ Центральний державний історичний архів України у Львові / Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrajiny u Lwowi (dalej: CDIAL), Kuratorium Okręgu Lwowskiego, f. 179, op. 3, spr. 879, k. 1–23.

¹⁴ *Dziewiąte sprawozdanie dyrekcji Wyższego i Realnego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza we Lwowie za rok szkolny 1918/19*, Lwów 1919, s. 10–11.

¹⁵ J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50 (1859–1909)*, „Muzeum” 25: 1909, Dodatek 3, s. 72–73.

¹⁶ *Schematyzm nauczycielski z kalendarzem informacyjnym na rok 1914*, Lwów 1913, s. 134.

¹⁷ K. Rędziński, *Recepcja idei „nowego wychowania” w szkolnictwie żydowskim Lwowa w latach 1918–1939*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 14: *Pedagogika nowego wychowania w Polsce u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX w.*, red. A. Meissner, Cz. Majorek, Rzeszów 2000, s. 425.

¹⁸ Tamże, s. 426.

¹⁹ *Sprawozdanie Zakładów Naukowych Żeńskich Zofii Strzałkowskiej we Lwowie za rok szkolny 1912/13*, Lwów 1913, s. 5–14.

²⁰ F. German, *Jan Niemiec*, PSB 22: 1977, z. 4, s. 791–792.

Najważniejszym elementem kształtującym obraz szkoły była jednak osobowość, doświadczenie i zaangażowanie właścicieli. Byli wśród nich zarówno mieszkańcy Galicji, jak i przybysze z zaboru rosyjskiego oraz Śląska Cieszyńskiego wywodzący się głównie z rodzin mieszczańskich i szlacheckich. Oprócz osób wyznania rzymskokatolickiego znalazł się w tej grupie ewangelik (J. Niemiec), a trójka właścicieli była wyznania mojżeszowego (A. Karp-Fuchsowa, J. Goldblatt-Kamerling i C. Brückówna)²¹. Zróżnicowany był też moment życiowy, w którym osoby te zdecydowały się na podjęcie samodzielnej działalności pedagogicznej. Niektórzy zaczęli w bardzo młodym wieku. M. Kistryn założył swoją szkołę (początkowo była to szkoła powszechna, a po trzech latach – gimnazjum) gdy miał zaledwie 25 lat, po roku pracy w szkole państwowej „nie mogąc pogodzić się ze sposobem traktowania uczniów i planami utrudniającymi wychowanie młodzieży”²². Tyle samo lat miała W. Niedziałkowska, gdy zakładała swoją pierwszą szkołę. Dla innych było to raczej zwieńczenie długiej kariery zawodowej. J. Niemiec, który przybył w 1892 roku już jako wybitny i znany pedagog ze Śląska Cieszyńskiego i objął funkcje dyrektora gimnazjum ewangelickiego we Lwowie, po konflikcie z gminą ewangelicką, w wieku 52 lat zdecydował się (w 1910 roku) na założenie własnej szkoły²³. Bogate doświadczenie zawodowe posiadał również Karol Petelenz, który zaczynał swoją karierę pedagoga w Jaśle²⁴, potem przez kilkanaście lat był nauczycielem gimnazjum św. Jacka w Krakowie (1877–1888)²⁵, a następnie dyrektorem kilku galicyjskich szkół średnich (między innymi gimnazjum w Sanoku w latach 1888–1890, potem w Stryju, a następnie w IV gimnazjum im. J. Długosza we Lwowie w latach 1904–1906).

Większość właścicieli szkół posiadała bardzo wysokie kwalifikacje zawodowe. Adela Karp-Fuchsowa posiadała doktorat z matematyki, doktoratem (z nauk przyrodniczych) legitymował się również Jan Niemiec. Odbił on szereg podróży naukowych po Europie, przebywał również w Ameryce, gdzie zapoznał się z tamtejszym systemem kształcenia. Zdobyte doświadczenia starał się wykorzystać w swojej szkole. Pozostali właściciele również posiadali studia akademickie (co warto podkreślić zwłaszcza w odniesieniu do kobiet wywodzących się z domów z ambicjami intelektualnymi i będących prekursorami w sferze emancypacji). Także już w trakcie pracy zawodowej dawali wyraz swoim teoretycznym zainteresowaniom lub podejmowali wyzwania literackie. Bardzo zróżnicowana była na przykład działalność naukowa Jana Niemca. Po powrocie z podróży po Stanach Zjednoczonych wygłosił

²¹ K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji 1813–1918*, Częstochowa 2000, s. 48–50.

²² S. Korajska, *Mieczysław Kistryn*, PSB 12: 1967, z. 55, s. 505.

²³ G. W. Banzelowa, *Założyciel szkoły na słonecznym wzgórzu*, Lwów 1937, s. 14.

²⁴ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Akta państwowej komisji egzaminacyjnej dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich w Krakowie (1868–1939/54), PKEN 26.

²⁵ *Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1877/1878*, Kraków 1878, s. 39; *Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1888/1889 (kronika zakładu)*, Kraków 1889, s. 72.

on szereg odczytów w towarzystwach oświatowych we Lwowie. Zajmowały go sprawy wychowawczo-naukowe, szczególnie z dziedziny higieny szkolnej i pedagogiki praktycznej²⁶. W referacie wygłoszonym w 1912 roku na wiecu oświatowym przedstawił własną wizję szkoły, która winna „rozwijać równomiernie wszystkie fizyczne i umysłowe właściwości jednostki i dostrajać je do życia narodu, do jego całokształtu kulturalnego, aby jednostka stała się żyjącą częścią organizmu narodowego”²⁷. Parał się również pisaniem obrazków scenicznych z myślą o uczniach swojej szkoły. Najbardziej znany był utwór napisany przez niego pod koniec życia dla upamiętnienia wydarzeń w 1918/1919 roku („Obrona Lwowa”). Został on wystawiony przez uczniów szkoły w Teatrze Wielkim 14 czerwca 1922 roku na uroczystości upamiętniającej drugą rocznicę śmierci J. Niemca²⁸. Podobnie Zofia Strzałkowska była autorką licznych prób literackich i scenek teatralnych przeznaczonych do uczniowskich występów. Na potrzeby swoich uczennic tworzyła także Wiktoria Niedziałkowska: *W setną rocznicę Konstytucji 3 Maja 1791–1891 r.*, Lwów 1891; *Deklamacje. Zbiór poezji dla uczennic zakładów wychowawczych*, Lwów 1893 (wyd. 2: 1899). Oprócz tego była autorką prelekcji i opracowań propagujących emancypację kobiet (*O nowoczesnych dążnościach kobiet*, Lwów 1898). Najdłuższą listą publikacji mógł się poszczycić Karol Petelenz. W prasie pedagogicznej opublikował liczne artykuły poświęcone sprawom dydaktycznym²⁹. Znacznie istotniejszy był jednak jego dorobek w dziedzinie pisarstwa podręcznikowego jako autora (lub współautora) wielokrotnie wznawianych książek do nauczania języka niemieckiego³⁰. Pozycje te „na długo zdominowały nauczanie tego przedmiotu” w Galicji³¹.

Wszyscy właściciele lwowskich szkół średnich byli równocześnie pedagogami i pełnili funkcje nauczycielskie lub dyrektorskie. Realizowali własne pedagogiczne pasje preferując często w swoich placówkach nietuzinkowe i nowatorskie metody pracy oraz wykorzystanie różnorodnych środków dydaktycznych. Na przykład w szkole Mieczysława Kistryna, której patronem był propagator wychowania fizycznego w

²⁶ J. Niemiec, *Mundurki uczniów szkół średnich pod względem higienicznym i pedagogicznym*, Lwów 1907, ss. 34; tenże, *Szkoły średnie nowego typu*, Nowy Targ 1912, ss. 34.

²⁷ G. W. Banszelowa, *Założyciel szkoły...*, dz. cyt., s. 26.

²⁸ Tamże, s. 21–22.

²⁹ K. Petelenz, *O korepetycjach*, „Muzeum” 3: 1887, s. 304–309; tenże, *Kilka uwag o znaczeniu i nauce języka niemieckiego w gimnazjum (przyczynek do metodyki tego języka)*, [w:] *Sprawozdanie Dyrektora c. k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1881/1882*, Kraków 1882, s. 1–34.

³⁰ K. Petelenz, *Deutsche Grammatik für die galizischen Mittelschulen*, Kraków 1890; K. Petelenz, A. Werner, *Deutsche Lesebuch für die galizischen Mittelschulen, V–VIII Klasse*, Lwów 1893–1894; L. German, K. Petelenz, *Ćwiczenia niemieckie dla klasy (...)* [od pierwszej do czwartej. – K. S.] *szkół średnich*, Lwów 1888.

³¹ M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004, s. 153.

Polsce Henryk Jordan, kładziono nacisk na zajęcia ruchowe, wycieczki³², różnego rodzaju działania praktyczne, sporty letnie i zimowe. Jednocześnie Kistryn był zagorzałym wrogiem członkostwa uczniów w sportowych klubach zawodowych – przynależność do drużyny piłkarskiej groziła wyrzuceniem ze szkoły. W trosce o wszechstronny rozwój uczniów dbał o ich edukację estetyczną organizując systematyczne wizyty w kinie, teatrze i muzeach. We wszystkich szkołach poświęcano wiele uwagi edukacji teatralnej – uczniowie szkoły Kistryna za kadencji prezydenta Lwowa Józefa Neumana korzystali z jego łoża w Teatrze Wielkim na przedstawieniach popołudniowych, a Z. Strzałkowska projektując siedzibę swojej szkoły wyposażyła ją w profesjonalną, nowoczesną salę kinowo-teatralną. Ważną funkcję pedagogiczną pełniły organizowane przez szkoły wycieczki uczniów nie tylko po najbliższej okolicy i po Polsce, ale i po całej Europie. Na przykład uczennice zakładu Z. Strzałkowskiej dwukrotnie (w latach 1914 i 1925) podróżowały po południowej Europie³³. Podobnie uczniowie Kistryna odbyli wycieczkę do Francji³⁴, a uczennice O. Żychowiczowej do Włoch³⁵. Wytyczane przez właścicieli cele edukacyjne realizowała starannie dobierana kadra pedagogiczna, wśród której znajdowali się też wykładowcy lwowskich wyższych uczelni. W roku szkolnym 1913/1914 na 20 nauczycieli uczących przedmiotów obowiązkowych w gimnazjum Goldblatt-Kamerling aż 9 osób posiadało tytuł doktora³⁶.

Najważniejszy element systemu edukacyjnego prywatnych szkół lwowskich stanowiło wychowanie obywatelskie. Realizując takie cele W. Niedziałkowska, jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, oprócz przedmiotu „historia kraju rodzinnego” wprowadziła w swojej szkole dodatkowe zajęcia z historii Polski³⁷. Z kolei M. Kistryn podtrzymywał pamięć o przeszłości Polski wyszukując na cmentarzu Łyczakowskim zapomniane groby ludzi zasłużonych, które powierzał indywidualnej opiece swoich uczniów. W dniu Święta Zmarłych wszyscy wychowankowie chodzili na grób najślynniejszego „Kistryniaka” – Jurka Bitschana, poległego w listopadzie 1918 roku

³² Np. w 1922 roku zorganizował 8-dniową wycieczkę „nad morze polskie”. Zob. CDIAL, f. 179, op. 3, spr. 834, k. 8–9.

³³ *Z naukowej wycieczki do Włoch*, oprac. B. Pochmarski, [w:] *Sprawozdanie Zakładów Naukowych Żeńskich Zofii Strzałkowskiej we Lwowie za rok szkolny 1913/1914*, Lwów 1914, s. 5–28; *Sprawozdanie Zakładów Naukowych Żeńskich im. Z. Strzałkowskiej za rok szkolny 1925/1926*, Lwów 1926, s. 73–81. Zob. też K. Sanojca, *Prywatne szkoły średnie Lwowa w okresie międzywojennym i ich działalność wychowawcza*, [w:] *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. E. J. Kryńska, Białystok 2004, s. 222–231.

³⁴ S. Korajska, *Mieczysław Kistryn...*, dz. cyt., s. 505.

³⁵ J. Rogowski, przy współudziale ks. Teofila Tyrankiewicza, *Olga z Filippich-Żychowiczowa. Przełożona Zakładu Naukowo-Wychowawczego im. A. Mickiewicza we Lwowie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rkps 17243, k. 143.

³⁶ *II. Sprawozdanie Dyrekcji prywatnego żeńskiego gimnazjum z prawem publiczności Józefy S. Goldblatt-Kamerling we Lwowie za rok szkolny 1913/1914*, Lwów 1914, s. 3–4.

³⁷ B. Czajeczka, „Z domu w szeroki świat...”. *Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, Kraków 1990, s. 137.

w obronie Lwowa³⁸. Wzór postawy patriotycznej dawali sami właściciele szkół. Z. Strzałkowska w okresie I wojny światowej oddała swój zakład na pomieszczenia dla żołnierzy Legionu Wschodniego, uczennice szyły dla nich bieliznę, mundury i sztandary, a aulę zmieniono w stołówkę. W 1915 roku podczas okupacji rosyjskiej Strzałkowska pozostała we Lwowie, a budynek szkolny zamieniła w instytucję Czerwonego Krzyża – na własną rękę utrzymywała szpital z kilkudziesięcioma łózkami. Całą swą uwagę koncentrowała w tym czasie wokół działalności charytatywnej stając też na czele „Taniej Kuchni dla Inteligencji”, gdzie codziennie wydawano posiłki dla około 1,5 tys. osób. Podczas wojny polsko-ukraińskiej odmówiła żądaniom strony ukraińskiej usunięcia herbów polskich z budynku szkolnego. Równie godną postawą wykazał się J. Niemiec podczas walk o Lwów w 1918 roku: „wojska ukraińskie, które wówczas miały w posiadaniu Cytadelę [ul. Pełczyńska przy której mieściła się szkoła biegła u podnóża Cytadeli. – K. S.], zażądały usunięcia z murów zakładu napisów polskich, a gdy tego nie uczyniono, budynek stał się celem ich pocisków. Wkrótce zostały podziurawione mury, dach i sale szkolne, jako też inwentarz domowy i naukowy”³⁹.

Ważną cezurą w historii lwowskiego szkolnictwa było powstanie niepodległego państwa polskiego. Wydarzenie to stanowiło zwieńczenie dążeń narodowo-niepodległościowych z którymi prywatni właściciele szkół polskich jednoznacznie się utożsamiali. Wygłaszając przemówienie na zakończenie roku szkolnego 1918/1919 K. Petelenz podkreślał znaczenie „wielkiej Zmartwychwstania chwili” i zwracał się do młodzieży swojej szkoły z apelem: „zostańcie wierni godłu, jakie od założenia zakładu przed sobą niesiecie, godłu otwartej książki na gałązce wawrzynu, zdobnej cyfrą Adama Mickiewicza, syntezy myśli polskiej, bo symbol ten ciągle wam przypomina, że drogą gruntownej nauki w duchu narodowym oświecacie się i dążycie do przysporzenia chwały Ojczyźnie”⁴⁰. Starano się więc przekazać i wpoić młodzieży własne ideały i własny system wartości integrując je w spójne i jasno sprecyzowane przesłanie wychowawcze. Filareckie, prywatne życiowe motto Z. Strzałkowskiej, „ojczyzna, nauka, cnota” stało się hasłem szkoły⁴¹. Dewiza M. Kistryna wyrażona wierszem A. Asnyka: „Nie pomogą próżne żale, ból swój Bogu trzeba zlecić, a samemu wciąż wytrwale trzeba naprzód iść i świecić” znalazła odzwierciedlenie na czapkach (maciejówkach) noszonych przez uczniów, gdzie na dużym okrągłym emblemacie wyobrażona była symbolizująca to hasło dłoń trzymająca płonąca pochodnię⁴². Właściciele szkół oddawali się też chętnie działalności społecznej na różnych polach. Zwłaszcza panie – Z. Strzałkowska i W. Niedziałkowska – były osobami

³⁸ K. Żygulski, *Jestem z lwowskiego etapu...*, Warszawa 1994, s. 20.

³⁹ G. W. Banszelowa, *Założyciel szkoły...*, dz. cyt., s. 21.

⁴⁰ *Dziewiąte sprawozdanie dyrekcji...*, dz. cyt., s. 5.

⁴¹ A. Medyński, *Zofia Strzałkowska*, [w:] *Sprawozdanie Zakładów Naukowych Żeńskich im. Z. Strzałkowskiej za rok 1925/26...*, dz. cyt., s. 3–14.

⁴² *Prywatne Gimnazjum Humanistyczne im. Henryka Jordana we Lwowie (właściciel: Mieczysław Kistryn), lata szkolne 1909–1939. Zachowane w pamięci i dokumenty przeszłości*, oprac. J. Kowalczyk, Kraków 2005.

nietuzinkowymi, o bardzo szerokich zainteresowaniach. Jako propagatorki ruchu kobiecego były współzałożycielkami oraz uczestniczyły aktywnie w pracach Towarzystwa Oszczędnościowego Kobiet i Czytelni Kobiet. Przejawem społecznikowskich pasji był też stosunek do uczniów. Wielu właścicieli nie traktowało swych edukacyjnych instytucji wyłącznie jako źródła dochodów. O. Filippi-Zychowiczowa „przyjmowała do swej szkoły wszelkie garnące się tam jednostki, bez względu na narodowość i wyznanie, bez względu na stosunki finansowe lub położenie społeczne”⁴³. Także w innych szkołach na porządku dziennym były zniżki bądź rezygnacja z pobierania czesnego od uczniów znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Zakładano też specjalne fundacje stypendialne. Z. Strzałkowska część swego majątku przeznaczyła w testamencie na utworzenie fundacji dla ubogich dziewcząt kształcących się w jej szkole⁴⁴.

Osobowość właścicieli szkół wywierała ogromny wpływ na podtrzymanie emocjonalnego związku, kultywowanie tradycji i pamięci o nich przez byłych uczniów. Nawet śmierć założyciela szkoły nie oznaczała końca realizacji jego ideałów wychowawczych. Symbolem aktualności myśli pedagogicznej Z. Strzałkowskiej było przyjęcie przez szkołę jej imienia. W. Niedziałkowska została nie tylko patronką byłej swojej szkoły, ale także Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej. Po śmierci J. Niemca jego zakład stracił rangę gimnazjum, ale funkcjonująca nadal szkoła powszechna przyjęła imię byłego właściciela. Staraniem Koła Rodzicielskiego opublikowano w 1937 roku jego biografię pt. *Założyciel szkoły na słonecznym wzgórzu*. Absolwenci szkół podtrzymywali łączące ich więzi organizując spotkania, msze i uroczystości. Prężnie działał zwłaszcza Związek Byłych Kistryniaków (ZBK) wydający nawet własne czasopisma (*Kistryniak* i *Biuletyn ZBK*)⁴⁵. Pamięć o latach szkolnych często powracała we wspomnieniach byłych wychowanków⁴⁶. Podjęto nawet trud (już po II wojnie światowej) zebrania materiałów do biografii M. Kistryna⁴⁷ i O. Żychowiczowej⁴⁸. Choć nie ukazały się drukiem są one dostępne w zbiorach

⁴³ Materiały dotyczące działalności Olgi z Filippich Żychowiczowej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rkps 15834, t. 1, k. 96.

⁴⁴ K. Sanojca, *Idealy wychowawcze Zofii Strzałkowskiej (1861–1923)*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 893.

⁴⁵ Spotkania byłych uczniów odbywały się w Krakowie jeszcze w latach 80-tych dwudziestego wieku. Zob. M. i Z. Kratochwilowie, *Wspomnienia o Mieczysławie Kistrynie*, Londyn – Warszawa 1938–1988, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rkps 17242, t. 1, k. 13.

⁴⁶ Obszerną i pełną ciepła relację z pobytu w szkole Kistryna (oraz o samym dyrektorze) zamieścił w swoich pamiętnikach Kazimierz Żygulski: „była to wyjątkowa szkoła o niezwyklej zaletach (...) prowadzona przez pedagoga o własnych poglądach, silnej i bogatej indywidualności, trudnej do wtłoczenia w ramy choćby najlepszego publicznego systemu” (*Jestem z lwowskiego etapu...*, dz. cyt., s. 17–24).

⁴⁷ M. i Z. Kratochwilowie, *Wspomnienia o Mieczysławie Kistrynie...*, dz. cyt., t. 1–2.

⁴⁸ J. Rogowski, przy współudziale ks. Teofila Tyrankiewicza, *Olga z Filippich-Zychowiczowa...*, dz. cyt.; *Materiały dotyczące działalności Olgi z Filippich Żychowiczowej...*, rkps 15834.

wrocławskiego Ossolineum. Rok 1939 i wybuch II wojny światowej zakończył historię prywatnego szkolnictwa we Lwowie. Trudne do ustalenia są dalsze losy żydowskich właścicieli szkół. M. Kistryn, po likwidacji swej szkoły organizował jeszcze tajne nauczanie utrzymując się do śmierci (w 1943 roku) ze sprzedaży losów loteryjnych. Wojnę przeżyła O. Żychowiczowa, która po repatriacji do Przemyśla zmarła tam w roku 1950.

УДК 37 : 5 (477.83–25)“1920/1939” (092)

Małgorzata PRZENIOSŁO
Kielce

Hugo Steinhaus – współtwórca lwowskiej szkoły matematycznej (1920–1939)

Гуро Штайнгаус (1887–1972, *Hugo Steinhaus*) – співтворець Львівської математичної школи – походив із єврейської (але полонізованої) заможної родини з містечка Ясло. Професор Львівського університету (з 1920 р.). Співзасновник і співредактор (разом з С. Банахом) журналу „*Studia Mathematica*” (1929). З-поміж львівських математиків міжвоєнного періоду Г. Штайнгаус вирізнявся педантичністю в організації математичної науки, толерантністю у ставленні до колег, систематичністю в науковій роботі.

Ключові слова: Львівська математична школа, Г. Штайнгаус (*H. Steinhaus*).

Lwowska szkoła matematyczna jest kojarzona przede wszystkim z dwoma wielkimi uczonymi – Stefanem Banachem i Hugonem Steinhausem. Obaj mieli niezwykle zdolności twórcze i umieli zarażać swoich uczniów i współpracowników pasją tworzenia matematyki. Cechy charakteru nieco starszego z nich – Hugona Steinhausa niewątpliwie przyczyniły się do samego faktu powstania szkoły. Jego otwartość w kontaktach z innymi oraz umiejętność współpracy i bezinteresownej pomocy odegrały w tej kwestii istotną rolę. Cechy te w dużym stopniu wyniósł z rodzinnego domu.

Hugo Dionizy Steinhaus urodził się w 1887 r. w Jaśle w zamożnej rodzinie żydowskiej. Ojciec – Bogusław był przedsiębiorcą. Rodzina w pełni zintegrowała się z polską społecznością, brat ojca – Ignacy był znanym politykiem konserwatywnym, polskim posłem do parlamentu austriackiego. Ojciec Hugona bardzo troszczył się o rodzinę (miał jeszcze trzy córki). Dzieci wychowywane były w sposób niezwykle „otwarty”, ale z dbałością o to, by wyrosły na ludzi odpowiedzialnych i gruntownie wykształconych. Hugo Steinhaus wyniósł z rodzinnego domu tolerancję dla innych i bardzo naturalne poczucie, że jest Polakiem żydowskiego pochodzenia (jako dorosły był osobą niepraktykującą religijnie, ale nigdy nie odżegnywał się od swego żydowskiego pochodzenia). Ukończył gimnazjum w Jaśle, studiował we Lwowie i Getyndze, gdzie w maju 1911 r. uzyskał stopień doktora pod kierunkiem jednego z najbardziej znanych niemieckich matematyków – Davida Hilberta. Wybuch I wojny światowej zastał go w Jaśle, ale wkrótce z obawy przed zbliżającym się frontem razem z rodziną wyjechał do Wiednia. Już w październiku 1914 r., by uniknąć wcielenia do armii austriackiej, udał się do Krakowa i tu zaciągnął do Legionów Polskich. Został przydzielony do Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego,

potem na krótko znów trafił do Wiednia. Niebawem był już jednak artylerzystą w Pierwszym Pułku Artylerii Legionów Polskich najpierw stacjonującym w Piotrkowie Trybunalskim, a następnie skierowanym na front w okolice Kowla. Bolesne przeżycie rodzinne spowodowane śmiercią jego kuzyna Władysława (syna Ignacego Steinhausa), który też był legionistą, i upór matki Hugona sprawiły, że w listopadzie 1915 r. został zwolniony z wojska. Dzięki wstawiennictwu wuja Ignacego został zatrudniony w Centrali Odbudowy Kraju w Krakowie, co gwarantowało, że wojsko nie będzie się już o niego upominać. Wciąż pracował naukowo, od czasu obrony doktoratu opublikował kilka prac¹.

W lipcu 1916 r. Hugo Steinhaus zamieszkał w Krakowie i choć wtedy nikt nawet nie marzył o rozwoju polskiej szkoły matematycznej we Lwowie, to przypadkowe zdarzenie z tego lata było jej prapoczątkiem. Steinhaus lubił przyrodę, więc letnimi wieczorami przechadzał się po Plantach. Podczas jednego z takich spacerów, mijając ławkę, na której dwóch młodych ludzi prowadziło ożywioną dyskusję, usłyszał słowa „miara Lebesgue’a”. Ponieważ sam interesował się teorią miary i był człowiekiem bardzo otwartym w kontaktach z innymi, więc podszedł do nich i przedstawił się. Tak poznał Stefana Banacha i Otto Nikodyma. W czasie tego spotkania Steinhaus przedstawił Banachowi zagadnienie, które od dłuższego czasu próbował rozwiązać. Banach w krótkim czasie znalazł sposób na rozstrzygnięcie problemu, choć niezajomość pewnych matematycznych faktów sprawiła, że nie potrafił uporać się z nim do końca. Steinhaus wspomina, że umiejętności nowego znajomego bardzo go zaskoczyły, ale zapewne też zafascynowały. Miał on bowiem jeszcze jedną cechę istotną w kontaktach naukowych, umiał współpracować z innymi, nie zazdrościł im osiągnięć i bezinteresownie pomagał jedynie dla dobra matematyki. Ponieważ potrafił wypełnić lukę w rozumowaniu Banacha, przygotowali wspólną pracę (ukazała się w 1918 r. w czasopiśmie Akademii Umiejętności w Krakowie). Od czasu pierwszego spotkania aż do wyjazdu Steinhausa z Krakowa w połowie 1917 r. obaj młodzi pasjonaci matematyki często widywali się. Ich kontakty nie ustały także później².

W marcu 1917 r. Hugo Steinhaus habilitował się na Uniwersytecie we Lwowie i od semestru zimowego roku akademickiego 1917/1918 prowadził wykłady zleczone

¹ Державний архів Львівської області / Derżawnyj Archiw Lwiws’koji Oblasti (dalej: DALO), f. 26: Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie (dalej: UJK), op. 5, spr. 2162, k. 9, 36–38 v., 55: Teczka osobowa H. Steinhausa; op. 7, spr. 809, k. 5; Archiwum Główne Akt Dawnych, c. k. Ministerstwo Wyznań i Oświaty 1848–1918, sygn. 121u: Podteczka dotycząca H. Steinhausa, Życiorys i dorobek naukowy; H. Steinhaus, *Autobiografia*, „Wiadomości Matematyczne” t. 17: 1973, s. 3–4; tenże, *Wspomnienia i zapiski*, Wrocław 2002, s. 11–101; M. Kac, *Zagadki losu*, Warszawa 1997, s. 52.

² H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 97–98; tenże, *Stefan Banach. Przemówienie wygłoszone na uroczystości ku uczczeniu pamięci Stefana Banacha*, „Wiadomości Matematyczne” t. 4: 1961, z. 3, s. 252; Wstęp J. Trzynałdowskiego do pracy: H. Steinhaus, *Słownik racjonalny*, Wrocław 1992, s. 6; R. Kałuża, *Stefan Banach*, Warszawa 1992, s. 71.

jako docent prywatny, a od maja 1918 r. został zatrudniony na stałe jako asystent³. Wkrótce pojawiła się szansa na objęcie katedry profesorskiej. W związku z odejściem Wacława Sierpińskiego na Uniwersytet Warszawski i śmiercią Józefa Puzyny Wydział Filozoficzny miał aż dwie nieobsadzone katedry matematyki. Poszukując kandydatów, dyskutowano o utalentowanym i elokwentnym Steinhausie, ale na uczelni panowała atmosfera, która nie sprzyjała powierzaniu katedr profesorskich naukowcom pochodzenia żydowskiego. Próby podobnych nominacji na innych Wydziałach wywoływały wielkie kontrowersje, a nawet akcje protestacyjne⁴. Pierwszą zwyczajną katedrę po profesorze Puzynie przekształcono na nadzwyczajną i w październiku 1919 r. powierzono ją bliżej nieznanemu we Lwowie i mającemu niewielki dorobek naukowy Eustachemu Żylińskiemu z Kijowa⁵. Steinhaus zaprotestował przeciwko niewysunięciu jego kandydatury z powodów narodowościowych i rozważał nawet odejście z uczelni (tym bardziej, że pojawiła się szansa na objęcie katedry na Uniwersytecie Warszawskim)⁶. Zapewne dzięki cechom swojego charakteru – tolerancji, otwartości i poczuciu humoru, a zarazem obowiązkowości i wszechstronności zainteresowań zdobył już jednak uznanie w środowisku akademickim, sprawdził się też jako solidny wykładowca. Z czasem przekonał do siebie chociażby bardzo wpływowego profesora, słynnego filozofa Kazimierza Twardowskiego, z którym dzielił filozoficzne pasje. W dużym stopniu za sprawą Twardowskiego w sierpniu 1920 r. otrzymał II nadzwyczajną katedrę matematyki, mimo niechęci ministerstwa, zabiegów nieprzychylnego mu Żylińskiego, prób zablokowania nominacji i wcześniejszego obsadzenia na trzeciej nowoutworzonej katedrze nie tak doświadczonego i mającego mniejszy dorobek naukowy – Stanisława Ruziewicza⁷.

Za sprawą Steinhausu drugi z twórców słynnej szkoły matematycznej – Stefan Banach wkrótce trafił do Lwowa. Ich zapoczątkowana przed kilku laty znajomość sprawiła, że gdy w 1920 r. Steinhaus zdobył pozycję w środowisku lwowskim, poszukał też miejsca dla swojego utalentowanego kolegi. Dzięki jego wstawiennictwu Stefan Banach został asystentem w Katedrze Matematyki Wydziału Mechanicznego Szkoły

³ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 2162, k. 7–10, 13, 21, 40–42, 47, 49, 57; op. 7, spr. 809, k. 5 v.–6 v.; C. K. *Uniwersytet im. cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu zimowym 1918/1919*, Lwów 1918, s. 21.

⁴ K. Twardowski, *Dzienniki*, cz. 1, Toruń 1997, s. 62, 64, 106, 140.

⁵ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 670, k. 25–26: Teczka osobowa E. Żylińskiego; op. 7, spr. 809, k. 31–32; op. 9, spr. 156, k. 3–4; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. 6981, k. 24–26, 38, 60–61: Teczka osobowa E. Żylińskiego; *Listy Wacława Sierpińskiego do Stanisława Ruziewicza*, oprac. W. Węśław, „Wiadomości Matematyczne” t. 40: 2004, s. 165–166.

⁶ K. Twardowski, *Dzienniki*, dz. cyt., s. 140; *Listy Zygmunta Janiszewskiego*, oprac. S. Kolankowski (Preprint C–1, Instytut Matematyczny PAN), Warszawa 1980, s. 45.

⁷ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 1655, k. 34: Teczka osobowa S. Ruziewicza; spr. 2162, k. 7–10, 13, 21, 40–42, 47, 49, 57; spr. 2163, k. 11 v.–12: Teczki osobowe H. Steinhaus; op. 7, spr. 809, k. 5–5 v., k. 62–63; AAN, MWRiOP, sygn. 5435, k. 9, 11: Teczka osobowa S. Ruziewicza; K. Twardowski, *Dzienniki*, dz. cyt., s. 149.

Politechnicznej we Lwowie u profesora Antoniego Łomnickiego, choć przyjęcie na asystenturę nie było takie proste, gdyż Banach nie miał ukończonych studiów i aktualnie nie studiował. Steinhaus musiał mieć więc dar przekonywania i już cieszyć się uznaniem w środowisku, bo choć znał Łomnickiego jeszcze z czasów studiów w Getyndze, to niewątpliwie tak umiejętnie zaprezentował mu Banacha, że ten zechciał przekonać innych profesorów należących do Rady Wydziału do tej nominacji. Już pod koniec tego roku Stefan Banach obronił pracę doktorską na Uniwersytecie Jana Kazimierza (promotorem był Antoni Łomnicki, zaś recenzentami Hugo Steinhaus i Eustachy Żyliński)⁸.

Rok 1920 przyniósł oprócz wspomnianych ważnych nominacji także założenie nowego specjalistycznego czasopisma „Fundamenta Mathematicae”. Periodyk powstał w Warszawie i był poświęcony teorii mnogości, ale publikowano w nim także prace z dziedzin określanych jako pokrewne. Były wśród nich także dyscypliny, którymi zajmowali się matematycy nowo tworzącej się grupy skupionej wokół Hugona Steinhaus i Stefana Banacha. Fakt ten znacząco przyczynił się do szybkiego rozwoju lwowskiej szkoły matematycznej. W pierwszym tomie periodyku opublikowano zarówno artykuły Steinhaus (niemal od początku był też recenzentem tekstów nadsyłanych do czasopisma), jak i Banacha. Następne numery także zawierały ich ważne prace. Zaczęły się też pojawiać teksty ich uczniów i bliskich współpracowników.

Zanim pojawiły się prace będące wynikiem współpracy matematyków grupy lwowskiej skupionych wokół Steinhaus i Banacha kariera naukowa ich samych dynamicznie rozwijała się, co znalazło odzwierciedlenie nie tylko w ważnych publikacjach, ale także w kolejnych awansach na uczelni. W maju 1923 r. Hugo Steinhaus został profesorem zwyczajnym, jego katedrę przekształcono w zwyczajną⁹. W pozycji naukowej Stefana Banacha zaszło jeszcze więcej zmian. W kwietniu 1922 r. przystąpił do habilitacji, a już we wrześniu tego roku otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego. W grudniu 1927 r. został profesorem zwyczajnym¹⁰. W latach 1922–1927 jednocześnie ze wzrostem pozycji naukowej Steinhaus i Banacha grupa młodych matematyków skupionych wokół nich szybko rozrastała się. Należeli wtedy do niej: Stefan Kaczmarz, Juliusz Schauder, Władysław Nikliborc, Herman Auerbach, Władysław Orlicz, Zygmunt Birbaum i Stanisław Mazur. W większości byli oni wychowankami Uniwersytetu Jana Kazimierza. Prężność ośrodka ściągała też na stałe do Lwowa utalentowanych młodych ludzi z innych miast. Na przykład Władysław

⁸ Archiwum Instytutu Matematycznego PAN w Sopocie (dalej: APAN w Sopocie), Zbiór Stefana Banacha, sygn. B-I-2; DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 2162, k. 81, 89; H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 46, 55, 102; W. Sierpiński, *O polskiej szkole matematycznej*, „Problemy” 1963, nr 3, s. 150.

⁹ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 2162, k. 101–103, 110–111; spr. 2163, k. 19; AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 14.

¹⁰ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 58, k. 10, 30, 41, 41 v., 42; op. 7, spr. 843, k. 12–13 v. Szerzej na temat rozwoju kariery naukowej Banacha zob. M. Przeniosło, *Droga naukowa Stefana Banacha*, [w:] *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa*, Kielce 2007, s. 35–52.

Nikliborc (przyjechał w 1922 r.) i Stefan Kaczmarz (w 1923 r.) byli absolwentami Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1927 r. na Wydziale Ogólnym Politechniki zatrudniono przybyłego z Warszawy Kazimierza Kuratowskiego; otrzymał katedrę i stał się ważnym członkiem tego środowiska. Sam Kuratowski wspomina, że okres lwowski (przebywał we Lwowie do momentu likwidacji w 1933 r. w wyniku reformy jędrzejewiczowskiej Wydziału Ogólnego wraz z jego katedrą, wrócił wtedy do Warszawy) był najbardziej twórczy w jego życiu naukowym¹¹.

Za sprawą Hugona Steinhausa rok 1927 okazał się przełomowy dla całej lwowskiej szkoły matematycznej, a to dzięki pomysłowi założenia własnego międzynarodowego czasopisma o jeszcze węższej specjalizacji niż „Fundamenta Mathematicae” obejmującej analizę funkcjonalną i dyscypliny pokrewne¹². Steinhaus zrealizował ten pomysł wspólnie z Banachem jako współredaktorem. „Studia Mathematica”¹³ – tak nazwano nowe czasopismo, zaczęły się ukazywać w 1929 roku. Do wybuchu wojny wydano osiem tomów. Prace redakcyjne wzięł na siebie Steinhaus, co było dość naturalne, był on bowiem znany z fascynacji lingwistycznych, zamiłowania do porządku i dobrej organizacji¹⁴. Założenie czasopisma zintensyfikowało pracę matematyków skupionych wokół Banacha i Steinhausa. „Studia Mathematica” stały się głównym forum prezentacji nowych idei przez jej członków zarówno tych wspomnianych już – bardziej doświadczonych, jak i początkujących (Marek Kac, Meier Eidelheit, Józef Schreier, Stanisław Ulam, Menachem Wojdysławski). Ponieważ były czytane przez specjalistów z całego świata (można to stwierdzić chociażby na podstawie dużego zakresu wymiany poszczególnych tomów – obejmowała ona 130 innych czasopism i faktu, że nakład późniejszych tomów wynosił 500 egzemplarzy¹⁵), to niewątpliwie upowszechniały prace lwowskich matematyków. W krótkim czasie zostały też uznane przez obcokrajowców za odpowiednie forum do prezentacji własnych badań. W dziewięciu tomach zamieszczono 157 tekstów autorstwa 56 matematyków z

¹¹ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 38, k. 2–5; Teczka osobowa H. Auerbacha; spr. 819, k. 2, 63–64, 74 v., 76–83; Teczka osobowa S. Kaczmarza; spr. 1355, k. 1, 8–10; spr. 1354, k. 4–12; f. 27: Politechnika Lwowska, op. 4, spr. 384, k. 1–4; Teczka osobowa S. Mazura; spr. 467, k. 5; Teczka osobowa W. Orlicza; AAN, MWRiOP, sygn. 3841, k. 210, 216–217, 224–226, 231–232; Teczka osobowa K. Kuratowskiego; sygn. 4593, k. 23–24; Teczka osobowa W. Nikliborca; H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 109–110, 115; K. Kuratowski, *Notatki do autobiografii*, Warszawa 1981, s. 89–90.

¹² H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 114.

¹³ Szerzej na temat tego czasopisma zob. M. Przeniosło, „*Studia Mathematica*” – czasopismo naukowe matematyków lwowskich (1929–1940), [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 8, Kraków 2006, s. 381–389.

¹⁴ H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 125–126; J. Miodek, *Hugo Steinhaus we wspomnieniach językoznawcy*, „Wiadomości Matematyczne” t. 38: 2002, s. 193–196; S. Ulam, *Przygody matematyka*, Warszawa 1996, s. 72; A. Turowicz, *Wspomnienia o profesorze Steinhausie*, „Wiadomości Matematyczne” t. 17: 1973, s. 87–88.

¹⁵ H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 126.

13 państw, w tym 27 Polaków (128 artykułów) z różnych ośrodków – głównie Lwów, Warszawa i Wilno oraz 29 osób z zagranicy (najwięcej ze Stanów Zjednoczonych i ZSRR). Wiele z opublikowanych w „Studiach” prac prezentowało nowatorskie wyniki (często wciąż aktualne).

W roku 1932 pojawiła się inna ważna inicjatywa wydawnicza – szkoły lwowska i warszawska zaczęły wspólnie publikować nową serię *Monografie Matematyczne*. Hugo Steinhaus i Stefan Banach byli jej współredaktorami wraz z matematykami warszawskimi. W ramach *Monografii* opublikowano niezwykle ważne syntezy badań polskich matematyków. Jako pierwszy tom wydano największe dzieło Banacha – monografię pt. *Théorie des opérations linéaires*. W 1935 r. (t. 5) opublikowano ważną pracę Stefana Kaczmarza i Hugona Steinhausa zatytułowaną *Theorie der Orthogonalreihen*. Kazimierz Kuratowski napisał w swoich wspomnieniach: „Powołanie do życia kolejno «Fundamentów», «Studiów» i Monografii, to jak gdyby kamienie milowe na drodze rozwoju polskiej matematyki”¹⁶.

Dorobek naukowy grupy lwowskiej niewątpliwie był znaczący, ale i sam sposób współpracy zasługuje na uwagę. Dyskusje matematyczne często toczono bowiem w lwowskich kawiarniach i gospodach w pobliżu Uniwersytetu, przy miejscowym jedzeniu, litrach kawy i trunków (dotyczyło to głównie Banacha i jego najbliższych współpracowników). Na początku lat trzydziestych na miejsce spotkań wybrano Café Roma. Potem przeniesiono się do innej kawiarni, której nazwa – „Szkocka” dziś jest już niemal symboliczna i to nie tylko dla matematyków. W Szkockiej marmurowe kawiarniane stoliki służyły jako tablice do pisania ołówkiem chemicznym. Ten sposób zapisywania sprawił, że wiele wyników nie zachowało się, gdyż nikt nie zanotował ich na kartce, a że były to wytwory zbiorowego myślenia, nikt też nie potrafił ich odtworzyć. W pewnym momencie żona Banacha kupiła gruby zeszyt, by wreszcie bywalcy Kawiarni Szkockiej zaczęli spisywać swe pomysły w trwalszej formie. Notatnik był przechowywany w kawiarni i udostępniany każdemu matematykowi. Tak powstała słynna „Księga Szkocka”¹⁷, która stała się symbolem lwowskiej szkoły matematycznej¹⁸. Hugo Steinhaus był autorem wielu wpisów w Księdze dotyczących różnych dyscyplin matematycznych, był bowiem bardzo wszechstronnym matematykiem. Zapewne i on lubił specyficzny „klimat” współpracy w środowisku lwowskim, gdyż był człowiekiem towarzyskim. Choć z drugiej strony był też dość pedantyczny i obowiązkowy, więc wspomniany dość nonszalancki sposób bycia niektórych jego współpracowników zapewne nie był mu bliski.

¹⁶ K. Kuratowski, *Pół wieku matematyki polskiej 1920–1970. Wspomnienia i refleksje*, Warszawa 1973, s. 66–67.

¹⁷ Oryginalna „Księga Szkocka” pozostaje w posiadaniu rodziny Stefana Banacha. – R. Kałuża, *Stefan Banach*, dz. cyt., s. 112. Kopię – w formie maszynopisu można znaleźć w APAN w Sopocie.

¹⁸ S. Ulam, *Przygody matematyka*, dz. cyt., s. 64–66, 79–80; H. Steinhaus, *Stefan Banach...*, dz. cyt., s. 257; tenże, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 127; K. Kuratowski, *Notatki do autobiografii*, dz. cyt., s. 88–89, 94–96.

Hugo Steinhaus w kontaktach z uczniami niezmiennie hołdował swej ulubionej zasadzie: „jeśli chcesz zapalać innych, sam musisz płonąć”. W tym był podobny do Banacha, ale wcielał to przekonanie w życie w odmienny sposób. Uczył bowiem swoich wychowanków porządku, systematyczności i poprawności językowej, lubił poprzez sekwencję pytań doprowadzać rozmówców do głębokiego zrozumienia rzeczy. Zawsze czynił to w sposób partnerski, z humorem i tolerancją. Jego uczniowie i współpracownicy dostrzegali i doceniali niezwykle cechy profesora. Marceli Stark tak go scharakteryzował: „Nie cierpiał nietolerancji. Stosunki jego z kolegami, ze studentami, z całym otoczeniem były absolutnie niezależne od poglądów politycznych, religii, pochodzenia. Odcinał się politycznie od lewicy i od prawicy, ale nigdy nie można było tego zauważyć w formach jego współżycia towarzyskiego lub ustosunkowania się do studentów jako profesora czy egzaminatora”. Stark zwrócił także uwagę na łatwość kontaktów studentów z profesorem i odwagę cywilną Hugona Steinhausa (np. jako jedyny matematyk z UJK podpisał się pod listem protestacyjnym w sprawie złego traktowania polityków aresztowanych w 1930 r. i osadzonych w twierdzy brzeskiej). Także najmłodszy z utalentowanych wychowanków Steinhausa – Marek Kac w swoich wspomnieniach napisał wiele ciepłych słów pod adresem swego nauczyciela i przyjaciela, zarówno na temat jego nieprzeciętnej inteligencji, wszechstronności zainteresowań, specyficznego spojrzenia na matematykę – umiejętności przybliżania innym jej sensu, widzenia jej wszędzie, zastosowania w innych naukach, a także w życiu, jak i zwykłej, ludzkiej wrażliwości i troskliwości. Warto tu poświęcić kilka zdań temu, że Steinhaus, jak mało kto, potrafił przybliżać sens różnych pojęć matematycznych osobom niezajmującym się matematyką. Wynika to chociażby z pochlebnych opinii o jego popularnonaukowych książkach – *Czym jest, a czym nie jest matematyka* (wydana 1923 r.) i *Kalejdoskop matematyczny* (1938 r.). W tej ostatniej pracy zawarł wiele przemyślnych wizualizacji; została ona przetłumaczona na kilkanaście języków. Potrafił też przybliżać sens skomplikowanych problemów matematycznych, takich jak na przykład twierdzenie: dla każdego trzech zbiorów mierzalnych w przestrzeni trójwymiarowej istnieje płaszczyzna dzieląca jednocześnie każdy z nich na połowę. Steinhaus zwykł je nazywać „twierdzeniem o kanapce z szynką i serem” i tak je obrazowo formułować: każdą taką kanapkę można przepołowić jednym cięciem tak, żeby chleb, ser i szynka zostały przepołowione. Ta specyficzna wizualizacja spodobała się także matematykom, dziś na świecie twierdzenie to nazywane jest „sandwich theorem” (oczywiście upowszechniły się także inne twierdzenia odkryte przez Steinhausa i często są wprost kojarzone z jego nazwiskiem). Nie sposób nie poruszyć tu także kwestii troskliwości profesora w stosunku do swoich wychowanków. Steinhaus był bowiem pomocny także w sprawach pozanaukowych, wspomniano już, że wspierał Stefana Banacha na początku jego pobytu we Lwowie. Pomagał też na przykład Marcelemu Starkowi, gdy ten w latach trzydziestych był szykanowany za swoje poglądy polityczne; zatrudniał Marka Kaca jako prywatnego asystenta, by wesprzeć go finansowo, a przede wszystkim załatwić mu wyjazd do

USA. Dzięki jego pomocy również Stanisławowi Ulamowi, którzy ze względu na żydowskie pochodzenie, podobnie jak Kac, nie mógł liczyć na awans naukowy w Polsce, udało się przenieść na stałe do Stanów Zjednoczonych. Obaj zrobili tam znaczącą karierę naukową. Steinhaus próbował też załatwić taki wyjazd Juliuszowi Schauderowi. Sam nigdy nie myślał o opuszczeniu Polski na stałe, mimo narastającego antysemityzmu. Może dlatego nie nosił się z takim zamiarem, gdyż był tak wielką osobowością polskiej nauki, iż ataki nie dotyczyły bezpośrednio jego osoby. Niepodejmowanie prób wyjazdu z Polski na pewno nie było wynikiem obawy przed nieznanym, bo władał kilkoma językami obcymi, bardzo lubił podróżować (prywatnie i naukowo) i poznawać inne kraje¹⁹.

Wraz ze wzrostem prestiżu lwowskiej szkoły matematycznej naukowcy z zagranicy coraz częściej przyjeżdżali do Lwowa. Byli to zarówno stypendyści z różnych krajów jak i wielcy uczeni. W 1938 r. przybył na przykład do Lwowa (za sprawą Steinhausa) bardzo znany francuski uczony Henri Lebesgue, by odebrać doktorat honorowy Uniwersytetu Jana Kazimierza²⁰. Niewątpliwie świadczy to o pozycji Steinhausa, ale i o renomie, jaką wtedy cieszyła się lwowska szkoła matematyczna i znaczeniu Uniwersytetu, na którym wyrosła.

Po zajęciu Lwowa przez Rosjan w 1939 r. zdecydowana większość matematyków (również Hugo Steinhaus) pozostała na Uniwersytecie, któremu nadano nowe imię – Iwana Franki. Mimo trudnej sytuacji społeczno-politycznej grupa lwowska wciąż mogła wspólnie pracować. Redakcji „*Studia Mathematica*” udało się w 1940 r. wydać dziewiąty tom czasopisma złożony z tekstów zebranych przed wojną²¹.

Lata okupacji hitlerowskiej ciężko doświadczyły grupę lwowską, wielu tworzących i wspierających ją matematyków zginęło. Stefan Banach przetrwał lata okupacji hitlerowskiej we Lwowie, jednak tuż po wojnie zmarł na raka płuc (31 VIII 1945 r.); został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim. Hugo Steinhaus po wkroczeniu Niemców do Lwowa ukrywał się przez kilka miesięcy, a gdy stało się to zbyt

¹⁹ DALO, f. 26: UJK, op. 5, spr. 2163, k. 26, 41–42 v.; op. 9, spr. 70, k. 67; spr. 270, k. 6; APAN w Sopocie, Zbiór Edwarda Marczewskiego, sygn. Mar–IV–5; Zbiór Juliusza Schaudera, sygn. Sch–III–2b; K. Kuratowski, *Notatki do autobiografii*, dz. cyt., s. 86–87, 96, 99; M. Kac, *Zagadki losu*, dz. cyt., s. 52–54, 62–64, 88; M. Stark, *Hugo Steinhaus jako nauczyciel w okresie lwowskim*, „*Wiadomości Matematyczne*” t. 17: 1972, s. 81–84; A. Turowicz, *Wspomnienia o profesorze Steinhausie*, dz. cyt., s. 87–88; S. Ulam, *Przygody matematyka*, dz. cyt., s. 88 i posłowie J. Mycielskiego do tej książki, s. 344; J. Miodek, *Hugo Steinhaus...*, dz. cyt., s. 194; H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 118, 154, 160; *Z Międzynarodowego Kongresu Matematycznego w Bolonii*, „*Mathesis Polska*” t. 4: 1929, nr 9–10, s. 172; A. Zygmund, *Międzynarodowy Kongres Matematyczny w Oslo*, „*Mathesis Polska*” t. 11: 1937, nr 1–2, s. 28–29.

²⁰ M. Kac, *Henri Lebesgue i polska szkoła matematyczna: obserwacje i wspomnienia*, „*Wiadomości Matematyczne*” t. 20: 1978, z. 2, s. 190–191; H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 115.

²¹ H. Steinhaus, *Wspomnienia...*, dz. cyt., s. 196–199.

niebezpieczne, wraz z żoną opuścił miasto (pod przybranym nazwiskiem Grzegorz Krochmalny). Pozostałe lata okupacji hitlerowskiej przetrwał na wsi – najpierw w Osieczynie w okolicach Lwowa, potem w Stróżach koło Gorlic²².

Po wojnie Hugo Steinhaus osiadł we Wrocławiu, gdzie znów z powodzeniem podjął trud budowania szkoły matematycznej, tu też zmarł 25 II 1972 r. Spoczął na cmentarzu parafialnym św. Rodziny przy ul. Smętnej. Na płycie grobowca wyryto słowa: „Między duchem a materią pośredniczy matematyka” pochodzące ze *Słownika racjonalnego* – jego niezwyklego zbioru myśli i aforyzmów. Dał w nich wyraz swemu specyficznemu postrzeganiu matematyki jako zarazem mistycznej i bardzo użytecznej²³.

²² Tamże, s. 220–297; R. Kałuża, *Stefan Banach*, dz. cyt., s. 121; S. S. Nicieja, *Łyczaków – dzielnica za Styksem*, Wrocław 1998, s. 416.

²³ H. Steinhaus, *Autobiografia*, dz. cyt., s. 6–7; tenże, *Słownik racjonalny*, Wrocław 1992, s. 66; wstęp J. Łukaszewicza do wyboru prac H. Steinhausa – *Między duchem a materią pośredniczy matematyka*, Warszawa–Wrocław 2000, s. 19.

УДК 94 (477.83–25) : 378.4 “1921/1925”

Мар'ян МУДРИЙ
Львів

В обіймах політики: Український таємний університет у Львові, 1921–1925

Історія Українського університету 1921–1925 рр. розглядається в статті у трьох аспектах – як приклад відкритого поєднання освітніх та національно-політичних завдань, як консолідований прояв громадської ініціативи, яка ґрунтувалася на тимчасовому співпадінні настроїв різних верств населення, а також як згущений вираз українсько-польських стосунків першої чверті ХХ ст., коли Галичина опинилася у вирі державно-політичних і культурно-національних процесів, пов'язаних з переходом від австрійської конституційно-монархічної влади до польської національної держави. Діяльність цього закладу не можна оцінювати за класичними університетськими критеріями, адже вона не була спрямована на утримання раціональної дистанції між наукою і освітою, з одного боку, та політикою – з іншого. Мета нелегального Українського університету полягала в демонстрації солідарності та життєздатності українського суспільства, була протестом проти утвердження польської державності на території, яку українці вважали своєю. Хоча цей український університетський проект зазнав невдачі, він дав змогу українській інтелектуальній спільноті якоюсь мірою подолати післявоєнну дезорганізацію і пристосуватися до нової реальності.

Ключові слова: Український таємний університет у Львові, українсько-польські відносини, Наукове товариство імені Шевченка.

Український таємний університет, який діяв у Львові в 1921–1925 рр.¹, був утворений на хвилі розчарування галицьких українців результатами Першої світової війни, передусім поразкою Західно-Української Народної Республіки. З українського боку нелегальний університет поєднав у собі дуже складні післявоєнні переживання – фізичне й духовне спустошення, зумовлене військовою

¹ Про Український таємний університет у Львові писали: *Мудрий В.* Український університет у Львові (1921–1925). Нюрнберг, 1948 (передрук у кн.: *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині. Львів; Нью-Йорк, 1999); *Кислий В.* Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у першій половині 20-х років ХХ століття. Львів, 1991; *Хобзей П.* Таємний Університет у Львові // Україна: Наука і культура (Київ). 1991. Вип. 25. С. 45–59; *Лазечко П.* З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1924–1925 рр.) // Український історичний журнал (Київ). 1994. № 6. С. 64–71; *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині. Львів; Нью-Йорк, 1999; *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних

поразкою і втратою державності, з упертим бажанням довести полякам свою національну життєздатність. Головним творцем університету стало Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) – установа, яка об'єднувала українську інтелектуальну еліту Галичини і ще до війни здобула реноме неофіційної української академії наук². Для більшості членів НТШ можливість створити національний університет була не тільки питанням суспільного розвитку, а й справою особистого життєвого інтересу: чимало з них бачили в такому університеті місце своєї праці. Утворення нелегального університету відповідало також інтересам українських політичних сил, які після розпаду Австро-Угорської монархії на деякий час втратили ідеологічні орієнтири, потребували переосмислення програмних положень, а тому шукали об'єкт для прикладання своїх зусиль.

На початку 1920-х років польський уряд, не маючи програми полагодження українського питання, демонстрував готовність до поступок українцям, але на низовому рівні ця політика наштовхувалася на опір місцевих польських середовищ, у тому числі й інтелектуальних, яких не покидало прагнення покарати українців за збройну боротьбу 1918–1919 рр. Початок нового етапу українсько-польського університетського конфлікту припав на серпень 1919 р., коли за підписом ректора Львівського університету (перейменованого в Університет

землях, XIX–XX ст. Львів 2001; *Савенко Т.* Роль і місце НТШ у вирішенні університетського питання у Східній Галичині // *Новий колегіум: Науковий інформаційний журнал (Харків)*. 2007. № 1. С. 20–24; *Кульчицька Т.* Лекції Мирона Кордуби в Українському таємному університеті у Львові (1921–1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 1 (16). С. 167–177; *Виздрик В. С.* До питання становлення Українського таємного університету у Львові // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: Держава та армія. 2009. № 652. С. 116–121; *Савенко В.* Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету (1921–1925) // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Історія. 2009. Вип. 1. С. 46–52; *Савенко В.* Боротьба НТШ за відкриття українського університету у Львові в 20-х рр. XX ст. // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2009. Вип. 2. С. 139–146. Незважаючи на доволі розлогу історіографію, виразної картини історії нелегального Українського університету досі не маємо. Насамперед це стосується питань, пов'язаних з інтерпретацією різних аспектів українсько-польського університетського конфлікту в першій чверті XX ст. Див.: *Мудрий М.* Від Австрії до Польщі: проблема українського університету у Львові в першій чверті XX ст. // *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*. Kraków, 2002. Т. IV / Pod red. K. Karolczaka. S. 291–309.

² Наукове товариство імені Шевченка уклало меморіал від 26 лютого 1916 р.: *Denkschrift ueber die Notwendigkeit der Errichtung einer ukrainischen Universität in Lemberg*. Als Manuskript in 50 nummerierten Exemplaren gedruckt. Lemberg, 1916. Це був єдиний з часів війни документ, в якому українці публічно домагалися створення у Львові національного університету.

Яна Казимира) Антонія Юраша з'явилось оголошення про прийом до університету. Згідно з цим документом на навчання мали допускатися лише ті громадяни Польської держави, які виконали свій військовий обов'язок у лавах польської армії, а також громадяни союзних із Польщею держав. Для переважної більшості галицьких українців це означало цілковиту заборону на навчання в університеті, адже вони не були ні громадянами Польщі (бо відмовлялися приймати польське громадянство, сподіваючись на відновлення ЗУНР), ні солдатами польської армії (воювали переважно в лавах австрійської, а пізніше Української Галицької армії). З цієї ж причини були закриті й українські кафедри, які діяли у Львівському університеті до війни³. Єдиним з українських викладачів, який у листі на ім'я ректора Альфреда Гальбана від 28 березня 1920 р. висловив лояльність до Польської держави та заявив про готовність викладати польською мовою, став Петро Стебельський. У 1920/1921 навчальному році він отримав посаду професора кафедри кримінального права й процесу в Університеті Яна Казимира⁴.

Вимоги, які ставило керівництво Університету Яна Казимира до студентів і викладачів, призвели до активізації українських молодіжних середовищ (відновили діяльність студентські товариства – Академічна громада, Студентський союз, Медична громада, Кружок правників) і спонукали заявити про себе групу українських учених, пов'язаних з НТШ. Результатом наради, яка відбулася 19 серпня 1919 р. за участю докторів Василя Щурата, Іларіона Свенціцького, Івана Крип'якевича, Богдана Барвінського і Василя Гарасимчука, стала ухвала підтримати студентську молодь і заснувати у Львові українські університетські курси. Задля організації курсів планувалося об'єднати зусилля НТШ, Національного музею, Товариства наукових викладів імені Петра Могили, згодом Ставропігійського інституту. Були укладені навіть навчальні плани. Однак польська влада, під претекстом порушення статутних положень і чинного законодавства в галузі освіти, заборонила українським товариствам відкрити університетські курси. Усупереч забороні такі осередки навчання почали виникати стихійно, особливо взимку 1920/1921 навчального року, мірою того як до Галичини поверталися з фронту, полону чи таборів для інтернованих молоді люди з незакінченою вищою освітою або ж випускники гімназій, які хотіли продовжити навчання. Обидві сторони – польська й українська – були охоплені післявоєнною лихоманкою, яка з'явилася на ґрунті невичерпаних взаємних конфліктних настроїв, і будь-що намагалися довести свою перевагу. Українці демонстративно не визнавали Польської держави, а поляки намагалися знайти

³ Державний архів Львівської області, ф. 26 (Львівський університет), оп. 14, спр. 2, арк. 1; спр. 3, арк. 9; оп. 8, спр. 411, арк. 1 та ін. (Листи-повідомлення про звільнення з університету, які отримали викладачі-українці влітку 1919 р.).

⁴ *Mudryj M. Stebelski (Uhr-Stebelski) Piotr (1857–1923) // Polski Słownik Biograficzny (Warszawa – Kraków). 2004. T. XLIII/1. Zesz. 176. S. 38–40.*

для них найдошкульніше покарання. Широкого розголосу набула відповідь ректора Львівського університету Емануеля Махека на вимоги Української академічної громади у квітні 1921 р.: “Щоби ставити такі умови, треба виграти війну, а за програму війну мусите бути покарані”⁵. Українці, своєю чергою, оголосили бойкот Університету Яна Казимира.

Рішення про створення у Львові на базі нелегальних курсів українського університету (з факультетами – філософським, правничим і медичним) було прийняте в липні 1921 р. на Крайовому студентському з’їзді. Найактивнішими серед студентів організаторами нелегального університету були представники крайніх поглядів – прорадянських або ж націоналістичних. Одночасно відбулося засідання викладачів університетських курсів, на якому вибрано перший сенат Українського університету, ректора і деканів. Крайовий студентський з’їзд, відображаючи настрої українського суспільства, прийняв рішення застосувати “бойкот” (громадський осуд, який у реальності нерідко виливався у побиття) стосовно тих студентів-українців, які виконують вимоги поляків і вступатимуть до Університету Яна Казимира, а також бойкотувати всі офіційні вищі навчальні заклади на території Польщі. Літо 1921 р. було використано для збору фінансових і матеріальних засобів, підготовки приміщень для українського університету. Ці заходи координувала Університетська комісія на чолі з головою НТШ Василем Щуратом, що діяла тоді як секція Українського горожанського комітету. У вересні 1921 р. всі рішення і практичні кроки, спрямовані на організацію у Львові українського університету, затвердила Українська міжпартійна рада як найвища тоді в Галичині українська політична установа⁶. Хоча Володимир Бачинський, голова Міжпартійної ради, був противником утворення нелегального університету і мав погані особисті стосунки із В. Щуратом, це був для українських політичних сил один із небагатьох способів у тогочасній ситуації заявити про свою життєспроможність.

Запис студентів до Українського університету у Львові (такою була його “офіційна” назва) розпочався 15 вересня 1921 р. Початок діяльності навчального закладу співпав із новим загостренням українсько-польських відносин. Університет, зокрема його творці з числа українських учених, стали заручниками

⁵ Цит. за: *Мудрий В.* Змагання за українські університети... С. 88.

⁶ У зверненні до населення від 25 вересня 1921 р. президія Міжпартійної ради трактувала заходи щодо створення у Львові українського університету як зміну національно-політичної тактики – перехід від “оборонної акції” до “творчої праці на культурному полі”, що мало свідчити про зрілість українського суспільства; і закликала “усі чинники, заняті при будівництві українського університету й других вищих шкіл у Львові, щоби не уступали перед ніякими загрозами – ні перед голосами польської преси, ні некультурними виступами вшехпольської молоді і її професорів, ні перед терором і репресіями польських поліційних і воеводських органів і витривали на своїх становищах до остатку” (Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 310 (Український університет у Львові, 1921–1925), оп. 1, спр. 1, арк. 6).

радикальних сил з обох боків. Частина української студентської молоді, запал якої не вичерпався на полях битв Першої світової та українсько-польської воєн, сприйняла нелегальний університет як осередок активної антипольської діяльності. Своєю чергою, польський уряд у Варшаві не міг опанувати ситуацію, а в багатьох випадках підігравав антиукраїнським настроям місцевої ендецької молоді. У розпал організаційних заходів щодо створення українського університету 25 вересня 1921 р. Степан Федак, один із лідерів української студентської молоді у Львові, бойовик Української військової організації (УВО), здійснив замах на голову польської держави Юзефа Пілсудського та львівського воєводу Казімежа Грабовського. Мотиви замаху С. Федака й час, який був для цього вибраний, досі залишають чимало запитань, але це дало польській поліції привід до масових арештів і переслідувань організаторів університету. Три місяці в ув'язненні провів перший ректор В. Щурат. Урочиста інавгурація Українського університету відбулася 23 жовтня 1921 р. у великій залі Народного дому. Зважаючи на ув'язнення ректора, інавгураційну промову виголосив проректор Мар'ян Панчишин.

Структура, керівництво і навчальний процес в Українському університеті будувалися за зразком австрійських довоєнних університетів. В університеті діяло три факультети: філософський, правничий і медичний. У 1921/1922 навчальному році четвертим факультетом був технічний, який наступного року виокремився в Українську політехнічну школу у Львові (з вересня 1923 р. – Українська висока технічна школа), яка також діяла нелегально. Прийнято вважати, що станом на кінець 1922 р. в університеті діяло 65 кафедр. Фактично ж це була кількість викладачів, залучених до роботи в університеті, та й невідомо, чи відбувалися насправді всі навчальні курси, які ці викладачі мали читати. В історії таємного університету було три ректори: літературознавець Василь Щурат, лікар Мар'ян Панчишин і адвокат Євген Давидяк (математик Микола Чайковський, обраний ректором після М. Панчишина, внаслідок протиріч з Кирилом Студинським та іншими в справі переговорів з польським урядом відмовився від ректорства). Першими деканами факультетів стали: філософського – Мирон Кордуба (колишній професор гімназії в Чернівцях), правничого – Володимир Вергановський (колишній приват-доцент кафедри цивільного процесу Львівського університету), медичного – Іван Куровець (член Українського лікарського товариства, державний секретар суспільного здоров'я в першому уряді ЗУНР). Усі нитки управління навчальним закладом сходилися в канцелярії, яка під незмінним керівництвом Василя Мудрого – квестора (адміністратора) і секретаря університету – працювала фактично в похідному режимі. Зважаючи на поліцейські переслідування, в канцелярії знаходилася тільки актуальна документація, всі інші матеріали були упаковані у валізи й зберігалися у сховках. За архів для університету потаємно використовувалася бібліотека НТШ.

Керівництво Українського університету не було самостійним у прийнятті рішень. Поступово українські політики – особливо молодіжне крило, зорієнтоване на продовження активної боротьби проти польської адміністрації, – значно обмежили роль науково-викладацької спільноти у визначенні способів вирішення університетського питання. У лютому 1923 р. була створена так звана Кураторія українських високих шкіл у Львові, покликана дбати про матеріальне забезпечення нелегального університету й політехніки, працевлаштовувати випускників або створювати для них можливість продовжувати навчання за кордоном (адже навчальні програми для студентів технічної школи і медичного факультету університету, зважаючи на брак матеріально-технічної бази, були розраховані на два роки і передбачали продовження навчання в класичних університетах за кордоном), а також забезпечувати політичну підтримку ідеї українського університету. До складу Кураторії входили представники українських наукових, культурно-освітніх, господарських й економічних установ, політичних партій, ректори двох вищих навчальних закладів, представники університетського сенату та студентства. Головою Кураторії упродовж усього часу був Володимир Децикевич, колишній керівник галицького департаменту міністерства внутрішніх справ у Відні та віце-президент Галицького намісництва, згодом сенатор польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання (у таємному університеті – викладач адміністративного права). В історичній перспективі діяльність Кураторії мала суперечливий характер. З одного боку, вона забезпечила на якийсь час необхідне “покровительство” для нелегального університету, підкреслила його зв'язок з потребами національного розвитку українського суспільства. Але з іншого, зважаючи на представництво різних політичних сил, жодна з яких не мала власної концепції розв'язання університетського питання, Кураторія паралізувала всі заходи щодо легалізації університету.

Нагальною проблемою для керівництва Українського таємного університету був пошук засобів на його утримання. “Фонди добуваються з всенародніх складок у цілому краю в грошах і натураліях, як збіжа, бараболі”, – так у січні 1923 р. В. Мудрий інформував європейську наукову спільноту про джерела надходження коштів на потреби університету⁷. Матеріальним забезпеченням університету займалася, головню, Українська крайова студентська рада. Збір продуктових і фінансових ресурсів відбувався під час жнив, Різдвяних і Великодніх свят, спеціальних концертів, театралізованих вистав, вечорниць. Зібрані кошти використовувалися на допомогу незаможним студентам, політв'язням, на потреби студентської їдальні, на адміністрацію нелегальних навчальних закладів – університету й політехніки, утримання лабораторій, виплати

⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 12, арк. 1 зв. (З відповідей В. Мудрого на питальник німецької наукової енциклопедії “Minerva: Jahrbuch der gelehrten Welt”, Львів, 26 січня 1923 р.).

Печатки Українського таємного університету.
Худож. Р. Лісовський. 1923 р.

викладачам. Оплата праці професора проводилася, зазвичай, погодинно, тільки деякі професори отримували також постійну місячну платню. Назагал ця оплата не була високою, тому в міру стабілізації в Польщі фінансово-грошової системи працювати в нелегальному університеті ставало не вигідно. Іншим важливим джерелом фінансової допомоги для Українського університету була українська діаспора в США. У періоди найбільшої фінансової нестабільності розрахунки в університеті здійснювалися в американських доларах. Найменше зацікавленими з матеріальної точки зору в ліквідації нелегального університету були працівники канцелярії, які мали прямий доступ до грошових ресурсів і для яких університет став джерелом утримання себе і своїх родин⁸.

⁸ Про фінансовий бік діяльності Українського університету див.: ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 151–162 (Бухгалтерські документи: річні бюджети, квитанції та відомості про заробітну плату викладачів, книги обліку оплати студентами навчання тощо).

Таємний університет об'єднав викладачів з різним досвідом і поглядами, але на деякий час засада національної солідарності виявилася сильнішою за інші розбіжності. Основу викладацького складу становило покоління українських вчених, народжених у 1870–1880-х роках. Їхній досвід склали роки навчання у Львівському, Віденському та інших європейських університетах, захищені докторати (переважно у Відні). Більшість із них напередодні війни працювали учителями гімназій і не мали, зважаючи на політичну перевагу в Галичині поляків, жодних шансів на університетську кар'єру. З відновленням Польської держави цю перспективу, як могло здаватися, втратили й ті кілька учених, які перед війною таки отримали викладацькі посади у Львівському університеті. До таких належали В. Вергановський (від 1908 р. – приват-доцент кафедри цивільного процесу) та І. Свенціцький (від 1913 р. – приват-доцент кафедри слов'янської філології). Ще песимістичнішими, порівняно з представниками гуманітарних наук, були прогнози на майбутнє українських медиків. Медична сфера у Львові (й Галичині загалом) була здомінована поляками та євреями. Тому навіть нетиповим може здатися рішення М. Панчишина – доцента анатомії Львівського університету, який отримав медичну освіту завдяки польським меценатам, але все ж вибрав українську ідентичність і заходився створювати в таємному університеті медичний факультет. Попри суспільні настрої, які сприяли організації у Львові нелегального українського університету, цей заклад навряд чи міг відбутися без самопожертви В. Щурата, людини талановитої й надзвичайно амбітної. Серед викладачів були й декілька вихідців з Наддніпрянщини, зокрема, колишній заступник міністра освіти в уряді Української Народної Республіки, художник Петро Холодний (викладав хімію і фізику) та літературознавець Леонід Білецький (викладав методологію української літератури). Але ці приклади належать, радше, до винятків, бо інших контактів наддніпрянських учених з Українським таємним університетом у Львові не було.

Визначити реальну кількість студентів Українського університету складно. З певністю можна стверджувати, що найбільшим був інтерес до нього в перші два роки функціонування закладу. Тоді на трьох факультетах було записано (значилося в канцелярії) більше тисячі дійсних студентів і більше двохсот вільних слухачів, які не мали відповідної класичної освіти для університетських студій. Але треба розуміти, що не всі з них перебували у Львові й відвідували заняття⁹. За популярністю першість утримував правничий факультет, найменше українців бачили себе медиками. Студентське середовище Українського університету не було єдиним ані соціально, ані ідейно. Сучасники відзначають різниці в

⁹ Показово, що студентська їдальня (так звана харчівня), яка з жовтня 1921 р. працювала в Академічному домі й обслуговувала на пільгових умовах студентів нелегальних університету й політехніки, у середньому щоденно видавала 150 обідів і 70 вечер (найбільше в березні 1922 р. – відповідно, 246 і 153) (ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 12, арк. 14). Ці дані можуть вказувати на близьку до дійсної кількість студентів Українського таємного університету.

майновому статусі студентів. Траплялося так, що діти багатих батьків відвідували університет лише задля розваги, аби було чим похизуватися в товаристві¹⁰. Після остаточного врегулювання міжнародного статусу Східної Галичини навчання в нелегальному університеті, який не мав повноцінної матеріальної бази і зазнавав постійного тиску з боку влади, суперечило не тільки особистим життєвим інтересам молодій людині, закриваючи можливість для професійного й кар'єрного зростання, а й втрачало національно-політичну актуальність. Упродовж перших двох років діяльності університету в основному вичерпалося й первісне (після багатьох років війни) бажання української молоді продовжити (частіше, навіть, хоч якось завершити) навчання. Мірою того як налагоджувалося мирне життя і затирилася почуття національної образи, з'являлися нові можливості й нові потреби. У когось вичерпувалися освітні амбіції, а хтось знаходив можливість для продовження навчання за кордоном або в польських університетах, порушуючи прийнятий на початку принцип їх бойкоту.

Навчальні програми в Українському таємному університеті укладалися поточно (на семестр) і коригувалися залежно від наявності викладачів. Тематика навчальних дисциплін в основному сформувалася ще в 1919–1921 рр., коли напівлегально діяли у Львові так звані університетські курси, організовані почергово НТШ, Товариством наукових викладів імені Петра Могили, Ставропігійським інститутом. Найрозбудованішим за напрямками підготовки і тематикою дисциплін виявився філософський факультет, де українські вчені, особливо філологи, могли конкурувати з європейськими науковими школами. Навчальні курси на філософському факультеті були укладені за напрямками: філософія, педагогіка, бібліотекознавство, україністика (українська мова та література), славістика, історія, класична філологія, германістика, західноєвропейські літератури, математика, фізика і хімія, природа й географія, історія мистецтва, іноземні мови. На правничому факультеті навчання будувалося без додаткових внутрішніх поділів, хоча в наскрізному переліку дисциплін можна виділити три зрізи – історично-регіональний (римське право, західноєвропейське право, австрійське право, історія українського права та інше), галузевий (адміністративне право, кримінальне право, конституційне право, міжнародне право, торговельне право, земельне право та інше) і теоретико-філософський (теорія та філософія права). На медичному факультеті навчання було розраховане на чотири семестри і мало на меті підготувати студента до студій у західних університетах. Слухачі отримували початкові знання в ділянці анатомії, хімії, біології, згодом фізіології, гістології, ембріології. Про зміст і науковий рівень навчальних курсів відомостей залишилося небагато. Їх немає як у пізніших працях викладачів університету, так й у спогадах тих, хто навчався: колишні

¹⁰ *Кульчицький М.* Автобіографічна повість Юліана Редька “Дурні діти” (1926) як документ часу // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Збірник наукових праць.* 2008. Вип. 1 (16). С. 488.

студенти акцентували увагу на враженнях від загальної атмосфери навчання (зазвичай відзначали піднесений емоційний настрій), майже не торкаючись змісту навчальних курсів. З деяких уривчастих відомостей (сьогодні лекційні курси викладачів таємного університету, що тиражувалися за допомогою розмножувальної техніки, є бібліографічною рідкістю) можна припускати, що принаймні частина теоретичних курсів створювалася по ходу, навіть для самих викладачів вони були новими. Скажімо, у рамках підготовки лекцій для студентів Українського університету М. Кордуба написав курс “Методологія історії”, а І. Крип’якевич – “Українська історіографія”. Якість лекційних і практичних занять визначалася особистим досвідом кожного конкретного викладача.

Методику навчання в Українському університеті визначав його нелегальний статус. На філософському і правничому факультетах навчання мало тривати чотири роки, на медичному – два (з продовженням за кордоном). Заняття відбувалися в приватних помешканнях та приміщеннях українських наукових, культурних, церковних і освітніх установ, студентських товариств (найчастіше – в Академічному домі, Народному домі, Ставропігійському інституті, Національному музеї, НТШ). Молодечий романтизм і ентузіазм були головними рушіями навчального процесу. За спостереженням І. Крип’якевича, який читав лекції з історії України, української історіографії та керував науковим семінаром, “це була незвичайно симпатична праця, а те, що це була організація таємна і не дозволена, ще більше підбадьорювало і викладачів і студентів”¹¹. Оскільки бібліотека Університету Яна Казимира для студентів нелегального університету була закрита, то використовувалися книгозбірні НТШ, Національного музею, Народного дому, Товариства “Просвіта”, Українського педагогічного товариства, а також приватні бібліотеки викладачів. Відомо також про тиражування текстів лекцій. Це задовольняло потребу в літературі студентів філософського (переважно літераторів, істориків) і правничого факультетів, тоді як навчання на медичному факультеті наштовхувалося на значні труднощі, пов’язані з відсутністю спеціалізованих лабораторій, браком практичних занять у клініках. Прагнучи зменшити зайнятість, уберегти себе від поліцейських переслідувань, викладачі нерідко практикували викладання так званім посереднім способом – пояснювали матеріал у приватних помешканнях найздібнішим студентам, а ті згодом повторювали його для решти студентів. Постійного розкладу занять не було: студенти не знали заздалегідь де і коли вони відбуватимуться. Про місце і час занять повідомляли зв’язкові факультетів і груп, переважно під час обіду в студентській їдальні Академічного дому. Прийнято вважати, що рівень знань студентів таємного університету був високий. Але це, вочевидь, стосується тільки тих із них, які вирішували продовжити навчання за кордоном (виїздили

¹¹ Крип’якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. С. 118.

переважно до Праги, Відня, Граца, Гданська (тоді Данціга), Берліна). Зважаючи на умови, в яких діяв Український університет, для більшості студентів навчання дорівнювало за значенням освітнім курсам і насправді відрізнялося від класичної університетської освіти.

Польська влада у подробицях знала про діяльність Українського університету. Тому слово “таємний” у його популярній назві – це швидше означення символічне, яке в певний емоційний спосіб мало характеризувати польську освітню політику стосовно українців. Але так само як українці не мали позитивної концепції щодо налагодження відносин з Польською державою (на хвилі показної героїки вони відкидали усе, що їм пропонувала польська сторона), польські владні кола також не знали, що робити з українцями. Поліцейські переслідування, яких час до часу зазнавали викладачі й студенти Українського університету, свідчать про відсутність у влади консолідованої концепції вирішення не тільки університетського, а й українського питання загалом. Арешти студентів нерідко набували комедійних форм, що тільки посилювало відчуття безпорадності владних структур. Усе це відбувалося одночасно із закулісними пропозиціями створити український університет деінде – у Станиславові, Кракові тощо, які відразу блокувались як українцями, так і польськими місцевими ендецькими середовищами. Єдина виразна лінія, яка послідовно проглядалася в політиці влади, полягала у спробах розколоти українське середовище. Це проявилось, зокрема, у дозволі вступати в Університет Яна Казимира особам, які служили в армії УНР (як тоді казали, “в армії отамана Петлюри”). Тож прагнучи втримати загал українського студентства в рамках національної солідарності, активісти створили так званий комітет бойкоту українського студентства (КОБУС), який займався викриттям студентів-українців у польських університетах. Для цих студентів та членів їхніх родин були закриті двері українських інституцій, їх не допускали на культурно-мистецькі заходи тощо. Проте з часом у самому українському суспільстві, яке після довгих років війни поверталось до мирного життя, почало наростати невдоволення таким безоглядним бойкотом¹².

З кожним наступним роком над нелегальним Українським університетом дедалі більше тяжіла велика політика, яка увиразнювала суперечності всередині керівництва навчальним закладом. Перша значна криза виникла навесні 1923 р. Очікуючи на рішення держав Антанти щодо державно-політичного статусу Східної Галичини, польські політики у Варшаві намагалися сформувати

¹² Наприклад, у вересні 1923 р. голова товариства “Українська бесіда” в Перемишлі Теофіл Кормош звертався з листом до ректора таємного університету В. Щурата за роз’ясненням, чи після остаточного врегулювання політично-правового статусу Галичини зберігатиметься вимога до українських студентів бойкотувати польські державні університети і чи взагалі далі існуватиме нелегальний український університет. Свій запит він пояснював фінансовими збитками, яких зазнавало товариство від виключення з його членів студентів “польського університету” (ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 36, арк. 12).

сприятливий для себе зовнішньополітичний образ. Ухвалюючи закон від 26 вересня 1922 р. про так звану воєводську автономію, польський сейм прийняв постанову про відкриття українського університету протягом двох найближчих років. Щоправда, питання про місце для такого університету залишилося відкритим. Переговори з українцями (за посередництвом Тита Войнаровського, священника й довголітнього адміністратора маєтків Галицької митрополії) мав вести позапартійний консерватор, прихильник польсько-українського порозуміння на основі концепції польського прометеїзму граф Ян Станіслав Лось. До переговорів схилилося й тогочасне пропольськи налаштоване українське представництво в сеймі на чолі зі священником Миколою Ільківим, представником Української партії хліборобів і головою Українського селянського галицького сеймового клубу (нагадаємо, що провідні українські політичні сили національно-демократичної орієнтації вибори до сейму 1922 р. бойкотували). Перспектива переговорів з напівприватною особою-посередником (а не урядом) пересварила членів університетського сенату, вилилась у взаємні звинувачення в “угодовстві”. Нелегальний університет ставав тягарем, але як діяти далі – усвідомленого розуміння не було. Виразну позицію в Кураторії українських високих шкіл мали тільки представники лівих політичних угруповань, які виступали за збереження нелегального університету як своєї школи революційного виховання молоді.

Друга криза, що призвела до згорання діяльності Українського університету, стала наслідком провалених з українського боку в 1924 р. переговорів з польським урядом Владислава Ґрабського про реалізацію постанови двохрічної давності, яка передбачала створення в Польщі українського державного університету¹³. Роман Смаль-Стоцький (тоді професор Українського вільного університету в Празі), якому з українського боку було доручено вести переговори, у підсумку був оскаржений у національній зраді й разом з іншими українськими вченими, які погоджувалися посісти кафедри в майбутньому університеті, опинився під загрозою фізичної розправи з боку бойовиків УВО¹⁴. Навесні 1925 р. Сенат Українського університету безрезультатно закликав Кураторію українських

¹³ В архіві таємного університету збереглася аналітична записка, підготована наприкінці 1924 р. або на початку 1925 р. Її автор, противник продовження діяльності університету як нелегальної інституції, робив висновок про неспроможність Українського університету витримувати конкуренцію як з огляду на політичні, так і освітньо-наукові цілі (йшлося про вузьку тематику навчальних курсів, брак кваліфікованих викладацьких кадрів, падіння інтересу молоді до навчання в нелегальному закладі). Він стверджував, що від початку в основу діяльності університету було покладено хибні ідеї – “патріотичний сентименталізм, рефлексийний відрх і ентузіазм, а не раціональну доцільність”. Див.: ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 1, арк. 35–38 (Записка озаглавлена “Сучасний стан У.В.Ш. і його передісторія”, без дати, без підпису. Друк на машинці).

¹⁴ *Зашкільняк Л.* До історії українсько-польських наукових взаємин у Львові міжвоєнного періоду // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць. Львів, 1999. Т. 3 / За ред. М. Мудрого. С. 549–550.

високих шкіл у Львові розгорнути спільну акцію щодо заснування в Галичині державного українського університету. Але представлені в Кураторії українські політичні сили, що сформувалися в австрійський період і звикли до австрійського посередництва в українсько-польському конфлікті, так і не наважилися на відкриту взаємодію з польською владою.

Занепад Українського університету був зумовлений також соціальними причинами. Кількість бажаючих навчатися в такому університеті в 1924 р. різко зменшилася. За два роки університет втратив, за даними канцелярії, дві третини своїх студентів¹⁵. Його випускники стикалися з проблемою працевлаштування на державні посади. Хоча деякі чеські та німецькі університети зараховували (з політичних міркувань) час навчання в нелегальному Українському університеті до загального університетського стажу (у випадку продовження навчання за кордоном), з точки зору практичних інтересів самих студентів – це був самообман: приховати навчання в нелегальному університеті було неможливо, а працедавці трактували таку освіту як неповну. Незважаючи на правило бойкоту, зростала кількість студентів-українців у державних польських університетах. Серед викладачів теж поступово згасав ентузіазм. Вони втрачали перспективи наукової кар'єри, були обмежені в можливостях обіймати державні посади, програвали (особливо викладачі медичного факультету) в матеріально-фінансовому плані.

За явної неефективності Українського університету Кураторія ухвалила рішення припинити його діяльність із закінченням 1924/1925 навчального року. Майно університету було поділене між українськими інституціями – НТШ, Товариством “Просвіта”, Національним музеєм. Життєві шляхи студентів і викладачів склалися по-різному. Найактивніші студенти, пов'язані з УВО й зусиллями яких значною мірою створювався університет, змогли закінчити тільки перші семестри. Відкладаючи навчання на майбутнє, вони поринали в революційно-політичну чи літературно-публіцистичну діяльність. У результаті хтось опинився у в'язниці, хтось розгортав антипольську діяльність у підпіллі, інші емігрували. Більшість з тих, кому вдалося пройти в університеті відносно повний курс навчання, вичерпали тим самим свої освітні потреби. Надалі засоби для існування вони здобували як діячі українських культурно-освітніх, економічних та інших громадських установ. Студенти, які прийшли до університету в останні два роки, здебільшого продовжували навчання в польських університетах або ж виїздили до Праги, де вступали в Український вільний університет. Так само здобували класичну університетську освіту, навіть після кількарічного навчання в нелегальному Українському університеті, ті молоді люди, які прагнули

¹⁵ Якщо в зимовому семестрі 1922/1923 навчального року в університеті числилося, принаймні формально, 1 027 звичайних студентів, то в такому ж семестрі 1924/1925 навчального року – тільки 353 студенти (ІДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 1, арк. 37; спр. 35, арк. 88).

займатися наукою. Показовим є приклад Михайла Драгана, згодом відомого українського мистецтвознавця, який у 1921–1924 рр. навчався на філософському факультеті таємного університету, а в 1926–1930 рр. – на гуманітарному факультеті Університету Яна Казимира. Викладачі також розійшлися за власними інтересами, приймаючи для себе як об'єднану тільки одну установу – Наукове товариство імені Шевченка. Дехто з них стали професорами польських чи інших університетів: Степан Балея і М. Кордуба – у Варшаві, Іван Зілінський – у Кракові, Л. Білецький – в Українському вільному університеті у Празі. Інші надалі працювали вчителями гімназій (переважно приватних), адвокатами, лікарями. Так чи так, ідея нелегальних університетських курсів була настільки вичерпана, що коли в 1926 р. Міністерство внутрішніх справ у Варшаві дало дозвіл НТШ на організацію наукових викладів у галузі українознавства, то виклади не відбулися через брак охочих¹⁶. Університетські перспективи для деяких викладачів нелегального університету відкрилися знову в 1939 р. – із приєднанням Галичини до Української РСР та радянською системою освіти. Професорами Львівського державного університету імені Івана Франка стали: літературознавець В. Щурат, славіст І. Свенціцький, юристи Є. Давидяк і В. Вергановський, історики І. Крип'якевич, Б. Барвінський і М. Кордуба, математик Володимир Левицький. У 1940 р. розпочав діяльність Львівський державний медичний інститут, одним із організаторів якого був колишній ректор таємного університету М. Панчишин.

Історія Українського університету 1921–1925 рр. є повчальною з кількох поглядів: як приклад відкритого поєднання освітніх і національно-політичних завдань, як консолідований прояв громадської ініціативи, що ґрунтувалася на тимчасовому співпадінні настроїв різних верств населення, врешті-решт – як згущений вираз українсько-польських стосунків першої чверті ХХ ст., коли Галичина опинилася у вирі державно-політичних і культурно-національних процесів, пов'язаних з переходом від австрійської конституційно-монархічної влади до польської національної держави. Діяльність цього університету не можна оцінювати за класичними університетськими критеріями, адже вона не була спрямована на утримання раціональної дистанції між наукою і освітою, з одного боку, та політикою – з іншого. Мета нелегального Українського університету полягала в демонстрації солідарності та життєздатності українського суспільства, була протестом проти утвердження польської державності на території, яку українці вважали своєю. Хоча цей український університетський проект зазнав невдачі, він дав змогу українській інтелектуальній спільноті якоюсь мірою подолати післявоєнну дезорганізацію і пристосуватися до нової реальності.

¹⁶ Загальні збори НТШ, які відбулися 30 травня 1926 р., про це поінформував голова К. Студинський (Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Львів, 1929. Ч. 69–70: Звідомлення за р. 1926 по кінець 1929. С. 3).

УДК 37 : 5 (477.83–25)

Aleksandra PORADA

Warszawa

Міędzy lokalnością a uniwersalnością. Lwowska szkoła matematyczna

В історії науки міжвоєнний Львів відомий як осередок „математичної школи”. Її центральними постатями були професори Львівського університету Гуго Штайнгаус (*Hugo Steinhaus*) і Стефан Банах (*Stefan Banach*). Результати досліджень, що велися головню в ділянці функціонального аналізу, львівські математики публікували на сторінках річника „*Studia Mathematica*” (з 1929 р.), обговорювали на зібраннях Львівської філії Польського математичного товариства (засідання відбувалися щотижня в суботні вечори) та математично-фізичного гуртка студентів університету. Легендою Львівської математичної школи стали щоденні зустрічі математиків, що відбувалися в „Шкоцькій” („Шотландській”) кав’ярні.

Ключові слова: Львівська математична школа, Г. Штайнгаус (*H. Steinhaus*), С. Банах (*S. Banach*).

Універсальний мовою математики дозволяє порозуміти себе з собою науковцю виводячому себе з (потенційно принаймні) всіх закутків глобу, а в кожній спільноті знаходяться особи менше і більше талановиті. А однак осередки мислі математичної є розсіяні по карті надзвичайно нерегулярно, не повністю покrywając себе на неї з великими містами чи навіть репутованими навчальними. Що вирішувало о цьому, що в періоді міжвоєнним Львів став одним з двох найважливіших, обок Варшави, осередків досліджень математичних в Польщі?

Очевидно, певну роль грав тут випадок – це щасливий збіг обставин, який наказав Штайнхаусові наткнутися в процесі прогулянки парком на дискусію молодих людей о математиці. Але велику роль грав також такі риси самого Львова, як його традиції в сфері освіти вищого і, що може не одразу вийти очевидним – різноманітність етнічна і культурна його населення. Для розвитку науки оптимальним середовищем є бачити середовище гетерогенне, що дозволяє виникнення простору, де особи представляючі різні способи сприйняття світу можуть обмінюватися досвідом, дискутувати і порівнювати свої погляди. Бура мозків не дає найкращих результатів в групі осіб маючих за собою подібні переживання, утворених в подібних школах і на тих самих лекціях; отже великий потенціал спільнот неоднорідних етнічно, якщо тільки не доходить в них до ізоляції (і ізоляції себе) окремих груп. А львівське середовище наукове

było otwarte. Znalazło się w nim miejsce i dla starannie wykształconego warszawianina Kuratowskiego, i dla Banacha – krakowskiego plebejusza, który nigdy formalnie studiów nie ukończył, i dla Żyda Steinhaus. Kres położyła mu ideologia, która zarówno różnorodność etniczną i kulturową, jak i swobodę myśli definiowała jako zagrożenie.

Początkiem tej historii jest działalność dydaktyczna Kazimierza Twardowskiego we Lwowie. Twardowski, urodzony w 1866 r. w Wiedniu, gdzie ukończył słynną szkołę Theresianum, studiował filozofię u wybitnego wykładowcy filozofii i psychologii Franza Brentano (nauczyciela m. in. Edmunda Husserla), którego rozważania z zakresu psychologii deskryptywnej kontynuował m. in. w swej przedstawionej w 1894 r. rozprawie habilitacyjnej. W 1895 r., czyli w wieku 29 lat, został profesorem Uniwersytetu Lwowskiego. Założył tam pracownię psychologiczną, jak również Polskie Towarzystwo Filozoficzne i pismo „Ruch Filozoficzny” (w 1911 r.). Ale przede wszystkim był wybitnym nauczycielem – do 1918 r. wychował 30 profesorów, w tym Tadeusza Kotarbińskiego i Kazimierza Ajdukiewicza. Część się przeniósła do Warszawy, część pozostała we Lwowie – stąd „szkoła lwowsko-warszawska” w filozofii.

W matematyce mówimy o dwóch osobnych szkołach – lwowskiej i warszawskiej. Lwowska szkoła matematyczna zaczęła się od Hugona Steinhaus, który jako młody student zapisał się na zajęcia profesora Twardowskiego. Hugo Steinhaus urodził się w 1887 r. w Jaśle w zasymilowanej rodzinie żydowskiej. Jego ojciec był prosperującym przedsiębiorcą, stryj – adwokatem, rodzina sprowadziła dlań bonę Francuzkę oraz rodowitą Angielkę dla nauki angielskiego. Na wybór drogi życiowej Steinhausu wpłynęły „Wykłady matematyki” autorstwa lwowskiego wykładowcy Placyda Dziwińskiego. *Ojciec życzył sobie, żebym został inżynierem, zresztą bez żadnego nacisku* – wspominał po latach Steinhaus; decydującą rolę odegrała tu jednak rada uzyskana od przyjaciela ojca, inżyniera Ludwika Silbermana, aby studiować matematykę na wydziale filozoficznym Uniwersytetu we Lwowie. We „Wspomnieniach i zapiskach” Steinhausu czytamy:

Oczywiście wpisałem do indeksu wykładu Twardowskiego – tak robili niemal wszyscy studenci I roku wydziału filozoficznego. Kazimierz ze Skrzypny Twardowski, a więc potomek czarnoksiężnika, był sam czarnoksiężnikiem. Inaczej trudno wytłumaczyć fascynujący wpływ jego indywidualności.

Filozofia ani tym bardziej socjologia nie odpowiadały jednak typowi umysłowości świeżo upieczonemu studentowi. Chętnie skorzystał więc z rady pracującego w Charlottenburgu wykładowcy geometrii wykreślnej, Stanisława Jollesa, który przebywał we Lwowie wiosną 1906 r. i którego Steinhaus miał okazję spotkać dzięki temu, że pani Jolles była znajomą jego ciotki. Rada brzmiała: studiować w Getyndze. Uniwersytet w Getyndze który od XIX w. uważany był za jeden z najważniejszych ośrodków matematycznych na świecie (obok Cambridge, Paryża i ośrodków rosyjskich). Dzięki pomocy finansowej rodziny Steinhaus spędził tam pięć lat, w czasie których nie tylko mógł studiować u wybitnych matematyków, w tym Hermanna

Minkowskiego (twórcy koncepcji czasoprzestrzeni), Felixa Kleina, Ernsta Zermelo i Davida Hilberta, ale i poznać polskich uczonych, którzy pogłębiali tam swą wiedzę matematyczną. Szczególną rolę odegrała znajomość z lwowianinem, doktorem Antonim Łomnickim, który przebywał tam na stypendium, a zaraz po I wojnie światowej miał zostać profesorem matematyki we Lwowie.

W 1911 r. Steinhaus zrobił doktorat u Davida Hilberta. Po powrocie do rodzinnego Jasła został powołany do cesarsko-królewskiej armii, z której został zwolniony ze względu na stan zdrowia. Od 1916 r. pracował w Centrali Odbudowy Kraju w Krakowie i tu dokonał, jak powiadał, swego największego odkrycia¹:

Chociaż Kraków był wciąż formalnie twierdzą, można było chodzić wieczorami po plantach. Podczas takiego spaceru usłyszałem słowa „...miara Lebesgue’a...” – podszedłem do ławki i przedstawiłem się dwóm młodym adeptom matematyki. (...) Byli to Stefan Banach i Otto Nikodym.

Powiedział im o problemie matematycznym, nad jakim aktualnie rozmyślał. W kilka dni później Banach przedstawił mu rozwiązanie. Stefan Banach urodził się 30 marca 1892 r. w Krakowie jako nieślubne dziecko praczki; został oddany na wychowanie praczce Franciszce Płowej, która zajęła się nim bardzo troskliwie. Serdeczność, jaką pani Płowa i jej córka Maria otaczały chłopca, niewątpliwie pomogła mu rozwinąć swój potencjał intelektualny. Zauważywszy nieprzeciętną inteligencję wychowanka, pani Płowa nie szczędziła środków, aby zapewnić mu dobre wykształcenie. Banach mógł uczyć się w renomowanej szkole średniej, mając za kolegę Wilkosza – przyszłego profesora UJ. W 1910 r. rozpoczął Banach studia na Politechnice Lwowskiej, po dwóch latach wrócił do Krakowa, zamieszkał znów u swej przybranej matki i zarabiał na życie pracą w księgarni i prywatnymi lekcjami z matematyki. Kiedy Steinhaus spotkał go latem w 1916 r., Banach nie miał więc ukończonych studiów. W przeciwieństwie do Ottona Nikodyma, późniejszego profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i wykładowcy Kenyon College, właściwie nigdy ich nie skończył.

Steinhaus przedstawił Banacha innym matematykom, którzy wówczas znajdowali się w Krakowie – Władysławowi Ślebodzińskiemu i Włodzimierzowi Stożkowi. Zbierali się oni w pensjonacie przy ul. Karmelickiej 9, w którym Steinhaus wynajmował pokój, aby dyskutować o problemach matematycznych i dydaktycznych (w czasie tych zebrań pojawił się pomysł założenia towarzystwa matematyków, zrealizowany zaraz po wojnie w Krakowie). W 1917 r. Steinhaus habilitował się, a 1920 r. został profesorem nadzwyczajnym (w 1923 r. – profesorem zwyczajnym) i objął katedrę matematyki na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Jednocześnie przekonał profesora Antoniego Łomnickiego, aby zatrudnił Banacha na stanowisku asystenta – pomimo właśnie braku dyplomu. W 1920 r. Banach obronił pracę doktorską (pt. „O operacjach na zbiorach abstrakcyjnych i ich zastosowaniach do równań całkowitych”) i zaczął pracę jako asystent profesora Łomnickiego. W 1922 r. – natychmiast po habilitacji – został

¹ H. Steinhaus, *Wspomnienia i zapiski*, oprac. A. Zgorzelska, Wrocław 2002, s. 97–98.

profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Lwowskiego, w 1927 r. – profesorem zwyczajnym. Prowadził też wykłady z matematyki na Politechnice.

Steinhaus i Banach dostali do dyspozycji sąsiadujące ze sobą gabinety na pierwszym piętrze przy ul. Świętego Mikołaja 4. Według słów jednego z ówczesnych pracowników naukowych²:

(...) bezpośrednio z korytarza wchodziło się przez wspólny przedpokój do gabinetów profesorów Stefana Banacha, kierownika Katedry Matematyki C i Hugona Steinhaus, kierownika Katedry Matematyki B. Kto znał przyzwyczajenia obu profesorów, nie miał wątpliwości, do którego gabinetu miał wejść, bo prof. Banach był namiętym palaczem i jego gabinet był stale zadymiony, natomiast Steinhaus był pod każdym względem abstynentem.

Tenże zanotował i inne różnice pomiędzy wywodzącymi się z odmiennych środowisk matematykami:

Jego wykład był zawsze starannie przygotowany, nadzwyczaj precyzyjny i wygłaszany pięknym literackim językiem – napisał o Steinhausie. Co do Banacha, nieraz miało się wrażenie, że do wykładów zbyt się nie przygotowywał, ale nigdy nie znalazł się w sytuacji kłopotliwej, bo z miejsca uzupełniał przerwana myśl i wykład biegł dalej. Wiem, że słuchacze wykładów Banacha żalowali, gdy wykład odpadł, a zdarzało się to niestety nierzadko. Dyżurując jako asystent w naszym gabinecie, odbierałem tuż przed wykładem telefon od żony profesora z prośbą o odwołanie wykładu, bo „mąż dzisiaj źle się czuje”. Widocznie przeciągnął swe rozważanie do późna w noc, a może były i inne przyczyny tej chwilowej niedyspozycji.

W innym miejscu były asystent zauważał, że Banach

z urlopu wracał w pierwszych dniach października i wtedy ogłaszał rozpoczęcie swych wykładów, w przeciwieństwie do prof. Steinhaus, który rozpoczęcia swych wykładów nie ogłaszał, ale wszyscy wiedzieli, że rozpoczną się one 1 października, chyba że to była niedziela.

Kontrast pomiędzy Banachem i Steinhausem uderzał zarówno pracowników uczelni, jak studentów. Stanisław Ulam zauważył³:

Steinhaus miał wielkie wycucie języka, czasami bywał wręcz pedantyczny. Uważał, że język używany w matematyce i w innych dziedzinach nauki, stosujących metody matematyki, powinien być absolutnie poprawny.

² K. Szałajko, *Wspomnienia o Stefanie Banachu na tle Lwowa i Lwowskiej Szkoły Matematycznej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica” (Kraków) 1993, nr 1522.

³ S. M. Ulam, *Przygody matematyka*, przeł. A. Górnicka, Warszawa 1996, s. 73.

Ulam akurat wołał styl Banacha⁴:

Na ogół jego wykłady nie były zbyt starannie przygotowane; zdarzały mu się błędy i opuszczenia. Najbardziej pobudzające było obserwowanie go przy tablicy, kiedy zmagał się z jakimś problemem. Zawsze uważałem takie wykłady za bardziej stymulujące niż wykłady zupełnie wygładzone, podczas których trudno mi się było skoncentrować; zaczynałem uważniej słuchać prelegenta dopiero wtedy, gdy widziałem, że ma jakieś trudności.

Oprócz Banacha, z Krakowa przybyli do Lwowa Stefan Kaczmarz (1885–1940), który został adiunktem katedry matematyki Wydziału Mechanicznego Politechniki Lwowskiej, oraz Władysław Nikliborc (1899–1948), który po studiach na UJ został w 1922 r. asystentem na Politechnice, a w 1924 r. zatrudnił się na Uniwersytecie. Z Warszawy zaś przybył Kazimierz Kuratowski (1896–1980), specjalizujący się w topologii, która rozkwitła na Uniwersytecie Warszawskim zaraz po I wojnie światowej.

Przyjmując katedrę we Lwowie, zachowałem docenturę w Warszawie (biorąc urlop roczny jako docent), nie byłem bowiem pewien, czy potrafię żyć poza mą rodzinną Warszawą. Stało się jednak inaczej: po roku zrezygnowałem z docentury w Warszawie i na dobre rozsmakowałem się we Lwowie. Co się na to złożyło? Niezwykły urok tego miasta, które jeszcze teraz wspominam z rozczuleniem, oraz sposób bycia środowiska naukowego, które mnie wchłonęło w błyskawicznym tempie. Zwłaszcza ta część środowiska naukowego, z którą danym mi było najbliżej współpracować, to jest środowisko matematyczne, przedstawiało się nadzwyczaj atrakcyjnie. Przede wszystkim Banach i Steinhaus. Banach (ur. w 1892 r.), najznakomitszy polski matematyk, obdarzony niemal genialną intuicją, był centralną postacią środowiska matematycznego. Ale i Steinhaus (ur. w 1887 r.) wnosił nadzwyczaj wiele dzięki ogromnej erudycji, niezwyklej i błyskotliwej inteligencji. Był on jakby duchowym ojcem tego środowiska. Odznaczał się on (...) wyjątkową wszechstronnością w matematyce i poza matematyką. (...) Steinhaus stanowił wyjątek wśród polskich matematyków wysokiej klasy: znał się wspaniale na zastosowaniach nauki. W tej dziedzinie był mistrzem. (...) Niezwykła inteligencja i wszechstronność (...) do tych cech dochodził u Steinhausa błyskotliwy dowcip, którym się delectował i którym się chętnie popisywał. Wytworny i przystojny, w każdym swym geście obdarzony wrodzoną elegancją – oto zewnętrzna sylwetka Steinhausa⁵.

Steinhaus i Banach zostali centralnymi postaciami lwowskiego światka matematycznego, do którego szybko zaczęli dołączać utalentowani absolwenci matematyki. Był w tym gronie Hermann Auerbach (ur. w 1901 r.), syn prawnika spod Tarnopola, zaczął studia od Wydziału Prawa we Lwowie, ale już po roku (w 1922 r.) przeniósł się na Wydział Filozoficzny i w 1925 r. został młodszym asystentem

⁴ Tamże, s. 63.

⁵ K. Kuratowski, *Notatki do autobiografii*, Warszawa 1981, s. 86.

katedry matematyki na Uniwersytecie Jana Kazimierza. W 1928 r. obronił pracę doktorską „O polu krzywych wypukłych i średnicach sprzężonych”.

Władysław Orlicz, urodzony w 1903 r. w Okocimiu, został już w 1922 r. zatrudniony na wydziale matematyki Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie w 1928 r. obronił pracę doktorską. Następny rok akademicki spędził w Getyndze, gdzie zajął się fizyką teoretyczną i spotkał Wilhelma Birnbauma (też pochodzącego ze Lwowa), współpraca z którym zaowocowała dwoma ważnymi artykułami opublikowanymi w „*Studia Mathematica*” i zainspirowała do rozważań nad rodzajem przestrzeni określonym następnie jako przestrzenie Orlicza. Po powrocie do Lwowa Orlicz zatrudnił się na Politechnice Lwowskiej, a w 1934 r. habilitował się. W 1937 r. objął katedrę matematyki na Uniwersytecie Poznańskim.

Stanisław Mazur, urodzony w 1905 r. we Lwowie, został w 1926 r. młodszym asystentem w katedrze Steinhausa. W 1932 r. przedstawił pracę doktorską z filozofii, a w 1936 r. habilitował się na podstawie pracy tym razem z matematyki, napisanej pod opieką Steinhausa. Następnie pracował jako adiunkt w katedrze Stożka na Politechnice; interesował się teorią sumowalności. Miał opinię dbałego o detale perfekcjonisty i jako jeden z nielicznych pasjonował się polityką – był mianowicie ideowym komunistą.

Władysław Stożek (ur. w 1883 r.), absolwent Wydziału Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, miał też za sobą dwuletnie studia w Getyndze. W latach 1920–1922 wykładał matematykę dla przyrodników na UJ, zanim w roku 1922 doktoryzował się i został profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Ogólnym Politechniki Lwowskiej. Kazimierz Kuratowski charakteryzował go po latach⁶:

Nie należał do matematyków szczególnie twórczych, choć niewątpliwie posiadał wiedzę bardzo gruntowną i szeroką. Co było w nim szczególnie pociągające, to jego sposób bycia, zawsze pogodny nastrój pełen humoru, optymizmu i dobroci. Do spraw administracyjnych, z którymi często miał do czynienia, miał stosunek bez troski, przysłowiowy we Lwowie (...). Ten dość nonszalancki stosunek do spraw oficjalnych był typowy dla matematyków lwowskich (nie wszystkich, na przykład nie dla Steinhausa). Banach, gdy otrzymywał zaproszenie na jakieś oficjalne posiedzenie, zwykł był mówić: „Wiem, gdzie nie będę”.

Wymieńmy też Józefa Schreiera z Drohobycza – rówieśnika i współpracownika Ulama, Juliusza Pawła Schaudera – urodzonego w 1896 r. syna lwowskiego prawnika, który w 1923 r. napisał pod kierownictwem Steinhausa pracę doktorską i został jego asystentem, i Marka Kaca (ur. w 1914 r.), przybyłego z Rosji syna absolwenta filozofii uniwersytetu w Lipsku, wszechstronnie utalentowanego ucznia Steinhausa.

W gronie młodych lwowskich matematyków znalazł się też Stanisław Ulam, urodzony we Lwowie w 1909 r. syn żydowskiego adwokata, który jednak nie wywierał nań presji, aby wybrał ten sam zawód. Jego zainteresowanie naukami ścisłymi

⁶ Tamże, s. 98.

rozwinęło się m. in. pod wpływem lektury książek lwowskiego profesora Marcina Ernsta z dziedziny astronomii i pracy Steinhausa pt. „Czem jest, a czem nie jest matematyka”. W szkole logiki uczył go kolejny profesor lwowskiego uniwersytetu Zawirski. Następnie wstąpił na Wydział Ogólny Politechniki, skąd miał zamiar przenieść się na Wydział Mechaniczny, aby zgodnie z wolą ojca zostać inżynierem.

Wydział Ogólny istniał tylko kilka lat. Stworzył go prof. Bartel uważając za stosowne, aby na politechnice można było studiować matematykę i fizykę niekoniecznie w celu ich praktycznego zastosowania. Wydział ten składał się z katedr matematyki (którą objął Stożek, a po nim Kuratowski) i fizyki teoretycznej (objętej przez prof. Wojciecha Rubinowicza). Mieli tam też wykłady zlecone matematycy z Uniwersytetu, w tym Stefan Banach. K. Kuratowski po latach napisał⁷:

Ulam to moje wielkie odkrycie matematyczne. Już na pierwszym wykładzie (jego – jako studenta, moim – jako profesora) Ulam zadał mi pytanie, które świadczyło o jego zaawansowaniu w matematyce. Zostało to potwierdzone w szczegółowej rozmowie, którą z nim odbyłem. Zorientowałem się, że mam do czynienia z bardzo inteligentnym studentem, którym warto się zająć. Weszło wkrótce w zwyczaj, że po wykładzie Ulam odprowadzał mnie do domu. Przez całą długość ulicy Pełczyńskiej, która wiodła od Politechniki do placu Stryjskiego, gdzie mieszkałem (w pensjonacie „Zacisze”), rozmawialiśmy o matematyce. Było to niejako wtajemniczenie młodego utalentowanego człowieka do działu wiedzy, która miała się stać jego powołaniem. Już jako student pierwszego roku Ulam uzyskał pewne wyniki kwalifikujące się do druku.

Ze swojej strony, Ulam zachował głęboką wdzięczność dla młodego profesora⁸:

Już w czasie pierwszego wykładu zachwyciła mnie jasność i logika jego wywodów. Od początku uczestniczyłem w prowadzonych przez niego dyskusjach aktywniej niż moi starsi koledzy, jako że znałem trochę ten temat z książki Sierpińskiego. Wydaje mi się, że Kuratowski szybko zaczął uważać mnie za jednego z lepszych studentów, i często rozmawiał ze mną po wykładach. W ten sposób, dzięki zachęce z jego strony, rozpoczęła się moja kariera matematyka. Wkrótce umiałem odpowiedzieć na niektóre z trudniejszych pytań dotyczących teorii mnogości i zacząłem stawiać inne problemy. Od samego początku doceniałem cierpliwość i wielkoduszność Kuratowskiego, który poświęcał tak wiele czasu nowicjuszowi. Kilka razy w tygodniu odprowadzałem go w porze obiadu do jego mieszkania. Był to mniej więcej dwudziestominutowy spacer, podczas którego zadawałem niezliczone pytania z zakresu matematyki. Wiele lat później Kuratowski powiedział mi, że te pytania były czasem istotne, często zaś oryginalne i interesujące.

Ulam znalazł się na Wydziale Ogólnym głównie dlatego, że z powodu żydowskiego pochodzenia nie udało mu się od razu dostać na Wydział Mechaniczny. Ale gdy dzięki staraniom ojca pojawiła się szansa przeniesienia się na kształcący inżynierów Wydział

⁷ Tamże, s. 93.

⁸ S. M. Ulam, *Przygody matematyka...*, dz. cyt., s. 56–57.

Mechaniczny, Ulam postanowił jednak zostać na Ogólnym i poświęcić resztę życia matematyce, choć przewidywał, iż zdobyć stanowisko wykładowcy będzie mu jeszcze trudniej niż zdać na upatrzony wydział. Fakt, że na tym wydziale słuchał też wykładów z zakresu fizyki teoretycznej, okazał się niezwykle ważny dla rozwoju jego kariery w Stanach Zjednoczonych. Tego jednak nie mógł przewidzieć jako młody student, wchodzący z entuzjazmem w lwowskie środowisko matematyczne.

Pomiędzy wykładami siedziałem na ogół w pokoju któregoś z wykładowców (...) w jednym z tych pokoi spotkałem po raz pierwszy Stanisława Mazura, młodego asystenta na uniwersytecie. Przyszedł tam, aby pracować z Orliczem, Nikliborcem i Kaczmarzem, którzy byli od niego parę lat starsi. Dzięki rozmowom z Mazurem zacząłem poznawać zagadnienia analizy. Pamiętam długie godziny spędzane przy biurku, kiedy to roztrząsałem poruszone przez niego problemy, o których dyskutował ze mną i innymi matematykami (...). W pokojach na politechnice można było spotkać paru innych matematyków. Stożek, wesoły, niski, okrągły i całkowicie łysy, był dziekanem Wydziału Ogólnego. Wbrew swemu nazwisku wyglądał raczej jak kula. (...) Pracował tam także Antoni Łomnicki, matematyk o arystokratycznych rysach, który specjalizował się w rachunku prawdopodobieństwa i jego zastosowaniach w kartografii (...) Kaczmarz, wysoki i chudy (...) i Nikliborc, niski i okrągły, organizowali ćwiczenia do wielkich wykładów z rachunku różniczkowego.

Ulam wspominał lwowskie środowisko jako twórcze i egalitarne: ludzie pochodzący z tak różnych środowisk, jak Steinhaus i Banach, studenci i profesorowie, z uniwersytetu i z politechniki, dyskutowali tam razem w czasie zajęć i poza nimi. W 1929 r. badania Steinhausa i Banacha nad zagadnieniami analizy funkcjonalnej dały już tyle interesujących wyników, że zaczęli redagować rocznik poświęcony specjalnie temu działowi matematyki – „*Studia Mathematica*”. Prężnie działał oddział Polskiego Towarzystwa Matematycznego, którego zebrania odbywały się co tydzień w sobotnie wieczory, oraz Koło Matematyczno-Fizyczne Studentów Uniwersytetu Jana Kazimierza. Ale tym, co przeszło do legendy, były niemal codzienne spotkania matematyków przy filiżance i kieliszku, odbywające się na ogół w kawiarni „Szkockiej” (wówczas ul. Fredry 9).

Banach wolał burzliwe dyskusje niż samotne rozmyślenia w zaciszu gabinetu; nawet gdy założył rodzinę, spędzał wiele czasu z kolegami i studentami w kawiarni, omawiając problemy naukowe (i wszelkie inne). Początkowo te nieformalne zebrania odbywały się w kawiarni „Roma”. Później Banach przeniósł się do położonej naprzeciwko „Szkockiej” (podobno w „Szkockiej” łatwiej było uzyskać kredyt, zaś zarobki lwowskich wykładowców były raczej skromne i zmuszały ich do podejmowania dodatkowych zajęć, w przypadku Banacha było to pisanie podręczników). Posiedzenia w „Szkockiej” wspominał Ulam⁹:

⁹ Tamże, s. 65–66.

Z tego co pamiętam, jedzenie musiało być tam dość podłe, ale nie brakowało trunków. Stoliki miały marmurowe blaty, na których można było pisać ołówkiem i z których, co ważniejsze, łatwo było zetrzeć notatki. Stożek spędzał tam kilka godzin dziennie, grając w szachy w Nikliborcem i pijąc kawę. Inni matematycy otaczali ich i kibicowali. Od czasu do czasu pojawiali się także Kuratowski i Steinhaus, chociaż na ogół odwiedzali pewną wytworną herbaciarnię, która szczyciła się najlepszymi wyrobami cukierniczymi w Polsce. Banach był najwytrwalszym uczestnikiem tych spotkań, potrafił też najwięcej wypić. Dyskutowaliśmy o różnych problemach, ale często zdarzało się, że nawet po kilku godzinach myślenia nie potrafiliśmy znaleźć rozwiązania. Następnego dnia Banach zjawiał się z kilkoma kartkami papieru, na których widniał zarys ukończonych przez niego dowodów. Jeśli były nie całkiem poprawne, Mazur nadawał im bardziej satysfakcjonującą formę.

Panowie matematycy zaczęli schodzić się do kawiarni około 5; zajmowali zwykle te same stoliki i zaczęli, pałac i pijąc, oddawać się grze w szachy oraz dyskusjom na tematy matematyczne, wykorzystując marmurowe blaty stolików w roli tablicy. Bywało, że taka burza mózgów trwała do późnej nocy – rekordowa sesja, w której uczestniczyli Banach, Ulam i Mazur, trwała podobno 17 godzin. Zdarzało się, że Banach nie wracał prosto do domu, lecz po prostu zmieniał lokal, notatki zaś ścierał z blatu personelu kawiarni. W końcu pani Łucja Banachowa kupiła gruby zeszyt, do którego wpisywano omawiane problemy; zeszyt, nazwany „Księgą Szkocką”, przechowywany był w kawiarni. Ogółem wpisano doń 193 problemy; przy wielu z nich autor problemu dopisywał nagrodę dla osoby, która zdoła znaleźć rozwiązanie. Nagrody wahały się od piwa czy filiżanki kawy, poprzez obiad w „George’u” lub fondue w Genewie, aż do żywej gęsi. Tę ostatnią nagrodę zaoferował w 1936 r. Stanisław Mazur i faktycznie wręczył ją, wiele lat po II wojnie światowej – w 1972 r., młodemu szwedzkiemu matematykowi Perowi Enflo podczas jego pobytu w Międzynarodowym Centrum Matematycznym w Warszawie.

W „Księdze Szkockiej” znalazły się też problemy wpisane przez zagranicznych gości lwowskich matematyków, m. in. Johna von Neumanna, który od 1930 r. pracował w Stanach Zjednoczonych i kilkakrotnie odwiedził Polskę. Przyjeżdżał też z Warszawy profesor Sierpiński, reprezentant warszawskiej szkoły matematycznej specjalizującej się w topologii, i genialny logik Alfred Tarski. Lwowscy uczeni brali udział w światowych kongresach matematycznych, korespondowali z największymi uczonymi owego czasu – od Bertranda Russella i młodego Johna von Neumanna po Jacquesa Hadamarda i matematyków rosyjskich. „Studia Mathematica” rozchodziły się w krajach niemiecko-, anglo- i francuskojęzycznych, zwłaszcza że lwowscy matematycy pisali w tych językach artykuły. Ale międzynarodowa *universitas* matematyków funkcjonowała w świecie, w którym polityka zaczynała wywierać wszechobecny i destrukcyjny wpływ na naukę i jej instytucje. Wspomnienia Steinhausa z drugiej połowy lat 1930-tych pełne są wzmianek o antysemickich ekscesach na uczelniach lwowskich. W coraz bardziej napiętej atmosferze oczywiste stało się, że Stanisław Ulam nie otrzyma żadnej posady na Uniwersytecie ani Politechnice. Alfred Tarski nie objął wakującej katedry

na Wydziale Filozoficznym. Na Politechnice zaczęło funkcjonować getto ławkowe; córka Steinhausa wyjechała na studia do Paryża, *gdyż o studiach we Lwowie już nie mogło być mowy*¹⁰. Ulam wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie związał się m. in. z ośrodkiem w Los Alamos i zrobił wspaniałą karierę akademicką. Marek Kac w 1938 r. uzyskał stypendium na Uniwersytecie Johna Hopkinsa i wyjechał z postanowieniem, że nigdy nie wróci do Polski.

Okupacja niemiecka położyła kres lwowskiej szkole matematycznej, gdy Schreier, Schauder, Auerbach, Stożek wraz z dwoma synami i Antoni Łomnicki zostali zamordowani. W czasie wojny zginął też Stefan Kaczmarz – jako żołnierz. Stefan Banach nie przyjął oferty pracy w Princeton, pomimo że w końcu lat 1930-tych władze uczelni gotowe były dać mu wynagrodzenie, jakiego by tylko zażądał. Wolał zostać we Lwowie. Władze okupacyjne nie skazały go na śmierć; spędził większość wojny w ciężkich warunkach, pracując głównie w Instytucie Weigla jako karmiciel wszy. Zmarł w styczniu 1945 r. na nowotwór. Kazimierz Kuratowski, który jeszcze przed wybuchem wojny wrócił do Warszawy, został tam profesorem Uniwersytetu. Stanisław Mazur pracował jeszcze wiele lat jako wykładowca w Łodzi, a Władysław Orlicz w Poznaniu. Hugo Steinhaus spędził wojnę poza Lwowem pod innym nazwiskiem; po wojnie współorganizował polskie środowisko naukowe we Wrocławiu, gdzie zmarł w roku 1972.

¹⁰ H. Steinhaus, *Wspomnienia i zapiski...*, dz. cyt., s. 172.

УДК 94 (477.83–25)“19” (092)

Наталія ГУДЗ

Львів

Львів у працях Володимира Вуйцика

Володимир Вуйцик (1934–2002) – український мистецтвознавець, дослідник минулого Львова. Наукові зацікавлення вченого були пов’язані з дослідженням історії мистецтва (архітектури, скульптури, живопису) західноукраїнських земель від XII–XIII ст. і до XX ст. включно. Більшість своїх наукових розвідок мистецтвознавець присвятив історії Львова, що стало справою всього його життя. Тематика досліджень стосувалася різноманітних аспектів історії будівництва та оздоблення християнських храмів, зокрема собору Святого Юра, архітектурного комплексу монастиря Святого Онуфрія, архітектурного ансамблю Успенської церкви, костелів Святого Казимира і Святого Лазаря, Бернардинського монастиря тощо. Окремо вчений займався історією давніх львівських вулиць та кам’яниць. В. Вуйцик писав нову історію мистецького життя Львова мовою архівних документів, ламаючи усталену історіографічну традицію, чим зробив свої праці актуальними як для історичної науки, так і для мистецтвознавства.

Ключові слова: Володимир Вуйцик, історичні та архітектурні пам’ятки Львова.

Історія Львова і його мистецьких та культурних пам’яток були й залишаються об’єктами досліджень з боку науковців. Варто згадати імена таких польських та українських дослідників, як Кароль Відман, Тадеуш Маньковський, Богдан Януш, Владислав Лозинський, Чеслав Тулле, Микола Голубець, Володимир Січинський, Іван Крип’якевич, Володимир Александрович, Борис Мельник, Володимир Овсійчук та багатьох інших. Кожен з них своїми працями приклався до відтворення кількасотлітньої історії міста, наповнюючи її новими історичними фактами, залученими з архівних джерел.

Особливе місце серед них займають праці Володимира Вуйцика (1934–2002) – знаного львівського вченого, дослідника історії мистецтва й архітектури, який понад тридцять років працював у системі реставрації пам’яток, написав та опублікував значну кількість наукових статей і розвідок. Багато років свого життя, свій науковий, творчий та аналітичний потенціал він присвятив вивченню культурної спадщини Львова, її збереженню та примноженню.

Наукові зацікавлення В. Вуйцика стосувалися історії мистецтва (архітектури, скульптури, сакрального й світського малярства) Галичини від часів Галицького князівства (XI–XII ст.) і до міжвоєнного періоду XX ст.¹ Будучи людиною

¹ *Кметь В.* Вуйцик Володимир // Енциклопедія Львова. Львів, 2007. Т. 1 / За ред. А. Козицького та І. Підкови. С. 435.

надзвичайної ерудиції, фахівцем у багатьох галузях культурології, вчений вивчав шедеври українського мистецтва – Великомоствівський² і Краснопушчанський³ іконостаси, Ріпнівську⁴ та Теробовельську⁵ Богородиці, Жидачівську Оранту⁶. Чимало праць мистецтвознавця присвячено будівничим, малярам, скульпторам, зокрема Федору Сеньковичу⁷, Павлу Римлянину⁸, Бернарду Меретину⁹; завдяки його розвідкам стали відомими імена визначних, але забутих митців (таких, як маляр Остап Білявський¹⁰ та інші). Дослідник був знавцем культурної спадщини багатьох населених пунктів Галичини, підготував ґрунтовні дослідження, присвячені пам'яткам Крехова¹¹, Галича¹², Унева¹³, Щирця¹⁴, Кам'янки-Бузької¹⁵, Струсова¹⁶, Бродів¹⁷ та інших міст і сіл.

² Вуйцик В. Великомоствівський іконостас // Храм серця. Благодійна духовно-мистецька фундація Анатолія Покотюка (Сокаль). 2001. № 7. 5 листопада. С. 15.

³ Вуйцик В. Краснопушчанський іконостас Василя Петрановича // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). Львів, 1998. Т. ССXXXVI: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. С. 408–416. Вчений відшукав і дослідив фрагменти іконостасу.

⁴ Вуйцик В. Новознайдений твір Федора Сеньковича // Образотворче мистецтво (Київ). 1972. № 2. С. 28–29; *Його ж.* Доля ікони “Похвала Богоматері” з Ріпнева // Родовід (Київ). 1994. Ч. 8. С. 27–29.

⁵ Вуйцик В. Чудотворна ікона Богоматері Теробовельської // Богородиця і українська культура. Тези доповідей і повідомлень міжнародної наукової конференції 14–15 грудня 1995 р. Львів, 1995. С. 12–14.

⁶ Вуйцик В. Жидачівська Оранта // Родовід. 1994. Ч. 9. С. 73–77; Жидачівська Оранта // Галицька брама (Львів). 1999. № 3–4 (51–52). С. 21–22.

⁷ Вуйцик В. Сенькович Федір // Словник художників України. Київ, 1973. С. 208; *Його ж.* Федір Сенькович в контексті стильової еволюції живопису східнослов'янських народів на переломі XVI–XVII ст. // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні. Тези республіканської науково-теоретичної конференції 20–22 квітня 1988 р. Львів, 1988. С. 141–143.

⁸ Вуйцик В. Зодчий Павло Римлянин // Жовтень (Львів). 1982. № 8. С. 97–101.

⁹ Вуйцик В. Нові штрихи до творчої біографії Бернарда Меретина // Записки НТШ. 2001. Т. ССXLI: Праці Комісії архітектури та містобудівництва. С. 517–523.

¹⁰ Вуйцик В. Львівський портретист Остап Білявський // Львівська картинна галерея. Виставки. Знахідки. Дослідження. Львів, 1967. С. 59–67. Ця стаття стала першою публікацією дослідника.

¹¹ Вуйцик В. Монастир св. Миколи ЧСВВ у Крехові // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація” (Львів). 2004. Ч. 14. С. 194–227; *Його ж.* Невідома гравюра Крехівського Монастиря 1703 року // Історична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкви. Проблеми охорони, реставрації, використання. Жовква; Львів, 1998. С. 97–102. В останній статті йдеться про другу версію гравюри Діонісія Синкевича – Никодима Зубрицького з видом Крехівського монастиря 1703 р.

¹² Вуйцик В. Графіті XII–XV ст. церкви св. Пантелеймона в Галичі // Записки НТШ. 1996. Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 189–194; *Його ж.* Про час зведення монастирської церкви св. Іллі у Давньому Галичі // Лавра.

Проте сенсом наукової праці мистецтвознавця залишався Львів – місто, з яким було пов’язане його життя, яке він любив і за кожний камінець якого переживав. Вивченню історії Львова В. Вуйцик присвятив більшість своїх досліджень – це численні розвідки про окремі кам’яниці, вулиці, церкви і дзвіниці, костели, палаци, монастирські комплекси, фортифікаційні споруди, львівських будівничих, малярів, різьбарів, меценатів, збережені чи зниклі елементи міського ландшафту¹⁸. Досліджуючи місто, вчений намагався розвіяти міф про його неукраїнськість, тому у своїх розвідках прагнув підкреслити українське походження власника чи замовника кам’яниць, будівничого чи маляра, що долучилися до творення львівського міського краєвиду та його культури¹⁹.

У результаті вивчення В. Вуйциком пам’яток Львова побачили світ два ґрунтовних наукових видання з історії міста: “Львівський державний історико-архітектурний заповідник” (1979)²⁰ та “Державний історико-архітектурний заповідник у Львові” (1991)²¹. У цих книгах окреслено межі заповідника, створеного в 1975 р. “з метою охорони, збереження, вивчення та популяризації всенародних надбань у Львові”²², описано пам’ятки культури та відзначено їх унікальну цінність і неповторність. Автор віднайшов чимало старих гравюр, малюнків і фотографій, на яких відображено окремі ділянки міста, його пам’ятки, люди, транспорт різного часу²³. Також у співпраці з Романом Липкою дослідник

Часопис монахів Студитського Уставу (Львів). 1999. № 2. С. 47–48. Відкриттям ученого стало віднайдення опису з датуванням церкви Святого Іллі 1071 роком: *Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В.* Різьблений камінь XII ст. з Галицького дитинця // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2000. Вип. IV. С. 323–331.

¹³ *Вуйцик В.* Святоуспенська Лавра Студійського Уставу в Уневі // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. 1997. Ч. 6. С. 138–143.

¹⁴ *Вуйцик В.* Оборонна церква в Щирці // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. 1995. Ч. 3. С. 40–48.

¹⁵ *Вуйцик В.* Церкви Кам’янки-Бузької // Галицька брама. 1998. № 8 (44). С. 6–7.

¹⁶ *Вуйцик В.* З історії Василіанських монастирів. Святомиколаївський монастир у Струсові // Галицька брама. 1999. № 1–2 (49–50). С. 20.

¹⁷ *Вуйцик В., Івасейко С., Слободян В.* Українські церкви Бродівського району. Львів, 2001.

¹⁸ *Бойко С., Слободян В.* Пам’яті вченого // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Ч. 14. С. 6.

¹⁹ Там само. С. 7.

²⁰ *Вуйцик В. С.* Львівський державний історико-архітектурний заповідник. Львів: Каменяр, 1979. 128 с.

²¹ *Вуйцик В. С.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові / Видання друге, доповнене. Львів: Каменяр, 1991. 175 с. Друге видання книги автор розширив, доповнивши текстову частину інформацією історичного характеру, внісши певні зміни у зміст, а також додавши нові ілюстрації.

²² Там само. С. 5.

²³ *Костюк С.* Володимир Вуйцик // Вісник НТШ (Львів). 2002. Ч. 28. С. 41.

підготував і видав книгу “Зустріч зі Львовом. Путівник”²⁴. Її автори представили картину архітектурного розвитку міста від часів княжого Львова – через період середньовіччя, бароко, класицизму, еkleктики, модерного стилю і до архітектури радянських часів. У путівнику вміщено інформацію про пам’ятки архітектури різних періодів та стилів, відомості про авторів архітектурних планів, будівничих, дати й час будування і ремонтування споруд²⁵.

У даній статті акцентуватимемо увагу на тих пам’ятках церковної і світської архітектури, скульптури, мистецтва (також митців, котрі були творцями цих шедеврів) міста Львова, які стали основними й безпосередніми об’єктами наукових зацікавлень В. Вуйцика і результати дослідження яких йому вдалося опублікувати у своїх статтях та розвідках. Перш за все нас цікавитиме історичний аспект досліджень, тому поза увагою залишається мистецтвознавчий аналіз. У структурній побудові тексту не прив’язуємось до якоїсь конкретної ознаки – конфесійної (стосовно сакральних споруд), просторової чи часової, а спираємось на книгу В. Вуйцика “Державний історико-архітектурний заповідник у Львові”. Тут міститься коротка інформація про переважну більшість пам’яток культури, що їх досліджував мистецтвознавець, а згодом доповнював її в пізніших наукових розвідках, опублікованих у різноманітних наукових (“Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»”, “Записки Наукового Товариства імені Шевченка”), періодичних (газети “Галицька брама”, “Ратуша”, часопис “Жовтень”) та інших виданнях²⁶.

Сакральні споруди міста

Перша письмова згадка про місто Львів датується 1256 роком. В. Вуйцик зазначає, що в XIII ст. у місті вже існували церкви, спорудження яких, очевидно, передувало письмовій згадці. Зокрема йдеться про церкву Федора Тіронського, Воскресенську церкву та вірменську церкву Святої Анни²⁷. Дослідник підкреслює, що найбільша кількість храмів знаходилася на Краківському передмісті в районі Підзамча²⁸. Твердження про розташування саме тут найдавніших церков учений робить на підставі джерел пізнішого часу, зокрема реєстру, складеного львівським єпископом Йосифом Шумлянським. У цьому джерелі вказано, що у Львові в другій половині XVII ст. нараховувалося 15 церков: Святого Юра (катедральна), Успення Пресвятої Богородиці (міська), Святого Онуфрія, Святого Івана Богослова, Введення Пресвятої Богородиці (монастирські), Святого Миколи, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Святого Федора Тіронського, Богоявлення Господнього,

²⁴ Вуйцик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом. Путівник. Львів: Каменяр, 1987. 175 с.

²⁵ Костюк С. Володимир Вуйцик. С. 41.

²⁶ Бібліографію (неповну) праць В. Вуйцика див.: Володимир Вуйцик: список публікацій // Галицька брама. 2001. № 2–3 (74–75). С. 15–17.

²⁷ Вуйцик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник... С. 7.

²⁸ Вуйцик В. Неіснуючі церкви Підзамча // Галицька брама. 1997. № 3 (27). С. 13.

Святої Параскеви П'ятниці, Воскресення Господнього, Різдва Пресвятої Богородиці (Святої Варвари), Воздвиження Чесного Хреста, Вознесення Господнього, Спаса (Преображення Господнього)²⁹. Подібний погляд щодо розташування храмів висловлює й мистецтвознавець В. Александрович, вказуючи, що з 15 православних церков Львова в середмісті знаходилась одна, на Галицькому передмісті – також одна, натомість на Підзамчі та сусідніх передміських теренах – решта³⁰.

Щоправда В. Вуйцик спеціально не займався вивченням усіх найдавніших храмів міста, лише деякі з них знаходились у сфері його наукових зацікавлень. Сакральним спорудам, що їх давно вже не існує, дослідник присвятив спеціальну розвідку³¹. У ній вчений подав короткі історичні довідки про неіснуючі церкви, які знаходилися на території Підзамча, як-от: церкву Воскресення Господнього (згадується у фальшивій грамоті князя Лева 1292 р. і документах 1453, 1456 рр.), церкву Введення в Храм Пресвятої Богородиці (побудовану в середині XVII ст.), церкву Різдва Пресвятої Богородиці (засновану в 1630 р. Александром Зборовським), монастирську церкву Святого Івана Богослова (засновану в 1640 р. львівським міщанином Симеоном Онуфрієвичем Содомою). Подібну інформацію подає у своїх "Історичних проходах по Львові" І. Крип'якевич, на працю якого не раз покликається В. Вуйцик³².

Найдавніша пам'ятка монументальної архітектури міста, яка збереглася до сьогодні, – церква Святого Миколая (на вул. Б. Хмельницького), заснована в XIII ст.³³ Результати археологічних досліджень, опрацьовані В. Вуйциком, дали йому підстави стверджувати, що церква була збудована не раніше, ніж у кінці XIII – на початку XIV ст. Тоді як працюючи з джерельними матеріалами, дослідник виявив, що в міських актах церква згадується лише під 1445 р. Натомість в історіографії усталеним є твердження про те, що її було засновано в 1292 р., а можливо й раніше. Зокрема львівський дослідник Роман Могитич посилається на документ 1292 р. про надання князем Левом церкві земельних угідь, що може вказувати на ймовірну дату закінчення її будови³⁴. Подібного твердження дотримувався й В. Січинський, уважаючи, що церква Святого Миколая існувала перед 1292 р.³⁵

²⁹ Там само. С. 13. Відомості про давні церкви у Львові див.: Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали / Упоряд. М. Капраль. Львів, 1994; Його ж. Історичні проходи по Львові. Львів, 1991. С. 142–145.

³⁰ Александрович В. Мистецтво княжої доби // Історія Львова: У трьох томах / Редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2006. Т. 1. С. 93.

³¹ Вуйцик В. Неіснуючі церкви Підзамча. С. 13.

³² Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. С. 142–145.

³³ Вуйцик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник... С. 8.

³⁴ Могитич Р. Архітектура і містобудування доби середньовіччя (XIII–XVI ст.) // Архітектура Львова: час і стилі (XIII–XIX ст.) / Упоряд. і наук. ред. Ю. О. Бірюльов. Львів, 2008. С. 52.

³⁵ Січинський В. Замкова церква св. Миколая у Львові. Львів, 1936. С. 12.

З чотирьох святинь вірменської громади у Львові збереглися катедральний собор (на вул. Вірменській) і церква Святого Хреста (вул. Замарстинівська, 9). Останній дослідник присвятив окрему публікацію³⁶. Спираючись на записки німецького мандрівника Мартина Груневега, вчений зазначає, що дерев'яна церква бере свій початок від другої половини XVI ст. і збудував її вірменин Юрій Івашкевич. Однак у 1629 р. заможний вірменський купець Сагак Агопсович розпочав на її місці будівництво мурованої церкви, закінчивши його в 1630-х роках (можливо, у 1637 р.). При церкві існував монастир, перша згадка про який припадає на 1590 рік. У 1630 р. вірменські монахині покинули Львів, а звільнений монастир при церкві – в 1671 р. частково, а десятьма роками пізніше цілковито – був переданий львівським вірменським архієпископом Миколаєм Торосовичем отцям театинцям. Натомість Б. Мельник у своєму науково-популярному виданні “Вулицями старовинного Львова”³⁷ стверджує про заснування вірменської церкви Святого Хреста ще за часів Данила Галицького, що, очевидно, є перебільшенням.

Однією з найстаріших культових споруд міста вважають костел Святого Івана Хрестителя (на вулиці Б. Хмельницького). Б. Мельник, як і більшість дослідників, схильний вважати, що костел було споруджено в другій половині XIII ст. для дружини князя Лева – угорської королівни Констанції³⁸. У літературі час спорудження цього храму традиційно відносять до 1250 або 1260 рр. Ще до другої половини XIX ст. на арці, яка з'єднує неф з вівтарем, знаходився напис про те, що святиня споруджена в 1270 р. Дехто з дослідників вважає, що йдеться про рік посвячення храму³⁹. Однак В. Вуйцик наважився стверджувати, що жодна з цих наведених вище дат не є достовірною. Результати обстежень костелу в 1979 і 1984–1985 рр. переконали вченого, що пам'ятка постала не раніше середини – другої половини XIV ст., точніше – 1371 р., коли руський староста Йоанн надав костелу село Годовиця поблизу Львова⁴⁰. Запропонована версія спричинила дискусію серед львівських дослідників, утім кожна зі сторін залишилася на власних позиціях. Оponentами В. Вуйцика в ній виступили, зокрема, І. Могитич і Дмитро Крвавич, натомість мистецтвознавець підтримав В. Александрович: останній теж схильний вважати, що будівництво споруди відноситься до другої половини XIV ст.⁴¹ Львівський дослідник австрійського походження К. Відман ще в XIX ст. припускав, що костел Святого Івана

³⁶ Вуйцик В. Вірменська церква св. Хреста // Галицька брама. 1996. № 21–22. С. 13.

³⁷ Мельник Б. Вулицями старовинного Львова / Вид. 2-ге, зі змінами. Львів, 2002. С. 216.

³⁸ Там само. С. 318.

³⁹ Вуйцик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник... С. 12.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Александрович В. Мистецтво княжої доби. С. 95. Див. також: Кос Г. Храм Іоана Хрестителя у Львові // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень II круглого столу (Львів, 4–5 травня 1992 р.). Київ; Львів, 1992. С. 34–36.

Хрестителя був збудований до 1250 р. і, ймовірно, існував уже в XII ст.⁴² Натомість І. Крип'якевич вважав, що споруда була заснована в 1260 р. і належала Домініканському ордену⁴³.

В. Александрович у першому томі “Історії Львова” (2006) пише, що першим латинським храмом міста був відновлений у джерелах перед 1352 р. костел Марії Сніжної⁴⁴. За традицією вважається, що він був заснований у XIV ст. німецькими колоністами⁴⁵. Однак В. Вуйцик схильний вважати, що споруда могла бути побудована ще за князя Лева Даниловича: дослідник апелює до документа 1368 р., згідно з яким костел віддав на володіння млином на Полтві⁴⁶. Р. Могитич, спираючись на результати археологічних досліджень, підтримує думку В. Вуйцика про те, що храм своїми початками сягає XIII ст.⁴⁷

Однією з центральних споруд Львова є Латинський (Катедральний) собор. Час виникнення головного міського храму досі залишається невизначеним, з'ясувати його у своїх працях намагався ряд дослідників. Зокрема Б. Мельник у книзі “Вулицями старовинного Львова”⁴⁸ пише, що собор був заснований у 1360 р., можливо, десятьма роками пізніше. Авторами проекту він називає Дорінга і Петра Штехера та львів'янина Ничка, але не може визначити хто саме був архітектором. Подібної думки дотримується й В. Овсійчук, вважаючи, що будівництво споруди розпочалося близько 1360 р. і тривало до 1479–1481 рр.⁴⁹ Те саме писали Б. Януш⁵⁰ і Ч. Тулле⁵¹. В. Александрович зазначає, що будівництво костелу розпочалося в 1380-х роках⁵². В. Лозинський вважав, що Латинська катедра була закладена в 1370 р.⁵³ Натомість В. Вуйцик стверджує, що Катедральний собор почали будувати в 60-х роках XIV ст. Першим його будівничим був львівський майстер Ничко, нагляд за роботами здійснював Петро Штехер. Будівництво собору тривало до 1481 р. У 1404 р. вроцлавський майстер Микола Гансеке перекрив склепінням вівтарну частину; закінчували його також вроцлавські архітектори Йоахім Гром та Амброзій Рабіш. Склепіння і дві бічні каплиці над хорами будував у 1493 р. Ганс Блехер⁵⁴.

⁴² *Widmann K.* Kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela we Lwowie: Wiadomość historyczna. Lwów, 1869. S. 28.

⁴³ *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. С. 147.

⁴⁴ *Александрович В.* Мистецтво княжої доби. С. 95.

⁴⁵ *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. С. 147.

⁴⁶ *Вуйцик В. С.* Державний історико-архітектурний заповідник... С. 13.

⁴⁷ *Могитич Р.* Архітектура і містобудування доби середньовіччя... С. 54–55.

⁴⁸ *Мельник Б.* Вулицями старовинного Львова. С. 114.

⁴⁹ *Овсійчук В.* Архітектурні пам'ятки Львова. Львів, 1969. С. 21.

⁵⁰ *Lwów dawny i dzisiejszy / Pod red. B. Janusza.* Lwów, 1928. S. 25–26.

⁵¹ *Thullie Cz.* O kościołach lwowskich z czasów odrodzenia. Lwów, 1913. S. 30–42.

⁵² *Александрович В.* Мистецтво княжої доби. С. 95.

⁵³ *Łoziński W.* Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Architektura i rzeźba. Lwów, 1898. S. 5.

⁵⁴ *Вуйцик В. С.* Державний історико-архітектурний заповідник... С. 16.

Окрема публікація присвячена В. Вуйциком костелу Святого Казимира, (розташований на вул. Максима Кривоноса, 1)⁵⁵, який було споруджено для чернечого ордену францисканців-реформатів⁵⁶. Будівництво дерев'яного костелу й монастиря розпочалося в 1630 р., але комплекс згорів у 1648 р. під час облоги Львова військами Богдана Хмельницького. Новий, мурований костел постав у 1656 р. коштом кам'янецького каштеляна Миколая Бегановського, про що свідчив напис на хорах. У 1783 р. монастирське приміщення разом з костелом передали сестрам милосердя з метою облаштування в ньому навчального закладу для вбогих сиріт⁵⁷. Тоді як І. Крип'якевич, розповідаючи історію костелу у своїй книзі, лише подав, що його побудовано в 1660 р., та опустив його передісторію⁵⁸.

На підставі архівних документів мистецтвознавець дослідив історію шпиталю та костелу Святого Лазаря⁵⁹. Його попередники-дослідники Львова, зокрема Ч. Тулле⁶⁰ та Б. Януш⁶¹ у своїх працях зазначали, що будівництво костелу тривало з 1620 по 1640 рр. В. Січинський у своїй “Історії українського мистецтва” стверджував, що споруду зводили впродовж 1635–1640 рр.⁶² Натомість В. Вуйцик, реконструюючи історію костелу, згадує також про шпиталь, збудований ще в 1619 р., на чому не акцентували уваги інші дослідники. Архітектором костелу був Амброзій Прихильний, який розпочав будівництво в 1634 р. У своєму заповіті, складеному в 1635 р., він просив поховати себе “у костелі, який починає будуватися”⁶³. Посвячення храму відбулося 16 жовтня 1639 р. В останньому розпорядженні 1640 р. А. Прихильний доручив дальшу будову споруди Мартинові Годному, який закінчив костел добудовою двох веж у 1659 р.⁶⁴

На матеріалах архівних джерел і газетних публікацій В. Вуйцик простежує процес спорудження костелу Святої Єлизавети за проектом львівського архітектора Теодора Тальовського⁶⁵. У 1904 р. розпочалося будівництво храму,

⁵⁵ Вуйцик В. Костел св. Казимира у Львові // Вісник інституту “Укрзахідпроект-реставрація”. Ч. 14. С. 95–96.

⁵⁶ До Львова реформати прибули з Перемишля в 1630 р. за сприянням львівських старости Станіслава Боніфация Мнішка і католицького архієпископа Яна Анджея Прухніцького (Вуйцик В. Костел св. Казимира у Львові. С. 95).

⁵⁷ Александрович В. Мистецтво княжої доби. С. 96.

⁵⁸ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. С. 80.

⁵⁹ Вуйцик В. Шпиталь і костел св. Лазаря у Львові // Галицька брама. 1998. № 11 (47). С. 13.

⁶⁰ Thullie Cz. O kościołach lwowskich... S. 45.

⁶¹ Lwów dawny i dzisiejszy. S. 38.

⁶² Січинський В. Історія українського мистецтва. Нью-Йорк, 1956. С. 117

⁶³ Вуйцик В. Шпиталь і костел св. Лазаря у Львові. С. 13.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Вуйцик В. Два костели Теодора Тальовського // Вісник інституту “Укрзахідпроект-реставрація”. 2005. Ч. 15. С. 170–174.

освячення якого відбулось у 1911 р., однак будівельні роботи тривали до 1913 р. Втім, у літературі можна зустріти й інші відомості: зокрема Юрій Бірюльов зазначає, що зведення костелу розпочалось у 1903 р. і тривало до 1911 р.⁶⁶

Особливістю наукових розвідок В. Вуйцика як історика-мистецтвознавця стала наявність у них не лише вичерпної історичної довідки про ту чи іншу пам'ятку, що ґрунтувалася на джерельному матеріалі й літературі, але й докладного мистецтвознавчого аналізу про зовнішні особливості споруд та їх внутрішнє оздоблення.

Прикметною під цим оглядом є стаття вченого про архітектурний ансамбль Успенського братства⁶⁷. В історичному контексті про нього писали ряд дослідників, зокрема М. Голубець⁶⁸, В. Січинський⁶⁹, В. Лозинський⁷⁰, В. Овсійчук⁷¹ та інші⁷². В. Вуйцик, спираючись на матеріали Центрального державного історичного архіву України у місті Львові (ЦДІА України у Львові), зокрема Магістрату міста Львова (фонд 52), Львівського ставропігійського інституту (ф. 129), Крайової табулі (ф. 166), Греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201), а також публікації в газетах “Діло”, “Мета”, “Нова Зоря”, “Галичанин”⁷³, звертає увагу не стільки на історію храму, як на питання реставрації, реконструкції та обнови ансамблю церкви. Вчений пише, що комплекс архітектурних споруд Успенського братства в сучасному стані сформувався наприкінці XVI – на початку XVII ст. Він складається з Успенської церкви (1591–1629), каплиці Трьох Святителів (1578–1590), вежі-дзвіниці (1572–1578). Подальші реставрації та оновлення не позначилися на зовнішніх конструктивних особливостях Успенського ансамблю, натомість відбувалися зміни інтер'єру церкви, які відображали естетичний рівень, смаки та уявлення про красу людей, залежно від епохи⁷⁴. Перша реконструкція споруд в архітектурному ансамблі Ставропігійського братства відбулася 1671 р., однак В. Вуйцик схильний поділяти реставраційний процес на два етапи: у першій половині – середині XIX ст. та на початку XX ст. Перша реставрація проводилася з метою надати пам'ятці гарного вигляду, а друга – велася на науковій основі і

⁶⁶ Бірюльов Ю. Архітектура початку XX ст. (1900–1918) // Архітектура Львова: час і стилі... С. 450.

⁶⁷ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства // Успенське братство та його роль в українському національно-культурному відродженні. Доповіді та повідомлення наукової конференції 4–5 квітня 1996 р. Львів, 1996. С. 23–30.

⁶⁸ Голубець М. Українське мистецтво (Вступ до історії). Львів; Київ, 1918. С. 22.

⁶⁹ Січинський В. Історія українського мистецтва. С. 75–76.

⁷⁰ Łoziński W. Sztuka lwowska... S. 45–52.

⁷¹ Овсійчук В. Ансамбль Руської вулиці. Львів, 1979; Його ж. Архітектурні пам'ятки Львова. С. 38–40.

⁷² Кос Г., Федина Р. Вулиця Руська у Львові. Львів, 1996. С. 37–61.

⁷³ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... С. 30.

⁷⁴ Там само. С. 23.

спиралася на досягнення європейської реставраційної практики того часу⁷⁵. Вчений, спираючись на джерельні матеріали, вказує на причини та перебіг реставраційних робіт, називає імена реставраторів, зазначає проміжки часу, коли відбувалися роботи, імена ініціаторів обнов ансамблю, вказує розмір витрачених коштів, називає використані матеріали й аналізує наслідки проведених зовнішніх та внутрішніх реконструкцій споруд.

Б. Мельник у книзі “Вулицями старовинного Львова” пише, що в 1898 р. за проектом архітектора Сильвестра Гавришкевича на фундаменті колишнього костелу тринітаріїв була збудована Преображенська церква⁷⁶. Але цій даті передувала своя передісторія, яку переповів В. Вуйцик у одній зі своїх газетних публікацій⁷⁷. У XVIII ст. на місці Преображенської церкви стояв монастир ордену тринітаріїв, його приміщення від кінця XVIII ст. використовувалися бібліотекою університету. Зважаючи на незначну кількість церков у Львові, Головна руська рада листом від 24 квітня 1849 р. звернулася до австрійського цісаря з проханням подарувати згарища університетської бібліотеки під будову церкви, на що австрійський уряд дав згоду. Перший проект Преображенської церкви виконав у 1850 р. інженер Антон Фрех. Наріжний камінь під церкву було покладено 30 липня 1878 р. Святиня була виконана за проектом інженера С. Гавришкевича. 13 серпня 1898 р. будову церкви було завершено, незакінченим залишалось внутрішнє мистецьке оздоблення⁷⁸. Урочисте освячення церкви на честь Преображення Господнього відбулося 29 квітня 1906 р., його здійснив митрополит Андрей Шептицький. Для написання статті В. Вуйцик використовував львівські періодичні видання, відзначаючи їх інформативність: “про хід будови церкви регулярно інформувала львівська преса, тому можливо відтворити будівельний процес у найдрібніших деталях”⁷⁹.

У 1991 р. у газеті “Ратуша” В. Вуйцик публікує статтю під назвою “Православна церква св. Георгія”⁸⁰, посилаючись на незнання сучасниками її історії. Представляючи у цій публікації історію парафії, дослідник акцентував увагу на тому, що в 1785 р. цісар Йосиф II скасував монастир Скит Манявський – єдиний на той час осередок православ’я в Галичині. Тому львівська православна громада прагнула до утворення своєї парафії та побудови власної церкви для задоволення релігійних потреб православного населення Галичини. Стараннями

⁷⁵ Там само. С. 24; Архітектурно-історичну довідку про ансамбль Успенської церкви див.: *Трегубова Т. О., Мих Р. М.* Львів: Архітектурно-історичний нарис. Київ, 1989. С. 88–92.

⁷⁶ *Мельник Б.* Вулицями старовинного Львова. С. 128.

⁷⁷ *Вуйцик В.* Церква Преображення Господнього у Львові // *За Вільну Україну (Львів)*. 1997. Ч. 56 (1223). 15 травня. С. 2.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ *Вуйцик В.* Православна церква св. Георгія // *Ратуша (Львів)*. 1991. № 73 (110). 22–23 липня. С. 5.

громади цісар у 1787 р. видав патент на побудову церкви. Окремо вчений торкається питання про будівлі церкви Святого Георгія, яка в окремі періоди займала різні приміщення: будинок графині Кордулі Потоцької, палац князя Пінінського, будинок графа Борковського, будинок Александра Фредра, приміщення Національного закладу імені Оссолінських. Лише в 1856 р. Буковинська консисторія закупила значну ділянку для побудови церкви, а її зведення розпочалось у 1902 р. До комітету будови церкви входив Михайло Грушевський – як епітроф (опікун) церкви⁸¹. В. Вуйцик детально описав процес будівництва, вказав імена архітекторів, будівничих, матеріали, з яких зводилася споруда, назви фірм, які виконували окремі замовлення на виготовлення тих чи інших деталей. Окрему увагу дослідник приділив суперечці між Польщею та Румунією за право володіти церквою в міжвоєнні роки⁸². У результаті судових процесів у 1930 р. церква Святого Георгія стала власністю Польщі, а в 1945 р. вона перейшла у підпорядкування Московського патріархату.

Більшість старовинних сакральних споруд у Львові збереглася в центральній частині, їх існування та історія добре знані як львів'янам, так і гостям міста. Натомість маловідомою є історія невеликої дерев'яної церкви Святої Трійці на Сихові, яка походить з 1654 р.⁸³ В. Вуйцик, занепокоєний спробою перенесення церкви до Музею народної архітектури і побуту на початку 1990-х років, розкриває її історію для читачів газети “Високий Замок”, відзначаючи її особливість насамперед у тому, що в ній збереглися настінні малюнки 1683 р. Невелику довідку про цю церкву в мистецтвознавчому контексті свого часу подав у своїй книзі “Дзвіниці і церкви Галицької України” В. Січинський. Проте він не вказав дати будівництва храму, лише зазначивши, що споруда походить зі середини XVII ст.⁸⁴

У сферу наукових зацікавлень вченого потрапили також церкви Знесіння⁸⁵. В. Вуйцик зазначає, що історією старої дерев'яної церкви Вознесіння Господнього (1602 р.) на Старому Знесінні цікавилися такі дослідники мистецьких пам'яток дерев'яної архітектури, як Адольф Вольфскрон, Феліціан Лобеський, Теодор Білоус, Юзеф Лепковський, Казімеж Мокловський, Б. Януш, Михайло Драган⁸⁶. Проте аналізуючи збережені рисунки церкви, В. Вуйцик подає власний мистецтвознавчий огляд, а спираючись на публікації в газетах “Батьківщина” і “Галичанин”, розповідає про історію будівництва, зовнішні та

⁸¹ Там само.

⁸² Там само.

⁸³ *Вуйцик В.* Троїцька церква залишається там, де збудували її наші предки // *Високий Замок* (Львів). 1994. № 149. 24 листопада. С. 7.

⁸⁴ *Січинський В.* Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX століть. Львів, 1925. С. 36–39.

⁸⁵ *Вуйцик В.* Церкви Знесіння // *Галицька брама*. 1997. № 6 (30). С. 5–6.

⁸⁶ Там само. С. 5.

⁸⁷ Там само. С. 6.

внутрішні особливості нової церкви Вознесіння Господнього, збудованої на місці попередньої на початку ХХ ст. Принагідно мистецтвознавець згадує про церкву Царя Христа на території Нового Знесіння в історичному контексті⁸⁷.

В. Вуйцик переймався справою відновлення церкви Святого Духа, зруйнованої авіаційною бомбою в 1939 р.⁸⁸ У кількох своїх статтях він опублікував матеріали конкурсу на кращий проект відбудови церкви Святого Духа, що відбувся при Греко-католицькій духовній семінарії у Львові в 1942 р.⁸⁹ Ідея проведення конкурсу належала тодішньому ректору семінарії о. Йосифу Сліпому, а сам конкурс проходив при підтримці митрополита Андрея Шептицького, який став головою журі. При підготовці публікації В. Вуйцик використав матеріали фондів Греко-католицької богословської академії (ф. 451), Греко-католицької митрополичої капітули (ф. 491) ЦДІА України у Львові⁹⁰. У статті подано невелику історичну довідку про цю сакральну споруду, її архітектурні особливості, однак основна увага зосереджена на обставинах проведення й результатах конкурсу. Сам мистецтвознавець дотримувався думки, що нова споруда мала б відродитися не у вигляді костелу, яким ця будівля була до зруйнування, а у вигляді церкви. На жаль, жоден з проектів дотепер не вдалося реалізувати.

На матеріалах ЦДІА України у Львові, зокрема Греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201), вчений у 2001 р. написав статтю про Бернардинський собор у Львові⁹¹. До історії монастиря у своїх публікаціях зверталися й інші дослідники Львова, зокрема Т. Маньковський⁹², Ч. Тулле⁹³, В. Лозинський⁹⁴. Проте В. Вуйцик у своїй розвідці приділяє увагу не лише історії ордену бернардинців, обставинам їхньої появи у Львові, побудови спершу дерев'яного монастиря (1460 р.), а згодом кам'яного костелу (1600–1620 рр.), а й архітектурним особливостям споруди, зокрема костелу Святого Андрія. Дослідник доходить висновку, що архітектура будівлі у стилізовому відношенні є неоднорідною і сформувалася під італійськими (архітектури доби Ренесансу)

⁸⁸ Історичну довідку про церкву Святого Духа див.: *Рибчинський О.* Архітектура бароко (XVII–XVIII ст.) // *Архітектура Львова: час і стилі...* С. 144; *Mańkowski T.* Dawny Lwów, jego sztuka i kultura artystyczna. Londyn, 1974. S. 334–335.

⁸⁹ *Вуйцик В.* Матеріали конкурсу на кращий проект відбудови церкви Св. Духа при греко-католицькій духовній семінарії у Львові у 1942 р. // *Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 4–5 травня 1993 р.).* Львів, 1994. С. 157–161. Див. також: *Вуйцик В.* Конкурс на кращий проект відбудови церкви Св. Духа греко-католицької духовної семінарії у Львові в 1942 році // *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”.* 2003. Ч. 13. С. 89–95.

⁹⁰ *Вуйцик В.* Конкурс на кращий проект... С. 95.

⁹¹ *Вуйцик В.* Бернардинський монастир у Львові // *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”.* Ч. 14. С. 82–94.

⁹² *Mańkowski T.* Dawny Lwów... S. 128–131, 232–233.

⁹³ *Thullie Cz.* O kościołach lwowskich... S. 20–30.

⁹⁴ *Łoziński W.* Sztuka lwowska... S. 53–60.

та німецько-нідерландськими впливами⁹⁵. Акцент автор робить також на внутрішньому інтер'єрі, особливо фресках, які прикрашають споруду, історії їх реставрації. У даній публікації В. Вуйцик спростовує версію про те, що пам'ятник Яну з Дуклі за чудотворне врятування міста від облоги військами Б. Хмельницького встановили перед костелом у 1649 р., і доводить, що він постав лише в 1736 р. на кошти Северина Жевуського⁹⁶. Думку вченого підтверджує Олег Рибчинський, згідно з яким колону Святого Яна зведено в 1736 р., але роботи над її оздобленням тривали до 1737 р.⁹⁷

В. Вуйцик планував написати монографію під назвою “Історія собору Св. Юра у Львові”⁹⁸. Основою для запланованої роботи мали стати раніші публікації вченого, присвячені історії церкви та її архітектурному ансамблю. У першій з таких публікацій⁹⁹ вчений розглядає питання про об'ємно-просторову композицію старої мурованої церкви Святого Юра (1363 р.) на підставі іконографічного матеріалу, оскільки зображення старої Святоюрської церкви збереглося на віднайденому ним портреті єпископа Атанасія Шептицького¹⁰⁰. Автор спростовує твердження про тотожність церкви Святого Юра XIV–XV ст. з тогочасним Вірменським собором у Львові (1363 р.). У підсумку В. Вуйцик зазначає, що Вірменська катедрa – це “типовий триапсидний, чотиристовповий, хрестовокупольний храм з чітко вираженою центричною композицією [...], а Святоюрська церква – храм загального типу з трьома апсидами”¹⁰¹.

У 1995 р. мистецтвознавець видає буклет про архикатедру Святого Юра у Львові¹⁰², де подає вичерпну історичну довідку про церкву, митрополичий палац, капітульні будинки і дзвіницю, а також свій мистецтвознавчий аналіз. Окрему

⁹⁵ Вуйцик В. Бернардинський монастир у Львові. С. 86. Див. також: Трегубова Т. О., Мих Р. М. Львів... С. 87.

⁹⁶ Вуйцик В. Бернардинський монастир у Львові. С. 83.

⁹⁷ Рибчинський О. Архітектура бароко... С. 144–145.

⁹⁸ Костюк С. Володимир Вуйцик. С. 41.

⁹⁹ Вуйцик В. До питання про об'ємно-планову композицію старої катедрі св. Юра // Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи (питання іконографії). Матеріали другої міжнародної наукової конференції (Львів, 21–22 квітня 1994 р.). Львів, 1995. С. 45–53.

¹⁰⁰ Там само. С. 48.

¹⁰¹ Там само. С. 53. Власну версію про історію собору Святого Юра подає львівський дослідник Юрій Диба: Диба Ю. Про архітектуру первісної церкви св. Юра у Львові // Духовна спадщина патріарха Йосифа Сліпого і сучасні проблеми розвитку української науки та культури. Збірник наукових праць. Львів, 2000. С. 228–238; Його ж. Невикористані писемні свідчення про початки церкви св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету. Серія Мистецтвознавство. 2005. Вип. 5. С. 151–159. На думку Ю. Диви, церква, яку спорудив Лев Данилович (1280 р.), з самого початку була зведена у вигляді мурованої ротонди, а в наступні століття (до часу її розібрання в 1743 р.) зазнала лише певних трансформацій.

¹⁰² Архикатедра святого Юра у Львові. Архітектурний ансамбль. Львів, 1995. 8 с. Буклет.

публікацію присвячено дзвіниці катедри та її дзвонам¹⁰³. Ще одна стаття стосується історії реставраційних робіт, які відбувалися на Святоюрській горі¹⁰⁴.

На особливу увагу заслуговує наукове відкриття В. Вуйцика – найдавніший план Святоюрської гори¹⁰⁵, що його досліднику пощастило віднайти серед документів Протоігуменату монастирів чину Святого Василя Великого (ЦДІА України у Львові, ф. 684). План не датований, однак вчений схильний датувати його 1755 р.: матеріали архівної справи, в якій він відклався, починаються саме з цього року та відносяться до судової суперечки між єпископом Левом Шептицьким і отцями василіанами за право власності на Святоюрську катедру та її майно. В. Вуйцик відзначає цінність плану в тому, що він дає уявлення про вигляд Святоюрської гори до постанови на ній сучасної забудови. Автором плану, як припускає мистецтвознавець, міг бути Бернард Меретин, архітектор собору Святого Юра. Ця версія викликала критичні зауваження з боку інших істориків мистецтва, зокрема В. Александровича та Петра Ричкова¹⁰⁶. Останні заперечують авторство Б. Меретина і приписують його Клеменсу Ксаверію Фесінгеру, який мав виготовити цей план Святоюрської гори (з метою фіксації існуючого стану) десь невдовзі після смерті Б. Меретина – найімовірніше, у 1759 р.

Остання закінчена стаття вченого, написана ним напередодні смерті в 2002 р., стосувалася монастиря святого Онуфрія у Львові¹⁰⁷ і так само ґрунтувалась на матеріалах 684-го фонду ЦДІА України у Львові, а також Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. Про монастир в історичному контексті писали І. Крип'якевич¹⁰⁸, Василь Щурат¹⁰⁹. Натомість не відходячи від свого стилю писання, В. Вуйцик подає

¹⁰³ Вуйцик В. Дзвіниця катедри святого Юра у Львові та її дзвони // Київська церква (Київ; Львів). 2000. № 4 (10). С. 79–83.

¹⁰⁴ Вуйцик В. Святоюрська гора в обнови // Галицька брама. 2001. № 5–6 (77–78). С. 20–21; Його ж. Святий Юр оновлюється // За вільну Україну. 1996. Ч. 40. 2 квітня. С. 7.

¹⁰⁵ Вуйцик В. Невідомий найдавніший план Святоюрської гори // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. 2002. Ч. 12. С. 212–216.

¹⁰⁶ Александрович В. С., Ричков П. А. Собор святого Юра у Львові. Київ, 2008. С. 105–106. У монографії висвітлено суспільно-історичні обставини становлення й еволюції ансамблю собору Святого Юра, розглянуто архітектурно-стилістичні особливості храму та всього комплексу споруди. Автори неодноразово звертаються до публікації В. Вуйцика, однак почасти спростовують його твердження. Зокрема, аналізуючи зображення церкви Святого Юра на портреті Атанасія Шептицького (1728–1729), вони зазначають, що стара будівля собору за своєю об’ємно-просторовою структурою і за фізичним масштабом справді була близькою до вірменського храму, збудованого в 1363 р.

¹⁰⁷ Вуйцик В. Монастир Святого Онуфрія у Львові // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Ч. 14. С. 48–59.

¹⁰⁸ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. С. 135–140.

¹⁰⁹ Щурат В. Свято-онуфрейський монастир у Львові. Львів, 1908.

детальний історичний і мистецтвознавчий огляд монастирських будівель. Учений реконструює історію монастиря від часу його виникнення в XIII ст. (вперше монастир згадується в грамоті князя Лева 1292 р.)¹¹⁰, розглядає численні відбудови, перебудови, реконструкції монастирського комплексу (1550 р., 1680 р., 1815 р., 1902 р.), аналізує проведені реконструкційні роботи, вказує на основні видозміни церкви, монастирських будівель, характеризує їх інтер'єр, зокрема акцентує на особливостях іконостасу церкви Святого Онуфрія, його “новомодних” змінах, називає імена фундаторів, архітекторів, будівничих, малярів, реставраторів тощо. Дослідник простежує історію монастиря до наших днів, наголошуючи, що він був закритий радянською владою в 1946 р., а церква Святого Онуфрія використовувалася Музеєм етнографії та художнього промислу, а від 1977 р. в ній розміщено Музей Івана Федорова. У 1989 р. монастир повернули отцям василіанам. Останні реставраційні роботи проводились у 90-х роках XX ст.¹¹¹

Окрему публікацію мистецтвознавець присвятив історії виникнення дзвіниці церкви Святого Онуфрія¹¹². Б. Мельник вважає, що вежа-дзвіниця була побудована в 1818–1822 рр.¹¹³ Натомість В. Вуйцик, спираючись на тези І. Крип'якевича, спершу вважав, що в 1820 р. споруда була лише надбудована, однак згодом, проаналізувавши архівні джерела, дійшов висновку: дзвіниця була зведена в 1820 р., що підтверджує стилістично-порівняльний аналіз споруди із передньою частиною Святоонуфрійської церкви, яку збудував у 1824 р. той самий архітектор – Франц Трешер¹¹⁴.

Львівські вулиці та кам'яниці

Окремим напрямом львівських студій В. Вуйцика стала історія давніх львівських вулиць і кам'яниць. Вчений писав: “[...] будинки, як і книжки, мають свою долю і свою історію, яка пов'язана з їх епохою, творцями, людьми, що в них перебували. Ми милуємось фасадами давніх будинків і перед нами наче в калейдоскопі пропливають стильові епохи. Кожна з них несе в собі відповідний настрій, колорит часу. Нас вражає строга і незвідана велич готики, гармонія форм архітектури ренесансу, химерна грайливість форм бароко і нарешті – строгий холодний раціоналізм класицизму. Але тут не просто переміна історичних стилів, це зміна людських поколінь з їхніми поглядами, смаками, боротьбою. Зрештою, це історія, без якої не мислиться духовний бік кожної стильової

¹¹⁰ Вуйцик В. Монастир святого Онуфрія... С. 48.

¹¹¹ Там само. С. 59.

¹¹² Вуйцик В. Нове про дзвіницю Святоонуфрійської церкви Василянського монастиря у Львові // Галицька брама. 1999. № 1–2 (49–50). С. 21.

¹¹³ Мельник Б. Вулицями старовинного Львова. С. 221.

¹¹⁴ Вуйцик В. Дзвіниця церкви святого Онуфрія... С. 21.

епохи”¹¹⁵. Своїм обов’язком В. Вуйцик вважав розкрити, неначе книгу, історію давніх кам’яниць на львівських вулицях, які промовляли до нього мовою архівних документів і зачаровували оригінальністю своїх архітектурних форм і стилів.

Невеликі історичні розвідки про будинки на площі Ринок, вулицях Винниченка, Ставропігійській, Шевській, Краківській, Вірменській, Руській, Сербській, Староєврейській, Івана Федорова, Галицькій, Валовій та інших вміщено в книзі мистецтвознавця “Державний історико-архітектурний заповідник у Львові”¹¹⁶ та спільному з Р. Липкою виданні “Зустріч зі Львовом”¹¹⁷. Окремим спорудам вчений присвятив низку статей, що виходили в різних виданнях під заголовками “З історії львівських кам’яниць”, “Вулицями Львова”, “До історії кам’яниць”; з’являлися й публікації дослідника, що стосувалися окремих вулиць міста – “Вулиця Галицька у Львові” тощо.

Практично всі публікації В. Вуйцика написані на основі архівних джерел, про що свідчать примітки, вміщені автором у розвідках. Найбільш інформативними для дослідника стали фонди ЦДІА України у Львові, зокрема вже згадувані матеріали Магістрату міста Львова (ф. 52), Крайової табулі (ф. 166), архіву Лянцкоронських (ф. 181), Колекції карт і планів (ф. 742), Галицького намісництва (ф. 146), а також збірки документів Державного архіву Львівської області, Відділу рукописів і Відділу мистецтв Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України та окремі позиції наукової літератури.

Особливе місце у світському будівництві Львова займає площа Ринок – один з найкращих його архітектурних ансамблів. Від давніх часів вона була осередком торговельного і публічного життя міста. Окремі будинки на площі стали предметом наукових зацікавлень Володимира Вуйцика. Зокрема мистецтвознавець зосередив увагу на кам’яницях: № 3 – родини Жевуських¹¹⁸; № 18 – Гуттєтерівській, найстарішій на площі, збудованій краківським купцем Єжи Гуттєтером близько 1553 р.¹¹⁹; № 20 – Крайзерівській, збудована в 1569 р. львівським війтом Станіславом Крайзером¹²⁰; № 25 – Якубшольцівській, яку споруджено в другій половині XVI ст. і яка належала львівському райці Якубу

¹¹⁵ Вуйцик В. Львівські етюди // Жовтень. 1984. № 6. С. 97–100. Дана публікація (присвячена кам’яниці на площі Ринок, 3) започаткувала серію наукових розвідок дослідника з історії львівських вулиць та будинків.

¹¹⁶ Вуйцик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник... С. 28–42.

¹¹⁷ Вуйцик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом... С. 46–58. Важливу інформацію про львівські вулиці й кам’яниці вміщено в науково-популярних виданнях львівських дослідників; див.: Мельник Б. Вулицями старовинного Львова. С. 43–253; Мельник І. Львівські вулиці і кам’яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості Королівського столичного міста Галичини. Львів, 2008.

¹¹⁸ Вуйцик В. Львівські етюди... С. 97–100.

¹¹⁹ Вуйцик В. З історії львівських кам’яниць. Площа Ринок, 18 // Поступ (Львів). 1998. № 123 (132). 8 липня. С. 6.

¹²⁰ Вуйцик В. Площа Ринок, 20 // Ратуша. 1993. № 113. 16 листопада. С. 5.

Шольцу¹²¹; № 29 – Коритовській, збудованій у 1766–1768 рр. нібито полоненими гайдамаками (В. Вуйцик спростовує цю легенду: згідно із записами в актах Львівського магістрату, комендант Феліціан Коритовський використовував на будівництві “звичайнісіньких вбивць і волоцюг, щоб ті по місті не вешталися, а в тюрмі даром хліба не їли”)¹²²; № 40 – кам’яниці, яку збудовано в XVI ст. і за якою закріпилося аж три різні назви: Гулінська, Зухоровичівська, Дацківська¹²³; № 45 – Кудличівській, зведених у 1803 р. на фундаментах двох старих кам’яниць, Кудличівської і Галяровичівської¹²⁴. Ці розвідки мистецтвознавець побудував за єдиною схемою: подає невелику історичну довідку про кам’яницю, вказує на еволюцію її будови, особливості зовнішнього та внутрішнього оздоблення.

Із забудови вулиці Друкарської, що поруч з площею Ринок, В. Вуйцик звертає увагу на будинок під № 2¹²⁵, де знаходиться аптека. Приводом до написання короткої історії цього будинку послужила вівіска на ньому з написом “Аптека–музей 1735”. З приводу цього дослідник з’ясував, що її засновник військовий провізор Франц Вільгельм Натопп прибув до Львова лише в середині 70-х років XVIII ст., існуючий будинок з аптекою споруджений у 1775 р., натомість не зафіксовано існування тут аптеки в жодному з податкових реєстрів XVI–XVIII ст. (в інших будинках, де діяли аптеки, їх обов’язково занотувували)¹²⁶. Отже, В. Вуйцик вкотре намагався спростувати хибне твердження про минуле й встановити історичну правду¹²⁷.

Історію окремих кам’яниць на вулиці Вірменській В. Вуйцик розповідає на сторінках газети “Галицька брама”¹²⁸. Вчений звертається до історії будівель, подаючи мистецтвознавчий огляд їх зовнішніх особливостей. Ним написані короткі історії шістнадцяти будинків (№ 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 25, 27, 29, 30, 32, 34, 36) – кам’яниці Каспрусівська, Захновичівська, Стефановичівська, Еміновичівська, Гадзевича та інші. Усі будівлі датуються переважно XVIII ст. (попередня забудова була знищена в результаті численних пожеж на вулиці Вірменській), але тим не менше кожний будинок становить унікальну цінність та історичну пам’ять, що й підтверджує вчений своїми спостереженнями¹²⁹.

¹²¹ Вуйцик В. Площа Ринок, 25 // Ратуша. 1993. № 99. 5 жовтня. С. 6.

¹²² Вуйцик В. Площа Ринок, 29 // Ратуша. 1993. № 100. 7 жовтня. С. 3.

¹²³ Вуйцик В. З історії львівських кам’яниць. Площа Ринок, 40 // Поступ. 1998. № 43 (52). 12 березня. С. 5.

¹²⁴ Вуйцик В. З історії львівських кам’яниць. Площа Ринок, 45 // Галицька брама. 2001. № 2–3 (74–75). С. 3, 17.

¹²⁵ Вуйцик В. Вулицями Львова. Друкарська, 2 // Галицька брама. 1995. № 6. С. 4–5

¹²⁶ Там само. С. 5.

¹²⁷ Див. також: Рибчинський О. Архітектура бароко... С. 160.

¹²⁸ Вуйцик В. Матеріали до історії кам’яниць вулиці Вірменської // Галицька брама. 1996. № 21–22. С. 14–16.

¹²⁹ Про кам’яниці на вулиці Вірменській див. також: Липка Р. М. Ансамбль вулиці Вірменської. Львів, 1983.

1999 р. у “Віснику інституту “Укрзахідпроектреставрація” В. Вуйцик публікує статтю, присвячену історії забудови вулиці Галицької¹³⁰. Дослідник відзначає, що вулиця ніколи не була предметом уваги дослідників архітектури Львова, оскільки вважалось, що архітектура її будинків є пізньою і малоцінною¹³¹. Назва вулиці “Галицька”, як з’ясував учений, вперше з’явилася в документах 1384 р., а не 1382 р., як традиційно подається в путівниках¹³². Натомість, до 1382 р. відноситься перша документальна згадка про Галицьку браму, до якої від центральної площі вела вулиця¹³³. На підставі вивчених архівних матеріалів та аналізу архітектурних особливостей будівель дослідник дійшов висновку, що сучасний стан вулиці Галицької сформувався протягом другої половини XVIII ст. і лише дві кам’яниці (№ 19 і 21) постали на початку XX ст. (остання, зокрема, на місці укріплень Галицької брами). Усі будинки вулиці зведені на фундаментах старих кам’яниць XVI–XVIII ст. – хоча перші споруди з’явилися тут ще в XIV ст., але мали дерев’яну конструкцію і були зруйновані пожежею 1527 р.¹³⁴ В. Вуйцик спростовує твердження польських дослідників про те, що українське населення центральної частини (середмістя) Львова в межах міських мурів володіло кам’яницями лише в дільниці біля Успенської церкви на вулиці Руській. На матеріалах архівних фондів Магістрату міста Львова й Крайової табулі, вчений доводить, що у XVIII ст. на Галицькій вулиці українські родини Бачинських, Зарицьких, Комарницьких мали свої кам’яниці, збудовані ними від фундаментів¹³⁵. Дослідник подає також мистецтвознавчий огляд цих кам’яниць.

У контексті вивчення історії львівських будинків В. Вуйцик, проаналізувавши архівні матеріали, з’ясовує й час і місце виходу друком першої львівської газети та її видавця. Про це дослідник розповідає у невеликій публікації¹³⁶ про будинок на вулиці Ставропігійській, 11, який постав ще в XVI ст. У 1773 р. будівлю винайняв друкар з Відня Антоній Піллер, а через три роки він став власником усієї кам’яниці. Його зусиллями 15 січня 1776 р. тут з-під друкарського пресу почала виходити газета “Gazette de Leopold” (“Львівська газета”) французькою мовою, яка стала першою друкованою газетою в Україні.

¹³⁰ Вулиця Галицька у Львові // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. 1999. Ч. 10. С. 37–61.

¹³¹ У путівниках і нарисах, присвячених місту, перевага надається вулицям Руській, Вірменській, де збереглися монументальні історико-архітектурні ансамблі, та, подекуди, Галицькій. Див.: Мельник Б. Вулицями старовинного Львова. С. 109.

¹³² Там само.

¹³³ Вуйцик В. Вулиця Галицька у Львові. С. 38.

¹³⁴ Там само. С. 41.

¹³⁵ Там само. С. 61.

¹³⁶ Вуйцик В. Там, де друкувалась перша львівська газета // Галицька брама. 1995. № 4. С. 3.

Будинок на вулиці Староєврейській, 26 цікавий тим, що він став помешканням для декількох поколінь львівських архітекторів і будівничих¹³⁷. Тож, поряд з характеристикою будівництва та зовнішнього й внутрішнього оздоблення будинку, В. Вуйцик переповідає історію його мешканців. Будинок походить з кінця XVI ст. У 1605 р. він став власністю А. Прихильного та Адама де Лярто (Покора). Свої частки в кам'яниці мали також автор старої вежі львівської ратуші Андрій Бемер та будівничий Йоан Францискін. У 1740-х роках будівля стала власністю майстра Яна Гербута (Вигодного), а в 1770 р. частину споруди купив цеховий будівничий Йосиф Дубльовський. Історія кам'яниці та її мешканців у викладі дослідника обмежується кінцем XVIII ст.

Окремо В. Вуйцик звертається до історії будинків на вулиці Театральній під № 10¹³⁸ і 18¹³⁹, а точніше – до питання про час їх побудови та будівничих, спростовуючи невірні твердження в історичній літературі. Перший будинок постав між 1768 і 1773 рр. за проектом, ймовірно, Петра Полейовського, а другий, який датують 1797–1804 рр., зведений ймовірно за проектом француза П'єра Діонісія Гібо.

Особливо цінними джерелами для дослідника львівських кам'яниць стали контракти / угоди про їх побудову, оскільки саме ці акти дають найбільш точну інформацію про час їх виникнення, про будівничих, замовників тощо. Зокрема вченому пощастило в архівному фонді Магістрату міста Львова виявити контракт на побудову кам'яниці (розташованої нині на вулиці Івана Федорова, 20) для львівських міщан – іудеїв Еля Абльовича та Йося Суходольського, складений 23 липня 1775 р. між ними і майстрами мулярського цеху Яковом Петровським і Мартином Левандовським, та опублікувати в окремій статті¹⁴⁰.

Окремі наукові розвідки В. Вуйцика стосуються історії будинків на вулиці Винниченка під № 24¹⁴¹ 26¹⁴², які є власністю Наукового товариства імені Шевченка (НТШ). Історію першого будинку дослідник простежує, починаючи від XVII ст.: тоді ґрунт, на якому стоїть будівля, був власністю жіночого монастиря кармеліток босих. У 1769 р. монахині продали частину ділянки П. Полейовському. Проте мурований будинок постав тут лише в 1776 р., його звів міщанин Йоган

¹³⁷ Вуйцик В. З історії львівських кам'яниць. Вулиця Староєврейська, 26 // Поступ. 1998. № 82 (91). 8 травня. С. 4.

¹³⁸ Вуйцик В. З історії львівських кам'яниць. Вулиця Театральна, 10 // Поступ. 1998. № 217. 18 листопада. С. 5.

¹³⁹ Вуйцик В. З історії львівських кам'яниць. Вулиця Театральна, 18 // Поступ. 1999. № 162. 25 листопада. С. 6.

¹⁴⁰ Вуйцик В. Контракт на побудову кам'яниці для Еля Абльовича та Йося Суходольського // Галицька брама. 1997. № 10–11 (34–35). С. 22.

¹⁴¹ Вуйцик В. До історії будинків Наукового Товариства ім. Шевченка. Будинок на вулиці Винниченка, 24 // Вісник НТШ. 1997. Ч. 16–17. С. 26–27.

¹⁴² Вуйцик В. До історії будинків Наукового Товариства ім. Шевченка. Будинок на вулиці Винниченка, 26 // Вісник НТШ. 1997. Ч. 18. С. 22.

Франек, який відкупив ділянку. Кам'яниця неодноразово змінювала власників і лише 1912 р. стала власністю НТШ. Будівля на вулиці Винниченка, 26 має подібну історію: ґрунт, на якому вона зведена, також належав монастиреві кармеліток босих і неодноразово змінював власників – до 1898 р., коли будинок придбало НТШ¹⁴³.

Не залишив поза увагою дослідник і такі історичні й архітектурні пам'ятки міста, як Народний дім¹⁴⁴ (зведений упродовж 1851–1864 рр. за проектом архітектора Вільгельма Шмідта¹⁴⁵) чи театральні будинки¹⁴⁶. З останніх один збудували єзуїти в 1759 р., а так звана “комедіяльня” постала за розпорядженням австрійського уряду від 8 листопада 1777 р.¹⁴⁷ Лише 1783 р. цар Йосиф II видав рескрипт про будівництво мурованого театру на території колишнього Низького Замку¹⁴⁸.

Оригінальною є стаття В. Вуйцика про функціонування борделю в місті Львові¹⁴⁹, яку опубліковано на сторінках газети “Ратуша” під псевдонімом Володимир Стефанович. Опрацьовуючи архівні матеріали Магістрату міста Львова, вчений у так званому кодексі Алембека віднайшов першу письмову згадку про існування борделю в місті під 1450 роком¹⁵⁰. Дослідник подає, що установа існувала легально, місто навіть своїм коштом винаймало приміщення для неї (кам'яницю на вул. Руській, 2)¹⁵¹.

На основі архівних документів мистецтвознавець детально відтворює історію зведення палацу на площі Галицькій, 10 – так званого палацу Більських¹⁵². Автор статті вказує, що ймовірною датою будівництва є 1737 р., а не 1740 р., як традиційно подається в довідниках¹⁵³. Історію пам'ятки вчений простежує до середини 1930-х років.

¹⁴³ Про історію будинків див. також: Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. С. 82.

¹⁴⁴ Вуйцик В. Народний Дім у Львові // Вільна Україна (Львів). 1988. 30 липня. С. 7.

¹⁴⁵ На думку І. Крип'якевича, будинок був зведений вже в 1851 р. (Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. С. 70–71), натомість В. Вуйцик подає, що будівництво тривало 13 років.

¹⁴⁶ Вуйцик В. До історії театральних будинків у Львові // Народознавчі зошити (Львів). 2000. Зош. 2 (32). С. 374–375.

¹⁴⁷ Там само. С. 374.

¹⁴⁸ Там само. С. 375.

¹⁴⁹ Стефанович В. [Вуйцик В.] Бордель у Львові існував уже з середини XV ст. і утримувався на кошти міста... // Ратуша. 1993. № 100. 7 жовтня. С. 7. Див. також: Стефанович В. [Вуйцик В.] Львів – місто європейське // Поступ. 1998. № 121 (130): 4 липня. С. 10.

¹⁵⁰ Стефанович В. [Вуйцик В.] Львів – місто європейське. С. 10.

¹⁵¹ Там само. Про будинок на вулиці Руській 2 детальніше див.: Кос Г., Федина Р. Вулиця Руська у Львові. С. 63.

¹⁵² Вуйцик В. Львівські барокові палаци. Палац Більських // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Ч. 13. С. 65–73.

¹⁵³ Там само. С. 72–73.

Окремі публікації В. Вуйцика з історії Львова присвячені джерелам до історії міста¹⁵⁴, його територіальному розвитку¹⁵⁵, будівельному руху у Львові¹⁵⁶, міським оборонним спорудам (зокрема, Міському арсеналу¹⁵⁷ і Цитаделі¹⁵⁸), фонтанам¹⁵⁹, годинникам¹⁶⁰, найдавнішій лазні¹⁶¹, колегії театинців (збудованій у 1745 р.)¹⁶² та іншим об'єктам міського простору Львова¹⁶³.

* * *

Невід'ємною рисою львівських (й інших історико-мистецтвознавчих) студій Володимира Вуйцика була вірність історичним джерелам: на їх основі він писав свої статті й розвідки – як наукового, так і науково-популярного характеру. Дослідник не лише намагався узагальнити написане попередниками, а й постійно шукав нові факти, уточнюючи чи спростовуючи усталену історіографічну традицію. Тим самим вчений зробив свій внесок у вивчення історії Львова. Володимира Вуйцика справедливо можна назвати не тільки визначним істориком мистецтва, а й справжнім львовознавцем.

¹⁵⁴ Вуйцик В. Литературные, иконографические и архивные источники изучения архитектуры Львова // Проблемы охраны и современного исследования архитектурного и градостроительного наследия в г. Львове. Материалы творческого совещания. Львов, 1985. С. 6.

¹⁵⁵ Вуйцик В. Територіальний розвиток міста Львова (до 1939 р.) // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. 1997. Ч. 8. С. 41–48.

¹⁵⁶ Вуйцик В. Будівельний рух у Львові другої половини XVIII ст. // Записки НТШ. Т. ССХІІ. С. 113–125.

¹⁵⁷ Вуйцик В. Міський арсенал у Львові // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Ч. 14. С. 104–109.

¹⁵⁸ Вуйцик В. Львівська Цитадель // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Ч. 15. С. 165–169.

¹⁵⁹ Вуйцик В. Історія одного фонтана // Експрес (Львів). 1997. № 8 (208). С. 7; Його ж. Фонтани старого Львова // Ратуша. 1997. № 67 (625): 9–10 червня. С. 9; Його ж. Фонтан зі статуєю Богоматері // Галицька брама. 1997. № 9 (33). С. 8.

¹⁶⁰ Вуйцик В. Львівський годинник // Ленінська молодь (Львів). 1982. 2 грудня. С. 7.

¹⁶¹ Стефанович В. [Вуйцик В.] То львів'яни тепер не люблять митися. А колись ... // Ратуша. 1992. 1 жовтня. С. 9.

¹⁶² Вуйцик В. Колегія Театинів // Просвіта (Львів). 1993. Вип. 25 (119). С. 7–8.

¹⁶³ Вуйцик В. Історія однієї знахідки // Ленінська молодь. 1985. 22 жовтня. С. 8; Стефанович В. [Вуйцик В.] Вибрики львівської Феміди // Ратуша. 1995. № 91: 30 вересня. С. 7; Вуйцик В. У вирі форм та ліній бароко // Львівщина. Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львів, 1998. С. 123–142; Його ж. Галицька брама у Львові // Галицька брама. 1998. № 3 (39). С. 12–13; Його ж. Львівські хвіртки. Штрих до історії міських фортифікацій // Галицька брама. 1999. № 9–10 (57–58). С. 14–15.

Л Ь В І В
місто
суспільство
культура

Том 8
Частина 2
Культура, освіта, наука, церква

За редакцією
Олени Аркуші, Олексія Вінниченка,
Мар'яна Мудрого

Спеціальний випуск
Вісника Львівського університету
Серія історична (2012)

Комп'ютерна верстка *Майя Яковенко*
Художньо-технічне редагування *Олексій Вінниченко*
Обкладинка *Василь Роган*
Відповідальний за випуск *Роман Шуст*

Підписано до друку 27.08.2012
Формат 70 x 100 1/16. Папір офс. Друк. офс. Гарн. Times New Roman
Обл.-вид. арк. 32. Тираж 300 прим. Зам.